

การช่วงชิงทางวาทกรรมว่าด้วยการจัดการมรดกวัฒนธรรม

โบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง

โดย

นางสาวเบญจวรรณ นาราสัจจ์

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปรัชญาดุขฎิณิบัณฑิต (สหวิทยาการ)

สาขาวิชาสหวิทยาการ

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การช่วงชิงทางวาทกรรมว่าด้วยการจัดการมรดกวัฒนธรรม
โบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง

โดย

นางสาวเบญจวรรณ นาราสัจจ์

ดุขนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ)
สาขาวิชาสหวิทยาการ
วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ปีการศึกษา 2557
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

CONTESTED DISCOURSES OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT
IN THE CASE OF PHANOM RUNG SANCTUARY

BY

MISS BENJAWAN NARASAJ

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY

IN INTEGRATED SCIENCES

COLLEGE OF INTERDISCIPLINARY STUDIES

THAMMASAT UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2014

COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยสหวิทยาการ

ดุชนิพนธ์

ของ

นางสาวเบญจวรรณ นาราสัย

เรื่อง

การช่วงชิงทางวาทกรรมว่าด้วยการจัดการมรดกวัฒนธรรมโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ)

เมื่อ วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2558

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พจนก กาญจนจันทร์)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ดร.รัตนา โตสกุล)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(ศาสตราจารย์ สุวิทย์ อธิศาสตร์)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(Alexandra Denes, Ph.D.)

คณบดี

(ศาสตราจารย์ วันทนี วาสีกะสิน)

หัวข้อคุณสมบัติ	การช่วงชิงทางวาทกรรมว่าด้วยการจัดการมรดก
	วัฒนธรรมโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง
ชื่อผู้เขียน	นางสาวเบญจวรรณ นาราสัจจ์
ชื่อปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ)
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	สหวิทยาการ
	วิทยาลัยสหวิทยาการ
	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาคณะ	ดร.รัตนา โตสกุล
อาจารย์ที่ปรึกษาคณะร่วม	รองศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช
อาจารย์ที่ปรึกษาคณะร่วม	ศาสตราจารย์ สุวิทย์ อธิศาสตร์
ปีการศึกษา	2557

บทคัดย่อ

จากการศึกษาเชิงวาทกรรมเกี่ยวกับชุดความหมายที่กำกับความคิดและการกระทำของคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ต่อปราสาทพนมรุ้งในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยเฉพาะความหมายว่าด้วยคุณค่าของปราสาทพนมรุ้งและความเป็นเจ้าของของคนท้องถิ่นว่ามีที่มาจากองค์ความรู้หรือวาทกรรมใด ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปราสาทพนมรุ้งอย่างไร ทั้งในส่วนของความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐ และระหว่างกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์และต่างชุมชนในท้องถิ่นเดียวกัน

การศึกษานี้เป็นการวิเคราะห์วาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ ประกอบกับข้อสังเกตของสมิธเกี่ยวกับวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ(AHD) ว่ามีพื้นฐานจากองค์ความรู้โบราณคดี หรือ “วาทกรรมผู้เชี่ยวชาญ” แต่ถูกนำไปใช้ในกรอบทางสังคมและการเมือง จนมีชีวิตของมันเองนอกขอบเขตวิชาการและส่งผลให้ชุมชนหรือสังคมรับรู้ผิดในลักษณะ “วาทกรรมประชานิยม” ซึ่งการศึกษานี้เน้นทำความเข้าใจวาทกรรมประชานิยม โดยวิเคราะห์กรอบความรู้ตามวาทกรรมดังกล่าว ด้วยการศึกษเอกสารที่ผลิตโดยบุคคลหรือองค์กรในจังหวัดบุรีรัมย์ การสัมภาษณ์เชิงลึกในชุมชนที่ใกล้ชิดปราสาทพนมรุ้งมากที่สุด 2 ชุมชน และกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดงานประเพณีประจำปีของปราสาทพนมรุ้ง ระหว่าง ปีพ.ศ.2554 -2556 ผลการศึกษาพบว่า

วาทกรรมโบราณสถานกำกับให้คนท้องถิ่นยอมรับอำนาจของกรมศิลปากรในการจัดการปราสาทพนมรุ้งในฐานะผู้เชี่ยวชาญ โดยมีกลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับจังหวัดถึงระดับชุมชน เป็นพันธมิตรในการดำเนินการของกรมศิลปากร และยังได้รับความชอบธรรม

จากวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวให้เป็นกลุ่มผู้ถืออำนาจแทนคนทั่วไปในท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งโดยเฉพาะการจัดงานประจำปีประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นที่มีฝ่ายปกครองจังหวัดบุรีรัมย์เป็นผู้สั่งการ และปราสาทพนมรุ้งถูกใช้เป็นทรัพยากรของเครือข่ายทางการเมืองผ่านงานประจำปีดังกล่าว ขณะที่กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมเดิมถูกลดทอนอำนาจลงพร้อมกับการกลืนกลายวาทกรรมมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่นให้เป็นส่วนหนึ่งของความชอบธรรมในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง และละเลยความหมายของปราสาทพนมรุ้งต่อวิถีชีวิตของชุมชนตามวาทกรรมมรดกดั้งเดิมดังกล่าว กระนั้นในส่วนองค์ความรู้ของกรมศิลปากรว่าด้วยนเรนทราทิตย์เป็นผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งตามวาทกรรมโบราณสถานกลับไม่เป็นที่ยอมรับอย่างจริงจังจากกลุ่มคนท้องถิ่นได้เนื่องจากอิทธิพลของวาทกรรมโบราณสถานในกัมพูชาที่กำกับวาทกรรมประชานิยมของสังคมไทยอยู่ จึงไม่มีเรื่องเล่าชุดใดเกี่ยวกับอดีตของปราสาทพนมรุ้งที่มีพลังในการสร้างการยอมรับของคนท้องถิ่นส่วนใหญ่

การเข้ามาของวาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมจัดการมรดกมากขึ้น ได้แก่ วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส กระจายอำนาจ และสิทธิชุมชน มีความแตกต่างของกรอบความรู้ที่กำกับให้อำนาจการจัดการมรดกในฐานะตัวแทนคนท้องถิ่นหรือเจ้าของมรดกแก่กลุ่มคนต่างกลุ่ม และมีส่วนสร้างความตระหนักถึงความไม่เข้มแข็งของชุมชนจนเป็นเหตุผลสำคัญที่กำกับให้คนท้องถิ่นส่วนใหญ่ในปัจจุบันปฏิเสธความต้องการเรียกร้องสิทธิหรือการมีส่วนร่วมในการจัดการปราสาทพนมรุ้ง

คำสำคัญ : ปราสาทพนมรุ้ง, การช่วงชิงทางวาทกรรมการจัดการมรดกวัฒนธรรม, การจัดการมรดกโบราณคดี

Dissertation Title	CONTESTED DISCOURSES OF CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT IN THE CASE OF PHANOM RUNG SANCTUARY
Author	Miss Benjawan Narasaj
Degree	Doctor of Philosophy in Integrated Sciences
Department/Faculty/University	Integrated Sciences College of Interdisciplinary Studies Thammasat University
Dissertation Advisor	Ratana Toskul, Ph.D.
Dissertation Co-Advisor	Associate Professor Rasmi Shoocongdej, Ph.D.
Dissertation Co-Advisor	Professor Suwit Theerasasawat
Academic Year	2014

ABSTRACT

This study is based on discourse analysis regarding attitudes towards Phanom Rung sanctuary in Buriram province in relation to local peoples' mindsets and practices. It focuses on the concerns expressed by local people over the sanctuary's value and ownership which are influenced by various perceptions or critiques, and also affects upon the power relationship within the Phanom Rung management between government officials and local people, and between the relevant ethnic groups/communities living within the same locality.

Utilizing Foucauldian discourse analysis, I follow Smith's argument concerning authorized heritage discourse (AHD) which bases on archaeological knowledge or "professional discourse", but this has to be considered in a socio-political frame, outside of the academic area which means that the effects on the communities or societies perception of their past will be considered as "popular discourse". To focus on popular discourse, verification of its episteme is by means of local documents produced by Buriram agents. In-depth interviewing was conducted in the two closest local communities to the sanctuary and with local people who

joined in the annual festival of Phnom Rung during 2011-2013. The findings were as follows;

The Khmer monument discourse influenced local people to accept the Fine Arts Department of Thailand (FAD)'s authority, as professional staff, in relation to Phnom Rung management. The local administrators, from provincial level to village level, were authorized to become associated groups of FAD. Consequently, under the heritage tourism discourse, local representatives share in the planning to determine tourism activities at the sanctuary, especially during the annual provincial festival of Phnom Rung. Due to their hierarchy structure which commits to a high ranking provincial politician as leader, the sanctuary can be described as a resource of the political network through the festival. Conversely, cultural leader groups, who were authorized to manage the sanctuary as agents, had their power reduced by FAD's rejection of the previous significance of the meaning of the sanctuary while the local annual festival was also transformed into a tourism activity with a loss of cultural meaning for the local communities' way of life. However, due to the Cambodian Khmer monument discourse which influenced on popular discourse in Thai society, the FAD's knowledge of Narendraditya, Phnom Rung's creator, failed to be acknowledged by local people. So, the history of Phnom Rung's past is not believed by local people.

New discourses which support the local community's participation in heritage management includes the against monument discourse, the decentralization discourse, and the community rights discourse, with varying epistemology to authorize various local groups to be representatives of the local people or heritage owners. They also influence local people to be concerned by their community weakness which leads to them being denied any claiming for their rights or participation in Phnom Rung management.

Keywords : Phnom Rung Sanctuary, contested discourses of cultural heritage management, archaeological heritage management

กิตติกรรมประกาศ

จากความจำเป็นในการขวนขวายสถานภาพดุุษฎีบัณฑิตเพื่อตอบสนองความต้องการของหน่วยงานและเพิ่มพูนศักยภาพของตัวผู้วิจัยเองให้สามารถเป็นอาจารย์ที่พึงช่วยเหลือดูแลการทำวิจัยของศิษย์ระดับปริญญาโทได้ พร้อมกับการแสวงหาหนทางที่ลงตัวให้กับตนเองในการปรับเปลี่ยนจุดเน้นการทำงานวิชาการจากสาขามานุษยวิทยาสู่ประวัติศาสตร์ การทำดุุษฎีนิพนธ์ในสาขาสหวิทยาการจึงเป็นทางเลือกเพื่อฝึกฝนการบูรณาการศาสตร์ต่างสาขาวิชาให้ออกมาเป็นงานวิจัยที่ยอมรับได้ของทั้งสองสาขา และจากความสนใจในประเด็นการจัดการโบราณสถานเขมรอย่างปราสาทพนมรุ้งทำให้ต้องอาศัยองค์ความรู้ของสาขาวิชาโบราณคดีร่วมในการวิจัยด้วย และแนวคิดทฤษฎีที่ใช้เลี้ยงไม่พันกลุ่มโพสต่ออย่างแนวคิดเรื่องวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมของฟูโกต์ แม้เป็นที่คุ้นเคยมาหลายปีแล้ว แต่เมื่อลงมือเขียนเอง ผู้วิจัยจึงตระหนักว่าความเข้าใจแนวคิดกับฝีมือการเขียนให้ข้อมูลสนามที่ผ่านการวิเคราะห์แล้ว ได้รับการนำเสนออย่างสอดคล้องกับแนวคิดนั้นเป็นสิ่งที่ต้องการฝึกฝนมากพอสมควร โดยเฉพาะสำหรับคนที่ติดวิธีเขียนแบบสาร์ตละนิยมอย่างผู้วิจัย ซึ่งกว่าจะปรับวิธีคิดและวิธีเขียนมาจนถึงร่างวิทยานิพนธ์ที่พอใช้ได้ก็หมดเวลาไปหลายปี ขณะที่อาจารย์ที่ปรึกษาหลักต้องอ่านร่างวิทยานิพนธ์ฉบับแล้วฉบับเล่าที่หาความลงตัวไม่ได้ ด้วยความอดทนอย่างยิ่งยวดและให้คำชี้แนะเรื่อยมา ผู้วิจัยจึงใคร่ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.รัตนา โตสกุลเป็นอย่างสูงและหวังใจว่าในอนาคตข้างหน้า ผู้วิจัยจะสามารถพัฒนาตัวเองให้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ตามแบบอย่างของอาจารย์ได้

กระนั้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงสำเร็จไม่ได้ หากปราศจากความเอาใจใส่จาก ศ.สุวิทย์ ชีรสาควัต และ รศ.ดร.รัศมี ชูทรงเดช อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมทั้งสองท่าน ที่คอยให้กำลังใจเสมอพร้อมเพิ่มมุมมองจากศาสตร์ที่แต่ละท่านเชี่ยวชาญ ผศ.ดร.พจนก กาญจนจันทร์ และ อ.ดร.อเล็กซานดรา เดนิส ซึ่งช่วยรับหน้าที่ประธานกรรมการ และกรรมการ จนการสอบสามารถเกิดขึ้นและดำเนินไปจนลุล่วง ผู้วิจัยใคร่ขอกราบพระคุณอาจารย์ทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ โดยในการติดต่อประสานงานทั้งหมดได้อาศัยความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่โครงการปริญญาเอกสหวิทยาการและคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาตลอดแม้ส่วนหนึ่งเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ แต่บ่อยครั้งที่ผู้วิจัยรบกวนนอกขอบข่ายงานหรือนอกเวลางาน ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีน้ำใจให้เสมอมา

ที่สำคัญ การที่ผู้วิจัยสามารถศึกษาต่อและใช้เวลาทำวิทยานิพนธ์อย่างเต็มที่ก็ด้วยความกรุณาของ รศ.ดร.ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และคณาจารย์ทุกท่านในภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งกว่าวิทยานิพนธ์นี้จะเสร็จได้มีการปรับเปลี่ยนเป็นสาขาวิชาอาณาจักรศึกษาแล้ว รวมถึงได้รับการเอื้ออำนวยจากทางคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เป็น

ต้นสังกัดมาตลอด 6 ปี นับเป็นความช่วยเหลือที่ผู้วิจัยซาบซึ้งใจเป็นอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับพ่อแม่และพี่ๆ ที่รอคอยวันจบปริญญาเอกที่แสนยาวนานด้วยความกังวลอย่างยิ่ง(ว่าเหตุใดจึงใช้เวลานานนัก) แต่พยายามจะไม่กดดันให้ผู้วิจัยเครียดมากไปกว่าที่เป็นอยู่แล้ว

โครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก(คปก.) ได้ให้การสนับสนุนทุนการศึกษาเป็นเวลา 3 ปี ในจำนวนมากพอที่จะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเดินทางลงเก็บข้อมูลภาคสนามได้อย่างไม่เดือดร้อน อันเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากสำหรับการทำวิจัยทางมานุษยวิทยา และยังส่งเสริมให้ผู้วิจัยไปใช้ชีวิตที่ประเทศญี่ปุ่น เพื่อเรียนรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในสังคมที่แตกต่างจากประเทศไทย เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการปรับมุมมองเดิมที่แข็งทื่อเกินไป รวมถึงกระตุ้นให้เกิดการนำเสนอผลงานในระหว่างที่งานวิทยานิพนธ์ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณอย่างยิ่ง

ตลอด 6 ปีที่ผ่านมา อาจารย์สุริยา สมุทคุปต์ อาจารย์พ่อใหญ่ที่เคารพยิ่ง ผู้คอยใส่ใจห่วงใยศิษย์เก่าคนนี้เสมอ เพื่อนพ้องน้องพี่นักศึกษาศาสาสวิทยาคารรุ่น 7 และ 8 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รุ่ง แก้ว จู น้องนิน พี่เจี๊ยบ พี่อุ พี่แก้ว เป้ง น้องกอล์ฟเป็นทั้งผู้ให้คำปรึกษา กำลังใจ และผู้ร่วมชะตากรรมเดียวกัน ซึ่งช่วยให้การเรียนรู้ทั้งในห้องเรียนและระหว่างทำวิทยานิพนธ์ อันแสนเครียดมีส่วนสร้างความเพลิดเพลินจากการได้แลกเปลี่ยนกับกัลยาณมิตรที่แสนดีทุกท่าน เช่นเดียวกับ พี่ต้อม แจ๊ส จูน พี่ตั๊ย หน่อง ทิเบอร์ และเพื่อนๆ นักศึกษาปริญญาเอกหลายหลักสูตรที่มาใช้ห้องบัณฑิตศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นสถานที่ผลิตงานของตน และได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามหลักสูตรและสถาบันการศึกษาอย่างที่คุณวิจัยไม่ได้คาดคิดมาก่อน รวมถึงทุกไก่ นักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรลุ่มน้ำโขงศึกษา ที่ช่วยให้การสืบค้นเอกสารและดาวน์โหลดข้อมูลต่างๆ เป็นไปได้ทันความต้องการ ขอขอบคุณทุกท่านที่ทำให้ชีวิตนักศึกษาปริญญาเอกของผู้วิจัยมีชีวิตชีวา และเป็นประสบการณ์ที่มีค่ายิ่ง

ยิ่งกว่านั้น สำหรับกลุ่มบุคคลสำคัญที่ขาดไม่ได้เลยในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือผู้ให้ข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยบุคลากรในหน่วยงานรัฐ ฝ่ายบริหารปกครองระดับต่างๆ และผู้คนในชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ ตลอดจนชุมชนโดยรอบ ที่ไม่เพียงให้ความร่วมมือในการสืบค้นข้อมูล ตอบข้อสงสัยต่างๆ ของผู้วิจัยอย่างเป็นตัวของตัวเอง หลายท่านมีน้ำใจ เอื้ออาทรต่อคนแปลกหน้าอย่างผู้วิจัย ด้วยการให้ที่พักและคำแนะนำในการใช้ชีวิตและเก็บข้อมูลตลอดระยะเวลาที่อยู่ในชุมชนอย่างเอาใจใส่ ผู้วิจัยจึงใคร่ขอกราบขอบพระคุณทุกท่านด้วยความซาบซึ้งใจเป็นที่สุด

นางสาวเบญจวรรณ นาราสัจจ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
สารบัญภาพ	(11)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	12
1.3 สมมติฐานของการวิจัย	12
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	13
1.5 วิธีการวิจัย	15
1.6 ข้อเสนอหลักจากผลการวิจัย	19
1.7 ความรู้ใหม่ที่จะเกิดขึ้นและประโยชน์ของการวิจัย	20
บทที่ 2 ทบทวนแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	21
2.1 การศึกษาวรรณกรรม	21
2.2 วรรณกรรมมรดกที่มีอำนาจ	27
2.3 งานศึกษามรดกในสังคมไทย	36

บทที่ 3 ท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้ง	60
3.1 ภูมิศาสตร์และเขตปกครอง	60
3.2 กลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรม	69
3.3 ปราสาทพนมรุ้งในความทรงจำของคนท้องถิ่นช่วงก่อนการเข้ามาของกรมศิลปากร	76
3.3.1 ปราสาทขอม – วัชภัตริย์ – ดำเนินปาจิต-อรพิม	78
3.3.2 แหล่งสถิติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ – เจ้าพ่อปราสาททอง	82
3.3.3 วัด/สำนักสงฆ์-งานขึ้นเขาพนมรุ้ง	86
บทที่ 4 องค์ความรู้ว่าด้วยอดีตของปราสาทพนมรุ้งกับการรับรู้ของคนท้องถิ่น	92
4.1 ความเป็นมาขององค์ความรู้กระแสหลักว่าด้วยโบราณสถานขอมในไทย	92
4.2 องค์ความรู้ว่าด้วยอดีตของโบราณสถานเขมรในไทย	100
4.2.1 “ลพบุรี”ในวาทกรรมโบราณสถานไทย	105
4.2.2 “ขอม(ไม่)ใช่เขมร”ในวาทกรรมโบราณสถานไทย	111
4.3 การแพร่เข้าสู่ท้องถิ่นของวาทกรรมโบราณสถานเขมร	115
4.4 องค์ความรู้ว่าด้วยผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งซึ่งถูกเพิกเฉยจากคนท้องถิ่น	130
4.5 องค์ความรู้ว่าด้วยชุมชนท้องถิ่นในอดีตที่ไร้ความเชื่อมโยงกับปัจจุบัน	143
4.6 อดีตชาติของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง	146
4.7 การรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิม	150
บทที่ 5 โบราณสถานกับชุดความหมายใหม่ที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในท้องถิ่น	154
5.1 การสถาปนาองค์ความรู้ว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานพร้อม แนวทางปฏิบัติที่สร้างเสริมอำนาจให้กับหน่วยงานรัฐ	154
5.2 โบราณสถานในระบบราชการกับเกณฑ์กำหนด ความเป็นเจ้าของมรดกตามเขตปกครอง	159

5.3	คุณค่าใหม่ของมรดกกับตราประทับความผิดในอดีต	173
5.4	อนัสติโลซิสกับอำนาจผู้เชี่ยวชาญ	180
5.5	การควบคุมพื้นที่ปราสาทพนมรุ้งในนามอุทยานประวัติศาสตร์	186
5.6	วัดปราสาทพนมรุ้งในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แทนปราสาทพนมรุ้งในอดีต	190
5.7	ศาลเจ้าพ่อปราสาททองกับความทรงจำต่อการเป็นเจ้าของในอดีต	192
บทที่ 6	การส่งเสริมท่องเที่ยวโบราณสถานกับบทบาทอำนาจของคนบางกลุ่มในท้องถิ่น	195
6.1	การสถาปนาวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว	195
6.2	การทวงคืน“ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์” กับบทบาทของชุมชนท้องถิ่น	203
6.3	การแสดงบทบาทของคนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง	206
6.4	ประเพณีท้องถิ่นในวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว	212
6.5	อาทิตยส์่องกับการปะทะระหว่างวาทกรรมโบราณสถาน กับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว	221
6.6	ปราสาทพนมรุ้งในฐานะทรัพยากรของเครือข่ายทางการเมือง	225
6.7	งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง : สูญหายแล้วยังอยู่	228
6.8	วางแผนอย่างห่างเหิน : บทบาทของคนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง	230
บทที่ 7	วาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนการจัดการมรดกของคนท้องถิ่น	232
7.1	วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส กับการจุดประกาย ความเป็นเจ้าของมรดกของท้องถิ่น	232
7.2	วาทกรรมกระจายอำนาจกับการเพิ่มอำนาจของคนท้องถิ่นในการจัดการมรดก	246
7.2.1	แผนแม่บทเมืองพนมรุ้งกับการต่อยาวาทกรรมเดิม	248
7.2.2	การอนุญาตให้ อบต.จรเข้มากจัดกิจกรรมในโบราณสถานของตำบล	250
7.2.3	การจัดงานเทศกาลรับอรุณที่ปราสาทพนมรุ้งของอำเภอเฉลิมพระเกียรติ	255
7.3	วาทกรรมสิทธิชุมชนกับการเพิ่มความชอบธรรมของคนท้องถิ่น	259
7.4	การนำเสนอประเด็นสิทธิทางวัฒนธรรมในปราสาทพนมรุ้ง	264

บทที่ 8 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	270
8.1 สรุปและอภิปรายผล	270
8.1.1 วาทกรรมหลักที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่น	270
8.1.2 วาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนการจัดการมรดกของคนท้องถิ่น	278
8.1.3. วาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรม	282
8.2 ข้อเสนอแนะ	288
8.2.1 ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาการมีส่วนจัดการมรดกของคนท้องถิ่น	288
8.2.2 ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการมรดก	290
รายการอ้างอิง	291
ภาคผนวก	
ก เรื่องเล่าว่าด้วยอาถรรพ์พนมรุ้ง	320
ข รายชื่อผู้ให้ข้อมูล	324
ค ชุดความหมายว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งตามการรับรู้ของคนท้องถิ่น	339
ตามลำดับเวลา	
ง ลำดับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้ง	340
ประวัติผู้เขียน	346

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 กรอบการศึกษา	59
3.1 ที่ตั้งปราสาทพนมรุ้งในรอยต่ออำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์	60
3.2 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทพนมรุ้ง	76
5.1 ตราสัญลักษณ์ของท้องถิ่นพนมรุ้ง	168
6.1 ขบวนแห่งานขึ้นเขาพนมรุ้ง พ.ศ. 2556	216

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

“เรื่องโบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อิฐเก่าๆ แผ่นเดียวก็มีค่าควรที่เราจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย” (พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พ.ศ. 2506 อ้างถึงใน สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, ม.ป.ป.)

พระราชดำรัสที่ได้รับการอัญเชิญไปนำเสนออย่างแพร่หลายในข้อเขียนและสื่อสาธารณะต่างๆ นี้แสดงให้เห็นถึงชุดความหมายหลักของกลุ่มวัตถุสถานที่ถูกจัดให้เป็นร่องรอยอารยธรรมในอดีตภายใต้กรอบความรู้ว่าด้วยโบราณสถาน ซึ่งกำกับแนวทางการรับรู้ของผู้คนต่อสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์สำหรับการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับอดีตของชาติ โดยมีอดีตบางยุค/อาณาจักรที่ได้รับการเลือกให้เป็นสัญลักษณ์สำคัญของชาติตามองค์ความรู้นั้น เช่น สุโขทัย อโยธยา เป็นอาณาจักรของชนชาติไทยในยุคที่รุ่งเรืองและสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เป็นต้น โบราณสถานทั้งหลายจึงมีความสำคัญต่อรัฐชาติและได้รับการยกสถานะเป็น “สมบัติ/มรดกของชาติ” ที่ทุกคนในชาติต้องร่วมกันดูแลรักษาด้วยความภาคภูมิใจ

ที่ผ่านมา มรดกกลุ่มนี้ อันอาจเรียกว่า “มรดกโบราณคดี” เมื่อต้องการให้ครอบคลุมร่องรอยอารยธรรมในอดีตทั้งหมดที่มีการจำแนกเป็นประเภทต่างๆ เช่น โบราณสถาน-วัตถุ แหล่งโบราณคดี อาคารประวัติศาสตร์ เป็นต้น มีแนวทางการศึกษาหลักที่ถือว่าการสร้างองค์ความรู้ว่าด้วยอดีตอย่างน่าเชื่อถือตามแนวทางแสวงหาความรู้แบบปฏิฐานนิยม คือการศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งผู้ศึกษาอาศัยพื้นฐานความรู้ที่มีการสร้างสมกันมาในแนวทางเดียวกันเป็นเค้าโครงในการวิเคราะห์และตีความหมายตัวมรดกแต่ละแห่ง/ชิ้นในฐานะหลักฐานเชิงประจักษ์ของสิ่งที่เคยเกิดขึ้นในอดีต แล้วสร้างข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสิ่งที่เคยเกิดขึ้นในอดีต จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของเค้าโครงความรู้ที่มีอยู่ อันอาจเป็นการเสริมเติมต่อหรือโต้แย้งสาระความรู้เดิมก็ตาม (กรมศิลปากร, 2531; กรมศิลปากร, 2540; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546; สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2549) แม้กลุ่มงานศึกษาดังกล่าวจะมีข้อจำกัดในการอธิบายอดีตจากเงื่อนไขของการตีความหมายเท่าที่หลักฐานเอื้ออำนวย แต่ถือกันว่าเป็นองค์ความรู้หลักที่น่าเชื่อถือกว่าชุดความรู้แบบดั้งเดิม เช่น ตำนาน นิทานปรัมปรา หรือแม้แต่เรื่องเล่าอดีตที่อาศัยการบอกเล่าสืบต่อกัน เป็นต้น งานศึกษาของกลุ่มนี้ยังครอบคลุมถึงการแสวงหาและกำหนดแนวปฏิบัติ

ต่อมรดกในลักษณะของการอนุรักษ์ที่เป็นกระแสหลักของสังคมสมัยใหม่ เช่น การมุ่งเน้นดูแลรักษามรดกมิให้เสื่อมสภาพ ห้ามการต่อเติมหรือปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมของมรดก ดำเนินการบูรณะตามหลักวิชาการที่ถูกกำหนด เป็นต้น ซึ่งต้องอาศัยการตัดสินใจของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางเป็นสำคัญ (นิคม มุสิกคามะ, 2532ก; กรมศิลปากร, 2540ก)

ในอีกด้านหนึ่ง มรดกโบราณคดียังมีฐานะเป็นแหล่งทรัพยากรด้านการท่องเที่ยว ซึ่งอาศัยองค์ความรู้ว่าด้วยอดีตจากกลุ่มงานศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะเป็นพื้นฐานในการอธิบายความสำคัญของมรดกแต่ละแหล่ง/กลุ่ม และมีกลุ่มงานศึกษาหลักด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เช่น ดำเกิง โถทอง และวสันต์ชัย กากแก้ว, 2550 ; สมบัติ ประจัญสานต์, ดนัย นิลสกุล และจักรกริช พรหมราชกูร์, 2550 ; เชิดศักดิ์ ฉายถวิล, มนูญญา นาคสิงห์ทอง และ จิราพร อินทรประพงศ์, 2550 ; นวณาด เขาวนาภรณ์, 2552 เป็นต้น ซึ่งมุ่งเน้นการค้นหาแนวทางพัฒนา/ปรับปรุงปัจจัยแวดล้อมของมรดกแห่ง/กลุ่มนั้น เช่น เส้นทางคมนาคม สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งมรดก การประชาสัมพันธ์ การพัฒนาชุมชนที่เป็นผู้ให้บริการการท่องเที่ยว ฯลฯ ตลอดจนการจัดเส้นทางท่องเที่ยวให้เหมาะสม เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ โดยมีได้ตั้งคำถามหรือข้อถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตหรือแนวทางการอนุรักษ์ที่ถูกกำหนดไว้แล้วจากกลุ่มงานศึกษาข้างต้น จึงนับได้ว่าเป็นกลุ่มงานศึกษาที่ช่วยผลิตซ้ำชุดความหมายของมรดกทางโบราณคดีตามกลุ่มงานศึกษานั้นให้เป็นที่แพร่หลายมากขึ้น พร้อมกับการปรับจุดเน้นความสนใจมรดกเหล่านั้นไปสู่แง่มุมด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญและตอกย้ำความชอบธรรมของการท่องเที่ยวในฐานะแนวทางหลักของการอนุรักษ์มรดกทางโบราณคดีด้วย อันเป็นกรอบความรู้หลักอย่างหนึ่งที่ทรงอิทธิพลต่อสาธารณชนและกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ โดยมีการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ในพื้นที่มรดกสำคัญของชาติ และการขึ้นทะเบียนมรดกโลก เป็นปฏิบัติการสำคัญในการตอกย้ำชุดความหมายทั้งสองให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง

ชุดความหมายหลักว่าด้วยคุณค่าในฐานะหลักฐานทางวิชาการและทรัพยากรการท่องเที่ยวดังกล่าวของมรดกโบราณคดี เชื่อมโยงกับการปรับสถานภาพของมรดกที่กระจัดกระจายตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วดินแดนของราชอาณาจักร ให้เป็นทรัพยากร/สมบัติ “ของชาติ” พร้อมการจัดตั้งหน่วยงานรัฐที่เป็นตัวแทนรัฐชาติในการดูแลมรดกอย่างกรมศิลปากรมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต่อการดำเนินการใดๆ กับมรดกแต่ละแห่งและในภาพรวม เช่น การสำรวจและบูรณะ การเป็นตัวแทนรัฐชาติไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิกภาคี/อนุสัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดก เป็นต้น ส่วนประชาชนทั่วไปถูกคาดหวังให้ยอมรับและปฏิบัติตามแนวทางของกรมศิลปากร ดังข้อเขียนในหนังสือรายงานประจำปีของกรมศิลปากรปี พ.ศ. 2531 ว่า

[ตั้งแต่ราวทศวรรษ 2510] การมองเห็นความสำคัญของโบราณสถานก็ได้ขยายวงกว้างออกไปจากเดิมไปสู่ประชาชนเป็นอันมาก ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดอนุรักษ์โบราณสถานสามารถเรียนรู้ได้โดยบุคคลทั่วไป ไม่เฉพาะแต่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เมื่อเป็นเช่นนี้กรมศิลปากรจึงมิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวอีกต่อไป มีแนวร่วมมากมายในการต่อสู้เพื่อการคงอยู่ของโบราณสถาน (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2531, น. 42)

แนวทางการศึกษามรดกที่พบมากอีกกลุ่มจึงเป็นการศึกษานบนพื้นฐานของการยอมรับว่ากรมศิลปากรดำรงสถานะ “เจ้าของ” มรดกแทนคนทั้งชาติ กับความคาดหวังให้กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่ตั้งมรดกและนักท่องเที่ยวแสดงบทบาทตามแนวทางการอนุรักษ์ของกรมศิลปากร อันประกอบด้วย การวัดความรู้ความเข้าใจคุณค่าและวิถีจัดการมรดกที่ถูกต้องของคนกลุ่มต่างๆ เช่น คนท้องถิ่น (อนุกุล ศิริพันธุ์, 2542; ทศนีย์ สมซาง, 2554) พระสงฆ์ (สุดกิจ แพบิเศษ, 2535; สาลี แก้วตาทิพย์, 2550) และมีบางส่วนเป็นการศึกษาการดำเนินงานของกรมศิลปากรเอง (อนnek สีหามาตย์, 2544; กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548) และการกำหนดนโยบาย-กฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (เรวดี สกุลพาณิชย์, 2553; สุนทร เพชรทอง, 2548) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผลจากการดำเนินงานอนุรักษ์ที่ผ่านมาแสดงถึงข้อจำกัดต่างๆ นานาของกรมศิลปากรในการทำหน้าที่ดูแลรักษามรดกทั้งประเทศ ทำให้เกิดการวิพากษ์แนวทางการจัดการดังกล่าวว่าเป็นการผูกขาดอำนาจโดยหน่วยงานรัฐ ส่งผลให้ประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มคนในท้องถิ่นขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และยิ่งแนวทางดำเนินการของกรมศิลปากรไม่เปิดโอกาสให้คนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในระดับที่น่าพึงพอใจ (หรือมักใช้คำว่า “มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง”) ยิ่งทำให้เกิดความห่างเหินไม่ใส่ใจและปล่อยปละละเลยให้มรดกถูกทำลายจากคนร้ายที่ลักลอบขุดหาทรัพย์ด้วยถือเป็นหน้าที่ของทางราชการ แม้บางชุมชนหรือท้องถิ่นที่ตระหนักถึงความสำคัญของมรดกและเข้ามามีบทบาทในการจัดการมากขึ้นแต่ยังไม่ประสบความสำเร็จนักเนื่องจากขาดทักษะและไม่คุ้นเคย ตลอดจนติดขัดข้อกฎหมายที่ส่งวนอำนาจไว้ที่หน่วยงานรัฐที่บริหารแบบรวมศูนย์ (สายนต์ ไพรัชญจิตร, 2548, น. 36-45) จนเป็นเหตุให้มีข้อเสนอปรับเปลี่ยนมุมมองต่อความหมายของมรดก ให้มุ่งเน้นชุดความหมายที่เคยดำรงอยู่ในชุมชน/ท้องถิ่น อันเชื่อมโยงไปถึงการยกฐานะความเป็นเจ้าของมรดกของคนในชุมชน/ท้องถิ่นให้เด่นชัดขึ้น พร้อมแนวทางการจัดการมรดกโดยชุมชน/ท้องถิ่น บนพื้นฐานความเชื่อว่า เมื่อคนในชุมชน/ท้องถิ่นได้รับส่วนแบ่งอำนาจในการจัดการมรดก พร้อมกับการส่งเสริมให้มีความรู้ความเข้าใจ ทักษะและศักยภาพในการบริหารจัดการมรดกเองแล้วย่อมจะมีความเข้มแข็งและมั่นใจมากขึ้นจนมรดกในท้องถิ่นได้รับการดูแลอย่างทั่วถึง (สายนต์ ไพรัชญจิตร, 2548, น. 54-61) โดยมีโครงการความร่วมมือระหว่างนักวิชาการกับคนในชุมชน/ท้องถิ่นจัดการมรดกในลักษณะต่างๆ เช่น โครงการโบราณคดีชุมชน ของสายนต์ ไพรัชญจิตร ที่มีปฏิบัติการในแหล่งมรดกหลายแห่งในภาคเหนือ

โครงการพัฒนาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ของสุรพล นาถะพินธุ เป็นต้น เป็นปฏิบัติการที่ตอกย้ำความถูกต้องชอบธรรมของแนวทางดังกล่าวและชุดความหมายว่าด้วยคุณค่าของมรดกในวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น ภายใต้บริบทสังคมไทย ซึ่งกระแสความสนใจภูมิปัญญาท้องถิ่น และการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เป็นแรงผลักดันสำคัญให้มีการรับรอง “สิทธิชุมชน” ไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 เป็นฉบับแรก และนโยบายกระจายอำนาจบริหารปกครองจากส่วนราชการสู่ท้องถิ่นที่เริ่มขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน อันกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ถูกอ้างถึงในการสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นมีอำนาจจัดการมรดกโบราณคดีในท้องถิ่นของตนเองด้วย กระนั้น ยังคงมีข้อจำกัดจากการที่กรมศิลปากรเป็นหน่วยราชการลำดับท้ายๆ ที่ต้องกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและมีแนวทางการสงวนมรดกสำคัญระดับชาติไว้ในอำนาจจัดการด้วยการออกกฎหมายกำหนดการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นมีอำนาจจัดการดูแลรักษาขึ้นพื้นฐานในโบราณสถานที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่นเท่านั้น (เรวดี สุกุลพาณิชย์, 2553, น. 107)

ภายใต้ภาวะเปลี่ยนผ่านที่ยังไม่แน่ชัดว่าแนวทางการจัดการมรดกที่ถูกผลักดันให้อำนาจเป็นของคนท้องถิ่นมากขึ้นดังกล่าวจะเป็นไปในลักษณะใดและก่อให้เกิดผลเปลี่ยนแปลงต่อภาพรวมมรดกกลุ่มนี้อย่างไร การศึกษาว่าคนท้องถิ่นมีการรับรู้ต่อมรดกและความเป็นเจ้าของมรดกอย่างไร น่าจะเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจสถานการณ์ปัจจุบันระดับท้องถิ่น

ที่ผ่านมา มีการศึกษามรดกจากแง่มุมความสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชน ท้องถิ่นหรือสังคมจำนวนหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า ชุดความหมายเกี่ยวกับมรดกเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากสังคมในลักษณะต่างๆ เช่น การศึกษาองค์ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะเขมรในฐานะวาทกรรม (กรณรงค์ เหยียนระวี, 2545) การศึกษาความทรงจำร่วมของสังคมไทยต่อแนวทางการโบราณสถานของรัฐที่สร้างความหมายใหม่ให้กับวัดมณฑลพิตร ในกลุ่มโบราณสถานอยุธยา (ขจรจบ กุสุมาวดี, 2542) การศึกษาความหมายที่แตกต่างของเขตมรดกปิงซาน (Ping Shan) ในฮ่องกง (Cheung, 1999) เป็นต้น งานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าความหมายของมรดกตามชุดความหมายหลักทั้งสองยังเป็นพื้นฐานสำคัญในการรับรู้ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับมรดกโบราณคดี อันประกอบด้วยกลุ่มหลักอย่างน้อย 2 กลุ่ม คือ (1) หน่วยงานรัฐที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายในการจัดการมรดกโดยตรง ซึ่งในกรณีของไทยคือกรมศิลปากร¹ กับ (2) กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ ซึ่งได้รับผลหรือผลกระทบโดยตรงจากการจัดการมรดก เช่น กลุ่มผู้ค้าในเขตมรดก กลุ่มผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณ

¹ มีหน่วยงานรัฐอื่นที่มีหน้าที่ดูแลจัดการมรดกบางส่วนที่อยู่ในขอบเขตอำนาจบางแบบ เช่น ที่ธรณีสงฆ์ หรืออื่นๆ แต่ในภาพรวมยังคงถือว่ากรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักเพราะเป็นหน่วยงานเดียวที่มุ่งจัดการในฐานะโบราณสถานหรือมรดกโบราณคดี

ใกล้เคียง เป็นต้น โดยในที่นี้ขอเรียกว่า “คนท้องถิ่น” อันมีความหมายครอบคลุมถึงกลุ่มผู้คนที่มีการอยู่อาศัยในพื้นที่ใกล้เคียงกับมรดกแต่ละแห่งและมีความผูกพันกับมรดกทั้งในแง่ที่เป็นการรับรู้ตนเอง และการยอมรับจากคนอื่น ซึ่งท้องถิ่นอาจมีระดับความใกล้ชิดทางกายภาพและความผูกพันในระดับต่างๆ กันตามแต่เงื่อนไขที่ใช้ในการอ้างถึง² เช่น กลุ่มผู้ค้าหน้าวิหารพระมงคลบพิตร เป็นคนท้องถิ่นของกลุ่มโบราณสถานอยุธยา (ขจรจบ กุสุมาวดี, 2542) ชาวตลาดในอำเภอพิมายกับชาวอำเภอพิมายเป็นคนท้องถิ่นของปราสาทพิมาย (ผ่นวันจันทร์ ศรีจันทร์, 2543) เป็นต้น

การศึกษาในแนวทางนี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของจุดยืน มุมมองและกรอบความรู้ในการประกอบสร้างความหมายว่าด้วยคุณค่าของมรดกระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ในมรดกนั้น จนก่อให้เกิดข้อสรุปว่าคุณลักษณะสำคัญของมรดก คือความไม่ลงรอย (dissonance) หรือขาดความเห็นพ้องกันในความหมายเดียว (Graham & Howard, 2008, p. 2) เนื่องจากมรดกมีคุณค่าในตัวเอง (intrinsic worth) น้อย แต่มีคุณค่าที่ถูกเชื่อมโยงกับสิ่งอื่น เช่น ความเป็นชาติ, ศาสนา, ชาติพันธุ์, ชนชั้น, ประวัติศาสตร์ ฯลฯ มากกว่า ความหมายถูกกำหนดด้วยอัตลักษณ์, ถูกผลิตและแลกเปลี่ยนผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในสื่อที่หลากหลาย รวมถึงถูกสร้างสรรค์ผ่านการบริโภค ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของปัจจุบันเป็นสำคัญ (Graham & Howard, 2008, p. 2) เห็นได้ชัดในกรณีศึกษามรดกในต่างประเทศที่การต่อสู้เรียกร้องสิทธิของชนพื้นเมืองก้าวหน้าไปมากอย่างอเมริกา ออสเตรเลีย และบางประเทศในทวีปแอฟริกา ซึ่งมรดกแต่ละแห่งมีชุดความหมายที่อาจประมวลเป็น “ภาพตัวแทน” ของมรดกตามการนำเสนอของคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญในสังคม (Tunbridge & Ashworth, 1996, pp. 263-276) ส่วนกรณีศึกษาโบราณสถานในไทยที่ผ่านมา มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานรัฐกับกลุ่มคนท้องถิ่น ในลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าชุดความหมายของหน่วยงานรัฐที่มีกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานตัวแทน สามารถสร้างการยอมรับของสาธารณชนได้มาก แต่บางครั้งมีการต่อต้านจากกลุ่มคนที่สามารถนำเสนอชุดความหมายที่แตกต่างให้เป็นที่ยอมรับของสาธารณชนและ/หรือกลุ่มผู้เกี่ยวข้องได้ จนประสบความสำเร็จในการผลักดันให้หน่วยงานรัฐปรับเปลี่ยนแนวทางจัดการให้สอดคล้องตามชุดความหมายที่ปรับเปลี่ยนแทน ดังกรณี

² ในบางงานศึกษามีกลุ่มคนภายนอกที่อยู่ห่างไกลตัวมรดก แต่มีเงื่อนไขบางอย่างให้มาพัวพันกับการสร้างความหมายของมรดก เช่น กรณีศึกษาการทำลายคุกชานจี (Changi) ที่สิงคโปร์ อันเป็นคุุสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งชาวออสเตรเลียที่เป็นอดีตนักโทษและผู้สนใจได้ใช้เป็นสถานที่แห่งความทรงจำว่าด้วยการเข้าร่วมรบในเอเชียสมัยสงครามโลกของชาวออสเตรเลีย จนเมื่อรัฐบาลสิงคโปร์ที่ต้องการทุบทิ้งเพื่อสร้างคุกใหม่ ได้มีขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องการทำลายคุกดังกล่าวจากกลุ่มคนเหล่านั้น (Beaumont, 2009, pp. 312-313) แต่กรณีกลุ่มผู้อ้างความเป็นเจ้าของมรดกที่นอกเหนือจากหน่วยงานตัวแทนรัฐชาติและคนท้องถิ่น อยู่นอกขอบเขตความสนใจในการศึกษา

ป้อมมหากาฬ ซึ่งภาพตัวแทนมรดกจาก “โบราณสถานที่ไร้ชีวิต” (dead monument) ตามชุดความหมายหลักของโครงการพัฒนาเกาะรัตนโกสินทร์ ถูกเปลี่ยนเป็น “โบราณสถานที่มีชีวิต (ชุมชน)” (living monument) ตามชุดความหมายของชุมชนป้อมมหากาฬและภาคประชาสังคมที่เกี่ยวข้อง ทำให้แผนงานไล่รื้อชุมชนออกจากบริเวณป้อมมหากาฬถูกยกเลิก และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการจัดการพื้นที่มรดกมากขึ้น (ธนภณ วัฒนกุล, 2550, น. 255-269, 290-295) เป็นต้น ทว่า กรณีที่กลุ่มคนท้องถิ่นไม่พอใจแนวทางจัดการของกรมศิลปากร แต่ไม่สามารถนำเสนอชุดความหมายของพวกตนให้เป็นที่ยอมรับของสาธารณชนได้ การต่อต้านจะเป็นที่รับรู้ในวงจำกัดและไม่เกิดผลในทางปฏิบัติ ดังกรณีศึกษาพระวิหารมงคลบิดร ซึ่งการตอบโต้ของชาวบ้านต่อการจัดการของทางราชการมิได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ (ขจรจบ กุสุมาวดี, 2542, น. 153) เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น ยังมีงานศึกษาปราสาทพิมายที่แสดงให้เห็นถึงการนำชุดความหมายของรัฐไปปรับใช้เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในท้องถิ่นในรูปของพิธีบวงสรวงเสด็จพ่อพระราม และการสร้างสินค้าท้องถิ่นชนิดต่างๆ ในชื่อพิมายเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ พร้อมกับที่ความรู้/ความเชื่อท้องถิ่นถูกลดทอนความสำคัญจนดูเหมือนหายไปจากการรับรู้ของสาธารณชนและแม้แต่ในกลุ่มคนท้องถิ่นเอง (ผวนวันจันทร์ ศรีจันทร์, 2543, น. 63-74, 86-93) อันสะท้อนถึงภาวะไร้อำนาจของกลุ่มคนท้องถิ่นเมื่อเปรียบเทียบกับหน่วยงานรัฐอย่างกรมศิลปากร ซึ่งถูกนำเสนอราวกับมีอำนาจเบ็ดเสร็จในฐานะผู้เชี่ยวชาญและผู้รับผิดชอบตามกฎหมาย ขณะที่ภาวะไร้อำนาจของกลุ่มคนท้องถิ่นถูกนำเสนอไปในทิศทางเดียวกัน จนราวกับกลุ่มคนท้องถิ่นมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการรับรู้/ยึดถือความหมายเกี่ยวกับมรดก กระนั้น ยังมีงานศึกษาบางชิ้นแสดงถึงความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มคนท้องถิ่นเองต่อมรดกจากความหลากหลายของชุดความหมายที่เลือกยึดถือ เช่น งานศึกษากรณีขัดแย้งในการจัดการมรดก 7 แห่งในจังหวัดเชียงใหม่ที่สะท้อนความขัดแย้งระหว่างฝ่ายที่ยึดถือชุดความหมายแตกต่างในหลายลักษณะ เช่น ความต้องการพัฒนากายใต้ระบอบทุนนิยมกับการอนุรักษ์ในแนวทางตรงข้าม การให้คุณค่าในฐานะโบราณสถานกับคุณค่าในฐานะศาสนสถาน ค่านิยมในการอนุรักษ์ของเดิมกับการสร้างใหม่ การถืออำนาจความชอบธรรมในฐานะหน่วยงานรัฐ(กรมศิลปากร)กับการเป็นเจ้าของด้านวัฒนธรรม เป็นต้น (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล., 2539) อันเป็นงานศึกษาเชิงปรากฏการณ์เพื่อแสดงให้เห็นข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นเท่านั้น ยังมีได้ศึกษาเจาะลึกให้เห็นถึงความแตกต่างที่อาจหลากหลายกว่านั้นในการรับรู้เกี่ยวกับมรดกแต่ละกรณี ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่ายังมีความจำเป็นที่จะศึกษาชุดความหมายของมรดกโบราณคดีตามการรับรู้และยึดถือของกลุ่มคนท้องถิ่น ทั้งชุดความหมายหลักที่ถูกผลิตซ้ำโดยหน่วยงาน และชุดความหมายอื่นที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น เพื่อทำความเข้าใจความหลากหลายของชุดความหมายที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่นและความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มคนท้องถิ่นบนพื้นฐานของการยึดถือชุดความหมายที่แตกต่างกัน โดยไม่จำเป็นต้องขัดแย้งหรือตรงข้ามกันเสมอไป

ประเด็นพื้นฐานที่สุดของมรดกแต่ละแห่งที่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในปัจจุบันให้ความสนใจ คือ การเป็นเจ้าของ (ownership) ซึ่งมีได้หลายระดับ เช่น ชุมชน, ท้องถิ่นระดับตำบล อำเภอ จังหวัด หรือภูมิภาค, ชาติ, มนุษยชาติ(ดังกรณีมรดกโลกที่อ้างว่าเป็นสมบัติของมนุษยชาติโดยรวม) เป็นต้น เนื่องจากความชัดเจนหรือคลุมเครือของการเป็นเจ้าของย่อมส่งผลต่อความชอบธรรมของคนแต่ละกลุ่มในการดำเนินการใดต่อมรดกนั้นๆ รวมถึงความเหมาะสมสอดคล้องของแนวทางจัดการที่ตามมา วิทยานิพนธ์นี้จึงมุ่งเน้นทำความเข้าใจชุดความหมายว่าด้วยคุณค่าของมรดกซึ่งเชื่อมโยงกับ “ความเป็นเจ้าของ” ของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ในมรดกแห่งเดียวกัน โดยเลือกศึกษามรดกอารยธรรมขอมในภาคอีสานของประเทศไทย อันเป็นกลุ่มมรดกโบราณคดีที่จัดได้ว่ามีปัญหาทางด้านความชอบธรรมในการอ้างความเป็นเจ้าของโดยประเทศไทย กล่าวคือ มีการอ้างความเป็นเจ้าของมรดกอารยธรรมเดียวกันนี้มีอยู่ในดินแดนกัมพูชาให้กับรัฐชาติกัมพูชาอย่างหนักแน่นมาตั้งแต่กลุ่มนักวิชาการฝรั่งเศสเริ่มสถาปนาองค์ความรู้เกี่ยวกับมรดกกลุ่มนี้ในราวทศวรรษ 2440 แม้ต่อมาจะมีการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับมรดกกลุ่มนี้ในดินแดนไทยให้มีความเชื่อมโยงกลายเป็นส่วนหนึ่งของมรดกไทยได้ เช่น การใช้ชื่อเรียกศิลปะลพบุรี, การจำแนกว่าขอมกับเขมรเป็นคนละชาติพันธุ์ เป็นต้น (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2557, น. 54) แต่ความสำเร็จดังกล่าวจำกัดมากโดยเฉพาะเมื่อยังมีการยึดถือสืบต่อกันมาทั้งในไทยและกัมพูชาว่ากลุ่มชาติพันธุ์เขมรเป็นประชากรหลักของกัมพูชา โดยละเลยการหาคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในเขตอีสานใต้ของไทย จนกระทั่งมีข้อสังเกตเกี่ยวกับองค์ความรู้ชุดใหม่ที่กรมศิลปากรนำเสนอในพุทธทศวรรษ 2530 ว่าด้วยกษัตริย์ราชวงศ์มหิธรปุระ ผู้ปกครองดินแดนลุ่มน้ำมูลและผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งมีนัยยะของความเป็นเจ้าของมรดกดังกล่าวโดยกลุ่มคนท้องถิ่นที่สืบเชื้อสายจากกลุ่มผู้สร้างที่เป็นคนท้องถิ่น (Peleggi, 2002, p. 53) และมีชุดคำอธิบายจากนักวิชาการในกลุ่มวาทกรรมทวนกระแสว่าท้องถิ่นลุ่มน้ำมูลมีกษัตริย์ปกครองเอง โดยรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมมาจากเมืองพระนคร แต่มิได้เป็นดินแดนใต้ปกครองอย่างเบ็ดเสร็จของอาณาจักรเมืองพระนครตามภาพตัวแทนจากการนำเสนอองค์ความรู้ที่ผ่านมา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, น. 430-444) จึงดูเหมือนว่าน่าจะเป็นสาระที่ความสอดคล้องกันและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางดังปรากฏในการนำเสนอเรื่องราวของปราสาทพนมรุ้งผ่านสื่อสาธารณะ เช่น ข่าวหนังสือพิมพ์ สารคดี หรือข้อเขียนวิชาการบางส่วนเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง รวมถึงการจัดแสดงแสงสีเสียงด้วย

ทว่า สมิธ (Laurajane Smith) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ(หรือมีสถานะเป็นวาทกรรมหลักในสังคม) อันหมายถึงองค์ความรู้โบราณคดี ซึ่งมีบทบาทหลักในการสร้างข้อเสนอเกี่ยวกับอดีตของสังคม และเป็นส่วนรองรับกฎระเบียบของรัฐ (Smith, 2007, p. 6) ว่า องค์ความรู้โบราณคดีถูกนำไปใช้ในกรอบทางสังคมและการเมือง จนมีชีวิตของมันเองนอกขอบเขตวิชาการและส่งผลกระทบต่อชุมชน/สังคมในการรับรู้อดีตของตัวเองและ/หรืออดีตที่ถูกรับรู้โดยผู้อื่น อันเป็น

ผลสืบเนื่องทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองสำหรับชุมชน (Smith, 2007, p. 7) ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาการประกอบสร้างองค์ความรู้และแนวทางปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับอดีตและมรดกในฐานะวาทกรรม จึงอาจจำแนกเป็น 2 กลุ่มคือ วาทกรรมผู้เชี่ยวชาญ (professional discourse) กับวาทกรรมประชานิยม (popular discourse) ซึ่งอย่างแรกมักมีอิทธิพลต่ออย่างหลัง แต่วาทกรรมประชานิยมอาจไม่ใช่ว่าการย่อส่วนวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญ และอาจมีส่วนที่ท้าทายต่อวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญด้วย (Smith, 2007, p. 7) ในการทำความเข้าใจการรับรู้ของกลุ่มคนท้องถิ่นต่อองค์ความรู้ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งดังกล่าวจึงจำเป็นต้องพิจารณาความเหมือนหรือแตกต่างจากองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญด้วย

ในทำนองเดียวกับข้อสังเกตที่ว่า การทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์เป็นการจุดกระแสความตระหนักของสาธารณชนไทยในการเป็นเจ้าของมรดกอารยธรรมเขมร (Peleggi, 2002, p. 34) ในตอนนั้นเพเลจจิ (Maurizio Peleggi) อธิบายเชื่อมโยงไปถึงบทบาทของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ในการเชื่อมโยงความเป็นไทยให้กับมรดกกลุ่มนี้ ผ่านวิทยานิพนธ์(ปีการศึกษา 2521) ที่ตีความจารึกปราสาทพนมรุ้งที่สนับสนุนข้อเสนอว่าด้วยกษัตริย์ท้องถิ่นเป็นผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง ตลอดจนการพระราชทานอนุญาตให้ใช้วันพระราชสมภพ 2 เมษายน เป็นวันอนุรักษ์มรดกไทยด้วย (Peleggi, 2002, pp. 23-24) และงานศึกษาของกรณรงค์ เจริญระวี ซึ่งถึงความสำคัญของเหตุการณ์ทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ว่าได้กระตุ้นความรู้สึกราชาชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่สาธารณชนไทย การศึกษานี้จะทำความเข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการรับรู้หรือยึดถือชุดความหมายเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งของกลุ่มคนท้องถิ่นอย่างไรบ้าง ขณะที่จากประสบการณ์ของผู้วิจัยในการพานักศึกษาไปทัศนศึกษาปราสาทพนมรุ้งเมื่อปี พ.ศ. 2548 - 2551 ได้รับฟังคำบอกเล่าจากผู้คำบริเวณนั้นเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งในอดีตที่เคยเป็นวัดของชุมชน และพบเห็นสิ่งๆ ที่ดูเหมือนเป็นการนำเสนอชุดความหมายที่แตกต่างของปราสาทพนมรุ้งจากชื่อวัดปราสาทพนมรุ้งและป้ายหน้าศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งอยู่ติดทางเดินเข้าสู่อุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทพนมรุ้ง ทำให้คาดได้ว่ายังมีการยึดถือชุดความหมายที่แตกต่างจากองค์ความรู้ทางวิชาการของกลุ่มคนท้องถิ่นด้วย

ในการนี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาชุดความหมายต่างๆ ที่ปรากฏในท้องถิ่น โดยอาศัยการวิเคราะห์วาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ (Michel Foucault, 1926 - 1984) ซึ่งให้ความสนใจวาทกรรมในลักษณะของพื้นที่ความรู้หรือความคิดทางสังคมภายในขอบเขตของตัวความรู้หรือความคิดนั้นเองภายในระยะเวลาหนึ่งของประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นระบบและกระบวนการในการผลิตสร้างอัตลักษณ์และความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม รวมถึงสร้างสิ่งๆ ที่สร้างขึ้นนั้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (Foucault, 1991, p. 55) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นกรอบกำกับกับการรับรู้ของผู้คนว่าสิ่งใดคือความรู้หรือความจริงนั่นเอง โดยเนื้อหาภายในกรอบนั้นอาจมีหลากหลายคล้ายคลึง แตกต่างหรือแม้แต่ขัดแย้งกันเอง แต่มีสิ่งหนึ่งร่วมกันนั่นคือกรอบความรู้ (episteme) ซึ่ง

เป็นลักษณะของหลักการจัดระเบียบ (organizing principle) ของสิ่งต่างๆ ว่าสิ่งใดอยู่ในประเภทใด แต่สิ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไรบ้าง จนเกิดการรับรู้ถึงหลักเกณฑ์ที่ใช้โดยปราศจากการนิยาม หรือระบุไว้อย่างชัดเจนในลักษณะของทฤษฎี ทว่ากระจายอยู่ทั่วในเนื้อหาของวาทกรรมนั้น (Foucault, 1991, p. 55) เช่น องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่ใช้การจำแนกยุคสมัยในอดีต ด้วยรูปแบบทางศิลปะซึ่งมีรายละเอียดยิบย่อยมากมาย และมักพบรูปแบบที่แตกต่างกันในศิลปะชิ้นเดียวกัน ทำให้ต้องตัดสินยุคสมัยของศิลปะแต่ละชิ้นนั้นด้วยจุดเน้นบางอย่างซึ่งผู้เชี่ยวชาญแต่ละคน อาจวินิจฉัยแตกต่างกันได้ ทว่ากลับดูเหมือนมีเกณฑ์ที่ชัดเจนในการตัดสินจนสามารถสรุปยุคสมัยของ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมโบราณจำนวนมากว่าอยู่ในยุคสมัยใดบ้างและใช้เป็นข้อมูลสร้างเค้าโครง ประวัติศาสตร์ยุคสมัยต่างๆ ที่ได้รับการยึดถือเป็นประวัติศาสตร์ทางการในปัจจุบัน เป็นต้น

ทั้งนี้ นอกจากเนื้อหาสาระที่เป็นองค์ความรู้ ในแต่ละวาทกรรมยังมีปฏิบัติการที่มุ่งให้เกิดการแบ่งแยกและกีดกันสิ่งต่างๆ สอดคล้องตามกรอบความรู้ด้วย โดยปฏิบัติการทางวาทกรรมมัก เกิดขึ้นผ่านการสร้างสถาบันใหม่ซึ่งส่งผลต่อการควบคุม หรือกำหนดแบบแผนการกระทำของผู้คน เช่น การจัดตั้งกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักที่ใช้ความรู้โบราณคดีในการศึกษาสิ่งก่อสร้างโบราณใน นามโบราณสถาน กำหนดขอบเขตของพื้นที่รอบตัวโบราณสถานซึ่งกันไว้เป็นพื้นที่พิเศษและมี มาตรการควบคุมจำกัดการกระทำของผู้คนในพื้นที่นั้น และจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถาน โดยจำแนกเป็นระดับชาติและระดับท้องถิ่น มีการเลือกบูรณะและควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดต่อโบราณ สถานที่มีความสำคัญระดับชาติ ซึ่งจัดลำดับก่อน-หลังตามเกณฑ์บางอย่างที่กรมศิลปากรกำหนด เป็นต้น พร้อมกันนั้นยังมีปฏิบัติการที่ไม่ใช่วาทกรรม (non-discursive practices) เช่น โรงเรียน รัฐบาล สื่อต่างๆ เป็นต้น ให้การสนับสนุนและช่วยตอกย้ำความถูกต้อง/น่าเชื่อถือ จนผู้คนยอมรับโดย คุชฎีต่อการจัดจำแนกดังกล่าวว่าเป็นความจริง หรือเป็นปกติที่จะคิดหรือเชื่อตามความรู้นั้น (Foucault, 1980b, pp. 96-97) ดังตัวอย่างสิ่งก่อสร้างโบราณที่ถูกเรียกตามศัพท์บัญญัติของ หน่วยงานรัฐว่า “โบราณสถาน” และมีการปลูกฝังผ่านโรงเรียนและสื่อสาธารณะต่างๆ เกี่ยวกับคุณค่า ในฐานะหลักฐานวิชาการ และมรดกของชาติ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่องค์ความรู้แต่ละชุดสร้างความชอบธรรมให้คนบางกลุ่มมีอำนาจไม่เท่าเทียม กันในอันที่จะกำหนดแนวทางการดำเนินการที่ถูกต้องและวินิจฉัยตัดสินใจในรายละเอียดเมื่อ ดำเนินการตามกรอบความรู้นั้นๆ วาทกรรม/องค์ความรู้จึงสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจากอำนาจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นๆ การศึกษาแบบวงศ์วิทยา (genealogy) จึงเน้นการค้นหาจุดเปลี่ยนของวาทกรรมและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการตอกย้ำความชอบธรรมของตัว วาทกรรมเอง (Foucault, 1995, pp. 25-26) อันเป็นการมุ่งศึกษาการก่อตัวของวาทกรรมแต่ละชุด บนพื้นฐานการแยกตัวออกจากวาทกรรมที่ดำรงอยู่ก่อนหน้า และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกลุ่ม ผู้มีอำนาจในเรื่องนั้นๆ ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้จึงให้ความสนใจกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง

กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่น ซึ่งเชื่อมโยงกับความหมายเชิงคุณค่าของมรดก ความรู้เกี่ยวกับอดีต และความเป็นเจ้าของตามวาทกรรมต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น โดยตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องอาจไม่ตระหนักถึงอำนาจที่สัมพันธ์กับชุดความหมายที่ตนยึดถือก็ได้

จากการสำรวจภาคสนามในปี พ.ศ. 2554 ผู้วิจัยพบว่า เนื่องจากปราสาทพนมรุ้งมีสภาพพิเศษทางภูมิศาสตร์คือการตั้งบนยอดเขาขนาดย่อม³ ที่ถูกเรียกด้วยชื่อเดียวกันคือเขาพนมรุ้ง และอยู่ในรอยต่อเขตปกครองสองอำเภอของจังหวัดบุรีรัมย์คืออำเภอเฉลิมพระเกียรติ (แยกจากอำเภอนางรองในปี พ.ศ. 2539) และอำเภอประโคนชัย กลุ่มคนที่นิยามตนเองเป็น “คนท้องถิ่น” ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งมักอ้างถึงความใกล้ชิดทางกายภาพกับเขาพนมรุ้ง อันจำแนกเป็นหลายระดับ ได้แก่ ชุมชนท้องถิ่น⁴ ตำบล อำเภอ⁵ และจังหวัด โดยชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับการบอกเล่าจากผู้เกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานรัฐและผู้คนในชุมชนเชิงเขาว่าเป็นชุมชนที่ใกล้ชิดมากที่สุดกับปราสาทพนมรุ้ง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมี 2 แห่ง ได้แก่ (1) ชุมชนตาเป็ก ซึ่งครอบคลุมหมู่บ้านตาเป็กหมู่ 1, หมู่บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 และ หมู่บ้านดอนหนองแหนพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาพนมรุ้งด้านทิศตะวันตก จำนวนประชากรในปี พ.ศ. 2555 ประมาณ 2,560 คน 540 หลังคาเรือน (โกสุม มูนคำ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555; ปาน ทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2555; พัว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555) และ (2) ชุมชนบุ ซึ่งครอบคลุมหมู่บ้านบุ หมู่ 5, หมู่ 17 และหมู่บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาพนมรุ้งด้านทิศตะวันออก รวมจำนวนประชากรในปี พ.ศ. 2555 ประมาณ 2,000 คน 800 หลังคาเรือน (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เม.ย.55) โดยชุมชนทั้งสองมีความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์หลักคือในชุมชนตาเป็กกลุ่มชาติพันธุ์หลักเป็นไทยเบิ้งหรือไทยโคราช ส่วนในชุมชนบุมีกลุ่มชาติพันธุ์หลักเป็นเขมร กระนั้นตามการยึดถือของคนท้องถิ่น ชุมชนตาเป็กนับเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งอย่างเป็นทางการใน

³ ความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 383 เมตร

⁴ หมายถึงหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณเชิงเขาพนมรุ้ง ซึ่งถือตามเขตปกครองระดับตำบลที่มีบางส่วนติดกับภูเขาพนมรุ้ง อันประกอบด้วย 2 ตำบลในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ ตำบลตาเป็ก และ ตำบลยายแยมวัฒนา กับ 3 ตำบลในอำเภอประโคนชัย ได้แก่ ตำบลจรเข้มาก, ตำบลโคกยาง และ ตำบลประจักษ์บุ แม้ว่าเขตปกครองหมู่บ้านบางหมู่บ้านอาจไม่ติดกับภูเขาพนมรุ้ง แต่หากอยู่ในตำบลทั้งห้าก็นับเป็นชุมชนท้องถิ่นพนมรุ้งด้วย

⁵ ประกอบด้วย 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอประโคนชัย อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และอำเภอนางรอง เนื่องจากก่อนปี พ.ศ. 2539 ชาวอำเภอนางรองได้รับการปลูกฝังว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดกสำคัญของอำเภอ จึงยังมีการยึดถือสืบต่อมาจนปัจจุบัน แม้จะมีการแยกอำเภอเฉลิมพระเกียรติออกพร้อมถือว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดกของอำเภอเฉลิมพระเกียรติแล้วก็ตาม

ปัจจุบัน(ตามเขตปกครองที่ครอบคลุมที่ตั้งปราสาท) ขณะที่เชื่อกันว่าชุมชนบูกะเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งมาก่อนตามวิถีวัฒนธรรมในอดีต เมื่อคำนึงถึงความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์ชุมชนทั้งสองแห่งที่สัมพันธ์กับมรดกแห่งเดียวกัน ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาชุมชนทั้งสองแห่งเป็นหลัก โดยศึกษากลุ่มคนท้องถิ่นระดับอื่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับการจัดงานประจำปีที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อันประกอบด้วย ตำบลจรเข้มาก ตำบลตาเป็ก อำเภอประโคนชัย และอำเภอเฉลิมพระเกียรติ รวมถึงจังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อให้ครอบคลุมชุดความหมายหลักเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น ทั้งชุดความหมายที่เป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมหลักในสังคมไทย และชุดความหมายที่เป็นวาทกรรมในท้องถิ่นเอง

นอกจากนี้ เนื่องจากในท้องที่ตำบลจรเข้มากมีมรดกอารยธรรมเขมรขนาดใหญ่อย่างปราสาทเมืองต่ำ กับมรดกขนาดเล็กอีก 4 แห่ง⁶ที่อยู่ภายใต้การจัดการของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งด้วย และในระยะสิบปีหลังได้มีการปรับเปลี่ยนแนวทางการจัดการที่สะท้อนการให้คนท้องถิ่นมีส่วนแบ่งปันอำนาจในการจัดการเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ภายใต้งานผลักดันของแผนนโยบายกระจายอำนาจด้วยการถ่ายโอนภารกิจของหน่วยงานราชการสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสิทธิชุมชนที่ได้รับการรับรองในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ทำให้เกิดปฏิบัติการที่สะท้อนถึงแนวโน้มการตอบสนองวาทกรรมใหม่เหล่านั้นบนพื้นฐานชุดความหมายที่หลากหลายในปัจจุบัน ซึ่งแม้มิได้เกิดกับปราสาทพนมรุ้งโดยตรงแต่ส่งผลต่อการรับรู้เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งด้วย การศึกษาในครั้งนี้จึงให้ความสนใจกับปฏิบัติการที่เกิดขึ้นกับมรดกทั้งห้าแห่งในตำบลจรเข้มากในฐานะส่วนหนึ่งของชุดความหมายเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งด้วย แม้มิใช่จุดเน้นในการศึกษาก็ตาม

โจทย์หลักในการศึกษานี้คือ **กลุ่มคนท้องถิ่นมีการรับรู้และยึดถือชุดความหมายว่าด้วยคุณค่าของปราสาทพนมรุ้งและความเป็นเจ้าของตามองค์ความรู้/วาทกรรมหลักใดบ้าง อย่างไร และกรอบความรู้ตามวาทกรรมแต่ละชุดกับปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดการปราสาทพนมรุ้งอย่างไรบ้าง** โดยมีคำถามย่อยคือ

- 1.ชุดความหมายหลักเกี่ยวกับคุณค่าและความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามการรับรู้และยึดถือของกลุ่มคนท้องถิ่นมีอะไรบ้าง สัมพันธ์กับองค์ความรู้/วาทกรรมใดในสังคมไทย
- 2.ชุดความหมายหลักแต่ละชุดได้รับการเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้ในท้องถิ่นผ่านปฏิบัติการใด อย่างไร ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชุดความหมายที่มีมาก่อนหน้าหรือไม่ อย่างไร

⁶ ได้แก่ ปราสาทปลายบัด ปราสาทบ้านบุ ภูฏาชีบ้านโคกเมือง และภูฏาชีบ้านหนองบัวราย

3. กลุ่มคนใดบ้างที่ได้รับความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของและ/หรืออำนาจการจัดการปราสาทพนมรุ้งตามชุดความหมายแต่ละชุด และมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับคนกลุ่มอื่นๆ รวมถึงหน่วยงานรัฐ(สำนักงานอุทยานฯ)ในท้องถิ่นอย่างไร

4. การรับรู้และยึดถือชุดความหมายที่เป็นอยู่ ส่งผลต่อแนวโน้มการตอบสนองของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ในท้องถิ่นอย่างไร ต่อวาทกรรมใหม่อย่างการถ่ายโอนภารกิจของกรมศิลปากรสู่ท้องถิ่น แนวคิดสิทธิชุมชนตามการรับรองของรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา และแนวคิดสิทธิทางวัฒนธรรมที่ได้รับการส่งเสริมจากยูเนสโก

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาชุดความหมายหลักเกี่ยวกับคุณค่าและความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามการรับรู้และยึดถือของกลุ่มคนท้องถิ่น ในฐานะผลผลิตของปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย

2. เพื่อศึกษาลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการปราสาทพนมรุ้งระหว่างหน่วยงานรัฐกับกลุ่มคนท้องถิ่นระดับต่างๆ รวมถึงระหว่างกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นเอง อันสืบเนื่องจากชุดความหมายที่ยึดถือ

3. เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ปัจจุบันของท้องถิ่นกับแนวโน้มการตอบสนองต่อวาทกรรมใหม่ในการจัดการมรดกโบราณคดี

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

จากการทบทวนงานศึกษามรดกในสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มมรดกอารยธรรมเขมร ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานสำหรับทำความเข้าใจชุดความหมายหลักเกี่ยวกับคุณค่าและความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามการรับรู้และยึดถือของกลุ่มคนท้องถิ่น ดังนี้

1. ถ้าวาทกรรมหลักที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่นในปัจจุบัน ประกอบด้วย (1) วาทกรรมโบราณสถาน อันประกอบด้วยองค์ความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ กับแนวทางจัดการโบราณสถานในฐานะหลักฐานอดีต (2) วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว (3) วาทกรรมมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่น คนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ย่อมมีการแสดงออกหรือให้ข้อมูลและความคิดเห็นที่สะท้อนการยึดถือชุดความหมายเชิงคุณค่าและความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามกรอบความเข้าใจดังกล่าว เช่น คำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูล ความเชื่อหรือเรื่องเล่าในท้องถิ่นซึ่งอาจผสมผสานด้วยสาระบางส่วนจากองค์ความรู้เหล่านั้น เอกสารเผยแพร่ที่มีการตีความหมายหรืออธิบาย

เพิ่มตามความเข้าใจของผู้เขียน เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยสามารถตรวจสอบจากการสัมภาษณ์ การเข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของชุมชน และการสืบค้นเอกสารที่ผลิตโดยคนท้องถิ่น

2. ถ้าวาทกรรมแต่ละชุดส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้อง กลุ่มต่างๆในท้องถิ่น ย่อมต้องมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของคนท้องถิ่นบางกลุ่มต่อปราสาทพนมรุ้งในแต่ละช่วงที่มีปฏิบัติการสำคัญของแต่ละวาทกรรม เช่น ระหว่างการบูรณะปราสาทพนมรุ้ง (พ.ศ. 2514 - 2530) ภายหลังทำพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งอย่างเป็นทางการ (พ.ศ. 2531) เมื่อมีการพัฒนากิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง (พ.ศ. 2530) เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยสามารถตรวจสอบจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่ม การสืบค้นเอกสารที่ผลิตโดยคนท้องถิ่น ตลอดจนตีความหมายจากการแสดงออกในสถานการณ์ต่างๆ รวมถึงเหตุการณ์สำคัญที่เคยเกิดขึ้นเป็นข่าวดังในสื่อสาธารณะ เช่น การทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ในปี พ.ศ. 2530 - 2531 อันมีผลสืบเนื่องถึงการกล่าวหาว่าทับหลังที่ได้คืนมาและถูกนำกลับมาติดตั้งที่ปราสาทพนมรุ้งเป็นของปลอมในปี พ.ศ. 2541 - 2542 เหตุการณ์คนร้ายทุบทำลายบางส่วนของปราสาทพนมรุ้งในปี พ.ศ. 2551 เป็นต้น

3. ถ้าวาทกรรมใหม่ที่แพร่หลายในสังคมไทย ได้แก่ วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส วาทกรรมกระจายอำนาจ วาทกรรมสิทธิชุมชน และวาทกรรมใหม่จากองค์กรระหว่างประเทศที่ยังเพิ่งเข้าสู่สังคมไทย ได้แก่ วาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรม มีส่วนในการกำกับกรับรู้ของคนท้องถิ่น กลุ่มต่างๆ ย่อมมีการแสดงออกหรือให้ข้อมูล-ความคิดเห็นที่สะท้อนการยึดถือชุดความหมายเชิงคุณค่าและความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามกรอบความเข้าใจดังกล่าว รวมถึง ความพยายามสร้างการเปลี่ยนแปลงตามกรอบความรู้ของแต่ละวาทกรรม ซึ่งผู้วิจัยสามารถตรวจสอบจากการสัมภาษณ์ การเข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของชุมชน และการสืบค้นเอกสารที่ผลิตโดยคนท้องถิ่น

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1. การทบทวนองค์ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะว่าด้วยมรดกอารยธรรมเขมร และปราสาทพนมรุ้ง ทั้งกระแสหลักและกระแสรอง ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบเอกสารต่างๆ ของนักวิชาการจากกรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร และสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่สืบค้นได้จากห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ระหว่างปี พ.ศ. 2554 - 2556 โดยอาศัยการอ่านให้เข้าใจสาระขององค์ความรู้ที่นำเสนอในฐานะผู้สนใจทั่วไป เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพิจารณาเรื่องเล่าอดีตเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งที่มีการบอกเล่าหรือนำเสนอในท้องถิ่น

2. การทบทวนองค์ความรู้ว่าด้วยแนวทางจัดการโบราณสถานของกรมศิลปากร ทั้งที่เป็นประวัติ พัฒนาการ และแนวทางปฏิบัติในการจัดการ ที่มีการตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบเอกสาร ซึ่งสืบค้นได้จากห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยขอนแก่น ระหว่างปี พ.ศ. 2554 - 2556 เพื่อเป็นข้อมูลในการทำความเข้าใจปฏิบัติการของกรมศิลปากรต่อปราสาทพนมรุ้งและโบราณสถานอื่นในท้องถิ่น

3. การสืบค้นเอกสารท้องถิ่นเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง จากห้องสมุดศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ และหอสมุดแห่งชาติสาขาประโคนชัย ระหว่างปี พ.ศ. 2555 เพื่อเป็นข้อมูลประกอบกับคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลในการทำความเข้าใจการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งของคนในจังหวัดบุรีรัมย์ในช่วงเวลาต่างๆ

4. การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดกิจกรรมประจำปีงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ทั้งเจ้าหน้าที่สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอนครชัยศรี อำเภอนครชัย และกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในท้องถิ่น รวม 57 ราย โดยเลือกสัมภาษณ์อย่างเจาะจง เริ่มจากบุคคลที่ดำรงตำแหน่งงานเกี่ยวข้องโดยตรง เช่น หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วัฒนธรรมอำเภอนครชัยศรี-อำเภอนครชัย (คนเดียวกัน) ปลัดอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น จากนั้นจึงขอคำแนะนำรายชื่อบุคคลที่เป็นผู้รู้หรือมีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งผู้วิจัยนำไปใช้ในการสอบถามเบื้องต้นเมื่อพบว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกได้จึงขอสัมภาษณ์ และมีบางส่วนที่ผู้วิจัยทราบจากการสุ่มสอบถามระหว่างการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมแต่ละขั้นตอน ว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกในบางประเด็นได้จึงขอสัมภาษณ์ในประเด็นนั้นๆ

5. การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดกิจกรรมอื่นในท้องถิ่น ได้แก่ ผู้นำชุมชนในตำบลตาเป็กและตำบลจรเข้มาก เทศบาลตำบลพนมรุ้ง องค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก ครู⁷ ฯลฯ รวม 55 ราย (ในจำนวนนี้เป็นผู้ให้ข้อมูลในกลุ่ม 4 จำนวน 27 ราย) โดยเลือกสัมภาษณ์บุคคลที่ดำรงตำแหน่งงานเกี่ยวข้องโดยตรง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น จากนั้นจึงเลือกบุคคลตามรายชื่อที่ได้รับคำแนะนำว่าเป็นผู้รู้หรือมีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถามเบื้องต้นแล้วพบว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกได้ จึงขอสัมภาษณ์และมีบางส่วนที่ผู้วิจัยทราบจาก

⁷ ส่วนใหญ่เป็นครูที่มีภูมิลำเนาในชุมชนตาเป็กหรือชุมชนบุ หรือย้ายมาอาศัยอยู่อย่างถาวร มีทั้งผู้ที่สอนในโรงเรียนประจำตำบลหรืออำเภอ และผู้ที่สอนในโรงเรียนของอำเภออื่นในจังหวัดบุรีรัมย์

การสุ่มสอบถามระหว่างการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมแต่ละขั้นตอน ว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกในบางประเด็นได้จึงขอสัมภาษณ์ในประเด็นนั้นๆ

6. การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้รู้วัฒนธรรมเดิมและ/หรือประวัติชุมชน จำนวน 27 ราย โดยเลือกสัมภาษณ์จากบุคคลที่มีผู้แนะนำว่าเป็นผู้รู้ในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถามเบื้องต้นแล้วพบว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกได้ จึงขอสัมภาษณ์และมีบางส่วนที่ผู้วิจัยทราบจากการสุ่มสอบถามระหว่างการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมแต่ละขั้นตอน ว่าเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึกในบางประเด็นได้จึงขอสัมภาษณ์ในประเด็นนั้นๆ โดยผู้รู้วัฒนธรรมมีทั้งผู้เกี่ยวข้องในกิจกรรมทางศาสนาความเชื่อ เช่น พระสงฆ์ หมอทรง พราหมณ์ เป็นต้น และผู้รู้ด้านความเชื่อท้องถิ่น เช่น นักแสดงพื้นบ้าน ครู ผู้นำชุมชนในอดีต ซึ่งมีความใส่ใจต่อกิจกรรมทางวัฒนธรรมและเรื่องราวของชุมชน รวมถึงมีความสามารถในการจดจำและถ่ายทอดแก่บุคคลอื่น

7. การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มคนทั่วไปในชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ จำนวน 64 ราย โดยเลือกแบบสุ่มจากการเดินสำรวจในชุมชนระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ 2554-มกราคม 2556 ซึ่งผู้วิจัยเก็บข้อมูลระยะสั้นในชุมชนทั้งสองระหว่างปี พ.ศ. 2554 จำนวน 6 ครั้ง รวมระยะเวลา 30 วัน จากนั้นจึงเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องโดยพักอาศัยในชุมชนบุ ระหว่างเดือนมีนาคม-พฤษภาคม 2555 และพักอาศัยในชุมชนตาเป็ก ระหว่างเดือนตุลาคม 2555-มกราคม 2556 รวมระยะเวลาประมาณ 6 เดือน ทำให้มีเวลาทำความคุ้นเคยกับผู้ที่พักอาศัยในชุมชนเป็นประจำ และมีโอกาสพูดคุยเบื้องต้นทำให้ทราบว่าบุคคลใดมีความพร้อมในการตอบข้อซักถามในบางประเด็นจึงขอสัมภาษณ์

8. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นที่ปราสาทพนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำในปี พ.ศ. 2554, พ.ศ. 2555 และ พ.ศ. 2556 ได้แก่ งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง งานบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำ งานรับอรุณรุ่งเบิกฟ้าที่เขพนมรุ้ง รวมถึงกิจกรรมสำคัญในชุมชน ได้แก่ งานพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททอง งานปิดทองหลวงปู่เที้งและกิจกรรมปีใหม่ของโรงเรียนวัดอัมภาราม (เทิ่งอนุสรณ์) เพื่อให้ทราบสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละขั้นตอน และการรับรู้ของผู้เข้าร่วมงาน อันเชื่อมโยงถึงการทำความเข้าใจความหมายของปราสาทพนมรุ้งในลักษณะต่างๆ ตามที่มีผู้ให้ข้อมูล อ้างถึงระหว่างการสัมภาษณ์หรือพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ

1.5 วิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรม เน้นการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มคนท้องถิ่นระดับต่างๆ โดยเฉพาะผู้คนในชุมชนท้องถิ่นทั้งสองที่เป็นกรณีศึกษาหลัก กับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรม

สำคัญที่เกี่ยวกับปราสาทพมรู้งตามคำบอกเล่าของคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้เข้าใจชุดความหมายเกี่ยวกับปราสาทพมรู้งในการรับรู้และยึดถือของคนเหล่านั้นจากการแสดงออกด้วยวาจา และการกระทำ โดยประมวลจากการปรากฏซ้ำในคำบอกเล่าและการแสดงออกของผู้ให้ข้อมูลต่างบุคคลต่างเวลา การกล่าวถึงของผู้ให้ข้อมูลอื่น(ในชุมชนเดียวกัน ต่างชุมชน และบุคคลภายนอก)ในเชิงตั้งข้อสังเกตหรือวิพากษ์วิจารณ์ ตลอดจนข้อมูลจากการสังเกตระหว่างการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆและพักอาศัยในชุมชน นำไปสู่การซักถามรายละเอียดเพิ่มเติมจากบุคคลที่เกี่ยวข้องและสัมภาษณ์บุคคลที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรง ในลักษณะของการตรวจสอบซ้ำเพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำ เชื่อถือได้ ซึ่งถือเป็นข้อเท็จจริงเชิงปรากฏการณ์จากความพยายามเก็บข้อมูลอย่างเป็นวัตถุวิสัย (objectivity) ประกอบกับการวินิจฉัยเบื้องต้นของผู้วิจัยว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีความหมายอย่างไร ภายใต้บริบทของการบอกเล่าหรือแสดงออก และสถานการณ์แวดล้อมปรากฏการณ์นั้น โดยคำนึงถึงอัตวิสัย (subjectivity) ของตัวผู้วิจัย ที่อาจมีอคติในการตีความหมายจากจุดยืนหรือมุมมองของตนเองที่มีต่อเรื่องดังกล่าวเพื่อพิจารณาความเป็นไปได้ที่จะตีความจากมุมมองอื่นแล้วจึงสรุปความหมายที่เชื่อได้ว่าสอดคล้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นมากที่สุดสำหรับนำไปใช้วิเคราะห์ต่อ ขณะเดียวกันได้ตระหนักด้วยว่าตัวตนของผู้วิจัยที่เป็นนักศึกษาปริญญาเอกจากกรุงเทพฯ ผู้หญิงวัย 40 มีสถานภาพอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ฯลฯ มีส่วนสำคัญที่ทำให้ได้พบเห็นสิ่งต่างๆ อย่างที่เห็น ซึ่งอาจมีส่วนแตกต่างจากบุคคลในสถานภาพอื่น อันเป็นลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลและผู้คนในพื้นที่ศึกษามีอิทธิพลต่อการแสดงออกของบุคคลเหล่านั้นอย่างเลี่ยงไม่ได้ ทั้งยังเป็นส่วนที่ทำให้ผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจกลุ่มคนเหล่านั้นในฐานะมนุษย์ด้วยกัน มิใช่เพียงวัตถุในการศึกษา เช่นเดียวกับที่ผู้คนเหล่านั้นได้ทำความเข้าใจตัวตนของผู้วิจัยด้วย

จากข้อมูลที่ได้ ผู้วิจัยนำมาเชื่อมโยงกับองค์ความรู้/วาทกรรมที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยอาศัยแนวคิดของฟูโกต์ที่ว่า เนื่องจากเนื้อหาสาระในแต่ละวาทกรรมมีการปรับเปลี่ยนภายในตัวเองอยู่ตลอดเวลา จึงยากที่จะกำหนดนิยามว่าแต่ละวาทกรรมมีขอบเขตแค่ไหน ดังนั้นหากต้องการพิจารณา วาทกรรมอย่างเอกเทศ (individualization of discourses) อาจทำได้ด้วยการนิยามตามเกณฑ์หลักของการก่อรูปทางวาทกรรม (discursive formations) 3 อย่างคือ (1) เกณฑ์ของการก่อรูป (criteria of formation) คือการดำรงอยู่ของชุดของกฎในการก่อรูปของทุกวัตถุ-ปฏิบัติการ-มโนทัศน์-และเงื่อนไขทางทฤษฎี ที่สามารถนิยามเป็นชุดเดียวกันได้ (2) เกณฑ์ของการเปลี่ยนรูป (criteria of transformation or of threshold) คือ ชุดของเงื่อนไขที่ปรากฏในช่วงเวลาหนึ่งและทำให้เกิดจุดเปลี่ยนในการก่อรูปของของทุกวัตถุ-ปฏิบัติการ-มโนทัศน์-และเงื่อนไขทางทฤษฎีดังกล่าว (3) เกณฑ์ของการเกี่ยวพันกัน (criteria of correlation) คือชุดของความสัมพันธ์ซึ่งนิยามและกำหนดให้ชุดของการก่อรูปนั้นเป็นประเภทใหม่ท่ามกลางวาทกรรมอื่นที่มีอยู่ ทั้งในสาขาวิชาต่างๆ (ของความรู้)และในบริบทที่ไม่ใช่วาทกรรมซึ่งชุดของการก่อรูปนั้นทำงานอยู่ (Foucault, 1991,

p. 54) ซึ่งผลการนิยาม ชุดของกฎ/เงื่อนไข/ความสัมพันธ์ตามเกณฑ์ทั้งสามทำให้เป็นไปได้ที่จะอธิบายกรอบความรู้ในช่วงเวลาหนึ่งของวาทกรรมนั้นๆ

ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้จำแนกสาระต่างๆ ที่พบในงานเขียนและการศึกษาภาคสนาม ซึ่งมีทั้งส่วนที่เนื้อหาสอดคล้องกัน ส่วนที่เนื้อหาไม่เกี่ยวข้องกัน และส่วนที่มีลักษณะโต้แย้งซึ่งกันและกัน โดยประมวลขึ้นเป็นวาทกรรมแต่ละชุด จากการพิจารณา “เป้าหมาย” ของคำอธิบายที่มีแตกต่างหลากหลายว่ามรดกคืออะไร ถูกเรียกอย่างไรและมีเป้าหมายของการจัดการเพื่ออะไร ทำให้จำแนกออกเป็นกลุ่มชุดคำอธิบายที่มีเป้าหมายร่วมกันในจำนวนจำกัด จากชุดคำอธิบายจำนวนมากที่มีหลากหลายแตกต่างในสาระรายละเอียด ซึ่งการจำแนกวาทกรรมแต่ละชุดเป็นไปโดยคำนึงถึงลักษณะสำคัญของการปรากฏของวาทกรรม (Foucault, 1981, pp. 52-64) ดังนี้

(1) วาทกรรมชุดใดจะมีอำนาจต้องมีระบบกีดกันวาทกรรมอื่น ด้วยการห้ามปราม, แบ่งแยกและปฏิเสธ วาทกรรมอื่นที่ว่าด้วยหัวข้อเดียวกัน ทำให้สิ่งที่เคยเป็นความรู้หรือความจริงที่ถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่งกลายเป็นผิด และมีความรู้หรือความจริงอีกชุดแทนที่ เช่น วาทกรรมโบราณสถานกระแสหลักกำกับความหมายของสิ่งปลูกสร้างโบราณด้วยศัพท์บัญญัติใหม่ว่า “โบราณสถาน” พร้อมกำหนดคุณค่าทางวิชาการในฐานะหลักฐานสำหรับการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับอดีต ด้วยวิธีการเฉพาะของผู้เชี่ยวชาญซึ่งกลายมาเป็นผู้วินิจฉัยแนวทางดูแลรักษาที่ถูกต้องแทนชุดความหมายที่เคยดำรงอยู่ก่อนหน้านี้ ซึ่งกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่มักยึดถือคุณค่าของสิ่งปลูกสร้างโบราณในฐานะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนสถานในศาสนาของกลุ่มคนปัจจุบัน และเชื่อมโยงกับอดีตที่ถูกเล่าสืบต่อมาในรูปแบบต่างๆ ด้วยการทำให้ชุดความหมายเดิมกลายเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ความรู้หรือความจริงในอดีต เป็นเพียงตำนานหรือนิทานที่ไม่มีคุณค่าเทียบเท่าองค์ความรู้ทางวิชาการ เป็นต้น

(2) วาทกรรมไม่เคยหยุดเคลื่อน เช่น การเปลี่ยนแปลงสาระหรือวิธีการเข้าถึงความจริงในอดีต ภายใต้วาทกรรมโบราณสถานกระแสหลัก จากการเน้นตีความกลุ่มคนที่เคยอาศัยอยู่ในดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศไทยว่าเป็นชนชาติไทยกับอำนาจรัฐที่เคยปกครองดินแดนประเทศไทยสู่การอธิบายความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่ไม่เน้นความเป็นชนชาติไทยมากขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2530 (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 102-107) เป็นต้น โดยความต้องการเข้าถึงความจริงของแต่ละวาทกรรมที่ครองอำนาจแต่ละช่วงเวลามี ลำดับของวัตถุแห่งการรู้, หน้าที่และตำแหน่งของการรู้, วิธีการได้ความรู้ทั้งการลงทุนทางวัตถุ, เทคนิค และเครื่องมือ แตกต่างกัน จึงจำเป็นต้องศึกษา “จุดเปลี่ยน” ของการสถาปनावาทกรรมแต่ละชุดในชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้เห็นถึงการปะทะประสานหรือช่วงชิงกันของวาทกรรมหนึ่งกับวาทกรรมอื่นในแต่ละช่วงเวลาด้วย

(3) ความต้องการเข้าถึงความจริงและระบบกีดกันของวาทกรรมล้วนกระทำผ่านปฏิบัติการโดยสถาบัน เช่น การสอนของครู, สิ่งพิมพ์เผยแพร่, ระบบหนังสือ, ห้องสมุด ฯลฯ ให้

ความรู้เป็นที่ยอมรับและกระจายทั่วในสังคม การศึกษาวาทกรรมที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่นครั้งนี้จึงอาศัย การอ่านเอกสารทั้งที่ตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวางในสังคมไทย เช่น หนังสือของกรมศิลปากร และ นักวิชาการส่วนกลาง เป็นต้น กับเอกสารที่ผลิตและเผยแพร่ในท้องถิ่น เช่น หนังสือรายงานประจำปี จังหวัด อำเภอ งานเผยแพร่ของนักวิชาการท้องถิ่น เป็นต้น เพื่อวิเคราะห์การผลิตซ้ำที่เกิดขึ้นและเป็น แหล่งอ้างอิง “จุดเปลี่ยน” ของวาทกรรมบางชุด ซึ่งเกิดขึ้นในอดีตและเป็นไปได้ยากที่จะสืบค้น ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงจากการสัมภาษณ์

(4) วาทกรรมที่สถาปนาขึ้นแล้วพยายามกลืนวาทกรรมก่อนหน้า

(5) วาทกรรมมีกลไกควบคุมและจำกัดขอบเขตในตัวเอง ด้วยกลไกต่างๆ เช่น หลักการ จัดจำแนก (classification) การจัดระเบียบ การแพร่กระจาย เป็นต้น รวมถึงการวิจารณ์ (commentary) ทำให้บางสิ่งได้รับการตอกย้ำหรือหายไปจากการพูดถึง จนหลักการที่กำหนดให้พูด อะไร อย่างไร กระจายทั่วในสังคม และผู้คนที่ต้องพูดตามหลักการนั้น ซึ่งอาจเรียกว่าพิธีกรรม (ritual) ในความหมายของการที่คนทำตามรูปแบบที่กำหนดสำหรับคนที่อยู่ในตำแหน่งนั้นๆ อันเป็นสิ่งที่เสริม ความน่าเชื่อถือของการปรากฏวาทกรรม รวมถึงมีสังคมวาทกรรม (societies of discourse) ที่ เผยแพร่วาทกรรม ขณะที่รูปแบบของความลับเฉพาะและบทบาทที่ไม่สามารถเปลี่ยนกันได้ของผู้ที่ อยู่ในแต่ละตำแหน่ง ซึ่งหากดำเนินอยู่ในวงแคบเช่นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา ยิ่งทำให้วาทกรรมมี เอกสิทธิและอำนาจมากยิ่งขึ้น (Foucault, 1981, pp. 52-64)

ในการศึกษาแต่ละวาทกรรมครั้งนี้จึงเน้นการศึกษาเงื่อนไขของสิ่งที่ปรากฏตาม วาทกรรมแต่ละชุดว่า มีกรอบความรู้สำคัญอะไร กำกับให้ผู้คนพูดถึงปราสาทพนมรุ้งหรือส่วนที่ เชื่อมโยงกับความหมายของปราสาทพนมรุ้งในลักษณะอย่างไรบ้าง และดเว้นการพูดถึงสิ่งใด โดย พิจารณาว่าคำพูดและการแสดงออกซ้ำๆ ต่อผู้วิจัยหรือในวาระต่างๆที่เป็นสาธารณะ เป็นส่วนหนึ่ง ของความพยายามนำเสนอสิ่งที่ผู้พูดต้องการให้มีการบันทึกหรือเป็นที่รับรู้ในวงกว้าง ขณะที่การ ละเลยไม่พูดถึงบางสิ่งแม้จะรู้ นับเป็นการกระทำตามวาทกรรมที่กำกับอยู่ เช่น กรณีผู้นำชุมชนตาเป็ก ที่นำรอยพระพุทธรูปมาประดิษฐานที่ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งยังเหลือผู้รู้ที่พอให้ข้อมูลได้ แต่คนส่วนใหญ่ กลับไม่สนใจสอบถามรายละเอียดและเมื่อพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนตาเป็กกับปราสาทพนมรุ้ง ในอดีตกลับมิได้หยิบยกมาพูดถึงเลย แสดงถึงอำนาจของวาทกรรมอีกชุดที่กำกับให้ละเลยการรับรู้ เรื่องดังกล่าว เป็นต้น

ทั้งนี้ การศึกษาวาทกรรมยังมีจุดเน้นที่ “อำนาจ” ซึ่งดำรงอยู่ควบคู่กับความรู้หรือ ระบอบความจริง ตามวาทกรรมแต่ละชุด โดยฟูโกต์ อธิบายลักษณะของอำนาจ(ที่สัมพันธ์กับ วาทกรรม) ในลักษณะแตกต่างจากอำนาจในความหมายทั่วไป คือ (1) การใช้อำนาจมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้น จากความจงใจ รู้สำนึกของตัวผู้ใช้อำนาจ จึงไม่ควรสนใจอำนาจจากมุมมองขององค์ประธานที่ใช้ อำนาจ แต่ควรสนใจอำนาจที่อยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ อำนาจที่แสดงออกและดำรงอยู่

เสมอโดยไม่ต้องตระหนักรู้หรือตั้งใจ กล่าวคือเน้นใส่ใจการกระทำและผลของอำนาจมากกว่าเหตุที่มาของอำนาจ (2) อำนาจเป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกแยะเด็ดขาดว่าใครมีมากหรือน้อยกว่ากัน เพราะอำนาจวนเวียนกระจายอยู่ทั่วในความสัมพันธ์ทางสังคมทุกชนิดขณะที่อยู่ใต้การครอบงำของวาทกรรม (3) จึงไม่ควรสนใจอำนาจเฉพาะที่ศูนย์กลางและการผลิตซ้ำอำนาจในตำแหน่งต่างๆ ของโครงสร้างสังคม แต่ควรสนใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปลายทาง หรือบริเวณที่เครือข่ายอำนาจศูนย์กลางอาจไม่มีความสำคัญ แต่กลับพบความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่ ณ ที่นั้น ในลักษณะที่ฟูโกต์เรียกว่า อนุภาคเล็กๆ ของอำนาจ (micro physics of power) ซึ่งแผ่กระจายทั่วไปในสังคมและอาจเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์มากกว่ากฎหมายหรืออำนาจในรูปแบบสถาบันทางการเมือง (4) เมื่อมีการใช้อำนาจผ่านกลไกต่างๆ ในความสัมพันธ์ทางสังคม อำนาจต้องพัฒนาตัวเองต่อไป ด้วยการสร้างความรู้ขึ้นรองรับอำนาจ อธิบายอำนาจนั้น (5) อำนาจมีทั้งด้านลบและด้านบวก ซึ่งด้านลบคือการเก็บกดปิดกั้น ด้านบวกคือการสร้างความรู้และวาทกรรมต่างๆ ที่เป็นอารยธรรมของมนุษย์ (Foucault, 1980b, pp. 96-102)

ในวิทยานิพนธ์นี้ การต่อสู้ระหว่างวาทกรรมชุดต่างๆ จึงมิได้หมายถึงการแสดงออกของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ในการเป็นปรปักษ์ต่อกันและกัน ตรงกันข้าม การแสดงของปัจเจกแต่ละบุคคลอาจมีทั้งสิ่งที่สะท้อนการครอบงำของวาทกรรมที่ขัดแย้งกัน จากการพูดหรือกระทำการบางอย่างตามวาทกรรมชุดหนึ่งในสถานการณ์หนึ่ง และพูดหรือกระทำการบางอย่างตามวาทกรรมอีกชุดในอีกสถานการณ์ โดยที่พวกเขาไม่ได้ตระหนักว่ากรอบความรู้ที่ยึดถือเป็นชุดที่แตกต่างกัน หรือแม้แต่แสดงออกถึงความสับสนว่าไม่รู้ว่าควรจะทำตามวาทกรรมชุดใดดี เนื่องจากไม่มั่นใจว่ากรอบความรู้ใดถูกต้องกว่ากัน หรือแม้แต่ไม่ต้องการพูดหรือกระทำการตามสิ่งที่ดูเหมือนเป็นความจริงหรือถูกต้องตามกรอบความรู้ที่ยึดถือ เมื่อขัดแย้งกับความปรารถนาที่มีอยู่ ส่วนอำนาจหรือความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของปราสาทพมรู้ง ตามกรอบความรู้ของแต่ละวาทกรรมเป็นสิ่งที่ผู้เกี่ยวข้องอาจตระหนักหรือไม่ตระหนักก็ได้

1.6 ข้อเสนอหลักจากผลการวิจัย

การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของชุดความหมายที่สัมพันธ์กับแนวทางจัดการมรดกในการรับรู้ของกลุ่มคนท้องถิ่นภายใต้วาทกรรมหลักและปฏิบัติการทางวาทกรรม ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในการจัดการปราสาทพมรู้งของกรมศิลปากร อันประกอบด้วยวาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว รวมถึงวาทกรรมกระจายอำนาจ ซึ่งส่งผลต่อการแบ่งแยกกลุ่มคนท้องถิ่นให้มีอำนาจในการจัดการและ/หรือโอกาสในการเข้าถึงมรดกในลักษณะแตกต่างกัน จนเกิดสำนึกต่อการเป็นเจ้าของมรดกที่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ โดยส่วนหนึ่ง

ก่อให้เกิดแรงต้านของคนส่วนใหญ่ในชุมชนต่อการเรียกร้องสิทธิหรือการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการมรดกตามวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสและวาทกรรมสิทธิชุมชนด้วย ขณะเดียวกันยังแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดของกลุ่มคนท้องถิ่นในการรับรู้อดีตตามองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งสับสนกับการปรับเปลี่ยนแนวทางการอธิบายและการดัดแปลงใช้ในกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วย

1.7 ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นและประโยชน์ของการวิจัย

1) เป็นองค์ความรู้ที่แสดงความซับซ้อนของกระบวนการเปลี่ยนแปลงสำนึกของคนท้องถิ่นต่อการเป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมภายใต้การจัดการของกรมศิลปากร

2) เป็นกรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของชุดความหมายว่าด้วยคุณค่าและความเป็นเจ้าของมรดกภายใต้วาทกรรมหลายชุดที่ก่อให้เกิดความซับซ้อนของสำนึกการอนุรักษ์โบราณสถานของกลุ่มคนท้องถิ่นอย่างไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

3) เป็นการทำความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์มรดกโบราณคดีจากมุมมองของคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อเพิ่มแรงมุ่มในการพิจารณาปัญหาและแนวทางการจัดการมรดกโบราณคดีให้รอบด้านมากขึ้น โดยเฉพาะมิติเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในท้องถิ่น

บทที่ 2

ทบทวนแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทนี้เป็นแนวทางการศึกษาวาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ การทบทวนงานมรดกศึกษาเกี่ยวกับวาทกรรมหลักที่พบในการศึกษามรดกโบราณคดีซึ่งในสังคมโลกปัจจุบันถือว่าอยู่ใต้อิทธิพลของวาทกรรมชุดหลักที่มีองค์ความรู้สาขาวิชาโบราณคดีเป็นพื้นฐานสำคัญและถูกเรียกว่า “วาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ” รวมถึงการทบทวนงานศึกษามรดกในสังคมไทยที่สะท้อนวาทกรรมต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจในการศึกษาวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งในบทต่อไป

2.1. การศึกษาวาทกรรม

วาทกรรม (Discourse) เป็นคำศัพท์ที่ถูกใช้ในการศึกษาทางมนุษยศาสตร์เพื่อวิเคราะห์ภาษา กลุ่มคำพูด บทสนทนาหรือถ้อยแถลงที่ใช้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคม แต่ในการศึกษาวาทกรรมตามแนวทางของฟูโกต์ ให้ความสนใจวาทกรรมในลักษณะของพื้นที่ที่ความรู้หรือความคิดทางสังคมภายในขอบเขตของตัวความรู้หรือความคิดนั้นเองภายในระยะเวลาหนึ่งของประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นระบบและกระบวนการในการผลิตสร้างอัตลักษณ์และความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม รวมถึงตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นนั้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง

ในหนังสือ *The order of things* (พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1966) ฟูโกต์วิเคราะห์วาทกรรมเกี่ยวกับชีวิต แรงงานและภาษา โดยแสดงให้เห็นว่าวาทกรรมไม่ใช่เพียงรูปแบบของภาพตัวแทนของบางสิ่ง แต่ยังเป็นเงื่อนไขเชิงรูปธรรมในการสร้างและควบคุมจินตนาการทางสังคมด้วยภายใต้การดำรงอยู่ของกรอบความรู้ (episteme) ซึ่งฟูโกต์เคยให้สัมภาษณ์ว่า วาทกรรมเป็นลักษณะของหลักการจัดระเบียบ (organizing principle) ของสิ่งต่างๆ ว่าแต่ละสิ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไรบ้าง โดยปราศจากการนิยามหรือระบุไว้อย่างชัดเจนในลักษณะของทฤษฎี แต่กระจายอยู่ทั่วในเนื้อหาของวาทกรรมนั้น และเป็นที่เกิดขึ้นแทนที่สิ่งที่มีมาก่อนไม่ใช่สิ่งต่อเนื่องจากความรู้/ความคิดเดิม (Foucault, 1991, p. 55) และในหนังสือ *Archaeology of knowledge* (พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1969) ฟูโกต์ระบุความหมายของกรอบความรู้ว่า เป็นชุดทั้งหมดของความสัมพันธ์ที่เป็นเอกภาพ ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติการทางวาทกรรมก่อให้เกิดรูปร่างทางญาณวิทยา, วิทยาศาสตร์และระบบแห่งความเป็นระเบียบที่เป็นไปได้ ในหนทางที่แต่ละการก่อรูปของวาทกรรม, การเปลี่ยนผ่านสู่ญาณวิทยา วิทยาศาสตร์ และระเบียบ ถูกกำหนดและดำเนินการ มีการกระจายของจุดเริ่มต้น (thresholds) ซึ่งอาจสอดคล้องกันหรืออาจเป็นรองต่อ(วาทกรรม)อื่น หรือถูกแบ่งแยกด้วยการเปลี่ยนช่วงเวลา ทำให้

เป็น(วาทกรรม)แตกต่างกัน โดยกรอบความรู้ ไม่ใช่รูปแบบของความรู้หรือประเภทของความเป็นเหตุผล ซึ่งเป็นสิ่งที่ข้ามพรมแดนสาขาวิชาต่างๆอยู่แล้ว แต่เป็นผลรวมทั้งหมดของความสัมพันธ์ที่สามารถค้นพบได้ในแต่ละช่วงเวลา ระหว่างศาสตร์ต่างๆ เมื่อวิเคราะห์ที่ระดับของกฎเกณฑ์ทางวาทกรรม คุณลักษณะสำคัญของกรอบความรู้ประกอบด้วย

(1) กรอบความรู้มีลักษณะเปิดกว้าง เป็นสนามที่ไม่สิ้นสุด ครอบคลุมสนามแห่งความสัมพันธ์ไม่จำกัด และมีการเคลื่อนไหวในการเชื่อมต่อกัน เคลื่อนย้าย สอดคล้องกัน ของสิ่งที่ถูกบัญญัติจนเป็นวาทกรรมหนึ่ง

(2) ในฐานะชุดของความสัมพันธ์ระหว่างศาสตร์ รูปร่างทางญาณวิทยา ความแน่ชัดเชิงประจักษ์ (positivities) และปฏิบัติการทางวาทกรรม กรอบความรู้ทำให้เกิดเงื่อนไขควบคุมและขีดจำกัดของวาทกรรม เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการให้เหตุผลและสร้างข้อสรุป

(3) กรอบความรู้อาจไม่เป็นที่รู้จักในช่วงเวลาหนึ่งเนื่องจากขาดเทคนิคที่เหมาะสมจำกัดด้วยทัศนคติ หรือธรรมเนียม

(4) การวิเคราะห์กรอบความรู้ของวาทกรรมที่เป็นวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่การกลับไปตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ว่าความรู้นั้นสมควรได้รับการยอมรับความถูกต้องของการเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ แต่เป็นการตั้งคำถามว่าความรู้นั้นเกิดขึ้นและดำรงอยู่เพื่ออะไร โดยสนใจจุดที่มันแยกออกจากปรัชญาความรู้ทั้งหมด และหาคำตอบด้วยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ (Foucault, 2004, pp. 211-212)

การศึกษาวาทกรรมของฟูโกต์จึงเป็นการศึกษาคุณลักษณะของมันที่ปรากฏออกมา, นิยามการทำงานของกฎ-การเปลี่ยนรูป-จุดเริ่มต้น-แรงดึงดูด โดยตรวจทานวาทกรรมที่แตกต่างและอธิบายขอบเขตกับความสัมพันธ์ของพวกมันเน้นที่ความไม่ต่อเนื่อง (discontinuity) กับ การเปลี่ยนรูป (transformations) ที่เกิดขึ้นใน 3 ประมวลผลคือ (1) ภายในวาทกรรมเอง เช่น การเปลี่ยนแปลงจากการลดทอน, การทำให้เป็นเรื่องทั่วไป (generalization), ข้อจำกัด หรือเปลี่ยนไปมาระหว่างวัตถุประสงค์เสริม (complementary objectives), การส่งผ่านไปยังเทอมอื่นของคู่ทางเลือก, การเปลี่ยนลำดับตัวแปรตาม, การกีดกันหรือรวมเข้า (2) การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการก่อรูปวาทกรรม เช่น การแทนที่ขอบเขตซึ่งนิยามสาระของสาขาวิชาหรือตำแหน่งและบทบาทใหม่ของหัวข้อในวาทกรรม เป็นต้น (3) การเปลี่ยนแปลงที่มีผลอย่างฉับพลันต่อการก่อรูปวาทกรรม เช่น การกลับหัวไดอะแกรมลำดับความสัมพันธ์, การเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติของหลักการใหญ่, การแทนที่เชิงหน้าที่ของวาทกรรมหนึ่งต่อวาทกรรมอื่นที่มีมาก่อน ซึ่งการเปลี่ยนรูปเหล่านี้เป็นรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงเฉพาะต่อตัวกรอบความรู้และการกระจายของมัน (Foucault, 1991, pp. 56-57) ทว่าฟูโกต์เสนอว่า ไม่ใช่เรื่องสำคัญที่จะหาคำอธิบายอย่างถี่ยวนของการเปลี่ยนรูปเหล่านี้ สิ่งสำคัญคือการมองการเปลี่ยนแปลงอย่างมีรายละเอียด โดยเลี่ยงการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยา แต่มองปฏิบัติการ

ของบุคคลว่าเป็นอยู่ภายใต้ความเป็นไปได้, รูปแบบของการปฏิบัติ และประเภทการเปลี่ยนรูปร่างอย่างไร เนื่องจากวาทกรรมเป็นพื้นที่ซึ่งเปิดช่องให้กับทั้งการดำรงอยู่และทำหน้าที่ของหัวข้อ(subject) พร้อมๆ กับความเป็นไปได้ของการแทนที่และการเปลี่ยนแปลงเชิงหน้าที่ของหัวข้อนั้นๆ จึงต้องนิยามให้ชัดว่ามีการพึ่งพาระหว่างสิ่งต่างๆ ในการเปลี่ยนรูปร่างอย่างไร ทั้งการพึ่งพาภายในระหว่างวัตถุ-การปฏิบัติ และโมนทัศน์ของวาทกรรมเดียว กับการพึ่งพาระหว่างการก่อรูปวาทกรรมต่างๆ และการพึ่งพาริบททางสังคมการเมืองเศรษฐกิจที่อยู่ภายนอกวาทกรรม (Foucault, 1991, p. 58)

ด้วยการที่วาทกรรมมีการปรับเปลี่ยนภายในตัวเองอยู่ตลอดเวลา ยากที่จะกำหนดนิยามว่าแต่ละวาทกรรมมีขอบเขตแค่ไหน 푸โกต์จึงแนะนำว่าการพิจารณาวาทกรรมอย่างเอกเทศอาจทำได้ด้วยการนิยามตามเกณฑ์หลักของการก่อรูปทางวาทกรรม และมีแนวทางพิจารณาลักษณะสำคัญในการปรากฏของวาทกรรม ดังนำเสนอแล้วในบทที่ 1 (น. 16-19)

การศึกษาวาทกรรมด้วยวิธีที่เรียกว่าโบราณคดี (archaeology) ของฟูโกต์ เป็นการมุ่งค้นหากฎของการดำรงอยู่ของถ้อยแถลง (law of existence of statements) ว่ามีข้อจำกัดและรูปแบบอย่างไรของ (1) สิ่งที่สามารถพูดได้ (sayable) (2) สิ่งที่มีอยู่และหายไปโดยบังเอิญ (3) ความทรงจำว่าด้วยสิ่งที่ถูกต้อง/เป็นไปได้ที่จะถกเถียง/ใช้การไม่ได้/ถูกปฏิเสธ/ถูกกีดกันออก ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างระบบถ้อยแถลงปัจจุบันกับอดีต (4) การฟื้นฟู (reactivation) สิ่งที่ต้องรักษาไว้/ยึดเป็นคุณค่าจากการเหยียดหรือประยุกต์วาทกรรมก่อนหน้านี้หรือวัฒนธรรมอื่น (5) การจัดสรร (appropriation) ช่องทางเข้าถึงของกลุ่มหรือชนชั้นต่อวาทกรรมบางอย่าง หรือความสัมพันธ์เชิงสถาบันระหว่างวาทกรรม ผู้พูดและผู้ฟัง การดิ้นรนเพื่อความควบคุมวาทกรรมระหว่างชนชั้น ชาติ ภาษา วัฒนธรรมหรือกลุ่มอื่นๆ (Foucault, 1991, p. 60) อันนับว่าเป็นการศึกษาเงื่อนไขของสิ่งที่ปรากฏตามวาทกรรม อย่างไรก็ตาม วิธีดังกล่าวถูกวิพากษ์ถึงความไม่เพียงพอในการทำความเข้าใจวาทกรรมในความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนกับเทคโนโลยีแห่งอำนาจที่ฝังอยู่ในปฏิบัติการทางสังคม และฟูโกต์ได้นำเสนอวิธีศึกษาวาทกรรมที่เรียกว่า วงศ์วิทยา (genealogy) แทนที่วิธีโบราณคดี ซึ่งยังคงเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาด้วยวิธีวงศ์วิทยา

ในหนังสือ *Madness and civilization* (พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1961) ฟูโกต์ศึกษาความบ้า โดยชี้ให้เห็นกระบวนการก่อรูปวาทกรรม/ความรู้ในสาขาวิชา (discipline) ที่เป็นการพยายามจำแนกแยกแยะระหว่างคนปกติกับคนบ้า คือสาขาวิชาจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์ โดยมีปฏิบัติการทางวาทกรรมที่มุ่งแบ่งแยกและกีดกัน ผ่านการสร้างสถาบันใหม่ เช่น การแยกเอาคนบ้าไปกักขังไว้ในโรงพยาบาลจิตเวช การควบคุมจัดการคนบ้าด้วยวิธีการรักษาของแพทย์ การวิเคราะห์ของนักจิตวิทยา เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่าการสร้างความหมายมีพลังอำนาจในการกำหนด ควบคุมและบงการสมาชิกในสังคม โดยมีปฏิบัติการที่ไม่ใช่วาทกรรม (non-discursive practices) เช่น โรงเรียน รัฐบาล สื่อต่างๆ เป็นต้น ให้การสนับสนุนและช่วยตอกย้ำ จนผู้คนยอมรับโดยดุจปฏิบัติต่อการ

จัดจำแนกดังกล่าวว่าเป็นความจริง หรือเป็นธรรมชาติที่จะคิดหรือเชื่อตามความรู้ นั้น ดังนั้น วาทกรรม/ความรู้จึงเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่กำหนดให้คนบางส่วนมีความชอบธรรมในการพูดหรือกระทำบางอย่างต่อคนอื่น ๆ ขณะที่คนบางส่วนถูกกีดกันจากความเป็นไปได้ที่จะพูดหรือกระทำบางอย่าง เช่น คนบ้าถูกกีดกันจากการดำเนินชีวิตร่วมกับคนปกติ เป็นต้น โดยที่บุคคลเหล่านั้นมิได้เป็นอิสระในการที่พูดหรือทำอะไรก็ได้ แต่ต้องพูดหรือกระทำตามกฎเกณฑ์ของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้นๆ ในการวิเคราะห์วาทกรรม บุคคลจึงเป็นเสมือนร่างทรงของกฎเกณฑ์มากกว่าผู้กระทำ การที่คิดค้นหรือสร้างสรรค์กฎเกณฑ์ใหม่ขึ้นมา อย่างไรก็ตาม พูโกต์มิได้ปฏิเสธอำนาจแบบอื่นในสังคมที่ยังคงดำรงอยู่ เช่น อำนาจรัฐ กฎหมาย เป็นต้น อันเป็นอำนาจที่เป็นระบบหรือแสดงตัวอย่างมีกฎเกณฑ์ มีสถาบันรองรับแน่ชัด ส่งผลต่อการผลิต/สร้างวาทกรรม/ความรู้ด้วย แต่เขาเสนอว่าอย่ามัวสนใจเฉพาะอำนาจแบบนั้น ให้ใส่ใจต่อการกระจายของอำนาจไปปลายทางของระบบคือการฝังตัวลงในสถาบันท้องถิ่นหรือจุดที่มีการใช้อำนาจเช่น แทนการตั้งคำถามว่าเมื่อไรและอย่างไรที่รัฐธำธิปัตย์ค้นพบสิทธิการลงโทษ และมันนำเสนอในทฤษฎีสติของกษัตริย์ หรือสิทธิประชาธิปไตยอย่างไร ควรถามว่าด้วยแนวทางใดที่การลงโทษและอำนาจในการลงโทษฝังตัวอยู่ในสถาบันที่เป็นรูปธรรม และท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นที่ยอมรับในฐานะวิธีลงโทษที่มีประสิทธิภาพ เป็นต้น เนื่องจากจุดที่เห็นอำนาจได้ชัดเจนคือ ณ จุดที่มีการใช้อำนาจ ซึ่งมักไม่ค่อยเกี่ยวกับกฎหมายด้วย (Foucault, 1980, pp. 96-97)

ในหนังสือ Discipline and punish (พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1975) พูโกต์ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับอำนาจว่าดำรงอยู่ด้วยกันเสมอ ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่ปราศจากการเชื่อมโยงกับสนามของความรู้และไม่มีความรู้ใดที่ดำรงอยู่โดยปราศจากอำนาจหรือโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Foucault, 1995, pp. 27-28) โดยเฉพาะองค์ความรู้ในสังคมสมัยใหม่ที่มีการใช้เทคโนโลยีในการควบคุมกำหนดชีวิต ร่างกาย และพฤติกรรมของมนุษย์อย่างละเอียดซับซ้อนในรูปแบบของระเบียบวินัย (discipline) และความรู้ (knowledge) อันเป็นอำนาจครอบงำอย่างหนึ่งที่มาจากการอ้างความเป็นแบบแผนที่ถูกต้อง เป็นธรรมชาติ โดยที่ตัวผู้เกี่ยวข้องกับการใช้ (exercise) อำนาจ มิใช่แหล่งที่มาของอำนาจ เป็นเพียงผู้กระทำตามการอ้างอิงอำนาจเท่านั้น

อำนาจในลักษณะนี้จึงมิใช่สิ่งที่ป็นรูปธรรมอย่างสถาบัน โครงสร้าง หรือบุคคล แต่เป็นสถานการณ์ที่สลับซับซ้อนของการต่อสู้ช่วงชิงเชิงกลยุทธ์ในสังคม และไม่ได้มีแต่ด้านลบคือการเก็บกด ปิดกั้น กีดกัน กดขี่ ตรวจสอบ บังคับ บิดเบือน หรือปิดบังอำพราง ด้านบวกของอำนาจคือการสร้างระเบียบให้กับสิ่งต่างๆ และความจริงเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น (ในนามของความรู้) หรือที่พูโกต์เรียกว่าระบอบความจริง (regime of truth) ซึ่งเมื่อผู้คนยอมรับความรู้หนึ่งว่าเป็นความจริง จะทำให้ความรู้นั้นมีอำนาจบังคับโดยไม่จำเป็นต้องเห็นตัวผู้บงการหรือบังคับใช้อำนาจนั้น โดยที่ระบอบความจริงมิใช่อุดมการณ์หรือสิ่งที่ป็นนามธรรม มันป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่ง

เศรษฐศาสตร์การเมืองของความจริง (political economy of truth) มีองค์ประกอบสำคัญ 5 อย่าง ได้แก่ (1) ความจริงอิงกับวาทกรรมวิทยาศาสตร์และสถาบันที่ผลิตความจริง (2) ความจริงขึ้นกับแรงกระตุ้นทางการเมือง-เศรษฐกิจอย่างไม่รู้จบ ความจริงเป็นสิ่งที่ต้องการของคนในสังคมพอๆ กับอำนาจทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง (3) ความจริงเป็นวัตถุภายใต้รูปแบบหลากหลาย ที่แพร่กระจายและถูกใช้ในวงกว้าง ผ่านระบบการศึกษา ระบบข้อมูลข่าวสารต่างๆ (4) ความจริงถูกผลิต ควบคุม ส่งต่อผ่านสถาบันและกลไกทางเศรษฐกิจการเมืองของสังคม เช่น มหาวิทยาลัย กองทัพ งานเขียน สื่อมวลชน และ (5) ความจริงคือประเด็นปัญหาถกเถียงทางการเมืองและความขัดแย้งในสังคมในลักษณะของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ (Foucault, 1980, pp. 131-132)

ฟูโกต์อธิบายลักษณะของอำนาจ(ที่สัมพันธ์กับวาทกรรม) ในลักษณะแตกต่างจากอำนาจในความหมายทั่วไป คือ (1) การใช้อำนาจมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากความจงใจ รู้สำนึกของผู้ใช้อำนาจ จึงไม่ควรสนใจอำนาจจากมุมมองขององค์ประธานที่ใช้อำนาจ แต่ควรสนใจอำนาจที่อยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ อำนาจที่แสดงออกและดำรงอยู่เสมอโดยไม่ต้องตระหนักหรือจงใจ กล่าวคือเน้นใส่ใจการกระทำและผลของอำนาจมากกว่าเหตุที่มาของอำนาจ (2) อำนาจเป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกแยะเด็ดขาดว่าใครมีมากหรือน้อยกว่ากัน เพราะอำนาจวนเวียนกระจายอยู่ทั่วในความสัมพันธ์ทางสังคมทุกชนิดขณะที่อยู่ใต้การครอบงำของวาทกรรม (3) จึงไม่ควรสนใจอำนาจเฉพาะที่ศูนย์กลางและการผลิตซ้ำอำนาจในตำแหน่งต่างๆ ของโครงสร้างสังคม แต่ควรสนใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปลายทาง หรือบริเวณที่เครือข่ายอำนาจศูนย์กลางอาจไม่มีความสำคัญ แต่กลับพบความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่ ณ ที่นั้น ในลักษณะที่ฟูโกต์เรียกว่า อนุภาคเล็กๆ ของอำนาจ (micro physics of power) ซึ่งแผ่กระจายทั่วไปในสังคมและอาจเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์มากกว่ากฎหมายหรืออำนาจในรูปแบบสถาบันทางการเมืองเสียอีก (4) เมื่อมีการใช้อำนาจผ่านกลไกต่างๆ ในความสัมพันธ์ทางสังคม อำนาจต้องพัฒนาตัวเองต่อไป ด้วยการสร้างความรู้ขึ้นรองรับอำนาจ อธิบายอำนาจนั้น (5) อำนาจมีทั้งด้านลบและด้านบวก ด้านลบคือการเก็บกดปิดกั้น ด้านบวกคือการสร้างความรู้และวาทกรรมต่างๆ ที่เป็นอารยธรรมของมนุษย์ (Foucault, 1980, pp. 96-102)

นอกจากนี้ ฟูโกต์เสนอว่า อำนาจมักเกิดควบคู่กับการต่อต้านเสมอ เนื่องจากทั้งสองสิ่งเป็นสิ่งที่เดียวกันกับความเป็นสังคม แม้รูปแบบอาจมีการเปลี่ยนแปลง แต่สังคมที่ไร้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและรูปแบบการต่อต้านไม่มีทางเป็นไปได้ (Foucault, 1982, p. 795) ทั้งนี้ เขาให้ความหมายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะการกระทำต่อการกระทำ ไม่ใช่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำไม่ว่าว่าปัจเจกหรือกลุ่มก็ตาม องค์ประกอบพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงอำนาจจึงประกอบด้วย (1) คู่การใช้อำนาจ(ผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ) กับ (2) การตอบสนอง/ปฏิกิริยา/ผล/การสร้างสรรค์ใหม่ที่เกิดขึ้น โดยการกระทำในความสัมพันธ์เชิงอำนาจอาจมีทั้งการใช้ความรุนแรง และการยินยอมควบคู่กัน แต่ตัวการใช้อำนาจมีนัยยะของความเป็นไปได้ที่จะสร้างใหม่ (renewable) หรือโครงสร้าง

องค์รวมของการกระทำที่ส่งผลให้เกิดเป็นการกระทำที่เป็นไปได้ต่างๆ จากการปลุกเร้า ชักนำ ล่อลวง ทำให้ง่ายหรือยากขึ้น บีบบังคับหรือยับยั้งการกระทำต่างๆ (Foucault, 1982, p. 789) ด้วยนิยามนี้ อำนาจจึงเป็นที่ใช้เฉพาะกับอัตบุคคลเสรี ที่ยังมีความเป็นไปได้ที่กระทำหรือมีปฏิริยาหลากหลายทาง มิเช่นนั้นอำนาจจะเป็นการควบคุมบังคับทางกายภาพ (physical determination) อย่างการควบคุม ทาสด้วยโซ่ตรวน และความสัมพันธ์แบบเผด็จกษัตริย์เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้อำนาจถูกบั่นทอนหรือ แทนที่ได้ ในลักษณะของปฏิริยาตอบกลับ (Foucault, 1982, p. 790)

ด้วยความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับอำนาจ ความจริงและความรู้ในรูปแบบต่างๆ จึงมีการต่อสู้ช่วงชิงกันเสมอมา แต่ละยุคสมัยมีความพยายามช่วงชิงการสถาปนาความจริง ด้วยการสร้างความชอบธรรมให้กับชุดความรู้ของตน และชุดความรู้ที่ชนะคือชุดที่สามารถอ้างหลักของความเป็นสากลได้มากกว่า หรือเรียกว่าเป็นวาทกรรมหลัก ส่วนชุดความรู้ที่ด้อยกว่าอาจถูกลบเลือนไปหรือยังดำรงอยู่ในฐานะวาทกรรมรอง ประวัติศาสตร์ความรู้จึงมิใช่ความก้าวหน้าอย่างเป็นสากลของเหตุผล แต่เป็นการก้าวจากการครอบงำของระบอบความรู้หนึ่งไปสู่การครอบงำของอีกระบอบความรู้หนึ่ง โดยที่การผลิตวาทกรรมจะถูกควบคุม คัดสรร จัดระบบและแจกจ่ายภายใต้กฎเกณฑ์ชุดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลงเพื่อให้ผู้คนมองไม่เห็นถึงอำนาจ อันตรายและความน่าสะพรึงกลัวของวาทกรรม เพื่อให้วาทกรรมนั้นดำรงความเหนือกว่าในสังคม เพราะเมื่อใดก็ตามที่อำนาจมิได้ถูกปกปิดอำพราง มันจะถูกต่อต้านจากสิ่งที่มีมันผลิตด้วยเทคนิคแห่งอำนาจของมันเอง ดังตัวอย่างฟูโกต์เองในฐานะผลผลิตของอำนาจ/ความรู้ทางวิชาการ ได้ใช้เทคนิคของอำนาจวิชาการ เช่น การสร้างข้อโต้แย้งทางวิชาการ เชิงอรรถ การอ้างข้อมูลประวัติศาสตร์ ฯลฯ เพื่อบ่อนเซาะเรื่องเล่าก่อนหน้าภายในวาทกรรม หรือองค์ความรู้วิชาการนั่นเอง เป็นต้น (Pickett, 1996, p. 459)

ในการค้นหาระบอบความจริงว่าสถาปนาขึ้นอย่างไรด้วยวิธีวิทยาแบบวงศ์วิทยา (genealogy) จึงมิใช่การค้นหาต้นกำเนิดของหัวข้อนั้นๆ หรือความต่อเนื่องจากอดีต แต่เน้นจุดเปลี่ยนของวาทกรรมและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการตอกย้ำความเป็นสากลหรือความชอบธรรมของตัวเอง หรือก็คือการสืบค้นประวัติศาสตร์การก่อตัวขึ้นมาของระบบต่างๆ ที่แสดงอำนาจครอบงำ อันประกอบด้วยการศึกษาวาทกรรมในแง่โครงสร้างวาทกรรม (order of discourse) กับ ปฏิบัติการทางวาทกรรมและปฏิบัติการที่ไม่ใช่วาทกรรม (discursive and non-discursive Practices) ซึ่งมีส่วนร่วมกันในการสถาปนาระบอบความจริงที่ได้รับการยึดถือในช่วงเวลาหนึ่งนั่นเอง เพื่อเปิดเผยปฏิบัติการ กลไกและพิธีกรรมอันละเอียดอ่อนของอำนาจ ณ จุดย่อยๆ โดยเฉพาะส่วนที่มีผลต่อร่างกายและการกระทำของมนุษย์ (Foucault, 1995, pp. 25-26) อันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงที่มาของความรู้ซึ่งผู้คนยึดถือเป็นความจริงนั้นแท้จริงแล้วมีรากเหง้าจากการครอบงำ บงการ ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง ที่เบียดขับความทรงจำรูปแบบอื่นๆออกไปนอกปริณทลความน่าเชื่อถือ (Foucault, 1980, p. 84) จนสามารถสืบค้นร่องรอยของการปะทะ

ขัดแย้ง ต่อสู้ ของความรู้/ความจริงต่างๆ ที่ปัจจุบันอยู่นอกปริมณฑลของความรู้(ที่เป็นวาทกรรมหลักในสังคม) อันหมายถึงสิ่งที่ไม่ใช่ความรู้ในความเคยชินของคนในสังคม เพื่อเป็นการเปิดทางออกจากกรอบจำของวาทกรรมหลัก (Foucault, 1980, pp. 82-83)

การศึกษาในครั้งนี้จึงให้ความสนใจต่อการสถาปนาวาทกรรมหลักเกี่ยวกับการจัดการมรดกโบราณคดี ที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น โดยมุ่งค้นหาปฏิบัติการจริงเกี่ยวกับการจัดการปราสาทพนมรุ้งที่แสดงถึงการใช้อำนาจในระดับชุมชนและผลที่เกิดขึ้น ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอาจส่งผลต่อปฏิบัติการดังกล่าว จากนั้นจึงพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนต่อวาทกรรมหลักและปฏิบัติการเหล่านั้น โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่น และค้นหาวาทกรรมอื่นที่ดำรงอยู่ ซึ่งอาจตอบรับ หรือโต้แย้งเพื่อช่วงชิงความหมายที่แตกต่างของปราสาทพนมรุ้ง เพื่อแสดงให้เห็นถึงความหมายของปราสาทพนมรุ้งในความคิดของคนท้องถิ่นที่มีแตกต่างหลากหลายตามการครอบงำและปะทะประสานระหว่างวาทกรรมหลักกับวาทกรรมอื่น โดยอาศัยการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นการก่อรูปของวาทกรรมหลักซึ่งเข้าแทนที่ความรู้/ความเชื่อของชุมชนในช่วงเวลาหนึ่ง กับการศึกษาสถานการณ์ปัจจุบันที่แสดงถึงความคิดและการกระทำของผู้คนภายใต้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมต่างๆ ดังกล่าว

ในการพิจารณาว่ามีวาทกรรมใดบ้างที่น่าจะส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่นเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ จากการทบทวนงานศึกษาวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ และงานศึกษามรดกในสังคมไทย ดังนี้

2.2 วาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ

คำว่า "มรดก" แผลงมาจาก "มฤตก" หรือ "มฤตก" ในภาษาสันสกฤต รากของคำเหล่านี้คือ "มฤต" แปลว่า ตายแล้ว "มฤตก" จึงมีความหมายตามตัวอักษรว่า ผู้ตายแล้ว (กาญจนา นาคสกุล, 16 ส.ค.55) ส่วน "มรดก" แปลว่า ซึ่งเกี่ยวกับผู้ตาย โดยทั่วไปมรดกหมายถึงสิ่งที่สืบทอดจากปัจเจกบุคคลสู่ปัจเจกบุคคล อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทยใช้คำว่า "มรดก" สำหรับสิ่งที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้และตกทอดมาถึงชนรุ่นหลัง อันเป็นการสืบทอดภายในกลุ่มสังคม มิใช่สมบัติของปัจเจกรายใดรายหนึ่งเท่านั้นด้วย เช่น ใช้ว่า วรรณคดีมรดก วัฒนธรรมมรดก มรดกชาติ มรดกไทย เป็นต้น โดยมีการบัญญัติคำว่า "มรดกไทย" หมายถึง มรดกทางวัฒนธรรมซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะของความเป็นชนชาติไทย (กาญจนา นาคสกุล, 16 ส.ค.55) และรัฐบาลไทยได้กำหนดให้ วันที่ 2 เมษายน เป็น "วันอนุรักษ์มรดกไทย" ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ทำให้มรดกกลายเป็นคำแทน "มรดกวัฒนธรรม" (cultural heritage) ไปโดยปริยายเมื่อเอ่ยถึงมรดกของกลุ่มคนใดกลุ่มหนึ่ง

จากนิยามของสภาโบราณสถานระหว่างประเทศ¹ หรืออโคโมสไทย (ICOMOS Thailand) ที่ว่า

มรดกวัฒนธรรมหมายถึงผลงาน**สร้างสรรค์**ของชนในชาติ เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมอันมี**คุณค่า**ที่ตกทอดมาจากรุ่นก่อน เป็นประจักษ์**พยาน**ของ**พัฒนาการ**ทางประวัติศาสตร์ หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น รวมทั้งระบบนิเวศ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าไม่สามารถหาทดแทนได้ เป็นเครื่องหมายที่สะท้อนให้เห็นถึง**ความสำเร็จ**ของผู้คนในอดีต แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่**โดดเด่นและเอกลักษณ์**ของพื้นที่ มีการสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและควรค่าแก่การสืบสานต่อไปในอนาคต” (อโคโมสไทย, 2554, หมวดที่ 2 ข้อ 2.1-เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย)

แสดงให้เห็นว่ามรดกวัฒนธรรมเป็นมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงกับคุณค่าเชิงบวก มีความสำคัญในฐานะเป็นสมบัติร่วมกันที่ผู้คนได้ประโยชน์ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเป็นพื้นฐานสำหรับการก่อตัวด้านอัตลักษณ์ของกลุ่มคน และรัฐชาติ ซึ่งมักเกี่ยวเนื่องไปถึงเขตแดน (territory) อันนำไปสู่การแข่งขันและความขัดแย้งได้ทั้งในระดับโลก, ชาติและท้องถิ่น มรดกจึงมีบทบาทสำคัญทั้งในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการแบ่งแยกกลุ่มคนต่างๆ โดยเฉพาะในประเด็นว่า “ใครควรมีสหิทธิยาความหมายของมรดก และสิทธิการพิทักษ์รักษาตลอดจนการใช้ประโยชน์จากมรดก” (Silverman & Ruggles, 2007, p. 3)

สิ่งที่ถูกจัดให้เป็นมรดกกลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งคือ สิ่งก่อสร้างและวัตถุที่หลงเหลือจากอดีต หรือเรียกว่า “มรดกโบราณคดี” (archaeological heritage) ในความหมายถึง

ส่วนของมรดกที่เป็นวัตถุที่ให้ข้อมูลเบื้องต้นตามวิธีการทางโบราณคดีประกอบด้วย ร่องรอยทั้งหมดที่แสดงถึงความมีอยู่ของมนุษย์และรวมทั้งสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกของกิจกรรมของมนุษย์ โครงสร้างที่ถูกละทิ้งและซากที่คงเหลืออยู่ทั้งหลาย

¹ สภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ (International Council on Monuments and Sites หรือ ICOMOS) เป็นองค์กรวิชาชีพทางมรดกทางวัฒนธรรมในระดับสากล ซึ่งมีเป้าหมายการทำงานเพื่อการอนุรักษ์และปกป้องคุ้มครองโบราณสถานในลักษณะขององค์กรอิสระหรือองค์กรพัฒนาเอกชน มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาอย่างเป็นทางการของยูเนสโกโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคณะกรรมการมรดกโลก ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2508 หลังจากการประกาศกฎบัตรเพื่อการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถาน หรือกฎบัตรเวนิส (1964 Venice charter) เป็นเวลา 1 ปี

(รวมถึงแหล่งโบราณคดีใต้ดินและแหล่งโบราณคดีใต้น้ำ) พร้อมทั้งโบราณวัตถุที่อาจเคลื่อนย้ายได้ซึ่งเป็นส่วนประกอบของแหล่งโบราณสถานนั้น (ICOMOS, 1990, p. 2)

อันเป็นผลมาจากการพัฒนาแนวคิดและการจัดการมรดกประเภทนี้ที่มีจุดเริ่มต้นในสังคมตะวันตกในช่วงเดียวกับการพัฒนารัฐชาติแบบสมัยใหม่ กล่าวคือ ความสนใจวัตถุสิ่งก่อสร้างโบราณ (ruins) ของสังคมยุโรปอาจกล่าวได้ว่ามีจุดกำเนิดในยุคเรเนอซองส์ (Renaissance) ซึ่งให้คุณค่าในฐานะสิ่งยืนยันความต่อเนื่องของวัฒนธรรมกับยุคสมัยปัจจุบันของผู้คนในเวลานั้น (Peleggi, 2002, p. 4) และต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เกิดความนิยมซากโบราณยุคคลาสสิก(อารยธรรมกรีก-โรมัน) ทำให้มีการเดินทางท่องเที่ยวอิตาลีขนานใหญ่ พร้อมกับลัทธินิยมสะสมวัตถุโบราณ (antiquarianism) จนคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงมีขบวนการเคลื่อนไหวของลัทธิโรแมนติก (romantic cultural movement) ที่ผูกโยงภูมิทัศน์ทางธรรมชาติเข้ากับองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อก่อกำเนิดอัตลักษณ์ของชาติ และต่อมัลลัทธิชาตินิยมได้เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนรูปความสนใจศึกษาสิ่งโบราณเป็นสาขาวิชาโบราณคดี (Peleggi, 2002, p. 4) ซึ่งช่วยวางกรอบความรู้ว่าด้วยการศึกษาอดีตจากมรดกโบราณคดี ทำให้สิ่งเหล่านั้นกลายเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อันมีความสำคัญมากต่อการยืนยันเรื่องเล่าเกี่ยวกับอดีตของกลุ่มคน โดยเฉพาะรัฐชาติ ซึ่งในการก่อตัวของรัฐชาติ (nation state) ล้วนอาศัยรากเหง้าอันเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ในการสร้างจินตนาการร่วมกันของพลเมืองเกี่ยวกับความเป็นชาติ (แอนเดอร์สัน, 2552, น. 318-319) จนมรดกโบราณคดีกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญของชาติ และถูกใช้ในการเชื่อมต่อระหว่างอดีตเหล่านั้นกับสังคมสมัยใหม่ด้วยการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานใหญ่ๆ ที่เป็นสิ่งแสดงความยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษในอดีต และเป็นสิ่งประดับบารมีของชนชาติ อันมีส่วนสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้กับผู้ปกครองรัฐชาติที่ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์สิ่งเหล่านั้นให้ดำรงอยู่คู่กับความเป็นชาติ (แอนเดอร์สัน, 2552, น. 331-332) พร้อมทั้งมีการเฉลิมฉลองหรือจัดแสดงสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีต การสงวนรักษาอนุรักษ์สิ่งประดิษฐ์จากอดีตบนพื้นฐานการให้คุณค่าสำคัญต่อความแท้จริง ความเก่าแก่หรือเป็นจุดกำเนิดในรูปแบบอื่นๆ เช่น พิพิธภัณฑสถาน เป็นต้น (Harvey, 2001, p. 319)

ปรากฏการณ์นี้เริ่มเห็นเป็นรูปธรรมเมื่อมีการออกกฎหมายอนุสรณ์สถานโบราณของอังกฤษในปี พ.ศ. 2425 ตลอดจนการเคลื่อนไหวอื่นๆ ที่ตอบสนองความสนใจดังกล่าว เช่น การจัดตั้งสมาคมพิทักษ์สิ่งก่อสร้างโบราณ (society for the protection of ancient building - SPAB), นิตยสารชีวิตเมือง (country life magazine), คณะกรรมการชาติ (the national trust) เป็นต้น (Harvey, 2001, p. 323) โดยการอนุรักษ์และบูรณะตามแบบฉบับที่เกิดขึ้นล้วนทำให้โบราณสถานซึ่งจำนวนมากเคยเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามการเคารพบูชาของกลุ่มเกี่ยวข้องมาก่อน ถูกเปลี่ยนความหมายให้เป็นสถานที่สามัญ เพื่อให้สามารถบริโภคได้สะดวก ไม่ว่าจะในรูปแบบการไปท่องเที่ยว

โบราณสถานนั้น หรือการนำรูปลักษณ์ของโบราณสถานมาผลิตเป็นสินค้าในฐานะของที่ระลึก เป็นต้น (แอนเดอร์สัน, 2552, น. 331-332)

จากนั้น แนวทางการอนุรักษ์มรดกในสังคมยุโรปสมัยใหม่บนพื้นฐานของสาขาวิชา โบราณคดี ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ดำรงอยู่คู่กับอำนาจของผู้เชี่ยวชาญในการกำหนดแนวทางการจัดการมรดกที่แตกต่างไปจากวิถีปฏิบัติเดิม ได้กลายเป็นแนวทางหลักในสังคมทั่วโลกปัจจุบัน ซึ่งสมิธเรียกว่า “วาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ” (authorized heritage discourse-AHD²) และเสนอว่าการเรียกมรดก (heritage) โดยใช้คำศัพท์ภาษาฝรั่งเศสว่า *Patrimoine* ที่ถูกแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า *Patrimony* อันมีนัยยะของความคิดว่าด้วยการสืบทอด ซึ่งคนรุ่นปัจจุบันถูกกำหนดให้เป็นผู้พิทักษ์หรือผู้ดูแลอดีต ทำให้มรดกเป็นสิ่งที่ถูกสงวนรักษาไว้เพื่อส่งต่อสู่ออนาคต โดยกำจัดบทบาทของคนปัจจุบันต่อการกำหนดความหมายของอดีต แต่มุ่งเน้นความสนใจที่ความซาบซึ้งทางสุนทรียของวัตถุ-สถานที่-แหล่ง-ภูมิทัศน์ซึ่งคนรุ่นปัจจุบันต้องใส่ใจปกป้องและให้ความสำคัญ เพื่อส่งต่อให้คนรุ่นต่อไปในอนาคต เพื่อการศึกษาของพวกเขาและหล่อหลอมความรู้สึกต่ออัตลักษณ์ร่วมบนพื้นฐานอดีต อีกทั้งวาทกรรมดังกล่าวยังยึดมั่นในคุณค่าที่มีติดแน่นอยู่ในตัวมรดก (innately value) โดยมองว่ามรดกเป็นสิ่งที่ดีและสำคัญเกี่ยวกับอดีต ซึ่งมีความเกี่ยวพันต่อการพัฒนาคุณลักษณะทางวัฒนธรรมและค่านิยมของปัจจุบัน บนพื้นฐานสมมติฐานว่าการดูแลที่เหมาะสมต่อมรดกและคุณค่าที่เกี่ยวข้องของมันขึ้นกับผู้เชี่ยวชาญ(ด้านสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี)ที่ทำตัวเสมือนผู้พิทักษ์อดีต จึงจำเป็นที่สาธารณชนในปัจจุบันและอนาคตต้องได้รับการศึกษาและข้อมูลที่เหมาะสมเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายเหล่านั้น ซึ่งส่งอิทธิพลต่อการพัฒนานโยบายการจัดการ กฎระเบียบและแนวทางปฏิบัติ ให้ความสำคัญเป็นวัตถุ (materiality), การเป็นอนุสรณ์สถาน (monumentality) และสุนทรียภาพ (aesthetics) ของมรดก ตลอดจนมีชนชั้นปกครองและชนชั้นกลางแสดงบทบาทสำคัญในการเชิดชูมรดกที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นนำ (Smith, 2007, p. 8)

ทั้งนี้ วาทกรรมมรดกที่มีอำนาจมีพลังครอบงำภายในหน่วยงานตัวแทนของสังคม เช่น คณะกรรมการอนุรักษ์มรดกแห่งชาติอังกฤษ (English heritage and the national trust) ผ่านแนวทางปฏิบัติโดยเฉพาะกระบวนการทางกฎหมายและนโยบาย โดยอ้างพื้นฐานจากข้อถกเถียงทางความรู้/อำนาจของผู้เชี่ยวชาญด้านสุนทรียภาพและเทคนิค ทั้งเรื่องเล่าขนาดใหญ่ (grand narratives)

² “วาทกรรมมรดกวัฒนธรรมที่ต้องมีการอนุญาต” เป็นคำแปลตามการนำเสนอ บทคัดย่องานวิทยานิพนธ์ของ ดร.พัชรวีร์ ต้นประวัติ (พัชรวีร์ ต้นประวัติ, ม.ป.ป.) แต่ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ตรงกับคำอธิบายของสมิธที่ระบุว่า เป็นวาทกรรมที่มีผลสำคัญหลักในการควบคุมและขัดขวางงานด้านวัฒนธรรมและสังคมที่เกี่ยวข้องกับมรดกในแต่ละสังคม (Smith, 2007, p. 7) จึงเลือกใช้คำแปลเองดังกล่าว

ว่าด้วยชาติและชนชั้น ความเชี่ยวชาญด้านเทคนิคและการตัดสินใจด้านสุนทรียภาพ แนวคิดที่ว่าด้วยการเป็นอนุสรณ์สถาน (monumentality) และสุนทรียภาพ (aesthetics) ของมรดก ตลอดจนคุณค่าที่เป็นแก่นแท้ของมรดก ล้วนถูกกำหนดให้มีสิทธิพิเศษภายใต้ว่าทกรรมดังกล่าว สิ่งที่มาคือการประกอบสร้างชุดความหมายสำคัญของแนวปฏิบัติต่อมรดก 2 ชุดคือ (1) เน้นการจัดการและอนุรักษ์มรดกที่เป็นแหล่งและสถานที่ กับ (2) เน้นการเยี่ยมชมสถานที่ภายใต้กิจกรรมการท่องเที่ยวและการพักผ่อน (Smith, 2007, p. 10) จนกลายเป็นความตระหนักพื้นฐานของว่าทกรรมมรดกที่เน้นการอนุรักษ์แหล่งและสถานที่มรดกที่เป็นอนุสรณ์ กับผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อแหล่งมรดก (Miura, 2004, p. 5)

อย่างไรก็ตาม มีข้อวิพากษ์ต่อแนวทางการจัดการมรดกโบราณคดีดังกล่าวอย่างหลากหลาย บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจในระบบคุณค่าอื่นที่ผู้คนในสังคมหรือท้องถิ่นยึดถือเกี่ยวกับการจัดการมรดกตามโลกทัศน์ของตน ความหลากหลายของวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาที่ช่วยกำหนดแนวทางจัดการมรดกให้ตอบสนองความต้องการของผู้คนทั่วไป อันเป็นสิ่งที่ถูกละเลยไป เช่น เบิร์น (Denis Byrne, 1991) ชี้ให้เห็นว่า การจัดการมรดกโบราณคดีที่มีพื้นฐานมาจากงานโบราณคดีตะวันตกถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์จักรวรรดินิยม ซึ่งอังกฤษตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 อธิบายความเจริญของชาวยุโรปด้วยกระบวนการวิวัฒนาการเส้นตรง มีลำดับพัฒนาการที่ยุโรปอยู่สูงสุดและสร้างข้ออ้างความชอบธรรมในการยึดครองพื้นที่ส่วนอื่นของโลก แม้รัฐบาลมิได้บงการกิจกรรมของนักโบราณคดีโดยตรงแต่พวกเขาได้รับการปลูกฝังอุดมการณ์ดังกล่าวจากสังคมและส่งต่อไปยังสังคมอื่นที่พวกเขามีโอกาสไปทำงานด้วย ขณะเดียวกันได้มีการผลักดันกฎหมายและนโยบายอนุรักษ์มรดกโบราณคดี จนกระทั่งกิจกรรมการจัดการมรดกกลายเป็นภารกิจที่มีสิทธิของตัวเอง มีการจ้างคนทำงานและได้รับงบประมาณจำนวนมากว่างานวิจัยทางโบราณคดีเสียอีก แม้งานทั้งสองมีความเกี่ยวพันอย่างค่อนข้างใกล้ชิดก็ตาม แบบปฏิบัติดังกล่าวแพร่หลายไปทั่วโลกโดยเฉพาะการอ้างถึงจริยธรรมการอนุรักษ์ (conservation ethic) ซึ่งนักโบราณคดีพยายามทำงานวิจัยโดยให้ส่งผลกระทบน้อยที่สุดต่อทรัพยากรทางโบราณคดีที่ไม่สามารถทดแทนได้ และสนับสนุนให้รัฐบาลกับสาธารณชนอนุรักษ์มันไว้ ซึ่งหลายประเทศ จริยธรรมการอนุรักษ์ถูกกำหนดให้เป็นการกระทำผ่านการสถาปนาตัวแทนมรดกที่เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหรือหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบกิจกรรมวัฒนธรรมหรือสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่รวบรวมรายการสิ่งของที่มีคุณค่าแก่การปกป้องด้วยกฎหมาย การสำรวจและบูรณะซากปรักหักพัง การขัดขวางการค้าโบราณวัตถุผิดกฎหมาย และให้ความรู้แก่สาธารณชนเกี่ยวกับคุณค่าและการอนุรักษ์มรดกโบราณคดีของชาติ อย่างไรก็ตาม เมื่อแบบแผนดังกล่าวถูกนำไปใช้ในสังคมที่ไม่ใช่ตะวันตก เช่น เอกวาดอร์ ไนจีเรีย มาดากัสกา โตโก ฟิลิปปินส์ จีน ฯลฯ กลับมีการทำความเข้าใจน้อยนิดว่าทำไมสถานที่นั้นจึงจำเป็น หรือสถานที่เหล่านั้นเกี่ยวข้องกับคุณค่าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างไร อาศัยเพียงการออกกฎหมายในการสร้างความจำเป็นในการอนุรักษ์ ทำให้

หลายประเทศต้องเผชิญกับความขัดแย้งในการอนุรักษ์มรดกโบราณคดีที่แนวทางปฏิบัติแบบตะวันตกไม่สอดคล้องตามคุณค่าทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนพื้นเมือง หรือกล่าวได้ว่าเป็นการส่งต่ออุดมการณ์ที่ไม่เหมาะสม ทำให้เกิดปัญหาในการจัดการมรดกตามแนวทางโบราณคดีมากขึ้น (Byrne, 1991, pp. 273-276) เป็นต้น

กระนั้น นักวิชาการศึกษามรดกมิได้ปฏิเสธโดยสิ้นเชิงเกี่ยวกับคุณค่าในตัวเอง (intrinsic worth) ของมรดก เพียงเห็นว่ามรดกมีคุณค่าในตัวเองน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับคุณค่าที่ถูกเชื่อมโยงกับสิ่งอื่น เช่น ความเป็นชาติ ศาสนา ชาติพันธุ์ ชนชั้น ประวัติศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งมีมากกว่า และส่งผลให้ความหมายของมรดกถูกกำหนดด้วยอัตลักษณ์ ถูกผลิตและแลกเปลี่ยนผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในสื่อที่หลากหลาย รวมถึงถูกสร้างสรรค์ผ่านการบริโภค อันเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของปัจจุบันเป็นสำคัญ (Graham & Howard, 2008, p. 2) มากกว่าเรื่องราวในอดีตที่มันเชื่อมโยงอยู่(ซึ่งสาขาวิชาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศึกษาและสร้างเป็นประวัติศาสตร์) ดังนั้น คุณลักษณะสำคัญของมรดกจึงเป็นความไม่ลงรอย (dissonance) หรือขาดความเห็นพ้องกันในความหมายเดียว จากสาเหตุสำคัญ 2 อย่างคือ (1) การแบ่งส่วนทางการตลาดในมรดกที่ถูกมองเป็นสินค้าทางเศรษฐกิจ ซึ่งถูกขายและตีความหมายอย่างหลากหลายโดยนักท่องเที่ยวและผู้บริโภคภายในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มักถูกช่วงชิงการให้ความหมายด้วยพลังของโลกสามัญ (profane forces) (2) คุณลักษณะของมรดกที่เป็นแบบรวมเป็นศูนย์ (zero-sum) คือเมื่อมรดกเป็นใครบางกลุ่มก็จะไม่เป็นของคนกลุ่มอื่นที่เหลือ ความหมายหนึ่งที่ทำให้ต่อมรดกจึงมีส่วนกีดกันคนกลุ่มอื่น จนมีการนำเสนอความหมายที่แตกต่างขึ้นมาแข่งขัน (Graham & Howard, 2008, p. 3) การนำเสนอความหมาย/ภาพตัวแทนของมรดกหนึ่งในช่วงเวลาหนึ่งจึงมักไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว และท่ามกลางความหลากหลายของภาพตัวแทน แต่ละภาพตัวแทนต่างแข่งขันกันเพื่อให้ภาพของตนขึ้นมาอยู่เหนือหรือเป็นจริงกว่าภาพอื่นๆ (Taylor & Willis, 1999, p. 4) ตัวอย่างเช่น สโตนเฮนจ์ (Stonehenge) สถานที่ทางโบราณคดีที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวอย่างมาก โดยเชื่อกันว่า ณ ที่แห่งนี้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของนักบวชดรูอิด(Druid) ในแคว้นไกลและอังกฤษโบราณ แต่ในช่วงทศวรรษ 1970 และ 1980 เป็นต้นมา สโตนเฮนจ์ เริ่มได้รับความนิยมในหมู่นักจัดเทศกาลและกลายมาเป็นพื้นที่สำหรับการแสดงดนตรีและจัดงานต่างๆ จนกระทั่งได้รับความกดดันจากตำรวจท้องถิ่น และการล้อมรั้วเพื่อบังคับให้ผู้จัดงานเทศกาลไปหาสถานที่อื่นในการแสดงดนตรี ซึ่ง เฮทิ้งตัน (Hetherington, 1992 อ้างถึงใน Bennett, 2000, p. 5) วิเคราะห์ว่าทั้งนักท่องเที่ยว ผู้จัด ผู้เข้าชมงานเทศกาลล้วนแปลความหมายและสร้างภาพของสโตนเฮนจ์ ภายใต้พื้นความรู้เดียวกันในการเป็นสถานที่แห่งความทรงจำ แต่การแปลความหมายของทั้งสองฝ่ายแตกต่างกันไป ต่างฝ่ายต่างประกอบสร้างเรื่องเล่าของฝ่ายตนขึ้นมาเพื่อใช้อ้างความชอบธรรมในการต่อสู้เพื่อครอบครองพื้นที่ ทั้งเรื่องเล่า

และวิธีการเล่าเรื่องที่ถูกสร้างขึ้นมานั้นก็ขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของแต่ละฝ่ายว่าสโตนเฮนจ์เป็น เชื่อมโยงกับอดีตสมัยไหน และในแง่มุมใด

จากแนวทางการศึกษาการจัดการมรดกด้วยมุมมองเชิงวิพากษ์อย่างต่อเนื่องควบคู่กับ ปฏิบัติการในรูปแบบโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการเคลื่อนไหวทางสังคมต่อการมีสิทธิหรือ ส่วนร่วมในการจัดการมรดกของกลุ่มชนพื้นเมือง กลุ่มชาติพันธุ์ และกลุ่มคนท้องถิ่น/ชุมชนต่างๆ ทำให้การทำความเข้าใจเรื่องราวของมรดกกลุ่มนี้มิได้จำกัดตามกรอบการศึกษาทางโบราณคดี หากแต่ มีความสนใจในการศึกษาเกี่ยวกับการตีความหมาย และการใช้ประโยชน์ในแบบต่างๆ จนกระทั่งเกิด ความหลากหลายของสาขาวิชาต่างๆ ที่หันมาให้ความสนใจศึกษาแหล่งโบราณคดี อาคาร ประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑสถาน อนุสาวรีย์ ฯลฯ ตลอดจนมีการขยายมโนทัศน์เกี่ยวกับมรดกอย่าง กว้างขวางและหลากหลาย (Harvey, 2001, p. 323) แม้ยังคงมีความคลุมเครือในระดับของนิยามที่มี การรับรู้ร่วมกันในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่สามารถกำหนดให้กระชับ รัดกุมเพียงพอได้ ทว่าจุดร่วมสำคัญ ของงานศึกษามรดกทั้งหลายคือการมีศูนย์กลางอยู่ที่ปัจจุบัน (present-centredness) อันได้แก่ การศึกษามรดกต่างๆ โดยมีจุดยืนหรือมุมมองจากโลกทัศน์ และ/หรือความต้องการของปัจจุบัน แม้แต่เรื่องเล่าเกี่ยวกับมรดกในฐานะสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตยังถูกให้ความหมายหรือเล่าในแบบที่ สอดคล้องกับปัจจุบัน (Harvey, 2001, p. 323) จึงมีผู้นำเสนอว่า การศึกษามรดกไม่ใช่แค่การศึกษา ในฐานะวัตถุหรือพื้นที่ หากต้องรวมถึงการกระทำของการส่งผ่านความรู้ในสิ่งที่ถูกต้องทางวัฒนธรรม หรือบริบทและเวลาที่เหมาะสม ในฐานะที่มรดกเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่สร้างประสบการณ์ อัตลักษณ์ ส่งผ่านความทรงจำ และการแสดงออก โดยมีการเมืองแฝงอยู่ (Smith, 2006, pp. 45-46) ส่งผลให้การอนุรักษ์แหล่งและสถานที่มรดกในช่วงแรกซึ่งเน้นการปกป้องมรดกเชิงกายภาพและมี พื้นฐานสำคัญจากการศึกษาด้านโบราณคดี สถาปัตยกรรม และประวัติศาสตร์ศิลปะ กลับมีการ เปลี่ยนแปลงจุดเน้นสู่มรดกในแง่มุมกว้างขึ้นอย่างในปัจจุบันที่ใส่ใจต่อมรดกที่จับต้องไม่ได้และการทำ มรดกให้เป็นกระแสนิยม (popularization of heritage) ก่อให้เกิดความต้องการการศึกษาด้าน มานุษยวิทยาและสหสาขาวิชาจากแง่มุมที่แตกต่าง เช่น การศึกษามรดกในฐานะสิ่งประกอบสร้างทาง สังคม ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมเนียมประเพณี ภูมิทัศน์ การท่องเที่ยว โลกาภิวัตน์ การช่วงชิง ความหมาย เป็นต้น (Miura, 2004, p. 4) จนมีอิทธิพลให้เกิดแนวคิดใหม่ๆ ในการจัดการมรดก เช่น แนวคิดสิทธิทางวัฒนธรรม ที่กัวบูตรบันจุล (1981 Banjul charter on human and people's rights) ของประเทศแอฟริกาใต้ในปี พ.ศ. 2524 เป็นตัวแบบในการส่งเสริมขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ในระยะต่อมา (Schmidt, 1993, p. 24) หรือ แนวคิดการจัดการมรดกแบบมีชีวิต (living heritage) ที่ยูเนสโกเริ่มนำเสนอในช่วงทศวรรษ 2530 (Miura, 2004, p. 5) เป็นต้น

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาตามแนวทางมานุษยวิทยาและสหวิทยาการดังกล่าว ซึ่งต้องอาศัยองค์ความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่มีการเผยแพร่ต่อสาธารณชนเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจแนวทางการจัดการมรดกตามวาทกรรมหลักของสังคมไทยที่อ้างอิงองค์ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่ผู้วิจัยมิได้มีความเชี่ยวชาญพอที่จะอภิปรายในแง่วิชาการโบราณคดีได้ จึงอาศัยข้อวิเคราะห์ที่มีผู้เชี่ยวชาญในสาขานั้นนำเสนอไว้เป็นหลัก ประกอบกับสิ่งที่สามารถทำความเข้าใจในฐานะคนทั่วไปเช่นเดียวกับผู้คนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นที่ศึกษารวมถึงสิ่งที่มีการศึกษาและนำเสนอในสังคมอื่น เช่น การศึกษาวาทกรรมมรดกที่มีพื้นฐานสำคัญจากองค์ความรู้ทางวิชาการโบราณคดีของสมิธ ซึ่งเสนอว่าองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญโดยเฉพาะด้านโบราณคดีคือ ความสนใจของผู้เชี่ยวชาญอยู่ในกรอบคิดแบบภาพรวมของการจัดการมรดกวัฒนธรรมขณะที่ข้อถกเถียงทางสังคมเกี่ยวกับความหมายของอดีตและการนำไปใช้เพื่อปัจจุบันมักจำกัดลงสู่ประเด็นเฉพาะเช่น ความเป็นเจ้าของ และ/หรือการจัดการเฉพาะแหล่ง-พื้นที่-ชิ้น(วัตถุ) (Smith, 2007, p. 7) อันเป็นคำอธิบายที่ช่วยให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจต่อความผิดพลาดของผู้คนบางส่วนในชุมชนและตาเบิกที่ต้องการเรียนรู้เรื่องราวเฉพาะแห่งของมรดกที่พวกเขารู้จัก เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทบ้านบุ เป็นต้น ในลักษณะที่เชื่อมโยงกับชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่โดยรอบ แต่คำอธิบายชุดหลักของกรมศิลปากรคือข้อมูลทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม กับประวัติศาสตร์ซึ่งไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนอย่างที่พวกเขาคาดหวัง (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 14 เม.ย.55 ; จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์, 1 เม.ย.55 ; ปาน ทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์, 21 ต.ค.55)

นอกจากนี้ สมิธยังตั้งข้อสังเกตว่า องค์ความรู้ทางโบราณคดีเคยทรงพลังขนาดได้สิทธิพิเศษเหนือองค์ความรู้อื่นๆ ในกลไกของรัฐและการถกเถียงทางสังคมเกี่ยวกับอดีต นำไปสู่การมีสถานภาพผู้พิทักษ์และชี้ขาดข้อถกเถียงเกี่ยวกับอดีตจึงมีแนวโน้มที่จะเข้าถึงทรัพยากรเช่น แหล่งมรดก สถานที่ วัตถุ ซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อถกเถียงทางโบราณคดีได้ง่าย แม้ปัจจุบันได้สูญเสียอำนาจให้กับความสนใจด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ทรงพลังกว่า แต่องค์ความรู้ทางโบราณคดียังมีอำนาจมากและความชอบธรรมเหนือกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายอยู่ดี (Smith, 2007, p. 7) และภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางญาณวิทยาของการศึกษาทางโบราณคดีสู่โบราณคดีหลังกระบวนการ โบราณคดีกระบวนการที่เน้นความเป็นวัตถุวิสัยทางวิทยาศาสตร์ก็ยังคงสำคัญมากในวาทกรรมหลักที่เป็นวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญ แต่เมื่อการท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาให้เป็นกิจกรรมหลักในพื้นที่มรดกของสังคมส่วนใหญ่ทั่วโลก ก็ทำให้เกิดการแข่งขันทางวาทกรรมเกี่ยวกับมรดกด้วย เขาจึงเลือกศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวในแหล่งมรดกเพื่อประมวลความหมายของมรดกจากการสอบถามว่ามรดกหมายถึงอะไรสำหรับคุณ โดยยกตัวอย่างการสำรวจด้วยแบบสอบถามต่อนักท่องเที่ยว 727 คนที่บ้านประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์แรงงานในอังกฤษ (country house sites and labour history museum across England) ที่แสดงให้เห็นว่าในความคิดของคนทั่วไป เมื่อพูดถึงอดีต วัสดุสำคัญคือ

มรดก และเมื่อพูดถึงมรดก วลีสำคัญคืออดีต โดยการพูดถึงอดีตเป็นการปลดทั้งสาระด้านวัฒนธรรม และความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกก่อรูปขึ้นในฐานะมรดก แต่รูปธรรมของสิ่งที่แสดงอดีตก็คือมรดก อดีตสำหรับคนส่วนใหญ่จึงไม่สามารถถูกลดทอนเหลือเพียงสาระทางโบราณคดีและ/หรือประวัติศาสตร์เท่านั้น (Smith, 2007, p. 7) และวิเคราะห์ว่าคำตอบสะท้อนการนิยามมรดกผ่านอารมณ์ความรู้สึก ครอบครัว ชุมชน ประเพณี ดนตรี การเดินรำ ความรู้และทักษะทางอุตสาหกรรม ความทรงจำ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ (intangibility) ทั้งสิ้น (Smith, 2007, p. 8) จากจุดยืนในฐานะนักโบราณคดี เขาจึงเสนอให้มีการศึกษาว่าวาทกรรมหลักถูกใช้เพื่อสร้างและดำรงความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไร รวมถึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับวาทกรรมชุมชนหรือวาทกรรมประชานิยมอย่างไร อันเป็นคำถามสำคัญของวิทยานิพนธ์นี้ โดยอาศัยแนวทางในการทำความเข้าใจแนวคิดต่อมรดกของชนพื้นเมืองที่สมิธนำเสนอไว้ เป็นทางเลือกของกรอบความรู้ว่าด้วยมรดกที่แตกต่างจากวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจซึ่งกำกับความคิดของผู้วิจัยอยู่ด้วยเช่นกัน

สำหรับการทำความเข้าใจองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีเขมรในประเทศไทย ซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของวาทกรรมมรดกอารยธรรมเขมรในสังคมไทย ในฐานะวาทกรรม ซึ่งเชื่อมโยงอย่างแยกไม่ออกจากแนวทางการจัดการมรดกกลุ่มเดียวกันนี้ (ขึ้นอยู่กับการต้องการเน้นไปที่ด้านองค์ความรู้หรือด้านการจัดการ) ผู้วิจัยอาศัยข้อวิพากษ์จากงานเขียนจำนวนหนึ่ง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความพยายามสร้างความเป็นไทยให้กับมรดกกลุ่มนี้ เช่น บทความของศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ (2557) ที่วิเคราะห์การใช้คำว่า “ศิลปะลพบุรี” ในฐานะปฏิบัติการเชิงอำนาจเพื่อการสร้างความเป็นไทยให้กับมรดกที่อยู่ในดินแดนอีสาน งานเขียนของประภัศร์ ชูวิเชียร (2557) รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2548) พริยะ ไกรฤกษ์ (2520) ที่นำเสนอข้อวิเคราะห์ พร้อมข้อถกเถียงเกี่ยวกับที่มาและความเหมาะสมของชื่อ “ศิลปะลพบุรี” บทความของ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2529) เกี่ยวกับข้อถกเถียงเรื่องขอมกับเขมรเป็นชนกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันหรือไม่ รวมถึงวิทยานิพนธ์ของกรณรงค์ เจริญระวี (2545) ซึ่งวิเคราะห์องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีเขมรในประเทศไทย ในฐานะวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมรูปแบบต่างๆ ที่มีส่วนสร้างความชอบธรรมในการจัดสรรอำนาจของชนกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยมีการช่วงชิงความหมายที่แตกต่างกันระหว่างวาทกรรมกระแสหลักกับวาทกรรมทวนกระแส ประกอบกับการอ่านงานเขียนเชิงวิชาการเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานเขียนดังกล่าวเน้นศึกษา/วิพากษ์องค์ความรู้ที่แพร่หลายในแวดวงวิชาการ หรือเรียกได้ว่าเป็นวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญ ขณะที่ความสนใจของวิทยานิพนธ์นี้อยู่ที่การรับรู้ของคนท้องถิ่นซึ่งอาจเป็นไปตามวาทกรรมประชานิยม อันอาจมีทั้งส่วนที่สอดคล้องตามวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญและส่วนที่แตกต่างกัน จึงต้องเริ่มจากการศึกษาการรับรู้ของคนท้องถิ่นต่อองค์ความรู้เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งเป็นไปในลักษณะอย่างไร จากนั้นจึงวิเคราะห์สาระตามความเข้าใจดังกล่าวว่า

น่าจะได้รับอิทธิพลจากกรอบความรู้ตามวาทกรรมชุดใดบ้าง ส่วนชุดความหมายที่นอกเหนือจากองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีดังกล่าว อาศัยการศึกษาข้อมูลเอกสารในประเด็นที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์กับชุดความหมายเหล่านั้นว่าได้รับอิทธิพลจากวาทกรรมใด อย่างไร

2.3 งานศึกษามรดกในสังคมไทย

การศึกษามรดกโบราณคดีในสังคมไทยมีกลุ่มงานหลักที่เน้นการศึกษาในฐานะหลักฐานของอดีต และทรัพยากรการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ นอกจากนั้น มีการศึกษาแนวทางการจัดการของกรมศิลปากรและบทบาทของคนกลุ่มต่างๆ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่ต้องติดต่อมรดกในลักษณะต่างๆ จำนวนหนึ่ง ตลอดจนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดกโดยชุมชนท้องถิ่น จึงอาจจำแนกเป็น 6 กลุ่ม ดังนี้

(1) **กลุ่มงานศึกษามรดกโบราณคดีในฐานะหลักฐานอดีต** ประกอบด้วยงานศึกษาของสาขาวิชาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ตลอดจนสาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สถาปัตยกรรม เป็นต้น ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับอดีตในยุคสมัยที่มีการสร้างและใช้ประโยชน์ของกลุ่มผู้สร้างต่อสิ่งเหล่านั้น โดยเชื่อมโยงกับสภาพสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มผู้สร้าง เช่น การศึกษาจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้งของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2521) ด้วยการอ่านและแปลความหมายจากข้อความในศิลาจารึกนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับบุคคลที่ได้รับการสรรเสริญในจารึกดังกล่าว ในฐานะผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง(ปราสาทประธาน) และสภาพทางการเมืองศาสนาในช่วงนั้น การศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ปราสาทพนมรุ้งของ ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2531) พร้อมการตีความหมายข้อมูลจากจารึกเกี่ยวกับความสืบเนื่องของการเรียกชื่อพนมรุ้งว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่าบริเวณภูเขาพนมรุ้งเป็นที่อยู่ของชนกลุ่มต่อมาโดยไม่ขาดสายจึงสามารถจำชื่อและทราบความหมายที่เรียกกัน ตลอดจนสาระสำคัญทางศิลปกรรมของปราสาทพนมรุ้ง การศึกษาของกรมศิลปากร (2531) โดยอาศัยข้อมูลสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของสิ่งปลูกสร้างที่หลงเหลือ รวมถึงวัตถุต่างๆที่พบ ประกอบกับข้อมูลจารึก เป็นแหล่งข้อมูลในการสร้างคำอธิบายว่าปราสาทพนมรุ้งได้รับการสร้างสิ่งปลูกสร้างกลุ่มแรกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 ในฐานะศาสนสถานฮินดูลัทธิไศวนิกาย จากนั้นมีกษัตริย์เมืองพระนครบางพระองค์เป็นผู้สร้างสิ่งก่อสร้างบางหลังเพิ่มเติมหรือทรงอุปถัมภ์ด้วยการถวายที่ดินและสิ่งของให้กับเทวสถาน จนถึงสิ่งปลูกสร้างกลุ่มสุดท้ายในพุทธศตวรรษที่ 18 ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงเป็นพุทธศาสนสถานก่อนถูกทิ้งร้างไป

การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์(ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18) ของปรียานุช จุ่มพรม (2548) โดยอาศัยร่องรอยคูน้ำคันดิน

ของชุมชนโบราณ ศิลารักษ์ โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบเขาพนมรุ้งรัศมี 10 กิโลเมตร เป็นแหล่งข้อมูลในการสร้างคำอธิบายว่าบริเวณดังกล่าวมีชุมชนโบราณเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 จากนั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 มีชุมชนเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก ภายใต้อิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมรทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน แผนผังของชุมชน การจัดการน้ำและมีการสร้างศาสนสถานบนเขาพนมรุ้งเป็นศูนย์กลางของศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย และเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่อยู่โดยรอบอย่างต่อเนื่องจนภายหลังพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรเขมรเสื่อมอำนาจลง ความสำคัญของเขาพนมรุ้งดังกล่าวจึงลดลงและคงถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

การศึกษาระบบจัดการน้ำในชุมชนสายอารยธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนมรุ้งและพื้นที่ใกล้เคียง ของสรโรชนี แก้วธานี (2552) ซึ่งใช้เทคโนโลยี GIS, GPS และภาพถ่ายทางอากาศเป็นเครื่องมือสำคัญในการเป็นการศึกษาแหล่งน้ำในบริเวณที่มีข้อมูลโบราณคดียืนยันว่าเป็นแหล่งอารยธรรมเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 15-18) โดยจำแนกและวิเคราะห์ข้อมูลจากลักษณะทางกายภาพของแหล่งน้ำ ความสูงของพื้นที่ ความสัมพันธ์กับแหล่งชุมชนและหน้าที่ของแหล่งน้ำ จนจำแนกแนวทางจัดการน้ำเป็น 3 ประเภท ได้แก่ เชื้อนหรือทำนบ (คันดินทตน้ำบริเวณเชิงเขาเพื่อกักเก็บน้ำไว้ชั่วคราว แทนการปล่อยให้ไหลตามธรรมชาติซึ่งอาจเกิดปัญหาน้ำท่วมหรือน้ำป่าไหลบ่าเข้าพื้นที่เกษตรกรรมได้ โดยอ่างเก็บน้ำที่เกิดขึ้นเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับส่งต่อไปยังบาราย) คลองส่งน้ำ และบารายหรือสระน้ำชุมชน เพื่ออธิบายระบบจัดการน้ำของชาวเขมรโบราณว่าเป็นต้นแบบของการสร้างเขื่อนในภูมิภาคนี้ ภายใต้ความเป็นเลิศด้านวิศวกรรมชลประทานที่มีการจัดการระบบส่งจ่ายและกระจายน้ำอย่างเป็นโครงข่าย

การศึกษาพัฒนาการของผังชุมชนและการใช้ที่ดินในพื้นที่ชุมชนอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของธาดา สุทธิธรรม (2544) โดยใช้ข้อมูลโบราณคดี ประกอบกับการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อแสดงให้เห็นผังเมืองโบราณและผังชุมชนในพื้นที่ต่างๆ ที่เชื่อมโยงถึงขนาดพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม ระดับความสำคัญของชุมชน/เมืองนั้น และเส้นทางสัญจรระหว่างเมืองโบราณต่างๆ ทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงผังชุมชนในสายอารยธรรมเขมรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาถนนโบราณจากเมืองพระนครในประเทศกัมพูชาถึงเมืองพิมายในประเทศไทย ของปานใจ ธารทัศนวงศ์ และสุรัตน์ เลิศล้ำ และคณะ (2548) โดยอาศัยการพัฒนาแบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ จากการสำรวจทางภูมิศาสตร์ ธรณีสัณฐาน และการขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อสร้างองค์ความรู้ว่าด้วยจุดประสงค์หลักและการใช้ประโยชน์ของถนนสายดังกล่าวซึ่งถูกระบุไว้ในจารึกรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยมุ่งค้นหาตำแหน่งที่แน่นอนของถนน และสิ่งก่อสร้างที่ถูกสร้างขึ้นตามแนวถนนดังกล่าว ได้แก่ สะพานศิลาแลง ธรรมศาลา และโอโรคยาศาล รวมถึงแหล่ง

อุตสาหกรรมโบราณ แหล่งชุมชนโบราณ โดยมีการพัฒนาระบบจำลองภาพสามมิติของสิ่งเหล่านั้นเพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการแสดงวิถีชีวิตในอดีตด้วย และในการศึกษาระยะที่สอง (สุรัตน์ เลิศล้ำ และ ปานใจ ธารทัศนวงศ์ และคณะ, 2551) ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับหลักการของคนโบราณในการเลือกพื้นที่เพื่อการอุตสาหกรรมและการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัย รวมถึงการศึกษาชุมชนชาติพันธุ์อยู่ในประเทศกัมพูชาและประเทศไทย ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนทั้งสองกลุ่มที่มีมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

การศึกษากลุ่มนี้ที่เกี่ยวข้องกับมรดกอารยธรรมเขมร แสดงให้เห็นถึงเรื่องราวในอดีตของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับสร้างและใช้ประโยชน์มรดกเหล่านั้นในช่วงเวลาหนึ่งก่อนการทิ้งร้างหรือเปลี่ยนแปลงอารยธรรมไปจนไม่ได้กลับมาสร้างเสริมหรือใช้ประโยชน์ในลักษณะเดิม โดยตัดขาดความเกี่ยวข้องกับผู้คนในชุมชนท้องถิ่นปัจจุบันที่มักมีการเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณใกล้เคียงและใช้ประโยชน์จากมรดกเหล่านั้นในภายหลัง

(2) กลุ่มงานศึกษามรดกโบราณคดีในฐานะทรัพยากรท่องเที่ยว ประกอบด้วยการศึกษาเพื่อพัฒนาแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวมรดก หรือการจัดการเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวมรดกเหล่านั้น โดยอาศัยข้อมูลโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะเป็นพื้นฐานในการอธิบายคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของแหล่งมรดก แต่เพิ่มแนวทางการบริหารจัดการเพื่อส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวแหล่งมรดกนั้นมากขึ้น เช่น การสำรวจเบื้องต้นของกองวางแผนโครงการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2528) เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมใน 4 จังหวัด คือ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโบราณสถาน เช่น ในจังหวัดบุรีรัมย์มีแหล่งท่องเที่ยวสำคัญคือปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทคูสวันแดง เป็นต้น รวมถึงสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไข เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้ ตอบสนองนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของชาติที่มีอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้สำคัญ การศึกษาของเชิดศักดิ์ ฉายถวิล, มนูญญา นาคสิงห์ทอง และจิราพร อินทรประพงค์ (2550) ที่มุ่งค้นหาแนวทางการเชื่อมโยงระบบการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา โดยใช้เส้นทางผ่านช่องสะง่า จังหวัดศรีสะเกษ เป็นจุดเชื่อมต่อเพื่อส่งเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้ โดยเน้นการสำรวจหาแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ตามเส้นทางผ่านช่องสะง่าสู่แหล่งท่องเที่ยวเมืองพระนครกลุ่มต่างๆ ในจังหวัดเสียมราฐ ซึ่งคณะวิจัยนำเสนอเป็นการสร้างเส้นทางร่วมเรียกว่าเส้นทางพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากเหนือสู่ใต้และจากใต้สู่เหนือ ซึ่งประกอบด้วยโปรแกรมการท่องเที่ยวที่แตกต่างกันหลายเส้นทาง พร้อมข้อเสนอยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการที่เน้นสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศกัมพูชา

การศึกษาเพื่อสร้างเส้นทางท่องเที่ยวสายอารยธรรมขอมในประเทศไทย กัมพูชา และลาว ของคำเกิง โถทอง และวสันต์ชัย กากแก้ว (2550) โดยอาศัยการสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวใน

จังหวัดต่างๆ ของไทย กัมพูชา และลาวที่มีมรดกอารยธรรมเขมร เพื่อให้ทราบถึงจำนวน ที่ตั้ง ประวัติ ความเป็นมา ระยะทางและสภาพปัจจุบันของแหล่งท่องเที่ยว จากนั้นจัดทำเส้นทางการท่องเที่ยวที่ เชื่อมโยงมรดกกลุ่มดังกล่าวในลักษณะต่างๆ โดยส่วนหนึ่งอ้างอิงข้อมูลทางโบราณคดีที่น่าสนใจ เช่น การกำหนดเส้นทางท่องเที่ยววนครวัด วัดพูและพิมาย ในฐานะที่มีมรดกทั้งสามแห่งเชื่อมต่อกันเป็นรูป สามเหลี่ยมสมมาตร ซึ่งอาจเชื่อมโยงกับความหมายของสามเหลี่ยมมรดกตามยุทธศาสตร์การพัฒนา พื้นที่ในปัจจุบันได้ การกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวตามยุคสมัยของการก่อสร้าง จากสมัยเจนละ ต่อเนื่อง ถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นต้น จากนั้นจึงเชิญผู้เชี่ยวชาญมาประเมินความเป็นไปได้ของโปรแกรม การท่องเที่ยว นำไปสู่การสังเคราะห์และปรับปรุงเป็นโปรแกรมที่เหมาะสมซึ่งเป็นข้อค้นพบหลักของ การศึกษา พร้อมข้อเสนอการกำหนดยุทธศาสตร์ที่เอื้อต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น การเปิด ด่านถาวรที่จุดผ่อนปรนตาพระยา-บึงตากวน การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวหลายระดับกับ ประเทศเพื่อนบ้าน การส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบครอบครัวและแบบเทศกาล เป็นต้น

การศึกษามูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและอุทยาน ประวัติศาสตร์พิมาย ของธานินทร์ ไชยเย็น, ศิระ เพ็ชรจำเริญสุข และสุวัฒน์ มณีวรรณ (2550) ซึ่ง พิจารณามรดกทั้งสองแห่งในฐานะแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพและความสำคัญสูง แต่ได้รับ บงประมาณจำกัดทำให้ดูแลไม่ทั่วถึงและเกิดสภาพเสื่อมโทรมในบางส่วนจนอาจไม่เป็นที่ประทับใจแก่นักท่องเที่ยวส่งผลต่อประสิทธิภาพการกระตุ้นการท่องเที่ยว โดยมีการประเมินประโยชน์ในการดูแล รักษาอุทยานประวัติศาสตร์ทั้งสองด้วยวิธีสมมติสถานการณ์ให้ประเมินค่า ด้วยการสอบถามความ เต็มใจที่จะจ่ายค่าธรรมเนียมเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์ และความเต็มใจที่จะจ่ายเงินสมทบกองทุน อนุรักษ์อุทยานประวัติศาสตร์ในรูปเงินบริจาคของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางไปเยือนอุทยาน ประวัติศาสตร์แต่ละแห่ง ได้ข้อสรุปว่าค่าเฉลี่ยความเต็มใจที่จะจ่ายค่าธรรมเนียมเข้าชมอุทยาน ประวัติศาสตร์พนมรุ้งและอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย คือ 20.06 และ 23.62 บาทต่อคนต่อครั้ง ตามลำดับ ซึ่งสูงกว่าค่าธรรมเนียมปัจจุบัน 2 เท่า และความเต็มใจที่จะจ่ายเงินสมทบกองทุนอนุรักษ์ อุทยานประวัติศาสตร์ในรูปเงินบริจาค เป็นเงิน 367.45 และ 263.52 บาทต่อคนเพียงครั้งเดียว สำหรับอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและอุทยานประวัติศาสตร์พิมายตามลำดับ ทั้งนี้ปัจจัยที่มี ความสัมพันธ์เชิงบวกต่อความเต็มใจที่จะจ่ายคือรายได้ต่อเดือนและจำนวนครั้งที่ไปเยือน ขณะที่ ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชิงลบต่อความเต็มใจที่จะจ่ายคือค่าใช้จ่ายต่อเดือนของนักท่องเที่ยว

การศึกษาระบบการจัดการพิพิธภัณฑ์ โบราณสถาน ศาสนสถาน ในพื้นที่จังหวัดกระบี่ พังงา และภูเก็ต ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของณัฐพงศ์ ถิธดำ และสมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์ (2550) ซึ่งมุ่งเน้นศึกษาลักษณะการจัดการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น และจัดประชุมเครือข่าย ผู้ใช้ข้อมูลงานวิจัยและผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมเพื่อกำหนดแนวทางการศึกษาวิจัยสำรวจความสนใจ ของนักท่องเที่ยวต่อมรดกเหล่านั้น แล้วทำการสำรวจ สัมภาษณ์เชิงลึกและประชุมกลุ่มย่อย นำข้อมูล

มาวิเคราะห์หารูปแบบการจัดการและกำหนดยุทธศาสตร์การจัดการ ซึ่งมรดกแต่ละกลุ่มมีแนวทางที่ได้รับการนำเสนอแตกต่างกันตามคุณลักษณะของแหล่ง เช่น โบราณสถานได้รับการนำเสนอให้จัดสร้างอาคารสำนักงานเพื่อเป็นแหล่งบริการนักท่องเที่ยว จัดนิทรรศการแสดงความเป็นมาและความสำคัญของโบราณสถาน จัดแผ่นป้ายบอกความสำคัญ จัดห้องน้ำให้บริการนักท่องเที่ยว จัดประสานตำรวจเพื่อรักษาความปลอดภัย จัดหาบุคลากรประจำเพื่อทำงานฝ่ายวิชาการและบริการนักท่องเที่ยว ปรับปรุงภูมิทัศน์ในบริเวณที่ไม่มีสิ่งก่อสร้าง รวมถึงประชาสัมพันธ์เพิ่ม และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา จัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้และสวนสาธารณะของชุมชน เป็นต้น

ศิริพร สร้อยนาคพงษ์ (2543) ศึกษาการพัฒนาคู่มือท่องเที่ยวโบราณสถานในเขตอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา โดยมีออกแบบคู่มือให้มีเนื้อหาครอบคลุมประวัติ ลักษณะสำคัญ การประกอบพิธีกรรมและความเสื่อมโทรมของโบราณสถาน พร้อมเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ จากนั้นจึงนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบแก้ไข แล้วนำไปทดลองใช้ประกอบการท่องเที่ยวในสถานที่จริง โดยมีการประเมินผลสัมฤทธิ์ทางความรู้และความพึงพอใจ

การศึกษาสภาพและแนวทางการจัดการโบราณสถานเพื่อการท่องเที่ยวในจังหวัดตรังของพรศุติ อินะรัตน์ (2547) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ ทำให้ทราบถึงปัญหาในการจัดการมรดกแต่ละแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่มีสภาพแวดล้อมที่ดีได้รับการดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพสวยงาม แต่พบปัญหาในหลายแห่งว่าหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบขาดความรู้ในการดำเนินการที่ถูกต้อง เช่น การใช้สื่อประชาสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสมในโบราณสถานบางแห่ง ขาดงบประมาณในการจัดการทำให้ไม่สามารถปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และจุดเด่นของมรดกแต่ละแห่ง โดยผู้วิจัยนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก การประชาสัมพันธ์ และการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ

การศึกษาเกี่ยวกับสภาพการจัดการแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานบ้านปราสาท จังหวัดนครราชสีมาของนวดนาต เชาวนาภรณ์ (2552) เน้นกลุ่มกิจกรรม 8 กลุ่มในชุมชน ที่มีส่วนร่วมกันดำเนินการเกี่ยวข้องโดยวิเคราะห์แนวทางดำเนินการของแต่ละกลุ่ม 7 ด้าน ได้แก่ กลยุทธ์ โครงสร้างองค์กร บุคลากร ทักษะ รูปแบบการดำเนินการ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อประมวลสรุปว่าควรปรับปรุงด้านใดในลักษณะอย่างไรเพื่อให้สามารถสร้างความประทับใจและความพึงพอใจต่อนักท่องเที่ยวอันส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน

การศึกษากลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงการต่อยอดคุณค่าของมรดกดังกล่าวในฐานะทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ถูกใช้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจให้กับประเทศและ/หรือท้องถิ่น ซึ่งการดำเนินงานบางส่วนมิได้กระทบกับแนวทางการสงวนรักษาสภาพกายภาพและคุณค่าทางวิชาการของมรดก แต่มักมิได้มีการนำเสนอแนวทางในการร่วมสงวนรักษาคุณค่าดังกล่าวเช่นกัน

(3) **กลุ่มงานศึกษาแนวทางจัดการมรดกของหน่วยงานรัฐ** ประกอบด้วยงานศึกษาที่มุ่งสืบค้นจุดเริ่มและพัฒนาการของการจัดการมรดกโบราณคดีตั้งแต่ช่วงแรกตั้งกรมศิลปากรหรือก่อนหน้า รวมถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ส่วนมากเลือกใช้ศัพท์บัญญัติคำว่า “โบราณสถาน” เป็นหลัก ในลักษณะที่มีความหมายครอบคลุมสิ่งตกทอดจากอดีตประเภทย่อยอื่นๆ ทั้งหมดที่จัดเป็นมรดกโบราณคดีตามนิยามของไอโคโมส (ICOMOS) เช่น ย่านประวัติศาสตร์ อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี เป็นต้น เพื่อสะท้อนการเปลี่ยนแปลงแนวทางหรือวิธีการทำงานจากอดีตสู่ปัจจุบัน ซึ่งมีการปรับแนวคิดและวิธีการที่ครอบคลุมกว้างขวางขึ้นเรื่อยๆ เช่น การศึกษาพัฒนาการโบราณคดีไทยของ ปฐมฤกษ์ เกตุทัต (2538) โดยพิจารณาความสับสนและความแตกต่างของการจัดการมรดกระหว่างช่วงที่มีการวางรากฐานงานโบราณคดีกับช่วงก่อนหน้าซึ่งถือว่าเป็น “ภูมิปัญญาเดิม” จาก 3 องค์ประกอบสำคัญคือ (1) เทคนิคและวิธีการศึกษาค้นคว้า (2) แนวคิดและทฤษฎี (3) องค์ความรู้เกี่ยวกับอดีต ซึ่งปฐมฤกษ์จำแนกให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อนหน้า กับช่วงก่อตั้งงานโบราณคดีในสมัยรัชกาลที่ 3-4 และการพัฒนาเป็น “โบราณคดีระบบราชการ” ที่สืบเนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยมีจุดเปลี่ยนสำคัญของงานโบราณคดีไทยคือการก่อตั้งราชบัณฑิตยสถานเมื่อพ.ศ. 2469 และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการวางรากฐานให้หน่วยราชการดังกล่าวกลายเป็นแหล่งผลิตผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี

การศึกษาพัฒนาการองค์ความรู้ทางโบราณคดีสำนักคิดอเมริกันซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในช่วงรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นต้นมา ของรัศมี ชูทรงเดช (2538) ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนจากแนวคิดและวิธีดำเนินงานโบราณคดีในช่วงต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนสู่แนวคิดโบราณคดีหลังกระบวนการ (Post-Processual) ที่ต่อต้านการสร้างกฎเกณฑ์สากลตามแนวทางโบราณคดีกระบวนการที่อาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ ด้วยถือว่าเป็นความพยายามของนักโบราณคดีในประเทศทุนนิยมตะวันตกในการครอบงำภูมิปัญญาของชนพื้นเมืองหรือนักโบราณคดีท้องถิ่นทั่วโลกโดยอ้างความเป็นวิทยาศาสตร์ แต่เป็นแนวทางที่ยังไม่แพร่หลายในโบราณคดีไทยซึ่งยังมุ่งกู้แหล่งโบราณคดีก่อนถูกทำลาย ประกอบกับในระยะหลังงานโบราณคดีไทยยังมุ่งตอบสนองธุรกิจท่องเที่ยวจนกลายเป็นการพรรณนาแหล่งโบราณคดีที่ชุดค่านิยมมากกว่าการศึกษาวิจัยเพื่อสังเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีเข้าสู่ภาพรวมประวัติศาสตร์มนุษยชาติบนแผ่นดินไทย การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการจำแนกประเภทงานวิจัยโบราณคดี ของศรัณย์ ทองปาน (2538) แสดงให้เห็นอิทธิพลของเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในระบบโลกสมัยใหม่ ต่อองค์ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นบนพื้นฐานความต้องการอดีตของแต่ละรัฐ(ชาติ)มีในแต่ละช่วงเวลาและส่งผลต่อการผลิตงานโบราณคดีในทิศทางที่แตกต่างกัน เช่น โบราณคดีชาตินิยมเน้นสร้างความภาคภูมิใจ ศักดิ์ศรี หรือความเหนือกว่าของชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมักให้ความสำคัญกับสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและวัฒนธรรมของอารยธรรม

โบราณ พร้อมแนวโน้มนัยย่องความคิดสร้างสรรค์ของผู้คนในอดีตที่เชื่อกันว่าเป็นบรรพชนของชาติ ขณะที่โบราณคดีอาณานิคมพัฒนาขึ้นในดินแดนที่ถูกยึดครองและงานศึกษาทำโดยกลุ่มคนที่เข้ามาครอบครองใหม่ซึ่งมิได้มีความเกี่ยวข้องทางประวัติศาสตร์กับกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของอดีตเหล่านั้นเลย ทำให้มุ่งสร้างข้อเสนอว่าชนพื้นเมืองหรือกลุ่มคนถูกปกครองเป็นพวกป่าเถื่อน ล้าหลังหรือไม่มีประวัติศาสตร์ ร่องรอยอารยธรรมโบราณที่พบมักถูกตีความว่าเป็นผลงานของกลุ่มชนที่สาบสูญไปแล้วและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางวัฒนธรรมมักเป็นผลของการมีชนกลุ่มใหม่มาอยู่แทน เป็นต้น

การศึกษาของเอนก สีหามาตย์ (2544) เกี่ยวกับบทบาทของกรมศิลปากรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ในบริบทของการกระจายอำนาจและถ่ายโอนภารกิจจากหน่วยราชการสู่ท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนถึงการยอมรับในอำนาจของกรมศิลปากรที่จัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานก่อนเลือกถ่ายโอนภารกิจ แต่เพิ่มข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในระดับการตัดสินใจเกี่ยวกับโบราณสถาน ขณะที่งานศึกษาพัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย ของกรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์ (2548) แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบการจัดการมรดกที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงของกรมศิลปากร ในฐานะหน่วยงานตัวแทนการอนุรักษ์โบราณสถานของประเทศไทย ซึ่งช่วยให้เห็นความแตกต่างของเงื่อนไขการจัดการมรดกโบราณคดีที่จัดเป็นประเภทย่อยแตกต่างกันด้วย เช่น โบราณสถานที่ยังเป็นสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรมในปัจจุบันอย่าง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม อนุสรณ์สถานที่เป็นซากอารยธรรมอย่างปราสาทพิมาย อนุสรณ์สถานที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญของชาติอย่างสุโขทัย และย่านประวัติศาสตร์ในเมืองอย่างเกาะรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

(4) กลุ่มงานศึกษาความรู้ความเข้าใจและบทบาทของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ ต่อการจัดการโบราณสถาน ส่วนใหญ่เน้นศึกษากลุ่มคนท้องถิ่นหรือประชาชนในภาคส่วนต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นปัญหาและแนวทางปรับปรุงที่จะเอื้ออำนวยให้กลุ่มคนเหล่านั้นสามารถดำเนินบทบาทอนุรักษ์โบราณสถาน โดยงานศึกษาจำนวนหนึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานว่าระดับความรู้ความเข้าใจและทัศนคติต่อความสำคัญของมรดกมีผลต่อการดำเนินบทบาทต่อโบราณสถานของกลุ่มเกี่ยวข้อง จึงศึกษาด้วยการวัดระดับความรู้และ/หรือทัศนคติ เช่น การศึกษาบทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทกุสุมาลย์ จังหวัดบุรีรัมย์ ของเทียนชัย ให้ศิริกุล (2538) ด้วยวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการวัดระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์มรดกแต่ละแห่ง เพื่อหาความสัมพันธ์กับคุณลักษณะของกลุ่มคนเช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา เป็นต้น

การศึกษากลุ่มพระภิกษุในวัดที่มีโบราณสถานในจังหวัดเชียงใหม่ของสุดกิจ แพวพิเศษ (2535) เป็นการวัดระดับความรู้และความคิดเห็นต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในวัด พบว่ากลุ่มพระเหล่านั้นมีความรู้ในระดับปานกลาง และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานว่าเห็นด้วย จึงระบุ

ข้อเสนอแนะในการถวายเป็นความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับโบราณสถานแก่พระภิกษุเพื่อสื่อความต่อยังประชาชนกลุ่มอื่นต่อไป การศึกษาความรู้ของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาโรงเรียนพิมายวิทยาเกี่ยวกับโบราณสถานในท้องถิ่นของบรรเลง รักษ์มณี (2549) ซึ่งคำถามที่ใช้ทดสอบส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้โบราณคดีเกี่ยวกับปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และมีคำถามเกี่ยวกับพฤติกรรมขณะเที่ยวชมเล็กน้อย ผลการศึกษาพบว่านักเรียนมีความรู้ดังกล่าวต่ำกว่าเกณฑ์ ทำให้ผู้ศึกษาอภิปรายว่าจะนำไปสู่การขาดสำนึกในเรื่องท้องถิ่นของตนเองและยากที่จะมีความสนใจในการพัฒนาหรืออนุรักษ์สิ่งสำคัญในท้องถิ่น

การศึกษาการรับรู้ของผู้คนต่อโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองลำพูนสู่มรดกโลกและโครงการอนุรักษ์เมืองลำพูนให้เป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต ซึ่งยังอยู่ในระดับแผนงานของพงเพชร ธนสิน (2549) ด้วยการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามจากคนกลุ่มต่างๆ ในหน่วยงานรัฐ และกลุ่มคนที่มีการใช้ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยและประเภทพาณิชยกรรม สรุปว่ากลุ่มตัวอย่างเพียงครึ่งหนึ่งที่มีการรับรู้ต่อโครงการทั้งสองและสถานที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของลำพูน โดยกลุ่มหน่วยงานรัฐรับรู้มากกว่าอีกสองกลุ่ม และร้อยละ 95 เห็นด้วยกับการอนุรักษ์และพัฒนาเขตคูเมืองโบราณเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ซึ่งผู้ศึกษานำเสนอ เป็นต้น

การศึกษาบทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสงฆ์ในวัดที่มีโบราณสถานในจังหวัดนครศรีธรรมราชของสาลิ แก้วดาทิพย์ (2550) ใช้การวัดเชิงปริมาณพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทมากในการทำความสะอาดโบราณสถานในวัด และมีบทบาทน้อยที่สุดคือการแจกสื่อประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์โบราณสถานแก่นักท่องเที่ยว ขณะที่เมื่อสอบถามความคิดเห็นจากพระสงฆ์ให้ระบุปัญหาในการอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งสรุปว่า ปัญหาหลักคือขาดงบประมาณและผู้เชี่ยวชาญซึ่งต้องการได้รับการสนับสนุนจากกรมศิลปากร เช่นเดียวกับการศึกษาของวีระ เปล่งรัศมี (2543) เกี่ยวกับบทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงรายใช้การวัดเชิงปริมาณ ระบุว่าพระสงฆ์มีบทบาทอนุรักษ์โบราณสถานมากที่สุดในการให้ความร่วมมือกับหน่วยงานที่มาทำการอนุรักษ์โบราณสถานวัดคู่ด้วยการสนับสนุนที่พัก อาหารหรือบุคลากร กับการตรวจสอบสภาพโบราณสถานวัดคู่เป็นประจำ ขณะที่บทบาทน้อยที่สุดในการเป็นสมาชิกกลุ่ม/องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์

การศึกษาบทบาทของเทศบาลตำบลเวียงยองในการปฏิบัติการจัดการโบราณสถานตามที่ได้รับถ่ายโอนจากกรมศิลปากร ของรักษ์เกียรติ ศิริจันทรานนท์ (2551) ชี้ให้เห็นว่าภายใต้การถ่ายโอนภารกิจที่กรมศิลปากรเป็นฝ่ายกำหนดเงื่อนไขต่างๆ ในการจัดการให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์/วิธีการแบบผู้เชี่ยวชาญ ขณะที่เทศบาลตำบลเวียงยองไม่มีความพร้อมด้านบุคลากรทางวิชาการ และงบประมาณ ตลอดจนมีความคิดเห็นจากผู้คนฝ่ายต่างๆ สอดคล้องกันเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคคือ ประชาชนบางส่วนไม่เห็นคุณค่าของโบราณสถาน ไม่ให้ความร่วมมือ ผู้นำชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดแผนงานอย่างเป็นระบบ ที่สำคัญคือในการดำเนินการที่กระทบต่อสภาพ

ทางกายภาพของตัวโบราณสถานจำเป็นรอความเห็นชอบจากกรมศิลปากรก่อน กระนั้น ในส่วนท้ายของการศึกษากลับให้ข้อเสนอแนะจากจุดยืนที่คาดหวังให้คนท้องถิ่นยึดถือบทบาทตามความคาดหวังของผู้เชี่ยวชาญเป็นสำคัญ อันเป็นกรณีตัวอย่างที่ช่วยเพิ่มความเข้าใจถึงความคิดหรือความคาดหวังของคนในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ต่อบทบาทที่เป็นไปได้ขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นจากนโยบายการถ่ายโอนภารกิจจัดการโบราณสถานของกรมศิลปากร

การศึกษาของอนุกุล ศิริพันธุ์ (2542) เกี่ยวกับการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ซึ่งเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพและวิเคราะห์การกระทำต่อมรดกของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในลักษณะที่แตกต่างจากความคาดหวังของกรมศิลปากรว่าเป็นการขาดความรู้หรือขาดจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ จากปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมในวิถีชีวิตปัจจุบัน และการศึกษาของทัศนีย์ สมขาง (2554) เกี่ยวกับความร่วมมือในการรองรับการถ่ายโอนภารกิจด้านดูแลรักษาและบำรุงรักษาโบราณสถานเวียงกุมกาม จากกรมศิลปากร ของเทศบาลตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ที่สะท้อนว่าเทศบาลตำบลยังขาดความร่วมมือในการรับถ่ายโอนภารกิจดังกล่าว ทั้งที่ผู้บริหารเทศบาลตำบลและประชาชนต้องการให้มีการรับถ่ายโอน ทำให้มีข้อเสนอแนะในการพัฒนาความร่วมมือกับชุมชนเพื่อเพิ่มศักยภาพของเทศบาลตำบลในการรับถ่ายโอนดังกล่าว เป็นต้น

การศึกษาเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความคิดเชื่อมโยงระหว่างความรู้เกี่ยวกับตัวโบราณสถานและการรับรู้เกี่ยวกับการจัดการโบราณสถาน เข้ากับจิตสำนึกการอนุรักษ์หรือบทบาทของคนกลุ่มต่างๆ บนพื้นฐานชุดความหมายเกี่ยวกับโบราณสถานในฐานะหลักฐานของอดีตที่มีคุณค่าในตัวเองโดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ

(5) งานศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนท้องถิ่นหรือภาคส่วนต่างๆ ต่อมรดกภายใต้การจัดการของหน่วยงานรัฐหรือภาคส่วนอื่น เป็นการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นชุดความหมายที่แตกต่างเกี่ยวกับมรดกของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มคนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงมรดกแต่ละแห่งและเป็นผู้รับผลกระทบจากการจัดการ เช่น งานศึกษากรณีพิพาทเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่ 7 กรณีของ มล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (2539) แสดงให้เห็นข้อพิพาทที่เกิดจากโครงการพัฒนาโครงสร้างทางกายภาพของหน่วยงานรัฐหรือนักลงทุนภาคเอกชนที่ส่งผลกระทบต่อตัววัดโบราณ ในกรณีกระเช้าขึ้นดอยสุเทพ และการตัดถนนผ่านเจดีย์กู๋แก้ว วัดเจ็ดยอด กับความขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มต่างๆ จากแนวคิดและวิธีการจัดการที่แตกต่างกัน คือการอนุรักษ์สภาพเดิมไว้กับการบูรณปฏิสังขรณ์ให้มีสภาพสมบูรณ์ ในกรณีมณฑปพระธาตุ วัดพระธาตุศรีจอมทอง วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร และเจดีย์หลวง วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร หรือความต้องการรื้อทิ้งเพื่อสร้างสิ่งใหม่กับการอนุรักษ์สภาพเดิม ในกรณีวิหารวัดดอกเอื้อง กับจิตรกรรมฝาผนัง วัดบ้านปง โดยมีความขัดแย้งเรื่องเทคนิควิธีในการบูรณะ คือการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการบูรณะให้ได้สภาพ

ใกล้เคียงเดิม กับการใช้วิธีจ้างเหมาที่มักไม่เป็นไปตามหลักการอนุรักษ์ แม้ว่ากรณีตัวอย่างทั้งหมดจะจัดอยู่ในกลุ่มโบราณสถานที่ยังใช้อยู่ในฐานะศาสนสถาน อันเป็นขอบเขตอำนาจทับซ้อนระหว่างกรมการศาสนากับกรมศิลปากร และเป็นการศึกษาที่ให้ภาพเพียงสังเขปของแต่ละกรณี แต่แสดงให้เห็นถึงฐานความคิดที่ต่างกันระหว่างนักลงทุนและวัดที่เห็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กับประชาชนท้องถิ่นที่เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมและการรักษาสภาพแวดล้อม ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายที่ต้องการบูรณะให้กลับคืนสภาพดีดังก่อนหน้า กับฝ่ายที่ต้องการรักษาไว้ตามสภาพเดิม หรือความขัดแย้งระหว่างความต้องการได้สิ่งก่อสร้างใหม่กับการอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างโบราณไว้ดังเดิม ความตระหนักหรือไม่ตระหนักต่ออันตรายจากโครงการพัฒนาที่จะเกิดกับโบราณสถาน การให้คุณค่าเชิงวิชาการที่ขัดแย้งกับคุณค่าทางศาสนา เป็นต้น ทว่ายังมิได้พัฒนาสู่การวิเคราะห์ฐานความคิดที่ขัดแย้งในกรณีทั้งหมดว่ามีพื้นฐานจากวาทกรรมใดที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย กระนั้นก็สามารถช่วยเพิ่มมุมมองในการทำความเข้าใจความแตกต่างของฐานคิดในการจัดการมรดก ซึ่งบางส่วนเกี่ยวข้องกับมรดกอารยธรรมเขมรในสังคมไทยด้วย

การศึกษาโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ ของ แอสคิว (Marc Askew, 1996) ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์สร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกวัฒนธรรมของไทย ที่สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองของหน่วยงานราชการต่อการกำหนดความหมายของพื้นที่เมืองกรุงเทพฯ ซึ่งมีความทับซ้อนทางประวัติศาสตร์ โดยมุ่งเน้นการก่อรูปลักษณะของเมืองให้มีมีโนภาพตามแบบวัฒนธรรมชั้นสูง หรือราชสำนัก ด้วยการให้ความสำคัญกับสัญลักษณ์สำคัญที่มุ่งเน้นวัด วัง เจดีย์และกิจกรรมสำคัญของรัฐเป็นหลัก เพื่อสร้างให้พื้นที่บริเวณศูนย์กลางของเมืองนี้ตอบสนองการบริโภคเชิงการท่องเที่ยวได้ในระดับนานาชาติ ซึ่งส่งผลในทางกลับกันให้ชุมชนต่างๆ ของชาวบ้านในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ที่เรียกว่า “ย่าน” ถูกกลืนหายไป ไม่ได้รับความใส่ใจในการจัดเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติและการอนุรักษ์ จนอาจมีผลให้ย่านต้องเสื่อมสลายไป โดยมีกรณีบ้านครัวเป็นตัวอย่างของย่านเก่าที่ได้รับสนใจจากกลุ่มนักวิชาการในฐานะที่ยังรักษาอัตลักษณ์เก่าของจามมุสลิมไว้ได้ และใช้เป็นจุดสนใจในการต่อสู้กับการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างทางด่วนได้เป็นผลสำเร็จ ผู้ศึกษาจึงเสนอให้กลุ่มคนท้องถิ่นและนักเคลื่อนไหวชูความหมายของ “ย่าน” ในฐานะแก่นสำคัญของความเป็นเมืองกรุงเทพฯ ไม่ปล่อยให้สูญสลายไปภายใต้การจัดการมรดกของหน่วยงานรัฐ

การศึกษาวิเคราะห์การเมืองวัฒนธรรมในแนวทางจัดการมรดกไทยของเพกเลจจิ (Peleggi, 2002) ที่อาศัยข้อมูลประวัติศาสตร์ในการอธิบายให้เห็นว่ามรดกโบราณคดีในฐานะมรดกของชาติ ซึ่งอยู่ภายใต้การจัดการของกรมศิลปากร ถูกใช้ในการแสดงความเป็นชาติ มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการเมืองและเศรษฐกิจ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากการเชื่อมโยงกับพุทธศาสนาและโลกทัศน์แบบปฏิจจสมุปบาทซึ่งยึดถือเวลาแบบเป็นเส้นตรงในการสร้างเรื่องเล่าอดีต โดยในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังให้คุณค่ากับความหลากหลายของเมืองที่ประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติสยาม

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเน้นความเป็นชาติที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ จากนั้น ในยุครัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม หลวงวิจิตรวาทการและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นชาติที่ผูกพันกับสถาบันกษัตริย์และราชธานีของคนไทย 3 แห่งคือ กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งแรงกระตุ้นจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวทำให้มีการขยายตัวของธุรกิจที่ตอบสนองความโหยหาอดีตจากการท่องเที่ยวโบราณสถานที่แสดงความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรไทยในอดีต ส่งผลต่อการส่งเสริมความเป็นมรดกไทยของมรดกอารยธรรมเขมรและมรดกยุคก่อนประวัติศาสตร์อย่างบ้านเชียง

การศึกษาสภาพปัจจุบันของพิธีกรรม ทางศาสนาที่ปราสาทพนมรุ้ง ของธิดิพงศ์ พิรุณ (2553) เป็นการศึกษาด้วยแบบสำรวจเบื้องต้น การสัมภาษณ์ การจัดสนทนากลุ่ม และการสังเกต พิธีกรรมที่ทางจังหวัดบุรีรัมย์จัดขึ้นในงานประจำปีระหว่างวันที่ 5 มีนาคมถึง 4 เมษายน พ.ศ. 2547 ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและหมู่บ้านใกล้เคียงในตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยในการศึกษามุ่งเน้นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในงานประเพณีประจำปีขึ้นเขาพนมรุ้ง ซึ่งอ้างอิงความเชื่อทางศาสนาฮินดูตามข้อมูลที่ว่า การสร้างเทวาลัยบนเขาพนมรุ้งเป็นที่ประทับของพระศิวะ ทำให้มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อบูชาพระศิวะตลอดจนเทพผู้รักษาปราสาทพนมรุ้ง ประกอบด้วยพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งปราสาทพนมรุ้งและพิธีบวงสรวงดอกบัวแปดกลีบที่สะพานนาคราชชั้นที่ 1 รวมถึงพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททอง ซึ่งจัดโดยส่วนราชการจังหวัดบุรีรัมย์ (เป็นงานที่แยกกับงานเฉลิมฉลองศาลเจ้าพ่อปราสาททองของอำเภอเฉลิมพระเกียรติ) จากนั้น สรุปสภาพปัญหาว่าเป็นการจัดงานที่กลุ่มผู้จัดคือหัวหน้าส่วนราชการต่างๆ ของจังหวัดบุรีรัมย์ไม่เข้าใจหลักการและแนวปฏิบัติที่ถูกต้องตามประเพณีโบราณ ทำให้ไม่เป็นไปตามแนวปฏิบัติของท้องถิ่นจนผู้คนหมดศรัทธาในการอนุรักษ์พิธีกรรม ขณะที่กำหนดจัดงานไม่สะดวกสำหรับนักท่องเที่ยว ประกอบกับนักท่องเที่ยวขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาจึงไม่เข้าใจจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมและขาดความสนใจ ทำให้มีผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนน้อย ส่วนการจัดพิธีกรรมอื่นไม่สามารถทำได้เนื่องจากกรมศิลปากรห้ามการประกอบพิธีกรรมที่บริเวณปราสาทในวันสำคัญทางศาสนาที่นอกเหนือจากเทศกาลขึ้นเขาพนมรุ้ง ทำให้ขาดการอนุรักษ์พิธีกรรมทางศาสนาสำหรับคนท้องถิ่น

การศึกษาวิหารพระมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา ของขจรจบ กุสุมาวลี (2542) นำเสนอการต่อต้านของชาวบ้านที่ทำมาหากินและอยู่อาศัยในบริเวณวิหารพระมงคลบพิตร ต่อการจัดการของทางการหลายรูปแบบที่เป็นการสร้างความหมายใหม่ของพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ ที่มุ่งเน้นศูนย์กลางของเมืองคือวัดและวัง จนไม่เหลือพื้นที่ให้กับภาพของชาวบ้าน โดยพวกเขาแสดงความสงสัยในความชอบธรรมของการเป็นมรดกโลกและนครประวัติศาสตร์ที่ทางราชการสร้างขึ้นเป็นภาพตัวแทนหลัก รวมถึงความสงสัยเรื่องผลประโยชน์ พร้อมด้วยการสร้างเรื่องเล่าว่าด้วยประวัติศาสตร์ความผูกพันระหว่างพวกเขากับพื้นที่แห่งนี้ อันเป็นการสร้างความหมาย

ของพื้นที่ในลักษณะที่แตกต่างไปจากความหมายของทางการ เช่น เป็นแหล่งทำมาหากินและช่วยดูแลความปลอดภัยในพื้นที่ ตลอดจนความผูกพันต่อองค์หลวงพ่อพระมงคลบพิตร ซึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมของชาวบ้านในการดำรงอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ในงานนี้เน้นนำเสนอกระบวนการสร้างความหมายต่อพื้นที่ของทางราชการเป็นหลัก ส่วนการต่อรองด้วยความหมายที่แตกต่างจากเรื่องเล่าและความทรงจำของชาวบ้านเป็นเพียงสิ่งที่แสดงถึงความพยายามโต้ตอบต่อผลกระทบที่ได้รับจากทางการ แต่ “ไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ” (ขจรจบ กุสุมาวลี, 2542, น. 153) ขณะที่ ฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์ อาศัยแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม และอัตลักษณ์ นำเสนอว่าการสร้างประวัติศาสตร์ทางการในภูมิภาคที่หยุดนิ่งของอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย โดยเล่าถึงอดีตยุคขอม ซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กับผู้คนท้องถิ่นที่อยู่รอบข้าง ได้กลายเป็นสิ่งที่เบียดขับความชอบธรรมในความทรงจำ/เรื่องเล่าดั้งเดิมของคนท้องถิ่นให้กลายเป็นสิ่งผิดหรือไร้คุณค่า เช่น ตำนานปาจิต-อรพิม ที่ถูกระบุว่าไม่ใช่เรื่องจริงในประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพิมายยังหายไปจากเอกสารนำชมอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ทำให้คนท้องถิ่นถูกตัดขาดจากอดีตแบบเดิมที่เคยเชื่อมโยงตัวเองกับปราสาทพิมายที่เป็นเสมือนศูนย์กลางชุมชนได้ ต้องปรับตัวด้วยการสร้างใหม่ความทรงจำที่เชื่อมโยงอัตลักษณ์ของพวกเขาเข้ากับประวัติศาสตร์ทางการที่ได้รับการยอมรับจากอำนาจรัฐและการปกครองรวมศูนย์ อันได้แก่ประวัติศาสตร์ความรุ่งเรืองสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งถูกใช้เป็น “เสด็จพ่อชัยวรมัน” ที่ให้ความใกล้ชิด(ผ่านคนทรง)กับคนพิมายได้ และชี้ให้เห็นการครอบงำของประวัติศาสตร์ทางการต่อความทรงจำของคนท้องถิ่น ซึ่งเลือกปรับตัวให้ยังคงอัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับปราสาทพิมาย และยอมรับครอบงำของทางราชการที่ให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวโดยใช้การตอบสนองการท่องเที่ยวของคนพิมายเป็นการแสดงออกถึงความรักและความภูมิใจในท้องถิ่นของตน (ฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์, 2543, น. 78-97)

การศึกษาของธนภณ วัฒนกุล (2550) ต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายของป้อมมหากาฬ ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ ที่ทางกรุงเทพมหานคร (กทม.) ในฐานะรัฐบาลท้องถิ่น เตรียมการไล่รื้อเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณป้อมมหากาฬเป็นสวนสาธารณะ แต่ได้รับการต่อต้านอย่างจริงจังจากชาวชุมชน ทั้งด้วยการยื่นฟ้องศาลปกครองกับการเคลื่อนไหวยื่นเอกสารร้องทุกข์และข้อเสนอขอสิทธิชุมชนในพื้นที่ที่มีภาคส่วนต่างๆ ในสังคมเข้าร่วมแสดงให้เห็นความขัดแย้งสำคัญอยู่ที่การให้ความหมายของพื้นที่ ซึ่ง “พื้นที่โบราณสถาน” ถูกฝ่ายปกครองกำหนดให้เป็นพื้นที่ไร้ผู้อยู่อาศัย และมองต่อชุมชนในพื้นที่ว่าเป็นผู้บุกรุกสถานที่ราชการ พร้อมแนวทางการจัดการให้เกิดบรรยากาศสมัยโบราณโดยผลักดันความแออัดและการจราจรออกไป อันเป็นชุดความคิดที่สืบทอดจากรัฐบาลกลางสู่รัฐบาลท้องถิ่น (ธนภณ วัฒนกุล, 2550, น. 169-170) โดยมีกฎหมายเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกในการดำเนินงาน ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบกับแนวร่วมกลุ่มต่างๆ มุ่งให้ความหมายของพื้นที่ว่าเป็นพื้นที่ “โบราณสถานและชุมชน

ประวัติศาสตร์” ซึ่งชุมชนมีสิทธิในการอยู่อาศัย และเห็นควรให้จัดการในลักษณะให้คนอยู่กับโบราณสถานได้ โดยมีแนวร่วมบางกลุ่มมุ่งเน้นให้เป็นการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์หลายยุคและศิลปวัฒนธรรมทุกด้านไม่เฉพาะศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นสูงตามแนวทางของรัฐ (ธนภณ วัฒนกุล, 2550, น. 190-191) อันเป็นคำอธิบายที่เอื้อต่อการต่อสู้ของแต่ละฝ่าย จนกระทั่งความหมายของพื้นที่กลายเป็นพื้นที่ทางการเมืองที่ตอบสนองกระบวนการเรียนรู้การเมืองภาคประชาชนของคนในชุมชน ป้อมมหากาฬภายใต้การใช้อำนาจรัฐจัดการโบราณสถานให้เป็นพื้นที่ไร้ผู้คน (ธนภณ วัฒนกุล, 2550, น. 293, 308) ซึ่งชุมชนป้อมมหากาฬกลายเป็นตัวอย่างสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดแนวทางจัดการโบราณสถาน บนพื้นฐานของการตระหนักในสิทธิความเป็นพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตาม ธนภณ เน้นให้มีความสำคัญกับการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างนโยบายรัฐส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น (กทม.) และกระบวนการต่อสู้ของชุมชนด้วยการอ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญ และการสร้างแนวร่วมกับภาคส่วนต่างๆ ในสังคมจนกลายเป็นประชาสังคมที่เข้มแข็ง ส่วนความหมายของพื้นที่เป็นสิ่งที่นำเสนอด้วยประวัติศาสตร์ฉบับทางการเป็นหลัก มีประวัติศาสตร์คำบอกเล่าปรากฏผ่านคำให้สัมภาษณ์ของผู้เกี่ยวข้องในชุมชนจำนวนหนึ่ง

งานศึกษาเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงชุดความหมายที่แตกต่างกันระหว่างโบราณสถานในการจัดการของรัฐกับมรดกในวิถีชีวิตของคนทั่วไป ซึ่งการจัดการของรัฐมักเน้นการสงวนรักษาคุณค่าของโบราณสถานตามองค์ความรู้ทางโบราณคดีและคุณค่าด้านการท่องเที่ยว ละเลยคุณค่าทางวัฒนธรรมของคนทั่วไปซึ่งเคยผูกพันกับโบราณสถานนั้น ทำให้เกิดปฏิกิริยาทั้งการยอมจำนนแล้วปรับตัวตอบสนองชุดความหมายของรัฐ และ/หรือการต่อต้านด้วยการสร้างชุดความหมายอื่น โดยเน้นคู่ขัดแย้งระหว่างรัฐกับคนท้องถิ่น มิได้แสดงให้เห็นถึงการช่วงชิงความหมายที่เกิดขึ้นในระหว่างกลุ่มคนท้องถิ่นด้วยกันขณะที่การศึกษาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 4 แห่งในจังหวัดลำพูน ของอุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล สะท้อนกลวิธีการช่วงชิงความหมายที่แตกต่างกันของลำพูนในอดีตผ่านการจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งคัดเลือกสาระนำเสนอเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตในบางช่วงเวลาและ/หรือบางแง่มุมที่แตกต่างกัน อันแสดงนัยยะของการยืนยันว่าอดีตที่ส่งผลต่อความหมายของลำพูนในแบบใดที่มีคุณค่าคู่ควรต่อการนำเสนอเป็นภาพตัวแทนของลำพูน แสดงให้เห็นการปะทะกันของสำนักทางประวัติศาสตร์สองด้านคือสำนักของประวัติศาสตร์ที่บ่มเพาะความรู้สึกร่วมของการเป็นส่วนหนึ่งของชาติไทย ซึ่งมองลำพูนในกรอบทางประวัติศาสตร์ชาติมีศูนย์กลาง(กรุงเทพฯ) กับอดีตของลำพูนในท้องถิ่น ทว่าการช่วงชิงความหมายที่เกิดขึ้นมิได้ทำให้เกิดลักษณะทวิลักษณ์ระหว่างชาติ-ท้องถิ่น เนื่องจากเงื่อนไขแวดล้อมในการกำหนดภาพตัวแทนยังมีมิติที่สัมพันธ์กับบริบทและเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจในปัจจุบันด้วย เช่น การท่องเที่ยว การเมืองท้องถิ่น นโยบายของรัฐและชาติพันธุ์ เป็นต้น อีกทั้งคนท้องถิ่นเองก็มีความหลากหลายมิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว (อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล, 2553, น. 224-249)

การนำเสนอภาพตัวแทนที่แตกต่างของคนท้องถิ่นผ่านการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ที่นำเสนออดีตที่แตกต่างของลำพูน ทำให้เห็นว่าการช่วงชิงความหมายของมรดกมักเกิดขึ้นโดยอิงกับสิ่งก่อสร้างที่เป็นรูปธรรมด้วย สอดคล้องกับงานศึกษาความทรงจำร่วมที่ปรากฏในสถาปัตยกรรมบนถนนราชดำเนินของชาติรี ประกิตนันทการ แสดงให้เห็นว่ากลยุทธ์ของผู้ปกครองหรือรัฐบาลแต่ละยุคสมัยในการนำเสนอความหมายใหม่ทางการเมืองการปกครองให้โดดเด่นต่อการรับรู้ของผู้คน ได้แก่ (1) การสร้างสัญญาณใหม่ที่เป็นสถาปัตยกรรมทั้งถาวรและชั่วคราว เช่น อนุสาวรีย์ อาคารริมถนน ชุมประตู่ ฯลฯ ให้มีรูปแบบและองค์ประกอบที่สื่อความหมายแตกต่างจากสัญญาณเดิมที่ยังคงอยู่ (2) การรื้อย้ายสัญญาณเดิมบางส่วน (3) ออกแบบสัญญาณใหม่ที่เป็นต้องสร้างบนฐานแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกับสิ่งที่รัฐต้องการสื่อคือ อนุสรณ์สถาน 14 ตุลา ที่แสดงถึงพลังมหาชนในการต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตย มิให้มีศักยภาพในการสื่อความหมายดังกล่าวได้ดีเพียงพอ ผลที่ตามมาจึงกลายเป็นการอยู่ร่วมกันของสัญญาณหลายยุคสมัยที่สื่อความหมายแตกต่าง/ตรงข้ามกัน จนถนนราชดำเนินกลายเป็นพื้นที่แสดงการเปลี่ยนแปลงความทรงจำร่วมว่าด้วยอำนาจการปกครองที่มีศูนย์กลางต่างกันในแต่ละยุคสมัย (ชาติรี ประกิตนันทการ, 2550, น. 68-83) แม้ว่าในกรณีของโบราณสถานคงเป็นไปได้ที่จะมีการสร้างใหม่ แต่ในบางความหมาย สิ่งสร้างใหม่อาจช่วยในการต่อยอดความหมายที่คนบางกลุ่มยึดถือได้ ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้มุ่งค้นหาสิ่งที่เป็นรูปธรรมของการสื่อความหมายของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องด้วย

นอกจากนี้ มีงานศึกษามรดกสงครามโลกครั้งที่สองที่พบภายในอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งถูกนำไปใช้ในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่สอง (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น) ของรัศมี ชูทรงเดช (2556) แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของการจัดการมรดกในสังคมร่วมสมัย ซึ่งมีความหลากหลายของความหมายและการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆ ต่อมรดกดังกล่าว โดยอาศัยมุมมองทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในการตีความหมายของซากวัตถุ โดยเชื่อมโยงกับสถานที่และความทรงจำในการวิเคราะห์ความเป็นเจ้าของมรดกดังกล่าวของคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสะท้อนแนวทางการจัดการที่ผ่านมาของเทศบาลตำบลขุนยวมว่าเป็นการแยกห่างเรื่องราวในพิพิธภัณฑ์ออกจากความเป็นชุมชน จนปราศจากคุณค่าทางจิตวิญญาณที่เชื่อมโยงหรือมีความผูกพันทางสังคมกับชาวชุมชน พร้อมกันนั้นยังให้ความสำคัญน้อยต่อองค์ความรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับมรดกดังกล่าว อันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงกรอบความรู้ของกลุ่มคนท้องถิ่นดังกล่าวต่อการจัดการมรดก ที่มุ่งเน้นการจัดการสภาพทางกายภาพมากกว่าข้อมูลประวัติศาสตร์ความทรงจำของชุมชน หรือแม้แต่การอนุรักษ์สภาพโบราณวัตถุที่ใช้จัดแสดงให้อยู่ในสภาพคงเดิม

บทความของเดนิสและเทียนสุรีย์ (Alexandra Denes and Tiamsoon Sirisrisak, 2013) นำเสนอกรณีศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ซึ่งมีมรดกหลัก 2 แห่งคือปราสาทพนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ บนพื้นฐานความสนใจต่อสิทธิทางวัฒนธรรมซึ่งยังเป็นประเด็นใหม่สำหรับสังคมไทย

โดยชี้ให้เห็นว่าปราสาททั้งสองแห่ง (รวมถึงปราสาทขนาดเล็กทั้งหมดในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง) เป็นมรดกของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ซึ่งได้ส่งต่อหน้าที่ในการเป็นศาสนสถานให้กับกลุ่มชนที่อาศัยสืบต่อในพื้นที่และใช้ปราสาททั้งสองเป็นพุทธศาสนสถานในช่วงหลังสิ้นสุดอารยธรรมเมืองพระนคร แต่ความผูกพันกับปราสาททั้งสองในฐานะศูนย์กลางความเชื่อและพิธีกรรมถูกตัดขาดลงเมื่อการจัดการของกรมศิลปากรดำเนินการถึงขั้นตอนการเปิดอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ ทำให้มีการเก็บค่าเข้าชมและควบคุมพื้นที่ การจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่เคยเป็นประเพณีท้องถิ่นโดยจังหวัดเป็นเจ้าภาพและปรับรูปแบบเป็นการสร้างจินตนาการอดีตสมัยขอม ซึ่งกระตุ้นให้จินตนาการถึงการเป็นผู้สืบเชื้อสายจากผู้สร้างปราสาทโบราณแต่ไม่เชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมปัจจุบัน ทำให้เกิดความรู้สึกอึดอัดซึ่งน่าจะเป็นพื้นฐานของจิตสำนึกต่อสิทธิของชุมชน แต่ภายใต้บริบทการจัดการของกรมศิลปากรที่ใส่น้อยนิตต่อชุดความหมายทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนและความเป็นผู้สืบเชื้อสายทางวัฒนธรรมของกลุ่มผู้สร้างมรดก ประกอบกับกลุ่มนักการเมืองท้องถิ่นที่รื้อฟื้นชุดความหมายดังกล่าวมาใช้เพื่อแสดงความเหนือกว่าทางการเมือง และยกฐานะทางสัญลักษณ์ของตนเอง โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแนวคิดสิทธิของชุมชนให้เกิดขึ้นจึงเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้ ในอีกบทความของเดนีส (Denes, 2012) ได้นำเสนอกระบวนการจัดกิจกรรมเวทีสาธารณะเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ประเพณีวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น) ในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง โดยเชิญผู้นำและผู้รู้จากหลายชุมชนในตำบลจระเข้มากและตำบลตาเป็กมาร่วมพูดคุยและจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม ซึ่งระบุถึงกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เคยเกิดขึ้นตามรายทางจากแต่ละหมู่บ้านถึงยอดเขาพนมรุ้ง อันเป็นการกระตุ้นให้เกิดการรื้อฟื้นความทรงจำว่าด้วยบทบาทและความผูกพันในอดีตที่พวกเขาเคยมีต่อปราสาทพนมรุ้งก่อนการเข้ามาของกรมศิลปากรอันเป็นพื้นฐานสำคัญของความคิดเห็นที่มีต่อการจัดการของกรมศิลปากรในปัจจุบันและความปรารถนาที่จะถ่ายทอด ความทรงจำเหล่านี้สู่เด็กรุ่นใหม่ด้วย (Denes, 2012, p. 195-202) สะท้อนให้เห็นถึงชุดความหมายสำคัญของท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งถูกทำให้หายไปภายใต้การจัดการของกรมศิลปากรซึ่งมุ่งให้ความสำคัญกับข้อมูลตามหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เท่านั้น

บทความของโฮและพรพรณ (K.C. Ho and Pornpan Chinnapong, 2012) นำเสนอกรณีการต่อสู้ของชุมชนเมืองที่ได้รับผลกระทบจากแผนการพัฒนา metrpolitan corridor ในกรุงเทพฯ ได้แก่ชุมชนท่าเตียน กับชุมชนมหาภาพ ซึ่งมีข้ออ้างในการต่อสู้แตกต่างกันเป็นรายกรณี แต่เมื่อวิเคราะห์ตามกรอบคิดว่าด้วยสิทธิทางวัฒนธรรมซึ่งเน้นการเป็นผู้สืบเชื้อสายจากผู้สร้างมรดก (โดยถือว่าพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนเป็นมรดก) กลับพบว่าข้ออ้างของชุมชนทั้งสองไม่เข้ากรอบคิดดังกล่าวเนื่องจากชุมชนท่าเตียนอ้างถึงการเป็นชุมชนเศรษฐกิจริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมดั้งเดิม และไม่

สามารถแยกส่วนว่าชุมชนนี้ทำการค้าอย่างเดี่ยว ขณะที่ชุมชนมหากาฬอ้างถึงวิถีวัฒนธรรมต่างๆ เช่น การทำทรงนก บ้านโบราณ บ้านที่เป็นจุดกำเนิดของการแสดงละครรำ ฯลฯ แต่โดยรวมกลับไม่สามารถอ้างถึงการเป็นผู้สืบเชื้อสายของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในที่นั่นแรกสุดได้ ทำให้สรุปว่าข้ออ้างของทั้งสองชุมชนมีลักษณะของการอ้างมรดกในพื้นที่ (place-based heritage) ซึ่งสอดคล้องกับการเรียกร้องสิทธิชุมชนมากกว่า (Ho & Pornpan, 2012, p. 77)

งานเหล่านี้แสดงถึงแนวคิดใหม่ของการจัดการมรดกคือสิทธิทางวัฒนธรรม ซึ่งยังคงเป็นเรื่องใหม่แต่ได้มีการนำเข้าสู่พื้นที่ชุมชนเชิงเขาพนมรุ้งในช่วงปี พ.ศ. 2555 จึงนับเป็นอีกวาทกรรมหนึ่งที่อาจมีผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่น

ทั้งนี้ การศึกษามรดกในสังคมไทยด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมยังมีจำกัด แต่น่าสนใจอย่างยิ่ง ได้แก่ บทความของ ธงชัย วินิจจะกุล (Thongchai Winichakul, 2000) ซึ่งตั้งคำถามเกี่ยวกับเป้าหมายของการสร้างภาพตัวแทนผ่านการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการทั้งในและนอกประเทศสยามในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะกิจกรรมสร้างความศิวิไลซ์ส่วนหนึ่งของชนชั้นนำ ภายใต้บริบททางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขณะนั้น โดยอาศัยการวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์เกี่ยวกับมหกรรมนานาชาติ (world's fairs) ที่สยามส่งนิทรรศการเข้าร่วมจัดแสดง และข้อเสนอของจมีนศรีสรรัักษ์ อธิปติกรมพิพิธภัณฑ์ เกี่ยวกับการปรับปรุงพิพิธภัณฑ์แห่งชาติของสยามให้มีลักษณะตามแบบของสถาบันจักรวรรดิ (Imperial institute) ในกรุงลอนดอน เพื่อชี้ให้เห็นวาทกรรมศิวิไลซ์ซึ่งชนชั้นนำสยามใช้อ้างอิงในขณะนั้น โดยธงชัยวิเคราะห์ว่า การดำเนินการดังกล่าวมีเป้าหมายทางการเมืองของชนชั้นนำสยามในการสร้างความเชื่อมั่นแก่ตนเองว่าได้ปรับตัวลักษณะเข้าใกล้เทียบเคียงกับศูนย์กลางของโลกในขณะนั้นคือประเทศยุโรป ซึ่งธงชัยระบุว่า เป็นการอ้างอิงโดยไม่จำเป็นว่าสิ่งนั้นต้องมีอยู่จริงในยุโรป โดยมหกรรมนานาชาติที่จัดขึ้นอย่างแพร่หลายในขณะนั้น และสยามเข้าร่วมหลายครั้ง เป็นการจัดแสดงที่สะท้อนการจัดสถานะความศิวิไลซ์ของประเทศต่างๆ ตามทัศนะของประเทศเจ้าภาพซึ่งจัดเป็นระเบียบโลกใหม่ที่ชนชั้นนำสยามต้องเรียนรู้ และได้พยายามช่วงชิงสถานะศิวิไลซ์ผ่านการเลือกสรรมหกรรมนานาชาติครั้งสำคัญๆ อันเกิดจากการสืบหาข้อมูลและประเมินของทูตสยามในต่างประเทศแล้วว่าน่าจะมีผู้เข้าร่วมและผู้ชมมากกว่ารายการอื่นๆ และการที่สยามได้ตั้งนิทรรศการอยู่ในบริเวณกึ่งศิวิไลซ์ แม้จะมีความพยายามแสดงถึงความศิวิไลซ์ของสยาม แต่เพื่อตอบสนองความคาดหวังของผู้จัดและความเห็นของนักวิจารณ์ในประเทศเจ้าภาพที่สะท้อนสถานะของสยามที่พวกเขากำหนดล่วงหน้าไว้ในใจ ทำให้ในมหกรรมนานาชาติแต่ละครั้ง สยามต้องจัดส่งผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน เครื่องงาน เครื่องถม เครื่องไม้ ที่ชวนให้นึกถึงฝีมือช่างอันงดงามก่อนยุคอุตสาหกรรม และสะท้อนความโหยหาอดีต (nostalgia) ของพวกเขา ขณะเดียวกับที่ส่งข่าวของที่แสดงความก้าวหน้าทันสมัยของสยาม เช่น แผนที่ประเทศสยามโดยฝีมือชาวไทย เป็นต้น อันสะท้อนถึงความอิทธิพลหรือของชนชั้นนำสยามที่

ไม่แน่ใจว่าจะนำเสนอสยามที่เจริญศิวิไลซ์ หรือสยามที่เป็นอารยธรรมโบราณเก่าแก่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชนชั้นนำสยามได้ร่วมประกอบสร้างภาพตัวแทนของสยามที่เป็นไปตามวาทกรรมของชาวตะวันตก เกี่ยวกับระดับความศิวิไลซ์ของสยามส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ ข้อเสนอของจมีนศรีสรักษ์ ที่ให้จัดตั้ง พิพิธภัณฑ์แห่งชาติในลักษณะของการแสดงตัวตนของคนกรุง ชนบท ป่าเขาและต่างประเทศ ซึ่งธงชัย เรียกว่า พิพิธภัณฑ์ของภูมิอารยธรรมเปรียบเทียบ อันสะท้อนสถานะของความสัมพันธ์ระหว่าง กรุงเทพฯ กับหัวเมืองมณฑลต่างๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจของกรุงเทพฯ ในทัศนะของจมีนศรีสรักษ์ ที่ จัดได้ว่าคล้ายคลึงกับศูนย์กลางจักรวรรดิและอาณานิคมของจักรวรรดิอังกฤษ

เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงการแสดงให้เห็นถึงการวิเคราะห์เชิงวาทกรรมต่อสภาพการณ์ ที่ปรากฏด้วยการสลับย้อนกลับไปที่กรอบความรู้ที่กำกับวิธีคิดและการกระทำที่ปรากฏ กับการช่วงชิง ความหมายที่เกิดขึ้นผ่านการจัดการมรดกที่นำเสนอเรื่องราวของตนเองภายใต้การรับรู้ภาพของตนเอง (สยาม) ในสายตาของผู้อื่น(ยุโรป) ซึ่งใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ศึกษาครั้งนี้

(6) กลุ่มงานศึกษาเพื่อนำเสนอทางเลือกในการจัดการมรดกโดยชุมชน ซึ่งมีพื้นฐาน สำคัญเป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือโครงการปฏิบัติการที่เกิดขึ้น และได้รับการสรุปบทเรียน เชิงกระบวนการ เช่น

ศิริพร ศรีสินธุ์ไธ และอุษณีย์ พรหมสุวรรณ (2543) ศึกษาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งเป็น การส่งเสริมการจัดการมรดกโดยชุมชนของนักวิชาการกลุ่ม รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม และมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ในรูปแบบการจัดพิพิธภัณฑ์โดยความร่วมมือระหว่างนักวิชาการกับคนในท้องถิ่น โดยเลือก ศึกษาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร อำเภอบางแพ จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งให้เห็นว่าการส่งเสริมการจัดการมรดกลักษณะนี้มีแนวคิดสำคัญคือ การโต้แย้งการจัดทำพิพิธภัณฑ์ของรัฐเน้นการรวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุ มองข้ามการนำเสนอ เรื่องราวของคนท้องถิ่น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำ ความเข้าใจตนเองของคนท้องถิ่น แนวทาง จัดสร้างพิพิธภัณฑ์กลุ่มนี้จึงให้ความสำคัญกับการนำเสนอตัวตนทางประวัติศาสตร์ และตัวตนทาง วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่ไม่มีพิพิธภัณฑ์ของรัฐนำเสนอ ไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์ทางการที่สอนใน โรงเรียน เพื่อให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเหล่านี้เป็นทั้งกระบวนการเรียนรู้เรื่องราวของตนเอง ทำให้ คนท้องถิ่นได้รู้จักตนเอง และเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่สำหรับตัวตนของคนท้องถิ่นที่ลึกๆ แล้วรู้สึก ว่าตัวเองถูกละเลยมานาน ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของตนเอง (ศิริพร ศรีสินธุ์ไธ และอุษณีย์ พรหมสุวรรณ, 2543, น. 67-72) โดยนักวิชาการมีบทบาทสำคัญใน การเสนอแนะเกี่ยวกับการออกแบบที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ การทำการศึกษาวิจัยซึ่งชาวบ้านเป็นผู้ให้ข้อมูลทั้ง ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของวัตถุสิ่งของต่างๆ ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตในรอบปี ฯลฯ แล้ว นักวิชาการนำข้อมูลเหล่านั้นมาผนวกเข้ากับความรู้ทางวิชาการด้านพิพิธภัณฑ์เพื่อกำหนดหัวข้อและ

จัดทำเนื้อหาของการจัดแสดงแต่ละหัวข้อ รวมถึงการขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณอุ้งตะเกา ที่นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเชียง ครั้นเมื่อมีการเชื่อมโยงพิพิธภัณฑสถานเข้ากับการท่องเที่ยวตามกระแสนิยมที่การส่งเสริมการท่องเที่ยวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 - 2542 ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นจุดขายหลัก กลุ่มผู้จัดพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นได้รักษาจุดยืนชัดเจนที่จะไม่ยอมปล่อยให้เกิดการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า และการจัดการท่องเที่ยวแบบนักท่องเที่ยวเป็นศูนย์กลาง โดยมุ่งเน้นการจัดการที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับคนทุกเพศทุกวัยโดยเฉพาะคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ (ศิริพร ศรีสินธุ์โร และอุษณีย์ พรหมสุวรรณ, 2543, น. 79-81)

สายันต์ ไพรชาญจิตร (2547) นำเสนอแนวคิดและแนวทางดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีด้วยโครงการโบราณคดีชุมชน³ ซึ่งมีกรอบคิดพื้นฐานคือการเก็บรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีที่ขุดพบไว้ที่แหล่งค้นพบเพื่อให้ชุมชนดูแลรักษาในฐานะสมบัติของชุมชน โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าด้านต่างๆ ของทรัพยากรทางโบราณคดี ซึ่งเป็นคำเรียกรวมของแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และวัตถุโบราณ พร้อมข้อวิพากษ์ต่อการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีของกรมศิลปากรว่าเป็นสาเหตุของการถอยห่างจากโบราณสถานของผู้คนในท้องถิ่น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นทำให้ผู้คนให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางสังคมของโบราณสถาน จนมีการทำลายโบราณสถานเกิดขึ้นมากทั้งอย่างตั้งใจทำเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หรือเป็นการปล่อยปละละเลยให้โบราณสถานถูกทำลายโดยไม่ใส่ใจดูแลรักษา ส่วนกลุ่มคนที่ต้องการดูแลรักษาทรัพยากรเหล่านั้นยังขาดความมั่นใจ ขาดข้อมูล หรือบางกลุ่มดำเนินการแล้วอาจไม่ประสบความสำเร็จนักเนื่องจากขาดทักษะและไม่คุ้นเคย (สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2547, น. 35-49)

³ รัศมี ชูทรงเดช ตั้งข้อสังเกตว่า ในสังคมตะวันตก โบราณคดีชุมชน (community-based archaeology) เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2513-2523 สืบเนื่องจากเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับหลังอาณานิคมและชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม ประกอบกับการปรากฏของทฤษฎีเชิงวิพากษ์ ทำให้มีการทำงานของนักโบราณคดีที่มุ่งให้ความสำคัญกับการรับฟังเสียงที่แตกต่างของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับการตีความหลักฐานอดีต เช่น กลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิม ชุมชนหรือกลุ่มคนในเมืองหรือชนบท เป็นต้น โดยในประเทศไทยมีการเติบโตของแนวทางนี้ในหมู่นักโบราณคดีที่ทำงานโบราณคดีควบคู่กับการนำชุมชนมามีส่วนร่วมเช่น งานโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีโป่งมะนาวที่ดำเนินการโดยสุรพล นาถะพินธุ โครงการโบราณคดีชุมชนของสายันต์ ไพรชาญจิตร งานโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตรที่ดำเนินการโดยวสันต์ เทพสุรียานนท์ และ สุภมาศ ดวงสกุล เป็นต้น ทว่า เป็นการพัฒนาเชิงกลไกการจัดการเป็นหลัก ยังขาดการพัฒนาเชิงแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยา (รัศมี ชูทรงเดช, 2556, น. 28-29)

จากนั้นจึงนำเสนอแนวคิดพร้อมรูปแบบโครงการโบราณคดีชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดในการฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการของเก่าของโบราณ โดยเน้นวางหลักการและแนวทางที่แตกต่างจากการจัดการของรัฐ คือเปลี่ยนจากรัฐเป็นศูนย์กลาง เป็นให้ความสำคัญกับภาคประชาชน และความร่วมมือกับนักวิชาการเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่างๆ โดยมีรูปแบบหลักคือการสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน (จากแหล่งโบราณคดีที่ขุดพบใหม่ หรือจากการรวบรวมวัตถุไปจัดแสดงในอาคาร) มีเป้าหมายให้ผู้คนที่มีส่วนร่วมในการจัดการได้เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่และเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตน หรือเรียกว่าเป็นการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนในฐานะกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ และทักษะในการจัดการจากนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญวิชาชีพสู่ชาวบ้านพร้อมสร้างจิตสำนึกในความรู้สึกเป็นเจ้าของจากการรู้จักเรื่องราวของตนเองมากขึ้นผ่านทรัพยากรเหล่านั้น โดยยกกรณีตัวอย่างแหล่งเตาเมืองน่านบ้านบ่อสวก จังหวัดน่าน ซึ่งสายันต์ ขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2542 แหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เขาหินแก้ว เขาชมพู ดอยปู่แก้วและดอยภูซาง จังหวัดน่าน ซึ่งเขาดำเนินกระบวนการขุดค้นพร้อมหาวิธีการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับแหล่งโบราณคดีเป้าหมาย เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้าร่วมการขุดค้น และจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชนเมื่อทราบความต้องการในการจัดวัตถุทางวัฒนธรรมด้วยการจัดพิพิธภัณฑ์จึงได้เริ่มกระบวนการจัดสร้างโดยขอความร่วมมือจากคนในชุมชนในแต่ละชั้นตอนจนสำเร็จและชาวบ้านสามารถบริหารจัดการเอง นำไปสู่การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แห่งอื่น รวมถึงแหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับอดีต 4,000 - 8,000 ปี ไม่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชุมชนปัจจุบัน แต่สามารถใช้การสร้าง ความผูกพันของผู้คนในชุมชนด้วยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น จนกลุ่มคนในชุมชนเกิดความปรารถนาที่จะอนุรักษ์และเริ่มดำเนินการจัดสร้างเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชน (สายันต์ ไพรัชญาจิตร, 2547, น. 132-182)

ในหนังสืออีกเล่ม สายันต์ ไพรัชญาจิตร (2550) นำเสนอแนวคิดและรูปแบบการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีตามแนวคิดโบราณคดีชุมชนของเขา แต่เพิ่มประเด็นสิทธิชุมชนในการจัดการมรดกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชน (สายันต์ ไพรัชญาจิตร, 2550, น. 137-148) ขณะที่สรุปหลักการและกลยุทธ์การดำเนินงานให้ครอบคลุมโครงการโบราณคดีชุมชนอีกหลายโครงการ ทำให้เห็นความหลากหลายของกลุ่มคนที่เข้าร่วมในแต่ละโครงการ ซึ่งล้วนเป็นกลุ่มที่แสดงความสนใจต้องการร่วมอนุรักษ์แหล่งทรัพยากรในโครงการก่อน นักวิจัยจึงได้เริ่มกระบวนการปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม โดยต้องหากกลยุทธ์ที่หลากหลายเพื่อดึงความร่วมมือ เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ทรัพยากรโบราณคดีและนักวิจัย โดยในเล่มนี้ สายันต์ให้ความสำคัญกับการร่วมมือของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งบางกรณีกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการจัดการของกลุ่มคนในชุมชนจนถึงขั้นทำให้กิจกรรมล้มเหลว (สายันต์ ไพรัชญาจิตร, 2550, น. 256-261)

สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุรียานนท์ (2553) สรุปรูปทเรียนการทำงานร่วมกับชุมชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ อำเภอโนนคัมภีร์ร้อย จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งอยู่ในเครือข่ายมรดกศิลปวัฒนธรรมของกรมศิลปากร สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี ที่ได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2551 ซึ่งให้เห็นกระบวนการความร่วมมือว่าเกิดจากความต้องการอนุรักษ์โบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดีที่พบในพื้นที่ชุมชนไว้โดยชุมชนเอง เมื่อเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรประเมินศักยภาพชุมชนพบว่ามีความเข้มแข็งเพียงพอ และมีความไว้วางใจต่อกันและกันแล้ว จึงเริ่มดำเนินการสร้างกิจกรรมและการรวมกลุ่มที่ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การวางแผนและดำเนินการตามแผนแต่ละขั้นตอน เช่น การสร้างจัดสัญลักษณ์กลุ่ม การขุดค้นแหล่งโบราณคดี การสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน การจัดค่ายเยาวชนโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ การพัฒนาวิทยากรชุมชน การจัดเสวนาวิชาการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ผลการขุดค้น การจัดสร้างเครือข่ายมรดกศิลปวัฒนธรรมเพื่อดูแลรักษาโบราณวัตถุและเฝ้าระวังมิให้มีการลักลอบขุดแหล่งโบราณคดี (สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุรียานนท์, 2553, น. 107-182) เป็นต้น ภายใต้กรอบคิดในการดำเนินการเพื่อรักษาคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างสมดุลระหว่างคุณค่าทางวัฒนธรรมกับมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยถือว่าการมีความรู้เกี่ยวกับมรดกในท้องถิ่นจะสร้างความภาคภูมิใจและมีการสืบทอดต่อไป (สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุรียานนท์, 2553, น. 14-16) ทั้งนี้ มีงานเขียนสรุปทเรียนการทำงานร่วมกับชุมชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีตอนไร้ บ้านนาหนองเขือก ตำบลเจียด อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี ภายใต้อำเภอเดียวกันจากกลุ่มผู้เขียนเดียวกันที่ช่วยให้เห็นภาพกระบวนการทำงานแบบเดียวกันในชุมชนที่มีรายละเอียดแตกต่างกันตามสภาพของชุมชนและแหล่งทรัพยากร นำไปสู่ข้อสรุปว่าการจัดการทรัพยากรโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนและพิพิธภัณฑ์ชุมชนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทุน ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผลที่เกิดขึ้น เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนทั้งด้านความรู้ ทักษะและทัศนคติที่ดีต่อการจัดการเชิงอนุรักษ์และพัฒนา รวมถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการมีรายได้เสริมในการจำหน่ายสินค้าที่ระลึกด้วย (สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุรียานนท์, 2555, น. 195-197)

ลักขณา สัมมานิธิ, ดารณี ด่านวันดี และจรัสพิมพ์ บุญญานันต์ (2550) นำเสนอการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมต่อการจัดภูมิทัศน์วัดในเขตเวียงโบราณกรณีศึกษาวัดสองแคว กิ่งอำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่ โดยระบุถึงการริเริ่มของคณะวิจัยดำเนินการในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชน แล้วนำเสนอข้อมูลและแนวทางในการจัดภูมิทัศน์เป็นแผนผังบริเวณ ทัศนียภาพ รูปภาพ สิ่งประกอบบริเวณ ในเวทีระดมความคิดเห็นของทุกภาคส่วน ได้แก่ ประชาชนในชุมชน วัด หน่วยงานท้องถิ่น และมหาวิทยาลัยแม่โจ้ จากนั้นจึงนำไปปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ เขียนแบบก่อสร้างและประมาณราคา เพื่อเสนอต่อวัด องค์กรชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่น ให้สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพของวัดให้เป็นจริงต่อไปได้

(ลักษณะ สัมมานิติ, ดารณี ด้านวันดี และ จรัสพิมพ์ บุญญานันต์, 2550, น. 494) คณะวิจัยสรุปปัญหาอุปสรรคที่ทำให้ประชาชนในชุมชนมีความรู้สึกพึงพอใจน้อยต่อพื้นที่สำหรับประกอบกิจกรรมภายในวัดหลังการปฏิรูปที่เห็นว่า ประชาชนส่วนใหญ่ต้องการพัฒนา ในลักษณะการเปลี่ยนแปลงของเก่าให้กลายเป็นของใหม่ ที่มีขนาดและรูปแบบที่ทันสมัยกว่าของเดิม เช่น มีแนวคิดการรื้ออุโบสถหลังเก่าเพื่อก่อสร้างอุโบสถหลังใหม่แทนที่เดิมให้มีขนาดใหญ่กว่า เนื่องมาจากความรู้สึกเปรียบเทียบกับวัดในหมู่บ้านข้างเคียง และเห็นว่าการก่อสร้างสิ่งใหม่สะท้อนถึงศรัทธาและหน้าตาของหมู่บ้าน (ลักษณะ สัมมานิติ, ดารณี ด้านวันดี และจรัสพิมพ์ บุญญานันต์, 2550, น. 500)

นาถธิดา จันทระ และ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ (2556) ศึกษารูปแบบและวิธีการจัดการอนุรักษ์และการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเตาเผาเครื่องเคลือบดินเผาพาน (โป่งแดง) อย่างมีส่วนร่วมของภาคประชาชน โดยศึกษาคุณค่าความสำคัญของแหล่งโบราณคดีเตาเผาเครื่องเคลือบดินเผาพาน ในฐานะหลักฐานของอดีต ศักยภาพและความพร้อมของชุมชนหมู่บ้านโป่งแดงในมิติทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม สำหรับการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีดังกล่าว สรุปว่า แหล่งโบราณคดีดังกล่าวมีคุณค่าด้านเอกลักษณ์ ด้านวิชาการ ด้านเศรษฐกิจ ด้านการใช้สอย ด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านสุนทรียภาพ ส่วนชาวชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยการเฝ้าระวังการลักลอบขโมยโบราณวัตถุและป้องกันการเข้าใช้พื้นที่โบราณสถานเป็นพื้นที่การเกษตร และจากความเชื่อของชุมชนว่าบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีทั้งภูตผี วิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ คนส่วนใหญ่จึงไม่กล้ารื้อกล้าหรือทำสิ่งไม่ดี จึงมีข้อเสนอให้อนุรักษ์โดยคงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ และเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้าร่วมวางแผน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนเป็นแหล่งเรียนรู้และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของท้องถิ่น

เสาวลักษณ์ เขียนนนอก และ ร่มเย็น โกไศยกานนท์ (2556) สรุปบทเรียนว่าด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อให้กลุ่มคนท้องถิ่นมีส่วนร่วมจัดการมรดกอย่างยั่งยืน จากโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบางบาล-บางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีจุดมุ่งหมายหลักในการสืบค้นความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา สืบต่อจากฐานงานวิจัยเดิมในโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน(ระยะที่ 1-2) ของรศ.ดร.รัศมี ชูทรงเดช และคณะ โดยในการทำงานระยะที่ 3 มีการปรับโครงสร้างและแนวทางการทำงานด้วยการนำวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมาใช้ ขณะที่ยังคงดำเนินการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ด้วย พื้นที่วิจัยประกอบด้วยบ้านต่อแพ ตำบลแม่เงา อำเภอบางบาล บ้านไร่ ตำบลสบป่อง อำเภอบางมะผ้า และบ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง อำเภอบางบาล โดยชี้ให้เห็นถึงการกำหนดจุดยืนทางการเมืองของโครงการวิจัยดังกล่าวว่าต้องการผลิตองค์ความรู้โบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนเป็นหลัก เพื่อนำเสนอเป็นแนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่ยั่งยืน ซึ่งไม่ใช่การแข่งชิงวัฒนธรรมให้เหมือนเดิมเป็นร้อยปี

แต่เป็นการจัดการกับการเปลี่ยนแปลงมรดกวัฒนธรรมภายใต้บริบทอันซับซ้อนของชุมชนแต่ละแห่งที่อยู่ใกล้ชิดกับมรดกนั้น โดยอาศัยทีมนักวิชาการที่เป็นแบบสหวิทยาการ 3 ทีม ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามสาขาวิชา และตอบสนองต่อการเสริมอำนาจแก่ชุมชนในการจัดการมรดกที่อยู่ในท้องถิ่นของตน ตั้งแต่ระดับการตัดสินใจอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้นักโบราณคดีขุดค้น จนถึงการใช้ประโยชน์ด้วยวิธีการจัดการต่างๆ เช่น การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การจัดการในฐานะแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งเป็นไปโดยคำนึงถึงศักยภาพและบริบทของแต่ละชุมชน โดยมีกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้และแนวทางจัดการที่ยั่งยืนระหว่างทีมวิจัยกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องแต่ละกลุ่มให้เข้าใจคุณค่าและความสำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของแหล่งมรดก พร้อมกับทีมวิจัยเรียนรู้ความหมายและความสำคัญทางสังคมวัฒนธรรมของแหล่งมรดกเหล่านั้นตามการรับรู้ของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องแต่ละกลุ่มด้วย ซึ่งกระบวนการทำงานทั้งหมดต้องเป็นไปอย่างยืดหยุ่น ภายใต้การเคารพสิทธิของชุมชนเหนือพื้นที่โบราณคดีและเป้าหมายทางวิชาการของนักวิชาการ รวมถึงการยอมรับความหลากหลายและซับซ้อนของชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวอย่างเป็นพลวัต โดยเฉพาะเมื่อมีการเปิดเวทีให้ชาวบ้านแต่ละกลุ่มซึ่งเคยมีอำนาจจำกัดได้แสดงความคิดเห็น และต่อรองกันเอง เพื่อแสวงหาจุดยืนร่วมกันของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การกำหนดวิธีจัดการอย่างเป็นรูปธรรมโดยไม่มีการละเลยความเห็นของกลุ่มคนที่แตกต่าง

งานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการส่งเสริมการจัดการมรดกภายใต้แนวคิดและรูปแบบที่แตกต่างกัน โดยมีลักษณะร่วมคือการเปลี่ยนกรอบความรู้ว่าด้วยการจัดการมรดก ซึ่งเคยมีหน่วยงานรัฐและนักโบราณคดี/ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้มีอำนาจจัดการ และให้คุณค่ากับวัตถุสถานตามองค์ความรู้ทางวิชาการอย่างเดียว เป็นการแบ่งปันอำนาจการจัดการให้กลุ่มคนทั่วไปและให้คุณค่ากับวัตถุสถานตามชุดความหมายทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับคุณค่าตามองค์ความรู้ทางวิชาการ จึงจัดว่าเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมในแนวต่อต้านวาทกรรมโบราณสถาน ซึ่งในที่นี้เรียกว่าวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส

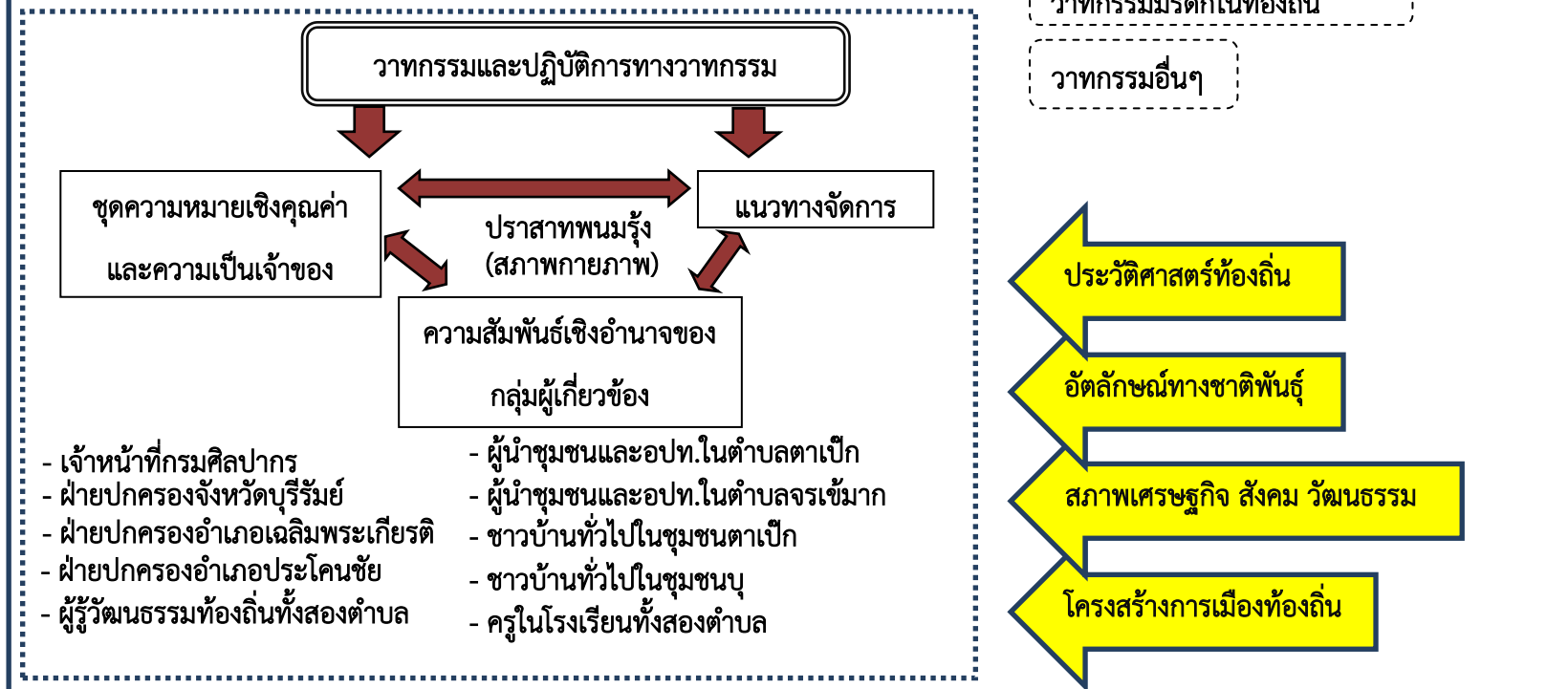
งานศึกษาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงชุดความคิดต่อโบราณสถานและการจัดการภายใต้กรอบความรู้ที่แตกต่างกัน อันอาจสรุปเป็นวาทกรรมหลักที่ดำรงอยู่ในการจัดการโบราณสถานอย่างน้อย 4 กลุ่มหลัก ได้แก่ (1) วาทกรรมโบราณสถาน(กระแสหลัก) ที่มีการดำเนินงานของกรมศิลปากรเป็นปฏิบัติการสำคัญ ควบคู่กับ (2) วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งปรากฏทั้งในการจัดการโบราณสถานของกรมศิลปากรและการจัดการโดยชุมชน (3) วาทกรรมมรดกในท้องถิ่นซึ่งเป็นชุดคุณค่าหรือความหมายที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตในอดีต/ปัจจุบัน ความเชื่อ พิธีกรรม การค้า ของคนในท้องถิ่นซึ่งหลากหลายไปตามสถานการณ์แต่ละชุมชน โดยมี (4) วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส ซึ่งต่อต้านการจัดการมรดกตามแนวทางของกรมศิลปากร ดำเนินปฏิบัติการในบางพื้นที่ ส่วน

วาทกรรมสิทธิชุมชน เป็นสิ่งที่เพิ่งเริ่มปรากฏ ยังคงมีน้อย และวาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรม ยังเป็นเพียงแนวคิดที่มีได้มีปฏิบัติการในการจัดการโบราณสถานใด

จากการศึกษาภาคสนามเบื้องต้นในท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้งไม่พบปฏิบัติการของวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส และสิทธิชุมชน ขณะที่ปฏิบัติการของวาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรมเพิ่งเริ่มต้น ผู้วิจัยจึงกำหนดกรอบการศึกษาครั้งนี้โดยจำแนกเป็นวาทกรรมหลัก 3 อย่างคือ (1) วาทกรรมโบราณสถาน(กระแสหลัก) (2) วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว (3) วาทกรรมมรดกในท้องถิ่น และวาทกรรมอื่น คือ (1) วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส (2) วาทกรรมสิทธิชุมชน (3) วาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรม โดยมุ่งค้นหาการก่อตัวของวาทกรรมแต่ละชุดในสังคมไทยและในชุมชนที่ศึกษาเพื่อวิเคราะห์การช่วงชิงความหมายที่เกิดขึ้นระหว่างแต่ละวาทกรรมผ่านปฏิบัติการในท้องถิ่นแต่ละช่วงเวลาโดยให้ความสนใจต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นที่เป็นผลสะท้อนจากปฏิบัติการของวาทกรรมเหล่านั้นด้วย โดยอาศัยข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ สภาพเศรษฐกิจสังคม และโครงสร้างการเมืองท้องถิ่นของชุมชนที่ศึกษาเป็นบริบทของสิ่งที่เกิดขึ้น ดังกรอบการศึกษาในภาพ 2.1

การศึกษาแบบวงศาวิทยา

จุดเริ่มการสถาปนากรอบความรู้ของวาทกรรม
ปฏิบัติการของแต่ละวาทกรรมและสถาบันที่เกี่ยวข้อง
การกีดกัน/ตอบรับ/ตอบโต้ต่อวาทกรรมก่อนหน้า
ผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้อง

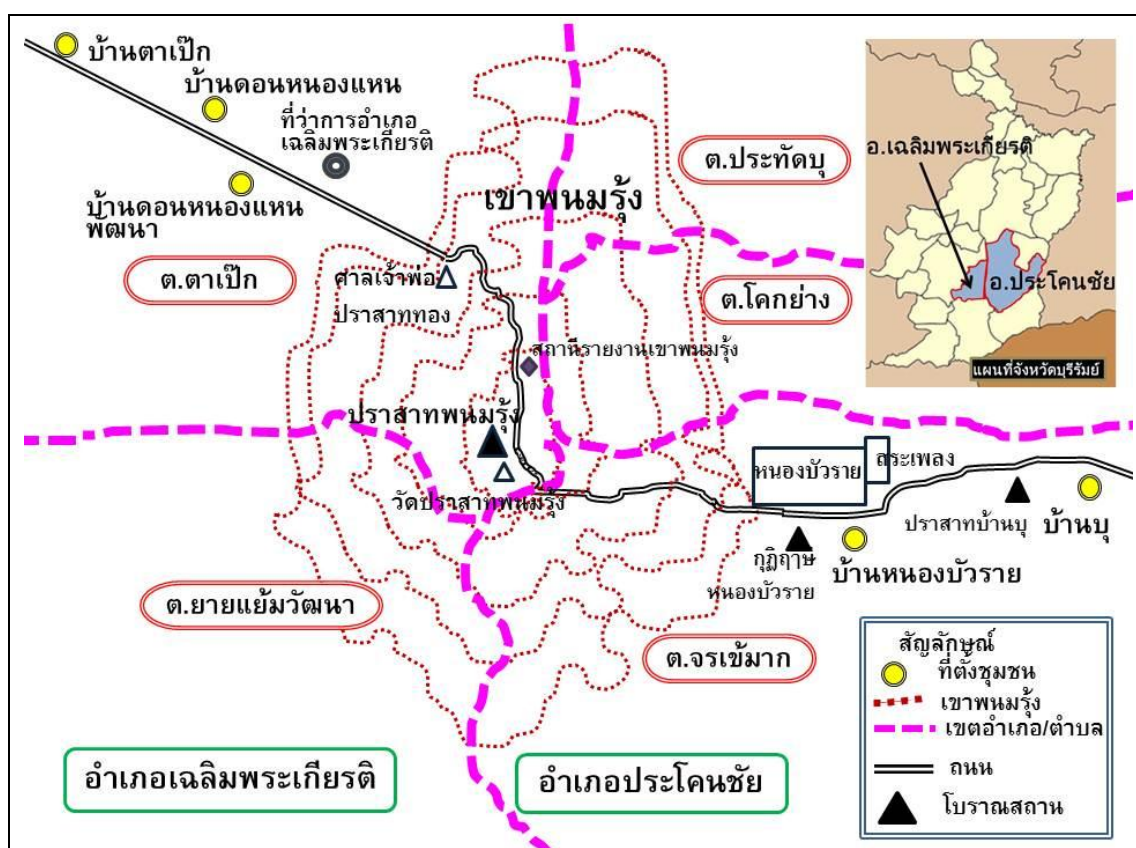
ภาพที่ 2.1 กรอบการศึกษา.

บทที่ 3

ท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้ง

บทนี้เป็นการนำเสนอภูมิหลังของท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้ง ซึ่งผู้คนมีแนวทางการนิยามตนเองเป็นคนท้องถิ่นพนมรุ้งตามภูมิศาสตร์และเขตปกครองในหลายระดับ และมีความแตกต่างกันทั้งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ชุมชน และวิถีการดำรงชีวิตระหว่างชุมชนสองแห่งที่ได้รับการนิยามว่าเป็นชุมชนที่ใกล้ชิดที่สุดกับปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งมีส่วนให้เกิดความแตกต่างในการรับรู้และยึดถือชุดความหมายของปราสาทพนมรุ้งตามวาทกรรมต่างๆ ที่จะนำเสนอในบทต่อไป

3.1 ภูมิศาสตร์และเขตปกครอง

ภาพที่ 3.1 ที่ตั้งปราสาทพนมรุ้งในรอยต่ออำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ปรับจากแผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง (น. 7) โดย กรมศิลปากร, 2548ข, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดภูเขาพนมรุ้งซึ่งตั้งอยู่ในเขตรอยต่ออำเภอเฉลิมพระเกียรติ และอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ลักษณะเป็นเนินเขาที่มีไหล่เขาสูงชันประมาณ 6 - 15 องศา สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 383 เมตร ปัจจุบันเชื่อกันว่าเขาพนมรุ้งเป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทและมี ปล่องปะทุระเบิดขนาดพื้นที่ประมาณ 1.5 กิโลเมตร บริเวณขอบปล่องทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งสถานี รายงานเขาพนมรุ้งของกองทัพอากาศหรือเรียกสั้นๆ ว่าสถานีเรดาร์ ส่วนทางทิศใต้เป็นที่ตั้งของ ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 แต่ไม่ได้กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน จน พ.ศ. 2519 จึงมีประกาศ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 93 ตอนที่ 141 วันที่ 9 พฤศจิกายน 2519 กำหนดขอบเขตโบราณสถาน เนื้อที่ 451 ไร่ 11 ตารางวา (อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, 2550, น. 5)

เชิงเขาพนมรุ้งเป็นที่ตั้งของชุมชนหลายหมู่บ้านในเขตปกครอง 5 ตำบล 2 อำเภอ ประกอบด้วย 2 ตำบลในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ ตำบลตาเป็ก และ ตำบลยายแยมวัฒนา กับ 3 ตำบลในอำเภอประโคนชัย ได้แก่ ตำบลจรเข้มาก, ตำบลโคกยาง และ ตำบลประทุบบู โดยตำบล ตาเป็ก นอกจากจะเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการหลักอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอ โรงพยาบาลอำเภอ โรงเรียนพนมรุ้ง(โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ) สถานีตำรวจ เป็นต้น ยังได้จัดตั้ง เขตปกครองครองท้องถิ่นในนาม “เทศบาลตำบลพนมรุ้ง” ครอบคลุมตำบลตาเป็กทั้ง 11 หมู่บ้าน และตำบลอีสานเขต จำนวน 4 หมู่บ้านด้วย โดยถือปราสาทพนมรุ้งเป็นสัญลักษณ์หลักของทั้งอำเภอ¹ และเทศบาล² ดังนั้น เมื่อมีการกล่าวคำว่า “พนมรุ้ง” ในบทสนทนา จึงอาจหมายความว่าถึงปราสาท

¹ ในช่วงแรกที่ชาวชุมชนตาเป็กร่วมกันจัดทำโครงการเสนอขอแยกตั้งกิ่งอำเภอใหม่ได้ เสนอขอใช้ชื่อกิ่งอำเภอพนมรุ้ง แต่จากกระบวนการจัดตั้งอำเภอเฉลิมพระเกียรติเป็นกรณีพิเศษในปี พ.ศ. 2539 ทำให้โครงการเสนอขอแยกตั้งกิ่งอำเภอดังกล่าวได้รับการตอบสนองด้วยการอนุมัติให้ จัดตั้งเป็นอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จำนวน 1 ใน 2 แห่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ประทีป พิงตน, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555) กระนั้น กลุ่มผู้เกี่ยวข้องยังเลือกที่ตั้งศูนย์กลางของอำเภอใหม่เป็น บริเวณเชิงเขาพนมรุ้งเพื่อแสดงความใกล้ชิดกับปราสาทพนมรุ้ง แม้ทราบดีว่าเป็นจุดอับในด้านการคมนาคมก็ตาม (ประทีป พิงตน, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555)

² พ.ศ. 2532 ตำบลตาเป็กจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบสุขาภิบาล ซึ่งยัง ขึ้นตรงต่อนายอำเภอ โดยกำนันขณะนั้น(ประเสริฐ ชัยมงคล) เป็นผู้เลือกใช้ชื่อสุขาภิบาล “พนมรุ้ง” ด้วยเห็นว่าหากใช้ชื่อตาเป็ก คนทั่วไปรู้จักน้อย ขณะที่ปราสาทพนมรุ้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่คนรู้จักทั้ง ประเทศ จึงนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของสุขาภิบาล (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555) จากนั้น พ.ศ. 2542 จึงได้มีการยกฐานะสุขาภิบาลพนมรุ้งเป็นเทศบาลตำบลพนมรุ้ง (เทศบาลตำบล พนมรุ้ง, ค้นเมื่อ 29 มี.ค.56)

พนมรุ้ง ภูเขาพนมรุ้ง หรือเทศบาลตำบลพนมรุ้ง ผู้วิจัยจึงมักต้องถามให้แน่ใจว่าผู้ให้ข้อมูลหมายถึงสิ่งใด และพบการยึดถือชุดความหมายว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งในลักษณะที่แตกต่างกันดังจะนำเสนอต่อไป

เมื่อผู้วิจัยเริ่มสำรวจภาคสนามโดยสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองระดับจังหวัด อำเภอ ผู้นำชุมชนในตำบลตาเป็ก ตำบลจรเข้มาก และผู้รู้ในท้องถิ่น ซึ่งพบในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งปี พ.ศ. 2554 พบว่าชุมชนที่ถูกอ้างถึงมากที่สุดจากกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและท้องถิ่น ในฐานะคนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้ชิดทางกายภาพและความสัมพันธ์มาตั้งแต่อดีตในช่วงตั้งถิ่นฐาน มี 2 ชุมชนหลัก ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนสายหลักที่เป็นปากทางขึ้นสู่ปราสาทพนมรุ้งด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออก และมีความสัมพันธ์กับท้องถิ่นในระดับที่กว้างกว่าคือตำบลอำเภอ และจังหวัด ในลักษณะต่างกัน ดังนี้

(1) ชุมชนตาเป็ก ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ในที่นี้หมายถึงรวมถึง 3 หมู่บ้านที่เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกันมาก่อนได้แก่ หมู่บ้านตาเป็ก หมู่ 1, หมู่บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 และหมู่บ้านดอนหนองแหนพัฒนา หมู่ 3 ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สุดในตำบล ตั้งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 2369 - 2370 จากกลุ่มคนไทยโคราชที่หนีการกวาดต้อนของกองทัพเจ้าอนุวงศ์ และกลุ่มชาวเขมรจากกัมพูชาที่อพยพมาหาที่ตั้งถิ่นฐานอุดมสมบูรณ์ (ดูรายละเอียดในเชิงอรรถ 15-16 หน้า 73-74) ปัจจุบันยังคงมี

³ การเดินทางจากตัวจังหวัดบุรีรัมย์สู่ปราสาทพนมรุ้งในปัจจุบัน มีเส้นทางหลัก 2 ทางได้แก่

(1) เส้นทางผ่านอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ออกจากจังหวัดบุรีรัมย์ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 218 (บุรีรัมย์-นางรอง) ระยะทางประมาณ 50 กิโลเมตร เลี้ยวซ้ายไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 24 (สีคิ้ว-อุบลราชธานี) ไปจนถึงหมู่บ้านตะโก ประมาณ 14 กิโลเมตร เลี้ยวขวาเข้าทางหลวงหมายเลข 2117 (ตะโก-ละหานทราย) รวมระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร เลี้ยวซ้ายเข้าทางหลวงหมายเลข 2221 ผ่านบ้านตาเป็ก, บ้านดอนหนองแหน, บ้านดอนหนองแหนพัฒนา ตำบลตาเป็ก และที่ว่าการอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ขึ้นสู่เขาพนมรุ้งทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านปากทางแยกไปสถานีรายงานเขาพนมรุ้ง อ้อมผ่านด้านข้างอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งสู่ลานจอดรถด้านหน้า (ทิศตะวันออกของปราสาทพนมรุ้ง)

(2) เส้นทางผ่านอำเภอประโคนชัย ออกจากจังหวัดบุรีรัมย์ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 219 (บุรีรัมย์-ประโคนชัย) ระยะทางประมาณ 44 กิโลเมตร ถึงตัวอำเภอประโคนชัย ขึ้นทางหลวงหมายเลข 2075 ประมาณ 21 กิโลเมตร จากนั้น เลี้ยวขวาเข้าทางหลวงหมายเลข 2221 ประมาณ 10 กิโลเมตร ผ่านบ้านบุ, บ้านหนองบัวราย ตำบลจรเข้มาก ขึ้นเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออกถึงอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งด้านหน้า

ศูนย์รวมความเชื่อพุทธศาสนาและผีร่วมกัน ได้แก่ วัดอัมมารามเป็นศูนย์กลางความเชื่อในพุทธศาสนา และศาลเจ้าพ่อปราสาททองเป็นศูนย์กลางความเชื่อผี โดยมีการยึดถือหลวงพ่отеัง อดีตเจ้าอาวาส วัดอัมมารามที่มรณภาพไปเมื่อราวปี พ.ศ. 2496 เป็นวิรบุรุษของชุมชนร่วมกันในฐานะผู้นำด้านการศึกษาของท้องถิ่น จากการที่หลวงปู่เทัง ขณะเป็นเจ้าอาวาสวัดอัมมารามได้ใช้วัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษาในตำบลด้วยการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลตำบลตาเป็ก 1 วัดอัมมาราม เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2461⁴ อันเป็นเวลาก่อนที่จะมี พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับฉบับแรก ถึง 3 ปี (พ.ร.บ.ประถมศึกษา พ.ศ. 2464) ด้วยการเสียสละเงินเดือนส่วนตัวจ้างอดีตนักเรียนที่เรียนเก่งและจบไปแล้ว มาเป็นครูช่วยสอนหลายคน ดำรงโรงเรียนด้วยเงินศึกษาฟรี จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษากระทรวงธรรมการ เปิดสอนชั้นประถมปีที่ 1-3 (สุภาพ วันสารมย์, 2555, น. 1) ซึ่งคนรุ่นอายุ 50-80 ปีส่วนใหญ่จำได้ว่า หลวงพ่отеัง ขุนมาประโคน เป็นครูใหญ่คนแรกความเอาใจใส่อย่างมากในการผลักดันให้นักเรียนใส่ใจการเรียนต่อในระดับสูงขึ้นไป จนกล่าวกันว่า “ลูกหลานตาเป็ก หากไม่ใช่คนไม่เอา(การเรียน)จริงๆ อย่างน้อยต้องจบมัธยมปลาย” ทำให้หมู่บ้านตาเป็ก (หมู่ 1) มีสัดส่วนข้าราชการมากกว่าหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลเดียวกันอย่างเห็นได้ชัด และเป็นตัวอย่างให้หมู่บ้านอื่นๆ รับค่านิยมดังกล่าว จนปัจจุบันชุมชนตาเป็กทั้งสามหมู่บ้าน(หมู่ 1,2,3) มีสัดส่วนผู้เรียนจบสูงเกินภาคบังคับ และทำงานในหน่วยงานรัฐหรือองค์กรเอกชน มีตำแหน่งงานดี เงินเดือนสูง มากกว่าชุมชนบุ ซึ่งส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับและยังอาศัยรายได้จากการทำนาควบคู่กับการทำงานรับจ้างต่างถิ่นของสมาชิกบางส่วนในครัวเรือน

หลังการมรณภาพของท่านราวปี พ.ศ. 2496 ความทรงจำร่วมต่อหลวงพ่отеังได้รับการต่อยอดจากการจัดสร้างรูปปั้นหลวงปู่เทังประดิษฐานไว้หน้าโรงเรียนพร้อมเปลี่ยนชื่อโรงเรียนเป็น “โรงเรียนวัดอัมมาราม(เท็งอนุสรณ์)” ในปี พ.ศ. 2513 โดยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดอัมมาราม ซึ่งต้องการให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวถึงคุณูปการของหลวงพ่отеังต่อการศึกษาของชาวชุมชนตาเป็กและหมู่บ้านใกล้เคียงที่ได้ส่งลูกหลานมาเรียนด้วย พร้อมริเริ่มการจัดงานปิดทองหลวงปู่เทังเป็นงานประจำปีของชุมชนในเดือนธันวาคม ซึ่งยังคงมีการจัดอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน⁵ และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การ

⁴ ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดบุรีรัมย์ของพันตรีหลวงศักดิ์ธรรมากร ผู้แทนราษฎรจังหวัดบุรีรัมย์ แสดงทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ 8 มกราคม 2477 ระบุเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของกุลบุตรกุลธิดาในจังหวัดบุรีรัมย์ว่า “ทางการได้เริ่มจัดการมาแต่ พ.ศ. 2465. ในจังหวัดนี้มีโรงเรียนประชาบาล 104 โรงเรียน” (เทศบาลเมืองบุรีรัมย์, 2555, น. 234)

⁵ ในงานมีกิจกรรมหลักคือ (1) การปิดทองหลวงปู่เทังของชาวบ้านและลูกหลานที่กลับมาเยี่ยมบ้านช่วงปีใหม่ (2) การแสดงของนักเรียนแต่ละชั้นเรียนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึง

ต่อความทรงจำต่อหลวงพ่อเท่งเน้นด้านการศึกษาเป็นสำคัญ ขณะที่บทบาทในการพัฒนาด้านอื่นๆ รวมถึงในส่วนที่สัมพันธ์กับปราสาทพนมรุ้งกลับพราเลือน มีเพียงผู้สูงอายุบางท่านเท่านั้นที่จดจำได้อย่างพร้อมจะเล่าให้ผู้สนใจฟัง

ชุมชนตาเป๊กนับเป็นศูนย์กลางการปกครองและความเจริญอันเกี่ยวเนื่องกับหน่วยงานราชการของตำบลตาเป๊ก ตั้งแต่ในอดีต ดังระบุในเอกสารของมูลนิธิการศึกษาพนมรุ้งว่า

สมัยรัชกาลที่ 6 มีการแบ่งเขตปกครองจัดตั้งตำบลต่างๆ ในพื้นที่อำเภอนางรอง ทางราชการเห็นว่าหมู่บ้านตาเป๊กเป็นหมู่บ้านเก่าแก่กว่าหมู่บ้านอื่นๆ จึงจัดตั้งเป็นตำบลขึ้น โดยเอาบ้านตาเป๊กเป็นศูนย์กลางการปกครองของตำบล ตั้งชื่อว่าตำบลตาเป๊ก อยู่ห่างจากที่ตั้งอำเภอนางรองประมาณ 16 กิโลเมตร (ประชุม ภาควิชา และคณะ, 2526, น. 35)

จากความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีผู้บันทึกไว้และยึดถือสืบทอดมาถึงปัจจุบันระบุว่า ชุมชนตาเป๊กมีผู้ปกครองตำบลคนแรกคือหลวงอภัยจิตต์ ต้นสกุล อภัยจิต ต่อด้วย หลวงรักษาเขต (ด้วง ฉิมพลีพันธุ์) ต้นสกุล ฉิมพลีพันธุ์ และเฉื่อยฉ่ำ ซึ่งยังเป็นกลุ่มตระกูลใหญ่ในชุมชนปัจจุบัน

แม้จะอยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอนางรอง แต่ปลายปี พ.ศ. 2509 มีการจัดตั้งที่ทำการของหน่วยงานทหารพัฒนา (นพค.52) ในพื้นที่ของวัดและโรงเรียนอัมภารามเป็นเวลาหลายปีก่อนย้ายไปใช้พื้นที่สาธารณะเชิงเขาพนมรุ้ง ซึ่ง “ทวงคืน” จากชาวบ้านที่บุกรุกทำกินโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ในช่วงนั้น หน่วยงานดังกล่าวมีภารกิจต่อสู้กับการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์อันเป็นภัยคุกคามความมั่นคงสำคัญในช่วงนั้น ด้วยการเน้นปฏิบัติการพัฒนาชุมชนทั้งด้านสาธารณูปโภคเช่น ถนน ไฟฟ้า แหล่งน้ำ และด้านอาชีพ เช่น ส่งเสริมการปลูกพืชหมุนเวียน เป็นต้น เพื่อช่วงชิงมวลชน ซึ่งอำเภอนางรองถูกจัดเป็นพื้นที่สีแดง⁶ มีการต่อสู้ด้วยอาวุธในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2508 – 2525 แม้ไม่ปรากฏ

ประถมศึกษาปีที่ 6 และ (3) เกมตกไข่ชิงโชค อันเป็นการระดมเงินบริจาคให้โรงเรียนสำหรับการจัดสร้างซ่อมหรือดำเนินกิจกรรมที่ไม่ได้รับงบสนับสนุนจากทางราชการ

⁶ ทางราชการระบุว่า พ.ศ. 2494 เริ่มมีความเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยทหารป่าได้ยึดครองพื้นที่ป่าตามชายแดนไทย-กัมพูชาและชักชวนชาวบ้านเข้าร่วมขบวนการ ต่อมาช่วง พ.ศ. 2515 - 2522 ก็ได้มีปฏิบัติการจับอาวุธขึ้นสู้กับทางราชการอย่างเด่นชัดในจังหวัดบุรีรัมย์โดยอำเภอละหานทรายเป็นจุดที่มีการต่อสู้อย่างรุนแรงระหว่างทหาร ตำรวจกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ จนมีการสร้างอนุสาวรีย์เราสู้ ที่ตำบลโนนดินแดง อำเภอละหานทราย เพื่อระลึกถึงวีรชนที่เสียชีวิตในเหตุการณ์ดังกล่าว (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ,

ชัดว่ามีชาวตาเป็กฝึกฝนลัทธิคอมมิวนิสต์ก็ตาม แต่เป็นที่ทราบกันว่าชาวบ้านมีโอกาสมากที่จะได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์อยู่เนืองๆ การจัดตั้งที่ทำการ นพค.ในเขตชุมชนตาเป็กจึงเป็นทั้งการเลือกตั้งที่ทำการในเขตปลอดภัย(จากกองกำลังคอมมิวนิสต์) และการป้องกันมิให้มีการแพร่ขยายลัทธิคอมมิวนิสต์ในบริเวณนี้ (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 6 เมษายน 2554) โดยมีการขอความร่วมมือจากข้าราชการในท้องถิ่นจำนวนมากมาร่วมเป็นสายข่าวและเข้าร่วมกิจกรรมจิตวิญญามวลชน (ประทีป พิงตน, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2555) ส่งผลให้ชาวชุมชนตาเป็กคุ้นเคยกับการอยู่ใต้อำนาจรัฐของหน่วยงานทหารพัฒนาดังกล่าวซึ่งพวกเขาเรียกสั้นๆว่า “นพค.” ในรูปแบบของอำนาจสั่งการที่มาพร้อมการสร้างความสำเร็จในพื้นที่ ดังมีผู้บอกเล่าถึงผลดีมากมายที่ชุมชนตาเป็กได้รับจากนพค. โดยเฉพาะการพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น ช้าง รอแท ผู้รู้ประวัติชุมชนตาเป็กระบุว่า แต่เดิมทางเกวียนแถวบ้านเป็นทางคดเคี้ยวและมีชาวบ้านรูกำลังจอบงที่สาธารณะเป็นที่ทำกินส่วนตัวโดยไม่มีใครกล่าวอะไร เมื่อผู้บังคับบัญชา นพค.มายืนชี้ให้ตัดถนนเป็นทางตรงผ่านที่นาชาวบ้านหลายราย ไม่มีใครกล้าหวงห้าม ทำให้ชุมชนตาเป็กมีถนนตัดตรง มีไฟฟ้าใช้ก่อนชุมชนอื่น(จากโรงไฟฟ้าที่จัดตั้งขึ้นและมีเวลาเปิด-ปิดเป็นเวลา ก่อนที่จะติดต่อขอรับบริการจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคเป็นผลสำเร็จในอีกหลายปีต่อมา) และยังมีที่ดินที่สาธารณะที่ถูกชาวบ้านรูกำลังจอบงนั้น มาแบ่งสรรเป็นพื้นที่สำหรับกิจการส่วนรวมอย่างที่ตั้งอำเภอ, โรงพยาบาล และ ตลาด รวมถึงช่วยปราบโจรลักวัวลักควายจนราบคาบด้วย (ช้าง รอแท, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555) เป็นต้น

ต่อมา รว ปี พ.ศ. 2511 - 2512 ภายใต้สถานการณ์การเมืองในกัมพูชาที่มีการเติบโตของกองกำลังติดอาวุธต่อสู้กับรัฐบาลกัมพูชา และความสัมพันธ์ตามแนวชายแดนที่ไม่ราบรื่นระหว่างประเทศไทย-กัมพูชา มีการจัดตั้งสถานีเรดาร์บนยอดเขาพนมรุ้งบริเวณขอบปล่องภูเขาไฟเก่าด้านทิศเหนือ เพื่อปฏิบัติการกิจด้านสื่อสาร โดยหน่วยงานดังกล่าวได้รับการเรียกสั้นๆ จากคนในท้องถิ่นว่า “ทหารเรดาร์” เป็นหน่วยงานข่าวที่ใช้อุปกรณ์เรดาร์ในการตรวจตราสถานการณ์ชายแดนไทย-กัมพูชา มีการผลัดเปลี่ยนเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในแต่ละพื้นที่เป็นประจำ โดยแต่ละคนอาจประจำการบนเขาพนมรุ้ง 1-2 ปีก่อนย้ายไปที่อื่น และได้มีกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อชาวตาเป็ก แต่ด้วยแนวทางการปฏิบัติงานที่มุ่งรักษาสัมพันธ์ภาพอันดีกับผู้คนในชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียงไว้ ทำให้มีการเอื้อ

2544, น. 48-49) ซึ่งการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์เป็นแรงผลักดันให้มีการตัดถนนเข้าสู่พื้นที่ต่างๆ โดยศูนย์เร่งรัดพัฒนาชนบทเพื่อกันประชาชนออกจากอิทธิพลของทหารป่าด้วย ขณะเดียวกันได้มีการอพยพของชาวอีสานเหนือสู่อีสานใต้มากขึ้นเพราะถนนทำให้การเข้าสู่ป่าที่อุดมสมบูรณ์เหมาะกับการทำนาไร่เพื่อส่งโรงงานในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ นครราชสีมา มีมากขึ้น ส่วนมากเป็นชาวไทยลาวจากจังหวัดมหาสารคาม อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ เป็นต้น (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544, น. 48-49)

ประโยชน์ต่อชาวบ้านทั้งในชุมชนตาเป็กและบุบ่าง เช่น ให้ติดรถขึ้น-ลงเขาพนมรุ้ง เข้าร่วมกิจกรรมสังคมของชุมชน ให้ยารักษาโรคแก่ผู้เจ็บป่วยในช่วงที่การคมนาคมยังไม่สะดวกสำหรับผู้คนในชุมชนบุบ่างที่จะเดินทางไปหาหมอในตัวอำเภอ) เป็นต้น กระนั้น ยังได้สร้างคุณูปการสำคัญอย่างหนึ่งคือการลาดยางถนนทางขึ้นเขาพนมรุ้งจากบ้านตาเป็กซึ่งเคยเป็นถนนลูกรังมาก่อน ทำให้เป็นเส้นทางสะดวกที่สุดสำหรับรถยนต์ในการขึ้นเขาพนมรุ้งขณะนั้นด้วย (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 6 เมษายน 2554) และเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นยังจดจำภาพการควบคุมเส้นทางเข้า-ออกปราสาทพนมรุ้งของเจ้าหน้าที่ทหารในฐานะที่เป็นพื้นที่ควบคุมด้านความมั่นคงชายแดนด้วย โดยรถนักท่องเที่ยวที่ผ่านถนนลาดยางดังกล่าวเพื่อเข้าสู่ปราสาทพนมรุ้งต้องผ่านที่ตั้งของหน่วยเรดาร์ก่อน และได้รับการตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่ ดังระบุไว้ในหนังสือ *เมืองแปะบ้านปู่* ว่า

พอถึงบริเวณยอดเขา เต็กๆ เห็นลู่พุดชะลอความเร็วของรถและหยุดตรงป้อมทหารยาม ยื่นบัตรประชาชนให้ทหารยามและขออนุญาตพาเด็กๆ ไปเที่ยวที่ปราสาท... [แล้วลู่พุดอธิบายกับเด็กๆ ว่า] ทหารอากาศมาตั้งสถานีเรดาร์บนยอดเขาเพื่อป้องกันความปลอดภัยของประเทศ บริเวณนี้จึงเป็นเขตหวงห้าม และมีการตรวจตราผู้เข้าออกเป็นพิเศษ (กรมวิชาการ, 2526, น. 11)

ทำให้เกิดความรู้สึกของคนส่วนใหญ่ในชุมชนว่าปราสาทพนมรุ้ง(ในฐานะส่วนหนึ่งของยอดเขาพนมรุ้ง)เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ความมั่นคง อันเป็นข้อจำกัดทั้งต่อกรมศิลปากร/สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และกลุ่มคนในท้องถิ่นที่จะดำเนินการใดๆ อันแสดงถึงความไม่สงบในพื้นที่ ส่งผลให้มีทั้งการประนีประนอมของกรมศิลปากรต่อการรวมกลุ่มเรียกร้องของชาวบ้านในกรณีขัดแย้งกัน (ดูรายละเอียดกรณีขัดแย้งเรื่องย้ายวัดและแผงค้าในส่วนต่อไป) และการจำกัดมิให้ชาวบ้านกล้ารวมตัวเรียกร้องสิทธิการจัดการมรดกจากกรมศิลปากร(หากเกิดความต้องการ) สอดคล้องกับการรับรู้ของผู้วิจัยในฐานะบุคคลภายนอกซึ่งไม่เคยเห็นภาพความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนท้องถิ่นกับกรมศิลปากรปรากฏชัดเจนในสื่อสาธารณะมาก่อนจนกระทั่งดำเนินการศึกษาภาคสนามจึงได้ทราบจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลบางส่วน

⁷ หนังสืออ่านเพิ่มเติมชุดสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเรื่อง *เมืองแปะบ้านปู่* สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 ได้รับอนุญาตให้ใช้ในปี พ.ศ. 2524 และจัดพิมพ์ครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2526 เป็นเอกสารที่จัดทำขึ้นโดยกลุ่มคนในจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าสะท้อนมุมมองต่อปราสาทพนมรุ้งของกลุ่มคนท้องถิ่นได้ใกล้เคียงกับคำบอกเล่าจากกลุ่มคนในท้องถิ่นหลายระดับที่ผู้วิจัยได้พบในการศึกษาครั้งนี้

จากการเป็นศูนย์กลางการปกครองและที่ตั้งของหน่วยงานทั้งสอง ชุมชนตาเป็กมีการพัฒนาความเจริญทางกายภาพอย่างรวดเร็ว หลังจากนั้นเมื่อมีการจัดตั้งอำเภอเฉลิมพระเกียรติโดยใช้พื้นที่สาธารณะบริเวณหมู่ 2 บ้านดอนหนองแห่น เป็นที่ตั้งศูนย์ราชการของอำเภอ และอาศัยความร่วมมือจากผู้นำชุมชนในตำบลตาเป็กเป็นหลักในการดำเนินการกิจของอำเภอต่อปราชญ์พมมรุ้งสถานะความเป็นท้องถิ่นของชุมชนตาเป็กจึงเชื่อมช้อยกับความเป็นท้องถิ่นของอำเภอเฉลิมพระเกียรติด้วย ภายใต้อาณัติตามสายบังคับบัญชาระหว่างอำเภอกับตำบลและหมู่บ้าน

(2) ชุมชนบุ ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย ในพื้นที่ครอบคลุม 3 หมู่บ้านที่เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกันมาก่อน ได้แก่ หมู่บ้านบุ หมู่ 5, หมู่ 17 และหมู่บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ซึ่งเป็นชุมชนค่อนข้างใหม่ ตั้งเมื่อราว พ.ศ. 2471 - 2473 โดยกลุ่มชาวเขมรจากจังหวัดสุรินทร์อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันยังคงใช้วัด 3 แห่งในละแวกใกล้เคียงร่วมกัน คือ วัดสหมิตรนฤมัล วัดปราสาทพมมรุ้ง และวัดโคกเครือ อันเป็นวัดที่ผู้คนจากชุมชนบุมีส่วนร่วมสร้างและเคยยึดถือเป็นวัดของชุมชนมาก่อนที่จะเกิดการปรับเปลี่ยนเขตปกครองระดับตำบลจนส่งผลให้วัดสหมิตรนฤมัล⁸ กลายเป็นวัดประจำหมู่บ้านโคกสูง ตำบลโคกย่าง วัดปราสาทพมมรุ้งอยู่ในเขตปกครองของหมู่บ้านบัวตะเคียน ตำบลตาเป็ก และวัดโคกเครือเป็นวัดประจำหมู่บ้านโคกเครือ ตำบลจรเข้มาก โดยมีหลวงปู่เปลี่ยน โอภาโส ผู้ริเริ่มสร้างประเพณีขึ้นเขาพมมรุ้ง เป็นปูชนียบุคคลที่ได้รับความเคารพศรัทธาร่วมกัน และทั้งสามหมู่บ้านยังมีวิถีชีวิตผูกพันใกล้ชิดกับปราสาทพมมรุ้งมากที่สุดจากการเป็นกลุ่มศรัทธาหลักของวัดปราสาทพมมรุ้ง และกลุ่มผู้ค้าในบริเวณด้านหน้าของอุทยานประวัติศาสตร์พมมรุ้ง ซึ่งจำแนกได้เป็นสองกลุ่ม คือ (1) กลุ่มผู้เช่าแผงค้าในเขตความรับผิดชอบของสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พมมรุ้งซึ่งจัดสรรพื้นที่ริมบันไดทางขึ้นสู่ประตูทางเข้าประตู 1 ของอุทยานประวัติศาสตร์พมมรุ้ง เป็นที่วางจำหน่ายของที่ระลึกจำนวน 50 แผง มักเรียกกันว่ากลุ่มผู้เช่าแผงค้าของอุทยานฯ หรือกลุ่มห้าสิบร้านค้า กับ (2) กลุ่มผู้เช่าแผงค้าในเขตความรับผิดชอบของวัดปราสาทพมมรุ้ง ที่จัดบริเวณด้านหน้าวัดส่วนที่ต่อเนื่องกับแผงค้าของอุทยานฯ ให้เป็นที่ตั้งร้านขายของที่ระลึกอาหาร-เครื่องดื่ม มีจำนวนราว 20-30 แผง โดยมีได้ควบคุมให้เป็นรูปแบบเดียวกันทั้งหมดอย่างแผงค้าของอุทยานฯ

⁸ ตามที่ระบุใน นส 3 ก มีการซื้อที่ดินทางทิศเหนือของหมู่บ้านเพื่อเตรียมตั้งวัดใหม่ในเขตหมู่บ้านโคกสูง หมู่ 12 ตำบลจรเข้มาก ในปี พ.ศ. 2491 แล้วและได้เริ่มสร้างวัดในช่วง 2 ปีต่อมา แต่ปัจจุบันทางวัดจารึกไว้ที่ประตูวัดว่าสร้างปี พ.ศ. 2499 อันเป็นปีที่ได้รับอนุญาตสร้างวัดเป็นทางการ และวัดได้วิสุงคามสีมาในปี พ.ศ. 2513

ทั้งนี้ แม้ในเขตชุมชนบุยังมิโบราณสถาน 3 แห่งที่กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนและบูรณะแล้ว ได้แก่ ปราสาทบ้านบุ[ธรรมศาลา] กุฏิฤๅษีหนองบัวราย [อโรคยาศาล] และหนองบัวราย[บาราย] แต่ความผูกพันในฐานะที่เป็นศูนย์กลางความเชื่อและพิธีกรรมส่วนรวมของชุมชนบุอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้งเท่านั้น ส่วนโบราณสถานทั้งสามถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมของปัจเจกเท่านั้น

เมื่อเทียบกับชุมชนดั้งเดิมของตำบลอย่างชุมชนจรเข้มาก ชุมชนบุนับเป็นชุมชนใหม่ตั้งขึ้นเมื่อราว 80 ปีที่ผ่านมา และเพ่งเป็นที่ตั้งขององค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากในปี พ.ศ. 2555 เมื่อผู้นำชุมชนบุตกลงบริจาคที่ดินสาธารณะของชุมชนให้องค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากใช้แทนที่ตั้งเดิมในชุมชนจรเข้มากซึ่งคับแคบ อย่างไรก็ตาม การพัฒนา “ความเจริญ” ในภาพรวมของชุมชนบุเป็นไปอย่างช้าๆ โดยมีผู้ให้ความเห็นว่าเป็นผลส่วนหนึ่งจากการอยู่ไกลศูนย์กลางอำเภอประโคนชัยราว 20 กิโลเมตร ซึ่งอาจนับว่าไม่ไกลมากนักแต่เนื่องจากตัวอำเภอมิขนาดเล็ก ศักยภาพจำกัดในการพัฒนาพื้นที่ทำให้ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2541 สมาตำบลจรเข้มากเคยพยายามเสนอเรื่องแยกจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอใหม่หลายครั้ง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาของหน่วยงานรัฐให้ปราสาทพนมรุ้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์ ชาวชุมชนบุประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการร้านค้าของที่ระลึก ของว่างและเครื่องดื่ม จนกลายเป็นกลุ่มหลักที่ค้าขายบนเขาพนมรุ้ง ขณะที่ชาวชุมชนตาเป็กเคยประกอบกิจการร้านค้าอาหารในบริเวณที่สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งจัดสรรให้เป็นร้านอาหารแยกต่างหากจากแผงค้าของที่ระลึก แต่ล้มเลิกจนเหลือเพียง 2-3 รายเท่านั้น

แต่เดิมผู้คนจำนวนมากยึดถือว่าปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่ในเขตชุมชนบุ ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย เช่นเดียวกับชาวอำเภอประโคนชัยที่ถือว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอประโคนชัยมาก่อน จนกระทั่งช่วงก่อนปี พ.ศ. 2526¹⁰ เกิดการเปลี่ยนแปลงการรับรู้เป็นว่าปราสาท

⁹ ในเขตตำบลจรเข้มากยังมีปราสาทเมืองต่ำ กับกุฏิฤๅษีบ้านโคกเมือง ที่อยู่กลางชุมชนโคกเมือง และปราสาทปลายบัดที่อยู่บนเขาปลายบัดในเขตรอยต่อของชุมชนโคกเมืองกับตำบลยายแยมัววัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ องค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากจึงนับรวมว่าในเขตความรับผิดชอบของตนมีปราสาท 5 แห่ง

¹⁰ จากการสอบถามและสืบค้นเอกสาร ผู้วิจัยไม่พบบุคคลหรือหลักฐานยืนยันได้อย่างแน่ชัดว่าการรับรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงปีใด แต่เชื่อได้ว่าเกิดก่อนปี พ.ศ. 2526 ซึ่งมีการจัดพิมพ์หนังสือ *เมืองแปะบ้านบุ* เป็นครั้งที่สองและระบุสั้นๆ ว่า “เดิมภูเขาพนมรุ้งอยู่ในเขตการปกครองของตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย แต่ในปัจจุบันนี้อยู่ในเขตการปกครองของตำบลตาเป็ก อำเภอนางรอง” (กรมวิชาการ, 2526, น. 14)

พนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรอง ขณะที่เขตปกครองของอำเภอประโคนชัยยังครอบคลุมบางส่วนของเชิงเขาพนมรุ้ง ทำให้ความรู้สึกผูกพันและยึดถือความเป็นเจ้าของยังเหลือร่องรอยอยู่มาก จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของปมขัดแย้งที่จะมีการแสดงออกในการสนทนาย้อนอดีต อย่างไรก็ตาม แม้ปัจจุบันเป็นที่รับรู้กันชัดเจนว่าประโคนชัยไม่ใช่เจ้าของปราสาทพนมรุ้ง แต่การนิยามความเป็นท้องถิ่นของอำเภอประโคนชัยยังมีฐานะพิเศษกว่าอำเภออื่นๆ ที่เหลือ(ยกเว้นอำเภอเฉลิมพระเกียรติและนางรอง) ในแง่ความใกล้ชิดทางกายภาพและประวัติศาสตร์ จากการเป็นอำเภอที่อยู่ติดกับปราสาทพนมรุ้งและผู้คนเคยยึดถือว่าเป็นเจ้าของมาก่อน

ทั้งนี้ ยังมีกลุ่มคนในชาวอำเภอนางรองที่ยึดถือว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรองมาก่อนการแยกอำเภอเฉลิมพระเกียรติในปี พ.ศ. 2539 และความผูกพันยังดังกล่าวยังคงอยู่จนปัจจุบัน เช่นเจ้าหน้าที่ องค์การบริหารส่วนตำบลท่านหนึ่งซึ่งมีภูมิลำเนาในอำเภอนางรอง แต่ทำงานที่อำเภอปะคำ เล่าว่าตัวเธอผูกพันกับปราสาทพนมรุ้งมาตั้งแต่เล็กว่าเป็นของนางรอง ถึงแยกอำเภอแล้วตอนนี้ยังเป็นของเฉลิมพระเกียรติ แต่คนนางรองยังถือว่าพนมรุ้งเป็นของนางรองด้วยเหมือนกัน เช่นเดียวกับ นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ผู้วิจัยพบในงานขึ้นเขาพนมรุ้งระบุว่า ปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรองมาตั้งแต่สมัยก่อน ถึงตอนนี้พวกเขายังผูกพัน เมื่อมีโอกาสจึงมาเที่ยว เป็นต้น ขณะที่ผู้เกี่ยวข้องจากตัวจังหวัดบุรีรัมย์ และอำเภออื่นๆ มักอ้างถึงปราสาทพนมรุ้งว่าเป็นสมบัติของจังหวัด ซึ่งพวกเขามีหน้าที่และความผูกพันด้วยในฐานะสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัด ซึ่งสามารถนำชื่อและภาพปราสาทพนมรุ้งไปใช้ในสถานการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องของคนจำนวนมาก (เช่น ชื่อโรงเรียน ศาลหลักเมือง ตราทิมฟุตบอล เป็นต้น) และส่วนตัว (เช่น ตราสินค้ากุนเชียง พนมรุ้ง เป็นต้น)

จากวิธีนิยามตนเองและคนอื่นว่าเป็น “คนท้องถิ่นพนมรุ้ง” นี้เอง ทำให้ผู้วิจัยเริ่มตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับชุดความคิดว่าด้วยการเป็นเจ้าของมรดกตามเขตปกครองของทางราชการ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

3.2 กลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรม

ในการนำเสนอเรื่องราวของมรดกอารยธรรมเขมรอย่างปราสาทพนมรุ้งมักมีการอ้างถึงกลุ่มชนที่เป็นผู้สร้างว่าเป็นชาวขอมหรือเขมรโบราณ ซึ่งเป็นบรรพชนของชาวเขมรในประเทศกัมพูชา ปัจจุบัน ตามแนวทางการนำเสนอของนักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศซึ่งวางรากฐานการศึกษามรดกกลุ่มนี้ในฐานะหลักฐานการครอบครองดินแดนของอาณาจักรกัมพูชาโบราณหรือเมืองพระนคร (Angkor) และเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ที่มีการนำมาเผยแพร่ต่อในสังคมไทย ดังระบุในเอกสารของกรมศิลปากรที่จัดพิมพ์ปี พ.ศ. 2525 เพื่อถวายพระภิกษุและสามเณรที่เข้าชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช เรื่อง ปราสาทหินพนมรุ้งว่า

จากหลักฐานที่ปรากฏตามตำนาน พงศาวดาร หลักฐานทางโบราณวัตถุ โบราณสถาน ได้แสดงให้เห็นว่าอำนาจของขอมได้แผ่กระจายเข้าไปจนถึงชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13...ไม่เป็นการยากเลยถ้าจะสันนิษฐานว่า ดินแดนต่างๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยจะตกอยู่ในอำนาจทางการเมืองของขอม ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา (ปวิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์, 2525, น. 2)

โดยการอ้างถึงชาวเขมรในฐานะผู้สืบเชื้อสายจากผู้สร้างมรดกกลุ่มดังกล่าว จะมีนัยยะหมายรวมกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่เป็นประชากรกลุ่มใหญ่ในเขตอีสานใต้ของประเทศไทยหรือไม่ ย่อมขึ้นกับเป้าหมายการนำเสนอ เนื่องจากที่ผ่านมา มีการจำแนกความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เขมรสองฟากเทือกเขาพนมดงรักตามลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็น “เขมรสูง-เขมรต่ำ” ซึ่งชุมชนเขมรในเขตอีสานใต้ของไทยอยู่ในพื้นที่สูงกว่าที่ราบในเขตประเทศกัมพูชาจึงเรียกตัวเองว่า “เขมรสูง”¹¹ และเรียกเขมรกัมพูชาว่า “เขมรต่ำ” โดยเขมรสูงกับเขมรต่ำมีความแตกต่างด้านภาษาและวัฒนธรรมเพียงบางส่วน จึงมีการอ้างสถานภาพผู้สืบเชื้อสายจากชาวเขมรโบราณที่สร้างมรดกกลุ่มนี้ให้กับชาวเขมรถิ่นไทยในงานศึกษาบางชิ้น (Denes & Tiamsoon, 2013, pp. 31-36) ขณะที่งานบางชิ้นมีมุมมองที่ให้ความสำคัญกับการเป็นเจ้าของมรดกกลุ่มนี้ของชาวเขมรกัมพูชามากกว่า¹² (Keyes, 1993, p. 266)

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มงานวิชาการที่นำเสนอการดำรงอยู่ของ “เขมรป่าดง” ในฐานะกลุ่มชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานในดินแดนไทยอยู่ก่อนการแพร่เข้ามาของอารยธรรมเมืองพระนครจากศูนย์กลางอาณาจักรที่ตั้งอยู่ในเขตประเทศกัมพูชา และได้พัฒนาขึ้นเป็นบ้านเมืองมีกษัตริย์ปกครองภายใต้ความสัมพันธ์แบบเป็นอิสระและมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์เมืองพระนคร แต่มี

¹¹ ในภาวะความขัดแย้งปัจจุบัน คำว่าเขมรสูง มีความหมายให้ชวนเข้าใจผิดได้ว่าหมายถึงการยกตนข่มขู่ว่าเขมรถิ่นไทยมีสถานภาพ “สูง” กว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงสับสนใจมากกว่าที่จะใช้คำว่า “เขมรสุรินทร์” ซึ่งเป็นคำที่ชาวกัมพูชานิยมใช้เรียกเขมรถิ่นไทยโดยไม่เจาะจงว่าต้องเป็นชาวจังหวัดสุรินทร์

¹² บทความของคีย์ส (Charles F. Keyes, 1993) เกี่ยวกับการทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ตั้งคำถามถึงการอ้างความเป็นเจ้าของมรดกอารยธรรมเขมรของประเทศไทย บนพื้นฐานของการยึดถือว่ามรดกยุคเมืองพระนครเป็นมรดกของชาติกัมพูชา ซึ่งสามารถเข้าใจได้เมื่อพิจารณาจากการรับรู้ประวัติศาสตร์ทางการของปราสาทพนมรุ้งที่แม้จะอ้างถึงผู้สร้างว่าเป็นกษัตริย์ท้องถิ่น แต่กลับไม่เป็นที่ยึดถืออย่างจริงจัง ดังจะนำเสนอต่อไปในบทที่ 4

บางช่วงที่ยอมอยู่ได้อำนาจจกษัตริย์เมืองพระนคร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, น. 479) ซึ่งมีนัยยะของการเป็นเจ้าของปราสาทขอมที่สร้างขึ้นในช่วงนั้นว่าเป็นของกลุ่มชนท้องถิ่นในดินแดนไทย อันเป็นบรรพชนที่สืบเชื้อสายมาเป็นชาวเขมรในดินแดนไทยปัจจุบันนั่นเอง ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจว่าคนท้องถิ่นนิยามตนเองด้านชาติพันธุ์อย่างไร การนิยามนั้นสัมพันธ์กับการอ้างความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งหรือไม่ อย่างไร

จากการสืบค้นเอกสารที่ผลิตโดยนักวิชาการท้องถิ่นในจังหวัดบุรีรัมย์ รวมถึงงานนำเสนอของกลุ่มคนในจังหวัดบุรีรัมย์และอำเภอประโคนชัย ที่ได้คัดสรรสาระงานวิชาการบางส่วน ผสมผสานเรื่องเล่าสืบทอดในท้องถิ่น พบว่า ประวัติศาสตร์จังหวัดบุรีรัมย์ส่วนใหญ่มุ่งเน้นนำเสนอการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์หลัก 4 กลุ่มในจังหวัดบุรีรัมย์ คือชาวไทยเขมร ไทยเบิ้ง(ไทยโคราช) ไทยลาว และไทยส่วย(กูย) ซึ่งเป็นผลจากการเคลื่อนย้ายประชากรในช่วงเวลาต่างๆ ทั้งจากนครราชสีมาที่ตั้งหลักแหล่งในอำเภอที่อยู่ติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา เช่น อำเภอหนองกี่ อำเภอลำปลายมาศ เป็นต้น และจากอุบลราชธานี ยโสธร เป็นต้น เดินทางไกลมาหาแหล่งทำกินอุดมสมบูรณ์กว่าชุมชนเดิม (พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล, 2539, น. 58-60) โดยแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีภาษาและวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม อันเป็นที่มาของคำขวัญประจำจังหวัดบุรีรัมย์ปัจจุบันว่า “เมืองปราสาทหิน ถิ่นภูเขาไฟ ผ้าไหมสวย รวยวัฒนธรรม” และในการสืบย้อนอดีตจากพงศาวดารหรือหลักฐานทางราชการมักปรากฏชื่อหัวเมืองเล็กหลายเมือง เช่น นางรอง พุทไธสง และ ตะลุง เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันเป็นอำเภอต่างๆ ของจังหวัดบุรีรัมย์ว่ามีอยู่ตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น การอ้างถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่า เมืองนครราชสีมาปกครองเมืองขึ้น 5 เมือง คือ นครจันทิก ชัยภูมิ พิมาย บุรีรัมย์ นางรอง ต่อมาได้ขยายเมืองเพิ่มขึ้นอีก 9 เมือง คือ จตุรัส เกษตรสมบูรณ์ ภูเขียว ชนบท พุทไธสง ตะลุง(ประโคนชัย) รัตนบุรี และปักธงชัย (พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล, 2539, น. 29-30) เป็นต้น เนื่องจากตัวเมืองบุรีรัมย์เพิ่งได้รับการจัดตั้งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2321 เจ้าเมืองนางรองแข็งเมืองไม่ขึ้นต่อเมืองนครราชสีมาและหันไปฝากฝังกับเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งตั้งตัวเป็นอิสระ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้เจ้าพระยาจักรียกทัพไปปราบ ขากลับจากเมืองจำปาศักดิ์ได้เกลี้ยกล่อมหัวเมืองใกล้เคียงให้สวามิภักดิ์ ได้แก่ เมืองตะลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ และเมื่อพบเมืองร้างบริเวณลุ่มน้ำห้วยจรเข้มากมีชัยภูมิเหมาะสมที่จะตั้งบ้านเมือง จึงได้ตั้งเมืองขึ้นที่ข้างต้นแปะใหญ่รวบรวมผู้คนรวมทั้งพวกเขมรป่าดง มาตั้งหลักแหล่งจนเป็นปึกแผ่น ใช้นามว่า เมืองแปะ (พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล, 2539, น. 30) มีงานน้อยชิ้นที่นำเสนอการดำรงอยู่ของเมืองพนมรุ้งในอดีต ซึ่งผู้วิจัยพบเฉพาะผลงานของ ดร.สรเชต วรรคามวิชัย แห่งสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ ที่อ้างถึงพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอวังเลขที่ 222.2/ก104 จ.ศ.801-802 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

ประมาณปี พ.ศ. 1981(จ.ศ. 800) สมเด็จพระบรมราชาที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงเตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองพิมายและพนมรุ้ง แต่เจ้าเมืองเหล่านั้นเข้าเฝ้า พระองค์จึงโปรดให้กลับไปครองบ้านเมืองตามเดิม ซึ่งต่อมาเมืองพิมาย พนมรุ้ง และเมืองบิหารได้กลายเป็นฐานอำนาจทางการเมืองอยุธยาในการแผ่อิทธิพลเข้าสู่เขมร (สรเชตวรคามวิชัย, 2541, น. 5)

ข้อความดังกล่าวเป็นการยืนยันว่ามีเมืองชื่อพนมรุ้งอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ไม่สามารถให้รายละเอียดอื่นได้ หรือหมายถึงการนำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์เป็นไปตามประวัติศาสตร์ทางการที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งคือ หลังพุทธศตวรรษที่ 18 เมืองหรือรัฐในอีสานที่มีเทวสถานขอมหลายแห่งค่อยๆ ลดความสำคัญลงกลายเป็นเมืองเล็กๆ ห่างไกลศูนย์กลางการปกครองหรือบางแห่งถูกทิ้งร้างไป (กรมศิลปากร, 2531, น. 100) หรือ “ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นบุรีรัมย์ขาดตอนอยู่ช่วงหนึ่งคือจากยุคโบราณจนสิ้นสุดการก่อสร้างปราสาทหินในที่ต่างๆ จากนั้นประวัติศาสตร์บุรีรัมย์เริ่มชัดเจนขึ้นอีกครั้งตอนปลายสมัยอยุธยา” (สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์, 2526, น. 28)

การนำเสนอประวัติศาสตร์ดังกล่าว สอดคล้องกับการนำเสนออดีตตนเองของผู้คนในชุมชนบุและตำบลจรเข้มากว่าเป็นถิ่นฐานเก่าแก่ของ “เขมรป่าดง” ในความหมายว่าเป็นเขมรที่อยู่ตามป่าเขา (บุญธรรม ชัยวิเศษ, สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2555) ซึ่งนัยยะเชิงดูถูกของคำว่า “ป่าดง” ทำให้การรับรู้และถ่ายทอดคำว่า “เขมรป่าดง” เป็นไปโดยก้ำกึ่งระหว่างความภาคภูมิใจที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมในดินแดนแถบนี้กับการถูกมองเชิงดูถูก และมีการเลือกใช้คำว่า “เขมรสูง” ในการนำเสนอบางส่วน เช่น ในหนังสือประโคนชัยร้อยปีระบุว่า “ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย เป็นชุมชนเก่าแก่ของชาวเขมรสูง ที่อยู่เชิงเขาพนมรุ้งด้านตะวันออกมาตั้งแต่ก่อนตั้งอำเภอประโคนชัยปี พ.ศ. 2440”¹³ (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540, น. 18) เป็นต้น ส่วนในการพูดคุยบอกเล่าแก่ผู้วิจัย ได้มีผู้เลือกใช้คำว่า “เขมรประโคนชัย” เรียกชาวเขมรที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมในอำเภอนี้ เช่น นายจำลอง จุตโตผู้นำชุมชนบุ เล่าว่า มีคนจีนจำนวนมากย้ายมาตั้งถิ่นฐานในตัวอำเภอประโคนชัยและแต่งงานกับชาวเขมรที่นี่ ทำมาหากินอยู่ต่อมาจนขึ้นลูกหลาน เขมรประโคนชัยจำนวนมากเลยมีเชื้อจีนผสมเขมร (รวมทั้งตัวเขาเองด้วย) แต่อยู่ในเมืองไทยก็เป็นคนไทย รายละเอียดทางวัฒนธรรมบางอย่างเช่น

¹³ เมื่อแรกตั้งอำเภอประโคนชัย พ.ศ. 2440 มีเขตการปกครอง 6 ตำบล หนึ่งในนั้นคือตำบลจรเข้มาก มีชุมชนอะสุระคะ (ชุมชนานประโคน)เป็นกำนัน (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540, น. 18) โดยในตอนนั้นใช้ชื่ออำเภอดลุง ตามชื่อเดิมของเมืองดลุง ครั้นปี พ.ศ. 2482 จึงเปลี่ยนเป็นอำเภอประโคนชัย (ทวิศักดิ์ คิตบรรจง และคณะ, 2535, น. 1)

คำพูด ประเพณีพิธีกรรม ฯลฯ แตกต่างจากชาวเขมรกัมพูชามากพอที่จะจำแนกได้ชัดเจน (จำลอง จูโต, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2555) ส่วนชาวเขมรในชุมชนบุตที่บรรพบุรุษอพยพจากสุรินทร์นั้นมีวัฒนธรรมแตกต่างกับเขมรประโคนชัยอยู่บ้าง แต่ภายหลังกระบวนการทำทุกชาติพันธุ์ให้กลายเป็นไทยของ รัฐไทยผ่านการบังคับใช้ภาษาไทยและประเพณีไทยในโรงเรียนและสถานที่ราชการ จนการใช้ภาษาเขมรและประเพณีเขมรลดความสำคัญลงโดยเฉพาะในหมู่คนรุ่นใหม่ที่มีอายุน้อยกว่า 40 ปี เขมรทั้งสองกลุ่มจึงไม่ได้ต่างกันมากพอที่จะจำแนกได้ชัดเจน (จำลอง จูโต, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2555) ด้วยลักษณะดังกล่าว จึงมีความเป็นไปได้ที่คนในชุมชนบุตจะอ้างถึงการเป็นเขมรป่าดงของตนเองในฐานะเขมรดั้งเดิมที่อาจจะอยู่ในท้องถิ่นนี้มาตั้งแต่สมัยสร้างปราสาทพนมรุ้ง ตามข้อสันนิษฐานเรื่องการสืบทอดชื่อพนมรุ้ง (ซึ่งจะนำเสนอต่อไป) แต่อาจด้วยข้อจำกัดตรงที่เรื่องเล่าว่าด้วยประวัติศาสตร์ชุมชนบุตเริ่มต้นจากบรรพบุรุษรุ่นแรกที่ย้ายมาจากจังหวัดสุรินทร์เมื่อราว 80 ปีที่ผ่านมา นี่เอง ผู้วิจัยจึงได้ฟังการอ้างฐานะเขมรป่าดงจากคนในชุมชนบุตเพียงไม่กี่รายเท่านั้น ทั้งยังไม่แน่ชัดว่าผู้พูดต้องการอ้างถึงความเป็นกลุ่มชนดั้งเดิมสมัยก่อนเมืองพระนครหรือไม่ เนื่องจากเมื่อสอบถามต่อผู้พูดอธิบายได้เพียงว่าเป็นคำเรียกสมัยอยุธยา

ในส่วนของอำเภอนางรอง/เฉลิมพระเกียรติ และชุมชนตาเป็ก แม้จะมีกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเป็นประชากรจำนวนมากและนับได้ว่าเป็นชนกลุ่มหลัก แต่ภาพตัวแทนของท้องถิ่นทั้งสองระดับนี้คือกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเบิ้ง ดังปรากฏการเรียกภาษาถิ่นไทยเบิ้งที่ใช้กันมากกว่าภาษา(ไทย)นางรอง และอธิบายว่ามีสำเนียงต่างจากไทยโคราช(ซึ่งเป็นชื่อเรียกหลักของภาษาไทยเบิ้ง)เล็กน้อย โดยในส่วนของชุมชนตาเป็ก แม้จะมีประวัติชุมชนที่สรุปเป็นหนึ่งเดียวกันไม่ได้¹⁴ว่า ตาเป็ก ผู้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนจนเป็นที่มาของชื่อเรียกชุมชนนี้เป็นชาวไทยโคราช¹⁵หรือชาวเขมรจากกัมพูชา¹⁶ แต่ยืนยันได้ว่ามีกลุ่ม

¹⁴ ตามคำบอกเล่าของครูยศพล มะลิซ้อนอดีตครูโรงเรียนวัดอัมมารามซึ่งเคยรวบรวมข้อมูลประวัติหมู่บ้านตาเป็กด้วยการจัดประชุมกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่เมื่อราว 10 ปีก่อน ระบุว่าในที่ประชุมตอนนั้นผู้ยืนยันความทรงจำทั้งสองแนวทางต่างเชื่อมั่นในคำบอกเล่าที่ตนจดจำต่อมาจากคนรุ่นก่อนๆ แบบไม่มีใครยอมใคร ในที่สุดจึงได้ยุติการประชุมโดยไม่มีข้อสรุปเดียว (ยศพล มะลิซ้อน, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2555) และเมื่อผู้วิจัยสอบถามจากหลายๆ ท่านในปัจจุบัน พบว่าความทรงจำทั้งสองชุดยังคงได้รับการบอกเล่าสืบทอดมาจนปัจจุบันเพียงแต่มีผู้สนใจจดจำน้อยลง

¹⁵ จากเรื่องราวที่อยู่ในความทรงจำของตาพาด สมัยกุล ผู้อาวุโสของตระกูลใหญ่ในหมู่บ้านตาเป็ก ซึ่งได้รับการบันทึกเป็นเอกสาร “ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องประวัติบ้านตาเป็ก” จัดทำโดยนางประมวล รอดสง โรงเรียนวัดอัมมาราม(เทิงอนุสรณ์) ตำบลตาเป็ก (ม.ป.ป.) ระบุว่าเมื่อครั้งเจ้าอนุวงศ์มาตีเมืองโคราช สมัยรัชกาลที่ 3 (ตามประวัติศาสตร์คือ พ.ศ. 2369) ได้กวาดต้อนชาวเมืองไปเวียงจันทร์ ระหว่างทางตาเป็กตาโองพาพรรคพวกหนีกองทัพมาทางอำเภอนางรอง เดินทาง

ชาติพันธุ์ไทยเบ็ญจากโคราชและอำเภอนางรอง กับชาวเขมรจากกัมพูชาย้ายมาตั้งถิ่นฐานร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหมู่บ้านตาเป็กมีประชากรเพิ่มขึ้น ขณะที่พื้นที่ตั้งบ้านมีจำกัดและรายล้อมด้วยที่ลุ่มสำหรับทำนาซึ่งมีน้ำหลากท่วมทุกปี ประมาณ 110 ปีก่อน จึงเริ่มมีชาวบ้านตาเป็กที่ค่อยๆ ย้ายออกทีละ 1-2 ครอบครัว ไปตั้งบ้านเรือนตามที่สูงในเขตนา โกล้เขาพนมรุ้งมากขึ้น บริเวณนั้นมีหนองน้ำขนาดใหญ่เรียกว่า หนองแห่น จึงเรียกชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นว่าบ้านดอนหนองแห่น ช่วงเวลาใกล้เคียงกันมีชาวเขมรจาก อำเภอดาพระยา จังหวัดปราจีนบุรี¹⁷ (ต้นตระกูลปานหัตถาและศรีตระกูล) และที่อื่นๆ (ตระกูลนาราช และเบญจศาสตร์) อพยพมาอยู่ร่วมกัน โดยส่วนหนึ่งผ่านมาทางบ้านผึกหวาน (ปัจจุบันคือบ้านถนนหัก) จึงมีผู้ที่แต่งงานกับคนไทย(โคราช) ก่อนย้ายมาอยู่บ้านตาเป็กจำนวนไม่น้อย

ลำปะเทียมาจนถึงเขาพนมรุ้ง เห็นอุดมสมบูรณ์เลยตั้งบ้านอยู่ทางทิศเหนือใกล้ๆ กับหนองตาโอ่งปัจจุบัน หรือที่ตั้งหมู่บ้านตาเป็กในปัจจุบัน ภายหลังกองทัพของยาโม(ท้าวสุรนารี) เอาชนะได้และกวาดต้อนไพร่พลกลับโคราช ตาเป็กตาโอ่งก็กลับไปอยู่โคราชตามเดิม แต่ก็ได้ตั้งชื่อหมู่บ้าน “ตาเป็ก” และแหล่งน้ำ “หนองตาโอ่ง” แล้ว ส่วนคนอีกกลุ่มหนึ่งมี ทวดทองทวดเถียน เป็นคนไทยที่ไปอยู่กัมพูชา เมื่อเกิดภาวะข้าวยากหมากแพงในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงย้ายกลับมาอยู่ที่สุรินทร์ต่อมา ได้มาเที่ยวชมปราสาทพนมรุ้งเห็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านบุตาพรม แต่ต่อมาแล้ง อดน้ำ จึงย้ายมาอยู่บ้านตาเป็กด้านทิศใต้ และสานสัมพันธ์ทางการแต่งงานกับชาวไทยโคราชบ้านผึกหวาน (ปัจจุบันคือบ้านถนนหัก) ได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ปกครองหมู่บ้านมาจนขึ้นลูกหลาน (พาด สมัยกุล, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2554)

¹⁶ จากคำบอกเล่าของลูกหลานชาวเขมรที่ปัจจุบันพูดภาษาโคราชในบ้านตาเป็กทั้งสามหมู่ และบันทึกในหนังสือ *มูลนิธิการศึกษาพนมรุ้ง* (ประชุม ภาควิชาศิลปะ และคณะ, 2526, น. 35) ที่จัดทำโดยกลุ่มครู-กรรมการสภาตำบล และผู้เกี่ยวข้องในตำบลตาเป็กและเจริญสุข ระบุว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3-4 (ระบุเวลาไม่ได้เนื่องจากฟังต่อๆ กันมา ไม่มีผู้รู้รายละเอียด-เพิ่มเติมโดยผู้วิจัย) มีชาวเขมรจากกัมพูชา อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เชิงเขาพนมรุ้ง มีประมาณ 10 กว่าครัวเรือน หัวหน้ากลุ่มเป็นคนหัวล้านซึ่งภาษาเขมรเรียกว่า “กบาลตาเป็ก” ชาวบ้านใกล้เคียงจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่าบ้านตาเป็ก ตามลักษณะของหัวหน้าหมู่บ้านที่เป็นคนหัวล้าน จากนั้นก็มีคนไทยที่แตกทัพมาสมัยเจ้าโอ-เจ้าเมืองนางรองกบฏเข้ากับเจ้าอนุวงศ์มาอยู่ผสมปนเปกัน รวมถึงคนกลุ่มอื่นๆ เช่น ลาว และพม่าโดยมีผู้ระบุว่า “คนชื่อตาเป็ก เอาช้างมาเลี้ยง และพักที่บ้านตาเป็ก แก่หัวล้าน เขมรเลยเรียกว่าตาเป็ก เป็นชื่อหมู่บ้าน ไม่รู้ประวัติว่าแกมาจากไหน รู้แค่ว่ามีต้นไทรใหญ่อยู่โน้นบ้าน แกผูกช้างตรงนั้น” (แฟง แก้วงกฏ, สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2555)

¹⁷ ปี พ.ศ. 2536 มีการแยกจังหวัดสระแก้วออกจากจังหวัดปราจีนบุรี อำเภอดาพระยาจึงเปลี่ยนเป็นอยู่ในเขตปกครองจังหวัดสระแก้ว

และบางส่วนเป็นชาวจีนที่เคลื่อนย้ายผ่านกัมพูชาก่อนเข้าสู่บุรีรัมย์ ดังนั้น ชาวบ้านรุ่นปัจจุบันจำนวนมากจึงสืบเชื้อสายเขมรปนจีนในรุ่นปู่ย่าตายาย โดยที่กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในรุ่นแรกยังคงอัตลักษณ์ด้วยการพูดภาษาเขมร แต่ระยะ 40-50 ปีที่ผ่านมา คนทั้งหลายสื่อสารกันด้วยการพูดไทยปนเขมร เพื่อสื่อสารกับคนไทยได้สะดวก และต่อมาค่อยๆ เลิกพูดเขมร จนราว 10 ปีที่ผ่านมา ไม่มีคนพูดเขมรในหมู่บ้านแล้ว (ควาย ปานหัตถา, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554) และชาวชุมชนตาเป็กแทบไม่มีใครอ้างตัวเองเป็นชาวเขมร¹⁸

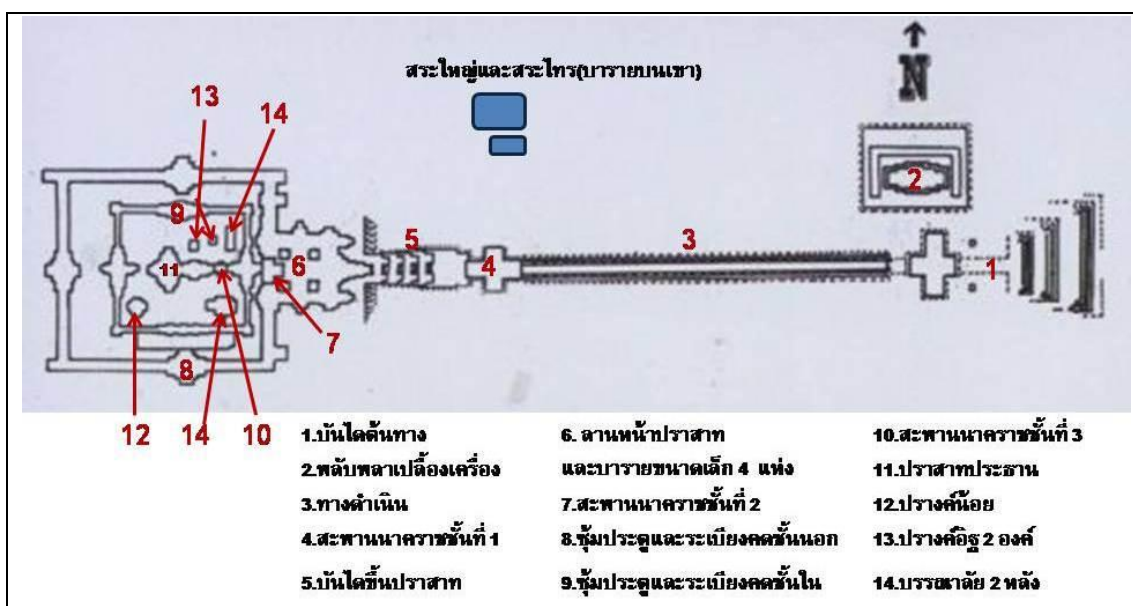
ทั้งนี้ ในหมู่ผู้เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งมักนำเสนอภาพว่า ชุมชนบุ และชาวอำเภอลำปลายมาศเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ส่วนชุมชนตาเป็ก ชาวอำเภอลำปลายมาศและนางรองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเบิ้ง และจากการสำรวจในช่วงแรก ผู้วิจัยพบว่า ความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรมมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่นว่าด้วยงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ซึ่งถูกเรียกว่า “งานเขมรขึ้นเขา” และถูกใช้อย่างความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งมาก่อนการยึดครองของกรมศิลปากร มากกว่าที่จะถูกใช้อย่างความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งจากการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สืบเชื้อสายจากกลุ่มผู้สร้างมรดกอารยธรรมขอมตามที่ผู้วิจัยนำเสนอข้างต้น ผู้วิจัยจึงพยายามสืบย้อนกลับไปเพื่อพิจารณาด้วยตัวเองว่างานดังกล่าวน่าจะมีการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมกับชุมชนตาเป็กหรือไม่ อย่างไร แต่จากคำบอกเล่าของผู้ที่ส่วนมากเป็นผู้สูงอายุในชุมชนตาเป็กและใกล้เคียง พร้อมกับสังเกตว่าชาวตาเป็กมีการรับรู้เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวอย่างไร รวมถึงการรับรู้เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่นโดยเฉพาะบรรพบุรุษของตนเองด้วย ซึ่งการพูดคุยสอบถามจากคนทั่วไปพบว่า ความทรงจำร่วมของชาวชุมชนตาเป็กเกี่ยวกับเรื่องในอดีตทั้งบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งและความสัมพันธ์กับปราสาทพนมรุ้งเลือนรางและสับสนมาก ส่วนใหญ่ระบุว่าตนเองไม่ใส่ใจกับประวัติความเป็นมาของชุมชนจึงจำไม่ได้ แต่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เน้นการส่งลูกหลานเรียนต่อในระดับสูงตั้งแต่ 90 กว่าปีก่อน ทำให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนตาเป็กมีการย้ายออกจากชุมชนทั้งแบบถาวรและชั่วคราวมาก จนความใส่ใจติดตามจดจำกับเรื่องราวในชุมชนลดน้อยลง ตรงข้ามกับชาวชุมชนบุที่ยังคงมีวิถีชีวิตเกษตรกรรมและอาศัยในชุมชนจนราวทศวรรษ 2530 จึงมีการย้ายไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น แต่ผู้คนจำนวนมากยังใส่ใจจดจำเรื่องราวในอดีตของชุมชน ซึ่งนับเป็นจุดแตกต่างสำคัญระหว่างชุมชนทั้งสองด้วย

¹⁸ ยกเว้นกรณีพิเศษคือเมื่อมีผู้หยิบยกเรื่องทายาทของผู้สร้างพนมรุ้ง หากอ้างว่าเป็นเขมร ได้มีคนบอกว่าคนตาเป็กก็ลูกหลานเขมรเหมือนกัน

3.3 ปราสาทพนมรุ้งในความทรงจำของคนท้องถิ่นช่วงก่อนการเข้ามาของกรมศิลปากร

ก่อนที่จะนำเสนอเรื่องเล่าว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งของคนในชุมชนท้องถิ่น ผู้วิจัยขอเสนอสภาพปราสาทพนมรุ้งในอดีต ตามที่ประมวลจากภาพเก่าและเนื้อหาในรายงานการสำรวจปราสาทพนมรุ้งของมานิต วลิตโถม เมื่อ พ.ศ. 2503 (กรมศิลปากร, 2510, น. 9-14) กับข้อมูลการสำรวจปราสาทพนมรุ้ง ของอายมอเนียร์ (Etienne Aymonier) ในช่วงปี พ.ศ. 2428 (Aymonier, 1999, pp. 158-161) เพื่อปูพื้นฐานให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นเมื่อมีการเปรียบเทียบสภาพก่อน-หลังการบูรณะ โดยจะวงเล็บศัพท์วิชาการของสิ่งก่อสร้างแต่ละส่วนเพื่อให้สะดวกในการอ้างอิงองค์ความรู้ทางวิชาการในการนำเสนอต่อไป ดังนี้

ปราสาทพนมรุ้งเป็นกลุ่มสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่บนเขาพนมรุ้ง มีวัดคู่หลักเป็นหินขนาดใหญ่ ประเพทศิลาทราย และศิลาแลง ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ที่แสดงถึงแผนผังแนวเส้นตรงจากช่วงกลางเขาทางทิศตะวันออกขึ้นสู่ยอดเขา ได้แก่

ภาพที่ 3.2 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทพนมรุ้ง ปรับจาก ปราสาทพนมรุ้ง (น. 20), โดย กรมศิลปากร, 2531, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, สำนักโบราณคดี.

1. โรงช้างเผือก [พลับพลา] เป็นอาคารศิลาแลงขนาดใหญ่ มีระเบียงคดล้อมสามด้าน ยกเว้นด้านทิศใต้ที่ดูเหมือนก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จจึงมีแต่ฐานศิลาแลงเป็นฐานเท่านั้น ภายในอาคารมีพระภิกษุฝ่ายมหานิกายนามหลวงพ่อเอ๋ พำนักอยู่ ได้ก่อพระพุทธรูปด้วยอิฐโอบปูนขึ้นองค์หนึ่งที่กลางอาคาร ห่างจากอาคารนี้มีสระน้ำขนาดเล็ก 3 สระ ขังน้ำได้ตลอดปี

2. ทางเดินหิน [ทางดำเนิน] เป็นเส้นทางตรงไปสู่บันไดทางขึ้นปราสาท ปูพื้นด้วยศิลาแลง กว้างราว 9.2 เมตร ยาว 160 เมตร มีเสาหินรูปทรงคล้ายดอกบัว[เสานางเรียง] ตั้งเรียงรายสองข้างทาง ปีกห่างกันเป็นระยะๆ ตรงกันทั้งสองข้าง เสาส่วนมากล้มและ/หรือหัก เหลือติดอยู่เพียง 2-3 ต้นเท่านั้น

3. บันได [บันไดขึ้นปราสาท] เป็นจุดเชื่อมจากทางเดินหินกับส่วนที่มีความลาดชันมากเพื่อขึ้นไปยังปราสาท โดยมีฉัณฐานรูปปีกกาเป็นทางขึ้น ต่อด้วยชานกว้างเชื่อมกับบันไดขึ้นปราสาทชานบันได [สะพานนาคราช] จึงเป็นพื้นที่กว้าง ซึ่งตามคำบอกเล่าของนายจำลอง จุดโต ระบุว่า มีการต่อเติมอย่างง่าย ๆ เพื่อเป็นศาลาสำหรับประกอบกิจกรรมของสำนักสงฆ์ แต่ตามรายงานสำรวจของมานิตมิได้ระบุไว้

4. สระใหญ่ [บาราย] เป็นสระน้ำขนาดใหญ่ ที่มีทางเดินเชื่อมต่อกับบันไดไปทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญสำหรับการใช้บริโภคและจับหาสัตว์น้ำของชาวบ้านที่ขึ้นมาบนเขาพนมรุ้ง

5. ท้องพระโรง [โคปุระ] สภาพภายนอกและทางเดินภายในยังคงสภาพดี มีศิลาจำหลักหล่นจมนดินท่อนหนึ่งที่หน้าประตูทางทิศตะวันออกที่ถือเป็นประตูหน้า ช่องหน้าต่างกับซุ้มประตูข้างด้านเหนือและด้านใต้ยังคงสภาพดี

6. ปราสาทประธาน ยอดปราสาททรวดพดักสมบูรณ์อยู่ทางทิศใต้ของตัวปราสาท ตรวจพบศิลาจำหลักเป็นรูปภาพงามๆ หลายชิ้น เห็นฐานปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม หน้าประตูปราสาททั้งสี่ทิศมีมุข ต่อเชื่อมกับฉนวนทางเดิน หรือโคปุระ

7. ปราสาทน้อย ยอดทรวดพดัก ในคูหาปราสาทนี้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ซึ่งบันทึกของอายมอริเยร์ ระบุว่า ผู้คนในหมู่บ้านรอบๆ เขาพนมรุ้งมีวัฒนธรรมฉลองปีใหม่ด้วยการสรงน้ำพระพุทธรูปจำนวนน้อยที่พบในปราสาท และสักการะรอยพระพุทธรูปหินขนาดใหญ่กว่า 1 เมตรที่อาจถูกนำมาจากวัดในโคราช ณ เวลาหนึ่งก่อนเขาไปพบ (Aymonier, 1999, p. 158) อันแสดงถึงธรรมเนียมการจัดพิธีกรรมทางศาสนาบนเขาพนมรุ้งที่มีมานานก่อนการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนบรูณะแรก และคงสืบทอดต่อกันเรื่อยมาในหมู่คนท้องถิ่น และในรายงานสำรวจของมานิต วัลลิโกดม ระบุว่าทำขายนานอันเป็นบริเวณว่างเปล่าภายนอกปราสาท มีพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกายปลุกกุฏิย่อยๆ พำนักอยู่หลายองค์ โดยไม่มีการสร้างสิ่งปลูกสร้างใหม่ๆ แทรกในกลุ่มโบราณสถาน (กรมศิลปากร, 2510, น. 13)

กล่าวโดยสรุปคือ ในช่วงก่อน พ.ศ. 2514 ปราสาทพนมรุ้งอยู่ในสภาพที่ปราสาทประธานปรักหักพังเป็นกองหินขนาดใหญ่ แต่ยังคงมีความยิ่งใหญ่ขององค์ประกอบโดยรอบ รวมถึงชิ้นส่วนประติมากรรมอันสวยงามทั้งภาพสลักบนแผ่นหิน เทวรูปขนาดต่างๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก

จากการสอบถามถึงความสัมพันธ์ของชุมชนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้ง พบว่า มีคำตอบที่แบ่งแยกออกเป็นสองกลุ่มหลัก คือ (1) ความสัมพันธ์ในอดีตก่อนการบูรณะปราสาทพนมรุ้งของกรม

ศิลปากร ซึ่งตามข้อมูลของกรมศิลปากรระบุว่าเริ่มต้นโครงการบูรณะในปี พ.ศ. 2514 และเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2532 (หลังทำพิธีเปิดแล้วยังมีการบูรณะต่อในส่วนลานหน้าทางดำเนิน) โดยที่ก่อนหน้านี้ กรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่มาพักประจำบนยอดเขาตั้งแต่วารปี พ.ศ. 2507 เพื่อเฝ้ารักษาของโบราณ กันคนมาขุดค้นเนื่องจากมีการสำรวจพบว่าโบราณวัตถุจำนวนมากซึ่งเคยอยู่ประจำตำแหน่งต่างๆ ถูกเคลื่อนย้ายมากองรวมกันในลักษณะเตรียมขนย้าย (เสถียร ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554) รวมถึงมีการจ้างคนในชุมชนจำนวนหนึ่งเข้าร่วมเป็นแรงงานในกิจกรรมดูแลรักษาเบื้องต้น เช่น ทำความสะอาด-กำจัดความรกเรื้อของพื้นที่ลานปราสาท เป็นต้น (ประพัฒน์ แวงวงศ์, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554) กับ (2) ความสัมพันธ์ในปัจจุบันที่กรมศิลปากรจัดตั้งสำนักงานอุทยาน ประวัติศาสตร์พนมรุ้งควบคุมดูแลตลอด

ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอเฉพาะความสัมพันธ์ในอดีตเท่าที่ประมวลภาพจากทั้งสองชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจการรับรู้วาทกรรมชุดต่างๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ดังนี้

3.3.1 ปราสาทขอม –วังขัตรีย์ -ตำนานปาลิตอรพิม

สิ่งปลูกสร้างเก่าแก่สร้างจากหินทรายขนาดใหญ่และ/หรือศิลาแลงมีรูปแบบทาง สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่รู้จักกันมาแต่ดั้งเดิมว่าเป็นปราสาทขอม ซึ่งในท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้งมีการเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นปราสาทราชวังของกษัตริย์ขอม อันหมายถึงกลุ่มชนที่เป็นบรรพชนของชาว เขมรในกัมพูชาและเคยมีเมืองหลวงซ้อนนครธม แผ่ขยายอำนาจมาสู่ดินแดนแถบนี้จึงปรากฏการสร้าง สิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่/ย่อม รวมทั้งมีการขุดพบซากวัตถุและโครงกระดูกในพื้นที่บริเวณนี้ (ระหว่าง การปลูกสร้างบ้านเรือนหรือทำนา) กระจายอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณเชิงเขาพนมรุ้งด้าน ตะวันออก หรือฝั่งอำเภอประโคนชัย โดยชาวบ้านตั้งชื่อเรียกตามลักษณะเด่นด้วยภาษาถิ่น เช่น ปราสาทหินพิมาย ปราสาทบ้านบุ ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง กุฏิฤๅษีหนองบัวราย ปรางค์กู๋ กูสันตรัตน์ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชื่อเรียกที่ไม่ได้มีการบัญญัติให้เป็นหนึ่งเดียว เช่น ปราสาทพนมรุ้งมีการเรียก ทั้ง ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทหินพนมรุ้ง ปรางค์พนมรุ้ง เป็นต้น โดยส่วนมากเป็นชื่อเรียกที่ ผูกกับชื่อที่ตั้ง เช่น กุฏิฤๅษีโคกเมือง ปราสาทบ้านบุ เป็นต้น

ตามความเห็นของนักประวัติศาสตร์ การรับรู้วาทกรรมคือกลุ่มชนที่มีอาณาจักรใหญ่โตมา ก่อนการตั้งเมืองหลวงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยอย่างสุโขทัยนั้นเป็นสิ่งที่มีความแต่ดั้งเดิมในสังคมไทย (นิคม มุสิกคามะ, 2536, น. 7) เชื่อกันว่า บรรพบุรุษของชาวไทยเคยอยู่ใต้ปกครองของขอมมาก่อน และรับ สืบทอดวัฒนธรรมต่างๆ ทั้งภาษา สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม มาใช้ในสังคมและประเพณีไทย มากมาย (นิคม มุสิกคามะ, 2536, น. 217) อย่างไรก็ตาม เรื่องราวในอดีตยุคขอมที่โดดเด่นด้วยการ สร้างสถาปัตยกรรมจากหินขนาดใหญ่ กลับเป็นประวัติศาสตร์ที่ขาดช่วงการสืบทอดอย่างเป็นระบบ จนถูกหลงลืมแม้แต่ในดินแดนกัมพูชาเอง (แซนด์เลอร์, 2546, น. 45) ทำให้เนื้อหาที่รับรู้กันอย่าง แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ เป็นไปในรูปตำนาน นิทานปรัมปรา หรือพงศาวดารแบบดั้งเดิมที่ยังไม่มี

การคัดออกส่วนที่เป็นตำนาน นิทานปรัมปรา หรือเรื่องเหนือธรรมชาติ ซึ่งขาดลำดับเวลาที่แน่ชัดและรายละเอียดที่ต่อเนื่อง

ในเขตอีสานใต้ มีตำนานที่แพร่หลายอย่างกว้างขวางเรื่องปาจิต-อรพิม เป็นแหล่งอ้างอิงความเป็นมาของชื่อสถานที่ต่างๆ เช่น นางรอง พิมาย ท่งกระเด็น ลำปลายมาศ ฯลฯ มาจนปัจจุบัน โดยมีสำนวนต่างๆ มากมาย ที่มีรายละเอียดเหมือนกันบ้างต่างกันบ้าง แต่เค้าหลักร่วมกันคือเจ้าปาจิต เจ้าชายเขมรมาจากนครธม มาพบหญิงท้อในเขตดินแดนประเทศไทยปัจจุบันซึ่งมีลักษณะตรงตามคำทำนายว่าเป็นแม่ของเนื้อคู่ ปาจิตจึงได้ขออาศัยอยู่ด้วยจนหญิงนั้นคลอดนางอรพิมและเลี้ยงดูจนเติบใหญ่ หลังจากปาจิตกลับเมืองของตนเพื่อเตรียมขบวนขันหมากมาสู่ขอนางอรพิม ท้าวพรหมทัตส่งทหารมาจับตัวนางอรพิมไปเมืองพิมาย เจ้าปาจิตตามไปช่วยนางออกมา แต่มีเหตุให้พลัดพรากกันอีกนานกว่าจะได้ครองคู่อยู่ร่วมกันในที่สุด ซึ่งตามสำนวนที่ผู้วิจัยได้ฟังจากผู้รู้ในชุมชนตาเป๊กระบุว่า ปาจิตมาพบนางบัว ผู้เป็นแม่ของอรพิมบริเวณเชิงเขาพนมรุ้งและสร้างปราสาทพนมรุ้งให้เป็นที่อยู่ของนางจนคลอดอรพิมออกมา และในตอนท้ายทั้งคู่กลับมาแต่งงานและอยู่ร่วมกันที่ปราสาทพนมรุ้ง (ผลทิชาชาติ, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2554 ; ควาย ปานหัตถา, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554) โดยมีการอ้างอิงถึงหลักฐานยืนยันตำนานเป็นคราบดำของเขม่าควันไฟและกองขี้เถ้าในท้องพระโรงที่ผู้เฒ่าผู้แก่ชี้ว่าเป็น “ห้อง แม่อรพิมอยู่ไฟ” อันหมายถึงการอยู่ไฟของนางบัวหลังคลอดนางอรพิม และคำเรียกปรารภกันน้อยว่า “ปรารภค์อรพิม” รวมถึงเรียกชื่อต้นไม้ที่ออกดอกสีเหลืองสวยงามรอบบริเวณปราสาทว่า “ฝ้ายอรพิม” (ปัจจุบันเรียกว่า “ฝ้ายคำ” หรือ “สุพรรณิการ์” เป็นที่รู้จักกันว่าเป็นต้นไม้ที่ขึ้นตามยอดภูเขาไฟที่ดับแล้วซึ่งมีหลายยอดในจังหวัดบุรีรัมย์) พร้อมเรื่องเล่าว่านางอรพิมปลุกไว้เป็นสัญลักษณ์การแต่งงาน (ประกอบ พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554 ; แผง แก้ววงกฏ, สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2555 ; พุ่น นวลกระสังข์, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555; กอง เฮ่ประโคน, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555)

เช่นเดียวกับตำนานทั่วโลกคือไม่มีหลักฐานพิสูจน์ว่าตำนานปาจิต-อรพิมเริ่มเกิดขึ้นหรือแพร่หลายเมื่อใด แต่มีผู้วิเคราะห์ว่าตำนานปาจิต-อรพิม เป็นนิทานชาดกในพุทธศาสนาชื่อ ปาจิตกุมารชาดก ว่าด้วยอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เคยเกิดเป็นท้าวปาจิต ซึ่งปรากฏหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุดเป็นนิทานคำกลอนเรื่องปาจิตกุมารกลอนอ่าน ต้นฉบับตัวเขียนสมุดไทยจากสมัยกรุงธนบุรี เก็บรักษาไว้ที่กองหอสมุดแห่งชาติและมีระบุตอนท้ายว่าเขียนเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2316 (กรมศิลปากร, 2533, น. คำอธิบาย 1-3) และโคลงทวาทศมาสสมัยกรุงศรีอยุธยามีการอ้างอิงถึงเหตุการณ์สำคัญในเรื่องปาจิต-อรพิมด้วย (Rungsima Kullapat, 2013, p. 46) จากการศึกษาของรังสิมา (Rungsima Kullapat) พบว่าตำนานเรื่องนี้แพร่กระจายไปในที่ต่างๆ อย่างกว้างขวาง เช่น มีใบลานภาษาลาวที่จารตำนานนี้และภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดบ้านยาง จังหวัดมหาสารคาม มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่หน้าต่างวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น แต่พบการเล่าตำนานนี้พร้อมการเชื่อมโยงชื่อ

สถานที่ต่างๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์และนครราชสีมาเป็นหลัก¹⁹ และในชุมชนหลายแห่งที่ยังคงมีพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับนางอรพิมในฐานะเทพธิดา/เจ้าแม่ (Rungsima Kullapat, 2013, pp. 44-65, 75) ดังนั้นจึงมีนักวิชาการวิเคราะห์ว่า ตำนานเรื่องนี้ถูกนำมาใช้แทนที่ความเข้าใจความเป็นมาในการสร้างปราสาทขอม และการจดจำภูมิทัศน์ท้องถิ่นด้วยชื่อตามตำนาน (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2526ก, น. 151 ; Denes & Tiamsoon, 2013, p. 35) ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าวเป็นที่รับรู้และถูกอ้างถึงพร้อมเสริมคำอธิบายตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นบางส่วนว่า ตำนานปาจิต-อรพิมอาจมีส่วนเป็นประวัติศาสตร์แท้จริงในแง่ที่เคยมีเจ้าชายจากนครธมมาแต่งงานกับหญิงสาวแถวพนมรุ้ง ดังคำบรรยายของนางนภา เอี่ยมศิริ ผู้รู้ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยกย่องในชุมชนฯ หนึ่งในแกนนำที่รื้อฟื้นการนำเสนอตำนานเรื่องนี้ ซึ่งบอกเล่าระหว่างทำหน้าที่พิธีกรในพิธีบวงสรวงเมืองต่ำเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2555 เป็นต้นอย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันชาวเมืองนางรองส่วนหนึ่งอ้างถึงคำอธิบายชื่อเมืองนางรองว่าเป็นสิ่งแสดงความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งมาตั้งแต่ในอดีต โดยระบุที่มาของชื่อมาจากคำว่า “พนมโรง” ซึ่งชาวเขมรนิยมออกเสียงว่า “นมโรง” หรือมาจากตำนานปาจิต-อรพิมที่ว่า เมื่อนางอรพิมมานั่งร้องไห้ที่สามัญถูกกัดตายจึงเรียกว่าเมือง “นางร้อง(ไห้)” และเป็น “นางรอง” ต่อมา (จังหวัดบุรีรัมย์, 2529, น. 99) โดยเปรียบเทียบว่าชื่อเมืองตะลุงหรือประโคนชัยไม่มีตำนานที่เชื่อมโยงกับปราสาทพนมรุ้ง อันอาจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ตำนานเรื่องนี้ยังคงได้รับความสนใจจากผู้คนท้องถิ่นในระดับอำเภอและชุมชนมาจนปัจจุบัน ขณะที่ตำนานอื่นลบเลือนไปหมดแล้วจนยากจะสืบค้นว่าก่อนการสถาปนาวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ ชุมชนท้องถิ่นเคยมีการรับรู้ความหมายของปราสาทพนมรุ้งผ่านตำนานเรื่องอื่นใดอีกบ้าง แต่ทราบจากที่ระบุในหนังสือปราสาทพนมรุ้งของกรมศิลปากรว่ามีนิทานเรื่อง “อินทรีปรีดา”²⁰ เป็นแหล่งความเข้าใจเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งของชาวบ้านมาก่อน (กรมศิลปากร, 2531, น. 100)

¹⁹ การศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นสถานที่ต่างๆ ซึ่งมีชื่อตรงตามทีระบุในตำนานปาจิต-อรพิมจำนวน 27 แห่ง ในประเทศกัมพูชา (1 แห่ง) ลาว(1 แห่ง) และไทย (25 แห่ง-ส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์และนครราชสีมา มี 2 แห่งในจังหวัดสระแก้ว) เช่น นครธม พนมรุ้ง บ้านจานตำรา บ้านกรรณ ลำปลายมาศ พุ่งกระเด็น เขากระโดง พิมาย เป็นต้น (Rungsima Kullapat, 2013, pp. 120-123) โดยชี้ให้เห็นว่าตำนานนี้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในกลุ่มคนท้องถิ่นในจังหวัดบุรีรัมย์และนครราชสีมาที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้นๆ โดยมี 4 แห่ง คือบ้านตำแย พิมาย นางรอง และพุ่งกระเด็น ที่ได้รับการระบุในวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรที่ศึกษา (Rungsima Kullapat, 2013, pp. 43-44, 131)

²⁰ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยไม่พบผู้รู้จักตำนานเรื่องดังกล่าวเลย แต่พบวรรณกรรมโบราณเรื่อง “อินทรีปรีดา” ซึ่งภูมิจิต เรื่องเดช บรรยายจากต้นฉบับเป็นสมุดข่อยโบราณฉบับที่บิดาของเธอที่เป็นชาวจังหวัดบุรีรัมย์ได้รับต่อมาจากปู่และเก็บรักษาไว้นานแล้ว เมื่อปี พ.ศ. 2526 โดยมี

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า ในท้องถิ่นยังเคยมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับแคว้นพนมโง เป็นชื่ออาณาจักรโบราณที่มีการกล่าวถึงในงานเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่มีผู้สนใจบางส่วนอาศัยอ่านจากเอกสาร/หนังสือต่างๆ และนำมาเล่าต่อ แม้ไม่สามารถให้รายละเอียด แต่มักเชื่อมั่นว่ามีแคว้นพนมโงมาตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว (พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554; อดิศักดิ์ บุญหนัก, สัมภาษณ์, 6 เม.ย.54; สวาท ศรีผดุง, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555) จากการสืบค้นเอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ พบหนังสือของ ดร.สรเชต วรคามวิชัย อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ที่อาศัยการสืบค้นเอกสารประวัติศาสตร์ได้ให้คำอธิบายไว้ว่าอาณาจักรพนมโงเจริญรุ่งเรืองร่วมสมัยกับอาณาจักรศรีจนาศะในเขตนครราชสีมา (สรเชต วรคามวิชัย, 2528, น. 7) อ้างถึงเอกสารชื่อ “แคว้นพนมโง” ของอ้น สหะรินทร์ สกุลเลหวัด พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2526 โดยสยามการพิมพ์ กรุงเทพฯ และพระราชพงศาวดารเขมรของทองสืบ สุภะมาร์ค พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2501 โดยองค์การคำครุสภา กรุงเทพฯ ประมวลความได้ว่า พื้นที่แถบนี้มีประชากรอาศัยอยู่ต่อเนื่องกันมา แม้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีชื่อว่าแคว้นพนมโง มีแคว้นอื่นๆ ใกล้เคียงในสมัยเดียวกันคือ แคว้นพนมวัน(โคราช), พิมาย, บันเทียสรีอง, ประโคนชัย(ตลิ่ง) ซึ่งรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี(อุทอง)ของไทย มีสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงกัมพูชาธิบดี ในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริโยทัย (พ.ศ. 1896) อันสืบเนื่องจากรัชกาลก่อนคือสมเด็จพระศรีลำพราชา (พ.ศ. 1890 - 1896) ที่ราชทูตไทยที่นำราชสารจากสมเด็จพระรามาธิบดีไปถวายแล้วถูกฆ่าตายหมด สมเด็จพระรามาธิบดีจึงให้ยกกองทัพไปตีนครธม โดยครั้งที่ขุนหลวงพะงั่ว ซึ่งเป็นเจ้าเมืองอุทอง ยกทัพไปช่วยพระราเมศวรรบกับกรุงกัมพูชาธิบดี ได้ผ่านทางแคว้นพนมโงหรือนางรอง ผ่านเขตประโคนชัยลงสู่ช่องตากิ้ว ช่องสระแจง เข้าสู่นครธม อีกทั้งต่อมาสมัยสมเด็จพระศรีสุริโยทัยที่ 2 (พ.ศ. 2011 - 2017) มีสมเด็จพระธรรมราชาหนัความขัดแย้งกับสมเด็จพระศรีสุริโยทัยที่ 2 ไปช่องสุมอยู่ที่บ้านท่าเลอม บริเวณเหนือเขาพนมรุ้ง อันแสดงว่าดินแดนแถวนั้นเป็นอิสระมิได้ขึ้นต่อกรุงกัมพูชาธิบดี และยังมีประชากรมากพอที่จะเป็นกำลังรบด้วย (สรเชต วรคามวิชัย, 2528, น. 58-60)

บทไหว้ครูระบุว่าเป็นนิทานนอกชาดก เนื้อหาเป็นเรื่องราวของสองพี่น้องที่พลัดพรากจากกันในช่วงสงคราม ด้วยบุญญาธิการและอิทธิฤทธิ์ที่เพิ่มพูนระหว่างระเห่เร่ร่อน พี่ชาย(กุนวงศ์)ไปพบปราสาทหินร้างบนพื้นราบจึงเข้าไปใช้เป็นที่อยู่อาศัย ต่อมาผู้คนมาขอพึ่งพาบารมีจึงรวมกันเป็นบ้านเมือง ให้กุนวงศ์เป็นกษัตริย์ และราษฎรช่วยกันซ่อมแซมต่อเติมปราสาทหินร้างให้เป็นปราสาทราชฐานอันงดงาม ขณะที่น้องสาว(อินทปัตถา) ได้ของวิเศษหลายอย่างและมีปีศาจมาฝากตัวเป็นข้ารับใช้ช่วยสร้างเมืองและปราสาทหินบนยอดเขาให้เป็นที่อยู่อาศัยซึ่งมีมนุษย์เพียงคนเดียวคือตัวอินทปัตถาที่มีอิทธิฤทธิ์เหมือนเทพธิดา (ภูมิจิต เรืองเดช, 2526, น. 15-18) อันเป็นเนื้อหาใกล้เคียงกับที่ระบุไว้ในหนังสือของกรมศิลปากรดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม สารเหล่านี้ไม่ปรากฏในองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ทางการในอื่นๆ เลย จึงสันนิษฐานได้น่าจะเป็นเรื่องเล่าในท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนความสนใจเรื่องราวอดีตที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง อีกเรื่องหนึ่งที่ถูกกลบเลือนไป เมื่อมี องค์ความรู้ที่ถูกต้องตามวาทกรรมโบราณสถานมาแทนที่ ดังจะนำเสนอในบทต่อไป

3.3.2 แหล่งสถิติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ -เจ้าพ่อปราสาททอง

เช่นเดียวกับภูเขาที่มีสิ่งก่อสร้างโบราณในดินแดนไทย(รวมถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ซึ่งมักได้รับการเคารพบูชาตามวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนหลายกลุ่มเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (Engel, 2009, pp. 61-94) ปราสาทโบราณบนเขาพนมรุ้งได้รับการเคารพนับถือว่าเป็นแหล่งสถิติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามศรัทธาความเชื่อหลากหลายของผู้คนในท้องถิ่น จากงานเขียนของภูมิจิต เรื่องเดชที่รวบรวมในปี พ.ศ. 2529 แสดงให้เห็นถึงชุดความเชื่อว่าด้วยดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่มีถ้ำ และอาถรรพ์ ซึ่งครอบคลุมทั้งภูเขา ไม่จำกัดเฉพาะตัวปราสาท (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก) อันอาจวิเคราะห์ได้ว่ามีความเชื่อมโยงระหว่างความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เชิงเขาที่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านกับภูเขาที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ซึ่งเอื้ออำนวยให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ดีมาตลอด อีกทั้งในอดีต ชาวบ้านมีกิจวัตรในการเดินเท้าขึ้นเขาพนมรุ้งเพื่อเก็บหาผัก-ของป่า เลี้ยงวัว เล่าสัตว์ จับปลา (บุญลือ นวลกระสังข์, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555; เคียง จตุกุล, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2554; ช้าง รอท, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555) เป็นเหตุให้ได้เรียนรู้สภาพภูมิศาสตร์ของเขพนมรุ้งอย่างใกล้ชิดทั้งความลาดชันของเนินแต่ละช่วง สภาพป่าไม้ ถ้ำ แหล่งน้ำ ฯลฯ จนหลายคนสามารถระบุรายละเอียดทางภูมิศาสตร์ตามเส้นทางที่เคยใช้เป็นประจำได้ในระหว่างเข้าร่วมการประชุมของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรเมื่อวันที่ 27 - 28 กุมภาพันธ์ 2555 ซึ่งมีการระดมความทรงจำร่วมเพื่อสร้างแผนที่ภูมิทัศน์ปราสาทพนมรุ้งช่วงก่อนปี พ.ศ. 2511 และผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ด้วย (ดูรายละเอียดใน Denes, 2012, pp. 183-215)

อย่างไรก็ตาม ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ก่อนการจัดประชุมดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่า มีการหยิบยกความเชื่อเกี่ยวกับถ้ำศักดิ์สิทธิ์มานำเสนอน้อย อันอาจสืบเนื่องจากการที่เรื่องดังกล่าวไม่เชื่อมโยงกับการแสดงความเป็นเจ้าของตามทัศนะคนปัจจุบันที่มีภูมิรัฐสภาพจริงบนเขาจำกัด และ/หรือไม่สามารถเชื่อมโยงกับกรอบความรู้ว่าด้วยการท่องเที่ยวหรืออดีตสมัยแรกสร้างตามวาทกรรมหลักที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนเรื่องที่คุณนิยมนำมาจนปัจจุบัน คือว่าโยคอก ลมพัดตกเขา ลูกไฟ-เสียงดนตรี (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก) ซึ่งผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า สภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันอาจมีผลให้ชาวบ้านในชุมชนตาเป็กมักเล่าขานถึงการ “ว่าโยคอก” และ “ลมพัดตกเขา” มากกว่าเรื่องอื่น เนื่องจากเป็นทางขึ้นลงของรถนักท่องเที่ยวและลาดชันมาก จึงมักเกิดอุบัติเหตุมากกว่ารถที่เลือกใช้เส้นทางผ่านบ้านบุทีลาดชันน้อยกว่า ขณะที่ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนอยู่ด้านหน้าปราสาทพนมรุ้งและยัง

มีซากโบราณของแหล่งน้ำคือหนองบัวรายและสระเพลง กับอาคารคือกุฏิฤษีหนองบัวราย และปราสาทบ้านบุ อยู่ด้วย โอกาสในการได้ยิน “เสียงดนตรี” หรือเห็นลูกไฟ จึงมีมากกว่าชุมชนตาเป็กที่อยู่ด้านหลังปราสาทพนมรุ้งและไม่มีซากโบราณอื่นใดในเขตที่ตั้งหมู่บ้านด้วย อย่างไรก็ตาม อาถรรพ์เหล่านี้เป็นที่รับรู้ในชุมชนทั้งสองฟากเขา แม้ในระยะหลังความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของชาวบ้านในชุมชนเริ่มเสื่อมคลายลง ทำให้มีคนบางส่วนในชุมชนตาเป็กระบุว่าไม่เคยพบเจออาถรรพ์ใดๆ และไม่เชื่อว่าในปัจจุบันจะยังมีอาถรรพ์อยู่เพราะชุมชนเจริญแล้วและเขตปราสาทมีคนไปเดินเที่ยวจนหายศักดิ์สิทธิ์แล้ว แต่ไม่กล้าปฏิเสธว่าในอดีตอาจเคยเกิดเรื่องเหล่านี้เพราะเคยได้ยินมาตั้งแต่เด็กที่สำคัญ ชุดคำอธิบายนี้ปัจจุบันเป็นเสมือนสิ่งยืนยันความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง ในแง่ที่เป็นผู้รู้รายละเอียดของมรดกในแง่มุมที่คนนอกไม่มีโอกาสใกล้ชิดพอที่จะรู้(โดยเฉพาะถ้ามาท่องเที่ยว) เท่านั้น

ขณะที่เมื่อถามถึงรายละเอียดของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการนับถือว่าอยู่บนเขาพนมรุ้งและพิธีกรรมเช่นไหว้บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขาพนมรุ้ง ซึ่งชาวชุมชนตาเป็กเรียกว่า “เจ้าพ่อปราสาททอง” และมีผู้เล่าว่า ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง มีพระจากฉะเชิงเทรามาทางกลดนอนที่บ้านตาเป็กแล้วบอกชาวบ้านว่าหินสลักเป็นรูปพระกำแพงเขย่งที่อยู่หน้าปราสาทน้อยเป็นของดี ให้ใช้สื่อน้ำย้อมทาแล้วเอาผ้าขาวแปะมาให้ท่านปลุกเสก กลายเป็นของขลัง ปีนแก้มยังไม่ออก คนจึงพากันมาทำกันมาก แต่เมื่อถึงวันบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททอง ท่านมาเข้าทรงดำนิว่าทำโสมม ชาวบ้านจึงเอาน้ำไปล้างสื่อกและไม่มีการทาสีอีก (เคียง จตุกุล, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2554) อันแสดงให้เห็นว่ามีการทำพิธีบวงสรวงและเข้าทรงเจ้าพ่อปราสาททองตั้งแต่ก่อนที่จะจัดตั้งศาลบูชาขนาดเล็กที่เชิงเขา พนมรุ้งดังที่ปรากฏในปัจจุบันแล้ว อีกทั้งยังนับเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังกำกับพฤติกรรมของผู้คนให้เลิกทำตามความเชื่อใหม่ที่แตกต่างด้วย ผู้วิจัยจึงได้สอบถามถึงรายละเอียดของชื่อเรียกและพิธีเช่นไหว้บวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองในอดีต และพบว่า ผู้สูงอายุที่พอจะมีประสบการณ์ร่วมในช่วงก่อนบูรณะสามารถจดจำได้ใกล้เคียงกันในส่วนชื่อเรียก แต่คลาดเคลื่อนกันในส่วนวิถีปฏิบัติ กล่าวคือ ในส่วนของชื่อเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขาพนมรุ้ง มีคำบอกเล่าว่า

สมัยก่อนเรียกว่าเจ้าเขา พอหมอทรงมาก็ว่าชื่อเจ้าพ่อปราสาททอง ถึงปีก็เอาของสังเวียไปเซ่นตรงศาลทางขึ้นเขา เช่นต้นฤดูฝน ขอให้ฝนตกตามฤดูกาลเหมือนมีส่วน ที่นี้ไม่เคยแล้งจนไม่ได้เกี่ยวข้าว อย่างน้อยก็ได้คนละสิบกว่าสอบล่ (พุง วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555) โดยมีรายละเอียดว่า

ชื่อเจ้าพ่อปราสาททองเรียกกันมาตั้งแต่ผมเป็นเด็ก (ผู้ให้ข้อมูลเกิดปี พ.ศ. 2465) ใครเป็นคนตั้งชื่อ ก็คนทรงรุ่นไหนนี่ละที่บอกชื่อมา นานมากแล้ว แต่ที่เป็นกิจจะลักษณะก็

ตอน นพค.สมัย พล.ร.ต.สรเดช มาตั้งศาลใหญ่ติดป้ายชื่อไว้ แต่ก่อนนี้เรียกกันมาตลอด เข้าใจว่าชื่อนี้ตั้งแต่ตั้งปราสาท...เขมรก่อนสร้างปราสาท ต้องทำพิธีบูชาคงตั้งเจ้าพ่อ ขึ้นมาด้วย (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2555)

สมัยยังเด็ก (ผู้ให้ข้อมูลเกิดปี พ.ศ. 2474) มีศาลตาปู่เก่า เล็กๆ ที่ใต้ต้นมะขามก็เรียกว่า เป็นเจ้าพ่อปราสาททอง เวลาเช่นไหว้ขอฟ้าฝนมีเอาเครื่องเช่นไปนิตหน่อย ทำเฉพาะ บ้านตาเป็ก, ดอนหนองแหน, ดอนหนองแหนพัฒนา, หว่าน, ดอนขวาง เท่านั้น เวลา เช่นถ้าไม่ทำที่ศาลก็ไปที่ต้นไม้ใหญ่เชิงเขา ไม่ขึ้นไปทำบนยอดเขาเพราะส่วนใหญ่เป็น คนแก่ เด็กๆ ไม่ค่อยไป (ควาย ปานหัตถา, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554)

ประมวลได้ว่าแต่ดั้งเดิมไม่มีชื่อเฉพาะเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขาพนมรุ้ง จึงเรียกกันตาม สภาพภูมิศาสตร์ว่า “เจ้าเขา” ต่อมาได้ชื่อจากคนทรงว่า “เจ้าพ่อปราสาททอง” โดยไม่มีคำบอกเล่า ว่าเคยเป็นใคร อย่างไร ระบุเพียงว่าประจำอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้ง และเป็นชื่อเรียกที่ชาวชุมชนตาเป็ก ใช้สืบต่อมา

สำหรับวิถีปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขาพนมรุ้งมีคำบอกเล่าที่แตกต่างกัน เช่น “ก่อน บุรุษชาวบ้านขึ้นไปไหว้เจ้าพ่อปราสาททองที่ยอดปราสาท ไม่มีเข้าทรง มีแต่เช่นไก่ หัวหมู เรียกกัน มากินเฉยๆ จูดยูปเทียนเรียกเท่านั้น” (ดำ ศรีราชพงษ์, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554)

ระหว่างงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่พวกเขาขึ้นไปนมัสการปิดทองรอยพระพุทธรบาท มีการเอาน้ำมนต์ไปรดศีลสังข์เป็นการเสริมสิริมงคล ซึ่งพราหมณ์ที่เคยเป็นปู่ของผม เป็น ผู้ทำน้ำมนต์ที่สระเล็กทั้งสี่หน้าปราสาท เมื่อพิธีเสร็จ คนที่จะเอาน้ำมนต์ไปรดศีลสังข์ ต้องไปจูดยูปเทียนที่ปรางค์น้อยที่เรียกว่าปรางค์อรพินนั้น แล้วค่อยเอาน้ำมนต์ไปรด รดศีลสังข์ น้ำไหลลงรางน้ำเอามาดื่มให้มีลูกแล้วก็ได้ผลจริงๆ (จอณ ผ่องขำ, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าที่จดจำกันได้ดีและถูกเล่าซ้ำในวาระต่างๆ เพื่อต่อยอดย้ำอิทธิฤทธิ์ ของเจ้าพ่อปราสาททองในอดีตพร้อมกับบทบาทของหลวงพ่отеิงผู้เป็นปูชนียบุคคลของชุมชนตาเป็ก คือเรื่องของ “พระกล่ากลางสมร” มีเนื้อหว่า เมื่อราว 70-80 ปีก่อน พ.ศ.อ.พระกล่ากลางสมร เป็น ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ (ดำรงตำแหน่งช่วง 22 พฤษภาคม 2476 – 25 เมษายน 2478) มาเที่ยว ชมเขาพนมรุ้ง โดยแวะวัดตาเป็ก เพื่อให้หลวงพ่отеิง นำทางขึ้นไปยังปราสาทบนเขาและไหว้รอยพระ พุทธรบาท ครั้นหลวงพ่отеิงบอกให้นาเหล้าและหัวหมู ขึ้นไปเช่นบูชาเจ้าพ่อปราสาททองที่ดูแล

ปราสาทอยู่ แต่พระกล้ำๆ ไม่เชื่อ กลับปฏิเสธว่าไม่เข้าเรื่อง จากนั้นไม่ถึงชั่วโมงมีการเจ็บจุกจะเป็นจะตาย กินยาไม่หาย หลวงพ่อจึงให้บนขอโทษเจ้าพ่อ เมื่อพระกล้ำๆ บนแล้วหายเจ็บปวด จึงนำแม่ทรงไปเข้าทรงที่อ่างหิน(บริเวณเชิงเขาพนมรุ้ง) ฆ่าหมูและถวายเหล้าเช่น จากนั้นจึงให้ชาวบ้านนำไปกินกันสนุกเป็น งานใหญ่ นับแต่นั้นจนถึงเสียชีวิต พระกล้ำๆ ที่ศรัทธาในอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อปราสาททองได้ส่งเงินมาให้ผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแขนเช่นเจ้าพ่อทุกปี (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554)

กล่าวอีกนัยคือ ชาวชุมชนตาเป็กนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งเขาพนมรุ้งที่เรียกว่าเจ้าพ่อปราสาททองในฐานะผีประจำภูเขาก่อนที่บันดาความอุดมสมบูรณ์ให้กับท้องถิ่นพอๆ กับที่คอยควบคุมพฤติกรรมของผู้คนที่เข้าสู่เขาพนมรุ้ง โดยมีได้ผูกเรื่องเข้ากับอดีตยุคขอมแต่อย่างใด ซึ่งความเชื่อดังกล่าวได้รับการสืบทอดและต่อยอดผ่านการจัดตั้งศาลเจ้าพ่อปราสาททองเป็นที่สักการบูชาบริเวณทางโค้งก่อนขึ้นเขาพนมรุ้งจากทางชุมชนตาเป็กเกิดขึ้นในราว พ.ศ. 2515 - 2516 (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2554) ภายหลังจากมีการบูรณะปราสาทพนมรุ้งและเริ่มประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วประเทศในฐานะโบราณสถานสำคัญแห่งหนึ่งของไทย และจากเดิมที่มีแต่ถนนดินขึ้นเขาเป็นเส้นทางจากเชิงเขาด้านตำบลตาเป็กถึงสถานีเรดาร์ที่อยู่ห่างจากปราสาทพนมรุ้งเพียง 1 กม. และเป็นเส้นทางหลักในการเดินทางสู่ปราสาทพนมรุ้ง ต่อมา กรมทางหลวงพัฒนาเป็นถนนลูกรังช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางและมีรถนักท่องเที่ยวขึ้นสู่เขาพนมรุ้งมากขึ้น ครั้งหนึ่งได้มีรถเกิดอุบัติเหตุตกเขา มีผู้เสียชีวิตกว่ายี่สิบคนในสภาพน่าสังเวชและคนท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นอาถรรพ์ที่เจ้าพ่อปราสาททองลงโทษผู้ลบหลู่ จึงได้มีการตั้งศาลเจ้าพ่อปราสาททองหลังแรกเป็นที่สักการบูชาบริเวณทางโค้งก่อนขึ้นเขาพนมรุ้ง เพื่อให้รถที่ผ่านแสดงคารวะก่อนขึ้นเขา ช่วยให้เดินทางปลอดภัย โดยศาลที่สร้างขึ้นเป็นศาลไม้ขนาดเล็กคล้ายศาลเพียงตา (กสิน น้อยพลี, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2554) ต่อมาในปี พ.ศ. 2524 พล.ร.ต.สรเดช อำรรณสรเดช ผู้อำนวยการหน่วยพัฒนาภาค 4 ได้สร้างศาลหลังใหญ่ในบริเวณเดียวกันกับศาลไม้เดิม และติดตั้งป้ายสีแดงอักษรสีทองเขียนว่า “ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง” เรียงต่อด้วยป้ายฟ้าอักษรสีขาว “ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง นพค.43 (บร.)” ที่ผนังด้านในเขียนว่า “พล.ร.ต.สรเดช อำรรณสรเดช ผอ.พัฒนาภาค 4 อำนวยการสร้างเสร็จเมื่อ 19 พ.ย. 24” อันเป็นข้อความที่ช่วยย้ำเตือนความทรงจำของผู้ศรัทธามาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อภายหลังการสร้างศาลหลังใหญ่ ได้มีการจัดพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองที่ศาลเป็นประจำทุกปี มีชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1, บ้านดอนหนองแขน หมู่ 2, บ้านดอนหนองแขนพัฒนา หมู่ 3, บ้านหว่าน หมู่ 4, บ้านดอนขวาง หมู่ 8 และ บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ร่วมกันทำพิธีโดยมีผู้อาวุโสของหมู่บ้านเหล่านั้นเป็นผู้นำและเชิญชวนชาวบ้านมาร่วมงานค้ำคั่ง กิจกรรมหลัก ประกอบด้วยการเช่นไหว้ด้วยหัวหมู ไก่และเหล้า เข้าทรง และ นิมนต์พระจากวัดอัมมการามมาสวดคาถาปลาค้อ(ปลาช่อน) เพื่อให้ฝนตกก่อนเข้าฤดูทำนา (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2554)

ปัจจุบัน เรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าพ่อปราสาททองจะเป็นส่วนหนึ่งของการอ้างความเป็นเจ้าของดั้งเดิมต่อปราสาทพนมรุ้งของชาวชุมชนตาเป็ก ซึ่งเคยให้ความชอบธรรมกับกลุ่มผู้นำทางศาสนาความเชื่ออย่างหลวงพ่оте้ง และคนทรง ในการกำหนดแนวปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่มีใช้จุดเน้นหลักของชาวชุมชนตาเป็ก ซึ่งอ้างความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งจากหลักเกณฑ์การเป็นเจ้าของตามเขตปกครองมากกว่า ดังจะนำเสนอในบทที่ 5

3.3.3 วัด/สำนักสงฆ์-งานขึ้นเขาพนมรุ้ง

เรื่องเล่าหลักว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนรอบข้างกับปราสาทพนมรุ้งในอดีต ที่ยังเป็นความทรงจำสำคัญของผู้คนในชุมชนบุและมีการหยิบยกมานำเสนอเสมอคือการจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง และการตั้งสำนักสงฆ์วัดเขาพนมรุ้งที่ชาวชุมชนบุเป็นผู้อุปถัมภ์หลัก จากการสืบค้นเอกสารและสอบถามผู้รู้ในท้องถิ่น ผู้วิจัยพบว่ามีความแตกต่างของเรื่องราวในอดีตที่อยู่ในความทรงจำของ “ผู้รู้” ในชุมชนบุและตาเป็ก กับเรื่องเล่าที่เล่ากันโดยทั่วไปในปัจจุบัน ซึ่งอย่างหลังนับเป็นวาทกรรมมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่นที่กำกับความคิดและแนวปฏิบัติของผู้คนในชุมชนทั้งสอง ดังจะนำเสนอต่อไปในบท 6 ส่วนอย่างแรกขอนำเสนอ ดังนี้

ที่ปรางค์น้อยเคยมีรอยพระพุทธรูปจำลองที่เป็นศาสนวัตถุสมัยหลัง(ไม่ใช่โบราณวัตถุสมัยขอม)ประดิษฐานอยู่ และเป็นสถานที่สำคัญตามความเชื่อของคนท้องถิ่น ซึ่งมีธรรมเนียมการฉลองปีใหม่(สงกรานต์)ด้วยการเดินทางขึ้นเขาพนมรุ้งเพื่อสักการะ ซึ่งอายมอเนียร์เคยมาพบในการสำรวจปราสาทพนมรุ้งเมื่อราว พ.ศ. 2428 (Aymonier, 1999, p. 158) อันแสดงถึงธรรมเนียมการจัดพิธีกรรมทางศาสนาบนเขาพนมรุ้งที่มีมานานก่อนการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนบุแรก และคงสืบทอดต่อกันเรื่อยมาในหมู่คนท้องถิ่น จากการสอบถามคนท้องถิ่นของมานิต วัลลิโกดม ในปี พ.ศ. 2503 ได้ข้อมูลว่ามีการนำรอยพระพุทธรูปจำลองมาประดิษฐานที่ปรางค์น้อย เมื่อ พ.ศ. 2437 (กรมศิลปากร, 2510, น. 13) แสดงให้เห็นถึงความทรงจำที่คลาดเคลื่อนในแง่การระบุปีที่เกิดเหตุการณ์ แต่ยังคงจดจำเหตุการณ์ได้ (แต่มานิตมิได้นำเสนอรายละเอียดเหตุการณ์ไว้ในรายงาน) และภูมิจิต เรื่องเดช นักวิชาการท้องถิ่น บันทึกว่า หลวงปู่มา ผู้มีนามเดิมว่า หลวงประเสริฐ เป็นผู้นำรอยพระพุทธรูปจำลองมาประดิษฐานบนเขาพนมรุ้งพร้อมกับรอยพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานที่ภูอังกูร (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 6) ซึ่งจากความทรงจำของนายผล ทิชาชาติ อายุ 80 ปี ระบุว่า หลวงประเสริฐเคยรับราชการทำงานเสมียนที่อำเภอนางรอง อยู่บ้านตาเป็ก รั้วติดกับบ้านของหลวงอภัยจิตต์ และเป็นบิดาของหลวงปู่เท้ง ต่อมาหลวงประเสริฐบวชและเป็นเจ้าอาวาสวัดอัมภารามหรือวัดบ้านตาเป็ก (ผล ทิชาชาติ, สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2555) และนายประยูร อภัยจิตต์ อายุ 89 ปี เล่าว่า หลวงอภัยจิตต์ ผู้เป็นคุณตาของเขา เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านตาเป็กในอดีตและเป็นคนนำรอยพระพุทธรูปจำลองมาจากวัดพนมวัน จังหวัดนครราชสีมาตั้งแต่เขายังไม่เกิด โดยนำใส่หลังช้างมา แต่เขาไม่เคยถามรายละเอียดว่าทำไมเอามาจากที่นั่น รู้เพียงว่า คุณตานำรอยพระพุทธรูปขึ้นไปได้วันเขา

และคนที่เดินทางไปถึง รอยพระพุทธรูปต้องไปลำบาก มีจิตศรัทธาจริงๆ จึงขึ้นไปเพราะตอนนั้นเป็น ปาดงทีบ มีเสือ หมี เก้ง (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554)

กล่าวอีกนัยคือ ในช่วงหลังการสิ้นสุดอารยธรรมเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 18) ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งในยุคสมัยหลังสุด(รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็น ศาสนสถานในพุทธศาสนาหายาน พร้อมประดิษฐานรูปเคารพที่พอจะสันนิษฐานได้ว่าสร้างขึ้น เนื่องในพุทธศาสนาหายาน (กรมศิลปากร, 2531, น. 98) ได้รับการปรับเป็นพุทธศาสนสถานนิกาย เถรวาทตามศรัทธาของกลุ่มคนในท้องถิ่นที่อยู่สืบต่อมาแทน เช่น สร้างหลังคาสังกะสีคลุมปรางค์น้อย ซึ่งไม่มีอยู่มาแต่เดิม²¹ นารอยพระพุทธรูปจำลองเข้าไปประดิษฐานทำให้ปรางค์น้อยกลายเป็น ศูนย์กลางของการสักการบูชา ขณะที่ปรางค์ประธานมีสภาพไม่สมบูรณ์จากการล้มพังเป็นกองหิน มหิมา เป็นต้น จนมีผู้คนจากอำเภอนางรองและอำเภอประโคนชัยเดินขึ้นไปนมัสการทำบุญ ปิดทอง ทุกปี และเป็นที่ยึดถือในฐานะศาสนสถานสำคัญของท้องถิ่น โดยมีการปรับปรุงเรื่อยมาตามกำลัง ศรัทธาของกลุ่มคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ดังมีผู้จดจำได้ว่าเมื่อขึ้นไปสักการะรอยพระพุทธรูปได้พบการ จัดวางหินรูปดอกบัวไว้เป็นหินเสี่ยงทายด้วย (ลอย อยู่สาโก, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554)

ด้วยเหตุนี้ ผู้คนในชุมชนดั้งเดิมอย่างชุมชนบุ(ตั้งเมื่อราว พ.ศ. 2471 - 2473) จึงได้พบ เห็นรอยพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานคู่กับปราสาทพนมรุ้งมาตั้งแต่แรก และส่วนใหญ่เข้าใจว่าเป็น ศาสนวัตถุที่อยู่คู่ปราสาทมาแต่ดั้งเดิม หรือเป็นวัตถุที่ตกทอดมาตั้งแต่สมัยขอม (เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554 ; สำอาง พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554) เนื่องจากในสมัย นั้นผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมิได้มีแนวคิดในการจำแนกความแตกต่างระหว่างรูปเคารพหรือวัตถุบูชาที่พบ เห็นว่าเป็นของโบราณหรือของร่วมสมัยอย่างที่ปรากฏในช่วงหลัง(ตามวาทกรรมโบราณสถานซึ่งจะได้ นำเสนอต่อไปในบทที่ 5)

ตามความทรงจำของผู้สูงอายุในชุมชนตาเป็ก แต่เดิมการขึ้นเขานมัสการ รอยพระพุทธรูปจำลองบนเขาพนมรุ้งเป็นกิจกรรมที่กลุ่มคนท้องถิ่นนัดหมายกันตามอรัญญิก มิได้มี กำหนดการแน่นอนในแต่ละปี โดยในราวพุทธศตวรรษ 2460 - 2490 หลวงพ่อเท้งจากวัดอัมภาราม บ้านตาเป็ก ขึ้นไปพำนักบนเขาพนมรุ้งในช่วงออกพรรษา เพื่อทำความสะอาดลานปราสาทและปลูก กล้วยเป็นประจำ ต่อมา ท่านได้ชักชวนชาวบ้านตาเป็กสร้างทำนบที่สระใหญ่กั้นทางน้ำไหลออกทำให้ สระเก็บน้ำได้ตลอดปี อันเป็นประโยชน์สำคัญยิ่งต่อผู้คนที่ขึ้นไปใช้พื้นที่บนเขาพนมรุ้ง จนได้รับความ ชื่นชมจากหลวงณรงค์รักษาเขตต์ นายอำเภอนางรองสมัยนั้น (ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2454 - 2474) สั่งเลิกเก็บค่ารัชชูปการ 3 บาท/คนให้กับชาวบ้านหลายคนไปช่วยสร้างทำนบด้วยถือว่า

²¹ “เข้าใจว่าสถาปัตยกรรมแห่งนี้ยังก่อสร้างเครื่องบนไม่สำเร็จ” (กรมศิลปากร, 2531, น. 61)

ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม²² (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554; ผล คะเชนทร, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2555; สวาท ศรีผดุง, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555; ช้าง รอเท, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555)

ทั้งนี้ ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของหน่วยงานรัฐในการจัดการปราสาทพนมรุ้ง แต่อย่างใด ยกเว้นเมื่อมีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ต้องการเดินทางไปชมปราสาทพนมรุ้ง ได้มีการสั่งการตามลำดับมาทางอำเภอนางรองถึงผู้นำชุมชนตาเป็กหรือทางอำเภอประโคนชัยให้เตรียมการต้อนรับด้วยการเกณฑ์ชาวบ้านขึ้นไปกลางเส้นทางขึ้นให้เตียนโล่ง สะดวกในการเดินทางขึ้น และร่วมทำหน้าที่ต้อนรับ ซึ่งบุคคลสำคัญระดับที่เคยเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งในช่วงก่อนการบูรณะและเป็นที่จดจำได้ของผู้สูงอายุบางคน คือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในปี พ.ศ. 2472 ซึ่งนายผล ทิชาชาติ อายุ 80 ปี เล่าว่าคราวเสด็จมาปราสาทพนมรุ้ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตั้งพลับพลาในบริเวณที่ปัจจุบันเป็นสามแยกจากบ้านตาเป็กเข้าบ้านหว่าน ตอนที่เขาเป็นเด็กเดินผ่านทุกวันทีไปโรงเรียน เห็นหลักไม้สี่เหลี่ยมสูง 3 เมตร แต่ฝังในดิน 1 เมตร พื้นดินขึ้นมา 2 เมตร มีข้อความสลักในไม้ว่า “ระยะทางจากบ้านตาเป็กถึงเขาพนมรุ้ง 180 เส้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จมา” (ผล ทิชาชาติ, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2554) อันแสดงถึงความตั้งใจสร้างแหล่งความทรงจำของคนท้องถิ่นในช่วงนั้น แต่เมื่อเวลาผ่านไปนาน หลักไม้นั้นได้หายไปพร้อมความทรงจำของผู้คนที่ลบลือน

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2481 บณยอดเขาพนมรุ้ง มีพระสงฆ์ธุดงค์มาพำนักชั่วคราวเป็นครั้งคราวในบริเวณปราสาทโบราณทั้งด้านบนและด้านล่าง(บริเวณบันได หรือพลับพลา) ตามธรรมเนียมนิยมในการธุดงค์ไปพำนักตามป่าเขา โดยมีได้มีการจัดตั้งเป็นสำนักสงฆ์แต่อย่างใด จนถึงช่วงทศวรรษ 2480 ชาวชุมชนบุได้ช่วยกันสร้างกุฏิไม้เล็กๆ รอบตัวปราสาทให้เป็นที่พำนักของพระสงฆ์สายธรรมยุติกายหลายรูป และมีผู้ศรัทธาปฏิบัติตนเป็นอุบาสกคอยดูแล แต่ยังมีได้จัดตั้งเป็นวัด จากนั้น ในปี พ.ศ. 2481 หลวงปู่เปลี่ยน โอภาโส (พระราชวิสุทธิธรรมรังสี) พระเกจิชาวมุขมจากวัดสายธรรมยุติในจังหวัดสุรินทร์ เดินทางมาปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานที่เขาพนมรุ้ง ได้ชักชวนญาติโยมชาวมุขมจากบ้านบุ ตำบลจรเข้มาก ร่วมกันถากถางทางขึ้นจากบ้านบุตัดทางไปที่

²² จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุระบุว่า ในระยะเดียวกันนั้น หลวงพ่อเท่งยังพาชาวบ้านตาเป็กไปสร้างทำนบกั้นลำปะเทียช่วงที่ไหลไปทางบ้านหนองจอก, หนองตะแก ต.เจริญสุข ซึ่งเรียกว่า “ทำนบลวงพ่อเท่ง” ด้วย (เคียง จิตกุล, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2554) และจากการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่หลายคน ประมาณปีสร้างทำนบกั้นเขาได้เป็นช่วงปี พ.ศ. 2480 แต่หลวงณรงค์รักษาเขต ดำรงตำแหน่งนายอำเภอถึงปี พ.ศ. 2474 เท่านั้น (ส่วนหลวงพ่อเท่งมรณภาพราวปี พ.ศ. 2496 เมื่ออายุราว 70 ปี) จึงประมาณได้ว่าการสร้างทำนบกั้นจะเกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. 2473 - 2474

หนองบัวราย/สระเพลง ที่บริเวณเชิงเขาผ่านขึ้นไปท้องมงตาเมาถึงบริเวณโรงช้างเผือก และช่วยกัน ถากถางบริเวณลานหน้าปราสาทให้เป็นลานกว้างสำหรับจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งตามกำหนด วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี สอดรับกับงานขึ้นเขาสวาย²³ (วัดพนมศิลาราม อำเภอเมือง จังหวัด สุรินทร์) ในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 หรือครั้งเดือนก่อนหน้า ที่มีมาแต่ดั้งเดิม และชักชวนญาติโยมชาว เขมรจากสุรินทร์มาร่วมงานประเพณีที่เขพนมรุ้งจนกลายเป็นประเพณีสำคัญประจำท้องถิ่นซึ่งนับได้ ว่าจัดเป็นครั้งแรกเมื่อวันเพ็ญเดือน 5 พ.ศ. 2481 นั้นเอง (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 2)

จากนั้นมาได้มีการจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งเป็นประจำทุกปี เป็นงานประเพณีที่ ยิ่งใหญ่ที่สุดในท้องถิ่นพนมรุ้ง ซึ่งภูมิจิต เรื่องเดช บันทึกว่า มีประชาชนไม่น้อยกว่าหมื่นคนมาร่วมงาน ทั้งคนในชุมชนโดยรอบ อำเภอประโคนชัย อำเภอนางรอง รวมถึงผู้ศรัทธาในประเพณีขึ้นเขาสวาย จากจังหวัดสุรินทร์ (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 5) นับเป็นโอกาสดีในการร่วมกันทำบุญปิดทอง นมัสการรอยพระพุทธรูป การจารึกแสวงบุญจากการเดินขึ้นเขาเป็นระยะทางราว 3 กิโลเมตร การ พบปะสังสรรค์ระหว่างผู้คนในท้องถิ่นและต่างถิ่นที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ อวดฝีมือทอผ้า ไหม การแสดงหรือละเล่นตามประเพณี รวมถึงการค้าขายอาหารประเภทส้มตำ ขนม ผลไม้ ของคน ในชุมชนบุและหนองบัวราย ตามรายทางและบนเขา ที่สำคัญคือเป็นวาระที่ผู้คนได้เที่ยวชมตัว ปราสาทพนมรุ้งซึ่งยังอยู่ในสภาพปรักหักพังแต่มีภาพสลักและประติมากรรมงดงามจำนวนมาก เป็น การสร้างเสริมความภาคภูมิใจของคนในชุมชนที่รู้สึกว่าเป็นเจ้าของปราสาทใหญ่ทั้งดงมานี้ (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 3-5; สำออง พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554; เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554)

รูปแบบงานขึ้นเขาพนมรุ้งแต่ละปีเป็นเช่นเดิม แต่รายละเอียดของการแสดงหรือ การละเล่น มีเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขในแต่ละปี จากการประมวลความทรงจำเกี่ยวกับงาน ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งของผู้คนต่างกลุ่มอายุพบว่า งานในช่วงแรกค่อนข้างเรียบง่ายบนพื้นฐาน วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเป็นหลัก ในการจัดพิธีสงฆ์มีการบวงสรวงเจ้าของหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แห่งเขพนมรุ้งด้วยพิธีเล็กๆ เช่น การตั้งกระทงอาหารบูชา เป็นต้น มิได้มีการเช่นไหว้ใหญ่โตอย่างที่ ปรากฏในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งปัจจุบันที่ทางจังหวัดจัด การแสดงเป็นการละเล่นตามประเพณี เขมร เช่น เรือมอันเร กัณฑ์กริม ฯลฯ แต่บางปีที่มีเจ้าภาพจัดมวยหรือมหรสพอื่นมาร่วม จึงนับว่างาน ใหญ่ขึ้นกว่าทุกปี ครั้นต่อมาในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมา มีเครื่องเล่นประเภทชิงช้าสวรรค์(ทำด้วยไม้ หมุนด้วยแรงคน) และการขายสินค้าต่างๆ ทำให้งานดูยิ่งใหญ่และคึกคักมากขึ้น ทั้งนี้ มีบันทึกว่าในปี พ.ศ. 2494 อำเภอนางรองและอำเภอประโคนชัย ร่วมกันเป็นเจ้าภาพ จัดงานสมโภชประเพณีขึ้นเขา

²³ เป็นประเพณีเก่าแก่ที่มีมาก่อนหน้า และหลวงปู่เปลี่ยนตั้งใจเลือกกำหนดจัดงานและ รูปแบบให้สอดคล้องกัน

ครั้งใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของงานประเพณีดังกล่าว ที่ดึงดูดให้ฝ่ายปกครองระดับอำเภอ เข้าแสดงบทบาทพร้อมด้วย และจัดเป็นวาระพิเศษที่เกิดขึ้นน้อยครั้ง (ส่วนใหญ่ชาวบ้านจัดกันเอง) (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 5)

ต่อมา หลวงปู่เปลี่ยน ได้นำพาพระสงฆ์สายธรรมยุติที่มาจากสุรินทร์และชาวชุมชนบุรีศรีที่ธาก่อตั้งสำนักสงฆ์บนยอดเขาพนมรุ้ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “วัดเขาพนมรุ้ง” และปัจจุบันมีป้ายจารึกประวัติและผลงานของท่าน ในวัดสหมิตรนฤมาน ตำบลโคกยาง อำเภอประโคนชัย ที่เป็นแหล่งเตือนความทรงจำซึ่งระบุว่าการตั้งวัดดังกล่าวเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2499 ด้วย จากนั้น มีพระสงฆ์ที่เป็นชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงมาบวชและพระลูกศิษย์ของเจ้าอาวาสจากที่ต่างๆ อยู่ด้วยคราวละ 7-8 รูป ในช่วงเข้าพรรษา และ 3-4 รูปในช่วงออกพรรษา มีหลวงปู่พลวงและหลวงพ่อไสวจากสุรินทร์ เป็นผู้ดูแลวัดต่อมาตามลำดับ มีการสร้างศาลาฉันที่ริมด้านทิศใต้ของสะพานนาคราชชั้นที่ 1 และกุฏิ 7-8 หลัง ในบริเวณรอบปราสาทในระหว่างที่สำนักสงฆ์อยู่บนปราสาท ขณะที่ด้านล่างบริเวณโรงช้างเผือก [พลับพลา] มีหลวงพ่อเอ้ พระสายมหานิกายมาพำนัก และประดิษฐานพระพุทธรูปสีขาวขนาดใหญ่ที่เรียกกันว่า “หลวงพ่อโต” ด้วย ซึ่งเป็นสภาพเดียวกับที่ถูกระบุในรายงานสำรวจของมานิต วัลลิโกดม เมื่อ พ.ศ. 2503 (มานิต วัลลิโกดม, 2531, น. 25)

เมื่อมีสำนักสงฆ์ “วัดเขาพนมรุ้ง” แล้ว ชาวบ้านบุรี บ้านหนองบัวราย บ้านโคกเครือ บ้านยายแยม บ้านตาเป็กได้ขึ้นไปทำบุญถวายอาหารในวันพระ และชาวบ้านหนองบัวรายได้ไปเลื่อยไม้ทำกุฏิมีทั้งแบบช่วยพระทำ(ฟรี) ผสมกับรับจ้าง ทำให้ได้กระดานไม้มะค่าโม่งขนาดใหญ่ซึ่งสมัยก่อนไม่มีเจ้าหน้าที่ห้ามจึงเลื่อยมาใช้ได้ (เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554) ชาวบ้านหนองบัวรายยังได้ถือวัดเขาพนมรุ้งเป็นวัดประจำหมู่บ้านและไปทำบุญในงานเทศกาลสำคัญ คือเข้าพรรษาเดือน 8 สารทเล็ก(เบนตุ้ย) กับสารทใหญ่²⁴(เบนทม) เดือน 10 ออกพรรษาเดือน 11 (ประกอบ พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554) ขณะที่ชาวบ้านโคกเมืองและบ้านตาเป็ก ส่วนใหญ่มาทำบุญที่วัดเขาพนมรุ้งเป็นครั้งคราว โดยให้ความสำคัญในการเข้าร่วมงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งปีละครั้งเป็นหลัก เนื่องจากความยากลำบากในการเดินขึ้นเขาระยะทางราว 3 กิโลเมตร(จากเชิงเขาถึงวัด และเพิ่มระยะทางจากแต่ละหมู่บ้านด้วย)เป็นอุปสรรคสำหรับผู้สูงอายุหรือคนที่ไม่แข็งแรงที่จะหาบอาหารหรือข้าวของต่างๆ เพื่อนำไปร่วมทำบุญที่วัดเขาฯ คนจำนวนมากจึงนิยมทำบุญที่วัดประจำหมู่บ้านตนเอง แม้แต่ชาวบ้านหนองบัวรายเองยังมีข้อจำกัดในการทำกิจกรรมที่วัดเขาฯ ซึ่งมีพื้นที่จำกัด เพราะพื้นที่ป่าโดยรอบยังรกเรื้อมิได้มีการถากถางจนเป็นลานกว้างอย่างในช่วงหลังบูรณะ เช่น ไม่สามารถวางเจดีย์บรรจุอัฐิผู้ล่วงลับในเขตวัดเขาฯ ได้ จึงต้องนำเสาเจาะรูบรรจุอัฐิไปไว้ที่วัดโคก

²⁴ สารทเล็กกับสารทใหญ่เป็นการทำบุญอุทิศกุศลให้ปู่ย่าตายายที่ล่วงลับไป ถือเป็นประเพณีสำคัญของชาวเขมร (ประกอบ พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554)

ร้าง ซึ่งมีปราสาทร้าง(ปราสาทบ้านบุ) บริเวณโรงเรียนบ้านบุวิทยาสรรค์แทนซึ่งด้านหน้าโรงเรียนเป็นป่าช้า เป็นต้น (ประกอบ พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554) สำหรับชาวบ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็กที่ปัจจุบันถือว่าเป็นที่ตั้งตามกฎหมายของวัดปราสาทพนมรุ้ง ในช่วงก่อนที่จะมีวัดป่าประชาณิมิตเป็นวัดประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านบัวตะเคียนไปทำบุญกับวัดอัมภารามเป็นหลัก และทำบุญเดือน 10 ที่วัดเขาพนมรุ้งซึ่งต้องเดินไกลจึงมิได้ไปบ่อย (เรียบ ดวงดารา, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554) ขณะที่ชาวบ้านตาเป็กและหมู่บ้านขยายทั้งสองแทบไม่ได้ทำกิจกรรมทางศาสนาที่วัดเขาพนมรุ้งเลยเนื่องจากมีวัดอัมภารามเป็นวัดประจำหมู่บ้านอยู่แล้ว

กล่าวโดยสรุป ตามการรับรู้และยึดถือของคนในชุมชนท้องถิ่นในอดีต ปราสาทพนมรุ้งเป็นทั้งร่องรอยอดีต และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเปิดกว้างสำหรับความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งที่มีมาก่อนและที่สร้างเพิ่มเติมในช่วงเวลาต่างๆ เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวที่มีบันทึกในเอกสารช่วงต่างๆ กับคำบอกเล่าในปัจจุบัน ผู้วิจัยพบว่า เรื่องเล่าจากความทรงจำล้วนเป็นสภาพการณ์ในช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมาและมีการลบเลือนไปในส่วนที่ห่างเหินจากวิถีชีวิตปัจจุบัน (เช่น การไม่ได้ขึ้นไปเลี้ยงวัวและเก็บหาอาหารธรรมชาติบนเขา จึงเลิกเล่าเรื่องถ้ำ เป็นต้น) คงเหลือเฉพาะส่วนที่ยังสอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบัน เช่น การท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง การอยู่ติดเขาพนมรุ้งที่มีดสนิทยามค่าคืน เป็นต้น เรื่องเล่าของวัดเขาพนมรุ้งและงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ตลอดจน เรื่องราวการนับถือเจ้าพ่อปราสาททอง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการสะท้อนความขัดแย้ง-ต่อต้านชุดความหมายอื่นว่าด้วยความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง อันจะนำเสนอในบทต่อไป

สำหรับการเป็นร่องรอยอดีต ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมีความใส่ใจใฝ่รู้ พร้อมเปิดรับคำอธิบายใหม่ที่จะช่วยเพิ่มความกระจ่างเกี่ยวกับอดีตยุคขอม จากที่เคยรับรู้ตามตำนานปาจิต-อรพิมอยู่ก่อนแล้ว ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะสอบถามชุดคำอธิบายอดีตของปราสาทพนมรุ้งจากกลุ่มคนในท้องถิ่นทุกระดับ เพื่อตรวจสอบว่าพวกเขามีการรับรู้และยึดถือองค์ความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะขอมที่แพร่หลายในสังคมไทยหรือไม่อย่างไร ในฐานะที่องค์ความรู้ดังกล่าวอาจนับได้ว่าเป็นวาทกรรมหลักในการจัดการมรดกของกรมศิลปากร ดังรายละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 4

องค์ความรู้ว่าด้วยอดีตของปราสาทพนมรุ้งกับการรับรู้ของคนท้องถิ่น

บทนี้ต้องการนำเสนอว่าการสถาปนาองค์ความรู้กระแสหลักที่มีพื้นฐานจากสาขาวิชา โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในสังคมไทยและแพร่หลายเข้าสู่ท้องถิ่นตั้งแต่ช่วงก่อนการ ดำเนินการบูรณะปราสาทพนมรุ้ง ได้สร้างความชอบธรรมให้กับคนกลุ่มใหม่ในการอธิบายเรื่องราว ของปราสาทพนมรุ้งแทนผู้รู้ดั้งเดิม(ที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่และนักแสดงลิเกที่น่าตำนานปาจิตรพิมไปแสดง) คือกลุ่มครูที่เป็นผู้ส่งต่อองค์ความรู้จากทางการสู่ท้องถิ่นทั้งในและนอกห้องเรียน โดยมีกรมศิลปากร เป็นแหล่งอ้างอิงหลักในการผลิตองค์ความรู้ดังกล่าว กระนั้น การผลิตองค์ความรู้กระแสหลักใน สังคมไทยที่พยายามเสนอความแตกต่างจากองค์ความรู้กระแสหลักในกัมพูชาที่ถือว่าเป็นวาทกรรม นานาชาตินั้น ประสบผลสำเร็จค่อนข้างจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็น “กษัตริย์ลุ่มน้ำมูล” กลับ ล้มเหลวในการสร้างการยอมรับอย่างจริงจังในหมู่คนท้องถิ่น ทั้งที่โดยภาพที่มองจากภายนอก องค์ความรู้ดังกล่าวถูกใช้นำเสนอในกิจกรรมที่ปราสาทพนมรุ้งมาตลอด

4.1 ความเป็นมาขององค์ความรู้กระแสหลักว่าด้วยโบราณสถานเขมรในไทย

จากความทรงจำอันแห่งวันของผู้คนในสังคมกัมพูชาและไทย ซึ่งยังรับรู้สืบทอดกันมาว่า กลุ่มชนผู้สร้างปราสาทหิน ซึ่งเรียกว่าขอม เคยมีอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ ปกครองดินแดนกว้างใหญ่ จาก การพบเห็นปราสาทขอมกระจัดกระจายตามดินแดนต่างๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา กัมพูชาและล้านช้างแต่ไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจน ครั้นถึง พ.ศ. 2444 มีการสถาปนาชุดความหมาย หลักที่ยึดถือกันในปัจจุบันว่าเป็น “ความรู้ที่ถูกต้อง” หรือ “ความจริง” กำหนดให้ปราสาทหินเป็น “โบราณสถาน” มีพื้นฐานมาจากองค์ความรู้ทางวิชาการสาขาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะว่า ด้วยประวัติศาสตร์กัมพูชายุคโบราณ ที่ถูกสถาปนาขึ้นโดยกลุ่มนักวิชาการภายใต้การสนับสนุนจาก รัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศส ซึ่งได้ขยายอำนาจจักรวรรดินิยมในอินโดจีนอย่างต่อเนื่องโดยเข้าปกครอง เวียดนามในปี พ.ศ. 2405 - 2428 กัมพูชาในปี พ.ศ. 2406 และลาวในปี พ.ศ. 2436 ดังนี้

เริ่มจากการสำรวจธรรมชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคอินโดจีน ระหว่าง พ.ศ. 2401 - 2405 ขององรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) นักธรรมชาติวิทยาที่ใช้การจดบันทึกสิ่งที่เขาได้พบเห็นเป็น ประสบการณ์เชิงประจักษ์ระหว่างการเดินทางสำรวจในภูมิภาคอินโดจีน ซึ่งครอบคลุมดินแดนสยาม กัมพูชา และลาว แม้ว่าเขาได้เสียชีวิตลงในปี พ.ศ. 2405 ขณะที่การเดินทางสำรวจลุ่มแม่น้ำโขงยังไม่ สมบูรณ์ แต่การตีพิมพ์เผยแพร่บันทึกของเขาเป็นหนังสือเรื่อง *การเดินทางในอินโดจีน สยาม,*

กัมพูชา และลาว ทั้งในภาษาฝรั่งเศสตามต้นฉบับและที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ กลายเป็นองค์ความรู้สำคัญเกี่ยวกับภูมิภาคดังกล่าว มีเนื้อหาในบันทึกส่วนหนึ่งเป็นการพรรณาดังทำเลที่ตั้งและลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรมของนครวัด โดยเปรียบเทียบกับโบราณสถานที่ยิ่งใหญ่แห่งอื่นซึ่งชาวยุโรปในยุคนั้นรู้จัก เช่น วิหารโซโลมอน โบราณสถานกรีก-โรมัน เป็นต้น (Mouhot, 1864, p. 279) ทำให้งานของเขากลายเป็น “องค์ความรู้” รุ่นบุกเบิกของชาวยุโรปเกี่ยวกับนครวัดในฐานะโบราณสถานเขมรในกัมพูชา รวมถึงโบราณสถานอีกจำนวนหนึ่งในเขตเทือกเขาพนมดงรักด้วย และยังได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ “ค้นพบ” นครวัด ที่มีสถานะตัวแทนของกลุ่มโบราณสถานเมืองพระนคร เป็นผู้เปิดเผยความลึกลับและความอลังการของนครวัดนครธมให้โลกตะวันตกได้มองเห็นความยิ่งใหญ่ของวัฒนธรรมของคนตะวันออก (ทศพนธ์ นรทัศน์, 2556) และเป็นชาวตะวันตกคนแรกที่แสดงความเห็นเกี่ยวกับโบราณสถานเขมรในไทยคือปราสาทพนมวันว่าไม่ใช่สิ่งก่อสร้างเลียนแบบ แต่เป็นสิ่งก่อสร้างที่ชาวเขมรโบราณที่มีอำนาจในดินแดนแถบนี้สร้างไว้ (มยุรี วีระประเสริฐ และสุษิดีพงศ์ ขุนทรง, ม.ป.ป., น. 1)

ในปี พ.ศ. 2444 รัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศสได้จัดตั้งสำนักวิชาการแห่งหนึ่งที่เมืองฮานอย ทำหน้าที่ศึกษาและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับชนกลุ่มต่างๆในภูมิภาคอินโดจีน รวมตลอดถึงภูมิภาคอื่นในเอเชีย คือสถาบันฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Ecole Francaise d' Extreme-Orient -ESEO) โดยนักวิชาการรุ่นแรกได้วางรากฐานการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ ด้วยการจัดทำบัญชีรายชื่อและเก็บรวบรวมเอกสารทุกประเภท ทั้งต้นฉบับตัวเขียน จารึก ภาพถ่ายโบราณ โบราณศิลปวัตถุต่างๆ รวมถึงการออกสำรวจเพื่อจัดทำบัญชีโบราณสถานที่มีอยู่มากมายในอินโดจีนอย่างละเอียด อันเป็นประโยชน์มากต่อการศึกษาในระยะต่อมา (เซเดส์, 1951, น. 27-30) ส่งผลให้แบบแผนการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะเขมรของนักวิชาการในช่วงแรกเป็นการสำรวจโบราณสถานในดินแดนต่างๆ เพื่อทำการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ สำหรับการวิเคราะห์ตีความหมายร่วมกับเนื้อความแปลจากจารึกที่พบ เห็นได้ชัดจากการสำรวจโบราณสถานเขมรในกัมพูชา ลาว และสยามของเอเตียน อายมอนิเยร์ (Etienne Aymonier) ในช่วงปี พ.ศ. 2427 - 2428 ที่บันทึกรายละเอียดโบราณสถานวัตถุที่พบ พร้อมทำสำรวจแผนผังและแผนที่ของโบราณสถานแต่ละแห่ง จากนั้นจึงวิเคราะห์ลักษณะลวดลายและรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมเพื่อค้นหาพัฒนาการของลวดลายและรูปลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรมแต่ละช่วงเวลา จากนั้นจึงนำไปเทียบกับเนื้อความในศิลาจารึกที่ค้นพบ ณ โบราณสถานแห่งนั้น เพื่อกำหนดอายุเวลาของโบราณสถานนั้น และประมวลเป็นองค์รวมของพัฒนาการของศิลปสถาปัตยกรรมเขมรโบราณต่อไป (Aymonier, 1999) จากนั้น นักวิชาการตะวันตกอีกหลายท่านได้ใช้แนวทางสร้างองค์ความรู้เดียวกัน เช่น พันตรีลูเน็ต เดอลาซองกิแยร์ (Lunet de Lajonguiere) ซึ่งสำรวจโบราณสถานในอินโดจีนในช่วงปลายปี พ.ศ. 2448 พันตรีเอริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Scidenfaden) ซึ่งจัดพิมพ์งานสำรวจโบราณสถานเมืองพินาย พ.ศ. 2466 เป็นต้น

แนวทางการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับอดีตนี้ สร้างความน่าเชื่อถือขึ้นจากระเบียบวิธีการวิจัยที่อ้างถึงการตีความ/อธิบายหลักฐานทางโบราณคดีด้วยหลักการแบบวิทยาศาสตร์ มุ่งค้นหากฎทั่วไปที่จะช่วยให้เข้าใจสังคมวัฒนธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบัน เน้นความเป็นวัตถุวิสัย (objectivity) ใช้มุมมองแบบภววิสัย ไม่ใช้มุมมองแบบอัตวิสัยในการศึกษา (สว้าง เลิศฤทธิ์, 2547, น. 167) อันเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับปรัชญาความรู้แบบปฏิฐานนิยม ซึ่งแพร่หลายในสังคมยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา และทรงอิทธิพลอย่างมากต่อการผลิตองค์ความรู้ในประเทศต่างๆ ทั่วโลกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 รวมถึงไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้นำทางความคิดและการแสดงออก โดยเหตุการณ์ที่หว่ากือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้องค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำสยาม (ธงชัย วินิจจะกุล, 2556, น. 65-66) จึงไม่น่าแปลกใจที่องค์ความรู้โบราณคดีของสำนักฝรั่งเศสได้เป็นที่ยอมรับของชนชั้นนำสยาม มีบุคคลสำคัญคือสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2435 - 2458) และนายกรัฐมนตรีทิตตสถาน (พ.ศ. 2469 - 2475) เป็นผู้นำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับปราสาทขอมในดินแดนสยาม โดยมียอร์ช เซเดส์ (George Coedes) ผู้เชี่ยวชาญการอ่านจารึกโบราณชาวฝรั่งเศส เป็นผู้ร่วมงานคนสำคัญ

จากกรอบคิดของนักวิชาการฝรั่งเศส โบราณสถาน/วัตถุมีสถานะของร่องรอยหรือหลักฐานที่แสดงถึงความจริงในอดีตที่รื้อให้นักวิชาการเข้าไปค้นพบและสร้างความรู้เพื่อเป็นภาพตัวแทนของความจริงในอดีต ดังปรากฏในรูปแบบของรายงานสำรวจทางโบราณคดี ข้อสันนิษฐานที่กลายเป็นองค์ความรู้ประวัติศาสตร์กัมพูชายุคโบราณ โดยผ่านการเชื่อมโยงข้อมูลจากหลักฐานต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในดินแดนอินโดจีน ด้วยปฏิบัติการทางภาษาซึ่งเป็นการสร้างเรื่องเล่าภายใต้เค้าโครงและรูปแบบภาษาบางอย่าง ทำให้เกิดความกลมกลืนของเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนจบ (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 23) มีผู้วิเคราะห์ว่าเค้าโครงประวัติศาสตร์เขมรของสำนักฝรั่งเศสเป็นเค้าโครงการอธิบายแบบพาฝัน (romance) คืออธิบายความยิ่งใหญ่และความกว้างใหญ่ของการแพร่กระจายศิลปโบราณสถานวัตถุเขมรในดินแดนต่างๆ ที่เชื่อมโยงการปรากฏของโบราณสถาน/วัตถุเข้ากับจินตนาการเรื่องอำนาจการเมืองของกัมพูชาโบราณ สื่อให้เข้าใจว่าอำนาจทางการเมืองของกัมพูชาสมัยนั้นยิ่งใหญ่ในลักษณะจักรวรรดิที่ทรงอำนาจเหนือดินแดนกว้างขวางครอบคลุมทั้งส่วนที่ขณะนั้นอยู่ในการครอบครองของกัมพูชา ลาว และสยาม โดยมีการตีความวัตถุที่พบให้เข้ากับกรอบคำอธิบายของตน เช่น ในงานของไซเดนฟาเดนที่สำรวจเมืองพิมาย ปี พ.ศ. 2466 อธิบายรูปเคารพที่ปราศจากข้อมูลประกอบว่าเป็นรูปของผู้ใด ให้กลายเป็นหลักฐานของการอธิบายว่าพิมายเป็นจังหวัดหนึ่งของกัมพูชายุคโบราณและเป็นที่ตั้งของอุปราชา เป็นต้น (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 24)

ในกรณีของสยาม การรับอิทธิพลองค์ความรู้โบราณคดีจากยุโรป เริ่มปรากฏในพระราชดำริและการดำเนินการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 ที่เห็นว่าของโบราณเป็นหลักฐานอดีต และต้องสงวนรักษาไว้ เช่น ในช่วงที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุทรงเริ่มแบบอย่างการอนุรักษ์สิ่งเหล่านั้นด้วยการรวบรวมวัตถุเก่าแก่ขึ้นสำคัญที่พบเมื่อเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ เช่น นครปฐม สุโขทัย ลพบุรี อโยธยา เป็นต้น เข้ามาไว้ในพระนคร (ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, 2538, น. 27) ครั้นเสด็จขึ้นครองราชย์ก็จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานส่วนพระองค์ จัดแสดงของโบราณเหล่านี้ร่วมกับสิ่งของที่ประเทศอื่นส่งมาถวายและเปิดให้ราชทูตจากประเทศต่างๆ และอาคันตุกะชาวต่างประเทศเข้าชม ขณะที่ยังไม่มีแนวทางการจัดการเมืองโบราณหรือพื้นที่ที่พบของโบราณขึ้นสำคัญอย่างเป็นระบบ มีเพียงพระราชดำริในการบูรณะเมืองโบราณสุโขทัยและพระปฐมเจดีย์ โดยย้อนกลับไปสู่การออกแบบอย่างสมัยสุโขทัยและอโยธยาซึ่งถือเป็นรูปแบบดั้งเดิม และมีการออก *หมายเหตุผู้ร้ายขุดวัด พ.ศ. 2394* ที่ระบุว่า

ซึ่งมีพระราชบัญญัติมาทั้งนี้ เพื่อจะให้ชาวบ้านเอาใจใส่วัดวาอารามใกล้บ้านของตัว ไม่ปล่อยให้ผู้ร้ายขุดเสียทำลายเสีย เพราะของที่เป็นของท่านทำไว้แต่ก่อนด้วยอิฐปูนศิลาใดๆใหญ่ก็ดีเล็กก็ดี ถึงจะคร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรมไปแล้ว ก็ยังเป็นเครื่องประดับพระนครอยู่ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2528, น. 71 - 72)

แสดงให้เห็นเจตนาว่า พระองค์ใส่ใจกับสิ่งที่คนในอดีตสร้างขึ้นไว้ในศาสนา โดยมุ่งหมายที่จะทำนุบำรุงตัวศาสนสถานโบราณโดยตรงมากกว่าการคุ้มครองพระพุทธรูปศาสนาย่างในกฎหมายตราสามดวงที่เคยใช้มาก่อน อันมีบทบัญญัติโทษรุนแรงต่อผู้ขโมยหรือทำลายวัตถุสถานทางศาสนา (มาตรา 47-52) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 665-667) เพื่อคุ้มครองพระพุทธรูปศาสนา และอาจนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มแรกของการตรากฎหมายที่ครอบคลุมการคุ้มครองโบราณสถานด้วยแต่มีได้มีจุดมุ่งหมายในการดูแลรักษาวัดพุทธสถานทางศาสนาที่เป็นของโบราณโดยตรง ขณะที่คำอธิบายของหมายเหตุประกาศเขตวัดผู้ร้ายขุดวัดที่กล่าวถึงการ “เป็นเครื่องประดับพระนคร” น่าจะมีความหมายถึงการเก็บรักษาไว้เพื่อดูหรืออวดด้วยความภาคภูมิใจ ซึ่งมีใจจุดมุ่งหมายของการคุ้มครองพระพุทธรูปศาสนา แต่อาจมีนัยยะของการเลือกใช้ของโบราณเป็นสัญลักษณ์แห่งอดีตของชาติและสื่อเรื่องราวที่ถูกร้อยเรียงให้คนปัจจุบันเข้าใจถึงรากเหง้าของตนในอดีต ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมการเมืองที่สยามกำลังเผชิญภาวะกดดันจากชาติตะวันตกในช่วงนั้น

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้ดำเนินการอนุรักษ์พระปรางค์วัดปรางค์วัดอรุณตามรูปแบบดั้งเดิม ดังปรากฏในพระราชกระแสว่า

การซ่อมแซมพระปรางค์วัดอรุณและบริเวณ ต้องตั้งใจว่าจะรักษาของเก่าที่ใช้ได้ให้หมด ถึงจะสีหม่นหมองเป็นของเก่ากับใหม่ต่อกัน เช่นรูปเขียนภาพลายเพดาน เป็นต้น อย่าได้พยายามที่จะไปแต่งของเก่าให้สุดสเท่าของใหม่ ถ้าหากว่ากลัวดำที่เรียกว่าดำ ให้พยายามที่จะผสมสีใหม่ให้อ่อนลง อย่าให้สีแหลมเหมือนที่ใช้อยู่เดี๋ยวนี้ พอให้กลืนไปกับสีเก่าลวดลาย พืชพรรณอันใดก็ตามให้รักษาไว้ตามรูปเก่า จะเปลี่ยนแปลงแห่งใด สิ่งใดให้ดีขึ้น ต้องให้ทราบทุกก่อนๆ เรื่องทำนํ้ารอบลานพระปรางค์เป็นสำคัญ บ้านไทยเราไม่ค่อยสันตัดเรื่องนํ้า ถ้าควรจะหาหรือผู้ที่เขาเข้าใจ ให้หาหรือ (นิคม มุสิกคามะ, 2532ก, น. 92)

ข้อความดังกล่าวได้รับการหยิบยกมานำเสนอว่า เป็นเอกสารแนวทางการอนุรักษ์ช่างฝีมือฉบับแรกในประวัติศาสตร์การอนุรักษ์ไทย ซึ่งไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามใจชอบตามค่านิยมในยุคนั้น แต่เป็นการคงไว้ซึ่งของดั้งเดิม (นิคม มุสิกคามะ, 2532ก, น. 92) คล้ายกับกระแสแนวคิดการอนุรักษ์ของตะวันตกในช่วงเวลานั้น อันแสดงให้เห็นถึงการพยายามคงรักษาไว้อันสิ่งซึ่งมีคุณค่าของอดีตคงเหลืออยู่ (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 63-64) ทั้งยังมีการจัดตั้งสยามสมาคม (พ.ศ. 2447) เพื่อศึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับประเทศไทยและภูมิภาคแถบนี้ กับการจัดตั้งโบราณคดีสโมสร (พ.ศ. 2450) เพื่อศึกษาและบันทึกเกี่ยวกับเรื่องราวโบราณต่างๆ อันก่อให้เกิดการผลิตเอกสารลายลักษณ์อักษรจำนวนมากที่กลายเป็นแหล่งความรู้ในสาขาประวัติศาสตร์ปัจจุบัน (ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, 2538, น. 33) อย่างไรก็ตาม จุดเปลี่ยนสำคัญคือการนำเสนอเค้าโครงยุคสมัยประวัติศาสตร์ศิลปะที่กลายเป็นองค์ความรู้แม่บทของประวัติศาสตร์ชาติไทยมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นจุดเริ่มของการนำเสนอวาทกรรมโบราณสถานของไทยในส่วนของโบราณสถานเขมรให้แตกต่างจากวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชาที่สำนักฝรั่งเศสสถาปนาและยังคงผลิตซ้ำมาจนปัจจุบัน ดังจะนำเสนอต่อไป

แนวทางการสร้างองค์ความรู้ว่าด้วยอดีตจากการศึกษาสำรวจวัตถุสิ่งปลูกสร้างตลอดจนร่องรอยโบราณต่างๆ ในลักษณะของการศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ที่ต้องทำตามระเบียบวิธีการวิจัย เพื่อแปลความหมายของสิ่งเหล่านั้นให้เกิดความเข้าใจว่าแต่ละชิ้นมีอายุเท่าไรมีความหมายอย่างไรเกี่ยวกับประวัติของมนุษย์ (สุรพล นาถะพินธุ, 2538, น. 45) นำไปสู่การสถาปนาความหมายใหม่ของสิ่งเหล่านั้นเป็น “หลักฐานของอดีต” (สำหรับการศึกษาทางวิชาการ) จึงมีการบัญญัติศัพท์ใหม่ในภาษาไทย โดยปรับแต่งจากคำเรียกที่เคยมีอยู่เดิมว่า “ของโบราณ” และกำกับด้วยนิยามที่ชัดเจนมากขึ้น คือคำว่า “โบราณสถาน/โบราณวัตถุ” ใช้เป็นคำเรียกรวมของโบราณทุกยุคสมัยได้ ดังคำอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า “โบราณสถาน” หมายถึงของซึ่งไม่พึงเคลื่อนที่ได้ เช่น เมือง ปราสาทราชวัง วัด เทวาลัย บ่อกรุ สะพานหิน ฯลฯ และ “โบราณวัตถุ”

หมายถึงของซึ่งอาจเอาเคลื่อนที่ไปได้ เช่น ศิลาคาริก พระพุทธรูป เทวรูป ข้าวของเครื่องใช้ เครื่องประดับ ฯลฯ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2518, น. 14) โดยมีกำหนดอายุเวลาสำหรับสิ่งที่จะจัดว่าเป็นของโบราณ(โบราณสถานหรือโบราณวัตถุ) คือ

ราชบัณฑิตยสภากำหนดว่า **ของมีอายุกว่าร้อยปีขึ้นไปเป็นของโบราณ ถ้ายังไม่ถึงร้อยปีไม่นับว่าเป็นของโบราณ** ที่เอาร้อยปีเป็นเกณฑ์ก็เป็นแต่สมมติเพื่อสะดวกแก่การตรวจ เพราะของที่อายุยังไม่ถึงร้อยปีมีมากและมักมีผู้รู้พอจะสืบเรื่องได้ไม่ยากเหมือนของที่เก่าก่อนนั้น (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2518, น. 14-เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย)

ขณะเดียวกัน มักมีการระบุชื่อยุคสมัยทางประวัติศาสตร์/ศิลปะเพื่อเจาะจงว่าเป็นของโบราณยุคสมัยใดด้วย เช่น โบราณสถานขอม โบราณสถานเมืองพระนคร เป็นต้น โดยในปี พ.ศ. 2469 มีการยุบเลิกกรมศิลปากร และจัดตั้งเป็นราชบัณฑิตยสภา ประกอบด้วย 3 แผนก หนึ่งในนั้นคือแผนกโบราณคดีที่เป็น “พนักงานจัดการพิพิธภัณฑสถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน” (ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 39, 2477, น. 55) แสดงให้เห็นถึงการเริ่มใช้ศัพท์บัญญัติดังกล่าวอย่างเป็นทางการ¹ และมีบันทึกปรากฏเรื่องราวสงวนรักษาของโบราณที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงแก่เทศบาล ณ พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2473 เป็นหลักฐานบ่งชี้ว่าอย่างน้อยในปี พ.ศ. 2473 คำศัพท์เหล่านั้นยังเป็นศัพท์ใหม่ที่ต้องได้รับการอธิบายให้เกิดความชัดเจนในหมู่ข้าราชการที่ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่สนับสนุนการทำงานของราชบัณฑิตยสภาซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลจัดการสิ่งเหล่านั้นโดยตรง ขณะเดียวกันน่าจะเป็นช่วงเริ่มต้นของการแพร่ขยายคำศัพท์ใหม่ให้เป็นที่รับรู้ในกลุ่มข้าราชการตามหัวเมืองต่างๆ ก่อนที่จะขยายต่อไปยังผู้คนในวงกว้างด้วย ทั้งคำศัพท์ใหม่และกรอบคิดหลายอย่าง que เชื่อมโยงถึงแนวทางจัดการและกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับของโบราณ ซึ่งแตกต่างไปจากธรรมเนียมปฏิบัติเดิมด้วย

การสถาปนาองค์ความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์กัมพูชายุคโบราณของสำนักฝรั่งเศสฯ ดังกล่าว ซึ่งมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนแนวทางแสวงหาความรู้เกี่ยวกับอดีตของไทย เกิดขึ้นใน

¹ ในปี พ.ศ. 2466 มีการจัดตั้งกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครพร้อมออกประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ กำหนดเป็นหน้าที่กรรมการหอพระสมุดฯ “ให้พิเคราะห์เลือกสรรและกำหนดของโบราณแห่งใด และสิ่งใดควรจะตรวจตราไว้สำหรับบ้านเมืองบ้าง” (ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36, 2477, น. 223) ซึ่งยังใช้คำทั่วไปว่า “ของโบราณ” เป็นคำเรียกอย่างเป็นทางการของสิ่งที่ต่อมาถูกเรียกว่าโบราณวัตถุสถาน

ช่วงเดียวกับที่ชนชั้นนำสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 ได้ดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสยามหลากหลายอย่างเช่น การปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลายเป็นสถาบันกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบยุโรป การปฏิรูประบบราชการจากระบบขุนนางสู่ระบบราชการแบบรวมศูนย์อำนาจสู่ส่วนกลางคือกรุงเทพฯ การปฏิรูประบบการปกครองหัวเมืองตามจารีตเป็นมณฑลเทศาภิบาล สร้างระบบกองทัพสมัยใหม่ การกำหนดขอบเขตของรัฐสยามและจัดทำแผนที่ เป็นต้น (เดช บุนนาค, 2532, น. 66-83) เพื่อให้สยามกลายเป็นรัฐชาติแบบตะวันตก อันมีองค์ประกอบสำคัญคือมีดินแดนที่มีขอบเขตชัดเจน ประชากรที่เป็นพลเมือง รัฐบาลที่ประมุขคือกษัตริย์มีอำนาจสูงสุด และการมีอำนาจปกครองสูงสุดในดินแดนของตน โดยมีการสร้างความเป็นชาติที่รวมเอากลุ่มชนต่างๆ ที่มีหลากหลายชาติพันธุ์/วัฒนธรรมเข้ามาอยู่ในขอบเขตอัตลักษณ์เดียวกัน ดังพระราชดำรัสว่า

ความจริงที่เราสามารถจัดการบ้านเมืองได้สำเร็จตลอดทั่วไปในพระราชอาณาจักร อันก่อปรด้วยหัวเมืองทั้งหลาย แผ่ขยายอยู่ในพื้นแผ่นดินอันไพศาล มีราษฎรอาศัยอยู่ พูดภาษาเดียวกัน เพี้ยนกันบ้างดังนี้ เป็นเหตุที่เต็มใจยินดีของเราเป็นอันมาก ไทย ลาว ชนทั้งปวงนี้ก็นับถือว่าตัวเป็นพวกอยู่ในชาติเดียวกันอันหนึ่งแลตั้งตาคอยหาว่าเราเป็นเจ้า เป็นใหญ่ผู้อุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2510, น. 34)

ดังนั้น สิ่งที่ถูกนับว่าเป็นโบราณสถาน/วัตถุ จึงมิได้จำกัดเฉพาะวัดในพุทธศาสนาหรือแม้แต่อดีตของกลุ่มชนชาติไทยที่เคยนับความสืบเนื่องจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นสำคัญ หากได้ขยายครอบคลุมถึงอดีตของกลุ่มชนอื่นทั้งที่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกับกรุงศรีอยุธยา และที่เก่าแก่กว่า จนอาจย้อนกลับไปสู่ช่วงเวลานับพันปี ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่พระราชทานเมื่อก่อตั้งโบราณคดีสโมสรว่า

จึงขอชักชวนท่านทั้งหลายแต่ในสโมสรประชุมกันครั้งแรกนี้ ให้กระทำในใจไว้ว่าเราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใดชาติใดวงศ์ใดสมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องราวของประเทศสยาม จับเดิมตั้งแต่ 1000 ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้คงจะต้องจับตั้งแต่เมืองหลวง ไนยหนึ่งเรียกว่าหาง ท่าง ถาซ้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิม ลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก ไคโขทัย อยุธยาเก่า อยุธยาใหม่ แลเมืองลัวะ ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ถาเมืองซึ่งเปนเจ้าของครองเมืองเช่น กำแพงเพชร ไชยนาถ พิษณุโลกย์ เมืองสรรค์ สุพรรณ

กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้เป็นต้น บรรดาซึ่งได้เป็นใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่งแล้ว
รวบรวมนามาเป็นประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียวนี้ (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
พระบาทสมเด็จพระ, 2511, น. 45-46)

ปราสาทขอมจึงนับเป็นโบราณสถานของไทยพร้อมกับโบราณสถานสมัยอื่นๆ ที่ไม่เพียง
เอื้อต่อการสร้างจินตนาการร่วมเกี่ยวกับความเป็นสยามที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ หาก
ยังตอบสนองต่อความต้องการมุ่งนำเสนออดีตที่เก่าแก่ยาวนานของชาติตามค่านิยมที่แผ่ฝังมา
พร้อมกันด้วย จากกรอบคิดว่าด้วยวิวัฒนาการของสังคมวัฒนธรรมซึ่งแพร่หลายในขณะนั้นอันสะท้อน
แนวคิดเชิงวิวัฒนาการสังคมที่เคยมีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมยุโรปคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งจัดแบ่ง
กลุ่มชน/สังคมต่างๆ ตามระดับความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรม เช่น ระดับคนป่า (savagery)
ระดับสังคมเพาะปลูก (barbarism) และสังคมอารยะ (civilization) โดยจัดสังคมยุโรปเป็นระดับความ
เจริญสูงสุด คือ สังคมอารยะ (เดิมไทยใช้คำทับศัพท์ว่า “ศิวิไลซ์”) และใช้เป็นส่วนหนึ่งของข้ออ้างการ
ล่าอาณานิคมว่าเป็นการนำความเจริญไปสู่กลุ่มคนที่ยังไร้ความเจริญ ทำให้ชนชั้นนำสยามตอบโต้ด้วย
ความพยายามแสดงความสามารถหรือความเจริญทางวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของสยาม ดังสะท้อนใน
ความพยายามจัดแสดงความศิวิไลซ์ของสยามผ่านนิทรรศการในมหกรรมนานาชาติ (world’s fair) ที่
ยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 5 (Thongchai Winichakul, 2000, pp. 540-545) และการนำเสนอของ
บุคคลสำคัญยุคต่อๆ มา เช่น ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยัง
ดำรงพระยศเจ้าฟ้ามงกุฎฯ หน้าคำนำหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ว่า

นอกจากที่จะเล่าเรื่องไปดูโบราณสถานต่างๆ ให้นักเลงโบราณคดีฟังและออกความเห็น
หวังใจว่าหนังสือเล่มนี้จะมีผลอย่างอื่นบ้าง คือประการหนึ่ง บางทีจะทำให้คนไทยรู้สึก
ขึ้นมาบ้างว่าชาติไทยไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าหรือที่เรียกตาม
ภาษาอังกฤษ “อันศิวิไลซ์” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามาก (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,
พระบาทสมเด็จพระ, น. ค)

และพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ในวโรกาสเสด็จ
ประพาสอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2506 ว่า

โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และโบราณสถานทั้งหลายนั้น ล้วนเป็นของมีคุณค่า และจำเป็น
แก่การศึกษาค้นคว้าในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี เป็นเครื่องแสดงความ

รุ่งเรืองของชาติไทย ที่มีมาแต่ในอดีตกาล สมควรจะสงวนรักษาให้คงถาวร เป็นสมบัติส่วนรวมของชาติไว้ตลอดกาล (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, ม.ป.ป.) เป็นต้น

การรื้อฟื้นอดีตให้มีรูปธรรม ด้วยการบูรณะโบราณสถานจากซากปรักหักพังที่ถูกทิ้งร้างอยู่กลางป่าเขาให้กลายเป็นพื้นที่สวนสาธารณะตามแนวทางที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นตามจิตวิญญาณของกฎหมายอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ฝรั่งเศส ซึ่งเน้นการนำเสนอมรดกสู่สาธารณะ (แทนการรักษาไว้เป็นสมบัติสะสมในหมู่ชนชั้นสูงอย่างในช่วงก่อนหน้านี้) ถูกนำมาใช้กับโบราณสถานเมืองพระนครในกัมพูชาหลังปี พ.ศ. 2444 เมื่อมีการประกาศใช้กฎหมายอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์อินโดจีน (Miura, 2004, p. 123) โดยมีวิธีการบูรณะสำคัญด้วยเทคนิควิธีอันสติโลซิสเป็นแนวทางสำคัญของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศที่นำมาใช้ในการบูรณะโบราณสถานเมืองพระนครในกัมพูชาตั้งแต่ พ.ศ. 2474 (เซเดส์, 2542, น. 31) นับเป็นปฏิบัติการสำคัญของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศในการต่อยอดองค์ความรู้โบราณคดีที่ใช้อย่างอดีตและกำกับบริหารจัดการโบราณสถานวัตถุ ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่า “วาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา” โดยแนวทางดังกล่าวมีอิทธิพลต่อแนวทางจัดการโบราณสถานวัตถุเขมรของหน่วยงานรัฐไทย ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่า “วาทกรรมโบราณสถาน” (ของไทย) อันกลายเป็นแนวปฏิบัติหลักของไทยต่อปราสาทเขมรจนถึงปัจจุบัน และนับได้ว่าเป็นวิธีการสำคัญที่ช่วยเรียกศรัทธาจากผู้คนทั่วไปพร้อมสร้างความชอบธรรมในการเข้าครอบครองอำนาจจัดการปราสาทเขมรอย่างสมบูรณ์โดยหน่วยงานรัฐอย่างกรมศิลปากร เช่นกรณีปราสาทพนมรุ้ง พร้อมกับการจัดแสดงและประชาสัมพันธ์ให้คนไปท่องเที่ยวด้วยสาระตามวาทกรรมหลักที่ถูกสถาปนาขึ้น (ดังจะนำเสนอต่อไปในบทที่ 5)

4.2 องค์ความรู้ว่าด้วยอดีตของโบราณสถานเขมรในไทย

จากการวางรากฐานการสำรวจของนักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศและพัฒนาแนวทางการศึกษาวิวัฒนาการของศิลปะเขมรด้วยการศึกษาเปรียบเทียบลวดลายทางศิลปกรรมที่มีลักษณะร่วมกันในฐานะรูปแบบทางศิลปะ ซึ่งถูกจัดลำดับไว้ด้วยกำหนดอายุเวลา ควบคู่กับการยึดถือกำหนดอายุเวลาที่ปรากฏในจารึกต่างๆ ทั้งที่พบในโบราณสถานแห่งนั้นและแห่งอื่นๆ จนกลายเป็นเค้าโครงเวลาและวิวัฒนาการของรูปแบบศิลปะเขมรที่ยึดถือร่วมกันในการศึกษาโบราณสถานเขมรทั้งในกัมพูชาและไทย โดยในการศึกษาโบราณสถานแต่ละแห่ง ผู้เชี่ยวชาญสามารถอาศัยการเปรียบเทียบลวดลายที่ปรากฏเพื่อประมวลสรุปภาพรวมว่าควรจัดอยู่ในหมวดหมู่หรือรูปแบบใด ในลักษณะของวิธีการนิรนัย (deductive) เป็นหลัก ดังคำบรรยายของวิทยาการตามโครงการพัฒนาบุคลากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ที่ว่า

การศึกษาศิลปะเขมรเป็นการศึกษาที่มีระบบมากที่สุด เพราะมีความต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีวิวัฒนาการชัดเจน สามารถแบ่งรูปแบบของศิลปะและกำหนดอายุว่าสร้างขึ้นเมื่อไร รัชกาลอะไร เมื่อได้มาแล้วก็นำมาสำรวจกับหลักจารึกตามสถานที่นั้นเพื่อเชื่อมโยงลวดลายที่ได้ให้เข้ากับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (มยุรี วีระประเสริฐ, 2556, น. 14)

กล่าวอีกนัยคือ ตามวาทกรรมหลัก การผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานแต่ละแห่ง เป็นสิ่งที่ผู้เชี่ยวชาญสามารถทำได้ด้วยการศึกษาจากวัตถุโบราณสถาน-โบราณวัตถุ-จารึก) โดยไม่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ที่มีมาก่อนของคนในท้องถิ่นรอบข้างวัตถุเหล่านั้น แม้จะได้มีการสอบถามเป็นข้อมูลเบื้องต้นของโบราณสถานที่สำรวจก็ตาม ซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์ขณะนั้นที่นับเป็นช่วงเริ่มต้นของการสถาปนาแนวทางสร้างองค์ความรู้ทางโบราณคดีที่มุ่งสืบค้นอดีตในส่วนที่ขาดหายไปจากการรับรู้ของผู้คนทั่วไปดังกรณีของปราสาทขอมที่มีเพียงตำนานปรัมปราเป็นความทรงจำที่หลงเหลือจากอดีต และประวัติศาสตร์จากพงศาวดารซึ่งบันทึกภายหลังการสิ้นสุดของอารยธรรมดังกล่าวเป็นเวลานาน

เรื่องราวอดีตที่ถูกจัดว่าเป็น “องค์ความรู้” เกี่ยวกับโบราณสถานตามแนวทางดังกล่าว มีจุดเน้นที่ช่วงเวลาการสร้าง รูปแบบและลวดลายทางศิลปกรรมและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม พระนามกษัตริย์ที่เป็นผู้สร้างและวัตถุประสงค์การสร้าง ตลอดจนการปรับเปลี่ยนในรัชกาลหลัง(ถ้ามี) เมื่อประกอบกับวิธีการเล่าเรื่องแบบกระบวนกร ที่มองว่าศิลปะแต่ละรูปแบบมีความสัมพันธ์กัน ในลักษณะของการยืมลวดลายจากอดีตและรับอิทธิพลจากต่างแดนมาปรับปรุงเป็นรูปแบบใหม่ที่สวยงาม อันนับเป็นความรุ่งเรืองทางศิลปะในช่วงเวลาหนึ่ง จากนั้นก็มักเกิดช่วงเวลาแห่งความเสื่อมที่ศิลปะรูปแบบนั้นไม่ได้รับการพัฒนาต่อกลับมีแต่เพียงการลอกเลียนรูปแบบของสมัยก่อนหน้า เช่น ลวดลายเครื่องประดับซึ่งรุ่งเรืองในศิลปะสมัยสมโบร์ กุเลน พระโค บันทายสรี นครวัด และบายน สมัยที่ 3 จึงสลับด้วยสมัยแห่งความเสื่อมของลวดลายเครื่องประดับในศิลปะ ไพรกเมง กำแพงพระบาเค็ง เกาะแกร์ คลัง บัปวน บายน สมัยที่ 1 และ 2 เป็นต้น (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 30) โดยความรุ่งเรืองและความเสื่อมของศิลปะถูกเชื่อมโยงกับความรุ่งเรืองและความเสื่อมของอำนาจทางการเมืองการปกครองของศูนย์กลางอาณาจักร ขณะเดียวกัน ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบศิลปะที่ปรากฏในดินแดนห่างไกลจากศูนย์กลางเมืองพระนครก็ถูกอธิบายในฐานะสิ่งแสดงอำนาจทางการเมืองของอาณาจักร (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 33) ดังปรากฏการวิเคราะห์ว่า

ศาสนสถานขนาดใหญ่ ที่มีลักษณะสมควรเป็นเทวสถานประจำเมืองได้นั้นในบริเวณนี้จะมีที่เด่นๆ อยู่ 4 แห่งซึ่งมีอายุร่วมสมัยเดียวกัน (พุทธศตวรรษที่ 16-17) ได้แก่

ปราสาทหินเขาพระวิหาร (ศรีสะเกษ-เขมร) ปราสาทหินพิมาย(นครราชสีมา) ปราสาทหินพนมวัน(นครราชสีมา) และปราสาทหินเขาพนมรุ้ง(บุรีรัมย์)...ปราสาทพนมวันยังมีขนาดเล็กและตั้งอยู่บนพื้นราบไม่สูงจะสมฐานะเทวาลัยประจำเมืองที่เป็นศูนย์กลางเมืองขนาดใหญ่และราชวงศ์สำคัญ ดังนั้นจึงเหลือเพียงปราสาทหินเขาพระวิหารกับพนมรุ้ง ซึ่งทั้งสองแห่งนี้ล้วนตั้งอยู่บนภูเขาสูง มีสิ่งก่อสร้างที่เป็นปราสาทขนาดใหญ่มาก (กรมศิลปากร, 2531, น. 84) หรือ

ปราสาทเมืองต่ำเป็นปราสาทขนาดใหญ่ (เมื่อเปรียบเทียบกับ การสร้างปราสาทเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีมาก่อนหน้านี้) รูปแบบขององค์ปราสาทเป็นปราสาทแบบมีระเบียงคดล้อมกลุ่มปราสาทประธาน และมีกำแพงแก้วล้อมอยู่ชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบฉบับของปราสาทแบบมีระเบียงองค์แรกๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผังบริเวณและรูปแบบของปราสาทแบบนี้จะเป็นปราสาทที่มีความสำคัญอันดับหนึ่งในอารยธรรมเขมร ทั้งในเมืองพระนครและภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย ฉะนั้นในฐานะที่ปราสาทมักจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนเสมอมา ชุมชนเมืองต่ำย่อมจะเป็นชุมชนที่มีศักดิ์สูงกว่าชุมชนที่มีปราสาทแบบมีปราสาทประธาน 3 องค์ ซึ่งมีกำแพงแก้วล้อมเท่านั้น...ศาสตราจารย์ไกรสลิเย่ ปราชญ์คนสำคัญด้านอารยธรรมเขมรท่านหนึ่งได้เคยสันนิษฐานว่าบริเวณปราสาทเมืองต่ำนั้น คงจะเป็นเมืองของราชวงศ์มหิธรปุระตามหลักฐานและกรณีแวดล้อมที่เสนอมาแล้ว ก็รับกันเป็นอย่างดี ดังนั้นปราสาทเมืองต่ำจึงน่าจะเป็นปราสาทของเมืองมหิธรปุระ² นั่นเอง (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2541, น. 33-34, 37)

ขณะที่ปราสาทเป็ยน้อยดูเหมือนจะเป็นฝีมือช่างพื้นเมืองและแสดงถึงความไม่สำคัญ เป็นต้นจนองค์ความรู้โบราณสถานเขมรในไทย กลายเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของอาณาจักรกัมพูชาโบราณที่ครอบคลุมดินแดนภายใต้การครอบครองของสยามในขณะนั้น อันเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากการรับรู้และแนวทางการจดจำอดีตของราชสำนักกัมพูชาและราชสำนักสยามในยุคนี้ ซึ่งใช้การจดจารในรูปพงศาวดารและคำบอกเล่าในรูปแบบตำนานเป็นหลัก และยังไม่นิยมบันทึกมากนัก ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่า

² ตามคำอธิบายชุดนี้ ราชวงศ์มหิธรปุระอาจเป็นผู้ครองแคว้นหัวเมืองซึ่งอยู่ทางเหนือของเมืองพระนคร ซึ่งถือโอกาสในขณะที่ศูนย์อำนาจทางการเมืองมีความอ่อนแอแต่สมัยพระเจ้าอุทัยติดยุวรมันที่ 2 ตั้งต้นเป็นอิสระขึ้น (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2541, น. 36)

(พงศาวดาร) ข้อที่ไม่เขียนลงไปนั้นก็เพี้ยนไปตามวิสัย แลความไม่ต้องการของเวลานั้น ฤาจะมีพงษาวดารฉบับอื่นต่างหากซึ่งได้กล่าวถึงอยู่แล้ว เช่น พงษาวดารเหนือ แต่หากหนังสือฉบับนั้นสูญหายในเวลาที่เกิดอุบัติเหตุแก่บ้านเมืองฉบับที่เราได้เห็นอยู่นี้เป็นแต่มีผู้รู้ ว่าพงษาวดารเหนือมีอยู่ แต่ฉบับสาบสูญไปหาไม่ได้ฤาได้แต่ขาดร่องแรง จึงขอให้ผู้หลักผู้ใหญ่ในเวลานั้นช่วยแต่งเพิ่มเติม แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ท่านนั้นจำไม่ได้ ด้วยความชราหลงลืม จึงเล่าซ้ำๆ ซากๆ...ผู้ที่ขอให้เขียนนั้น ถ้าหากว่าเป็นผู้ซึ่งใส่ใจไตร่ตรองอยู่แล้ว ก็คงจะได้ ชักใช้ทุกท่วง...จึงไม่ชักใช้ได้ถามสอบความให้ชัดเจน ดูก็เป็นที่น่าเสียดายเป็นอันมาก (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2511, น. 44)

ทำให้เรื่องราวอดีตตามการบันทึกแบบเดิมมีเนื้อหาไม่ครอบคลุมอดีตที่เก่าแก่ของสยาม ที่ท่านเสนอว่าเป็นเรื่องราวตั้งแต่ 1,000 ปีลงมา (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2511, น. 45-46) การสถาปนาองค์ความรู้ด้วยประวัติศาสตร์กัมพูชายุคโบราณดังกล่าวจึงมีอิทธิพลต่อการรับรู้และปรับแนวทางการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำสยามเกี่ยวกับอดีตของไทย อันมีสมเด็จพระยามะวงศ์วรวงศาภิบาล เป็นบุคคลสำคัญในการวางรากฐานองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย ที่ยึดถือกันมาจนปัจจุบัน โดยมี ยอร์ช เซเดส์ เป็นผู้ร่วมดำเนินการคนสำคัญ

เค้าโครงประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้รับการเผยแพร่ในรูปสิ่งพิมพ์ชื่อ *ตำนานพุทธเจดีย์สยาม* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยามะวงศ์วรวงศาภิบาล จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2469 (ผู้วิจัยใช้ฉบับที่แพร่พิทยาจัดพิมพ์ พ.ศ. 2514) และการจัดแสดงชิ้นงานโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พร้อมด้วยหนังสือ *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร* ผลงานของเซเดส์ จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2471 ที่เป็นการอธิบายและจัดหมวดหมู่วัตถุจัดแสดงอดีตของสยาม ภายใต้เค้าโครงประวัติศาสตร์เดียวกัน แสดงให้เห็นกรอบความรู้เชื่อมโยงรูปแบบศิลปะของศาสนสถานเข้ากับยุคสมัยทางการเมืองการปกครอง และใช้เป็นลำดับเวลาในการเล่าเรื่องราวในอดีตของผู้คนที่เคยอาศัยอยู่ในดินแดนที่ถือว่าเป็นอาณาเขตของสยาม ประกอบด้วย 7 สมัย คือ ทวารวดี, ศรีวิชัย, ลพบุรี, เชียงแสน, สุโขทัย, อยุธยา, และรัตนโกสินทร์ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามะวงศ์วรวงศาภิบาล, 2514, น. 145)

การใช้ชื่ออาณาจักรโบราณเป็นชื่อยุคสมัยทางศิลปะ พร้อมการอธิบายศิลปะที่ปรากฏในโบราณสถานวัตถุว่าเป็นการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมของชนชาติเจ้าของอาณาจักร ซึ่งส่วนหนึ่งอยู่มาก่อนชนชาติไทย ที่ถือเป็นชนกลุ่มหลักของสยามด้วย และส่งอิทธิพลให้กับศิลปะไทยในยุคสมัยที่ถือว่าชนชาติไทยตั้งขึ้นเป็นอิสระคือราว พ.ศ. 1800 (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามะวงศ์วรวงศาภิบาล, 2514, น. 174) ทำให้เค้าโครงการอธิบายเรื่องราวทางศิลปะกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์การเมืองในลักษณะของการพัฒนาศิลปะไทยของชนชาติไทยจากการรับอิทธิพลศิลปะหลากหลายรูปแบบของ

ชนชาติต่างๆ ในดินแดนไทยจนกลายมาเป็นอุปมาของความเป็นชนชาติไทยที่ได้อพยพเข้ามาครอบครองดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และสร้างสรรค์ศิลปะที่เป็นตัวของตัวเองจากการเรียนรู้และประยุกต์ศิลปะของชนชาติอื่นๆ เข้ามาผสมผสานจนเกิดความเป็นไทยในศิลปะอุททองซึ่งมีอิทธิพลถึงสมัยอยุธยา ดังคำอธิบายว่า “ชนชาติไทยมีความสามารถในการประสานประโยชน์ในการกลืนชนชาติอื่นๆ เช่น ชนชาติขอม จีน ให้กลายเป็นชาวสยามพวกเดียวกัน” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระพุทธเจ้า กรมพระยา, 2511, น. 7) โดยมีการบัญญัติศัพท์แทนยุคสมัยของรูปแบบศิลปะขอมว่า “(สมัย) ลพบุรี” ในความหมายว่า “พุทธเจดีย์ตามแบบสมัยลพบุรี สร้างแพร่หลายในประเทศสยามยิ่งกว่าแบบสมัยอื่นเพราะเนื่องกันกับแบบประเทศขอมและสร้างสืบมาในสมัยเมื่อพวกขอมมาปกครองประเทศนี้” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, 2514, น. 158) และสร้างสืบมาในช่วงเวลาที่ขอมมาปกครองเมืองลพบุรีและดินแดนประเทศไทยในส่วนของทางทิศตะวันออกจรดแดนญวน ทางทิศเหนือจรดเมืองชะเลียง(สุวรรณโลกเก่า) ทางทิศตะวันตกจรดเมืองเพชรบุรี (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, 2514, น. 158) และอธิบายความแตกต่างจากศิลปะขอมในกัมพูชาว่า ศิลปะลพบุรี เป็นผลจากการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบทวารวดีกับแบบขอมทำให้เกิดเป็นแบบใหม่ขึ้น ดังระบุว่า

พุทธเจดีย์สมัยนี้มีปนกันทั้งฝ่ายลัทธิหินยาน(สถวิระ) ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมัยทวารวดีและพุทธเจดีย์ฝ่ายลัทธิมหายานซึ่งมาแต่เมืองเขมร และบางที่จะมาแต่ทางศรีวิชัยด้วย... ลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับแบบขอมผสมกันจึงเกิดเป็นแบบขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, 2514, น. 154, 156)

การยึดถือเค้าโครงประวัติศาสตร์ไทยดังกล่าวมาจนปัจจุบัน ย่อมเป็นการผลิตซ้ำกรอบความรู้ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบศิลปะและอำนาจทางการเมือง จนยากที่จะโต้แย้งให้เป็นอื่นได้ เนื่องจากกรอบความรู้ดังกล่าวมิได้ดำรงอยู่เฉพาะในส่วนขององค์ความรู้/วาทกรรมโบราณสถานของไทยเท่านั้น หากยังเป็นแกนสำคัญขององค์ความรู้โบราณคดีประวัติศาสตร์กัมพูชาโบราณที่นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสฯ วางรากฐานไว้และได้รับการผลิตซ้ำโดยนักวิชาการนานาชาติจนถึงปัจจุบัน และแพร่หลายเป็นวาทกรรมประชานิยมที่ได้รับการยึดถืออย่างต่อเนื่องในการนำเสนอเรื่องราวอดีตของรัชชาติกัมพูชา ซึ่งเลือกใช้ครวัตรเป็นสัญลักษณ์แห่งชาติกัมพูชานับจากได้รับเอกราชจนถึงปัจจุบัน และให้ความสำคัญกับปราสาทหินต่างๆ ในฐานะมรดกสำคัญของชาติ จนได้รับการขนานนามจากนักวิชาการไทยบางส่วนที่ศึกษาเกี่ยวกับกัมพูชาว่าเป็นลัทธิปราสาทศิลาชาตินิยม (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2552, น. 104)

การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในรัฐชาติทั้งสองทั้งระดับรัฐและปัจเจกบุคคล ทำให้เรื่องราวของปราสาทหินในสังคมไทยตามวาทกรรมโบราณสถานของไทย เลี่ยงไม่ได้ที่จะเผชิญกับแรงต้านจากวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา ที่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นระบบเดียวกันมากกว่า โดยเฉพาะในดินแดนลุ่มแม่น้ำมูล หรือเขตอีสานใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งมีได้มีพัฒนาการทางศิลปะเชื่อมโยงกับความเป็นไทยในยุคสมัยต่อมาคืออยุธยา อย่างที่เกิดขึ้นในเมืองลพบุรีและดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนกลายเป็นปมขัดแย้งในวาทกรรมโบราณสถานของไทยเองที่ต้องมีการสร้างสรรค์แนวทางอธิบายในลักษณะอื่น ดังนี้

4.2.1 “ลพบุรี” ในวาทกรรมโบราณสถานของไทย

การบัญญัติศัพท์ใหม่เรียกรูปแบบศิลปะที่กลายเป็นยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ด้วยว่า “ลพบุรี” เป็นสิ่งที่ผู้บัญญัติไม่เคยทรงอธิบายที่มาของคำเรียกนั้นเลย ทว่า ที่ผ่านมามีหลักฐานว่าชนชั้นนำสยามมีมุมมองต่อปราสาทเขมรโบราณในฐานะสิ่งแสดงอำนาจทางการเมือง ดังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เคยทรงส่งข้าราชการไปสำรวจปราสาทในกัมพูชาและเลือกปราสาทขนาดเล็กสองหลังสูงหกวาเพื่อเรือและชักลากส่งมายังกรุงเทพฯ แต่ไม่สำเร็จเพราะมีกลุ่มชาวเขมรออกมาชิงฟันพวกรื้อปราสาท เสนาบดีทั้งหลายจึงเข้าซื้อกราบทูลในลักษณะที่ว่า ปราสาทเหล่านั้นเกิดจากพระบรมเดชาภาพของกษัตริย์กัมพูชาแต่โบราณ เป็นสิ่งอันอยู่ในกาลและเทศะอื่นซึ่งไม่มี ความเกี่ยวข้องกับราชอาณาจักรสยาม และอาจนำมาซึ่งการเสื่อมเสียพระเกียรติ(ถ้ารื้อลงแล้วเอา มาปรับปรุงทำขึ้นไม่ได้) พระองค์จึงให้ช่างหลวงออกไปถ่ายแบบนครวัดมาสร้างเป็นรูปจำลองขนาดเล็กประดิษฐานไว้ที่ข้างพระพุทธรูปรางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม(วัดพระแก้ว) ซึ่งเป็นเสมือนศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจของกรุงรัตนโกสินทร์ และราชอาณาจักรสยาม จึงมีผู้วิเคราะห์ว่า เป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่า ดินแดนเขมรซึ่งถูกแสดงด้วยนครวัดจำลอง อยู่ในขอบเขตอาณานิคมของกรุงเทพฯ (ศรัณย์ ทองปาน, 2538, น. 361-362) พร้อมกับสะท้อน “ความเป็นอื่น” ของอารยธรรมเขมรตามสายตาชนชั้นนำสยามที่มองว่าไม่ใช่ส่วนหนึ่งของความเป็นไทยอย่างโบราณสถานวัตถุที่สุโขทัยและอยุธยา ซึ่งเป็นมุมมองที่ยังสืบทอดกันต่อมาถึงรัฐบาลไทยในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังปรากฏว่าหลวงวิจิตรวาทการ ผู้เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร (พ.ศ. 2477 - 2485) เคยตอบจดหมายผู้อ่านวารสารศิลปากรที่เขียนมาถามนโยบายการบูรณะปราสาทหินพิมายในลักษณะที่จำแนกกลุ่มโบราณสถานที่ควรบูรณะเป็น 2 กลุ่มคือกลุ่มโบราณสถานในวัฒนธรรมไทยซึ่งควรบูรณะก่อน กับกลุ่มโบราณสถานที่ไม่ได้อยู่ในวัฒนธรรมไทย ซึ่งโบราณสถานขอมย่อมอยู่ในกลุ่มหลัง (กรมศิลปากร, 2481, น. 135-136) เป็นต้น จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า ชื่อเรียกศิลปะ “ลพบุรี” เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเบียดขับความเป็นเขมรออกไปจากศิลปะไทย ภายใต้เงื่อนไขทางการเมืองระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในช่วงเวลานั้น ครั้นเมื่อคำดังกล่าวยังคงเป็น

คำหลักที่ยึดถือสืบต่อกันมาในหน่วยงานรัฐไทยและสถาบันการศึกษาในช่วงหลังจึงมีนักวิชาการไทยรุ่นต่อมาหลายท่านนำเสนอคำอธิบายที่อ้างอิงกับบริบททางการเมืองในขณะนั้น เช่น

เชื่อกันว่า เหตุผลอาจเกิดจากพระวินิจฉัยที่จะทรงดำเนินวิเทศบายด้านการเมือง โดยหลีกเลี่ยงการกล่าวถึงวัฒนธรรมหรือเชื้อชาติของชนชาติเขมรที่มีอิทธิพลในดินแดนไทย เพื่อเป็นการขจัดปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้น ซึ่งกำลังอยู่ในยุคแห่งการแสวงหาอาณานิคมของมหาอำนาจชาติตะวันตก ทำให้มีการยึดถือคำเรียกนี้สืบต่อกันมา (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2537, น. 37)

ประภัสสร ชูวิเชียร (2557) ประมวลสาเหตุการเลือกคำดังกล่าวเป็นสามประการ ได้แก่ (1) เป็นไปตามแนวความคิดหลักในสมัยนั้นที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่เป็นศูนย์กลางของสยาม อันมีเมืองลพบุรีซึ่งเป็นเมืองสำคัญมาก่อนการเกิดกรุงศรีอยุธยาและมีหลักฐานโบราณวัตถุสถานแบบขอม/เขมรมากมาย จึงชวนให้คิดได้ว่า ลพบุรีต้องเป็นศูนย์กลางขนาดใหญ่อีกแห่งของขอม/เขมร และคงมีอำนาจปกครองตนเอง ซึ่งก็จะเป็นเหตุให้อาจมีการสร้างงานศิลปะตามสกุลช่างของตนเองด้วยก็เป็นได้ การค้นพบศิลปกรรมที่เทียบได้กับแบบขอม/เขมรจำนวนมากจึงบ่งได้ว่าเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางการผลิต-อิทธิพลของศิลปะเช่นนี้ในดินแดนสยาม (2) นักวิชาการสยามก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 นั้นแทบไม่มีข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีของภูมิภาคอื่นๆ³ อยู่เลยนอกจากในลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่ตนสังกัดอยู่ ชื่อเมืองลพบุรีจึงถูกหยิบยืมมาใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบก่อนสยามที่ไม่ต้องการให้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอื่นใด (3) ภัยคุกคามของอาณานิคมฝรั่งเศสที่มีอำนาจยึดครองอินโดจีนเอาไว้ได้ในขณะนั้น การกำหนดชื่อเรียก “ศิลปะขอม/เขมร” ที่พบในไทยนั้นมีความล่อแหลมทางการเมืองในการต่อรองทางด้านหลักฐานว่าดินแดนสยามเคยอยู่ในอำนาจและวัฒนธรรมของขอม/เขมรมาก่อน อาจเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสอ้างสิทธิที่ขอครอบครองเหนือดินแดนต่างๆ ของสยามว่าเคยเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาคืออาณานิคมของตนในขณะนั้นและเข้าไปปกครองหรือยึดครองได้ (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2557, น. 46, 48)

การวิพากษ์วิจารณ์เหล่านี้ส่วนหนึ่งถูกนำเสนอเพื่อสร้างข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการรุ่นหลังที่พยายามเสนอชื่อเรียกที่เหมาะสมกว่า เนื่องจากในช่วงแรก “ศิลปะลพบุรี” ถูกกำหนดอายุ

³ มีผู้โต้แย้งว่า ในสมัยนั้นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสด็จตรวจของโบราณในภาคอีสานหลายครั้ง และมีงานสำรวจของนักสำรวจฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณสถานขอมในอีสาน จึงใช้อธิบายสาเหตุดังกล่าวไม่ได้ (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2557, น. 63-64)

อนุโลมตามแบบอย่างศิลปะเขมรในกัมพูชาว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 และครอบคลุมทั้ง โบราณวัตถุสถานเขมรที่ค้นพบในประเทศไทย และโบราณวัตถุสถานที่ทำขึ้นในประเทศไทยโดยทำ เลียนแบบศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชา แต่ต่อมาได้มีการศึกษาพบว่าในภาคอีสาน มีโบราณวัตถุสถาน เขมรเก่าแก่กว่าพุทธศตวรรษที่ 16 จึงได้มีการขยายกำหนดอายุศิลปะลพบุรีเป็นพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 18 (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2537, น. 37) ก่อให้เกิดความลักลั่นในการสร้าง คำอธิบายที่อิงกับชื่อเมืองลพบุรี ซึ่งช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-15 ยังอยู่ใต้อิทธิพลศิลปะทวารวดี จน ชื่อเรียกไม่เข้ากับการขยายช่วงเวลาดังกล่าว (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2548, น. 12-13) ทว่า เมื่อเริ่มมี ข้อโต้แย้งความไม่เหมาะสมในการใช้ชื่อเรียกดังกล่าวพร้อมการนำเสนอชื่อเรียกใหม่ เช่น ในปี พ.ศ. 2520 ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ นำเสนอในหนังสือเรื่อง *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสาขาสันนิยมนา* ว่าไม่ควรใช้คำว่าศิลปะลพบุรีเพราะอาจเกิด ความเข้าใจผิดได้ เนื่องจากฐานคิดที่ว่าการเรียกศิลปะแบบขอม/เขมรทุกชิ้นที่พบในประเทศไทย ซึ่งมี อายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-18 (ด้วยความคิดแบบชาตินิยม) กลับไม่สอดคล้องด้วยหลักฐานที่พบอยู่ ว่า ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 นั้นเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมมอญ (ที่เรียกว่า ทวารวดี) เริ่มได้รับอิทธิพลจากกัมพูชาในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาแล้ว จึงเสนอให้เรียกชื่อว่า “ศิลปะแบบ เขมร” เพื่อสื่อถึงชนชาติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกัมพูชาที่มีความสัมพันธ์กันกับผู้คนในดินแดน ไทย โดยที่ยังคงยอมรับการใช้ชื่อลพบุรีสำหรับศิลปวัตถุที่พบในบริเวณจังหวัดลพบุรีเท่านั้น (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2520, น. 12-13) ทว่า ข้อเสนอดังกล่าวมิได้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางแม้ส่งแรง กระเพื่อมให้เกิดการนำเสนอชื่อเรียกที่แตกต่างกันมากขึ้นก็ตาม (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2557, น. 65) เช่น ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ในหนังสือเรื่อง *ศิลปะในประเทศไทย* ซึ่งเป็นตำราเรียน ทางประวัติศาสตร์ศิลปะเล่มสำคัญของไทย (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2506) ได้กำหนดชื่อเรียกว่า “ศิลปะ ลพบุรีหรือศิลปะขอมในประเทศไทย” ด้วยทรงยอมรับว่า “ศิลปะลพบุรี” ยังเป็นชื่อที่ไม่เหมาะสม แต่ ยังคงใช้เพื่อให้สะดวกในการศึกษาเท่านั้น ส่วน ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ในหนังสือเรื่อง *ศิลปะร่วม แบบเขมรในประเทศไทย* จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2537 นำเสนอความเห็นเกี่ยวกับชื่อเรียกศิลปะลพบุรี ว่าการทำความเข้าใจถึงศิลปะแบบนี้ได้จำเป็นต้องอ้างอิงอยู่กับศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชาเป็นหลัก เพราะเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอย่างแท้จริง แต่เพราะศิลปะเขมรในอีสานมีรายละเอียดปลีกย่อย ด้านรูปแบบและกรรมวิธีบางอย่างต่างจากในกัมพูชา และยังมีความสัมพันธ์กับบริบทของท้องถิ่นของ ดินแดนนอกกัมพูชามาก ซึ่งมีเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น ภาพราคะศิลป์ (พบมากที่ปราสาทพนมรุ้ง) หรือลวดลายบางอย่าง จึงเสนอให้เรียกว่า “ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย” และกำหนดเป็น 2 สมัยตามราชวงศ์ท้องถิ่นคือ ได้แก่ สมัยก่อนราชวงศ์มหิธรปุระ กับสมัยราชวงศ์มหิธรปุระ (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2537, น. 40-41) เป็นต้น

กล่าวอีกนัยคือภายใต้แนวคิดชาตินิยมไทยซึ่งยังคงต้องการจำแนกโบราณสถานวัตถุเขมรในดินแดนไทยออกจากโบราณสถานวัตถุเขมรในดินแดนกัมพูชา การใช้คำว่า “ศิลปะเขมร” อันส่อเสี่ยงต่อการถูกนำไปใช้สนับสนุนแนวคิดชาตินิยมกัมพูชา(ในการอ้างว่าชาวเขมรกัมพูชาเป็นเจ้าของโบราณสถานวัตถุในศิลปะเขมรทั้งหมดในเขตประเทศกัมพูชาและไทย) ยังคงไม่สามารถเป็นที่ยอมรับ โบราณสถานวัตถุเขมรในประเทศไทยจึงยังคงถูกเรียกว่า “ศิลปะ/สมัยลพบุรี” มาจนปัจจุบัน ทั้งในเอกสารวิชาการและป้ายจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานต่างๆ ทว่า มีการใช้คำอื่นเช่น ศิลปะขอม ศิลปะเขมร ศิลปะร่วมแบบเขมร ศิลปะร่วมแบบเมืองพระนคร เป็นต้น มากขึ้นตามความคิดเห็นที่หลากหลายด้วย ตลอดจนมีความพยายามชี้ให้เห็นลักษณะพิเศษที่มีในศิลปะลพบุรีซึ่งไม่มีในศิลปะเขมรในโบราณสถานวัตถุที่พบในประเทศกัมพูชา เช่น ปราสาทพิมายที่ถูกนำเสนอว่าหลังคาทรงพุ่มไค้เป็นต้นแบบของหลังคาปราสาทนครวัด (ธวัชชัย องค์กรวุฒิเวทย์ และวิไลรัตน์ ยักรอด, 2550, น. 33) ปราสาทพนมรุ้งที่มีการชี้ว่าประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในกัมพูชา (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2516, น. 87) และมีภาพสลักเรื่องราวที่สันนิษฐานว่าเป็นชีวประวัติของฤๅษี นเรนทราทิตย์ ซึ่งนับได้ว่าปราสาทแห่งแรกที่มีภาพสลักเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ก่อนการสลักภาพสลักเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ที่ปราสาทนครวัด (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2537, น. 41) เป็นต้น

จากข้อโต้แย้งดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ตามกรอบความรู้ของนักวิชาการไทย การกำหนดชื่อเรียก “ศิลปะ/สมัยลพบุรี” ให้กับกลุ่มศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย โดยเน้นคำอธิบายเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างโบราณสถานวัตถุเขมรในไทยกับในกัมพูชา โดยในช่วงแรกเลี่ยงการใช้ชื่อศิลปะเขมร (ใช้คำว่าขอมแทน) ประกอบกับชุดคำอธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยว่าเคลื่อนย้ายลงมาจากตอนใต้ของจีนและรับขณะยึดครองดินแดนที่เคยเป็นของชนชาติขอม ให้กลายเป็นของชนชาติไทย ได้ช่วยสร้างความเป็นมรดกไทยให้กับโบราณสถานวัตถุขอมในภาคกลางได้อย่างแนบเนียน ภายใต้เค้าโครงการอธิบายว่าศิลปะลพบุรีเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะไทย (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 59) หรือที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นปฏิบัติการทางอำนาจของรัฐสยามในการสร้างเขตแดนรัฐชาติ(ไทย)ในจินตนาการคู่กับการจัดทำแผนที่แสดงเส้นพรมแดนซึ่งส่งผลให้ภูมิภาคอีสานกลายเป็นดินแดนใต้อธิปไตยของสยามอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก (ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, 2557, น. 64) แต่อาจนับว่าไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรในแง่การสร้างจินตนาการร่วมจากให้ครอบคลุมโบราณสถานวัตถุเขมรในภูมิภาคอีสานอย่างกลมกลืน ซึ่งนอกจากประเด็นกำหนดอายุเวลาของรูปแบบศิลปะขอมในอีสานดังกล่าวแล้ว ยังน่าจะสืบเนื่องจากการรับรู้ของผู้คนสังคมไทยว่าดินแดนอีสานส่วนใหญ่มีได้อยู่ในการปกครองโดยตรงของราชสำนักอยุธยามาก่อน (ยกเว้นโคราช พิมาย พนมรุ้ง และเมืองบรีวาร ที่เป็นฐานอำนาจทางการเมืองของอยุธยาในการแผ่อิทธิพลเข้าสู่เขมร ดังนำเสนอแล้วในบทที่ 3) และตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเรื่อยมาถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ กลุ่มชาติพันธุ์หลักที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็นเมืองจำนวนมากที่ขึ้นต่อ

ราชสำนักสยาม และเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดในดินแดนอีสานก็คือลาว ดังปรากฏว่าในการแบ่งเขตปกครองใหม่ที่มีการปรับเปลี่ยนหลายครั้งในระหว่างปี พ.ศ. 2433 - 2437 มีการกำหนดชื่อเรียกเขตปกครองในดินแดนอีสานด้วยคำว่า “ลาว” ทั้งสิ้น เช่น พ.ศ. 2433 แบ่งเขตปกครองเป็นหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง พ.ศ. 2434 แบ่งเป็น หัวเมืองลาวกาว หัวเมืองลาวพวน หัวเมืองลาวพุงขาว หัวเมืองลาวกลาง พ.ศ. 2437 เปลี่ยนเป็น มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว มณฑลลาวกลาง อันสอดคล้องกับกรอบคิดตามประเพณีการปกครองแบบเมืองขึ้นที่ยอมรับความแตกต่างของชนชาติเผ่าพันธุ์ในดินแดนต่างๆ ในช่วงก่อน พ.ศ. 2442 ซึ่งแนวความคิดการสร้างความเป็นรัฐชาติที่มีกลุ่มชนชาติหลักหนึ่งเดียวคือไทย ได้เข้ามาแทนที่ดังปรากฏการเปลี่ยนคำเรียกสัญชาติ ในการกรอกเอกสารราชการ หรือการสำรวจสำมะโนครัว ที่เคยมีการระบุสัญชาติของผู้คนอย่างหลากหลาย เช่น ชาติลาว ชาติเขมร ชาติผู้ไทย ชาติส่วย ฯลฯ ให้กลายเป็น “ชาติไทยบังคับสยาม” ทั้งหมดแทน (มหาสิลา วีระวงส์, 2535, น. 169) กระนั้น สำนึกในความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์/วัฒนธรรมลาวของผู้คนในอีสานยังคงเด่นชัดสืบต่อมาจนปัจจุบัน และหากพิจารณาเฉพาะเขตเทือกเขาพนมดงรักหรือปัจจุบันรู้จักกันในนามอีสานใต้ จะพบว่ามีกลุ่มชาติพันธุ์หลักเป็นเขมรที่ยังพูดภาษาและรักษาขนบธรรมเนียมเขมรใกล้เคียงกับกลุ่มชนหลักในกัมพูชา จึงไม่อาจอธิบายความสืบเนื่องจากรูปแบบศิลปะขอมในอีสานถึงศิลปะไทยอย่างศิลปะอุททองหรืออยุธยาได้เลย ทั้งยังไม่อาจหาคำอธิบายที่น่าจะเป็นที่ยอมรับได้เนื่องจากถูกจำกัดด้วยกรอบความรู้ที่เน้นประวัติศาสตร์เชื้อชาติของชนชาติเดียวเป็นหลักตามวาทกรรมโบราณสถานของไทยและวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชาที่นำเสนอให้ชาวกัมพูชาเป็นผู้สืบเชื้อสายผู้สร้างอารยธรรมเขมรออยู่แล้ว กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในอีสานใต้จึงไม่ได้รับการหยิบยกมานำเสนอในฐานะผู้สืบเชื้อสายและพัฒนาการทางศิลปะต่อจากศิลปะขอมแต่กลับถูกนำเสนอราวกับกลุ่มคนเหล่านี้หายสาบสูญไปหลังพุทธศตวรรษที่ 18 ขณะที่การปรากฏของเขมรป่าดงในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ได้รับการอธิบายความสืบเนื่องจากชุมชนยุคขอมดังนำเสนอในบทที่ 3

นอกจากนี้ ในบริบททางการเมืองช่วงสงครามเย็นที่สังคมไทยหวาดระแวงภัยคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างมาก และความไม่เป็นไทยถูกระแวงว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติได้ง่าย ขณะที่ในประเทศกัมพูชา มีการแพร่ขยายของกองกำลังคอมมิวนิสต์ซึ่งสามารถปกครองประเทศกัมพูชาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา ความเป็นเขมรยิ่งไม่เป็นที่ยอมรับและถูกผลักดันให้กลืนกลายเป็นไทย ภายใต้กระบวนการศึกษาในระบบโรงเรียน การติดต่อหน่วยงานราชการต่างๆ ซึ่งเริ่มมีการบังคับให้พลเมืองทุกคนพูดภาษาไทยให้ได้ เข้าเรียนหนังสือภาษาไทย และห้ามพูดภาษาพื้นเมืองในวงราชการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2482 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ครุบุญ เหลือประโคน, 2540, น. 27) ชุดคำอธิบาย “ขอมไม่ใช่เขมร” จึงถูกนำเสนอในช่วงต่อมา

ในอีกแง่หนึ่ง การเลือกใช้ชื่อยุคสมัยทางศิลปะ “ลพบุรี” ในการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทขอมอื่นๆ ที่เต็มไปด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับลวดลายศิลปะเขมรโบราณ ทำให้ผู้สนใจในท้องถิ่นส่วนหนึ่ง เช่น นายจำลอง จุตโต เห็นว่า ชื่อ “ลพบุรี” สื่อถึงความไม่เข้าใจปราสาทขอม (ในอีสานใต้) เนื่องจากลพบุรีเป็นชื่อจังหวัดในภาคกลางที่ไม่ได้มีความเกี่ยวพันใดระหว่างปราสาทพนมรุ้งกับลพบุรีเลย (จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555) กระนั้น คนท้องถิ่นต้องยอมรับว่า คำดังกล่าวเหมือนศัพท์บัญญัติอื่นๆ เช่น ชื่อเรียกรูปแบบศิลปะที่เป็นชื่อเมืองหรือปราสาทในกัมพูชา เป็นต้น ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของ “องค์ความรู้” ที่เผยแพร่โดยสถาบันการศึกษาและหน่วยงานรัฐไทย ซึ่งคนส่วนใหญ่ต้องยอมรับและใช้คำเรียกนั้นๆ เมื่อต้องการแสดงออกว่ามีความรู้ที่ถูกต้องโดยไม่สามารถออกความคิดเห็นโต้แย้งหรือถกเถียงได้ ยิ่งกว่านั้นกลุ่มผู้สนใจองค์ความรู้ดังกล่าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นครูในท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือข้าราชการในท้องถิ่น เช่น นายประทีป พึ่งตน นายผล ทิชาชาติ นายจำลอง จุตโต นายบุญธรรม ชัยวิเศษ เป็นต้น ที่ต้องการ “มีความรู้” เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งด้วยการค้นคว้าเอกสารด้วยตนเองและสังเกตจากปราสาทขอมหลายแห่งในท้องถิ่นตลอดจนปราสาทขอมแห่งอื่นในไทยและกัมพูชาที่เคยได้ไปเที่ยวชม แม้จะทำความเข้าใจกับชื่อและรายละเอียดของรูปแบบศิลปะต่างๆ ตามองค์ความรู้ดังกล่าวอย่างไร ก็ไม่สามารถนำเสนอข้อคิดเห็นที่มาจากการประมวลประสบการณ์ของตนให้เป็นที่ยอมรับของ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในหน่วยงานรัฐและสถาบันการศึกษาได้ ดังคำบอกเล่าว่า “ผมเคยเสนอว่าปรางค์น้อยไม่มีหลังคามาดั้งแรก ไม่ใช่เพราะสร้างไม่เสร็จตามที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรอธิบาย แต่เป็นความตั้งใจที่จะใช้เป็นอาคารสำหรับประกอบพิธีบูชาไฟต่างหาก ในกัมพูชาก็มีอาคารแบบนี้ แต่พวกกรมศิลปากรไม่มีใครสนใจเลย” (ประทีป พึ่งตน, สัมภาษณ์,, 6 เม.ย.56) เป็นต้น

กระนั้น ผู้สนใจอดีตพันปีของปราสาทพนมรุ้งในชุมชนบุและตาเป็ก ยังมีแนวโน้มที่จะศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับปราสาทขอมจากประวัติศาสตร์ยุคเมืองพระนครที่เกี่ยวข้องกับปราสาทในกัมพูชาเพื่อนำมาเปรียบเทียบกับปราสาทในอีสานใต้ โดยมองว่าองค์ความรู้ว่าด้วยโบราณสถานเขมรในกัมพูชาคือต้นแหล่งขององค์ความรู้ที่ถูกต้องมากกว่าองค์ความรู้ที่นำเสนอในสังคมไทย ซึ่งใช้ชื่อ “ลพบุรี” แบบไร้ที่มาที่ไป (ประทีป พึ่งตน, สัมภาษณ์,, 6 เม.ย.56 ; จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555) อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวาทกรรมโบราณสถานในกัมพูชาที่มีเหนือวาทกรรมโบราณสถานของไทยในการรับรู้ของคนท้องถิ่น(องค์ความรู้ประชานิยม) และกำหนดให้เกิดกรอบคิดว่าปราสาทขอมทุกแห่งย่อมเป็นผลิตผลของอดีตชุดเดียวกันของอาณาจักรที่มีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจ

สำหรับชาวชุมชนบุและตาเป็กทั่วไป ส่วนใหญ่เกิดความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างสิ่งที่ป็น “องค์ความรู้” ออกจากสิ่งที่พวกเขาเคยรับรู้มาตามวิถีพื้นบ้าน หรืออาจเรียกว่า “ความรู้ท้องถิ่น” (ตามกรอบความรู้ว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แพร่หลายในช่วงหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา) ซึ่งเคย

ให้อำนาจการอธิบายแก่ผู้รู้ทางวัฒนธรรม เช่น ผู้รู้ตำนานปาจิต-อรพิมหรือตำนานอื่นๆ พระสงฆ์หรือผู้ศรัทธาที่ให้อำนาจอธิบายเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิถีปฏิบัติที่เหมาะสม เป็นต้น

4.2.2 “ขอม(ไม่)ใช่เขมร” ในวาทกรรมโบราณสถานของไทย

ภายหลังการกำหนดชื่อ “ศิลปะ/สมัยลพบุรี” สำหรับงานศึกษาโบราณสถานวัตถุขอมแล้ว ซึ่งไม่อาจสร้างการยอมรับได้อย่างสนิทใจ (เปรียบเทียบกับชื่ออื่น เช่น ทวารวดี อุทง ที่ไม่มีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับความเหมาะสมของชื่อเรียก) ในงานเขียนของนักวิชาการ ตลอดจนการสื่อสารโดยทั่วไปของคนไทย ยังมีการใช้คำเรียก “ขอม” กับ “เขมร(โบราณ)” แทนกันอย่างมีนัยยะของการเป็นกลุ่มชนเดียวกันตามกรอบความรู้ดั้งเดิม(ที่สืบเนื่องจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีดัดแปลงนำเสนอข้างต้น) คงสร้างความกระอักกระอ่วนใจให้กับชนชั้นนำสยามที่ต้องการเชิดชูความเป็นไทยในมรดกกลุ่มนั้นเรื่อยมา เมื่อประกอบกับอคติที่ชาวยุโรปเคยมีมาก่อนการสถาปนาวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชาว่าชนพื้นเมืองในกัมพูชาไม่มีความเจริญเพียงพอที่จะสร้างปราสาทหินขนาดใหญ่อย่างนครวัดได้ จึงนำเสนอข้อสันนิษฐานการสร้างว่าเป็นผลงานของกลุ่มชนอื่น เช่น ชาวยิว ด้วยความไม่เชื่อถือความสามารถทางเทคโนโลยีในอดีตของกัมพูชา (แซนด์เลอร์, 2546, น. 130) หรือกล่าวอีกนัยคือการปฏิเสธความเกี่ยวข้องระหว่างกลุ่มผู้สร้างในอดีตกับชาวกัมพูชาขณะนั้น คงเป็นรากเหง้าความคิดที่สอดคล้องกับทัศนคติของชนชั้นนำสยามที่เคยยึดถือว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชของสยามมาก่อน ข้อถกเถียงว่าด้วย “ขอมไม่ใช่เขมร” ในฐานะกลุ่มชนผู้สร้างปราสาทหินจึงเกิดขึ้นและได้รับการขยายความ ได้แย้งอย่างจริงจังในสังคมไทย จนกลายเป็นพื้นฐานความหมายของมรดกกลุ่มนี้ที่แตกต่างกันตามการยึดถือของผู้สนับสนุนแนวคิดแต่ละฝ่ายมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ เนื่องจากชาวกัมพูชาตั้งแต่อดีตไม่เคยเรียกตัวเองว่าขอมเลย และวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา ใช้คำว่า “มรดกขแมร์” (Khmer heritage) ข้อถกเถียงนี้จึงอยู่นอกวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชาโดยสิ้นเชิง ขณะเดียวกันยังเป็นเหตุให้มีการโต้แย้งจากฝ่ายที่เห็นต่างว่า การยึดถือว่าขอมคือเขมรเป็นผลจากการตกอยู่ใต้การครอบงำของวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา เพื่อเป็นการลดทอนความชอบธรรมของความเห็นต่างนั้นด้วย

การหยิบยกประเด็นนี้มานำเสนอสู่สาธารณะครั้งสำคัญเกิดขึ้นภายใต้การบริหารประเทศของรัฐบาลที่ส่งเสริมแนวคิดเชื้อชาตินิยมอย่าง จอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2481 - 2487 และ พ.ศ. 2491 - 2500) ซึ่งเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทยในปี พ.ศ. 2482 และมีนโยบายสำคัญประการหนึ่งคือการเรียกร่องดินแดนที่เสียไปเพื่อสร้างไทยให้เป็นมหาประเทศโดยหมายรวมครอบคลุมดินแดนซึ่งยกให้แก่ฝรั่งเศสทั้งส่วนที่เป็นประเทศลาวและกัมพูชาปัจจุบัน ภายใต้ข้ออ้างว่าทั้งชาวลาวและชาวเขมรในดินแดนนั้นเป็นญาติพี่น้องของชาวไทยในประเทศไทย โดยมีหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากร ในขณะนั้น เป็นบุคคลสำคัญในการสถาปนาวาทกรรมดังกล่าว ผ่านการนำเสนอบทละครประวัติศาสตร์หลายเรื่อง เช่น เรื่อง *พ่อขุนผาเมือง* (2483) และ

ราชมนู (2479) และงานวิชาการ เช่น *Thailand's Case* (2484) โดยมีการนำเสนอออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยโดยอ้างผลการศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชายุคโบราณของนักวิชาการฝรั่งเศสด้วย และแต่งเป็นบทเพลงปลุกใจ เช่น เพลงเลือดไทย เป็นต้น (วิจิตรวาทการ, หลวง, 2516, น. 1-9) สรุปสาระได้ว่า ขอม หรือเขมรเดิม เป็นกลุ่มชนโบราณที่สูญสิ้นเผ่าพันธุ์ไปแล้ว เขมรปัจจุบันเป็นคนกลุ่มใหม่(คือคนไทย)ที่เข้ามาอยู่ในดินแดนเดิมของขอมและเรียกชื่อใหม่ว่ากัมพูชา (ริบตี บัวคำศรี, 13 ก.พ.55) อันเป็นคำอธิบายที่แพร่หลายและเป็นความเชื่อที่ถูกเผยแพร่หรือแปลความต่อในงานเขียนต่างๆ เช่น ในงานเขียนเรื่อง *ภกเขมร* ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่จัดพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2496 (ผู้วิจัยใช้ฉบับจัดพิมพ์ พ.ศ. 2547) ระบุว่า

เราเชื่อว่าพวกขอมโบราณนั้นคงจะไม่ใช้เขมรทุกวันนี้แน่ เราเชื่อไม่ได้เลยว่าคนที่นั่งกางเกงใน ถอดเสื้อมีผ้าขาวม้าคล้องคอ เที่ยวขามมัดด้ามเขมือกั้งและหน้าไม้ให้แก่นักท่องเที่ยวตามโบราณสถานนั้นจะสืบเชื้อสายมาจากคนที่ออกแบบและก่อสร้างปราสาทหินเหล่านั้นขึ้นมา ความจริงปราสาทหินฝีมือขอมก็มีอยู่ในเมืองไทยมากมายหลายแห่ง แต่ไทยเราก็ไม่เคยอ้างว่าเราสืบเชื้อสายมาจากผู้สร้างปราสาทเหล่านั้น... ขอมเป็นคนอีกชาติหนึ่งเผ่าหนึ่งที่เคยปกครองทั้งเมืองไทยและเมืองเขมรแต่บัดนี้สาบสูญไปแล้ว ยังคงทิ้งวัฒนธรรมบางอย่างไว้ให้แก่ทั้งไทยและเขมรในปัจจุบัน (คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., 2547, น. 81)

แม้มีคำอธิบายในทางตรงกันข้ามว่า ขอมคือเขมรจากผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดี เช่น ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ระบุในหนังสือศิลปะในประเทศไทยว่า ชนชาติขอมก็คือบรรพบุรุษของชนชาติเขมรในปัจจุบัน และคำว่า ขอมเป็นคำที่ชนชาติไทยใช้เรียก ขอมหรือเขมรสมัยโบราณเขาเรียกตัวเองว่า “กัมพูช” ซึ่งเป็นต้นเค้าของคำว่ากัมพูชา ขณะที่คำว่าเขมรเพิ่งปรากฏในจารึกของขอมช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 แต่เขาจะเรียกตนเองเช่นนั้นมาช้านานเท่าใดเราไม่อาจทราบได้ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2550, น. 96-พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2506 แต่ผู้วิจัยใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 13) ซึ่งแพร่หลายมากและได้รับการนำมาอธิบายซ้ำโดยนักวิชาการรุ่นต่อมา เช่น ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2537) นำเสนอคำอธิบายและข้อสรุปเดียวกัน เป็นต้น แต่ยังมีคำอธิบายแนวทางอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น กรอมหรือขอมเป็นคำเรียกที่คนกลุ่มต่างๆ เรียกคนอีกกลุ่มที่อยู่ด้านใต้ของตน ซึ่งครอบคลุมดินแดนจากปากแม่น้ำโขงไปจนถึงดินแดนจากแม่น้ำตูลูในด้านตะวันตกของรัฐชาน ผ่านลุ่มน้ำกกไปจนถึงแม่น้ำดำในเวียดนามเหนือ ในจำนวนนั้นมีเขมรรวมด้วย (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547, น. 38-พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2525) ขอมไม่ใช่ชื่อชนชาติเฉพาะ แต่เป็นชื่อทางวัฒนธรรมใช้เรียกคนบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่นับถือศาสนาพราหมณ์(ฮินดู)และพุทธคติมหายาน แล้วใช้ภาษาเขมรสื่อสารในชีวิตประจำวันกับใช้

อักษรเขมรในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ศูนย์กลางขอมครั้งแรกอยู่ที่รัฐละโว้(ลพบุรี) ต่อมาย้ายลงไปอยู่ที่อโยธยาศรีรามเทพ(ต่อไปคือกรุงศรีอยุธยา) แล้วขยายไปอยู่กัมพูชา ขอมจึงรวมถึงชนชาติมอญ เขมร ลาว จีน มลายู จาม หรือไทย ฯลฯ ที่มีคุณลักษณะทางวัฒนธรรมดังกล่าว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2553, น. 86) เป็นต้น

สำหรับชาวบ้านในชุมชนเชิงเขาพนมรุ้ง ซึ่งประชากรกลุ่มหลักประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ไทยเบ็ง และลาว โดยมีการรับรู้ร่วมกันมาถึงการที่ชาวเขมรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมตั้งถิ่นฐานมาก่อนที่จะมีการย้ายเข้ามาอยู่ร่วมกันของชาวเขมรจากต่างอำเภอ จังหวัดอื่น และประเทศกัมพูชา รวมถึงชาวไทยเบ็งและชาวลาว (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540ข, น.18) เช่น บ้านจรเข้มากและบ้านบัว ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย ซึ่งมีการเล่าสืบต่อกันมาถึงการตั้งชุมชนมาเป็นเวลานานกว่า 200 ปี (แต่ไม่มีการบันทึกไว้จึงไม่ทราบระยะเวลาที่แน่นอน) จึงเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ก่อนแล้วเมื่อมีชาวไทยเบ็งจากนครราชสีมากับชาวเขมรจากกัมพูช้าย้ายมาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนตาเป็กเมื่อราว 188 ปีก่อน (พาด สมัยกุล, สัมภาษณ์,, 5 พฤษภาคม 2554 ; ยศพล มะลิซ้อน, สัมภาษณ์,, 31 ตุลาคม 2555) และเมื่อ ชาวเขมรจากจังหวัดสุรินทร์ย้ายมาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนบุเมื่อราว 86 ปีก่อน⁴ ข้อเสนอว่า “ขอมไม่ใช่เขมร” ซึ่งถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสาธารณะและสถาบันต่างๆ ของรัฐ โดยเฉพาะโรงเรียน ชัดแย้งกับคำอธิบายตามวาทกรรมโบราณสถานแบบประชานิยมที่ยึดถือว่าขอมเป็นคนกลุ่มเดียวกับเขมร จึงมีทั้งคนที่ถือว่า “เขมรด่า” หรือเขมรกัมพูชาเป็นเชื้อสายขอมที่เป็นบรรพบุรุษร่วมของ “เขมรสูง”หรือเขมรถิ่นไทย ดังคำบอกเล่าว่า “เรื่องใครสร้างพนมรุ้ง ผมว่า ก็ขอม เพราะเขตนี้นี่ไม่ใช่ของไทย แต่ไทยนะศิรินมาเรื่อยจนได้เขาพระวิหาร พวกผม(เขมรสูงหรือเขมรในไทย) กับเขมรด่าก็ไม่ต่างกันเท่าไรพอฟังกันรู้เรื่อง เชื้อสายเดียวกัน” (ประมุข แก้วลอย, สัมภาษณ์,, 19 เม.ย. 55) หรือ “เขมรด่า” (เขมรกัมพูชา)เป็นเชื้อสายขอมแต่ปราสาทอยู่ในดินแดนที่เป็นของไทย ดังคำอธิบายว่า “ขอมคือเขมรด่า ผู้สร้าง(ปราสาทพนมรุ้ง)คือเขมรด่า สร้างบนดินแดนไทยก็ต้องเป็นของไทย เขมรจะมาถึงสิทธิไม่ได้ รัชกาลที่ 5 เปลี่ยนให้แล้ว ที่แลกกับจังหวัดตราด เสียมราชู อุดมรัชไยง” (อรุณวรรณ จุฑาจันทร์, สัมภาษณ์,, 18 เมษายน 2555) หรือ “คนโบราณว่า(ปราสาทพนมรุ้ง)เป็นของคนเขมรฝั่งโน้นมายกไว้ แต่ก่อนเป็นที่ของเขา แล้วพวกเราก็เหมือนพี่น้องกันมาช่วยกันสร้าง พอขึ้นเขตแดนพวกนั้นเลยมาไม่ได้ ปราสาทนี้เลยเป็นของไทย” (ม้วย จรุงกัน, สัมภาษณ์,, 3 พ.ย.55) และคนที่ไม่ใช่ใจว่าแท้จริงแล้วขอมน่าจะเป็นเขมรหรือไม่ เพราะอะไร เนื่องจาก “ตามประวัติเขาพนมรุ้ง ปู่ย่าตายายเล่าว่าเป็นของขอม ขอมสร้างไว้เป็นอนุสาวรีย์เคารพบูชา เหมือนเขาพระวิหาร เขตที่เราอยู่

⁴ ประมวลจากการสัมภาษณ์,ผู้สูงอายุในชุมชนบุ และจากแบบแจ้งการครอบครองที่ดิน (สค1) ของนายชำ สาคเรศ และนายเมา จุฑาจันทร์ ระบุว่าที่อาศัยของตนได้จากการครอบครองทำประโยชน์ด้วยตนเอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472

เป็นของขอมหมดตั้งแต่ละโว้ลพบุรี อยู่มาสมัยพระเจ้าตากสิน รบพุ่งชิงชัยจนได้มาทุกวันนี้” (เศียง จัตตุกุล, สัมภาษณ์,, 26 พฤษภาคม 2554) เป็นต้น โดยมีงานเขียนในนามของคนท้องถิ่นอำเภอประโคนชัยที่ระบุว่า

ดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ของไทย ตั้งแต่จังหวัดศรีสะเกษ, สุรินทร์, บุรีรัมย์และนครราชสีมา นั้น เดิมทีเดิวยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติขอม...เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงดินแดนดังกล่าวถูกมอญเข้าปกครองแทน การที่มอญมีอำนาจปกครองจึงเกิดการผสมผสานทางด้านเชื้อชาติและศิลปวัฒนธรรมระหว่างขอม+มอญกลายเป็นชนชาติใหม่อีกกลุ่มหนึ่งคือเขมร นักประวัติศาสตร์บางท่านจึงกล่าวว่าเขมรไม่ใช่ขอมก็ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ แต่ความจริงแล้วหากจะพูดว่าเขมรคือลูกหลานของขอมและมอญน่าจะถูกต้องกว่าเพราะในหมู่ชนชาวเขมรปัจจุบันก็ยังมีพิธีเข้าทรงที่เรียกว่าเข้าทรงผีมอญอยู่หลายพื้นที่ (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540ข, น. 10)

ทั้งนี้ หากพิจารณาในแง่กรอบความรู้ จะเห็นได้ว่าข้อถกเถียงว่า “ขอมคือเขมร” หรือ “ขอมไม่ใช่เขมร” ล้วนอยู่บนกรอบความรู้แบบเชื้อชาตินิยมแบบชาติพันธุ์เดียว โดยไม่ให้ความสำคัญกับการที่ขอมอาจเป็นชื่อรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย เช่นเดียวกับสยามที่เป็นชื่อรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายก่อนจะถูกกลืนให้กลายเป็นชาติพันธุ์ไทยเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากรในรัฐชาติไทย กรอบความรู้แบบนี้จึงก่อให้เกิดการละเลยผลการศึกษาค้นคว้าที่พบความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแต่งงานของกษัตริย์ท้องถิ่นในกลุ่มน้ำมูลกับเมืองพระนคร โดยมีฐานะเป็นเมืองอิสระในบางช่วง จนมีการแสดงออกของศูนย์กลางที่เมืองพระนครเป็นระยะๆ เพื่อต่อยอดความสัมพันธ์ระหว่างกัน ผ่านการสถาปนาเทวสถานเพิ่มเติมบนพื้นที่เทวสถานเดิมของชุมชน ขณะที่ผู้ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีหลักฐานใดที่สะท้อนถึงการสร้างความสัมพันธ์ด้วยการปราบปรามและการปกครองที่เคร่งครัดอย่างจินตนาการถึงการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่เมืองพระนคร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, น. 432) อันเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้โบราณคดีตามวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส ที่ถูกนำเสนอเพื่อโต้แย้งทั้งวาทกรรมโบราณสถานของไทยและวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา และดูเหมือนจะเริ่มถูกกลืนเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมโบราณสถานของไทย ดังปรากฏการนำเสนอของกรมศิลปากรในหนังสือ *ปราสาทพนมรุ้ง* ที่ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2531 ซึ่งอธิบายการดำรงอยู่ของราชวงศ์มหิธรปุระ ในฐานะผู้สร้างความยิ่งใหญ่ให้กับปราสาทพนมรุ้ง และเป็นกษัตริย์ท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดกับกษัตริย์เมืองพระนคร จนมีเชื้อสายของราชวงศ์นี้เสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์กัมพูชาหลายพระองค์ (กรมศิลปากร, 2531, น. 84-87) ซึ่งจะได้นำเสนอต่อไป

ด้วยข้อถกเถียงระหว่างสองฝ่ายไม่มีจุดสิ้นสุด คนท้องถิ่นบางส่วนจึงแสดงความสับสนต่อเหตุผลที่ซับซ้อนจนไม่สามารถสรุปเป็นคำอธิบายของตนเองได้ แต่ส่วนใหญ่ก็เลือกยึดถือ “ความจริง” ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งด้วยความตระหนักถึงข้อโต้แย้งอีกฝ่ายที่ตนไม่สามารถเถียงได้นั้นด้วย ครั้นเมื่อมีเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรมาประจำที่ปราสาทพนมรุ้งนับตั้งแต่เริ่มการบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2514 และกลุ่มคนเหล่านั้นกลายเป็นแหล่งความรู้ดีดยุคขอมในฐานะผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับความน่าเชื่อถือในระหว่างการบูรณะ(ดังจะนำเสนอในบทต่อไป) และในการผลิตข้ออ้างความรู้ประวัติศาสตร์ทางการของสังคมไทย คนท้องถิ่นไม่มีแหล่งอ้างอิงอื่นที่มีพลังในการสร้างการยอมรับจากสาธารณชนเท่าองค์ความรู้กระแสหลักดังกล่าว จึงได้เลือกเนื้อหาตามองค์ความรู้ที่ถูกส่งต่อมาในลักษณะ “พิมพ์เขียว” หรือการลอกสาระซ้ำๆ กัน เมื่อต้องนำเสนอต่อสาธารณชนหรือในกิจกรรมที่เป็นทางการ เช่น ปราสาทพนมรุ้งเป็นปราสาทหินบนยอดภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว เป็นเทวสถานฮินดูลัทธิไศวนิกาย(บูชาพระศิวะ) มีการก่อสร้างและบูรณะต่อเนื่องหลายสมัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 (ดูได้จากเอกสารแจกผู้สื่อข่าวในการแถลงข่าวจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งปี พ.ศ. 2554) เป็นต้น แต่เมื่อผู้วิจัยสอบถามเกี่ยวกับอดีตของปราสาทพนมรุ้ง มักได้รับคำตอบในทำนองว่า “คนในหมู่บ้านไม่มีใครรู้หรอก ต้องถามกรมศิลปากร” หรือ “ไปดูเอาที่พิพิธภัณฑ์/ศูนย์ข้อมูล(ของอุทยาน)สิ เขามีเขียนไว้หมดแล้ว” (โชติมา ยิ้มชื่น, สัมภาษณ์,, 22 พฤษภาคม 2554; ประมูล แก้วลอย, สัมภาษณ์,, 19 เมษายน 2555; เขียด ศรีอินทร์อ่อน, สัมภาษณ์,, 24 ตุลาคม 2555; โชติ เขียวมณี, สัมภาษณ์,, 19 ตุลาคม 2555; สมพร สว่าง, สัมภาษณ์,, 30 ตุลาคม 2555) อันนับเป็นปรากฏการณ์เดียวกับที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นอื่นจำนวนมาก จนได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างต่อเนื่องมาตลอด ทั้งในแง่ที่คนไทยไม่สนใจประวัติศาสตร์ ไม่ใส่ใจต่อดีด ส่งผลให้ขาดสำนึกท้องถิ่นด้วย (บรรเลง รักษมณี, 2549, น. 36-37) และในแง่ที่เห็นว่าส่วนหนึ่งเป็นผลจากการดำเนินงานของกรมศิลปากรที่ขาดการเชื่อมโยงกับชุมชนท้องถิ่น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543, น. 6) อย่างไรก็ตาม เพื่อทำความเข้าใจในกรณีปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งแม้แต่กลุ่มคนที่สนใจประวัติศาสตร์เขมรโบราณในระดับที่จดจำกษัตริย์ขอมบางพระองค์ว่าสร้างปราสาทที่ใด ยังระบุว่าไม่รู้ประวัติของปราสาทพนมรุ้ง (อดิศักดิ์ บุญหนัก, สัมภาษณ์,, 6 เมษายน 2554 ; จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555 ; ประทีป พิงذن, สัมภาษณ์,, 6 เม.ย.56) ผู้วิจัยจึงสืบค้นจากเอกสารเพื่อประมวลการแพร่เข้ามาของ องค์ความรู้ดังกล่าวในท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้งดังนี้

4.3 การแพร่เข้าสู่ท้องถิ่นของวาทกรรมโบราณสถาน

ก่อนหน้าที่ชุดคำอธิบายอดีดยุคขอมว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งจะมี “พิมพ์เขียว” ที่ชัดเจนตายตัวอย่างที่ปรากฏในสื่อสาธารณะต่างๆ ในปัจจุบัน มิ่งานศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าองค์ความรู้

กระแสหลักเข้ามาสู่อาณาจักรตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษ 2470 เป็นอย่างช้า คือบทความของพันตรี เอริก ไฮเดนฟาเดน (Major Erik Seidenfaden) เรื่อง *A Siamese Account of the Construction of the Temple on Khao Phnom Rung* ตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคม พ.ศ. 2475 ประกอบด้วยสองตอน ตอนที่ 1 เป็นตำนานท้องถิ่นเรียบเรียงตามคำบอกเล่าของหลวงณรงค์รักษาเขตนายอำเภอ นางรองและชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ตอนที่ 2 เป็นผลการสำรวจปราสาทพนมรุ้งและโบราณสถานจำนวนมากในเขตอำเภอนางรองและอำเภอประโคนชัยระหว่างปี พ.ศ. 2451 - 2462 ซึ่งในตอนที่ 1 ไฮเดนฟาเดนได้ยกเรื่องเล่าประวัติของปราสาทพนมรุ้งที่ระบุว่า ดร.เอ เอฟ จี คาร์ (Dr.A.F.G.Kerr) ฟังตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งจากหลวงณรงค์รักษาเขต นายอำเภอนางรอง (ดำรงตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. 2454 - 2474⁵) ซึ่งฟังมาจากชาวบ้านสูงอายุในอำเภอ โดยไฮเดนฟาเดน แปลและเรียบเรียงพร้อมวิเคราะห์ว่าเป็นคำอธิบายเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งที่ผสมผสานระหว่างความรู้ทางวิชาการกับความเชื่อท้องถิ่น อันแสดงให้เห็นความทรงจำที่สับสนเกี่ยวกับอดีตกัมพูชาจากการผสมผสานเรื่องราวสงครามระหว่างชาวเขมรกับชาวไทยช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 - 15 เข้าในการอธิบายสาเหตุการสร้างปราสาทบนเขาพนมรุ้ง (Seidenfaden, 1932, p. 88)

ตำนานดังกล่าวเล่าว่า พระเจ้าอินทสุถาน กษัตริย์แห่งนครธมผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ เล็งเห็นการแพร่ขยายศาสนาพุทธจากอินเดียสู่ดินแดนใต้ปกครองของพระองค์และต้องการปลูกฝัง ศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ให้มากขึ้น จึงสั่งให้สร้างเทวาลัยบนเขาพนมรุ้ง ซึ่งฤๅษีที่จำศีลภาวนาอยู่บริเวณนั้นบอกแก่อำมาตย์ของกษัตริย์ว่า เขาพนมรุ้งมีถ้ำใต้ดินที่เชื่อมต่อทางใต้ดินไปยังเขาสัตตภัณฑ์ คีรี(พระพุทธรูป) คนสามารถเดินจากที่นี่ไปยังเมืองลพบุรีได้ เมื่อเห็นว่าเป็นชัยภูมิที่ดี พระเจ้าอินทสุถานจึงให้สร้างเทวสถานใหญ่บนยอดเขาพนมรุ้ง โดยมีพื้นที่ด้านหน้าสำหรับราชฐานที่ไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปในเทวาลัยได้อยู่ร่วมพิธีกรรม มีที่อยู่ของข้าราชการบริวารเชิงเขา จากนั้นจึงสร้างเทวาลัยที่เมืองต่ำ ห่างไปทางทิศใต้ของเขพนมรุ้งเป็นเมืองสำหรับผู้ปกครอง มีคูน้ำเป็นกำแพงป้องกันเมือง จากนั้นก็สั่งให้สร้างเทวาลัยบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลหลายแห่ง คือพิมาย และพนมวัน แต่เมื่อสร้างเทวาลัยพนมวันยังไม่เสร็จก็เกิดสงครามระหว่างผู้นับถือศาสนาพุทธกับพราหมณ์ จนกษัตริย์ต้องยกทัพกลับเมืองนครธม และจากนั้นสงครามก็ดำเนินเป็นเวลาหลายร้อยปี ในที่สุด นครธมเสื่อมอำนาจจากการรุกรานของอาณาจักรไทย กัมพูชากลายเป็นดินแดนขนาดเล็กที่ผู้คนนับถือพุทธศาสนา (Seidenfaden, 1932, pp. 83-88)

เมื่อเปรียบเทียบกับตำนานปาจิต-อรพิม และนิทานอินทปัตถา ที่เคยมีอยู่ในท้องถิ่นอำเภอนางรองมาก่อน ซึ่งเป็นคำอธิบายเฉพาะการสร้างและ/หรือใช้ปราสาทพนมรุ้งของบุคคลที่เป็นตัวเอกในเรื่อง(เจ้าชายปาจิตในเรื่องแรก หรือ อินทปัตถาและกัญวศิในเรื่องหลัง) ไม่มีการเชื่อมโยง

⁵ ข้อมูลตามป้ายรายนามฯ ในที่ว่าการอำเภอนางรอง

กับอดีตของเมืองพระนครหรือการสร้างสิ่งปลูกสร้างในช่วงเวลาอื่น ทั้งยังมีลักษณะสำคัญของตำนาน คือไม่สามารถระบุช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ได้อย่างเจาะจง เห็นได้ว่าเรื่องเล่านี้แสดงถึงการเปลี่ยน คำอธิบายสำคัญว่าด้วย “ผู้สร้างและวัตถุประสงค์การสร้าง” ปราสาทขอม ซึ่งตามตำนานทั้งสองเรื่อง ระบุว่าปราสาทราชวังหรือที่พักอาศัยของกษัตริย์ อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่แพร่หลายในท้องถิ่นที่มีปราสาทขอมเช่น ปราสาทภูมิโปนในจังหวัดสุรินทร์ มีตำนานเล่าว่าเป็นที่พักหลบภัยของเนียง ตือฮ ทม ราชธิดาขอมผู้ปกครองเมืองภูมิโปนองค์สุดท้าย เป็นต้น แต่องค์ความรู้โบราณสถานโต้แย้งว่าเป็นเทวาลัยสำหรับประกอบพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าหรือศาสนสถานที่พุทธศาสนามหายาน ไม่ใช่สถานที่สำหรับการพักอาศัยของกษัตริย์หรือบุคคลใด โดยมีสภาพกายภาพที่เอื้อต่อการเชื่อถือ เนื่องจากปราสาทขอมบางแห่งมีขนาดเล็ก ห้องกลางปราสาทมีขนาดเล็ก คับแคบจนไม่น่าเชื่อว่าจะมีผู้คนอาศัยอยู่ได้ เช่น ปราสาทภูมิโปน เป็นต้น

แม้ปราสาทพนมรุ้งจะมีขนาดใหญ่จนอาจมีผู้คนอาศัยอยู่ได้อย่างที่ระบุในตำนานปาจิต-อรพิม แต่คำอธิบายที่ว่ากษัตริย์แห่งนครธมเป็นผู้สั่งสร้างให้เป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งได้รับการตอกย้ำเรื่อยมาเมื่อมีการผลิตองค์ความรู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จากการสำรวจและขุดค้นปราสาทต่างๆ รวมถึงปราสาทพนมรุ้งด้วย ดังปรากฏในเอกสารหลายชิ้นที่ผู้เชี่ยวชาญของกรมศิลปากรมักจะระบุว่าปราสาทพนมรุ้งไม่ใช่ราชวังอย่างที่เคยเข้าใจกัน (สามารถ ทรัพย์เย็น, 2535, น. 1 ; กรมศิลปากร, 2531, น. 100) โดยช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2531 มีสิ่งพิมพ์เผยแพร่จำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงการคัดลอกบางส่วนขององค์ความรู้ว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งของกรมศิลปากรโดยนักวิชาการท้องถิ่นและผู้สนใจในด้านการท่องเที่ยวหรืออื่นๆ อันน่าจะมีส่วนสำคัญในการปลูกฝังองค์ความรู้ดังกล่าวให้กับผู้คนในท้องถิ่นตั้งแต่เมื่อราว 30 ปีที่ผ่านมา จนประเด็นนี้ดูเหมือนเป็นสาระสำคัญขององค์ความรู้ที่ฝังใจของคนในชุมชนหลายคนที่ตอบคำถามของผู้วิจัยเกี่ยวกับประวัติของปราสาทพนมรุ้ง ว่า “ไม่ทราบ” แต่ยังออกปากกับผู้วิจัยว่า “(ปราสาท)พนมรุ้งไม่ใช่ราชวังนะ” (สำเภา เสาเปีย, สัมภาษณ์,, 4 พฤษภาคม 2554; เคียง จตุกุล, สัมภาษณ์,, 26 พฤษภาคม 2554; หน้อย ฉายแก้ว, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555) เพื่อบอกว่าตำนานที่เคยเล่ากันในชุมชนว่าปราสาทพนมรุ้ง(หรือปราสาทขอมอื่น)เป็นราชวังนั้น เชื่อถือไม่ได้ จึงไม่ได้รับการเล่าขานและจดจำอีกต่อไปแล้วในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิทานเรื่องอินทปัตถา ซึ่งหลงเหลือเพียงอักษรในสมุดข่อยโบราณที่ภูมิจิต เรื่องเดช นักวิชาการท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์ได้รับสืบทอดจากปู่ แล้วนำมาปริวรรตเมื่อ พ.ศ. 2526 อันเป็นเรื่องราวที่แสดงถึงความ “ไม่รู้” วัตถุประสงค์การสร้างและผู้สร้างปราสาทหินที่มีตัวเอก(กญวงค์)ไปพบในสภาพถูกทิ้งร้างและได้สร้างต่อเติมจนกลายเป็นปราสาทราชวังและศูนย์กลางเมืองใหม่ที่เป็นเมืองในจินตนาการของผู้แต่ง ขาดหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นในยุคปัจจุบัน (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2542, น. 157) ทั้งยังให้ภาพของการสร้างปราสาทหินบนยอดเขาว่าสร้างขึ้นได้ด้วยบุญญาธิการและอิทธิฤทธิ์ของตัวเอก(อินทปัตถา) ผู้มีของวิเศษหลายอย่างและมีปีศาจมาฝากตัวเป็นข้ารับใช้ช่วยสร้างเมืองและให้เป็นที่อยู่อาศัยซึ่ง

มีมนุษย์เพียงคนเดียวคือตัวอินทปัทมา (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2526, น. 15-18) ซึ่งขัดแย้งกับองค์ความรู้โบราณสถานกัมพูชาที่ระบุถึงการสร้างปราสาทบนยอดเขาเช่น ปราสาทพระวิหาร เป็นต้น ว่าล้วนเป็นฝีมือชาวกัมพูชาโบราณทั้งสิ้น จึงไม่น่าแปลกใจว่าเมื่อปี พ.ศ. 2554 ที่ผู้วิจัยเข้าไปสำรวจและสอบถามในชุมชน ไม่พบผู้รู้จักหรือเคยได้ยินชื่ออินทปัทมาหรือตำนานเรื่องอื่นนอกจากปาจิต-อรพิมเลย ทั้งที่ในช่วงระหว่างการบูรณะ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรได้รับทราบนิทานเรื่องนี้ และได้หยิบยกมาเป็นตัวอย่างของความรู้ของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับความเป็นมาของปราสาทพนมรุ้ง ดังระบุไว้ในหนังสือเรื่อง *ปราสาทพนมรุ้ง* จัดพิมพ์ปี พ.ศ. 2531 ว่า “นิทานได้บอกให้เรารู้ถึงความรกร้างที่มีอยู่นานแล้วของปราสาทพนมรุ้ง...กาลเวลาที่ผ่านไปพนมรุ้งกลายเป็นฉากแห่งตำนาน-นิยายรักพื้นบ้านที่ผูกขึ้นด้วยความไม่เข้าใจว่าเหตุใดปราสาทหินขนาดใหญ่จึงมาตั้งอยู่บนยอดเขาและเหตุใดจึงร้างราไปเช่นนี้” (กรมศิลปากร, 2531, น. 100) ต่างกับตำนานปาจิต-อรพิมที่ยังมีการเล่าสืบต่อมาอย่างจำกัดลงเรื่อยๆ แต่ยังคงเหลือผู้รู้บ้างในปัจจุบัน เนื่องจากเนื้อหาระบุชัดว่าเป็นเรื่องของเจ้าชายขอมจากเมืองนครธมซึ่งเป็นเมืองที่มีชื่อปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน แม้ตามองค์ความรู้ทางวิชาการ ไม่มีกษัตริย์ขอมพระนามปาจิตแต่เมื่อตำนานอธิบายว่าเป็นเจ้าชายขอม ทำให้มีพื้นฐานในการผสมกลมกลืนกับคำอธิบายเชิงวิชาการที่ว่าผู้สร้างเป็นกษัตริย์หรือชนชั้นสูงของอาณาจักรขอมได้

นอกจาก “วัตถุประสงค์การสร้าง” แล้ว ตำนานที่ไซเดนฟาเดนอ้างถึง ยังระบุสาระสำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของขอม คือการที่ปราสาทพนมรุ้งถูกสร้างขึ้นในฐานะส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นับถือศาสนาต่างกันคือพุทธกับพราหมณ์ที่มีต่อผู้กันเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี ทำให้เกิดความเสียหายเสื่อมโทรมของอาณาจักรก่อนล่มสลายจากการเติบโตของอาณาจักรใหม่(ของคนไทย) ที่เข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ อันเป็นจุดเน้นอย่างหนึ่งของประวัติศาสตร์กัมพูชาตามกลุ่มงานศึกษาของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Seidenfaden, 1932, p. 88) ซึ่งในช่วงแรกมุ่งสร้างคำอธิบายสาเหตุแห่งการเสื่อมอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ว่าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความขัดแย้งระหว่างผู้นับถือศาสนาทั้งสองภายในอาณาจักรขอมที่ผลักดันขึ้นครองอำนาจและมีการทำลายรูปเคารพหรือปรับเปลี่ยนศาสนสถานต่างศาสนาให้กลายเป็นศาสนสถานตามศาสนาของผู้ครองอำนาจขณะนั้น ดังปรากฏการแกะทำลายรูปสลักผนังภาพพระพุทธรูปเจ้าและภาพสลักบุคคลที่อาจเข้าใจว่าเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าที่ปราสาทพระขรรค์และปราสาทแห่งอื่นๆ จำนวนมากภายหลังสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ซึ่งนับถือพุทธศาสนาเถรวาท) และกษัตริย์องค์ต่อมานับถือศาสนาฮินดู เป็นต้น (ปัจจัยอื่นเช่น สงครามกับราชอาณาจักรของชาวสยาม ซึ่งกลายเป็นจุดเน้นในระยะหลัง) และในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยพบผู้เล่าเรื่องทำนองนี้ 2-3 คน เช่น นายประพัฒน์ แววงษ์ อดีตลูกจ้างเฝ้าปราสาทเมืองต่ำ เล่าว่า

ตามคนเก่าคนแก่เล่ากันต่อๆ มาว่า ปราสาทเมืองต่ำ ชัยวรมันที่ 7 เป็นคนสร้าง...แถวนี้เป็นดินแดนขอม ฮอดเขาสัตตภัณฑ์ลพบุรี อีกด้านก็ถึงจำปาสัก แต่คนแออัดในนครวัดนครธมเลยเอาออกมา 3 หมื่นคน เป็นทหาร 1 หมื่น ช่าง 1 หมื่น ชาวบ้านทั่วไป 1 หมื่น เป็นสงครามศาสนา พวกสร้างปราสาทนับถือศาสนาฮินดู รบกับชาวพุทธที่แผ่จากอินเดียมาถึงอินโดนีเซียและแถวนี้ เอาไปเอามาผ่านเวลานาน ผู้นำศาสนาตายไปนานไปศาสนาพราหมณ์เสื่อมความนิยม เลยเอาพุทธเป็นหลัก ใช้พราหมณ์เป็นบางกรณี ผู้ครองนครเขมรก็เป็นพุทธ แต่ศาสนสถานก็ทำแบบพราหมณ์ บวงสรวงเทพเจ้า (ประพัฒน์ แววงษ์, สัมภาษณ์,, 4 พฤษภาคม 2554)

ช่วงทศวรรษ 2480 มีการขุดพบพระพุทธรูปจำนวนมากถูกฝังไว้ใต้ปราสาทปลายบัด เป็นสิ่งที่คนท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้งรับรู้ในฐานะหลักฐานสะท้อนถึงการเปลี่ยนศาสนาจากพุทธเป็นฮินดูของท้องถิ่นแห่งนี้ในอดีตและเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ดังกล่าว ครั้นต่อมา การผลิตซ้ำประวัติศาสตร์ทางการของปราสาทพนมรุ้งเน้นเพียงการเป็นเทวสถานฮินดูลัทธิไศวนิกายของผู้สร้างที่มีโชกษัตริย์กัมพูชา และระบุถึงการเปลี่ยนมาเป็นเทวาลัยในพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยไม่มีเรื่องราวของสงครามระหว่างศาสนา (กรมศิลปากร, 2531) จึงกลายเป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้ผู้สนใจในท้องถิ่นยังคงยึดถือชุดคำอธิบายตามองค์ความรู้ประวัติศาสตร์กัมพูชานั้นสืบต่อมา และมองว่าองค์ความรู้ของไทยยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555; ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์,, 6 เม.ย.56)

ทั้งนี้ แม้เรื่องเล่าตำนานที่ไซเดนฟาเดนอ้างถึง จะมีความคลาดเคลื่อนในแง่ช่วงเวลาและรายละเอียดต่างๆ เช่น ชื่อกษัตริย์ที่สร้างปราสาทพนมรุ้งคือพระเจ้าอินทสุธาน ซึ่งไม่มีเค้าของชื่อตามองค์ความรู้ที่มีในขณะนั้น การระบุช่วงเวลาเป็นสมัยก่อนพุทธกาล เป็นต้น แต่เรื่องเล่านี้ได้แสดงถึงเค้าโครงองค์ความรู้สำคัญที่ถูกถ่ายทอดถึงท้องถิ่น อันมีลักษณะร่วมของชุดคำอธิบายในช่วงเวลาต่อมาขององค์ความรู้กระแสหลักในสังคมไทยกับในกัมพูชา ซึ่งใช้อธิบายกับปราสาททุกแห่ง ได้แก่ กำหนดอายุสมัยในการสร้างจากรูปแบบลวดลายศิลปะ ชื่อกษัตริย์เมืองพระนครที่สั่งให้สร้างวัตถุประสงค์การสร้าง(บูชาเทพเจ้าองค์ใด) วิธีการสร้าง(เอาหินมาจากไหน ด้วยวิธีไหน) แนวทางการจัดการกลุ่มคนที่ต้องใช้ในการสร้างและดูแลปราสาท ความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทแห่งนี้(หรือดินแดนที่ตั้งปราสาท)กับชนชั้นปกครองเป็นอย่างไร (เช่นการถวายกัลปนา) อันน่าจะเป็นเหตุสำคัญให้คนท้องถิ่นคาดหวังต่อองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญว่าจะให้คำอธิบายอย่างชัดเจนเกี่ยวกับประเด็นเหล่านั้นในกรณีปราสาทพนมรุ้ง

ฉะนั้น สำหรับผู้ส่งต่อเรื่องราวตามองค์ความรู้ดังกล่าว สารบางอย่างที่ขาดหายไปยังเป็นช่องว่างสำหรับเติมความเชื่อท้องถิ่นซึ่งยึดถือกันว่าเป็นความจริงอยู่ต่อไป เช่น การระบุถึงถ้า

ใต้เขาพนมรุ้งที่เชื่อมโยงถึงเขาสัตตภัณฑ์ที่ลพบุรี เป็นต้น ซึ่งยังคงมีร่องรอยหลงเหลืออยู่ในคำอธิบายชื่อ “พนมรุ้ง” ที่ว่า มาจากภาษาเขมร “พนม” แปลว่า ภูเขา “รุ้ง” เพี้ยนจาก “รุง” แปลว่า ถ้ำหรืออุโมงค์ คำว่าพนมรุ้งจึงเพี้ยนมาจากพนมรุงแปลว่า ภูเขาที่เป็นถ้ำหรืออุโมงค์ (กรมวิชาการ, 2526, น. 14) ดังมีระบุไว้ในหนังสืออ่านเพิ่มเติมชุดสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 เรื่อง *เมืองแปะบ้านปู่* (น. 14) และ *รายงานประจำปีจังหวัดบุรีรัมย์ปี พ.ศ. 2529* (น. 97) เป็นต้น ปัจจุบัน ผู้วิจัยยังได้อินคำบอกเล่าดังกล่าวจากคนที่ยังຄั้งเชื่อถืออยู่ เช่น นายพุทธิมนตรีเล่าว่าเคยมีถ้ำหรือโพรงใต้ปราสาทพนมรุ้งแต่ต้องเป็นผู้มีคาถาอาคมจึงเปิดปากถ้ำได้ (พุทธิมนตรี, สัมภาษณ์,, 22 กุมภาพันธ์ 2554) นายบุญส่ง ฉายเพชร เล่าว่าในอดีต ปู่ของเขาซึ่งเป็นอดีตพระกรรมฐานสามารถเดินไปก้มพูซาผ่านโพรงดังกล่าวในเวลาไม่นาน (บุญส่ง ฉายเพชร, สัมภาษณ์,, 2 เมษายน 2554) นางหุ่น นวลกระสังข์ เล่าว่าตัวเองเคยเห็นอุโมงค์ที่ลอดไปถึงเขาใหญ่ได้ จากการตามนั่งคอยพ่อกที่ ปากอุโมงค์ (หุ่น นวลกระสังข์, สัมภาษณ์,, 20 ตุลาคม 2555) นางอรุณวรรณ จุฑาจันทร์ เล่าว่า อาจารย์ประยูร สวยรูป (พระเกจิที่ริเริ่มสร้างวัดเขาหรือสำนักสงฆ์เขาพนมรุ้ง) เคยเล่าให้ฟังว่า บนเขาพนมรุ้งมีปล่อง ท่านนิมิตว่ามีเงินทองมากมายแต่เมื่อเตรียมไปขุดกลับพบว่าประตูปิดจึงไม่ได้ขุด (อรุณวรรณ จุฑาจันทร์, สัมภาษณ์,, 18 เมษายน 2555) เป็นต้น แต่เป็นจำนวนน้อยนิดเนื่องจากคนที่งัดถึ้นจํานวนมากเชื่อตามคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรและชาวบ้านจํานวนมากที่ไปร่วมรับจ้างในระหว่าง การบูรณะปราสาทพนมรุ้งว่าผลจากการขุดค้นอย่างละเอียดถึงชั้นรื้อพื้นปราสาทออกเพื่อวางรากฐานใหม่ตามเทคนิคอนัสติโลซิส ไม่ปรากฏว่าพบถ้ำหรือโพรงใต้ปราสาทพนมรุ้งเลย แสดงว่าคำโบราณนั้นเหลวไหลเชื่อถือไม่ได้ ตรงข้ามกับการคาดการณ์ของนักวิชาการที่ควบคุมงานซึ่งระบุแต่แรกว่าไม่มีถ้ำหรือโพรงใดๆ อยู่ใต้ปราสาทแน่นอน (จอณ พ่องข้า, สัมภาษณ์,, 29 ธันวาคม 2555)

จดหมายเหตุการเสด็จตรวจโบราณวัตถุสถาน มณฑลนครราชสีมา ของสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2472 บันทึกโดยหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) ขณะดำรงบรรดาศักดิ์เป็นขุนบริบาลบุรีภัณฑ์⁶ ตามเสด็จในฐานะภัณฑารักษ์ของพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร (ผู้วิจัยใช้ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2531 โดยมูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) มีเรื่องราวการเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งและปราสาทอื่นๆ หลายแห่งของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในสมัยรัชกาลที่ 7 ขณะทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสภา มีจดหมายจากสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมาระบุถึงการเตรียมกำหนดการเดินทางเสด็จตรวจโบราณสถานในเขตอำเภอม่วงสามสิบว่า “ถ้าได้เสด็จทอดพระเนตรในที่ซึ่งที่เหล่านี้ จะเปนประโยชน์อย่างยิ่งในทางที่จะเปนทาง-พระวิจารณ์ให้ได้ทราบถึงประวัติศาสตร์ของภูมิประเทศเหล่านี้เป็นอย่างดี” (บริบาลบุรีภัณฑ์, ขุน, 2531, น. 54-

⁶ ในรายการอ้างอิงจึงใช้นามผู้แต่งตามปรากฏในเอกสารว่า “บริบาลบุรีภัณฑ์, ขุน”

ตัวสะกดตามต้นฉบับ) อันแสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมการเสด็จลักษณะดังกล่าวว่า เป็นช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่องค์ความรู้(ข้อสันนิษฐาน)ต่างๆ จากชนชั้นนำสู่กลุ่มคนท้องถิ่นอันประกอบด้วยกลุ่มข้าหลวงเช่น มณฑลเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด พร้อมด้วยข้าราชการในจังหวัด และอำเภอที่เสด็จไปถึง ตลอดจนราษฎรพ่อค้าหบดี นักเรียนชายหญิง ลูกเสือซึ่งมาร่วมถวายการต้อนรับและรับพระดำรัสให้กระทำการต่างๆ รวมถึงรับฟังข้อสันนิษฐานต่างๆ ที่ได้รับการยึดถือเป็นองค์ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับโบราณสถานนั้นๆ ด้วย เช่น ในระหว่างการทอดพระเนตรปราสาทพิมาย ทรงสันนิษฐานว่าเป็นของสร้างในพระพุทธศาสนา (บริบาลบุรีภัณฑ์, ขุน, 2531, น. 35) เป็นต้น

แม้ไม่มีบันทึกว่าในการเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งทั้งสองครั้ง⁷ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานสิ่งใดหรือไม่เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งโดยตรงแต่องค์ความรู้กระแสหลักที่ทรงถ่ายทอดออกมานั้นย่อมเพียงพอต่อการกระตุ้นให้กลุ่มคนท้องถิ่นที่เป็นข้าราชการ โดยเฉพาะครูซึ่งมีภารกิจโดยตรงในการถ่ายทอด “ความรู้” แก่นักเรียนและชุมชน ให้ใส่ใจต่อการเรียนรู้และเลือกสรรสาระตามองค์ความรู้กระแสหลักไปถ่ายทอดต่อแทนความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นดังกล่าวของนายพล ทิชาชาติ อดีตครูและหัวหน้าสำนักงานการประถมศึกษาในท้องถิ่นว่า

⁷ ตามความทรงจำของนายจัด ชัยวิเศษ บุคคลผู้เป็นแหล่งความทรงจำของอำเภอประโคนชัยซึ่งถูกนำมาเรียบเรียงใน *หนังสือ 100 ปี ประโคนชัย* จัดพิมพ์ปี พ.ศ. 2540 ระบุว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้ง 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นการเสด็จขณะดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2457 ซึ่งจากพระนิพนธ์ของพระองค์ในเรื่อง *เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน* ระบุว่าเสด็จตรวจราชการมณฑลอีสานและมณฑลอุดรระหว่างวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2449 ถึงวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450 โดยผ่านจังหวัดบุรีรัมย์ มีผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอนางรอง นายอำเภอประโคนชัย และคนอื่นๆ ถวายการต้อนรับในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450 แต่มิได้ระบุถึงการเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งหรือปราสาทเมืองต่ำ ขณะที่มีการระบุถึงโบราณสถานหลายแห่งที่เสด็จเยือน เช่น กู่กาสิงห์ กู่สัตรีรัตน์ กู่สวนแตง ปราสาทพิมาย เป็นต้น (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2463, น. 65-71) จึงเชื่อได้ว่าความทรงจำดังกล่าวคลาดเคลื่อนกับเหตุการณ์จริงในแง่เวลาและการ(ไม่ได้)เสด็จไปถึงปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดที่มีการอ้างถึงในหนังสือ *ปราสาทพนมรุ้ง* ของกรมศิลปากร(2531) ด้วยว่ามีการเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งในปี พ.ศ. 2449 ขณะที่การถวายการต้อนรับของคนท้องถิ่นเกิดขึ้นจริง (ครั้งที่สองคือเดือนมกราคม พ.ศ. 2472 ซึ่งมีหลักฐานชัดเจนเป็นบันทึกจดหมายเหตุของขุนบริบาลบุรีภัณฑ์ ดังที่ได้อ้างอิงแล้ว)

ปี พ.ศ. 2500 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ กลับมาจากอเมริกา มาเป็นนายกฯ⁸ มาที่นี้พร้อม ม.จ.พูนพิศมัย ผมได้ไปบรรยายนำชมปราสาทพนมรุ้ง ก็เอาเนื้อหามาจากหนังสือที่ กรมพระยาดำรงฯ เขียนเกี่ยวกับปราสาททั่วไปทั้งหลักฐานและรูปแบบต่างๆ ซึ่ง ม.จ.สุภัทรดิศ เอามาเขียนใหม่ในภายหลัง-ตอนนั้นผมเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียน อัมภาราม นายอำเภอหนองรองเป็นลูกพี่สาวเมียผม(หลานป้าของเมีย) เรียนจบมาทาง รัฐศาสตร์ ไม่มีความรู้จะบรรยายแต่ต้องไปต้อนรับเลยบอกให้ผมไปบรรยายนำเที่ยว บนเขา (ผล ทิชาชาติ, สัมภาษณ์,, 5 พฤษภาคม 2554)

อันแสดงให้เห็นว่าในฐานะครูท้องถิ่นที่รับหน้าที่ต้อนรับนายกฯ สัญญา ทำให้นายผลซึ่ง สมัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งนั้นยังเด็กมากแต่ยังได้รับทราบ ถึงพระวินิจฉัยของพระองค์ว่าแตกต่างจากตำนานพื้นบ้านที่เล่ากันอยู่ในชุมชน จึงได้หาหนังสือมาอ่าน และจดจำไว้เพื่อนำชมให้ได้อย่างผู้มีความรู้ และได้รับการยอมรับว่าเป็น “ผู้รู้ประวัติปราสาทพนมรุ้ง” คนหนึ่งในท้องถิ่นที่หลายคนแนะนำให้ผู้วิจัยไปสัมภาษณ์,เมื่อทราบว่ามาทำวิจัยเรื่องปราสาทพนมรุ้ง และไปคุยกับเจ้าหน้าที่สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเรียบร้อยแล้ว

อย่างไรก็ตาม ผู้สนใจประวัติศาสตร์ทางการของปราสาทพนมรุ้งในลักษณะดังกล่าวย่อม มีจำนวนจำกัด ขณะเดียวกันข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งก็ยังมีน้อยจากสภาพปรักหักพัง ของปราสาทประธานซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการสร้างข้อสันนิษฐานว่าด้วยวัตถุประสงค์การสร้าง(สร้างใน ศาสนาใดลัทธิใด) กำหนดอายุสมัยในการสร้างและชื่อผู้สร้าง(ต้องอาศัยข้อมูลจารึกและการตีความ จากภาพสลักผนังประกอบกัน) เทวาลัยองค์หลัก ที่นับเป็นภาพตัวแทนของปราสาทพนมรุ้งทั้งหมดซึ่ง ได้รับการสร้างอาคารหลายหลังในช่วงเวลาต่างๆ กัน⁹ จนทำให้การระบุอายุสมัยการสร้างปราสาท พนมรุ้งในช่วงแรกกำหนดไว้เป็นราว พ.ศ. 1600 - 1700 ร่วมสมัยเดียวกับปราสาทเมืองต่ำที่อยู่ใกล้ๆ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2510, น. 8) และตามตำนานที่ไซเดนฟาเดนอ้างถึงระบุว่าสร้างขึ้นหลังจาก สร้างปราสาทพนมรุ้งเสร็จ

⁸ ข้อมูลจากความทรงจำนี้มีความคลาดเคลื่อนในแง่ช่วงเวลา เนื่องจากนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างปี พ.ศ. 2516 - 2518

⁹ เช่น ตามข้อสรุปในปัจจุบัน กรมศิลปากรระบุว่า พลับพลา(โรงช้างเผือก) สร้างขึ้นด้วย ศิลปะบาเยน ในพุทธศตวรรษที่ 18 สะพานนาคราชสร้างขึ้นด้วยศิลปะนครวัด กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 17 ปราสาทประธานกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ปราสาทน้อยสร้างขึ้นด้วยศิลปะ บาปวน และมีศิลปะเกลี้ยงหรือคลังปะปนด้วย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 ปราสาทอิฐ 2 องค์ ที่มีสภาพเป็นกองอิฐ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 (กรมศิลปากร, 2531, น. 25, 27, 51, 57)

การบูรณะปราสาทพนมรุ้งที่เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2514 นับเป็นเงื่อนไขสำคัญในการผลิตข้อสันนิษฐานต่างๆ จากผู้เชี่ยวชาญผู้คนที่ต้องถิ่นที่ร่วมทำงานด้วยหรือเป็นกลุ่มคนที่สนใจใคร่รู้ ติดตามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นและนำมาเผยแพร่ต่อจนแพร่หลายในท้องถิ่น ทั้งในรูปแบบคำบอกเล่าและเอกสาร เช่น หนังสือ *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดบุรีรัมย์* จัดทำโดยสำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์ พ.ศ. 2526 นำเสนอเนื้อความเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งตามโครงสร้างการนำเสนอของรายงานสำรวจของมานิต วัลลิโภดม และเพิ่มเติมรายละเอียดสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของปราสาทพนมรุ้ง รวมถึงประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศบนปราสาทพนมรุ้งที่คัดลอกจากบทความของ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ซึ่งเริ่มนำเสนอเรื่องดังกล่าวในฐานะประติมากรรมรูปแบบพิเศษที่เพิ่งเคยพบในศิลปะขอมในปี พ.ศ. 2516 หลังจากการค้นพบระหว่างการขุดแต่งในช่วงดังกล่าว (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2516, น. 87) หนังสือ *ปราสาทหินพนมรุ้ง* ของ ดร.สรเชต วรรณวิชัย อาจารย์ประจำวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2528 ระบุว่า ได้รับข้อมูลจากงานเรียบเรียงของนักวิชาการกรมศิลปากรหลายท่าน และมีเนื้อความส่วนใหญ่สอดคล้องกับสาระนำเสนอตามเอกสารต่างๆ ของกรมศิลปากร และหนังสือ *อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพขุนสมรรถการอักษรกิจเมื่อวันที่ 24 เมษายน 2529* ได้นำเสนอเนื้อความเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งทั้งองค์ประกอบด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมรวมถึงประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศ ซึ่งสาระตรงกับที่นำเสนอในหนังสือประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดบุรีรัมย์ แต่ย่อมากกว่ามาก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานต่างๆ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามหลักฐานใหม่ที่ค้นพบ เช่น บทความของ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2516 ระบุว่า

ทับหลังของปรangkong (องค์กลาง) และอาคารส่วนประกอบล้วนแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับอวตารปางต่างๆ ของพระนารายณ์ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าปราสาทพนมรุ้งนี้สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย และอายุก็คงตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลาย คือราวระหว่าง พ.ศ. 1600 - 1650 (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2516, น. 83)

บทความตีพิมพ์ต่อมา (พ.ศ. 2517) ของผู้เขียนท่านเดียวกันระบุข้อสันนิษฐานที่เปลี่ยนไปตามหลักฐานที่ค้นพบว่า

ในการขุดแต่งปราสาทพนมรุ้งเพื่อการบูรณะนี้ได้ค้นพบทับหลังซึ่งอาจทำให้ทราบได้ว่าปราสาทพนมรุ้งนี้สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย...ปราสาทพนมรุ้งคงสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นแน่ เพราะจารึกหลักนี้เริ่มต้นด้วยการกล่าว

สรรเสริญพระอิศวร...แม้ทับหลังชั้นนอกๆ จะเป็นอวตารของพระนารายณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ก็ไม่น่าแปลกประหลาดอันใด เพราะการที่จะสังเกตดูว่าศาสนสถานแห่งใดสร้างขึ้นในศาสนาใดนั้น ควรสังเกตดูทับหลังชั้นในสุดเป็นสำคัญ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2517, น. 236)

การที่ข้อสันนิษฐานอันนับเป็นองค์ความรู้ที่ถูกต้องมีการเปลี่ยนแปลงได้หลังจากที่เผยแพร่ออกไปแล้ว จะเป็นเงื่อนไขสำคัญของการให้คำอธิบายเหตุผลประกอบข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับลัทธิศาสนาของปราสาทพนมรุ้งอย่างต่อเนื่องของงานเขียนรุ่นต่อมา โดยเฉพาะงานของกรมศิลปากร เช่น เอกสารประกอบนิทรรศการพิเศษ เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา พ.ศ. 2525 ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช เรื่อง *ปราสาทหินพนมรุ้ง* ระบุว่า

ภายหลังการบูรณะดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2525 ตัวปราสาทองค์กลางก็สำเร็จเรียบร้อยในขั้นต้น ไม่อาจทราบแน่ชัดว่าเทวสถานแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อเทพเจ้าองค์ใด แต่เมื่อการติดตั้งหินที่มีลวดลายประดับกลับเข้าไปตามที่เดิมได้สำเร็จแล้วจึงพบว่า เทวสถานแห่งนี้สร้างขึ้นเป็นเทวสถานของศาสนาฮินดูที่นับถือพระศิวะ หรือพระอิศวรเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ (ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงแพทย์, 2525, น. 7) พร้อมด้วยข้อสังเกตว่า

แม้พระองค์(พระศิวะ) จะเป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่อยู่ ณ เทวาลัยแห่งนี้ เรื่องราวของพระองค์ที่สลักอยู่โดยรอบปราสาทกลับมีน้อยกว่าของพระนารายณ์...(ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาพสลักตามปางรามาวตารและปางกฤษณาวตาร เรื่องราวทั้งสองปางนี้เป็นเรื่องที่มีผู้นิยมกันมาก ดังนั้นภาพสลักจึงมีอยู่ทั่วไปโดยรอบปราสาท (ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงแพทย์, 2525, น. 8-9)

หนังสือ *ปราสาทพนมรุ้ง* ของกรมศิลปากร ที่จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2531 ระบุว่า “การที่จะดูว่าปราสาทนั้นๆ สร้างถวายแด่เทพองค์ใด ดูได้จากภาพสลักบนทับหลังชั้นในสุดของห้องครรภคฤหะ นอกเหนือไปจากดูที่รูปเคารพประธานที่อยู่ภายในห้องเดียวกันนี้” (กรมศิลปากร, 2531, น. 65) พร้อมคำอธิบายประจักษ์พยานอื่นเพิ่มเติมอีกหลายอย่างว่า

ที่ตั้งของปราสาทพนมรุ้งเองก็มีความหมายเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูไศวะนิกายเพราะตั้งอยู่บนยอดเขา สอดคล้องกับเรื่องราวในคัมภีร์ทางศาสนาที่ว่าพระศิวะเจ้ามีวิมานที่ประทับอยู่บนยอดเขาไกรลาส การที่เลือกสร้างปราสาทบนยอดเขานั้นคงจะจงใจให้เป็นสัญลักษณ์แทนภูเขาคันคิธอันเป็นที่ประทับของเทพเจ้าตามประเพณีการสร้าง

ปราสาทในวัฒนธรรมขอมที่เต็มไปด้วยความหมายและระเบียบแบบแผน...ศิลาจารึกที่พบเป็นประจักษ์พยานสำคัญอีกประการที่ช่วยยืนยันว่าปราสาทพนมรุ้งสร้างเป็นเทวาลัยถวายแด่พระศิวะ...ซึ่งมีเนื้อความเริ่มต้นเป็นบทสรรเสริญพระศิวะ อันเป็นประเพณีของการแต่งบทจารึกไว้ ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่จะต้องเริ่มต้นโดยการกล่าวสรรเสริญเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำศาสนสถานของผู้สร้างได้ถวาย...ข้อความในจารึกระบุไว้ในบทหนึ่งว่าสร้างขึ้นในเรือนของพระศิวะ แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระศิวะเป็นเจ้าของเทวสถานนี้ (กรมศิลปากร, 2531, น. 66)

ขณะที่เนื้อหาบางส่วนขององค์ความรู้เป็นสิ่งที่ลงรอยเดียวกันมาตั้งแต่แรก เช่น ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับกำหนดอายุสมัยของปราสาทพนมรุ้งตั้งแต่ช่วงแรกถึงปัจจุบัน แนวทางการสร้างปราสาทด้วยวิธีนำขึ้นประกอบเป็นอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ก่อนแกะสลักลวดลายเป็นต้น ซึ่งผู้เชี่ยวชาญสามารถนำเสนอหลักฐานเชิงประจักษ์ประกอบการอธิบายได้อย่างน่าเชื่อถือและซับซ้อนมากกว่าคนทั่วไปที่มักทราบเฉพาะข้อสรุป ดังกรณีการสรุปรูปแบบศิลปะของปราสาทแต่ละแห่งซึ่งถูกใช้เป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการกำหนดอายุสมัยของปราสาทนั้น จำเป็นต้องอาศัยการตีความจากรูปแบบที่เหมือน-แตกต่างแต่ละส่วนของประติมากรรมและโครงสร้างสถาปัตยกรรมที่หลงเหลือให้พิจารณา ก่อนประมวลว่าเป็นรูปแบบใดบ้างตามชื่อเรียกที่มีกำหนดไว้ในเค้าโครงประวัติศาสตร์ศิลปะที่ก่อรูปและพัฒนาอย่างต่อเนื่องของสำนักฝรั่งเศส (ซึ่งเป็นที่ยอมรับของนานาชาติ) จากนั้นจึงใช้เป็นแหล่งอ้างอิงเบื้องต้นในการสร้างข้อสันนิษฐานช่วงเวลาการสร้างสิ่งปลูกสร้างแต่ละส่วน สภาพประติมากรรมของปราสาทแต่ละแห่งมีทั้งส่วนเหมือนกันที่พอจะนำมาสรุปเป็นหลักการได้ชัดเจน ดังคำอธิบายในหนังสือ*ศิลปะลพบุรี* ของกรมศิลปากรว่า

ราว พ.ศ. 1600 - 1650...อาจสังเกตได้จากทับหลังซึ่งมีลักษณะเป็นลายหน้ากาลหรือเกียรติมุขกำลังเคี้ยวขบพวงมัลลยสลักอยู่ตรงกลางทับหลัง แต่ก่อนลงมาทางด้านล่างหน้ากาลนี้มีริมฝีปากล่างและแลบลิ้นออกมาเป็นแผ่นสามเหลี่ยม เหนือหน้ากาลนั้นมีเทวดากำลังทรงหน้ากาลเป็นพาหนะ...เทวดานี้ประทับอยู่ภายในซุ้ม ลายท่อนพวงมัลลยออกมาจากปากกาลทั้งสองด้าน บางครั้งก็มีมือกาลยึดท่อนพวงมัลลยนั้นไว้ สองข้างพวงมัลลยก็มีลายใบไม้ตั้งขึ้นไปข้างบนและห้อยลงมาข้างล่าง (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2510, น. 7)

นำไปสู่การกำหนดอายุสมัยของปราสาทพนมรุ้งว่าสร้างในราว พ.ศ. 1600 - 1650 ตามลวดลายจำหลักเสาอิงประตู แต่ก็มีการระบุเพิ่มเติมด้วยว่า “ภาพสลักบนหน้าบันและทับหลัง

ส่วนใหญ่ และแม้แต่รูปนาคราบบันไดก็อยู่ในสมัยต่อมาคือสร้างในราว พ.ศ. 1650 - 1700” (สุภัทรดิศ ดิศกุล ม.จ., 2510, น. 8) ในทำนองเดียวกับการกำหนดอายุของปราสาทปลายบัดซึ่งมีส่วนเหลื่อมด้าน กำหนดอายุเวลาจากประติมากรรมต่างชิ้น ว่า

เท่าที่สังเกตดูจากทับหลังของปราสาท คงสร้างขึ้นในราวระหว่าง พ.ศ. 1600 - 1650 อย่างไรก็ดี ทับหลังอีกชิ้นหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นและตรงกลางสลักเป็นรูปพระอินทร์ ทรงช้างเอราวัณ แต่ท่อนพวงมาลัยตรงกลางยังคงออกมาจากด้านหลังเช่นเดียวกับ ทับหลัง ณ ปราสาทหินเมืองแขก มิได้ออกมาจากด้านล่าง อาจมีอายุอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ 15 ก็ได้ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2510, น. 8)

สภาพเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของสถานการณ์ของการวินิจฉัยที่ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนอาจเลือกตีความประติมากรรมแตกต่างกันได้ และยังเป็นภาวะปกติของนักวิชาการที่อาจตีความตามหลักฐานใหม่ที่ค้นพบหรือองค์ความรู้ที่ได้รับการพัฒนาต่อยอดจากการศึกษาที่อื่นๆ ในช่วงเวลาต่อมา โดยคนทั่วไปมักจะประเมินว่าใครถูกใครผิด (ซึ่งเป็นปกติวิสัยของสาขาวิชาต่างๆ ไม่เฉพาะโบราณคดี) ดังนั้น การให้คำอธิบายแนวทางสร้างข้อสันนิษฐานพร้อมข้อสรุปที่ถือว่าเป็นความรู้จึงดูเป็นแรงสนับสนุนให้ผู้คนในท้องถิ่นยึดถือเป็นเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรเป็นแหล่งความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง และสรุปว่าตัวเองเป็นผู้ไม่มีความรู้เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสาระหลักขององค์ความรู้ดังกล่าวคือ คำบรรยายเกี่ยวกับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแต่ละส่วน ด้วยคำศัพท์พิเศษ เช่น หน้าบัน ซึ่งหมายถึงส่วนประกอบรูปสามเหลี่ยมที่อยู่เหนือกรอบประตูทั้งด้านหน้า ด้านข้างและด้านหลังองค์ปราสาท ทับหลัง ซึ่งหมายถึงแผ่นหินสี่เหลี่ยมที่อยู่ใต้หน้าบัน หรือหน้าประตู ไม่ว่าจะเป็นประตูด้านหน้า ด้านข้างหรือด้านหลังองค์ปราสาท กล่าวอีกนัยคือ ชิ้นส่วนที่อยู่ด้านเดียวกันขององค์ปราสาท กลับถูกเรียกว่า “หน้าบัน” อันมีคำที่ทำให้เข้าใจได้ว่าน่าจะอยู่ด้านหน้า และ “ทับหลัง” อันมีคำที่ทำให้เข้าใจได้ว่าน่าจะอยู่ด้านหลังขององค์ปราสาท จนหลายคนสับสนคิดว่ามี “ทับหลัง” และ “ทับหน้า” (ชอง อนันตติก, สัมภาษณ์,, 29 ตุลาคม 2555 ; ม้วย จรุงกัน, สัมภาษณ์,, 3 พ.ย.55 ; จอน ผ่องข้า, สัมภาษณ์,, 29 ธันวาคม 2555) เป็นต้น หรือแม้แต่ข้อสรุปโดยสังเขปว่าวัสดุหลักที่ใช้สร้างสิ่งก่อสร้างแต่ละช่วงเวลาบนเขาพนมรุ้งมีลำดับตามกาลเวลาคือ 1.อิฐ (ปราสาทอิฐ 2 องค์ที่คาดว่าถูกรื้อลงเมื่อสร้างปราสาทประธานองค์ใหญ่ จึงมีสภาพเป็นกองอิฐ) ซึ่งมีการระบุว่า “ปราสาทอิฐ 2 หลังนี้มีเสาศิลาประดับกรอบประตูที่ทำด้วยหินทรายซึ่ง นักประวัติศาสตร์ศิลปะได้ศึกษาพบว่าน่าจะมียุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15” (กรมศิลปากร, 2531, น. 57) 2.หินทราย(ปราสาทประธานและองค์ประกอบโดยรอบ) ซึ่งถูกระบุว่า “ลักษณะแผนผังเช่นนี้มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 16-17 เหมือนกับแผนผังของปราสาทหินพิมาย...

จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของปราสาทประธานพอจะกำหนดอายุได้ว่าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17” (กรมศิลปากร, 2531, น. 42, 51) และ 3.ศิลาแลง (บรรณालัย 2 หลังด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทประธาน) ซึ่งถูกระบุว่า “จากการที่ใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้างโดยใช้หินทรายเป็นส่วนประกอบตามแบบฉบับของสิ่งก่อสร้างสมัยบายัน (ราว พ.ศ. 1720 -1773) ที่พบในประเทศไทย ทำให้เชื่อว่าอาคารทั้งสองหลังนี้คงจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยดังกล่าว” (กรมศิลปากร, 2531, น. 59) แต่กรณีปราสาทเมืองต่ำที่ปราสาทประธานสร้างด้วยอิฐองค์ประกอบโดยรอบสร้างด้วยหินทรายกลับมีข้อสรุปว่าน่าจะสร้างขึ้นในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 (กรมศิลปากร, 2540, น. 37-47) แทนที่จะเป็นพุทธศตวรรษที่ 15 อย่างที่ชาวชุมชนบ้านหนองหนึ่งยึดถือตามหลักที่ว่าอิฐเป็นวัสดุสร้างปราสาทในช่วงดังกล่าว (จิราภรณ์ เปี่ยมประโคน, สัมภาษณ์,, 23 เมษายน 2555)

ตามคำบอกเล่าของชาวชุมชนบุและตาเป็ก พวกเขาไม่เคยได้รับการสอนเรื่องปราสาทพนมรุ้งในโรงเรียน แต่ผู้วิจัยพบหนังสืออ่านเพิ่มเติมชุดสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 เรื่อง *เมืองแปะบ้านบุ* จัดทำโดยสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดบุรีรัมย์ร่วมกับกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ และได้รับอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2524 ซึ่งระบุในคำนำว่า เป็นหนังสือที่จัดทำขึ้นตามโครงการของกรมวิชาการที่สนับสนุนให้ท้องถิ่นจัดทำสื่อการเรียนสำหรับใช้ประกอบการเรียนการสอนในท้องถิ่นตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 โดยผู้เขียนผูกเรื่องให้มีตัวละครจากกรุงเทพฯเดินทางไปเยี่ยมปู่ย่าที่บุรีรัมย์ แล้วไปเที่ยวที่ต่างๆ และรับฟังคำบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับจังหวัดบุรีรัมย์รวมถึงปราสาทพนมรุ้งด้วย จึงเชื่อว่าในช่วงปี พ.ศ. 2524 - 2526 หรือหลังจากนั้นหลายปี น่าจะได้มีการสอนหรือจัดกิจกรรมที่เสริมความรู้แก่นักเรียนเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งในฐานะส่วนหนึ่งของความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ดังมีผู้ที่เชื่อว่าตนไม่เคยได้เรียนเรื่องปราสาทพนมรุ้งในโรงเรียน แต่จดจำได้ว่า สมัยเรียนชั้นประถมในโรงเรียนบ้านบุ เคยได้ไปชมปราสาทพนมรุ้งกับคุณครู และจดจำเนื้อหาตามตามคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่บนเขาว่าปราสาทพนมรุ้งได้รับการสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่เท่าไร เป็นเทวาลัยฮินดู บูชาพระศิวะ ฯลฯ (หน้อย ฉายแก้ว, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555) สอดคล้องกับคำบอกเล่าของอดีตครูท่านหนึ่งว่า

ตอนที่ฉันสอนเด็กในโรงเรียน ป.1-7 ไม่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง ฉันกับครูอื่นๆ เล่าให้ฟังเฉยๆ และพาไปวัด(สำนักสงฆ์บนเขาพนมรุ้ง)บ้าง ส่วนมากไปวันเด็ก ก่อนไปก็ให้ความรู้นิดหน่อย กลับลงมาก็ให้นักเรียนที่โตหน่อยเขียนรายงาน ส่วนเด็กเล็กให้วาดรูป (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์,, 14 เมษายน 2555)

และอีกท่านว่า “ตอนสอน ป.1-3 สอนทุกวิชาแต่ไม่เคยสอนเรื่องพนมรุ้งให้นักเรียนเลย เคยแนะนำให้รู้ว่าพนมรุ้งเป็นโบราณสถาน ควรไปดู หรือเวลาายไปวัดเขา(สำนักสงฆ์บนเขาพนมรุ้ง) ก็มาเล่าให้ฟัง” (อรุณวรรณ จุฑาจันทร์, สัมภาษณ์,, 18 เมษายน 2555) เป็นต้น

ไม่ว่าการถ่ายทอดองค์ความรู้จากหน่วยงานรัฐสู่นักเรียนในชุมชนและตาเป็กเป็นไป โดยมีการใช้หนังสืออ่านเพิ่มเติมหรือไม่ แต่อาจเชื่อได้ว่าการศึกษาในโรงเรียนมีส่วนสำคัญใน กระบวนการเชื่อมต่อโครงการบูรณะปราสาทพนมรุ้งกับการถ่ายทอดองค์ความรู้กระแสหลักสู่ นักเรียนในท้องถิ่นและแพร่หลายสู่คนกลุ่มอื่นๆ โดยมีกลุ่มครูในโรงเรียนและผู้ประกอบอาชีพครู(ในโรงเรียน นอกท้องถิ่น)ที่ยังพักอาศัยในชุมชน เป็นกลุ่มคนที่ถูกคาดหวังให้เรียนรู้และส่งต่อองค์ความรู้ดังกล่าวสู่ คนกลุ่มอื่นๆ แม้ว่าจะไม่ได้มีพื้นฐานความชำนาญโดยตรงในเรื่องดังกล่าวก็ตาม ส่วนมากจึงอาศัย ข้อมูลจากหน่วยงานรัฐผสมผสานกับประสบการณ์ส่วนตัวในการถ่ายทอดเบื้องต้นให้กับนักเรียน จากนั้นก็เน้นให้นักเรียนยอมรับว่าแหล่งความรู้ที่ถูกต้องคือผู้เชี่ยวชาญที่เป็นเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ซึ่งประจำอยู่บนยอดเขา และนักเรียนต้องไปขอรับความรู้ในรายละเอียดจากกลุ่มคนเหล่านั้น อันเป็น สภาพการณ์ที่ยังคงเป็นอยู่มาจนปัจจุบัน

ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อคนท้องถิ่นยอมรับว่าองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญเป็น “ความจริง” อันมีเนื้อหาแตกต่างจากตำนาน/ความเชื่อที่ถ่ายทอดกันในท้องถิ่น และส่งผลกระทบให้เกิดการรับรู้ ว่าตำนานเหล่านั้นเป็น “เรื่องไม่จริง” หรือเป็นองค์ความรู้ที่ผิดพลาด จึงตอบสนองด้วยการลด ละ เลิก ถ่ายทอดตำนานดังกล่าว แม้ว่าไม่มีข้อห้ามจากหน่วยงานราชการหรือผู้มีอำนาจใดเลยก็ตาม อันแสดงถึงพลังของวาทกรรมดังกล่าวในการควบคุมกำกับพฤติกรรมของผู้คน เมื่อสามารถสถาปนา ความชอบธรรมเหนือวาทกรรมเดิมได้ สภาพที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปในทำนองเดียวกับที่มีผู้เคยวิพากษ์ใน กรณียื่นที่พบมากมายในประเทศไทยว่า

การอธิบายอดีตที่เน้นหาความจริงจากหลักฐานโบราณคดี อันได้แก่สิ่งที่เป็นโบราณวัตถุ นี้ กลายมาเป็นสิ่งผูกขาดของหน่วยราชการและสถาบันการศึกษาที่รัฐจัดขึ้น เพราะเป็น สิ่งที่ต้องเล่าเรียนกันตามวิธีการของคนตะวันตก ในขณะที่ความรู้ วิธีการ และเรื่องราว เกี่ยวกับอดีตในลักษณะที่เป็นตำนาน นิทาน รวมทั้งพงศาวดารที่ชาวบ้านชาวเมือง แต่โบราณกาลสร้างขึ้นเพื่ออธิบายการดำรงอยู่ร่วมกันนั้นกลับถูกมองว่าเป็นเรื่องหลอก เรื่องสมมติที่ไม่จริงและไร้ความหมายในที่สุด (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, น. 5)

อย่างไรก็ตาม ในกรณีการศึกษาแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันบ้างระหว่างชุมชนทั้งสอง กล่าวคือ ชุมชนตาเป็กซึ่งมีกลุ่มผู้มีการศึกษาสูงจำนวนมาก และจำนวนไม่น้อยเป็นผู้ประกอบอาชีพครู ประกอบกับวิถีชีวิตที่เคยพึ่งพาเกษตรกรรมเปลี่ยนไปสู่พึ่งพาการทำงานในเมืองหรือภาคธุรกิจและ

บริการมากขึ้นเรื่อยๆ การเลิกถ่ายทอดตำนาน/ความเชื่อท้องถิ่นดูเหมือนจะเกิดขึ้นอย่างทั่วถึงมากกว่าในชุมชนบุ ดังปรากฏว่าเมื่อผู้วิจัยสอบถามผู้ให้ข้อมูลในชุมชนตาเบิกเกี่ยวกับตำนาน/ความเชื่อที่เคยมีต่อปราสาทพนมรุ้ง มักได้รับคำตอบในทำนองเดียวกันว่า นี่ไม่ใช่เรื่องจริง คนแต่ก่อนไม่รู้ก็เล่ากันมาต่อกันมา เดียวนี้ไม่มีใครเล่าไม่มีใครฟัง คนสมัยนี้ไม่รู้จักแล้ว (สุธี เบญจศาสตร์, สัมภาษณ์,, 6 พฤษภาคม 2554; ทะวน วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์,, 27 ตุลาคม 2555; ปาน ทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์,, 25 พฤษภาคม 2554) แต่เมื่อผู้วิจัยยืนยันว่าต้องการทราบก็ได้รับคำแนะนำให้ไปหา “ผู้รู้” และพบว่าส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่เคยดำรงตำแหน่งสำคัญในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน มัคทายก ครู ฯลฯ เมื่อขอให้เล่าเรื่องตำนานพื้นบ้านเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง “ผู้รู้” แต่ละท่านมักเริ่มต้นด้วยการปฏิเสธว่าตำนานพวกนั้นเป็นเรื่องไม่จริง และไม่อยากเล่าให้ฟัง พร้อมแนะนำให้ไปถามกรมศิลปากร¹⁰ หรือเข้าไปดูข้อมูลในพิพิธภัณฑ์ที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งแทน¹¹ แต่เมื่อผู้วิจัยยืนยันขอให้เล่าตำนานที่เคยมีอยู่ในฐานะที่เป็นเรื่องเล่าในอดีต ผู้รู้ก็มักจะเล่าตำนานปาจิต-อรพิมให้ฟังก่อนหรือหลังจากที่เล่าประวัติศาสตร์ “ที่ถูกต้อง” ตามองค์ความรู้กระแสหลัก เพื่อเปรียบเทียบว่าตำนานปาจิต-อรพิม ไม่ถูกต้องในประเด็นที่เชื่อว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นราชวังกษัตริย์ และระบุชื่อกษัตริย์ผิดเป็นท้าวปาจิต(หรือบางคนเรียกว่าจำปาจิต) ซึ่งไม่ใช่ชื่อกษัตริย์กัมพูชา (ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์,, 3 พ.ย.55; ควาย ปานหัตถา, สัมภาษณ์,, 25 พฤษภาคม 2554) โดยมีบางคนพยายามสร้างคำอธิบายผนวกรวมตำนานปาจิต-อรพิมเข้ากับประวัติศาสตร์“ที่ถูกต้อง”ตามความเข้าใจของตนว่า “ผมคิดว่าจำปาจิตจริงๆ คือชัวยรมันที่ 7” (ผล ทิชาชาติ, สัมภาษณ์,, 5 พฤษภาคม 2554) เป็นต้น

ส่วนชุมชนบุที่ยังคงมีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมและผูกพันกับปราสาทพนมรุ้งในฐานะวัดและพื้นที่พิธีกรรม(ในความทรงจำ)มาจนปัจจุบัน แม้คนส่วนใหญ่จะแสดงออกว่ารับทราบกันทั่วไปว่าตำนานท้องถิ่นเป็นเรื่องไม่จริง แต่ยังมีผู้ถ่ายทอดตำนานปาจิต-อรพิมในรูปของการแสดงพื้นบ้านเรื่อยมาจนเมื่อราว 10 ปีที่ผ่านมานี้ ซึ่งเป็นผู้จัดการแสดงพื้นบ้านตำนานปาจิต-อรพิมคนสุดท้ายในชุมชนชราภาพและเสียชีวิตไปจึงยุติ ทำให้ชาวชุมชนบุยังมีความทรงจำเกี่ยวกับตำนานดังกล่าวอยู่มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ความสนใจของแต่ละบุคคล ทั้งยังสามารถเล่าให้ผู้วิจัยฟังได้โดยไม่พยายาม

¹⁰ เป็นคำเรียกรวมของคนท้องถิ่นต่อเจ้าหน้าที่สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากร น้อยคนที่จะกล่าวเจาะจงว่า “อุทยาน”

¹¹ ผู้ให้คำแนะนำว่าควรเข้าชมพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว มักแสดงความคาดหวังต่อเนื้อหาที่จัดแสดงว่าครอบคลุมประวัติศาสตร์ทั้งหมดของปราสาทพนมรุ้งและชุมชนรอบข้าง อันสะท้อนว่าพวกเขาไม่ได้เข้าไปดูด้วยตนเอง เนื่องจากผู้วิจัยเข้าไปชมพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวแล้วไม่พบเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติชุมชนที่พวกเขาอ้างว่ามี

เปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ทางการ (สุพจน์ โปธิประโคน, สัมภาษณ์,, 18 เมษายน 2555 ; เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์,, 3 พฤษภาคม 2554; เสือย เมอะประโคน, สัมภาษณ์,, 4 พฤษภาคม 2554)

4.4 องค์ความรู้ว่าด้วยผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งซึ่งถูกเพิกเฉยจากคนท้องถิ่น

ภายหลังการบูรณะทุกส่วนของปราสาทพนมรุ้งแล้วเสร็จ ไม่มีโอกาสในการขุดค้นพบหลักฐานใหม่จากตัวปราสาทอีกต่อไปแล้ว ข้อสรุปว่าด้วยประวัติของปราสาทพนมรุ้งซึ่งดูเหมือนไม่มีการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมาคือ ปราสาทพนมรุ้งเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ที่นับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด ปราสาทพนมรุ้งเคยมีการก่อสร้างหลายยุคสมัย เริ่มจากพุทธศตวรรษที่ 15 จากนั้นมีการก่อสร้างต่อเนื่องกันมาเป็นลำดับโดยกษัตริย์ของอาณาจักรเขมรโบราณ หรือผู้นำที่ปกครองชุมชน อันมีปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์กลาง ผู้สร้างปราสาทประธานในพุทธศตวรรษที่ 17 คือ “นเรนทราทิตย์” โอรสของพระนางภูปตินทรลักษมี ได้เข้าร่วมรบกับกองทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในการรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่น และได้รับแต่งตั้งให้ปกครองเมืองซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของราชวงศ์มหิธรปุระ (กรมศิลปากร, 2542, น. 14-15) อันเป็นเนื้อหาที่ดูเหมือนเป็นที่ยอมรับและถูกนำไปใช้ในการนำเสนอของกลุ่มคนท้องถิ่นระดับต่างๆ อย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน โดยมีความสอดคล้องกันของเนื้อหาในเอกสารสองเล่มหลักคือ *ปราสาทพนมรุ้ง* ของ กรมศิลปากร และ *ปราสาทเขาพนมรุ้ง* ของ ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ที่เป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญสำหรับผู้สนใจอ่านเรื่องราวของปราสาทพนมรุ้ง มีเนื้อหาครอบคลุมรายละเอียดต่างๆ ที่มีการนำเสนอเกี่ยวกับปราสาทแห่งนี้ ซึ่งมักมีการคัดสรรเนื้อหาบางส่วนไปใช้ในเอกสารอื่นๆ รวมถึงการนำเสนอในที่สาธารณะเช่น การแถลงข่าวการจัดงาน บทการแสดง เป็นต้น

จากเนื้อหาดังกล่าว จุดสนใจพิเศษและเป็นหนึ่งในคำถามหลักที่คนท้องถิ่นต้องการคำตอบ(แทนคำตอบเดิมตามตำนานปาจิต-อรพิมที่ถูกกลบเลือนไป)อย่างมาก คือ “ชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง¹²” ซึ่งในเอกสารช่วงแรกแสดงให้เห็นถึงความพยายามเชื่อมโยงปราสาทพนมรุ้งเข้ากับกษัตริย์เมืองพระนครบางองค์เท่าที่หลักฐานเอื้ออำนวย เช่น บทความของ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2516 ระบุว่า “ได้ค้นพบจารึกที่ปราสาทพนมรุ้ง จารึกในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งอาณาจักรขอม (พ.ศ. 1656 ถึงราว พ.ศ. 1690) กล่าวถึงท่านครูผู้หนึ่งมีนามว่า

¹² หมายถึงปราสาทประธาน ที่เป็นองค์ประกอบหลักของปราสาทพนมรุ้งในปัจจุบัน

นเรนทราทิตย์...เหตุนี้ ปราสาทพนมรุ้งอาจสร้างอุทิศแด่ท่านนเรนทราทิตย์ผู้นี้ก็ได้” (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2516, น. 87) โดยผู้เขียนท่านเดียวกันระบุในบทความที่นำเสนอข้อสันนิษฐานกำหนดอายุปราสาทพนมรุ้งว่า

จารึกภาษาสันสกฤตที่ค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้งนานมาแล้วก็ได้ จารึกนั้นกล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผู้ทรงสร้างปราสาทนครวัด (พ.ศ. 1656-ถึงราว พ.ศ. 1690) และกล่าวถึงท่านผู้หนึ่งผู้มีนามว่าหิรัณยะ ได้สร้างประติมากรรมทองอุทิศแด่บิดาของเขาผู้มีนามว่านเรนทราทิตย์และป็นนักพรตที่บำเพ็ญสมาธิอยู่ภายในถ้ำ ด้วยเหตุนี้ หิรัณยะจึงอาจเป็นผู้สร้างจารึกหลักนี้และอาจเป็นผู้สร้างปราสาทองค์ใหญ่เพื่ออุทิศแด่บิดาของเขาด้วย (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2517, น. 235)

โดยมิได้ระบุชื่อผู้สร้างปราสาทอิฐและปราสาทน้อยที่กำหนดอายุสมัยในการสร้างในพุทธศตวรรษที่ 15 และ 16 ตามลำดับ แต่ระบุอย่างมั่นใจเกี่ยวกับวิหาร[บรรณาลัย] 2 หลังว่า “วิหาร 2 หลังนี้ก่อด้วยศิลาแลง คงก่อเพิ่มเติมขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรขอม” (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2517, น. 242-243)

ในปี พ.ศ. 2521 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระราชนิพนธ์วิทยานิพนธ์เรื่อง *จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง* ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออกของมหาวิทยาลัยศิลปากร นำเสนอการตีความเนื้อหาจากจารึกเหล่านั้นว่าเป็นบทสรรเสริญ นเรนทราทิตย์ ผู้เป็นพระญาติสนิทของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสรุปว่าเป็นญาติลำดับใด) มีไชบทสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อย่างที่เชดส์เคยตีความไว้ (ขณะที่เชดส์ตีความ ยังไม่พบจารึกท่อนใหม่ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีนำมาตีความในวิทยานิพนธ์) (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2521, น. 143-144) จึงมีความหมายสืบเนื่องจาก ผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งอาจเป็น นเรนทราทิตย์ หรือหิรัณยวรมัน ผู้เป็นบุตรชายซึ่งตามจารึกระบุว่าได้สร้างเทวรูปทองเพื่อพระบิดาผู้มีวรรณะเป็นทอง (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2521, น. 151) โดยทรงพระวินิจฉัยว่า นเรนทราทิตย์ ซึ่งตามจารึกระบุว่าได้ขึ้นครองราชย์นั้น ครองราชย์ในเมืองอื่นที่มีไชเมืองพระนคร แต่เป็นเมืองใดเมืองหนึ่งในเขตเทือกเขาพนมดงรัก อันมีปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์กลางทางศาสนา บนพื้นฐานความเข้าใจสภาพการเมืองการปกครองในสมัยนั้นว่า อาณาจักรเมืองพระนครมิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบรัฐรวมศูนย์ แต่มีรัฐหลายรัฐ เป็นญาติกันบ้างไม่เป็นบ้าง อยู่รวมๆ กัน โดยมีรัฐอิสระบางรัฐที่อยู่ในดินแดนอีสานของประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งพนมรุ้งเป็นหนึ่งในรัฐอิสระดังกล่าวและผู้ปกครองมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์เมืองพระนคร (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2521,

น. 152) หรือเป็นลักษณะการปกครองแบบมณฑล¹³ หรือมณฑล(Mandala) ซึ่งเป็นเครือข่ายความภักดีและวัฒนธรรมที่รัฐเล็กมีต่อศูนย์กลางของรัฐใหญ่ มากกว่าการปกครองแบบมีขอบเขตอาณาจักรที่ชัดเจนตายตัวอย่างรัฐชาติในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในการนำเสนอเรื่องราวของปราสาทพนมรุ้งในนามของกรมศิลปากรปี พ.ศ. 2525 ยังมีได้ระบุชื่อผู้สร้างปราสาทประธานแต่อย่างใด กล่าวถึงเพียงว่า

ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ขอมผู้มีอำนาจองค์สุดท้ายแห่งเมืองพระนคร พระองค์ทรงแผ่อำนาจทางการเมืองออกไปอย่างกว้างขวาง...ทรงแผ่อำนาจในทางการเมืองศาสนาออกไปด้วย...การสร้างระเบียงคตทางด้านทิศเหนือกับอาคารอีก 2 หลัง และพลับพลาด้านล่างตรงทางขึ้น(โรงช้างเผือก) ด้วยศิลาแลง วัสดุก่อสร้าง ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างมากในสมัยของพระองค์ก็แสดงให้เห็นถึงอำนาจของพระองค์ที่แผ่มาถึงได้เช่นเดียวกัน (ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงแพทย, 2525, น. 10-11)

นำไปสู่ข้อสรุปที่ชัดเจนในคู่มือท่องเที่ยวที่จัดพิมพ์ในปีเดียวกันว่า “ไม่มีหลักฐานแน่นอนว่ากษัตริย์ขอมองค์ใดเป็นผู้สร้างปราสาทหินเขาพนมรุ้งแห่งนี้” (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, 2525, น. 76) และนำเสนอ “นิยายรักสมัยขอม..เรื่องราวของท้าวปาจิตและอรพิมพ” ในฐานะเรื่องเล่าหลักเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งแทน เช่นเดียวกับหนังสือ *เมืองแปะบ้านปู่* ที่ให้รายละเอียดทางสถาปัตยกรรมและกำหนดอายุสมัยของปราสาทอิฐ ปราสาทน้อยและปราสาทใหญ่โดยไร้ชื่อผู้สร้าง แต่เพิ่มนิทานว่าด้วยการแข่งสร้างปราสาทพนมรุ้งกับปราสาทเมืองต่ำระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในสมัยขอม เรื่องอำนาจ ซึ่งผู้หญิงใช้อุบายหลอกด้วยการยกรงขาวให้สัญญาณหยุดพัก แต่เมื่อฝ่ายชายพักฝ่ายหญิงไม่ยอมหยุดพักจึงสร้างปราสาทเมืองต่ำเสร็จก่อนปราสาทพนมรุ้งและมีลวดลายวิจิตรสวยงามกว่า (กรมวิชาการ, 2526, น. 23-24) อันเป็นเค้าโครงนิทานที่มีเล่ากันในหลายท้องถิ่นที่มีปราสาทหินบนเขากับปราสาทหินบนพื้นราบอยู่ใกล้กัน เพื่ออธิบายสาเหตุที่ปราสาทหินบนเขาสร้างไม่แล้วเสร็จ

ในช่วงดังกล่าวจึงยังไม่มีการรับรู้ชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งตามองค์ความรู้ใหม่ที่ขัดแย้งกับการเชื่อมโยงตำนานปาจิต-อรพิมพกับเทวรูปสตรีที่พบ ณ ปราสาทอิฐ (สรเชต วรรคามวิชัย, 2528, น. 27) ซึ่งสำหรับชาวชุมชนไปแล้วถือว่าเป็นการยืนยันการมีอยู่จริงของนางอรพิม นอกเหนือจาก

¹³ “มณฑล” เป็นคำเดียวกับคำว่า “มณฑล” แต่นำมาใช้เพื่อเลี่ยงมิให้เกิดความสับสนกับการปกครองแบบมณฑลที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5

รอยเขม่าที่ผนังห้องพระโรง [โคปุระ] ต้นฝ้ายคำ¹⁴ และต้นโยนีปีศาจ¹⁵ จึงยังคงบอกเล่าสืบต่อกันมาจนเป็นที่จดจำได้และมีผู้บอกเล่าให้ผู้วิจัยทราบในระหว่างการศึกษาภาคสนามปี พ.ศ. 2554 - 2556 ในลักษณะการยืนยันความน่าเชื่อถือของตำนานดังกล่าว (ประพัฒน์ แววงษ์, สัมภาษณ์,, 4 พฤษภาคม 2554; สำเภาเสาเปีย, สัมภาษณ์,, 4 พฤษภาคม 2554 ; จุล สลักเพชร, สัมภาษณ์,, 3 พฤษภาคม 2554 ; หน้อย ฉายแก้ว, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555)

ปี พ.ศ. 2526 มีหนังสือที่จัดทำโดยกลุ่มคนท้องถิ่นซึ่งแสดงให้เห็นถึงการรับรู้สาระใหม่เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งตามการนำเสนอของนักวิชาการที่ทำการศึกษาศาตพพนมรุ้งในช่วงนั้น ซึ่งสะท้อนถึงข้อเสนอของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี คือการชี้ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของกษัตริย์ท้องถิ่นตามที่ปรากฏชื่อในศิลาจารึก ได้แก่ หนังสือเรื่อง *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดบุรีรัมย์* ซึ่งระบุว่า

จากศิลาจารึกซึ่งพบที่เขาคพนมรุ้งได้กล่าวถึงพระนามกษัตริย์ที่เป็นผู้อุปถัมภ์ในการสร้างและดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งเป็นคนละองค์กับกษัตริย์ที่ปกครองนครวัด เช่น ธีรณยะวรมัน กษัตริย์นครวัด ธีรนาถวรมัน เป็นต้น...แสดงให้เห็นว่าจะต้องมีกษัตริย์ที่มีอำนาจปกครองดินแดนแถบนี้เป็นอิสระแต่ยอมรับความเป็นผู้นำของพระนคร (สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์, 2526, น. 27)

ข้อความเดียวกันนี้มีการหยิบยกไปนำเสนอไว้ในหนังสือ *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของขุนสมรรถการอักษรกิจ* ชาวบุรีรัมย์ จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2529 ด้วย (สมรรถการอักษรกิจ, ขุน, 2529, น. 37) และต่อมา “ชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง” ได้รับการระบุอย่างชัดเจน ในหนังสือ *ปราสาทหินพนมรุ้ง* ของ ดร.สรเชต วรรณวิชัย นักวิชาการท้องถิ่น แห่งวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2528 ว่า

¹⁴ ตามตำนานดังกล่าว ปาจิต เจ้าชายแห่งนครธมเป็นผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งเพื่อครองคู่กับนางอรพิมหลังผ่านพันอุปสรรคต่างๆ มาได้ (ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ, 2525, น. 80) และนางอรพิมเป็นผู้ปลูกต้นฝ้ายคำที่ออกดอกสีเหลืองสดใสนบยอดเขาเพื่อเฉลิมฉลองการอยู่ร่วมกันดังกล่าว (ประพัฒน์ แววงษ์, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554)

¹⁵ เป็นต้นไม้พื้นเมืองที่เคยเรียกกันว่าต้นหิผี แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระราชทานนามใหม่ให้สุภาพขึ้น โดยเป็นต้นไม้ที่ถูกอ้างในตำนานปาจิต-อรพิม เช่นเดียวกับต้นฝ้ายคำหรือสุพรรณิการ์

จากหลักฐานศิลาจารึกนี้จะเห็นได้ว่าผู้สร้างปราสาทหินพนมรุ้งอย่างน้อยที่สุดก็เป็นส่วน
ปรารงค์ประธานคือท่านหิรัญยะ...แต่ปราสาทหินพนมรุ้งมีการสร้าง-เติม-เสริม-แต่ง
ติดต่อกันมาราว 400 ปี และก็ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ ดังนั้น ปราสาทแห่งนี้จึงมีใช้สิ่ง
คนเดียวสร้าง ท่านหิรัญยะคงไม่ใช่คนแรกและมีใช้คนสุดท้าย แต่จะเป็นผู้สร้างช่วงหนึ่ง
หรือส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งซึ่งอาจเป็นปรารงค์ประธานทั้งหลังหรือส่วนหนึ่งก็ได้
(สรเชต วรคามวิชัย, 2528, น. 26-27)

หนังสือ *บุรีรัมย์ 29* ซึ่งเป็นรายงานประจำปีของจังหวัดบุรีรัมย์ฉบับแรกที่น่าสนใจ
ข้อมูลปราสาทพนมรุ้งเป็นบทความเสริม ในส่วนหน้าก่อนนำเสนอรายงานผลการดำเนินงานของ
จังหวัดตามแบบรายงานประจำปีทั่วไป อันเป็นการตอบสนองนโยบายของผู้ว่าราชการจังหวัดคือ
นายพร อุดมพงษ์ที่ต้องการพัฒนาปราสาทพนมรุ้งให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดตาม
แนวนโยบายของรัฐที่เน้นการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยมีบทความที่น่าสนใจ “องค์ความรู้” ด้าน
สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม กับด้านอื่นๆ ที่อ้างอิงกับข้อสันนิษฐานของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งระบุว่า
“ปราสาทหินพนมรุ้งสร้างโดยท้าวหิรัญยะ เชื้อสายกษัตริย์เขมร” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2529, น. 25)
และมีการนำชื่อนั้นไปใช้ในการตั้งชื่อว่า “หิรัญยวิถิ”¹⁶ ให้กับถนนลาดยางสายใหม่ที่เป็นทางเชื่อมต่อ
ปราสาทพนมรุ้งกับบ้านโคกเมืองที่ตั้งปราสาทเมืองต่ำ และเป็นเส้นทางสายใหม่ขนาดมาตรฐานจาก
อำเภอประโคนชัยสู่เขาพนมรุ้ง ผ่านต่อไปยังตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ (จังหวัดบุรีรัมย์,
2530, น. 22) ซึ่งยังคงเป็น 1 ใน 2 เส้นทางหลักสู่ปราสาทพนมรุ้งในปัจจุบัน โดยในตอนนั้นมีการ
ติดตั้งป้ายชื่อถนนด้วย (เทิด คะเชนทร์, สัมภาษณ์,, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

กระนั้น ในปี พ.ศ. 2530 มีการเปลี่ยนข้อสันนิษฐาน “ชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง” เป็น
“นเรนทราทิตย์” ดังปรากฏในการเขียนบทเพื่อประกอบการจัดขบวนแห่พระนางอุปดิณฑลลักษมีเทวี
กับเทพพาหนะทั้งสิบ ซึ่งริเริ่มจัดครั้งแรกในปี พ.ศ. 2530¹⁷ (จังหวัดบุรีรัมย์, 2530, น. 39) และ

¹⁶ คุณสมภาร ททรัพย์เย็น อดีตหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ระหว่างปี พ.ศ.
2530 - 2533 และปี พ.ศ. 2535 - 2536 เล่าว่า อาจเป็นข้อมูลจากนักวิชาการในจังหวัดหรือ
กรมศิลปากร ในขณะนั้น ที่ระบุว่าท่านหิรัญยะเป็นกำลังสำคัญในการสร้าง แต่แท้จริงแล้วไม่ใช่ ท่าน
เข้ามาทีหลังคือในยุคที่สามของพนมรุ้ง ซึ่งเมื่อความรู้มากขึ้นและได้ข้อมูลจากจารึกที่เกี่ยวกับปราสาท
พนมรุ้ง ผสมผสานกับความเชื่อของเราด้วย จึงสรุปว่า ปราสาทพนมรุ้งสร้างโดยนเรนทราทิตย์ ซึ่งขึ้น
ไปบำเพ็ญพรตในถ้ำบนภูเขาใหญ่ (สามารถ ททรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มี.ค.54)

¹⁷ หนังสือ *บุรีรัมย์ 30* ระบุว่า งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่จัดขึ้นในวันที่ 12 เมษายน
2530 ประกอบด้วยกิจกรรมชมอาทิตย์ส่อง 15 ช่องประตู การเดิน-วิ่งขึ้นสู่ปราสาทพนมรุ้งชิงถ้วย

ตอกย้ำด้วยการเขียนบทการแสดงแสงและเสียงที่เริ่มครั้งแรกในปี พ.ศ. 2531 เป็นเรื่องราวของ นเรนทราทิตย์ เชื้อพระวงศ์ของกษัตริย์กัมพูชา ผู้พ่ายแพ้การชิงราชบัลลังก์กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จนตัดสินใจหนีราชภัยออกจากเมืองพระนครมาบำเพ็ญพรตที่เขาคพนมรุ่มและสร้างปราสาทขึ้นบนยอดเขาเพื่อบูชาพระศิวะ เทพเจ้าผู้ซึ่งไม่ได้รับการบูชาจากสุริยวรมันที่ 2 ผู้ศรัทธาในพระวิษณุ (จังหวัดบุรีรัมย์, 2531, น. 33-38) และมีการระบุชัดเจนในหนังสือ *บุรีรัมย์ 31* ว่า ผู้สร้างปราสาทพนมรุ่มคือนเรนทราทิตย์ (จังหวัดบุรีรัมย์, 2531, น. 27) เช่นเดียวกับที่ระบุในหนังสือเรื่องปราสาทพนมรุ่มของกรมศิลปากร ซึ่งถูกนำเสนอซ้ำๆ ในสื่อสิ่งพิมพ์และการนำเสนอต่อสาธารณชนรูปแบบต่างๆ เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ่ม ทั้งยังปรากฏว่า หนังสือ *ประวัติศาสตร์ภาคใต้ส่วนภูมิภาคจังหวัดบุรีรัมย์* ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์ ปี พ.ศ. 2526 ใน “บทที่ 4 บุคคลสำคัญของท้องถิ่น” ได้มีการคัดเลือกนำเสนอบุคคลสำคัญลำดับที่ 1 จากทั้งหมด 4 คน¹⁸ คือ “หิรัญยะ นักพรต บุตรชายนเรนทราทิตย์... เชื่อกันว่าท่านเป็นผู้สร้างประติมากรรมทองอุทิศแต่บิดาของท่าน...ทำให้ท่านสร้างศิลาจารึก...เป็นศิลาจารึกหลักหนึ่งที่อยู่ในปราสาทเขาคพนมรุ่ม ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของปราสาทเขาคพนมรุ่ม” (สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์, 2526, น. 115) และหนังสือ *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดบุรีรัมย์* ซึ่งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 เป็นชุดของหนังสือเล่มใหญ่ที่จัดพิมพ์อย่างสวยงามและแจกจ่ายแก่หน่วยราชการ สถานศึกษาให้เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญของแต่ละจังหวัด ใน “บทที่ 6 บุคคลสำคัญของท้องถิ่น” ได้มีการคัดเลือกนำเสนอบุคคลสำคัญลำดับที่ 2 จากทั้งหมด 6 คน¹⁹ คือ “ท่านนเรนทราทิตย์ นักพรตผู้สร้างปราสาทพนมรุ่ม

รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี นั่งช้างชมปราสาท ขบวนแห่รูปปั้นสัตว์ ตลอดจนการแสดงศิลปะพื้นบ้านและกันตรึมในช่วงบ่าย (จังหวัดบุรีรัมย์, 2530, น. 25, 39) ยังไม่เริ่มจัดการแสดงแสงและเสียง

¹⁸ ประกอบด้วย 1.หิรัญยะ นักพรต 2.พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ 3.พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ 4.นายสุรวุฒิ บุญญาสาสน์

¹⁹ ประกอบด้วย 1.พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ผู้ให้กำเนิดจังหวัดบุรีรัมย์ ในนามเมืองแปะ 2.ท่านนเรนทราทิตย์ นักพรตผู้สร้างปราสาทพนมรุ่ม มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ 3.พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ เจ้าเมืองนักคิดและพัฒนางานอาชีพให้กับประชาชน 4.นายสุรวุฒิ บุญญาสาสน์ เจ้าเมืองนักพัฒนา ผู้สร้างบุรีรัมย์ให้เป็นเมืองแมนแดนสวรรค์ 5.นายพรอุดมพงษ์ ผู้นำที่เปิดโลกทัศน์เมืองบุรีรัมย์ด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว 6.นายสวัสดิ์ คชเสนี คหบดีที่ใจบุญ ผู้ส่งเสริมการศึกษา

มรดกทางวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, น. 234) อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามเชื่อมโยงของคนท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์ภายใต้การยึดถือองค์ความรู้ดังกล่าวและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

งานศึกษาของกรณรงค์ เจริญระวี (2548) ชี้ให้เห็นว่ามีการจำแนกกลุ่มงานวิชาการที่เป็นองค์ความรู้/วาทกรรมกระแสหลักกับทวนกระแส ซึ่งมีการอธิบายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบความสัมพันธ์ยุคขอมระหว่างหัวเมืองในอีสานกับกษัตริย์เมืองพระนครแตกต่างกัน ทว่าจากการอ่านงานหลักทั้งสองเล่มของฝ่ายกระแสหลัก กับงานเขียนของฝ่ายทวนกระแสอย่างบทความเรื่อง *รอบภูพนมรุ้ง* ของ ศรีศักร วัลลิโภดม (ในหนังสือ *แอ่งอารยธรรมอีสาน*) ผู้วิจัยในฐานะผู้สนใจที่มีความเชี่ยวชาญทางโบราณคดี พบว่าไม่ได้มีส่วนโต้แย้งกันเกี่ยวกับการมีอยู่ของราชวงศ์มหิธรปุระ ในฐานะกษัตริย์ท้องถิ่น ที่ปกครองดินแดนลุ่มแม่น้ำมูล และมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดกับกษัตริย์เมืองพระนคร จนมีเชื้อสายของราชวงศ์นี้หลาย พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ที่เมืองพระนคร²⁰ ผู้วิจัยจึงเห็นพ้องกับข้อเสนอของเพลกกีที่ว่าองค์ความรู้ดังกล่าวน่าจะมีส่วนสำคัญในการเชื่อมโยงความเป็นไทยให้กับปราสาทขอมได้อย่างแนบเนียนมาก (Peleggi, 2002, p. 53) และจากการที่ผู้วิจัยเคยพานักศึกษาไปทัศนศึกษาที่ปราสาทพนมรุ้งติดต่อกันหลายปี (พ.ศ. 2547 - 2551) พบว่าในการนำเสนอของมัคคุเทศก์ นอกจากชี้ชวนเรนทราทิตย์ แล้วแทบไม่มีชื่อกษัตริย์องค์อื่นปรากฏเลย ยกเว้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายจากการถูกนำเสนอชื่อตามป้ายจัดแสดงและข้อมูลตีพิมพ์ในเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับปราสาทขนาดเล็กจำนวนมากในภาคอีสานและกัมพูชา (หมายถึงอโรคยาศาลและธรรมศาลา) และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างสิ่งปลูกสร้างกลุ่มสุดท้ายของปราสาทพนมรุ้ง [พลับพลากับบรรณาลัย] เท่านั้น (กรมศิลปากร, 2531, น. 98) จึงตั้งสมมติฐานว่าความพิเศษในจุดนี้น่าจะเป็นที่สนใจของคนท้องถิ่นบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่ออ่านงานศึกษากรณีปราสาทพิมายของ ฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์ (2543) ที่ระบุถึงการลบเลือนตำนานท้องถิ่นด้วยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการนำ “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นพิมาย ทำให้ผู้วิจัยเตรียมใจว่าอาจได้พบการยอมรับและเลือกสรรประวัติศาสตร์ส่วนใดส่วนหนึ่งของปราสาทพนมรุ้งไปเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นพนมรุ้งในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

ทว่า การณ์กลับเป็นตรงกันข้าม นอกจากบุคคลที่เป็นมัคคุเทศก์ประจำอุทยานและเจ้าหน้าที่อุทยานซึ่งสามารถระบุ “นเรนทราทิตย์” ได้คล่องแล้ว มีน้อยคนที่พูดถึงชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งมีทั้งการระบุว่าเป็น นเรนทราทิตย์ ที่ไม่รู้ว่าเป็นใคร (พศิน ภูมาศ, สัมภาษณ์, 24

²⁰ ได้แก่ พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1625 - 1652), พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1652 - 1655), พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1655 - 1693), พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (กรมศิลปากร, 2531, น. 84-89)

กุมภาพันธ์ 2554; ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์,, 6 เม.ย.56) หิรัญยวรมัน (ผล ทิชาชาติ, สัมภาษณ์,, 5 พฤษภาคม 2554) ชัยวรมันที่ 7 (เคียง จตุกุล, สัมภาษณ์,, 26 พฤษภาคม 2554) คนส่วนใหญ่ (ทั้งในช่วงสำรวจปี พ.ศ. 2554 และช่วงเก็บข้อมูลสนามปี พ.ศ. 2555 - 2556) ตอบว่าไม่รู้ให้ไปถามกรมศิลปากรเอง และแสดงท่าทีไม่สนใจจะถามต่อหรือพูดถึงอีก เบื้องต้นผู้วิจัยสงสัยว่าท่าทีดังกล่าวเป็นการแสดงออกถึงการต่อต้านองค์ความรู้กระแสหลักที่ถูกนำเสนอโดยกรมศิลปากรหรือไม่ แต่การพูดคุยสอบถามต่อไปเรื่อยๆ จากคนจำนวนมากทั้ง “ผู้รู้” ที่ชาวบ้านหลายคนแนะนำให้ไปสอบถามกับกลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มครูที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งซึ่งเป็นงานประจำปีซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่มีการอ้างชื่อ “นเรนทราทิตย์” กับ “พระนางอุปดิษฐานลักษมีเทวี” ผู้เป็นมารดาของนเรนทราทิตย์ อันเป็นการ ตอกย้ำให้กลุ่มผู้เกี่ยวข้องและนักท่องเที่ยวรับทราบในฐานะองค์ความรู้หรือความจริง ที่น่าจะนำไปสู่การจดจำชื่อนเรนทราทิตย์ได้บ้าง ทำให้พบว่ากลุ่มคนที่ยอมรับและสนใจองค์ความรู้กระแสหลัก โดยแสดงออกอย่างกระตือรือร้น เช่น ชวนพูดคุยหรือสอบถามหรือถกเถียงเกี่ยวกับวิธีสร้างปราสาท (เช่น แหล่งตัดหิน วิธีตัดหิน การลำเลียงหินขึ้นภูเขา วิธียกหินขึ้นสร้างปราสาท ฯลฯ) หรือกำหนดอายุสมัยของปราสาทแต่ละหลัง (พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์,, 22 กุมภาพันธ์ 2554; โชติมา ยิ้มชื่น, สัมภาษณ์,, 22 พฤษภาคม 2554; ช่อง อนันต์ติก, สัมภาษณ์,, 29 ตุลาคม 2555) หรือสาระด้านพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งตามองค์ความรู้ที่ระบุว่าเป็นสถานที่บูชาพระศิวะ (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์,, 2 เมษายน 2554; นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์,, 14 เมษายน 2555; โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์,, 19 ตุลาคม 2555) เป็นต้น ยังแสดงท่าทีปฏิเสธการรับรู้ชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง ทั้งที่เมื่อผู้วิจัยลองถามถึงชื่อนเรนทราทิตย์ว่าเป็นใคร พบว่าแต่ละคนรู้จักชื่อนี้ดีอยู่แล้ว แต่ไม่ต้องการพูดถึง โดยมีทั้งคนที่แสดงออกด้วยการนิ่งเฉย (โชติมา ยิ้มชื่น, สัมภาษณ์,, 22 พฤษภาคม 2554; โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์,, 19 ตุลาคม 2555) กับคนที่แสดงความเห็นสั้นๆ ในทำนองปฏิเสธ เช่น เป็นเรื่องแต่งเพื่อการท่องเที่ยว (พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์,, 22 กุมภาพันธ์ 2554; ช่อง อนันต์ติก, สัมภาษณ์,, 29 ตุลาคม 2555; ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์,, 6 เม.ย. 56) ไม่มีกษัตริย์ขอมชื่อนี้ (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์,, 20 เมษายน 2555 ; สวาท ศรีผดุง, สัมภาษณ์,, 26 ตุลาคม 2555 ; อติศักดิ์ บุญหนัก, สัมภาษณ์,, 6 เมษายน 2554) บอกว่าเป็นชัยวรมันที่ 7 ยืนยันเชื่อว่า (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์,, 2 เมษายน 2554; นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์,, 14 เมษายน 2555) เป็นต้น ผู้วิจัยจึงลองวิเคราะห์ประเด็นที่สร้างความไม่น่าเชื่อถือขององค์ความรู้ดังกล่าวตามทัศนะของคนท้องถิ่นในชุมชนตาเป็กและบุ ภายใต้อิทธิพลของการนำเสนอองค์ความรู้ดังกล่าวในช่วงปี พ.ศ. 2529 - 2532 ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาปราสาทพนมรุ้งได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวรวมถึงสาธารณชนอย่างมาก เนื่องจากเป็นช่วงเริ่มต้นของการพัฒนาการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งและเกิดเหตุการณ์ทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ในปี พ.ศ. 2530 ดังนี้

1) การระบุว่า “นเรนทราทิตย์” เป็นชื่อที่ไม่ปรากฏในรายพระนามกษัตริย์เมืองพระนคร และยังไม่มีคำค้นเคยอย่าง “วรมัน” ที่มักปรากฏในพระนามกษัตริย์ขอม จึงน่าเชื่อถือน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ที่ได้รับการเผยแพร่ว่าเป็นผู้สร้างปราสาทขนาดเล็กจำนวนมากที่พบเห็นในเขตอีสานใต้ สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้รายพระนามกษัตริย์เมืองพระนคร และกรอบความรู้ว่าการสร้างปราสาทขนาดใหญ่อย่างปราสาทพนมรุ้งมักเป็นผลงานของกษัตริย์ ซึ่งตามประวัติศาสตร์ทางการได้ระบุถึงกษัตริย์ขอมหลายพระองค์ที่สร้างหรือบูรณะสิ่งปลูกสร้างที่ปราสาทพนมรุ้ง เช่น มีเทวาลัยที่ได้รับการสร้างหรืออุปถัมภ์จากพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 และดัดแปลงปล่องภูเขาไฟเก่าเป็นบาราย และพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ถวายที่ดินให้กับเทวสถานพนมรุ้งและให้มีการปักหลักเขตที่ดินของเทวสถาน พร้อมสร้างเมือง อาศรมให้โยคี นักพรต (กรมศิลปากร, 2531, น. 81-82) เป็นต้น ล้วนอยู่ในรายพระนามกษัตริย์เมืองพระนครทั้งสิ้น ยิ่งกว่านั้น ด้วยสถานภาพการเป็นผู้ปกครองเมืองในอีสาน ซึ่งมีได้อำนาจการเมืองใหญ่อย่างกษัตริย์เมืองพระนครที่เป็นศูนย์กลางอำนาจในขณะนั้น การนำเสนอชื่อของท่านจึงใช้คำนำหน้านามว่า “ท่าน” แทนที่จะเป็น “พระเจ้า” อย่างพระนามกษัตริย์ขอม (กรมศิลปากร, 2531, น. 90) แต่จากพื้นฐานการรับรู้ประวัติศาสตร์ขอมที่ผ่านมาของคนท้องถิ่นว่ากษัตริย์ขอมเป็นผู้ปกครองอาณาจักรที่ครอบคลุมดินแดนอีสาน (ดังที่เคยนำเสนอแล้วในหัวข้อ 4.2.2) จึงขัดแย้งกับกรอบความรู้ใหม่ว่าด้วยการปกครองแบบมณฑลของรัฐโบราณ อันเป็นพื้นฐานของข้อเสนอใหม่ที่ว่า “นเรนทราทิตย์” เป็นผู้ปกครองเมืองในอีสาน ขณะที่กษัตริย์องค์อื่นปกครองเมืองพระนครในกัมพูชา ทำให้สถานะผู้ปกครองดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเข้าใจได้ และทำให้เกิดความสับสน ดังปรากฏว่า หนังสือ *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดบุรีรัมย์* ที่หยิบยกชื่อนเรนทราทิตย์เป็นบุคคลสำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์ในฐานะนักพรตผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง โดยระบุประวัติไว้อย่างคลุมเครือว่าเป็นโอรสของพระนางอุปติษฐลักษมี(ซึ่งไม่ระบุว่าใคร) และว่า “ท่านได้ครอบครองราชสมบัติในกัมพูชา” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารฯ, 2542, น. 234) ซึ่งขัดแย้งกับการรับรู้รายพระนามกษัตริย์เมืองพระนครดังกล่าว

2) เรื่องราวแวดล้อมชื่อ “นเรนทราทิตย์” มีเพียงชุดเดียวตามสาระในหนังสือเล่มหลักของกรมศิลปากรซึ่งยังคงถูกคัดลอกแบบไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาในการผลิตสิ่งพิมพ์ของคนท้องถิ่นช่วงหลังจากนั้น²¹ อันเป็นผลมาจากข้อจำกัดในการค้นพบหลักฐานที่ระบุ

²¹ ในหนังสือ *บุรีรัมย์* ที่เอกชนรายหนึ่งจัดพิมพ์ พิมพ์เป็นบรรณาธิการในงานพระกฐินพระราชทาน ณ วัดกลาง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับสถานที่สำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์ ในส่วนของปราสาทพนมรุ้งเป็นบทความที่ระบุชื่อ

ถึงนเรนทราทิตย์ ซึ่งนอกจากจารึกที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งแล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานที่อาจช่วยให้มีการสร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งและ/หรือนเรนทราทิตย์ในแง่มุมอื่นอีก ซึ่งน่าจะช่วยเสริมความเข้าใจของคนทั่วไปต่อสถานะผู้ปกครองเมืองดังกล่าวได้ แม้ว่าในระยะหลังความสนใจศึกษาเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นนมหาราชวงศ์สุดท้ายแห่งอาณาจักรเมืองพระนคร และมีประวัติว่าเป็นเชื้อสายของราชวงศ์มหิธรปุระที่ได้ครองราชบัลลังก์เมืองพระนคร แต่คำอธิบายเกี่ยวกับราชวงศ์มหิธรปุระและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองในอีสานที่อยู่ใต้การปกครองของราชวงศ์ดังกล่าวกับเมืองพระนครไม่ได้รับการเผยแพร่มากพอที่จะช่วยเสริมความเข้าใจแก่คนท้องถิ่นซึ่งยังคงอาศัยกรอบความรู้เดิมว่ากษัตริย์ขอมเป็นผู้ปกครองอาณาจักรที่ครอบคลุมดินแดนอีสานเช่นเดิม

3) การนำเสนอเรื่องราวของ “นเรนทราทิตย์” ในกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 ด้วยการเขียนบทนำเสนอเป็นภูมิหลังให้กับขบวนแห่ในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง และบทการแสดงแสงและเสียง (ในปี พ.ศ. 2531) โดยนายสามารถ ทรัพย์เย็น หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในขณะนั้นเป็นผู้เขียนบทดังกล่าว ซึ่งนายสามารถได้บอกเล่าอย่างเปิดเผยตลอดมาว่า เขาแต่งเติมประวัติศาสตร์จากจารึกที่ระบุชื่อนเรนทราทิตย์ โดยอาศัยจินตนาการของตนเองสร้างคำอธิบายสาเหตุที่นเรนทราทิตย์ไม่อยู่ในเมืองพระนครกลับมาสร้างปราสาทในที่ห่างไกลว่าเป็นผลจากความขัดแย้งกับกษัตริย์คือพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จนต้องหนีราชภัย (สามารถ ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มี.ค.54) ซึ่งผู้สนใจที่ติดตามองค์ความรู้ของกรมศิลปากรจะทราบดีว่า เป็นเนื้อหาที่ขัดแย้งกับข้อมูลจากศิลาจารึกซึ่งระบุว่า นเรนทราทิตย์สร้างสระน้ำศรีสุริยะเพื่อแสดงความเคารพต่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และการบวชเป็นนักพรตมิได้ทำให้ท่านสูญเสียสถานภาพการเป็นผู้ปกครองดินแดนของราชวงศ์มหิธรปุระแต่อย่างใด (กรมศิลปากร, 2531, น. 91-92) ยิ่งกว่านั้นการจัดขบวนแห่เน้นไปที่พระนางภูผินทรลักษมีเทวี พระมารดาของนเรนทราทิตย์ ที่ถูกระบุ(ตามบท)ว่าเสด็จจากนครธมาเยี่ยมบุตรพร้อมนำสัตว์พาหนะมาถวายเทพเจ้าที่ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งตามองค์ความรู้ของกรมศิลปากรไม่เคยนำเสนอการพบธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวในอารยธรรมขอมเลย และยังไม่มีเหตุผลสมเหตุสมผลด้วย เนื่องจาก “ตามคัมภีร์ปุราณะระบุว่าเทพผู้รักษาทิศ(และสัตว์พาหนะ) สถิต ณ เขาพระสุเมรุ หรือก็คือตัวปราสาทพนมรุ้งอยู่แล้ว จึงไม่ทราบว่าจะแห่สัตว์พาหนะด้วยเหตุใด” (นงคราญ สุขสม, 2546, น. 118) เป็นเหตุให้หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งคนต่อๆ มาแสดงความคิดเห็นโต้แย้งความน่าเชื่อถือของเรื่องราวที่ถูกนำเสนอมาโดยตลอด ดังปรากฏในบทความตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2546 ของนงคราญ สุขสม และคำบอกเล่าของชุตินา จันทะ หัวหน้าอุทยาน

ผู้เขียนคือ สรเชต วรคามวิชัย และกรมศิลปากร ซึ่งเป็นการคัดลอกแบบไม่มีรายละเอียดเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงจากที่นำเสนอไว้ในหนังสือปราสาทพนมรุ้งเล่มหลักเลย

ประวัติศาสตร์พนมรุ้งคนปัจจุบันและเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งบางท่านที่ผู้วิจัยได้มีพูดคุยด้วยระหว่างการดำเนินงานขึ้นเขาพนมรุ้งปี พ.ศ. 2554 - 2556 (ศักดิ์ศรี เบญจลักษณ์, สัมภาษณ์,, 5 เมษายน 2554 ; เทิด คะเชนทร์, สัมภาษณ์,, 22 กุมภาพันธ์ 2554 ; เสถียร ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์,, 23 กุมภาพันธ์ 2554) ซึ่งล้วนลดทอนความน่าเชื่อถือของเรื่องราวที่ถูกนำเสนอ อันส่งผลให้การมีอยู่ของนเรนทราทิตย์กลายเป็นส่วนหนึ่งของความไม่น่าเชื่อถือนั้นด้วย แม้บุคคลเหล่านั้นจะมีได้โต้แย้งความถูกต้องของการระบุชื่อผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งว่าเป็นนเรนทราทิตย์ก็ตาม

นอกจากนี้ การเปลี่ยนชื่อผู้สร้างจาก “หิรัญยวรมัน” ในปี พ.ศ. 2529 ซึ่งกรมศิลปากรและทางจังหวัดบุรีรัมย์ยังไม่จัดงานส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง เป็น “นเรนทราทิตย์” ในปี พ.ศ. 2530 ซึ่งกรมศิลปากรร่วมกับจังหวัดบุรีรัมย์เริ่มจัดงานส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งเป็นปีแรก ทำให้คนท้องถิ่นเห็นแรงจูงใจในการสร้างเรื่องราวที่ไม่จำเป็นต้องเป็นความจริงสำหรับนำมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว จึงเชื่อได้ง่ายขึ้นว่าเป็นชื่อ(และเรื่องราว)ที่แต่งขึ้น

หากวิเคราะห์ด้วยคุณลักษณะของวาทกรรมแล้วจะพบว่า การก่อรูปของวาทกรรมให้เป็นชุดความรู้/ความจริงที่ผู้คนยอมรับเชื่อถือตามย่อมประกอบไปด้วยสาระหลากหลายที่รายล้อมกรอบความรู้บางอย่าง มิได้ทั้งรายละเอียดเนื้อหาที่สนับสนุนคล้อยตามและขัดแย้งกันเอง แต่สนับสนุนกรอบความรู้บางอย่างนั้นร่วมกัน (Foucault, 1991, pp. 54-55) ทว่า ข้อเสนอเกี่ยวกับ “นเรนทราทิตย์” ขาดสาระที่หลากหลาย และการขยายความต่อของงานศึกษาในระดับท้องถิ่น หรือแม้แต่งานของกรมศิลปากรเอง ซึ่งคาดได้ว่าเป็นผลจากข้อจำกัดในการไม่พบหลักฐานใหม่ที่จะเอื้ออำนวยต่อการผลิตองค์ความรู้ในกรอบความรู้ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ในการสืบค้นเอกสารระหว่างปี พ.ศ. 2555 - 2556 ผู้วิจัยค้นไม่พบงานชิ้นอื่นที่กรมศิลปากรหยิบยกชื่อ “นเรนทราทิตย์” มานำเสนอ รวมถึง ไม่มีงานนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับ “ราชวงศ์มหิธรปุระ” ในลักษณะที่ช่วยให้เกิดการรับรู้กรอบความรู้ใหม่ที่ว่ามิใช่ผู้ปกครองเมืองในอีสานที่เป็นอิสระจากเมืองพระนครอย่างต่อเนื่อง แม้แต่เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง *พัฒนาการทางวัฒนธรรมในภาคอีสานจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ (เน้นพื้นที่ในเขตจังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์และสุรินทร์)* จัดทำโดยสำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ท่านหนึ่งมอบให้ผู้วิจัยเป็นตัวอย่างเอกสารประกอบการอบรมผู้นำชุมชนและแก๊งเขาพนมรุ้ง ที่สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งจัดขึ้นเป็นประจำ (เอกสารไม่ระบุปีพิมพ์ แต่มีบทความที่ระบุถึงจำนวนรายได้จากการท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2551 จึงคาดว่าจัดพิมพ์ในราวปี พ.ศ. 2552) ยังมีบทความเรื่อง *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอารยธรรมในประเทศไทย* ระบุรายพระนามกษัตริย์ท้องถิ่นที่ปรากฏในจารึกเขมรโบราณที่พบในประเทศไทย “ได้แก่ พระเจ้าศิวทัตต์ พระเจ้านฤเพนทรปติวรมัน พระเจ้าชัยสิงหวรมัน พระเจ้าปวรเสนะ พระเจ้าธรรมเสนะ พระเจ้าศรีसारยวรมัน พระเจ้าภคทัตต์ พระเจ้าสุนทรปารกรม

พระเจ้าสุนทรธรรมัน พระเจ้านรปติสิงหธรรมัน และพระเจ้ามงคลธรรมัน เป็นต้น” (มยุรี วีระประเสริฐ และ สฤณีพงศ์ ชุนทรง, ม.ป.ป., น. 13) โดยไม่มีชื่อ “นเรนทราทิตย์” หรือ “หิรัญยวรมัน”

ขณะที่บทความเดียวกันมีหัวข้อย่อว่าด้วย ชื่อบ้านนามเมืองโบราณในอารยธรรมขอม ที่พบในประเทศไทย ซึ่งระบุถึง

มหารัษฎะ เมืองแห่งบรรพบุรุษของกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจของกัมพูชา 2 พระองค์คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สันนิษฐานว่าอาจจะตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล โดยมีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลาง พนมรุ้ง ซึ่งเป็นชื่อเรียกภูเขาและตัวปราสาทที่ตั้งอยู่บนภูเขาเดียวกันนี้ในปัจจุบัน คือชื่อเก่าดั้งเดิมที่มีปรากฏหลักฐานอยู่ในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง นอกจากนี้ยังพบว่าพนมรุ้งเป็นชื่อของบ้านเมืองสำคัญในสมัยนั้นด้วย (มยุรี วีระประเสริฐ และสฤณีพงศ์ ชุนทรง, ม.ป.ป., น. 16-17)

บทความลำดับถัดมาในเล่มเดียวกันเรื่องร่องรอยหลักฐานของบ้านเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระบุถึงหลักฐานจากจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งน่าจะหมายถึงหลักฐานเดียวกับที่ระบุไว้ในหนังสือ *ปราสาทพนมรุ้ง* เอกสารเล่มหลักของกรมศิลปากร ว่า

หลักฐานจากจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้งทำให้ทราบว่า ในเวลานั้นมีบุคคลสำคัญในราชวงศ์มหารัษฎะที่เป็นพระญาติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือ นเรนทราทิตย์ เสด็จมาจากเมืองพระนครและมาบวชเป็นนักพรตอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็นที่สถิตของเทพยดารักษาบ้านเมือง ผู้มีพระนามว่า กมรเตงชคต วนัมรุง และในบริเวณใกล้เคียงระหว่างที่ตั้งปราสาทเมืองต่ำและปราสาทพนมรุ้ง คงเป็นบ้านเมืองใหญ่จึงมีการสร้างโรงพยาบาลในบริเวณดังกล่าวถึง 2 แห่ง (มยุรี วีระประเสริฐ และสฤณีพงศ์ ชุนทรง, ม.ป.ป., น. 25)

กล่าวอีกนัยคือการนำเสนอที่ทำให้ผู้อ่านอย่างผู้วิจัยสับสนว่า องค์ความรู้ปัจจุบันของกรมศิลปากรเปลี่ยนจากการระบุว่า นเรนทราทิตย์คือกษัตริย์ท้องถิ่นผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง เป็นนเรนทราทิตย์(ซึ่งไม่ทราบว่า เป็นผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งหรือไม่) เป็นเพียงเชื้อพระวงศ์ (ไม่ใช่กษัตริย์) จากเมืองพระนคร ที่มาบวชและพำนักอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้งเท่านั้น หรืออีกนัยหนึ่งคือ ไม่มีกษัตริย์ท้องถิ่นที่ปกครองดินแดนแถบพนมรุ้งอย่างที่เคยกรมศิลปากรเคยนำเสนอไว้ในหนังสือเล่มหลักที่

ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2531 (แม้ว่าเอกสารดังกล่าวจะตีพิมพ์ใหม่อีกหลายครั้งโดยไม่ได้เปลี่ยนเนื้อหาส่วนนี้ก็ตาม)

ในทางตรงข้าม ข้อมูลเกี่ยวกับ “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ซึ่งเป็นผู้สร้างสิ่งก่อสร้างสมัยสุดท้ายของปราสาทพนมรุ้ง คือ บรรณาลัย และพลับพลา กลับมีปรากฏแพร่หลายทั้งในป้ายจัดแสดงและข้อมูลเกี่ยวกับปราสาทแห่งอื่นๆ²² สืบเนื่องจากการที่มีจำนวนมากในอีสาน และได้รับการบูรณะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ หลังปี พ.ศ. 2540 พร้อมนำเสนอองค์ความรู้เพิ่มเติมจากการศึกษาทางวิชาการ ภายใต้กรอบความรู้เดิมว่าด้วยความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรขอมที่มีอำนาจปกครองครอบคลุมดินแดนอีสาน (ทิพย์วรรณ วงศ์อัสน์ไพบูลย์, 2555, น. 16-17) โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ว่าด้วย “ราชมรรคา” หรือถนนโบราณ ตามเส้นทางสายสำคัญในการขยายอาณาจักรเมืองพระนคร ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงโปรดให้สร้างธรรมศาลาและอโรคยาศาลไว้เป็นระยะ อันมีงานวิจัย “โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของราชมรรคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ของปานใจ ธารทัศน์วงศ์ และสุรัตน์ เลิศล้ำ และคณะ ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 โดยใช้เทคโนโลยีทางภูมิศาสตร์ช่วยในการลากเส้นเชื่อมโยงถนนเหล่านั้นจนกลายเป็นเครือข่ายถนนหลวงที่เชื่อมโยงเมืองสำคัญได้ปกครองถึงเมืองหลวงพร้อมจินตนาภาพของการเป็นอาณาจักรที่ปกครองแบบรวมศูนย์ อำนาจอยู่ที่เมืองหลวงและมีเทคโนโลยีก้าวหน้าถึงขนาดตัดถนนเป็นเส้นทางเกือบตรงได้ราวกับถนนในยุคสมัยใหม่ (ทรงพร ตั้งพิบูลย์เวช, 2552) ซึ่งได้รับการเผยแพร่ต่อสาธารณะอย่างกว้างขวาง

นอกจากนี้ ตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่คนท้องถิ่นรับรู้ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยการสร้างสรรค์เรื่องเล่าและ/หรือดัดแปลงประเพณีวัฒนธรรมเดิม หรือแม้แต่วางประเพณีวัฒนธรรมใหม่ขึ้นเพื่อตอบสนองความสนใจของนักท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ จึงเป็นแรงสนับสนุนให้เชื่อได้ว่าเรื่องราวของนเรนทราทิตย์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับกรอบความรู้ตามวาทกรรมประชานิยมนั้นเป็นเรื่องแต่ง แม้ว่าจะถูกนำเสนอในนามของกรมศิลปากรก็ตาม

กล่าวโดยสรุป ภายใต้วาทกรรมโบราณสถานที่กำลังทำให้คนท้องถิ่นยอมรับความน่าเชื่อถือให้กับองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ของปราสาทพนมรุ้งที่กรมศิลปากรนำเสนอ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการผลิตสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่ให้คำอธิบายอย่างเป็นระบบ มีกรอบเวลาที่ชัดเจนและเชื่อมโยงปราสาทพนมรุ้งเข้ากับปราสาทแห่งอื่นๆ ในอารยธรรมเดียวกัน ส่งผลให้องค์ความรู้เดิมถูกลดทอน

²² สิ่งก่อสร้างสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724 - 1758) เป็นสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กที่เรียกว่า อโรคยาศาลาและธรรมศาลา มีจารึกระบุวาทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างจำนวน 112 แห่ง ทั่วดินแดนของพระองค์ และมีการสำรวจพบอโรคยาศาลาตั้งอยู่ในภาคอีสานอย่างน้อย 30 แห่ง (กฤษ เหลือลมัย, 2547, น. 68) ในตำบลจรเข้มากมี 3 แห่ง เป็นอโรคยาศาลา 2 แห่ง ได้แก่ กุฏิฤๅชี บ้านโคกเมือง และกุฏิฤๅชีบ้านหนองบัวราย ธรรมศาลา 1 แห่ง คือ ปราสาทบ้านบุ

ความน่าเชื่อถือและหมดความชอบธรรมในการอธิบายอดีตของปราชญ์พมมรุ้ง ทว่า เมื่อมีการนำเสนอเนื้อหาภายใต้กรอบความรู้ใหม่ อันไม่สอดคล้องกับกรอบความรู้เดิมที่เคยรับรู้มา แม้เป็นสาระความรู้ที่นำเสนอโดยกรมศิลปากรก็ไม่สามารถสร้างการยอมรับอย่างจริงจังจากคนท้องถิ่นที่เป็นผู้สนใจประวัติศาสตร์ได้ สิ่งที่ตามมาคือการสร้างชุดคำอธิบายที่อาศัยกรอบความรู้ท้องถิ่นขึ้นแทนดังจะนำเสนอต่อไป

4.5 องค์ความรู้ด้วยชุมชนท้องถิ่นในอดีตที่ไร้ความเชื่อมโยงกับปัจจุบัน

จุดสนใจอีกอย่างของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับ “ผู้สร้างปราชญ์พมมรุ้ง” คือ กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องในการสร้างปราชญ์พมมรุ้ง โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ในช่วงก่อสร้าง ซึ่งตามคำบอกเล่าในท้องถิ่นที่มีการผสมผสานองค์ความรู้กระแสหลักมาเรื่อยๆ ระบุว่า

ตามคนเก่าคนแก่เล่ากันต่อๆ มาว่า ปราชญ์เมืองต่ำ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นคนสร้างความจริงเป็นชาได้ไม่รู้ แต่สร้างให้ผู้นำชาวบ้านเข้าไปทำพิธีกรรม ไปทำเรื่อยๆ ปฏิบัติอยู่เนี่ย บูชาอะไรก็อยู่เนี่ย งานใหญ่ๆ จึงขึ้นไปพมมรุ้ง ปราชญ์เมืองต่ำมี 3 ประตู ตรงกลางให้เจ้าเมืองเข้า ทางขวาให้ราษฎรเข้า ทางซ้ายเป็นทางออก บันไดถ้ำ 7-9 ขั้น เพื่อให้เดินสำรวจ เอน้ำสระที่ตัดไปรดศิวิลิ่ง แล้วเอามาอาบ-กินก็เขาจากโรค ส่วนปราชญ์พมมรุ้งให้ผู้นำแต่งตั้งคนไปเฝ้าดูแล คิดว่าคนสร้างคงเป็นคนเดียวกัน (ประพัฒน์ แววงษ์, สัมภาษณ์,, 4 พฤษภาคม 2554)

กล่าวอีกนัยคือการสร้างปราชญ์ขนาดใหญ่ต้องมีชุมชนที่เป็นแหล่งแรงงานและผู้สนับสนุนด้านต่างๆรองรับ สอดคล้องกับคำอธิบายตามองค์ความรู้โบราณสถานว่า ปราชญ์เมืองต่ำน่าจะเป็นเทวสถานของชุมชนที่อยู่มาก่อนหรือใกล้เคียงกับช่วงการสร้างปรางค์น้อยบนยอดเขาพมมรุ้ง (พุทธศตวรรษที่ 16) ซึ่งรูปแบบปราชญ์แบบมีระเบียงคดล้อมกลุ่มปรางค์ประธาน และมีการกำแพงแก้วล้อมอยู่อีกชั้น แสดงถึงความสำคัญของชุมชนที่มีปราชญ์แบบนี้ว่ามีความสำคัญสูงกว่าชุมชนที่มีปรางค์ประธาน 3 องค์ล้อมด้วยกำแพงแก้ว และการขุดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่(ปัจจุบันเรียกว่า ทะเลเมืองต่ำ) ไว้ใช้ในการอุปโภคบริโภคแก่ชุมชนก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงถึงความสำคัญของชุมชนบริเวณนี้ด้วย (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2541, น. 33-34)

ขณะเดียวกัน บริเวณเชิงเขาพนมรุ้ง มีชาวบ้านขุดพบซากโครงกระดูกและข้าวของเครื่องใช้โบราณกระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่นาที่สวนของตนเรื่อยมา จนเชื่อแน่ว่าบริเวณนี้เคยมีชุมชนโบราณสมัยขอม ซึ่งจากการศึกษาสำรวจของนักวิชาการภายในรัศมี 10 กิโลเมตร รอบเขาพนมรุ้ง พบชุมชนโบราณจำนวนกว่า 50 แห่ง (ปริยานุช จุมพรม, 2548, น. 257) มีการดำรงอยู่มาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 15 แต่เพิ่มจำนวนขึ้นจนเป็นชุมชนหนาแน่นในช่วงที่รับอิทธิพลอารยธรรมเขมรระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 ก่อนจะมีการทิ้งร้างชุมชนจำนวนมากไปและคงเหลือชุมชนจำนวนน้อยที่มีลักษณะเป็น “ชุมชนเล็กๆ ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลาง มิได้เป็นเมืองสำคัญหรือเป็นศูนย์กลางทางศาสนาเช่นในอดีตที่ผ่านมา” (ปริยานุช จุมพรม, 2548, น. 270) ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 18

สภาพดังกล่าว ทำให้เกิดความคาดหวังว่าจะมีคำอธิบายจากผู้เชี่ยวชาญต่ออดีตของชุมชนท้องถิ่นจากสมัยขอมที่สัมพันธ์กับชุมชนในปัจจุบัน โดยเฉพาะในตำบลจะเข้มากที่สุดที่ประชากรกลุ่มหลักเป็นเขมรและมีชุมชนเขมรเก่าแก่ที่ตั้งมาก่อนการตั้งอำเภอประโคนชัยเสียอีก ทั้งยังมีแรงกระตุ้นสำคัญจากข้อเสนอของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี²³ ว่า

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำภาษาเขมรคำนี้ไม่มีการเพี้ยนเสียงหรือแม้แต่การเปลี่ยนความหมายแต่ประการใด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นมาตั้งแต่สมัยโบราณได้เรียกชื่อนี้สืบทอดต่อกันลงมาตลอดจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลานที่อยู่อาศัย ณ ที่นั้น และยังคงอยู่มาจนถึงทุกวันนี้แม้ว่าจะมีผู้คนอพยพเข้ามาใหม่อีกเป็นจำนวนมากในระยะต่อมาก็ตาม (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2521, น. 154)

²³ ในพระราชนิพนธ์วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง *จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง* ของ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงระบุว่า พนมรุ้งมาจากภาษาเขมรที่ปรากฏในศิลาจารึกอักษรขอมพบที่ปราสาทพนมรุ้ง (จารึกพนมรุ้ง 2, 3, 4 และ K1090) คือคำว่า “วนรุง” แปลว่า ภูเขาใหญ่ ซึ่งเมื่อเป็นภาษาเขมรปัจจุบันเขียนได้ว่า วน รุง อ่านว่า พนมรุง หรือ พนมรุ้ง ในภาษาไทย ซึ่งทั้งสองภาษาหมายถึงภูเขาใหญ่และมีคำว่า “รมยคีรี” หรือภูเขาอันน่ารื่นรมย์ ปรากฏในจารึกพนมรุ้ง 7-9 ว่าเป็นที่บำเพ็ญพรตเปรียบได้กับที่บำเพ็ญพรตของพระศิวะบนเขาไกรลาส รมยคีรียังอาจหมายถึงอีกชื่อเรียกเขาพนมรุ้งหรืออาจเป็นภูเขาอื่นๆ ในบุรีรัมย์ และอาจเป็นที่มาของนามจังหวัดบุรีรัมย์ (เมืองอันน่ารื่นรมย์) ก็ได้ (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2521, น. 5-6, 110-111)

ข้อเสนอดังกล่าวถูกนำไปผนวกกับผลการศึกษาของนักวิชาการท่านอื่นที่พบว่า พนมรุ้งเป็นชื่อที่เรียกกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 1532 หรือพุทธศตวรรษที่ 16 นำมาสู่ข้อสรุปว่า “พนมรุ้งไม่ใช่ชื่อตั้งใหม่ แต่มีมานานแล้วกว่า 900 ปี นามนี้ปรากฏหลักฐานครั้งแรกพร้อมๆ กับการสร้างปราสาทหลังแรกๆ บนภูเขาแห่งนี้” (กรมศิลปากร, 2531, น. 75) ทำให้เกิดการสานต่อจินตนาการของคนท้องถิ่นว่าในตอนสร้างปราสาทพนมรุ้งด้วยแรงงานจำนวนมากและใช้เวลาหลายปี จึงเกิดชุมชนของแรงงานเหล่านั้นที่น่าจะเป็นบรรพบุรุษของคนรุ่นปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หลังจากพื้นที่ส่วนหนึ่งในชุมชนบุได้รับการเลือกเป็นพื้นที่ขุดค้นสำรวจของกรมศิลปากรตั้งแต่หลายปีก่อน กลับไม่ปรากฏองค์ความรู้ในประเด็นดังกล่าวให้เป็นที่รับรู้ของผู้คนในท้องถิ่น ชาวบ้านในชุมชนบุ 5 ท่าน ที่เคยรับรู้เกี่ยวกับการขุดค้นดังกล่าวเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “กรมศิลปากรมาขุดแล้วก็เอาของไปหลายชิ้น ไม่มีพวกของมีค่า(เช่น เทวรูปหรือเครื่องทองชิ้นใหญ่) หรอกนะ แต่ไม่ได้กลับมาบอกผลเลยว่ายังงี้ ถามก็ไม่ตอบ” (เอียด สุขสมาน, วิรัตน์ เสาเปริยว, ไฉผิวสด, เสมียน ผิวสด, สุพจน์ โพธิ์ประโคน, สนทนากลุ่ม 12 เมษายน 2555) จากนั้น ผู้วิจัยจึงได้พบกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ที่เป็นหนึ่งในทีมงานสำรวจและได้คำตอบว่า มีการนำเสนอรายงานผลการสำรวจให้กับกรมศิลปากรไปแล้ว ผู้สนใจสามารถไปหาอ่านได้ และผู้วิจัยหาพบเอกสารเผยแพร่ฉบับหนึ่งของกรมศิลปากร ซึ่งให้คำอธิบายเกี่ยวกับผลการขุดตรวจทางโบราณคดีเมื่อปี พ.ศ. 2533 เพื่อศึกษาเกี่ยวกับชุมชนโบราณโดยรอบปราสาทเมืองต่ำ โดยระบุเพียงว่าพบโครงกระดูกและโบราณวัตถุอะไรบ้าง พร้อมข้อสันนิษฐานอายุสมัยของสิ่งเหล่านั้น จากนั้นจึงสรุปว่า เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเข้าอยู่อาศัยของคนโบราณในช่วงก่อนการสร้างปราสาทเมืองต่ำและอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงช่วงที่มีการสร้างปราสาทเมืองต่ำ โดยชี้ให้เห็นว่าชุมชนโคกเมือง ซึ่งที่ตั้งตามเขตปกครองของปราสาทเมืองต่ำเป็นการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจากจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อราว 50-60 ปีที่ผ่านมา (กรมศิลปากร, 2540, น. 30) หรือกล่าวอีกนัยคือไม่มีความเกี่ยวข้องใดๆ ของกลุ่มคนในชุมชนปัจจุบันกับชุมชนโบราณที่ศึกษา โดยมีได้มีความพยายามให้คำอธิบายเกี่ยวกับความสืบเนื่องของการอยู่อาศัยของชุมชนอื่น ซึ่งไม่ใช่ชุมชนที่ตั้งของปราสาทโบราณในปัจจุบันเลย (อันอาจต้องเชื่อมโยงกับองค์ความรู้จากการสำรวจขุดค้นหรือการตีความจากหลักฐานอื่นๆ เพื่อชี้ให้เห็นถึงแนวทางการสืบทอดชื่อพนมรุ้งระหว่างชุมชนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 มาจนปัจจุบัน โดยอาจไม่มีชุมชนใดที่มีประวัติเก่าแก่สืบย้อนได้ถึงสมัยขอม)

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนโบราณสมัยขอมตามวาทกรรมโบราณสถาน สามารถเติมเต็มภาพรวมของประวัติศาสตร์สมัยขอมได้ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการ แต่ไม่ตอบสนองกับความสนใจดีดุดค้อมของชุมชนที่ผู้คนปัจจุบันให้คาดหวังคำตอบจากการขุดค้นแต่ละครั้ง (หรือกล่าวได้ว่าเป็นความคาดหวังที่ไม่สอดคล้องกับข้อจำกัดของการศึกษาทางวิชาการ) ในประเด็นผู้สร้างทั้งระดับของกษัตริย์ผู้สั่งสร้างและชุมชนที่เป็นแรงงาน/แหล่งสนับสนุนการสร้าง

ด้วยเหตุนี้ ไม่ว่าเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจะพยายามบอกเล่า “องค์ความรู้” ที่ได้จากการขุดค้นว่าขุดพบวัตถุชิ้นไหน กำหนดอายุสมัยในช่วงใด สำหรับคนในชุมชนท้องถิ่นยังคงเป็นการไม่ได้รับคำตอบเช่นเดิม กล่าวอีกนัยคือ แม้ว่าทหรมโบราณสถานจะกำกับให้คนทั่วไปยอมรับอำนาจในการผลิตองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ แต่ด้วยระดับการรับรู้ที่มีจำกัดของคนทั่วไป ความคาดหวังที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นไป(ที่ผู้เชี่ยวชาญจะตอบสนอง)จึงก่อให้เกิดความผิดหวังและกลายเป็นสภาพพบได้ทั่วไปว่า “งานโบราณคดี [ตามแนวทางศึกษากระแสหลักที่เน้นการศึกษารูปแบบและพรรณารูปแบบของโบราณวัตถุ] ไม่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคน เป็นงานที่แยกคนกับสิ่งของ ผลที่ตามมาคือทำให้สาธารณะไม่สามารถเข้าใจงานโบราณคดีได้...คนที่เข้าใจคือนักโบราณคดีเท่านั้น” (รัศมี ชูทรงเดช, 2550, น. 1-เพิ่มข้อความในวงเล็บโดยผู้วิจัย)

4.6 อดีตชาติของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง

ปัจจุบัน มีแนวทางหลักอย่างหนึ่งในการพูดถึงความเป็นผู้เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งในอดีต คือการอ้างความเชื่อวิญญาณและอดีตชาติว่า คนในชุมชนและผู้ที่ได้มาเกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งคงเคยเกิดและอยู่หรือมีส่วนร่วมสร้าง/ดูแลปราสาทพนมรุ้งมาเมื่ออดีตชาติ วิญญาณจึงได้มีความผูกพัน แม้เกิดใหม่ในชาตินี้ก็ยังมาอยู่ใกล้ๆ หรือกลับมาเกี่ยวข้อง(ในกรณีคนนอกชุมชน)กับปราสาทพนมรุ้ง อันแสดงถึงการตอบสนองของคนในท้องถิ่นต่อภาวะปราศจาก “อดีต” ให้พูดเชื่อมโยงกับปราสาทพนมรุ้งได้อย่างถูกต้องตามองค์ความรู้กระแสหลัก จนต้องอาศัยเรื่องเล่าตามความเชื่อมาทดแทน เพื่อให้มีสิ่งยึดโยงอย่างเหนียวแน่นระหว่างพวกเขา กับสิ่งที่ป็นสัญลักษณ์สำคัญของชุมชน/ท้องถิ่น ขณะที่ในการดำเนินชีวิตทั่วไป พวกเขาห่างเหินจากกิจกรรมในปราสาทพนมรุ้งอย่างมาก

ในช่วงแรกที่ได้ฟัง ผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นความเชื่อส่วนบุคคลที่เกิดจากการมีพื้นฐานความเชื่อพุทธศาสนาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ทำให้มีการหยิบยกมาอธิบายเมื่อไม่รู้จะเล่าอะไร แต่เมื่อพบคำบอกเล่าแบบเดียวกันนี้ทั้งในหมู่บ้านทั่วไป ผู้นำชุมชน และกลุ่มครูกับข้าราชการท้องถิ่นระดับต่างๆ (จิราภรณ์ กาแก้ว, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2555; โชคชัย สว่างวัฒน์, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555; รสวรรณีย์ สมานสารกิจ, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554; วราภรณ์ หรรษาวัชช์, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554; โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555) จนรู้สึกว่ามีบางอย่างไม่ได้แล้ว จึงลองสอบถามผู้คนที่กล่าวถึงความเชื่อเรื่องวิญญาณดังกล่าวว่ามีที่มาอย่างไร ในเบื้องต้นมักได้รับคำตอบทำนองว่า “อาจารย์ไม่เชื่อละสิ ของแบบนี้ใครเชื่อกี่เชื่อนะ บังคับกันไม่ได้” (สาอาง พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554; สุทิน อภัยจิต, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2555; จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) และไม่รู้ที่มาของเรื่องเล่านี้ เนื่องจากฟังต่อๆ กันมา แต่มีบางคนเชื่อว่าพวกครูในโรงเรียนเป็นคนนำเรื่องมาเล่า มีหลักฐานเป็นหนังสือหรือคนที่เคยพบเห็น

ด้วยตนเอง(ระบุรายละเอียดไม่ได้ว่าหนังสืออะไรหรือใครที่เคยพบเห็น) จนกลายเป็นที่เชื่อถือตามๆ กัน (จิราภรณ์ กาแก้ว, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2555 ; ยศพล มะลิซ้อน, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555 ; จอน ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555) จนกระทั่งได้พบกับสมาชิกชุมชนตาเป็กท่านหนึ่งซึ่งมีตำแหน่งเป็นข้าราชการด้านการประถมศึกษา ซึ่งเคยปฏิบัติงานในชุมชนตาเป็ก²⁴ จึงได้คำตอบว่ามีหนังสือเล่มหนึ่งเป็นต้นกำเนิดของเรื่องเล่าดังกล่าว โดยระบุว่า เมื่อสิบกว่าปีก่อน หัวหน้าสำนักงานการศึกษาในขณะนั้นเป็นผู้นำเข้ามาเผยแพร่ในกลุ่มครู(ที่เป็นลูกน้อง) หลังจากที่ได้อ่านหนังสือและไปพูดคุยกับผู้เขียนหนังสือเล่มนั้นแล้วเกิดความเลื่อมใสอย่างจริงจัง เป็นเหตุให้ครูหลายคนได้รับแจกหนังสือเล่มดังกล่าวและนำเรื่องราวไปเล่าต่อๆ กันจนแม้ภายหลังไม่มีหนังสือแล้ว ยังได้มีการเล่าตามเค้าโครงความเชื่อในหนังสือ (ไพจิตร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 30 ธันวาคม 2555) หลังจากได้รับหนังสือแล้ว ผู้วิจัยนำไปให้นายผล ทิชาชาติ และนายประทีป พิงตน ช่วยยืนยันว่าเป็นหนังสือเล่มเดียวกันที่พวกเขาเคยอ้างถึง และเมื่ออ่านรายละเอียดพบว่าสอดคล้องกับคำบอกเล่าของหลายคนที่ให้ข้อมูลอย่างไม่มั่นใจเกี่ยวกับชื่อหนังสือหรือชื่อบุคคลที่เป็นต้นเรื่องของความเชื่อดังกล่าว

หนังสือนั้นชื่อ *นิมิตพิศวตตอนปราสาทหินเขาพนมรุ้ง* จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2534 โดยระบุวัตถุประสงค์ของผู้ร่วมบริจาคค่าจัดพิมพ์ว่า เพื่อนำไปมอบให้แก่วัดชัยมงคล อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งจะมีการเข้าปฐกฐกรรมในเดือนมกราคม 2534 (ไพศาล แสนไชย และวิรัตน์ พร้อมเพียงบุญ, 2534, น. คำนำ) มีเนื้อหากล่าวถึงคุณไพศาล แสนไชย ชาวจังหวัดลำพูน ที่มีความสามารถในการถอดกายทิพย์ไปยังภพภูมิต่างๆ จนได้นิมิตหรือข่าวสารจากวิญญาณที่พบเจอเพื่อมาบอกมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ตามความประสงค์ของวิญญาณ โดยที่คุณไพศาลมิใช่ผู้ปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง แต่ได้รับพลังมาจากวิญญาณที่เคยเป็นเพื่อนรักในชาติอดีต (ไพศาล แสนไชย และวิรัตน์ พร้อมเพียงบุญ, 2534, น. 11) ส่วนเรื่องเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งเป็นคำบอกเล่าจากวิญญาณดวงหนึ่งที่ทำหน้าที่ปกปักรักษาบ้านเมืองจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งต้องการเล่าถึงความเป็นมาของปราสาทพนมรุ้ง “เฉพาะที่สำคัญที่หมู่คนในโลกมนุษย์ยังไม่รู้ให้ได้รู้ได้ทราบ ” (ไพศาล แสนไชย และวิรัตน์ พร้อมเพียงบุญ, 2534, น. 41) โดยอ้างถึงความเป็นมาก่อนการสร้างปราสาทพนมรุ้งว่าพื้นที่ยอดเขาแห่งนี้เคยถูกใช้เป็นสถานที่เซ่นไหว้ผีปู่ย่าตายายด้วยการฆ่าสัตว์สังเวยของคนบางกลุ่ม สลับกับการเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของนักบวช บางคน จนถึงสมัยพญาเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 สร้างปราสาทหินเล็กๆ ไว้บวงสรวงเทพเจ้า ต่อด้วยพญาเจ้านเรนทรทิตยวงศาสร้างปราสาทใหญ่โดยใช้หมู่ข้าแผ่นดินจากเมืองแอตโทบัน (ปัจจุบันคือเมืองไพรินและกำปงโสมในกัมพูชา) และชุมชนโทกแก้วกาวิน ที่เป็นชุมชนใหญ่ในถิ่นเขาพนมรุ้ง ฝ่ายละ 500 คนมาช่วยกันสร้าง จากนั้นจึงระบุชื่อหัวหน้าคนงานจากทั้งสองชุมชนฝ่ายละ 40 คน แล้วไล่ลำดับว่าแต่ละคนได้เกิดมาเป็นบุคคลใดในชาติปัจจุบัน ซึ่งมีทั้ง

²⁴ ปัจจุบันได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นระดับนิเทศก์งาน

คนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดบุรีรัมย์ ไกลเคียงและต่างภูมิภาค รวมถึงมีบางคนไม่ได้เกิดเป็นมนุษย์ ด้วยผลกระทบบางอย่าง และบางคนยังเป็นเปรต อสุรกายอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งต้องการให้มีผู้ทำบุญ อุทิศกุศลไปให้ด้วย (ไพศาล แสนไชย และวิรัตน์ พร้อมเพียงบุญ, 2534, น. 41-66) และในตอนท้ายยัง ได้มีการจัดพิมพ์รายชื่อบุคคลซึ่งน่าจะเป็นที่รู้จักสำหรับชาวจังหวัดบุรีรัมย์โดยระบุเป็น “รายนาม ตำแหน่งบุคคลบางคนที่เกี่ยวข้องในเรื่องสร้างปราสาทหินเขาพนมรุ้ง” เช่น

3. นายหว่าน เกิดมาชาตินี้คือ นายสรุเขต²⁵ วรคามวิชัย เป็นดอกเตอร์อยู่ที่วิทยาลัยครูบุรีรัมย์หรือสหวิทยาลัยอีสานใต้ 24.นายไหว เกิดมาชาตินี้คือ นายสามารถ ทรัพย์เย็น ตำแหน่งปัจจุบันเป็นหัวหน้าอุทยานโบราณสถานปราสาทหินเขาพนมรุ้ง 25.นายแกม เกิดมาชาตินี้คือ นายวิชัย แจ่มสุข ตำแหน่งปัจจุบัน นายอำเภอบ้านกรวด...30. นายสุน เกิดมาชาตินี้คือ นายพนนต์ พิเรนทร ตำแหน่งปัจจุบัน ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ 31. นางเปี้ยว เกิดมาชาตินี้คือ นายนายพร อุดมพงศ์ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ (ไพศาล แสนไชย และวิรัตน์ พร้อมเพียงบุญ, 2534, น. 70)

ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงความมีชื่อเสียงของปราสาทพนมรุ้งภายหลังการรณรงค์ทางคตินับถือนารายณ์บรรทมสินธุ์ในปี พ.ศ. 2531 ซึ่งดึงดูดให้ผู้คนจำนวนมากสร้างเสริมศรัทธาความเชื่อในลักษณะต่างๆ ต่อปราสาทพนมรุ้งอย่างหลากหลาย และอาจปรากฏเป็นรูปธรรมให้พบเห็นได้ที่ปราสาทพนมรุ้งบ้าง ดังกรณีการนั่งสมาธิของกลุ่มผู้ศรัทธาจำนวนหนึ่งที่ปราสาทพนมรุ้งในวันจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่ผู้วิจัยได้พบทั้งในปี พ.ศ. 2554 และ 2555 เช่นเดียวกับการนำชฎาของกลุ่มผู้แสดงนาฏศิลป์วางร่วมในพิธีบวงสรวงพระศิวะในงานดังกล่าวและการยืนสวดคาถาของบุคคลที่แต่งกายเป็นฤๅษีในพิธีเดียวกัน เป็นต้น แต่กรณีความเชื่อของคุณไพศาลเป็นกรณีเดียวที่ผู้วิจัยพบว่าได้มีการเชื่อมโยงที่ชัดเจนต่อการรับรู้ของกลุ่มคนท้องถิ่น และมีลักษณะของการผสมผสานสาระตามองค์ความรู้วิชาการ เช่น การเล่าถึงชื่อพญาเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 และพญาเจ้านเรนทราทิตย์วงศ์เป็นต้น (แต่ชื่อบุคคลทั้งสอง หรือสาระเกี่ยวกับการสร้างไม่ได้รับความสนใจจากคนในชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ)

ทั้งนี้ ไม่มีหลักฐานว่าบุคคลที่ถูกพาดพิงรับทราบและ/หรือเชื่อถือคำบอกเล่าตามหนังสือเล่มนี้หรือไม่ และผู้ที่เล่าถึงความเชื่อนี้มีได้ใส่ใจด้วยว่าคนเหล่านั้นเชื่อถือหรือไม่ แต่รับมาใช้อธิบายในกรณีของตนเองหรือคนรู้จักว่าสาเหตุที่ได้มาเกิด ทำงาน หรือมีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งอาจสืบเนื่องจากเคยเกิดเป็นคนที่นี่ในอดีตชาติ โดยมีการขยายรายละเอียดบ้างตามความเชื่อ

²⁵ ตามคุณลักษณะที่ระบุ บุคคลดังกล่าวชื่อ สรุเขต คาดว่าเป็นการพิมพ์ผิด

ของแต่ละบุคคล (โชติมา ยัมซิ่น, สัมภาษณ์, 22 พฤษภาคม 2554 ; จอน ฝ่องข้า, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555 ; หัตถพร คุณวงศ์, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555) ผู้วิจัยจึงเห็นว่าหนังสือเล่มนี้เป็นที่มาหรือแหล่งความรู้หลักที่อ้างอิง วาทกรรมพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน อันมีกรอบความรู้ว่าด้วยการเวียนว่ายตายเกิด และภพภูมิอื่นที่มีโซโลกมนุษย์ แต่เป็นที่อยู่ของโอปาติกะ เช่น เทวดา วิญญาณเปรต อสุรกาย ฯลฯ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในวัฏจักรเวียนว่ายตายเกิด บางครั้งมนุษย์บางคนสามารถรับรู้การดำรงอยู่ของโอปาติกะเหล่านั้นได้ผ่านการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น หรือนิมิตในลักษณะที่ถูกอ้างถึงในหนังสือได้ แม้ภายใต้การครอบงำของ วาทกรรมพุทธศาสนาแบบวิทยาศาสตร์ที่ดูเหมือนปฏิเสธความเชื่อเหล่านั้น(ว่าไม่ใช่หนทางแห่งการหลุดพ้น) และการนำเสนอองค์ความรู้ทางวิชาการที่ถือว่าเรื่องของวิญญาณเป็นความเชื่อส่วนบุคคล(หรืออาจเรียกในเชิงลบว่าความมกมาย) ไม่สามารถพิสูจน์ได้ จึงไม่สามารถนำเสนอในฐานะองค์ความรู้อย่างเป็นทางการได้ แต่พลังของวาทกรรมพุทธศาสนาแบบชาวบ้านยังดำรงอยู่ โดยเฉพาะเมื่อมีการนำเสนอวาทกรรม “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” ขึ้นมาเป็นแรงสนับสนุน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2548, น. 3) และพร้อมจะถูกนำมาใช้อธิบายในหลายกรณีที่เป็นช่องโหว่ขององค์ความรู้กระแสหลัก ดังกรณีของปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งหนังสือเล่มนี้นำเสนอส่วนที่ขาดหายไปจากองค์ความรู้โบราณสถานเขมรในไทย คือเรื่องของกลุ่มคนที่เป็นผู้ลงมือลงแรงสร้างปราสาทพนมรุ้ง (ไม่ใช่กษัตริย์ ผู้สร้าง) และจุดเชื่อมโยงระหว่างผู้สร้างในอดีตกับคนท้องถิ่นในปัจจุบัน จึงไม่น่าแปลกใจที่กลุ่มผู้มืบทบทาในการเผยแพร่หนังสือเล่มนี้คือบุคลากรในหน่วยงานรัฐด้านการศึกษาหรือกลุ่มครูในท้องถิ่น ซึ่งนับเป็นกลุ่มผู้มีความรู้ ที่ถูกคาดหวังให้เป็นแหล่งความรู้ที่ต้องเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง เพื่อถ่ายทอดต่อนักเรียนและประชาชนทั่วไปในท้องถิ่นนั่นเอง

กรอบความรู้ตามเรื่องเล่าวิญญาณคนท้องถิ่นนี้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายและคนทั่วไปในชุมชนเชิงเขาพนมรุ้งสามารถอธิบายต่อได้ด้วยตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องอ่านหนังสือเล่มดังกล่าว และยังเป็นการอ้างความผูกพันได้อย่างอิสระไม่จำกัดตามเขตปกครองใดๆ เนื่องจากเป็นความผูกพันเชิงนามธรรมพอๆ กับ “ความรักและหวงแหน” ของจิตสำนึกอนุรักษ์ในวาทกรรมโบราณสถาน จึงสามารถนำมาใช้ในการอ้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มผู้มีตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง หรือต้องมาปฏิบัติภารกิจที่ปราสาทพนมรุ้งได้อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะดำรงตำแหน่งใด หรือมาจากชุมชนใด โดยเฉพาะกลุ่มผู้ค้าจากชุมชนบุ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยตรงจากนักท่องเที่ยว ทั้งมิได้เป็นชุมชนเจ้าของปราสาทพนมรุ้งในความหมายที่อ้างถึงเขตปกครองเช่นเดียวกับกลุ่มผู้นำชุมชนบุกับตาเป็กที่ต้องปฏิบัติภารกิจเกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งโดยมิได้รับประโยชน์โดยตรง แต่กลับเป็นภาระที่ต้องรบกวนขอความร่วมมือจากผู้คนในชุมชนของตน หรือแม้แต่ใช้จ่ายงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรส่วนรวมไปเพื่อภารกิจเหล่านั้นที่มิได้สร้างประโยชน์โดยตรงต่อชุมชน

กล่าวได้ว่า เรื่องเล่าวิญญานคนท้องถิ่นนี้ มิได้เป็นเพียงความเชื่อส่วนบุคคล หากแต่เป็นวาทกรรมท้องถิ่นที่โดดเด่นขึ้นมาจากช่องโหว่ของวาทกรรมโบราณสถานเขมรในไทยที่ไม่สามารถให้คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนท้องถิ่นปัจจุบันกับปราสาทพนมรุ้งได้ และมีส่วนช่วยสร้างความชอบธรรมในการทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งของคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นที่มีได้รับการสนับสนุนความชอบธรรมในการจัดการปราสาทพนมรุ้งเท่าใดนัก (ดูรายละเอียดในบทต่อไป) นั่นเอง ทว่า วาทกรรมนี้มีพลังกำกับพฤติกรรมของผู้คนค่อนข้างน้อยเนื่องจากลักษณะของการอบความรู้ที่ถูกอ้างได้อย่างกว้างขวาง และไม่มีคนกลุ่มใดผูกขาดอำนาจในการอธิบายหรือกำหนดแนวทางปฏิบัติได้

4.7 การรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิม

เมื่อปราสาทพนมรุ้งปราศจากสาระทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับ “ผู้สร้าง” ที่คนในชุมชนท้องถิ่นยอมรับอย่างจริงจัง ขณะที่ปราสาทเมืองต่ำ ซึ่งอยู่ใกล้เคียง ไม่ปรากฏหลักฐานทางวิชาการที่จะใช้สันนิษฐานนามผู้สร้างได้ จึงไม่มีแหล่งข้อมูลที่เอื้อให้คนท้องถิ่นจินตนาการต่อ เช่น ถ้าคิดว่ามีกษัตริย์ปกครองพนมรุ้ง เมืองต่ำคงเป็นชุมชนหลักหรือตัวเมืองภายใต้ปกครองของกษัตริย์องค์เดียวกัน เป็นต้น “ช่องว่าง” การรับรู้จึงถูกเติมเต็มอีกทางด้วยการรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิมของ อบต.จรเข้มาก ภายใต้การนำของนางนภา เอี่ยมศิริ อดีตครูที่เป็นคนในชุมชน ผู้ใส่ใจกิจกรรมวัฒนธรรมและมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิมให้กลับมาเล่าขานกับในชุมชนหรือเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง เมื่อได้ดำรงตำแหน่งรองนายก อบต.จรเข้มากระหว่างปี พ.ศ. 2551 - 2555 จึงดำเนินการค้นคว้ารวบรวมตำนานเดียวกันนี้จากหลายแหล่ง เช่น หนังสือ *นิทานคำกลอนท้าวปาจิต* วิจารณ์โดยหลวงบำรุงสุวรรณ และปริวรรตโดยนฤมล ปิยวิทย์ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครราชสีมา (2538) กับหนังสือ *5 ตำนานปราสาทหิน* ของรมิดา ชาญประโคน (2552) เพื่อให้ได้รายละเอียดอย่างต่อเนื่องเป็นเรื่องเป็นราว (เนื่องจากผู้รู้รายละเอียดตำนานดังกล่าวในชุมชนบุแทบไม่เหลือแล้ว ยกเว้นตัวครูนภาที่เป็นผู้รู้คนหนึ่ง แต่เนื่องจากไม่ได้เล่าสืบต่อเป็นเวลาหลายปีแล้วจึงจดจำรายละเอียดได้ไม่ทั้งหมด) และใช้พัฒนาเป็นบทการแสดงที่ได้ขออนุญาตจัดการแสดงและเสียงเรื่องปาจิต-อรพิมขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2548 (วิสุทธิ์ หมายประโคน, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554 ; นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554) จากนั้นเว้นช่วงไปหลายปี จึงได้พัฒนาบทการแสดงให้นำเสนอสาระตามตำนานมากขึ้น โดยอาศัยความร่วมมือจากนายปิยพล วงศ์ประสิทธิ์ ชาวอำเภอประโคนชัยที่มีบทบาทในการร่วมจัดการแสดง

แสงและเสียงที่ปราสาทพนมรุ้งเมื่อ พ.ศ. 2551-2552 ในการติดต่อส่งบทให้นายวัฒน์ บุญจับ²⁶ ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและวรรณคดี กรมศิลปากร ซึ่งนายปิยพลเรียกว่า “ราชบัณฑิต” ตรวจสอบและปรับปรุงบทให้รัดกุมมากขึ้น เพื่อเพิ่มความเชื่อมั่นว่าจะได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) โดยมีการอ้างเหตุผลสำคัญของความพยายามจัดแสดงตำนานปาจิต-อรพิมว่า “ชาวบ้านดูแล้วอินกว่าเรื่องนเรนทราทิตย์ที่เป็นใครก็ไมรู้ จู่ๆ ก็โผล่มา” (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555)

กลยุทธ์หลักในการดำเนินโครงการดังกล่าวเพื่อให้ได้รับอนุมัติจากกรมศิลปากร คือ การระบุไว้ในส่วนนำของบทการแสดงว่าเป็นการเสนอตำนานปาจิต-อรพิมในฐานะนิทานพื้นบ้านที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในอดีตซึ่งควรได้รับการอนุรักษ์ไว้ โดยไม่ได้แย้งกับองค์ความรู้ทางวิชาการที่ถือว่าเป็นความจริง อันเป็นการยอมลดความน่าเชื่อถือของตำนานที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนลง แต่เมื่อมีโอกาสนำเสนอต่อคนในชุมชน ผู้เกี่ยวข้องเลือกใช้ท่าทีแบบกำกวม เช่น ในงานบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำปี พ.ศ. 2555 พิธีกรใช้ช่วงระหว่างรอการประกอบพิธีเล่าถึงตำนานปาจิต-อรพิมที่มีการจัดแสดงไปแล้วว่าแม้กรมศิลปากรถือว่าเป็นนิทาน แต่เป็นสิ่งที่บรรพชนของชาวชุมชนเชื่อว่าจริง และใครจะเชื่ออย่างไรย่อมเป็นสิทธิของคนผู้นั้น (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2555) หรือมีการระบุว่า

อยากทำสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของประโคนชัย ใช้ปราสาทเป็นสื่อกลางให้คนรุ่นหลังได้สืบทอด อย่างตำนาน เทพนิยาย ไม่รู้ว่าจริงคือยังไง แต่เป็นเรื่องเล่าที่ทำให้ปราสาทมันนุ่มนวลน่าสนใจ ข้อมูลวิชาการเป็นแค่ข้อสันนิษฐานจากวัตถุที่เหลืออยู่ แต่ไม่มีวัฒนธรรมประเพณีหรือจิตวิญญาณ (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) เป็นต้น

การดำเนินการนี้สะท้อนถึงความพยายามช่วงชิงความหมายของตำนานซึ่งเคยถูกลบเลือนความสำคัญตามวาทกรรมโบราณสถาน ให้กลับมามีความสำคัญในฐานะวรรณกรรมท้องถิ่นที่อาจแฝงสาระทางประวัติศาสตร์ไว้ตามวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส ซึ่งจะช่วยเพิ่มความสำคัญให้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของตำนานหรือความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับปราสาทขอมในพื้นที่ โดยอาจได้รับแรงสนับสนุนจากกระแสการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทย ซึ่ง

²⁶ เป็นบุคคลที่นายปิยพล วงศ์ประสิทธิ์ ผู้กำกับการแสดงแสงและเสียงชุดท้าวปาจิต-นางอรพิม ระบุชื่อไว้ใน เอกสารประกอบการแสดงแสงเสียงชุดท้าวปาจิต-นางอรพิม ณ ปราสาทเมืองต่ำอำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์ ปี พ.ศ.2556 แต่ไม่มีผู้เกี่ยวข้องในชุมชนบุเคยพบตัวจริง

ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 มีการนำมาส่งเสริมให้ใช้ในงานพัฒนาชุมชน และและ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ต่างๆ อย่างแพร่หลาย ต่อเนื่องด้วยแรงกระตุ้นจากอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของยูเนสโกตั้งแต่ พ.ศ. 2546 ให้เห็นความสำคัญของมรดกกลุ่มนี้มากขึ้น²⁷ โดยมีมติคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้ใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” และจัดให้วรรณกรรมพื้นบ้านเป็นหมวดหนึ่งจากทั้งหมด 7 หมวด (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2558, น. 6-7) พร้อมทั้งจัดให้มีการขึ้นทะเบียนมรดกกลุ่มนี้ในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2552 เป็นต้นมา (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2552, น. 4) อันเป็นการยกฐานะวรรณกรรมพื้นบ้านให้เป็นสิ่งที่คุณค่าสำคัญควรได้รับการถ่ายทอดสืบต่อแก่คนรุ่นต่อไป แทนการถูกลืมเลือนในฐานะ “เรื่องไม่จริง” อย่างที่เคยเป็นมาในชุมชน

นับจากการจัดแสดงครั้งแรก (พ.ศ. 2548) โดยมีการจัดแสดงอีก 2 ครั้งในปี พ.ศ. 2554 และ พ.ศ. 2556 (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554) เป็นเวลา 6 ปี ผู้วิจัยได้รับฟังคำบอกเล่าจากชาวบ้านในชุมชนเรื่อง “เจ้าแม่อรพิม” ที่เขาพนมรุ้ง บันดาลให้หลวงพ่อไสว เจ้าอาวาสวัดปราสาทพนมรุ้งป่วยเรื้อรังว่า

(เจ้าแม่อรพิม) ทำให้หลวงพ่อไสวไม่สบาย ปวดหัว รักษาอย่างไรก็ไม่หาย ยายไปดูหมอ (เข้าทรง)ที่บ้านโคกสูง(บ้านหนองบัวรายไม่มีคนทรง)ได้ความว่าท่านใช้น้ำในสระ(บนเขาในเขตปราสาทพนมรุ้ง)จนหมด เจ้าแม่อรพิมเลยไม่พอใจ จึงต้องเชิญขึ้นศาล ตอนเชิญต้องเอาดนตรีพื้นบ้าน-กันตรึมบ้านบุไปเล่น แห่มาเมื่อต้นๆ เดือนมีนาคมที่ผ่านมา (เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554)

จากนั้น วันที่ 15 เมษายน 2555 ผู้วิจัยไปดูที่ศาลเจ้าพ่อพนมรุ้งในบริเวณป่าหลังวัดปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2552 และติดตั้งป้ายชื่อ “เจ้าพ่อพนมรุ้ง” หน้าเทวรูปพระศิวะ ได้พบว่ามีกระติบฐานเทวรูปสตรีพร้อมป้ายชื่อ “เจ้าแม่พนมรุ้ง”²⁸ ซึ่งยังไม่มีให้เห็นในช่วงสำรวจภาคสนามครั้งแรกวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2554 และในการสัมภาษณ์,ผู้เกี่ยวข้องก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏ

²⁷ จากเดิมซึ่งได้มีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานรัฐ ทำหน้าที่ศึกษาค้นคว้า อนุรักษ์ ส่งเสริม เผยแพร่ พื้นฟูและพัฒนาวัฒนธรรมไทย รวมถึงวัฒนธรรมพื้นบ้าน ตั้งแต่ พ.ศ.2522 เป็นต้นมา ประกอบกับมีการนำประเพณีและวรรณกรรมท้องถิ่นไปใช้การพัฒนาชุมชน จนกลายเป็นกระแสนิยมด้วย

²⁸ ผู้ให้ข้อมูลยืนยันว่า ป้ายชื่อเจ้าแม่พนมรุ้งหมายถึงเจ้าแม่อรพิม (เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554; เสือย เมอะประโคน, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554)

การพูดถึงเจ้าแม่อรพิมมาก่อน (มีเฉพาะการพูดถึงเรื่องเล่าตำนานปาจิต-อรพิมว่า อรพิมเคยอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้ง แต่ตอนนั้นไม่มีพิธีกรรมหรือการดำเนินการใดเกี่ยวกับอรพิมในชุมชน)

ผู้วิจัยมองว่าการปรากฏของ “เจ้าแม่อรพิม” น่าจะเป็นสิ่งแสดงถึงการตอบรับการรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิมในรูปแบบของการแสดงแสงเสียงที่ทำให้ตำนานไม่ใช่เรื่องเหลวไหลที่ควรเลิกลำเลียงอีกต่อไป กล่าวอีกนัยคือ การรื้อฟื้นตำนานดังกล่าวเอื้อให้กับกลุ่มผู้รู้วัฒนธรรมท้องถิ่นมี “อำนาจ” เพิ่มขึ้นในการให้คำอธิบายและกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง (รวมถึงวัดปราสาทพนมรุ้ง) หลังจากถูกแทนที่ด้วยคำอธิบายและแนวปฏิบัติตามวาทกรรมโบราณสถานที่พ่วงมากับองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญไปนาน อย่างไรก็ตาม อำนาจในการเล่าเรื่องดังกล่าวยังคงถูกจำกัดภายใต้วาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งผู้เกี่ยวข้องต้องอาศัยอำนาจผู้เชี่ยวชาญอีกกลุ่ม คือผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมของกรมศิลปากร มาใช้สร้างการยอมรับจนได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากรด้วย และจัดกิจกรรมตามแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งเน้นขายบัตรแก่นอกชุมชน (กลุ่มเป้าหมายคือเจ้าหน้าที่รัฐและผู้สนใจในอำเภอประโคนชัย) ให้มาร่วมกิจกรรมรับประทานอาหารเย็นพร้อมนั่งชมการแสดง จึงจำกัดความสนใจของคนในชุมชนทั้งสอง ที่ไม่พร้อมในการจ่ายค่าเข้าชม แม้อาจยืนชมจากนอกเขตที่จัดชั้นโถงปูเสื่อให้ผู้มีบัตรได้ แต่ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกด้อยกว่าคนที่นั่งทานอาหาร จึงยากที่จะยืนชมอย่างสบายใจ ทำให้มีพลังจำกัดในการสร้างความผูกพันของผู้คนในชุมชนต่อมรดกผ่านกิจกรรมดังกล่าว และไม่สามารถยับยั้งในการปฏิบัติตามวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมได้ จนกลายเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการนำวัฒนธรรมดั้งเดิมไปปรับใช้การท่องเที่ยวโดยไม่คำนึงถึงวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แท้จริง ไม่ต่างกับที่ทางจังหวัดกระทำต่อปราสาทพนมรุ้งในการจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งและการแสดงแสงและเสียง) ควบคู่ไปกับความชื่นชมของคนภายนอกชุมชนต่อการรื้อฟื้นวัฒนธรรมท้องถิ่นมานำเสนอ อันเป็นบทเรียนสำหรับการส่งเสริมการจัดการโบราณสถานโดยกลุ่มคนท้องถิ่นซึ่งจะนำเสนอต่อไปในบทที่ 7

กล่าวโดยสรุป อำนาจของวาทกรรมโบราณสถานแบบประชานิยม ที่ยังคงยึดถือกรอบความรู้เดิมว่าด้วยอำนาจปกครองของเมืองพระนครครอบคลุมดินแดนอีสานในฐานะผู้ใต้ปกครอง เมื่อมีข้อเสนอว่าด้วยนเรนทราทิตย์เป็นผู้ปกครองเมืองในอีสาน ภายใต้กรอบความรู้ใหม่ว่าด้วยการปกครองแบบมณฑลของเมืองพระนครที่เป็นศูนย์กลางอำนาจในขณะนั้น ทำให้ประวัติศาสตร์ทางการของปราสาทพนมรุ้งในประเด็นผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง ถูกคนท้องถิ่นปฏิเสธไม่รับรู้ ขณะที่ยอมรับองค์ความรู้ส่วนอื่น และภายใต้ช่องโหว่ขององค์ความรู้ตามวาทกรรมโบราณสถาน ผู้คนท้องถิ่นได้หวนกลับไปสู่พื้นฐานดั้งเดิมคือความเชื่อในพุทธศาสนาว่าด้วยวิญญูสงสารหรือการเวียนว่ายตายเกิดแทน และการรื้อฟื้นตำนานที่เล่าถึงอดีตยุคขอมอย่างปาจิต-อรพิม เพื่อสร้าง

ความชอบธรรมให้กับความเป็นเจ้าของของคนท้องถิ่นต่อมรดกสำคัญในท้องถิ่น ซึ่งเป็นวาทกรรมท้องถิ่นที่เอื้ออำนวยให้กลุ่มผู้รู้วัฒนธรรม-ความเชื่อในท้องถิ่นมีอำนาจมากขึ้นในการกำหนดแนวปฏิบัติที่เหมาะสมต่อมรดก

บทที่ 5

โบราณสถานกับชุดความหมายใหม่ที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในท้องถิ่น

บทนี้ต้องการนำเสนอให้เห็นว่า ภูมิสถาปัตย์ประสบความสำเร็จอย่างมากในการนำเสนอชุดความหมายใหม่ว่าด้วยโบราณสถานให้เป็นที่ยอมรับในท้องถิ่น ผ่านการสถาปนาองค์ความรู้ว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานพร้อมแนวทางปฏิบัติที่สร้างเสริมอำนาจให้กับภูมิสถาปัตย์ในฐานะผู้เชี่ยวชาญ และลดทอนความชอบธรรมของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นโดยรวม ให้กลายเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีความรู้ ขาดจิตสำนึก และไม่สามารถปกป้องรักษาโบราณสถานวัตถุได้ จากนั้นได้สร้างพันธมิตรเป็นกลุ่มผู้นำชุมชนตาเป็กในการจัดการความขัดแย้งกับผู้นำชุมชนบุ ส่งผลให้เกิดการแบ่งแยกจุดยืนของกลุ่มผู้นำและคนทั่วไปในชุมชนทั้งสองเกี่ยวกับสถานะความเป็นเจ้าของร่วมในมรดกของชาติแห่งนี้

5.1 การสถาปนาองค์ความรู้ว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถานพร้อมแนวทางปฏิบัติที่สร้างเสริมอำนาจให้กับหน่วยงานรัฐ

ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดคิดรักษาหินจำหลักกลดลายไว้มิให้เปื้อนอันตราย และมีประกาศห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดมานำเอาไปจากที่เดิม...ตรัสสั่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดจัดการส่ง (พระพุทธรูปนาคปรกศิลาที่พบที่ปราสาทเมืองต่ำ) ไปเก็บรักษาไว้ยังวัดสุทธจินดา (บริบาลปริทัศน์, ชุน, 2531, น. 37-เพิ่มข้อความในวงเล็บโดยผู้วิจัย)

ข้อความใน *จดหมายเหตุการเสด็จตรวจโบราณวัตถุสถาน มณฑลนครราชสีมา ของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2472* นี้แสดงถึงช่วงเริ่มต้นของการสถาปนาองค์ความรู้แบบผู้เชี่ยวชาญต่อ “ของโบราณ” หรือ “ซากอดีต” ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสยาม หน่วยงานรัฐที่มีภารกิจในการผลิตความรู้ว่าด้วยแนวทางจัดการโบราณสถาน ซึ่งสืบต่อมาถึงภูมิสถาปัตย์ตราบจนปัจจุบัน

จากการทบทวนงานศึกษาพัฒนาการของการจัดการโบราณสถานและ/หรือทรัพยากรทางโบราณคดีในสังคมไทย พบว่าการสถาปนาแนวทางจัดการมรดกโบราณคดีของไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ใช้การจัดตั้งหน่วยงานรัฐที่เป็นแหล่งรวมผู้เชี่ยวชาญ และออกกฎหมายให้อำนาจหน่วยงานนั้นทำหน้าที่ผู้พิทักษ์มรดกแทนคนทั่วไปมาโดยตลอด เริ่มจากการออกประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2466 และ

ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการหอสมุดสำหรับพระนคร ทำหน้าที่อำนวยการตรวจตราของโบราณและให้ข้าหลวงเทศาภิบาลและเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่นรับผิดชอบงานตรวจตราของโบราณโดยตรง ภายใต้แนวคิดที่ว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นหลักฐานสำหรับการสืบค้นหาความรู้เรื่องราวในอดีต อันเป็นประโยชน์และเกียรติยศของบ้านเมือง (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 66) ทั้งนี้ ทรงโปรดเกล้าให้แยกงานช่างประณีตศิลป์ เช่น การซ่อมวัดและหล่อพระจากกระทรวงโยธาธิการ กับงานในกรมพิพิธภัณฑสถานจากกระทรวงธรรมการ รวมกันตั้งเป็นกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2454 มีภารกิจหลักคือดูแลงานช่างและงานด้านพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงประกาศยุบกรมศิลปากรรวมกับคณะกรรมการหอสมุดสำหรับพระนคร จัดตั้งเป็นหน่วยงานใหม่คือ ราชบัณฑิตยสถานเมื่อ พ.ศ. 2469 ประกอบด้วย 3 แผนก คือแผนกศิลปากร สำหรับบำรุงวิชาช่าง แผนกวรรณคดี สำหรับบำรุงวิชาหนังสือ และแผนกโบราณคดี สำหรับบำรุงความรู้เรื่องโบราณ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2518, น. 3) ทำให้เกิดหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถานโดยตรง จากนั้น หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 แล้ว รัฐบาลจึงได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นใหม่ในวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 รับโอนงานจากราชบัณฑิตยสถาน¹ มีหน่วยงานย่อยทำหน้าที่รับผิดชอบการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุคือกองโบราณสถานและโบราณวัตถุ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นกองโบราณคดี (นิคม มุสิกคามะ, 2532ก, น. 24) และมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอีกหลายครั้ง ปัจจุบันคือสำนักโบราณคดี

จากนั้นเป็นต้นมา กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักของประเทศไทย ทำหน้าที่ดูแลจัดการโบราณสถานวัตถุ และการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอื่นๆ ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงส่วนราชการภายในกรมตามยุคสมัยอีกหลายครั้ง แต่ภารกิจหลักยังคงเป็นการทำนุบำรุงรักษาอนุรักษ์ฟื้นฟู ส่งเสริมสร้างสรรค์ และเผยแพร่มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติทั้งด้านช่างประณีตศิลป์ งานประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน งานวรรณกรรม หอสมุด จดหมายเหตุ และงานด้านนาฏศิลป์ดนตรี มาจนถึงปัจจุบัน โดยในส่วนของโครงสร้างองค์ความรู้/คำอธิบายประวัติศาสตร์ชาติที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานวัตถุ มีหน่วยงานหลัก 3 หน่วยงานคือ (1) สำนักงานโบราณคดี ทำหน้าที่สำรวจขุดค้น

¹ เนื่องจากงานของราชบัณฑิตยสถาน มีทั้งด้านการวิจัยและปฏิบัติการ ทำให้ดำเนินการยุ่งยากในทางปฏิบัติ จึงได้แยกออกเป็นสองส่วนคือ (1) ราชบัณฑิตยสถาน ทำหน้าที่เป็นสถาบันในการศึกษาค้นคว้าและวิจัยความรู้ระดับสูงสาขาต่างๆ (2) กรมศิลปากร (นิคม มุสิกคามะ, 2532ก, น. 65) ซึ่งในปี พ.ศ. 2558 ได้มีการเปลี่ยนชื่อ “ราชบัณฑิตยสถาน” กลับไปเป็น “ราชบัณฑิตยสภา” อีกครั้ง ตามพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2558 (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 132 ตอนที่ 10ก วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2558 หน้า 1)

แหล่งโบราณคดีและตีความหมายหลักฐานทางโบราณคดี (2) กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์² ทำหน้าที่ค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัย แปล เรียบเรียง ตรวจสอบ ชำระเอกสารทางด้านวิชาการด้านภาษา วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และจารีตประเพณี รวมถึงการแปลจารึก ภาษาโบราณ (3) สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทำหน้าที่เป็นแหล่งรวมมรดกศิลปวัฒนธรรม จัดหมวดหมู่ ทำบัญชี และศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์ และวิจัย โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และวัตถุทางชาติพันธุ์ สำหรับการจัดการ โบราณสถานวัตถุมีสำนักศิลปากรที่ 1-15 เป็นหน่วยงานกลางในแต่ละเขตรับผิดชอบ (กฎกระทรวง แบ่งส่วนราชการ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. 2554 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 128 ตอนที่ 38ก วันที่ 20 พ.ค.2554 หน้า 27-36) เช่น สำนักศิลปากรที่ 12 ตั้งอยู่ที่อำเภอพิมาย จังหวัด นครราชสีมา รับผิดชอบภารกิจกรมศิลปากรในเขตจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ และสุรินทร์ สำนักศิลปากรที่ 11 ตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี รับผิดชอบเขตจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ศรีสะเกษ ยโสธร มุกดาหาร เป็นต้น

การวางรากฐานสำคัญของแนวทางการอนุรักษ์มรดกโดยผู้เชี่ยวชาญเป็นที่ประจักษ์ ชัดเจนเมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสยามในปี พ.ศ. 2469 และทรงบัญญัติศัพท์ใหม่ว่า “โบราณสถาน” และ “โบราณวัตถุ” พร้อมแนวทางการดูแลรักษา ที่แตกต่างไปจากธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมไทยในช่วงก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ สงวนรักษาสิ่งเหล่านั้นในฐานะในฐานะหลักฐานของอดีต ที่กลายเป็นสิ่งมีคุณค่าในตัวเองเนื่องจากหลักฐาน ที่ใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบกับหลักฐานอื่นๆ แล้วประกอบสร้างขึ้นเป็นสาระความรู้ได้เรื่อยๆ แม้ ผ่านการศึกษาไปแล้วจากนักวิชาการบางคนด้วยวิธีการหรือเทคโนโลยีบางอย่างยังอาจเป็นแหล่ง ความรู้ให้นักวิชาการคนอื่นมาศึกษาด้วยวิธีการหรือเทคโนโลยีที่แตกต่างจนได้สาระความรู้เพิ่มเติม ดัง กรณียภาพสลักผนังที่ปราสาทนครวัดมีการศึกษาจากภาพที่เห็นด้วยตาเปล่าจากนักวิชาการที่เน้น การศึกษาบางประเด็นหลายชิ้นงาน เช่น การศึกษาโลกทัศน์ทางศาสนาของ Roveda (1999), Mannikka (1996) และ วรรณวิภา สุนต์ตา (2546), การศึกษาลักษณะธงของ มนตรี ชมจินตสุข (2547) เป็นต้น หรือ งานศึกษาลวดลายที่ยังไม่เสร็จของรุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2551) ที่อาศัย ปราสาท 6 แห่งในอีสาน ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทตาเมือนธม ปราสาท เปือยน้อย ปราสาทบ้านพลวงและปราสาทพนมวัน ซึ่งล้วนผ่านการบูรณะด้วยวิธีอนาสติโลซิสแล้วเป็น แหล่งข้อมูลในการพัฒนาข้อเสนอว่าด้วยระบบการจัดการงานสร้างปราสาทในสมัยนั้นว่ามีแนวคิด สำคัญในการให้ความสำคัญกับทิศ และลำดับชั้น ฐานันดรศักดิ์ โดยมีกลุ่มช่างผู้ชำนาญที่เดินสายไป สร้างในที่ต่างๆ ในระยะแรกเมื่อส่วนสำคัญที่ใช้ประดิษฐานรูปเคารพหลักเสร็จก็ย้ายไปสร้างที่อื่นต่อ

² เป็นหน่วยงานที่สืบทอดภารกิจมาจากแผนกวรรณคดี ของราชบัณฑิตยสภา

โดยสันนิษฐานว่าการเคลื่อนย้ายสถานที่สร้างเป็นไปตามคำสั่งสร้างของผู้มีอำนาจปกครองบ้านเมือง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2551, น. 104, 109-113) เป็นต้น

การสงวนรักษาวัตถุสถานที่เป็นหลักฐานอดีตมิให้เสื่อมสภาพตามธรรมชาติหรือถูกปรับเปลี่ยนไปตามความนิยมของผู้คนร่วมสมัยจึงเป็นแนวทางพื้นฐานในการจัดการโบราณสถาน/วัตถุ ซึ่งแตกต่างเป็นตรงกันข้ามกับธรรมเนียมปฏิบัติเดิม ที่นิยมสร้างพอกตามรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยนิยมในช่วงบูรณปฏิสังขรณ์ ส่งผลให้การสถาปนาแนวทางจัดการโบราณสถานแบบใหม่ ได้มุ่งเน้นการตอกย้ำถึงความ “ไม่ถูกต้อง” ของวิธีการจัดการตามธรรมเนียมปฏิบัติเดิมดังกล่าว และตั้งมั่นอยู่บนกรอบความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ โดยมุ่งหวังให้คนทั่วไปเรียนรู้และปฏิบัติตาม ดังปรากฏของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่แสดงแก่เทศาภิบาลมณฑลในปี พ.ศ. 2473 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการรักษาโบราณสถานวัตถุเป็นประเด็นละเอียดอ่อนที่ทำให้วิธีการสงวนรักษาของหน่วยงานรัฐ มีพื้นฐานจากการแยกของโบราณที่ควรสงวนออกจากวิถีปฏิบัติทั่วไป ซึ่ง “มักมีบุคคลภายนอกคร่ำครวญว่าเพิกฤศในการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามของโบราณ” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2518, น. 20) และระบุให้วิถีปฏิบัติทั่วไปเป็นสิ่งผิด เช่น

ในเรื่องนี้ทางเสียที่ต้องป้องกันก็มีอยู่ ด้วยในการปฏิสังขรณ์บางรายผู้ทำมักชอบรื้อหรือแก้ไขแบบอย่างของเดิมเปลี่ยนแปลงไปตามชอบใจตน จนเสียของโบราณ...วัดโบราณที่ทำการปฏิสังขรณ์นั้น มักมีผู้ศรัทธาสร้างสิ่งต่างๆ เพิ่มเติมของโบราณ ดังเช่น สร้างพระเจดีย์ย่อมๆ ขึ้นบรรจุอัฐิธาตุของญาติวงศ์ เป็นต้น ของที่สร้างเพิ่มเติมเช่นว่านี้ ไม่ควรจะสร้างขึ้นในอุปการใกล้ชิดกับของโบราณที่ดั้งเดิม ด้วยอาจพาให้ของโบราณเสียสง่าและไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้สร้างเพราะต่อไปภายหน้ามีใครมาปฏิสังขรณ์วัดนั้นอีก เขาก็อาจจะรื้อเสียด้วยเห็นกีดขวาง (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2518, น. 20-23)

ดังนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญเป็นการเฉพาะในการดูแลจัดการโบราณสถานวัตถุด้วย ทำให้มีการจัดตั้ง/กำหนดภารกิจดูแลโบราณสถานวัตถุให้กับหน่วยงานรัฐในช่วงเวลาต่างๆ ได้แก่ คณะกรรมการหอสมุดสำหรับพระนคร (พ.ศ. 2466) ราชบัณฑิตสภา (พ.ศ. 2469 - 2478) และ กรมศิลปากร (พ.ศ. 2454 - 2469 และ พ.ศ. 2476 - ปัจจุบัน) ตามลำดับ ซึ่งหน่วยงานรัฐดังกล่าวเมื่อถูกกล่าวถึงโดยคนรุ่นปัจจุบันมักเรียกรวมกันว่ากรมศิลปากร ในฐานะที่สืบทอดสถานภาพของหน่วยงานตัวแทนของรัฐบาลในการพิทักษ์สมบัติของชาติ กรอบความรู้และแนวทางดำเนินการต่อกันมา โดยมีกฎหมายให้อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตั้งแต่การประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ประกาศขอบเขตโบราณสถาน การควบคุม/ป้องกันการลักลอบค้าโบราณวัตถุ

และ การบริหารจัดการโบราณสถานในลักษณะต่างๆ เช่น การบูรณะ การควบคุมการเข้า-ออกและการทำกิจกรรมในพื้นที่โบราณสถาน เป็นต้น

แนวทางการจัดการโบราณสถานที่ถูกกำหนดไว้ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ คือ การขึ้นทะเบียน สำรวจ และบูรณะ ยังเป็นสิ่งที่กรมศิลปากรยึดถือสืบทอดมาจนปัจจุบัน และมีผู้วิเคราะห์ว่าแม้จะเป็นช่วงก่อนการออกกฎบัตรนานาชาติอย่างกฎบัตรเฮเธนส์ หรือกฎบัตรเวนิซ แต่แนวทางดังกล่าวจัดได้ว่าคล้ายคลึงกับกระบวนการที่กำลังได้รับความนิยมในตะวันตกขณะนั้น (กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 68) คือการยึดหลักในการสงวนรักษาตามรูปแบบดั้งเดิมและการรักษาสภาพแวดล้อมของโบราณสถานเป็นสำคัญ ซึ่งการดำเนินงานในช่วงต้นยังอาศัยแนวทางของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศที่ว่า ไม่ซ่อมแซมโบราณสถาน แต่คำจูนไว้ด้วยไม้หรือหินที่เป็นวัสดุประเภทเดียวกัน ในลักษณะที่ไม่จำหลักกลดลายเพื่อให้รู้ได้ว่าเป็นของใหม่ หรือเรียกการบูรณะแบบนี้ว่า การค้ายัน (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 94) ต่อมาเมื่อพบว่าหลังใช้วิธีการนี้กับโบราณสถานประเภทอิฐที่สอดินโคลนกลับผุพังหลายภายในเวลา 4-5 ปี จึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการไปสู่การขุดแต่งและซ่อมแซมรูปทรงสถาปัตยกรรมมากขึ้น จนถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่เหมาะสมที่มอบอำนาจให้คนเดียวหรือ 2-3 คนที่เป็นช่างเทคนิคที่มีความชำนาญด้านการก่อสร้างเท่านั้นเป็นผู้รับผิดชอบ จึงได้มีการปรับเปลี่ยนตามแนวทางของกฎบัตรสากลอย่างกฎบัตรเวนิซ ที่นำมาใช้ในปี พ.ศ. 2516 โดยกำหนดให้งานศึกษารูปแบบโบราณสถานเป็นของนักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ ดำเนินการ ส่วนงานบูรณะโบราณสถานให้เป็นความรับผิดชอบของกลุ่มช่างหลายสาขาวิชา และมีได้ดำเนินการเพียงการรักษาหลักฐานทางโบราณคดีเท่านั้น หากยังขยายสู่การตกแต่งภูมิทัศน์และการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถานด้วย (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 96)

ในกรณีปราสาทเขมร นอกจากมีรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมโดดเด่น เป็นที่น่าตื่นตาตื่นใจแก่ผู้พบเห็นแล้ว วัสดุหลักในการก่อสร้างคือหินทรายยังเอื้อต่อการคงสภาพดั้งเดิมของปราสาท และการบูรณะให้คืนสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ด้วยเทคนิคคอนกรีตไลซิส ซึ่งส่งผลให้สามารถจัดการท่องเที่ยวได้สะดวกในระยะต่อมาที่ต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว ขณะเดียวกันเป็นวิธีการที่ต้องอาศัย ความรู้ ผู้เชี่ยวชาญ เวลา ทุนและแรงงานจำนวนมาก ในการดำเนินการบูรณะปราสาทแต่ละแห่ง จนกลายเป็นความชอบธรรมให้หน่วยงานรัฐอย่างกรมศิลปากรในฐานะผู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการบูรณะ สำหรับโบราณสถานขนาดใหญ่อย่างปราสาทพิมาย ปราสาทพนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ ได้มีการจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อตอบสนองเป้าหมายด้านการพัฒนาเศรษฐกิจการท่องเที่ยว พร้อมกับการควบคุมจัดการอย่างใกล้ชิดขณะที่ปราสาทอื่นเช่น ปราสาทเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น ปราสาทภูมิโปน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ฯลฯ แม้อยู่ภายใต้อำนาจของกรมศิลปากรที่มีการแบ่งความรับผิดชอบให้สำนักงานประจำภูมิภาคดูแล โดยไม่มีการควบคุมใกล้ชิด แต่มีการตรวจตราเป็นระยะ ทำให้ยัง

รักษาแนวทางจัดการภายใต้กรอบคิดแบบการจัดเป็นอุทยานให้เกี่ยวขมเช่นกัน ดังนั้นสถานภาพหลักของโบราณสถานในช่วงต้นจึงเป็น “สมบัติของชาติ” อันมีกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานตัวแทนในการครอบครองหรือแสดงความเป็นเจ้าของ แทนการดูแลรักษาของผู้คนในละแวกใกล้เคียงอย่างที่เคยเป็นมา ไม่ว่าผู้คนเหล่านั้นเคยเลือกดูแลรักษาอย่างปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ หรือปล่อยทิ้งร้างให้ทรุดโทรมผู้พึงตามธรรมชาติหรือถูกขุดค้นทำลายด้วยฝีมือมนุษย์อย่างปราสาทปลายบัด กุฏิฤๅชี หนองบัวราย ฯลฯ ก็ตาม

5.2 โบราณสถานในระบบราชการกับเกณฑ์กำหนดความเป็นเจ้าของมรดกตามเขตปกครอง

ปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขาอันมีเส้นทางหลักในการขึ้นชมปราสาทจากสองทิศทางคือเส้นทางผ่านอำเภอนางรองขึ้นเขาทางทิศตะวันตก และเส้นทางผ่านอำเภอประโคนชัยขึ้นเขาทางทิศตะวันออก แยกผู้ใหญ่จากต่างถิ่นอาจเลือกติดต่อผ่านข้าราชการในอำเภอนางรองหรืออำเภอประโคนชัยก็ได้ เพื่อให้จัดเตรียมการต้อนรับและนำทางขึ้นสู่ปราสาทพนมรุ้งดังปรากฏความทรงจำของคนท้องถิ่นว่าด้วยการเสด็จเยือนของสมเด็จพระเจ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเมื่อ พ.ศ. 2463³ ใช้เส้นทางผ่านอำเภอประโคนชัย (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540ข, น. 19) ส่วนการเสด็จเยือนของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในปี พ.ศ. 2472 ใช้เส้นทางผ่านอำเภอนางรอง (บริบาลบุรีภัณฑ์, ขุน, 2531, น. 37) เป็นต้น ในการเยือนแต่ละครั้ง นอกจากเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการจังหวัดและข้าราชการระดับสูงในเมือง/จังหวัด-อำเภอแล้ว ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชนเชิงเขาย่อมเป็นกำลังสำคัญในการจัดเตรียมที่พัก อาหาร ใ้รับเสด็จและจัดการแสดงต้อนรับ อันเป็นเหตุการณ์สำคัญที่เอื้อให้ชาวชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ ตลอดจนชาวอำเภอนางรองและอำเภอประโคนชัยล้วนยึดถือว่าปราสาทพนมรุ้งในอดีตเป็นมรดกของท้องถิ่นตน สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่ชุมชนโดยรอบสามารถเข้าใช้พื้นที่ป่าเขาพนมรุ้งและเข้าถึงปราสาทพนมรุ้งได้อย่างอิสระตามวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา โดยมีได้มีการกีดกันหรือแบ่งแยกในแง่ความเป็นเจ้าของแต่อย่างใด

³ จากรายงานตรวจราชการมณฑลภาคอีสานและนครราชสีมาส่วนว่าด้วยการเมืองและการพรรณนาทั่วไปในเดือนธันวาคม 2469 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ระบุถึงการเสด็จเยือนหลายจังหวัดในภาคอีสาน เช่น นครราชสีมา สุรินทร์ ยโสธร นครพนม ฯลฯ โดยพาดพิงถึงบุรีรัมย์ด้วย แต่มิได้มีคำบรรยายรายละเอียดว่าเสด็จสถานที่ใดบ้าง (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2524, น. 46-89) แสดงให้เห็นว่าความทรงจำของผู้ให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนในแง่ช่วงเวลา แต่เป็นไปได้ที่มีการเสด็จเยือนจังหวัดบุรีรัมย์และกลุ่มคนท้องถิ่นได้ถวายเป็นการต้อนรับ ทว่าผู้วิจัยไม่พบหลักฐานยืนยันว่ามี(หรือไม่มี)การเสด็จถึงปราสาทพนมรุ้ง

จากบันทึกของ อายมอนิเยร์ที่สำรวจโบราณสถานในช่วงปี พ.ศ. 2428 ระบุว่า“ท้องถิ่นที่ตั้งโบราณสถาน(ปราสาทพนมรุ้ง)นี้อยู่ใกล้แนวเขตอำเภอนางรองกับอำเภอประโคนชัย แต่อยู่ใน **อำเภอหลัง**” (Aymonier, 1999, p. 158-เน้นตัวหนาและเพิ่มข้อความในวงเล็บโดยผู้เขียน) แต่การขึ้นทะเบียนปราสาทพนมรุ้ง⁴ เป็นโบราณสถานสำหรับชาติโดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 ระบุว่าตั้งอยู่ที่อำเภอนางรอง ตำบลตาเป็ก เนื่องจากการดำเนินการขึ้นทะเบียนในช่วงนั้นเป็นไปตามข้อมูลนำเสนอจากกรมการจังหวัด (อดิศักดิ์ เชื้อรัตน์, 2531, น. 24) และปราสาทพนมรุ้งเป็นปราสาทโบราณที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่เมื่อยังขึ้นต่อเมืองโคราช(นครราชสีมา) ดังปรากฏในประวัติการตั้งถิ่นฐานบ้านตาเป็กว่า ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ทวดทองทวดเถียนเดินทางมาจากสุรินทร์เพื่อเที่ยวชมปราสาทเขาพนมรุ้ง (พาด สมัยกุล, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2554) จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่จะเป็นการแจ้งข้อมูลผิดพลาด เนื่องจากมีการขึ้นทะเบียนปราสาทเมืองต่ำกุฏิภูมิและสระเพลงในตำบลจรเข้มาก อำเภอตลุง (ประโคนชัย) ในประกาศเดียวกันด้วยอันแสดงให้เห็นว่ามีการนำเสนอรายชื่อโบราณสถานสำคัญจากทั้งสองอำเภอ แต่อาจเป็นไปได้ว่าการปรับเปลี่ยนเขตปกครองท้องที่หลายครั้งในช่วง 50 ปี หลังจากการสำรวจครั้งนั้นของอายมอนิเยร์ส่งผลต่อขอบเขตพื้นที่ปกครองของอำเภอนางรองและประโคนชัย ทำให้ปราสาทพนมรุ้งเปลี่ยนเป็นตั้งอยู่ในเขตอำเภอนางรองตามการแจ้งของกรมการจังหวัดดังกล่าวและเป็นที่ยึดถืออย่างต่อเนื่องมาจนในปี พ.ศ. 2539 เมื่อตั้งอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จึงแยกขอบเขตพื้นที่ปกครองของอำเภอนางรองส่วนหนึ่งรวมถึงปราสาทพนมรุ้งออกเป็นเขตปกครองของอำเภอเฉลิมพระเกียรติ และเป็นที่ยึดถือมาจนปัจจุบันของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ตามเขตปกครองปัจจุบัน พื้นที่ป่าเขาพนมรุ้งเป็นทรัพยากรในเขตปกครองของ 5 ตำบลในอำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอประโคนชัย โดยตำบลจรเข้มากมีเขตปกครองครอบคลุมบริเวณเชิงเขาด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ แต่ไม่ครอบคลุมเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและสิ่งปลูกสร้างด้านหน้าอุทยานฯ รวมถึงวัดปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งล้วนอยู่ในเขตปกครองของตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ (ดูภาพที่ 3.1 หน้า 60)

⁴ ในขณะนั้นคนท้องถิ่นเรียกปราสาทบนยอดเขาว่าปราสาทพนมรุ้ง และพลับพลาด้านล่างว่าโรงช้างเผือก ซึ่งในการขึ้นทะเบียนมีการระบุไว้ทั้งสองแห่ง คือ “18.ปราสาทเขาพนมรุ้ง อำเภอนางรองตำบลตาเป็ก 19.โรงช้างเผือกพนมรุ้ง อำเภอนางรองตำบลตาเป็ก”(ราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478, น. 3689)

อย่างไรก็ตาม จากการสอบถามผู้คนในชุมชน ซึ่งตั้งถิ่นฐานเมื่อราว พ.ศ. 2471 - 2472⁵ พวกเขาเชื่อว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของตำบลจรเข้มากมาแต่ดั้งเดิมจนเกิดการเปลี่ยนแปลงใน ราวทศวรรษ 2520 อันแสดงให้เห็นว่า การแบ่งเขตปกครองระหว่างอำเภอที่ส่งผลให้หน่วยราชการ ยึดถือว่าปราสาทพนมรุ้งอยู่ในเขตอำเภอนางรองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2478 เป็นอย่างช้า มิได้มีการ ดำเนินการใดที่ส่งผลกระทบต่อวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นจนทำให้เกิดความตระหนักในการ เปลี่ยนแปลงดังกล่าวจนกระทั่งกรมศิลปากรส่งเจ้าหน้าที่มาดำเนินโครงการบูรณะปราสาทพนมรุ้ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2514 และคงจะได้ปฏิบัติงานภายใต้กรอบการบริหารราชการตามเขตปกครอง จน ก่อให้เกิดความตระหนักในหมู่ผู้นำชุมชนทั้งสองฟากเขาว่าปราสาทพนมรุ้งอยู่ในเขตปกครองของ อำเภอนางรอง มิใช่อำเภอประโคนชัย เป็นเหตุให้ข้อเท็จจริงดังกล่าวแพร่หลายในหมู่คนทั่วไปใน ท้องถิ่นช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ดังคำบอกเล่าของอดีตครูท่านหนึ่งว่า

ยายเข้าใจว่าปราสาทพนมรุ้งอยู่ในประโคนชัย พอเขามาแยกเสือกกลายเป็นของ นางรอง ตอนนั้นยายมาอยู่บ้านบุแล้วรู้แล้วว่ามีต่อกัน ทางจังหวัดเขามาจัดการ คนที่ รู้เรื่องว่าปราสาทพนมรุ้งกลายเป็นของนางรองนั้น คือพวกนายยา นายคอย นายประยูร นายเมอะ ซึ่งเป็นคนรุ่นเก่าที่เคยมีชีวิตอยู่ตอนนั้น และช่วยกันรักษาที่สาธารณะไว้จน เป็นที่ตั้ง อบต.ตอนนี้ (อรุณวรรณ จุฑาจันทร์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2555)

ทว่าความทรงจำเกี่ยวกับช่วงเวลาและสาเหตุของการเปลี่ยนเขตปกครองดังกล่าวเป็นไป ด้วยความสับสนอย่างยิ่ง คนส่วนใหญ่ในชุมชนเชื่อว่าปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นของอำเภอประโคนชัย มาก่อนแต่ไม่สามารถบอกเล่ารายละเอียดการเปลี่ยนแปลงได้ (เสื่อย เมอะประโคน, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2555; จุล สลักเพชร, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554) ส่วนหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าพวกเขา ได้รับการปลูกฝังการรับรู้ดังกล่าวมาจากการเรียนในหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งมีการบรรจุไว้ในหนังสืออ่าน เพิ่มเติมชุดสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตเรื่อง *เมืองแปะบ้านปู่* สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 4 (ได้รับ อนุญาตให้ใช้ใน ปี พ.ศ. 2524 และจัดพิมพ์ครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2526) ว่า “เดิมภูเขพนมรุ้งอยู่ในเขต การปกครองของตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย แต่ปัจจุบันนี้อยู่ในเขตการปกครองของตำบล

⁵ ตามความทรงจำของผู้ให้ข้อมูลหลายท่านระบุว่า บรรพบุรุษย้ายมาตั้งถิ่นฐานในราว ปี พ.ศ. 2471 (เชย เรียนประโคน, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2555; เกียม เมอะประโคน, สัมภาษณ์ 27 เมษายน 2555) และตามแบบแจ้งการครอบครองที่ดิน (สค.1) ของ นายชำ สาครเศและนายเมา จุฑาจันทร์ ระบุว่าที่อาศัยของตนได้จากการครอบครองทำประโยชน์ด้วยตนเองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472

ตาเป็ก อำเภอนางรอง” (กรมวิชาการ, 2526, น. 14) โดยไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับสาเหตุหรือช่วงเวลาที่เกี่ยวข้อง

ขณะที่ผู้บอกเล่ารายละเอียดได้กลับให้ข้อมูลแตกต่างกันอย่างน้อย 2 แนว คือ

(1) ปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นของอำเภوبرะโคนชัย แต่นายอำเภوبرะโคนชัยยกหน้าที่ดูแลปราสาทพนมรุ้งให้นายอำเภอนางรอง เช่น นายจำลอง จุฑโต อดีตผู้ใหญ่บ้านบุ เล่าว่า เดิมปราสาทพนมรุ้งขึ้นกับอำเภوبرะโคนชัย ครั้นถึงสมัยนายอำเภอชื่น มัยรัตน์⁶ เห็นมีเจ้าหน้าที่น้อยทางไปลำบาก เกียจคร้านในการทำหน้าที่ต้อนรับแขกผู้ใหญ่ที่มาเที่ยวชมปราสาทพนมรุ้ง จึงโอนให้อำเภอนางรอง ซึ่งเขาเชื่อว่าเหตุที่ทำเช่นนั้นได้เพราะอำเภอสัมนั้นยังไม่มีกำหนดแนวเขตชัดเจน (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554) สอดคล้องกับคำบอกเล่าของนายประเสริฐ บวรชาติ อดีตปลัดอำเภوبرะโคนชัย ผู้รวบรวมข้อมูลจัดทำหนังสือ *100 ปีอำเภوبرะโคนชัย* (จัดพิมพ์ พ.ศ. 2540) ที่เล่าว่า เดิมปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภوبرะโคนชัย ต่อมาสมัยนายอำเภอชื่นมัยรัตน์ มีคดีฆ่ากันตายบนเขาพนมรุ้งทำให้มีการถกเถียงกันว่าอยู่ในเขตรับผิดชอบของตำรวจท้องที่ใด และมีการนำเรื่องเข้าประชุมที่ศาลากลางจังหวัด สรุปว่ายกหน้าที่ให้ตำรวจและนายอำเภอนางรองไป จากนั้นเมื่อมีการบรรยายแนวเขตจึงกลายเป็นว่าปราสาทพนมรุ้งขึ้นกับอำเภอนางรอง (ประเสริฐ บวรชาติ, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) ขณะที่นายประพัฒน์ แววงษ์ ชาวบ้านโคกเมืองและอดีตลูกจ้างกรมศิลปากร เล่าสาเหตุคล้ายกันว่า สมัยผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ชื่อสมอาจ ดุลยกันนท์⁷ นายอำเภوبرะโคนชัยชื่อชื่น มัยรัตน์ เขาพนมรุ้งขึ้นกับอำเภوبرะโคนชัย แต่ทางอำเภอนางรองมาขอว่าไม่มีแหล่งท่องเที่ยว ทางขึ้นปราสาทพนมรุ้งมีอยู่ด้านอำเภอนางรอง ขอไปเป็นจุดเชิดหน้าชูตา จึงเปลี่ยนไปเป็นเขตปกครองของนางรอง แต่แค่แบ่งเขตปกครอง เพราะงานในหน้าที่ยังทำร่วมกันสองอำเภอ (ประพัฒน์ แววงษ์, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554)

(2) ปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นของอำเภอนางรอง แต่ตำรวจ/นายอำเภอนางรองไม่ดูแลปราสาทพนมรุ้งจึงกลายเป็นความรับผิดชอบของอำเภوبرะโคนชัย จนทศวรรษ 2520 จึงมีสมาชิกสภาจังหวัดบุรีรัมย์ท่านหนึ่งยกเรื่องขึ้นมาพิจารณาและกำหนดให้ปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรองตามเดิม เช่น นายบุญธรรม ชัยวิเศษ อดีตครูและผู้รู้ประวัติศาสตร์ตำบลจรเข้มาก เล่าว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรองมาก่อน แต่คราวหนึ่งมีคดีฆ่ากันตายที่เชิงเขาพนมรุ้งเขตบ้านหนองบัวราย ตำรวจนางรองว่าไม่ใช่เขตของเขาโยนให้ตำรวจพะโคนชัย ปราสาทพนมรุ้งเลยเป็นสิทธิ

⁶ ดำรงตำแหน่ง 29 พฤษภาคม 2501 ถึง 29 พฤษภาคม 2512 (ทวีศักดิ์ คิตบรรจง และคณะ, 2535, น. 2)

⁷ ดำรงตำแหน่ง 5 ตุลาคม 2505 ถึง 8 มกราคม 2511 (สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์, 2526, น. 36)

ของประโคนชัยมาตั้งแต่นั้นจนหลายปีต่อมา จึงมีสมาชิกสภาจังหวัดบุรีรัมย์ท่านหนึ่งยกเรื่องขึ้นมาพิจารณาและกำหนดให้ปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรองตามเดิม (บุญธรรม ชัยวิเศษ, สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2555) คล้ายกับคำบอกเล่าของนายประยูร อภัยจิต ชาวบ้านดอนไม้ไฟ ตำบลตาเป็ก ว่า ระยะเวลาหนึ่ง ปราสาทพนมรุ้งขึ้นกับอำเภอประโคนชัย มีเหตุมาจากนายอำเภอคนหนึ่ง(จำชื่อไม่ได้) ไม่อยากทำงาน เวลามีคดีความที่พนมรุ้ง นายอำเภอกับตำรวจมักเถียงกันว่าเขตไหน นายอำเภอนางรอง ไม่อยากง่วนวาย ยกให้เป็นของอำเภอประโคนชัยไปเลยแต่ผมเห็นว่าทำแบบนี้ ชาวบ้านนางรองไม่ยอม พุดกันมาก เตี้ยวุ่นวาย เมื่อผมได้เป็น ส.จ. รว พ.ศ. 2521 - 2522 จึงไปคุยกับผู้ว่าฯ ให้เอากลับมาเป็นของอำเภอนางรองเหมือนเดิม (ประยูร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 6 เมษายน 2554) ต่างกับนายผล ทิชาชาติ อดีตหัวหน้าส่วนการศึกษา และชาวบ้านห่วน ตำบลตาเป็ก เล่าว่า ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ กษัตริย์ราชวงศ์จักรี มา ปราสาทพนมรุ้งเป็นของอำเภอนางรอง แต่เคยมีนายอำเภอนางรองคนหนึ่งไม่ให้ความร่วมมือจัดงานขึ้นเขา ทางอำเภอประโคนชัยจึงจัดเอง จึงว่าเป็นของประโคนชัยช่วงระยะไม่น้อยกว่า 10 ปี แต่เขียนอย่างนั้นเฉยๆ ยังไงตำแหน่งในแผนที่ยังเหมือนเดิม รว พ.ศ. 2520 - 2523 ศึกษาธิการอำเภอชื่อจุล คงสืบชาติ เป็นตัวหลักในการสู้เอาคืนมาเป็นของนางรองเพราะอยู่กระทรวงศึกษาเหมือนกรมศิลปากร เขาไปคุยกับทางจังหวัดแล้วได้คืนมา เพราะมีหลักฐานภูมิศาสตร์คือแผนที่ (ผล ทิชาชาติ, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2554)

ทั้งนี้ ไม่ว่าจะอธิบายอย่างไรล้วนแสดงว่าหลังการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติปี พ.ศ. 2478 โดยระบุว่าปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่ในเขตปกครองของตำบลตาเป็ก อำเภอนางรอง เคยมีคดีฆ่ากันตายในสมัยนายอำเภอขึ้น มัยรัตน์ (พ.ศ. 2501 - 2512) ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับเขตปกครองที่ครอบคลุมปราสาทพนมรุ้งว่าอยู่ในเขตรับผิดชอบของอำเภอประโคนชัยหรืออำเภอนางรอง และในตอนนั้นผลการพิจารณาอาจไม่เป็นที่รับรู้มากนักในหมู่ผู้คนในชุมชนท้องถิ่นจนถึงทศวรรษ 2520 จึงได้มีการทำความเข้าใจให้ชัดเจนตรงกันด้วยการแจ้งต่อที่ประชุมฝ่ายปกครองอันมีผู้นำชุมชนทั้งหลายเข้าร่วมรับฟัง นำไปสู่การบันทึกถึงการเปลี่ยนแปลงนั้นไว้ในเอกสารที่จัดทำขึ้นในท้องถิ่น เช่น *เมืองแปะบ้านปู่* และ *อำเภอประโคนชัย* เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่าการกำหนดความเป็นเจ้าของมรดกตามเขตปกครองซึ่งเป็นผลของการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐไม่ได้เกี่ยวข้องกับวิถีวัฒนธรรมหรือการดำเนินการของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมาก่อน แต่เมื่อมีปฏิบัติการบูรณะปราสาทพนมรุ้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 ต่อเนื่องถึงโครงการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่ได้รับการบรรจุเข้าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) จึงมีการแบ่งแยกชัดเจนขึ้น

ส่วนปฏิกิริยาของผู้คนในชุมชนทั้งสองเป็นไปในลักษณะของการยอมจำนนว่าเมื่อเป็นข้อกำหนดของทางราชการว่าด้วยการแบ่งเขตปกครองซึ่งนับได้ว่าเป็นกฎหมายอย่างหนึ่งแล้ว ผู้คนในชุมชนท้องถิ่นก็ต้องยอมรับและปฏิบัติตามเท่านั้น โดยมีกรณีพิพาทปราสาทพระวิหารระหว่างประเทศ

ไทยและประเทศกัมพูชาในทศวรรษ 2500⁸ เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดของการตัดสินความเป็นเจ้าของมรดกตามคำสั่งของศาลซึ่งเป็นกฎหมายลักษณะหนึ่ง ที่ทุกฝ่ายต้องปฏิบัติตาม ดังปรากฏในการแสดงความคับข้องใจต่อการเปลี่ยนแปลงความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งไว้ในหนังสือ *อำเภอบะโคนชัย* จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2528 ว่า

โดยเหตุที่ท้องที่อำเภอบะโคนชัย เคยเป็นดินแดนที่ขอมเรืองอำนาจอยู่เป็นเวลานาน และได้สร้างถาวรวัตถุอันทรงคุณค่าของชาติไว้เป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่งเรืองในอดีต จนกลายเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงคนรุ่นหลัง คือปราสาทเขาพนมรุ้ง ปราสาทหินเมืองต่ำ ...บางท่านอาจจะแย้งว่าเขาพนมรุ้งอยู่ในเขตอำเภอนางรอง เหตุใดจึงนำเรื่องปราสาทขึ้นมาเขียนบันทึกลงในประวัติความเป็นมาของอำเภอบะโคนชัย เนื่องจากเขาพนมรุ้งซึ่งเป็นที่ตั้งปราสาทหินเขาพนมรุ้งนั้น เป็นภูเขาซึ่งอยู่ระหว่างเขตอำเภอนางรองและอำเภอบะโคนชัย เขตอำเภอบะโคนชัยทั้งสองแบ่งกันบนสันเขาภูพานี้ ทั้งสองอำเภอก็ถือความเป็นร่วมกัน ตามความคิดเห็นควรจะถือว่าอยู่ในเขตอำเภอบะโคนชัยจึงจะถูก (สมนึก รัตนวิไลศักดิ์, 2528, น. 19)

โดยมีการยกเหตุผล 3 ข้อ ประกอบคือ 1.ตัวปราสาทพนมรุ้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกอันเป็นแดนของอำเภอบะโคนชัย คนสร้างต้องอยู่ทางทิศตะวันออก 2.บริเวณเชิงเขาด้านทิศตะวันออกมี “หนองบัวราย” เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งด้านทิศใต้มีปรางค์กู่ฤๅษีตั้งอยู่ 1 หลังหนึ่ง (ปัจจุบันเรียกว่ากุฎิฤๅษีหนองบัวราย) ว่าเป็นหลักฐานแสดงถึงการที่บริเวณหนองบัวรายเป็นที่พักของชุมชนของพวกขอมที่มาสร้างปราสาท และ 3.ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเขาพนมรุ้งเป็นที่ตั้งปราสาทหินเมืองต่ำ ซึ่งถูกระบุว่า

⁸ หมายถึงกรณีพิพาทปราสาทพระวิหารซึ่งตั้งอยู่แนวชายแดนไทย-กัมพูชา และทั้งสองประเทศต่างอ้างความเป็นเจ้าของ จนในปี พ.ศ. 2502 - 2505 รัฐบาลกัมพูชายื่นฟ้องต่อศาลโลกและได้รับคำตัดสินให้ปราสาทพระวิหารตกอยู่ในอธิปไตยของกัมพูชา ครั้นปี พ.ศ. 2554 - 2556 มีการหยิบยกขึ้นมาเป็นข้อพิพาทอีกครั้งโดยรัฐบาลกัมพูชายื่นฟ้องต่อศาลโลกเพื่อตีความคำตัดสินในปี พ.ศ. 2505

จากการคำนวณอายุทราบว่าเป็นปราสาทเมืองต่ำ)เก่าแก่กว่าปราสาทเขาพนมรุ้ง เก่าแก่กว่าปราสาทบ้านพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์...จากเหตุผลที่กล่าวมานี้ พอลองมองเห็นได้ว่าปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ควรอยู่ในเขตอำเภอประโคนชัยมากกว่าอำเภอนางรอง เพราะทางด้านเขตอำเภอนางรองไม่มีสิ่งใดปรากฏเหมือนอย่างทางด้านอำเภอประโคนชัย (สมนึก รัตนวิไลศักดิ์, 2528, น. 19-20)

แสดงให้เห็นถึงการอ้างกรอบความรู้ว่าด้วย “การแบ่งเขตปกครอง(อำเภอ)ตามสันเขา” ตามการเทียบเคียงการกำหนดเส้นพรมแดนตามสันปันน้ำในกรณีปราสาทพระวิหาร เช่นเดียวกับการอ้างว่าปราสาทหันหน้าไปทางทิศใด แสดงว่าชุมชนผู้สร้าง(หรือเจ้าของ)ปราสาทอยู่ทางทิศนั้น อันเป็นคำอธิบายที่ถูกใช้มากในสังคมไทยกรณีอ้างว่าปราสาทพระวิหารเป็นของไทย ดังปรากฏในข้อวินิจฉัยของ ม.จ.สุภัททิศ ดิศกุลว่า “ปราสาทพระวิหารนี้คงสร้างขึ้นเพื่อดินแดนเขมรสูงซึ่งปัจจุบันเป็นจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ และสุรินทร์...(เพราะ)...ปราสาทพระวิหารหันหน้าไปทางทิศเหนือก็เพื่อต้อนรับประชาชนที่มาจากดินแดนเขมรสูงในขณะนั้นนั่นเอง” (สุภัททิศ ดิศกุล, ม.จ., 2532, น. 123)

นอกจากนี้ ในหนังสือ *100 ปีอำเภอประโคนชัย* ที่จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. 2540 ยังได้บรรจุเรื่องเล่าความผูกพันระหว่างอำเภอประโคนชัยกับปราสาทพนมรุ้งไว้ในหลายบทความ และในบทความที่วุฒิพงศ์ คงเสนา เรียบเรียงจากความทรงจำของผู้รู้ในอำเภอ มีการระบุถึงเหตุการณ์สำคัญ “สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเขาพนมรุ้ง”¹⁰ (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540ข, น. 18) และ “กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิจเสด็จฯ พนมรุ้ง”¹¹ (วุฒิพงศ์ คงเสนา, 2540ข, น. 19-พระนามและตัวสะกดตามเอกสาร) โดยมีหัวข้อ “สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเมืองต่ำ 2472” เป็นการคัดย่อจาก *จดหมายเหตุการณ์เสด็จตรวจโบราณวัตถุมณฑลนครราชสีมาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2472* บันทึกโดย ขุนบริบาลบุรีภัณฑ์ ในส่วนของวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2472

⁹ ผู้วิจัยเข้าใจว่าเหตุที่ชาวอำเภอประโคนชัยมักระบุว่าปราสาทเมืองต่ำมีอายุเก่าแก่กว่าปราสาทพนมรุ้งนั้นเป็นผลการเปรียบเทียบอายุปราสาทประธานของปราสาทพนมรุ้งว่าสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 แต่ปราสาททั้งห้าของปราสาทเมืองต่ำสร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีได้หมายรวมถึงปราสาทขนาดเล็กที่มีการสร้างบนยอดเขาพนมรุ้งตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 15 และ 16 แล้ว

¹⁰ หมายถึงเหตุการณ์เสด็จตรวจราชการมณฑลอีสานและมณฑลอุดร ในช่วงปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2449 ดังรายละเอียดในเชิงอรรถที่ 7 ของบทที่ 4

¹¹ หมายถึงเหตุการณ์ตรวจราชการมณฑลภาคอีสานและนครราชสีมา เดือนธันวาคม พ.ศ. 2469 ดังรายละเอียดในเชิงอรรถที่ 3 ของบทนี้

ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จปราสาทพนมรุ้งในช่วงเช้า และเดินทางต่อไปยังปราสาทเมืองต่ำในตอนบ่าย (วุฒิปงศ์ คงเสนา, 2540ข, น. 20) ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงการใช้เหตุการณ์ที่นายอำเภอประโคนชัยและผู้นำชุมชนในตำบลประโคนชัยกับชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้จัดการต้อนรับบุคคลสำคัญที่มาเยือนมรดกเป็นหลักฐานการเป็นเจ้าของมรดก เช่นเดียวกับข้ออ้างหนึ่งของกัมพูชาว่าเมื่อคราวสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยือนปราสาทพระวิหาร ทรงรับการถวายการต้อนรับจากข้าหลวงฝรั่งเศส อันแสดงถึงการยอมรับความเป็นเจ้าของปราสาทพระวิหารของฝรั่งเศส (กัมพูชา)

ในการสำรวจชุมชนเชิงเขาพนมรุ้งเมื่อ พ.ศ. 2554 ระหว่างที่มีข่าวเผยแพร่เกี่ยวกับกรณีพิพาทปราสาทพระวิหาร(รอบสอง) ชาวบ้านส่วนหนึ่งพูดคุยเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งด้วยกรอบความรู้ที่สืบเนื่องจากกรณีพิพาทเขาพระวิหาร เช่น คำอธิบายสำคัญอย่างหนึ่งที่ว่าไทยควรเป็นเจ้าของปราสาทพระวิหารคือปราสาทหันหน้ามาทางฝั่งไทยและมีทางขึ้นสะดวกจากทางฝั่งไทย ได้มีชาวบ้านตาเป็กหลายคนชวนผู้วิจัยพูดคุยในประเด็นว่า ชุมชนตาเป็กอยู่ด้านหน้าเขาพนมรุ้งหรือด้านหลังกันแน่ เนื่องจากตามเส้นทางเดินในอดีตและเส้นทางคมนาคมปัจจุบัน ชาวบ้านขึ้นสู่ยอดเขาพนมรุ้งจะพบกับด้านหน้าของปราสาทก่อน ชุมชนตาเป็กจึงน่าจะอยู่ด้านหน้าปราสาท แต่เมื่อพิจารณาจากทิศทางในแผนที่หรือสภาพภูมิศาสตร์แล้วจะพบว่าชุมชนตาเป็กอยู่ด้านทิศตะวันตก ขณะที่ปราสาทพนมรุ้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก หรือหมายถึงชุมชนตาเป็กอยู่ด้านหลังของปราสาท (วรารักษ์ ธรรมราชวงศ์, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554; จอน ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554; ปานทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554) ทำให้การอ้างความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง ไม่สามารถทำได้ด้วยข้อพิจารณาว่าผู้สร้างน่าจะอยู่ในชุมชนทางด้านหน้าของปราสาทดังกล่าวเมื่อผู้วิจัยแสดงความเห็นพ้องด้วยโดยมิได้โต้แย้งให้เหตุผลเป็นอย่างอื่น บุคคลเหล่านั้นมักเปลี่ยนบทสนทนาสู่หลักเกณฑ์อ้างอิงว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของชุมชนตาเป็กตามเส้นเขตปกครองที่ขีดให้เขาพนมรุ้งด้านทิศตะวันตกและปราสาทพนมรุ้งอยู่ในเขตตำบลตาเป็กแทน เป็นต้น ขณะเดียวกัน ข้อวิพากษ์วิจารณ์ว่าด้วยกฎหมายปิดปากที่ระบุว่าแผนที่ที่ฝรั่งเศสทำขึ้นโดยขีดให้ปราสาทพระวิหารเป็นของกัมพูชาเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้ศาลโลกเห็นว่ารัฐไทยได้ยอมรับให้ปราสาทพระวิหารเป็นของกัมพูชามาตั้งแต่ยอมรับสนธิสัญญาที่มีแผนที่ดังกล่าวแนบท้ายแล้วนั้น ยิ่งทำให้บทบาทของกฎหมาย (ไม่ว่าจะในรูปของข้อความในสนธิสัญญา แผนที่ กรณีปราสาทพระวิหารกฎหมาย หรือระเบียบราชการหรือประกาศในกรณีของโบราณสถานทั่วไปในประเทศไทย) เป็นข้อกำหนดชี้ขาด “ความเป็นเจ้าของ” โบราณสถานอย่างไม่อาจโต้แย้งได้ (โชติมา ยัมซิ่น, สัมภาษณ์, 22 พฤษภาคม 2554; พุทธิ มนต์รี, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554; จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554) แม้ว่าในทางปฏิบัติหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องรวมถึงกรมศิลปากรจะได้ติดต่อประสานงานกับผู้นำในชุมชนท้องถิ่นรอบเขาพนมรุ้งทุกตำบล เพื่อขอความร่วมมือในการปฏิบัติภารกิจที่เกี่ยวข้องกับ

ปราสาทพนมรุ้งก็ตาม แต่เป็นที่ตระหนักในหมู่ผู้นำชุมชนว่าหากชุมชนท้องถิ่นใดต้องการขออนุญาตดำเนินกิจกรรมในปราสาทพนมรุ้ง จำเป็นต้องอาศัยสถานภาพการเป็นเจ้าของเขตปกครองในการรองรับความชอบธรรมที่จะได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากรด้วย

ทั้งนี้ กรอบความรู้ว่าด้วยการเป็นเจ้าของโบราณสถานตามกฎหมายยังได้รับการผลิตซ้ำผ่านการเลือกใช้ปราสาทพนมรุ้งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของท้องถิ่นเจ้าของเขตปกครอง ตั้งแต่ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล ที่ได้ถือว่าเป็นเจ้าของเขตปกครอง และการรณรงค์ของท้องถิ่นที่ไม่ได้เป็นเจ้าของเขตปกครอง ดังนี้

1. จังหวัดบุรีรัมย์

จังหวัดบุรีรัมย์เป็นเขตปกครองที่มีชายแดนบางส่วนด้านทิศใต้ติดต่อกับประเทศกัมพูชา บริเวณอำเภอบ้านกรวดและละหานทราย (เดิมติดต่อบริเวณอำเภอประโคนชัยและนางรอง แต่อำเภอบ้านกรวดแยกออกจากอำเภอประโคนชัยเมื่อ พ.ศ. 2481 และอำเภอละหานทรายแยกออกจากอำเภอนางรองเมื่อ พ.ศ. 2504) ด้วยเหตุที่ประวัติศาสตร์ฉบับทางการหรือที่นิยมนำเสนอมักกระบุงย่อนความเป็นมาของดินแดนแถบนี้ไปสู่ยุคกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นหลัก แม้ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีว่ามีชุมชนโบราณเป็นจำนวนมาก แต่มักถูกนำเสนอเป็นสาระแยกกันไปเป็นเรื่องของอดีตยุคโบราณที่ดูราวกับไม่มีความเชื่อมต่อกับเมืองในปัจจุบันดังนำเสนอในบทที่ 4 ปราสาทพนมรุ้งจึงมักถูกนำเสนอว่า “เป็นโบราณสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชาในบ้านเมือง” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2511, น. 6) หรือ “โบราณสถานสำคัญของจังหวัดบุรีรัมย์” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2529, น. 11) ดังแสดงออกด้วยการเลือกใช้ภาพปราสาทพนมรุ้ง¹² เป็นตราประจำจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นภาพปราสาทหินมีเทวดารายรายอยู่ด้านหน้า พร้อมคำอธิบายว่า

ปราสาทหินคือปราสาทเขาพนมรุ้ง ซึ่งมีกำแพงล้อมรอบ ภายในเป็นท้องพระโรงมีเทวสถานและรอยพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานอยู่บนยอดเขาแห่งนี้ด้วย ภาพเทวดารายรายหมายถึงดินแดนแห่งเทพเจ้าผู้สร้างผู้ปราบยุคเข็ญและผู้ประสาทมุข ทำรายรายหมายถึงความสำราญ ชื่นชมยินดี ซึ่งตรงกับการออกเสียงพยางค์สุดท้ายของชื่อจังหวัด (จังหวัดบุรีรัมย์, 2536, น. รองปกใน)

สโมสรฟุตบอลประจำจังหวัดทั้งสองแห่งที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2552 ล้วนเลือกใช้ตราสัญลักษณ์ที่สื่อถึงปราสาทพนมรุ้งที่ตั้งบนยอดภูเขาไฟที่ดับสนิท โดยสโมสรฟุตบอลประจำจังหวัด

¹² เป็นภาพปราสาทพนมรุ้งในช่วงก่อนการบูรณะซึ่งหลังขุ้มประตูเป็นปรำงค์ประธานที่อยู่ในสภาพปรักหักพังต่างจากปัจจุบันที่ด้านหลังขุ้มประตูเป็นปรำงค์ประธานยอดแหลม

บุรีรัมย์ (FC) เลือกใช้ภาพภูเขาไฟและฉายาว่าทีมลาวาเพลิง ส่วนสโมสรฟุตบอลบุรีรัมย์ยูไนเต็ด (PEA)¹³ เลือกใช้ภาพปราสาทหินมีสายฟ้าอยู่ด้านหน้าและฉายาว่า ทีมปราสาทสายฟ้า เป็นต้น

ภาพที่ 5.1 ตราสัญลักษณ์ของท้องถิ่นพนมรุ้ง (จากซ้าย) ตราประจำจังหวัดบุรีรัมย์, ตราสัญลักษณ์ สโมสรฟุตบอลบุรีรัมย์ยูไนเต็ด (PEA) และตราสัญลักษณ์ สโมสรฟุตบอลประจำจังหวัดบุรีรัมย์ (FC) ตามลำดับ.

เมื่อรัฐบาลไทยมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย จังหวัดบุรีรัมย์ได้เลือกส่งเสริมปราสาทพนมรุ้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งแรกของจังหวัด ตั้งแต่ พ.ศ. 2529 (จังหวัดบุรีรัมย์, 2530, น. 21) จากนั้นจึงได้มีการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทเมืองต่ำ ตลอดจนแหล่งท่องเที่ยวอื่นตามลำดับ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจังหวัดบุรีรัมย์กับปราสาทพนมรุ้งจึงเป็นความผูกพันต่อสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัด โดยมีกิจกรรมสำคัญประจำปีคือการจัดงานเทศกาลขึ้นเขาพนมรุ้ง อันนับเป็น 1 ใน 2 งานสำคัญประจำจังหวัดที่สร้างชื่อเสียงและรายได้แก่จังหวัด (อีกงานคืองานกาชาดและงานประจำปีจังหวัดบุรีรัมย์)

ในการสอบถามความสำคัญของปราสาทพนมรุ้งจากกลุ่มผู้นำชุมชน และชาวบ้านทั่วไปวัยกลางคนโดยเฉพาะผู้มีภารกิจเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่ปราสาทพนมรุ้ง เช่น เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เจ้าหน้าที่รัฐที่ร่วมจัดงานประเพณีขึ้นเขา ผู้ค้าในบริเวณหน้าอุทยานฯ ผู้เขียนได้คำตอบหลักคือการอ้างอิงปราสาทพนมรุ้ง ในฐานะสัญลักษณ์สำคัญและมรดกที่มีชื่อเสียงที่สุดของจังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และเทศบาลตำบลพนมรุ้ง(ตาเป๊ก) (จิระพันธ์ ภาศิประโคน, สัมภาษณ์, 6 เมษายน 2555; โชคชัย สว่างวัฒน์, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555; พศิน ภูมาศ,

¹³ เป็นสโมสรใหม่ที่เปลี่ยนแปลงมาจากสโมสรฟุตบอลการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2513 ด้วยการเทคโอเวอร์คือการเปลี่ยนกลุ่มผู้ถือหุ้นรายใหม่แล้วเปลี่ยนแปลงชื่อทีมเป็นบุรีรัมย์-ฟิเอพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทีมผู้บริหารทั้งหมดและทีมผู้ฝึกสอนบางส่วนโดยมีนายเนวิน ชิดชอบเป็นผู้บริหารสำคัญตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 ถึงปัจจุบัน (วิกิพีเดีย, 2558)

สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2554; ทองคำ ลีกระโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) อันแสดงถึงการรับรู้ชุดความหมายภายใต้วาทกรรมโบราณสถานควบคู่กับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว (ซึ่งนำเสนอในบทที่ 6)

2. อำเภอนางรอง/เฉลิมพระเกียรติ กับชุมชนตาเป็ก/เทศบาลตำบลพนมรุ้ง

ในฐานะหน่วยปกครองที่อยู่ใกล้ปราสาทพนมรุ้งมากกว่าตัวจังหวัดชุดคำอธิบายสำคัญที่สร้างความผูกพันระหว่างอำเภอนางรองกับปราสาทพนมรุ้งคือ ที่มาของชื่อ “นางรอง” ตามตำนานปาวีต-อรพิม และเรื่องเล่าว่าด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่มาเที่ยวชมปราสาทพนมรุ้งผ่านทางอำเภอนางรองและชุมชนตาเป็ก เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นายกฯ สัญญา ธรรมศักดิ์, พระกลักลางสมร ฯลฯ ล้วนเป็นการอ้างถึงการเป็นที่ยอมรับมาแต่อดีตว่า อำเภอนางรอง/ชุมชนตาเป็กเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง จากการสอบถามผู้คนเหล่านี้ ผู้วิจัยพบว่าผู้คนในอำเภอนางรอง/เฉลิมพระเกียรติส่วนใหญ่ต่างเพิกเฉยต่อข้อโต้แย้งที่ว่าปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นของอำเภอประโคนชัย/ชุมชนบุมา ก่อน ด้วยยึดถือว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของตำบลตาเป็ก อำเภอนางรอง/เฉลิมพระเกียรติมาแต่ไหนแต่ไร กระนั้น ยังมีปฏิบัติการสำคัญในการผลิตซ้ำความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งของชุมชนตาเป็กด้วยการเลือกใช้ชื่อ “พนมรุ้ง” เป็นชื่อเขตปกครอง ตั้งแต่ระดับอำเภอลงมาถึงตำบล (สุขาภิบาล/เทศบาลตำบล) กล่าวคือ ระหว่างปี พ.ศ. 2532 - 2539 มีกลุ่มผู้สนใจในชุมชนร่วมกันผลักดันให้มีการเสนอแยกตั้งเป็นกิ่งอำเภอ “พนมรุ้ง” เพื่อให้ชุมชนได้รับความสะดวกมากขึ้นจากการอยู่ใกล้ศูนย์กลางกิ่งอำเภอใหม่แทนการเป็นตำบลชายแดนที่ห่างไกลของอำเภอนางรอง แต่ในระหว่างดำเนินการมีโครงการจัดตั้งอำเภอ “เฉลิมพระเกียรติ” ภูมิภาคละ 1 แห่งของรัฐบาลไทย เป็นช่องทางให้กลุ่มผู้เกี่ยวข้องยื่นเรื่องเสนอขอตั้งเป็นอำเภอใหม่โดยไม่ต้องผ่านการตั้งเป็นกิ่งอำเภอ ก่อนตามขั้นตอนปกติ และในที่สุดได้รับอนุมัติให้แยกตั้งเป็นอำเภอ “เฉลิมพระเกียรติ” 1 ใน 2 แห่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555) อันเป็นความภาคภูมิใจของผู้เฒ่า ทั้งในแง่ที่ได้รับนามพระราชทาน และในแง่ที่ชื่ออ้างสำคัญในการนำเสนอเพื่อให้ได้รับการพิจารณาก่อนคือการที่ปราสาทพนมรุ้งมีชื่อเสียงไปทั่วโลก (ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555) ทำให้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 ตำบลตาเป็ก ตำบลอีสานเขต ตำบลเจริญสุข (อำเภอนางรอง) ตำบลถาวร และตำบลยายแยมวัฒนา (อำเภอละหานทราย) ได้แยกออกมาขึ้นกับอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จนถึงปัจจุบัน และชุมชนตาเป็กเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและโรงพยาบาลอำเภอด้วย ซึ่งอยู่ห่างจากเชิงเขาพนมรุ้งเป็นระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตรเท่านั้น แม้ค่อนข้างเป็นมุมอับสำหรับคนภายนอก แต่ตำแหน่งศูนย์กลางอำเภอดังกล่าวถูกเลือกเพื่อตอบสนองความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งของอำเภอตั้งใหม่นั้นเอง

สำหรับองค์กรปกครองท้องถิ่น ตำบลตาเป็กมีการจัดตั้งสภาตำบลเพื่อรองรับการจัดสรรงบประมาณสู่ท้องถิ่นตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2522 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2532 มีการจัดตั้งองค์กรปกครอง

ส่วนท้องถิ่นในรูปแบบสุขาภิบาลซึ่งยังขึ้นตรงต่อนายอำเภอ โดยกำนันขณะนั้น(ประเสริฐ ชัยมงคล) เป็นผู้เลือกใช้ชื่อสุขาภิบาล “พนมรุ้ง” ด้วยเห็นว่าชื่อตาเป็ก คนทั่วไปรู้จักน้อยขณะที่ปราสาทพนมรุ้ง เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วประเทศ จึงนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของสุขาภิบาล (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555) และในปี พ.ศ. 2542 จึงได้มีการยกฐานะ สุขาภิบาลพนมรุ้งเป็นเทศบาลตำบลพนมรุ้ง ซึ่งปัจจุบันครอบคลุมพื้นที่ 2 ตำบล 15 หมู่บ้าน 16 ชุมชน ได้แก่ ตำบลตาเป็กทั้งหมด (11 หมู่บ้าน) และบางส่วนของตำบลอีสานเขต (4 หมู่บ้าน) (เทศบาลตำบลพนมรุ้ง, ม.ป.ป.) ซึ่งการใช้ชื่อ “พนมรุ้ง” อย่างเป็นทางการ ยังช่วยเสริมความชอบธรรมในการอ้างความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งของชุมชนตาเป็กได้อย่างมั่นคงสำหรับผู้นำทางการและชาวบ้านทั่วไป ภายใต้เงื่อนไขที่เรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดบุรีรัมย์เริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หรือประวัติศาสตร์อำเภอนางรองที่สืบย้อนไปถึงสมัยอยุธยา ไม่ได้ช่วยให้ผู้คนในชุมชนตาเป็กเห็นจุดเชื่อมโยงระหว่างอดีตของบรรพบุรุษตนกับปราสาทพนมรุ้งเลย

ในทางตรงกันข้าม เมื่อกลุ่มผู้นำชุมชนในตำบลจรเข้มากดำเนินความพยายามขอแยกจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2541 ได้มีการถกเถียงกันในที่ประชุมตำบลว่าจะเสนอขอใช้ชื่อกิ่งอำเภอว่าอะไร ได้มีผู้นำเสนอชื่อ “พนมรุ้ง” ในฐานะมรดกสำคัญที่สุดตามทัศนะของคนในท้องถิ่น แต่ถูกคัดค้านด้วยข้อพิจารณาว่าเขตปกครองของกิ่งอำเภอใหม่ครอบคลุมเขาพนมรุ้งเพียงบางส่วน แต่ไม่ครอบคลุมตัวปราสาทพนมรุ้ง การเสนอขอใช้ชื่อพนมรุ้งจึงอาจไม่เป็นที่ยอมรับและจะเป็นอุปสรรคต่อการเสนอขอแยกตั้งกิ่งอำเภอ ในที่สุดที่ประชุมจึงมีมติเสนอขอใช้ชื่อ “กิ่งอำเภอเมืองต่ำ” แทน (จำลอง จูโต, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2555)

กิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ถูกหยิบยกมานำเสนอในฐานะการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้งคือ การจัดกิจกรรมยุวมัคคุเทศก์ของโรงเรียนพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดที่ว่าคนท้องถิ่นควรได้รับการปลูกฝังให้มีความรู้ความเข้าใจและซาบซึ้งในมรดกสำคัญของพื้นที่รวมถึงถ่ายทอดแก่คนนอกได้อย่างถูกต้อง(ตามองค์ความรู้วิชาการ) แม้มิใช่ข้อบังคับเนื่องจากเป็นกิจกรรมเสริมที่ต้องมีครูผู้สนใจรับหน้าที่ผลักดัน การดำเนินการที่เกิดขึ้นจึงเป็นไปตามศักยภาพและความสนใจของตัวครูผู้รับผิดชอบหลักเช่นเดียวกับความสนใจของนักเรียนที่จะเลือกเข้าร่วมกิจกรรมหรือไม่ก็ได้ ซึ่งยุวมัคคุเทศก์ที่เป็นนักเรียนระดับมัธยมสามารถจดจำเนื้อหาตามการอบรมที่มีมััคคุเทศก์ของอุทยานฯ เป็นวิทยากรและบรรยายนำชมได้ทุกจุด ขณะที่ทางตำบลจรเข้มากได้สนับสนุนให้โรงเรียนวัดบ้านเมืองต่ำที่ตั้งอยู่หน้าปราสาท จัดกิจกรรมมััคคุเทศก์น้อยนำชมปราสาทเมืองต่ำเช่นกัน ทั้งที่เป็นโรงเรียนประถมทำให้นักเรียนยังอายุน้อยจนต้องจัดเป็นคณะมััคคุเทศก์เด็กจำนวน 4 คน แบ่งกันท่องจำและบรรยายเป็นตอนๆแทน ทั้งนี้ สิ่งที่แสดงให้เห็นชัดถึงการแบ่งแยกการเป็นเจ้าของมรดกตามเขตปกครองตามวาทกรรมโบราณสถาน คือผู้คนในชุมชนตาเป็กและบุลวันเห็นพ้องกันว่า โรงเรียนบ้านบุพิทยาสรรค์ไม่ควรมีการจัดกิจกรรมยุวมัคคุเทศก์ ทั้งที่โรงเรียน

ตั้งอยู่ใกล้ปราสาทพนมรุ้งมาก แม้มีผู้อ้างว่านักเรียนชั้นประถมของโรงเรียนบ้านบุเป็นเด็กอายุน้อยเกินกว่าจะทำหน้าที่ขุดมัคคุเทศก์ที่ปราสาทพนมรุ้งได้ (สำราญ เสียงตรง, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554; สุธี ล้ำเลิศ, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2555; อรุณวรรณ จุฑาจันทร์, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2555) แต่ผู้วิจัยเชื่อว่าการที่ปราสาทพนมรุ้งอยู่นอกเขตปกครองของชุมชนบุเป็นสาเหตุสำคัญมากกว่า

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของความรู้ทางภูมิศาสตร์ไทย ธงชัย วินิจจะกูล ชี้ให้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 สยามได้รับการก่อกำเนิดตัวตนของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่จากการสร้างแผนที่ภายใต้กรอบความรู้ใหม่ว่าด้วยเส้นเขตแดนและสำนักเรื่องอธิปไตยเหนือดินแดน(ที่การซ้อนทับกันระหว่างสองชาติเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข) (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, น. 263-274) โดยมีการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2423-2442 เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไปจากการปกครองตนเองแบบจารีตของหัวเมืองและประเทศราช กลายเป็นการปกครองรวมศูนย์อำนาจแบบรัฐสมัยใหม่ที่ส่วนกลางคือกรุงเทพฯ เข้าควบคุมรายได้ ภาษี งบประมาณ การศึกษา ระบบตุลาการ และกลไกบริหารอื่นๆ ผ่านข้าหลวงที่ถูกส่งไปดูแลการทำงานของผู้ปกครองท้องถิ่น หรือส่งข้าหลวงไปปกครองโดยตรง จนสามารถสถาปนาอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนเหล่านั้นได้อย่างจริงจัง (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, น. 170-171, 175) กรณีปราสาทพนมรุ้งเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า หลังจาก พ.ศ. 2442 ที่มีการตั้งกลไกบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคในรูปมณฑล(ยกเลิกเมื่อ พ.ศ. 2476¹⁴) จังหวัดและอำเภอ รองรับคำสั่งการตามสายบังคับบัญชาจากส่วนกลาง พร้อมการวางรูปแบบการปกครองระดับตำบลหมู่บ้านซึ่งเรียกว่าการปกครองท้องที่ในปี พ.ศ. 2440 ส่งผลให้ตำแหน่งผู้นำชุมชนคือกำนันผู้ใหญ่บ้านมีฐานะเจ้าหน้าที่รัฐในการปกครองตำบลหมู่บ้านภายใต้การควบคุมสั่งการของอำเภอ (เดช บุนนาค, 2532, น.162, 250-272) โดยมีการตั้งและกำหนดเขตตำบลในแต่ละท้องที่เป็นกฎหมายพร้อมระบุแนวเขตที่ชัดเจน(เท่าที่สามารถทำได้) เช่น กำหนดเขตตำบลจรเข้มากในท้องที่อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ให้มีเขตปกครองรวม 15 หมู่บ้าน มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อดำบลโคกย่าง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากบริเวณเชิงเขาพนมรุ้ง ด้านทิศใต้ของอ่างเก็บน้ำคลองปูน บริเวณพิกัด T B 797083 ไปทางทิศตะวันออก ตามทางเกวียน ผ่านทุ่งนา ถึงทางเกวียนอีกสายหนึ่งตรงเสาหลักที่ 1 บริเวณพิกัด T B 813080 ระยะทางประมาณ 1.4 กิโลเมตร ไปทางทิศตะวันออกตามแนวกึ่งกลางทางเกวียนถึงถนนเข้าบ้านโคกตะโก ตรงบริเวณพิกัด T B 828080 ระยะทางประมาณ 1.5 กิโลเมตร ไปทางทิศตะวันออกตามแนวกึ่งกลางถนนเข้าบ้านโคกตะโกถึงถนนสายประโคนชัย-บ้านบุ บริเวณพิกัด T B 842081 ระยะทางประมาณ

¹⁴ โกวิท พวงงาม, 2548, น. 107

1.4 กิโลเมตร ไปตามริมถนนด้านทิศเหนือถึงบ้านบุ ระยะทางประมาณ 800 เมตร ถึงบริเวณเหมืองธรรมชาติ เสาหลักที่ 2 อยู่ห่างจากบ้านบุ ระยะทางประมาณ 100 เมตร ไปทางทิศตะวันออก ตามลำเหมืองธรรมชาติตัดถนนสายบ้านจระเข้มาก ตรงเสาหลักที่ 3 บริเวณพิกัด T B 859080 ตามลำห้วยธรรมชาติ ถึงบริเวณลำห้วยละเวีย ตรงเสาหลักที่ 4 ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของบ้านตาจู้ก ระยะทางประมาณ 500 เมตร บริเวณพิกัด T B 865082 ระยะทางประมาณ 500 เมตร รวมระยะทางด้านทิศเหนือประมาณ 8.4 กิโลเมตร (ราชกิจจานุเบกษา, 2541, น. 125-126)

ภายใต้การทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐตามเขตปกครองที่มีสายการบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้นจากบนลงล่าง (จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน) ได้พัฒนาสำนึกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นตามเขตปกครองให้เกิดขึ้นภายใต้เส้นแบ่งในจินตนาการที่จำลองมาจากเส้นเขตแดนของชาติและสำนึกเรื่องอธิปไตยเหนือดินแดน ซึ่งทรัพยากรส่วนรวม เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ที่สาธารณะ วัด โรงเรียน รวมถึงมรดก แต่ละแห่งถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้ความเป็นเจ้าของของเขตปกครองแห่งใดแห่งหนึ่งเท่านั้น ดังกรณีปราสาทพนมรุ้งได้รับการระบุว่าเป็นของ(เขตปกครอง)ตำบลตาเป็ก ซึ่งหากต้องการระบุถึงระดับหมู่บ้านอาจจะระบุว่าเป็นของ(เขตปกครอง)หมู่บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก ส่วนวัดปราสาทพนมรุ้งได้รับการระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นของ(เขตปกครอง)หมู่บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก (โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์, 30 ธันวาคม 2555; พัว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555; พนม จันประโคน, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เส้นแบ่งในจินตนาการดังกล่าวยังมีอิทธิพลไม่มากเท่ากับเส้นเขตแดนของชาติ เนื่องจากมีกรอบคิดเรื่องเขตปกครองเป็นลำดับชั้น (หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และชาติ) กำกับให้สามารถขยายความเป็นเจ้าของร่วมกันของคนในเขตปกครองที่กว้างขึ้นได้หากต้องการ เช่น คนอำเภอประโคนชัยเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งในฐานะคนจังหวัดบุรีรัมย์ คนไทยทุกคนเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งในฐานะคนไทย เป็นต้น ในทางปฏิบัติจึง ดูเหมือนไม่มีปฏิบัติการของหน่วยงานใดสร้างการกีดกันการข้ามเส้นแบ่งเขตปกครองท้องที่เหล่านั้นผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรและมรดกของเขตปกครองอื่นที่อยู่ใกล้เคียงได้ ดังกรณีชาวชุมชนบุที่เป็นกลุ่มอุบาสกอุบาสิกา ยังคงทำกิจกรรมทางศาสนาที่วัดปราสาทพนมรุ้งในฐานะวัดประจำชุมชนของตนแม้ว่าวัดดังกล่าวมีสถานะเป็นทรัพยากรของหมู่บ้านบัวตะเคียนก็ตาม

กระนั้น สำนึกความเป็นตัวตนของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นภายใต้เขตปกครองกลับส่งผลอย่างมากต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีระเบียบบริหารราชการควบคุมกำกับให้ดำเนินการกิจในเขตปกครองของตน ดังคำบอกเล่าของนายณพรัตน์ เทียนทอง นายกเทศบาลตำบลพนมรุ้งว่า การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมของเทศบาลต้องเป็นไปตามกฎระเบียบซึ่งกำหนดให้ใช้งบประมาณได้ หาก

สร้างสรรค์กิจกรรมเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง(ซึ่งไม่มีระบุไว้ในระเบียบ) เมื่อสำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน (สตง.) มาตรวจ เทศบาลจะมีความผิด (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555) ขณะเดียวกัน ความต้องการสร้างผลงานให้เกิดขึ้นในเขตปกครองของตน ยังเป็นสาเหตุสำคัญในการไม่ร่วมมือกันระหว่างแต่ละท้องถิ่น ซึ่งผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องดำเนินงานในท้องถิ่นของตนเป็นหลัก เช่น ในการจัดกิจกรรมเทศกาลรับอรุณรุ่งของอำเภอเฉลิมพระเกียรติ มีการส่งหนังสือเชิญให้ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก(และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นในอำเภอประโคนชัย) แต่ไม่มีกลุ่มคนเหล่านั้นมาร่วมงาน โดยมีผู้อธิบายสาเหตุในสองลักษณะคือ ในช่วงเดียวกันมีการจัดงานประจำปีของอำเภอประโคนชัย กลุ่มผู้บริหารจึงต้องเข้าร่วมดูแลการจัดงานของอำเภอประโคนชัย กับไม่มีความจำเป็นต้องเข้าร่วมงานเพราะเป็นงานของต่างอำเภอ (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555; ปรีชา จิตกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555; เฉลิม นาราช, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555) ส่งผลให้มีการรอบความคิดต่อการจัดการมรดกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นว่าต้องดำเนินไปโดยพึ่งพาศักยภาพของท้องถิ่นเดียวปราศจากความร่วมมือกับท้องถิ่นข้างเคียง จึงเป็นเหตุให้สามารถประเมินได้อย่างง่ายดายว่าท้องถิ่นไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะดูแลจัดการมรดกขนาดใหญ่อย่างปราสาทพนมรุ้ง (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555; พัว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555) หรืออาจกล่าวได้ว่าหากต้องทำหน้าที่แทนกรมศิลปากรแล้ว แม้ได้รับความร่วมมือจากท้องถิ่นข้างเคียงยังเป็นไปไม่ได้ และแม้เป็นเพียงการจัดกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต้องการให้ประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวางให้มีคนภายนอกเข้าร่วมงานดังกรณีการจัดแสดงแสงเสียงที่ปราสาทเมืองต่ำ การดำเนินการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเดียวยังเป็นภาระที่หนักอึ้งทั้งด้านงบประมาณและบุคลากร (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555; วิสุทธิ์ หมายประโคน, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2555; สุเทพ มมประโคน, สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2555)

ผลสะท้อนที่ตามมาจากมุมมองว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นตัวแทนคนท้องถิ่นในการจัดการมรดก คือเส้นเขตปกครองได้แบ่งแยกความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อมรดก ระหว่างกลุ่มคนที่อยู่ในเขตปกครองที่แตกต่างกัน ก่อให้เกิดการช่วงชิงความหมายว่าด้วยความเป็นเจ้าของในอดีตดั่งนำเสนอข้างต้น อันเป็นพื้นฐานการแบ่งแยกระหว่างกันในกลุ่มคนทั่วไปของชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ เมื่อมีการพูดถึงความสัมพันธ์กับปราสาทพนมรุ้งดังจะได้นำเสนอต่อไป

5.3 คุณค่าใหม่ของมรดกกับตราประทับความผิดในอดีต

เมื่อมีการสถาปนารอบความรู้ว่าด้วย “โบราณสถาน/วัตถุ” ในฐานะหลักฐานอดีตของชาติดั่งนำเสนอแล้วในบทที่ 4 วัตถุสถานเหล่านั้นได้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง เนื่องจากสามารถบ่งบอกเรื่องราวในอดีต ซึ่งผู้เชี่ยวชาญที่มีระเบียบวิธีการทำความเข้าใจอย่างเป็นระบบสามารถ

ทำการศึกษาและประมวลข้อมูลจากการตีความหลักฐานชิ้นเป็นภาพของอดีตได้ (สุรพล นาถะพินธุ, 2538, น. 50-51) การทำให้วัตถุหรือหายไปจากที่ตั้งดั้งเดิม ไม่ว่าจะทำลายให้แตกหักเสียหาย ขยายหรือนำไปเก็บรักษาไว้เป็นของส่วนตัวล้วนแต่เป็นการตัดโอกาสที่ผู้เชี่ยวชาญจะได้ใช้ในการศึกษา ส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อการสร้างองค์ความรู้ว่าด้วยอดีตของชาติ ดังคำอธิบายว่า

การโจรกรรมลักลอบทำลายและนำโบราณวัตถุไปซื้อขายหรือนำออกนอกประเทศของนักค้าของเก่าและผู้แสวงหาสมบัติโบราณ เป็นผลให้โบราณสถานแห่งนี้ถูกทำลายเสียหายยับเยินเช่นกัน ศิลปวัตถุและงานศิลปกรรมหลายชิ้นของเทวสถานแห่งนี้ (ปราสาทพนมรุ้ง) ถูกลักลอบนำออกไปต่างประเทศและยังไม่ได้รับคืนหลายชิ้นที่ประดับอยู่ในห้องรับแขกของบ้านเอกชนผู้มีเงิน ศิลปะโบราณวัตถุเหล่านั้นอาจไม่สามารถยืนยันได้ว่ามาจากที่ใด...ของมีค่าเหล่านั้นจึงเกือบจะไม่มีประโยชน์ต่อประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชาติ แต่สิ่งที่ทำให้เสื่อมเสียต่อประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชาติคือศิลปะโบราณวัตถุที่ขาดหายไปจากสถานที่เดิม การศึกษาเรื่องราวบางตอนจากโบราณสถานติดขัดด้วยภาพสลักเรื่องราวเพียงบางตอนที่ขาดหายไปเท่านั้น ก่อให้เกิดเป็นปัญหาถกเถียงกันมานานจนไม่สามารถจะสรุปเรื่องราวของประวัติศาสตร์ของชาติบางตอนได้ (ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงแพทย, 2525, น. 12-13)

จึงเป็นหน้าที่สำคัญของหน่วยงานรัฐในการขัดขวางมิให้มีการค้าโบราณวัตถุที่ไม่ได้รับอนุญาต ดังความในพระราชบัญญัติว่าด้วยการส่งโบราณและศิลปวัตถุออกนอกประเทศ พ.ศ. 2469 ว่า “บัดนี้...มีผู้ชอบหาโบราณและศิลปวัตถุในพระราชอาณาเขตแล้วพาออกนอกประเทศเนื่องๆ ถ้าปล่อยไว้เช่นนี้ โบราณและศิลปวัตถุซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอันสมควรรักษาไว้สำหรับบ้านเมืองก็จะสูญเสีย” (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 58)

ตามกรอบความรู้ดังกล่าว โบราณสถานวัตถุมีความสำคัญต่อความเป็นชาติ จึงไม่เพียงต้องได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดีจากหน่วยงานรัฐที่เป็นตัวแทนของชาติ ยังก่อให้เกิดความคาดหวังใหม่ต่อผู้คนทั่วไปในสังคมว่า “เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนจะต้องช่วยกันสงวนรักษา(โบราณสถานวัตถุ)” (สมภพ ภิรมย์, 2518, น. ก-ข) และถือเป็นจริยธรรมใหม่ของพลเมืองที่ควรมี “จิตสำนึก” ในการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมทั้งระดับชาติและระดับมนุษยชาติ ซึ่งการเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวผ่านสื่อสาธารณะและระบบการศึกษา ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ของกรมศิลปากร จะประสบผลสำเร็จพอสมควรดังข้อสังเกตว่า

(ตั้งแต่ราวทศวรรษ 2510) การมองเห็นความสำคัญของโบราณสถานก็ได้ขยายวงกว้างออกไปจากเดิมไปสู่ประชาชนเป็นอันมาก ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดอนุรักษ์โบราณสถานสามารถเรียนรู้ได้โดยบุคคลทั่วไป ไม่เฉพาะแต่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เมื่อเป็นเช่นนี้กรมศิลปากรจึงมิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวอีกต่อไป มีแนวร่วมมากมายในการต่อสู้เพื่อการคงอยู่ของโบราณสถาน (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2531, น. 42)

โดยนัยนี้ การเคลื่อนย้ายโบราณวัตถุ(หรือชิ้นส่วนใดๆ ของโบราณสถาน) ออกจากโบราณสถานเพื่อนำไปเก็บเป็นสมบัติส่วนตัวหรือขายเป็นรายได้ หรือแม้แต่การไม่ขัดขวางการกระทำดังกล่าวของผู้อื่นจึงกลายเป็นสิ่งที่ผิดเชิงจริยธรรมต่อชาติด้วย เนื่องจากจิตสำนึกการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุถูกขยายความเป็น “จิตสำนึกในความเป็นไทย” (นิคม มุสิกคามะ, 2548, น. 76)

ณ จุดเริ่มต้นในการกำหนดแนวทางดูแลรักษาของโบราณอย่างวัดร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยการออก *หมายประกาศเขตรังวัดผู้ร้ายชุดวัด พ.ศ. 2394* เป็นบทบัญญัติให้คนที่อยู่รอบข้าง(วัดร้าง) เป็นผู้มีหน้าที่ดูแลรักษา(วัดร้าง) ด้วยการแจ้งความแก่เจ้าหน้าที่รัฐเมื่อเกิดเหตุผู้บุกรุกทำลายมิเช่นนั้นจะมีความผิด กระนั้น กลับมิได้ให้อำนาจแก่คนท้องถิ่นในการเป็นผู้ลงมือขัดขวางหรือลงโทษผู้บุกรุกทำลาย ครั้นต่อมาได้มีการจัดตั้งหน่วยงานรัฐรับผิดชอบดูแลรักษาโบราณสถานโดยตรงและตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ปัจจุบันเป็นฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535) ไม่ได้มีการกำหนดสาระดังกล่าวไว้ในกฎหมายอีก แต่ยังคงมีความคาดหวังดังกล่าวสืบเนื่องต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าโบราณสถานต่างๆ ถูกทำลายเพิ่มขึ้นเรื่อยโดยไม่ถูกขัดขวางห้ามปรามจากกลุ่มคนที่อาศัยในชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียง ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐขาดศักยภาพในการตรวจตราให้ทั่วถึงและไม่สามารถจับกุมผู้กระทำผิดส่วนใหญ่ได้ แม้ได้มีการกำหนดให้หน่วยงานรัฐในระดับท้องถิ่นร่วมอยู่ในโครงสร้างการดำเนินงานอนุรักษ์เพื่อเพิ่มจำนวนบุคลากรในท้องถิ่นที่ร่วมปฏิบัติงานแล้ว ผลปรากฏว่ายังคงไม่เพียงพอ คนทั่วไปในชุมชนท้องถิ่นจึงมักได้รับการเรียกร้องหรือสั่งการผ่านผู้นำชุมชนให้ทำ “หน้าที่” ดูแลรักษาโบราณสถานก่อนที่จะมีการส่งเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรมาดูแลอย่างใกล้ชิด ดังนั้น ในบรรดากลุ่มคนที่มักถูกระบุว่า เป็นผู้ทำลายโบราณสถานหลายกลุ่ม กลุ่มคนที่ถูกพาดพิงมากที่สุดก็คือคนที่อยู่ใกล้ หรือคนท้องถิ่นนั่นเอง เช่น

โบราณสถานหลายแห่งยังคงอยู่ในป่า และบางครั้งก็มีโบราณวัตถุที่สวยงามตั้งอยู่ภายในหรือซำรุดหักพังอยู่ภายนอก ปัจจุบันนี้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสาย ทำให้การคมนาคมโดยรถยนต์ไปได้สะดวกยิ่งกว่าแต่ก่อน ถ้ากรมศิลปากรไม่รีบดำเนินการสำรวจและรวบรวมขนย้ายโบราณวัตถุเหล่านี้มาเป็นสมบัติของชาติ โดยเก็บไว้ในที่ปลอดภัยเสียก่อน นักท่องเที่ยวหรือนักแสวงโชคก็จะเก็บมาเป็นสินค้าหรือขนไปเป็นสมบัติ

ส่วนตัวเสีย ดังที่ปรากฏมีผู้กระทำกันอยู่หลายรายแล้วในขณะนี้ การควบคุมของเราที่ทำได้ยาก เพราะบริเวณกว้างขวางและโบราณสถานส่วนมากก็อยู่ในที่ลับตาคน นอกจากนี้**ผู้ที่ไม่เข้าใจคุณค่าของโบราณวัตถุสถานเหล่านี้ก็อาจจะทำลายโดยไม่ตั้งใจ** เป็นต้นว่าชนเอาหินส่วนประกอบของโบราณสถานไปทำเป็นหินลับมีดเสียบ้าง เอาไปถมถนนหนทางเสียบ้าง นำเอาไปทำประโยชน์เฉพาะตัวอย่างอื่นบ้าง (กรมศิลปากร, 2522, น. 13-เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย)

การระบุถึงพฤติกรรมทำลายโดยไม่ตั้งใจเพราะไม่เข้าใจคุณค่าดังกล่าวย่อมมีนัยถึงคนที่ต้องถิ่นใกล้เคียงมากกว่าคนต่างถิ่น และความคิดแบบนี้ได้รับการผลิตซ้ำเรื่อยมา เป็นสาเหตุในการที่กรมศิลปากรใช้กำหนดแนวทางการจัดการเชิงป้องกันการทำลายจากชุมชน ดังคำให้สัมภาษณ์ของอธิบดีกรมศิลปากรในหนังสือพิมพ์ข่าวสดวันที่ 3 มกราคม 2541 ว่า “กรมศิลปากรต้องทำความเข้าใจกับข้าราชการให้ชัดว่า... ทำไมต้องเกื้อกูลชุมชน ก็เพราะถ้าเราแยกชุมชนออกจากแหล่งโบราณคดีหมด **ชุมชนก็จะทำลายหมด**” (นิคม มูลิกะคามะ, 2541, น. 12-เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย)

ในกรณีของปราสาทพนมรุ้ง การเคลื่อนย้ายโบราณวัตถุออกจากยอดเขาพนมรุ้งได้กลายเป็นตราประทับความผิดในอดีตที่คนในชุมชนบุ-ตาเบิกจำนวนหนึ่งยังฝังใจ ดังปรากฏว่าในช่วงปี พ.ศ. 2554 - 2556 ที่ผู้วิจัยสอบถามเกี่ยวกับเรื่องราวนี้ยังพบคำอธิบายเชิงแก้ตัวของผู้คนในชุมชนบุและตาเบิกเมื่อพูดถึงปราสาทพนมรุ้งในช่วงทศวรรษ 2480 - 2510 ที่มีการขุดค้นหาสมบัติและเคลื่อนย้ายชิ้นส่วนของโบราณออกจากปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทโบราณอื่น และพื้นที่โดยรอบ (ที่ดินทำกินและที่ตั้งบ้านเรือนซึ่งมีการขุดพบชิ้นส่วนของโบราณกระจัดกระจายอยู่)อย่างเอิกเกริก โดยไม่มีผู้ใส่ใจห้ามปรามหรือขัดขวางเท่าที่ควร ผู้เล่ามักย้าแล้วย้าอีกว่าสมัยนั้นชาวบ้านไม่รู้คุณค่าของวัตถุเหล่านั้น เห็นเป็นหินสลัก เพียงชมดูกันแล้วปล่อยไว้ จนมีคนต่างถิ่นมาชักชวนบางคนไปขุด/ขนย้ายลงเขาไปขาย จึงมีคนไปรับจ้างด้วยไม่รู้ว่าเป็นความผิดร้ายแรงต่อประเทศชาติ เช่น คำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชนบุท่านหนึ่งว่า

สมัยผมบวชอยู่วัด(โคก)ปราสาท ทางวัดเก็บเทวรูปวางเรียงเป็นแถวในปราสาท แต่พระกับชาวบ้านไม่ได้เข้าไปทำกิจอะไรในตัวปราสาท มีแต่ว่ากันว่าเข้าไปท่องมนต์ในปราสาทจะจำได้ง่ายขึ้น...สมัยนั้นเทวรูปไม่มีค่าเพราะไม่มีใครซื้อ ชาวบ้านไม่มีหิ้งพระ ไม่นิยมพกพระ ใช้แต่คาถา คาถาดีกว่าพระ(เครื่อง)ตอนติดทหารไปรบสงครามอินโดจีนยังเอาสี่เหลี่ยม สีอะไร ไปทาที่รูปที่พนมรุ้งตรงประตูที่มีรูปนางอรพิมแล้วเอาผ้าขาวไปทาบให้รูปติดออกมา เอาไปหาครู(ผู้มีวิชาอาคม)เสกกันเป็นของขลังผูกคอไปรบ (เอียด สุขสมาน, สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2555)

หรือคำบอกเล่าของอดีตครูใหญ่โรงเรียนในชุมชนตาเป็กท่านหนึ่งว่า

เมื่อปี พ.ศ. 2506 มีฝรั่งสองคนมาพบนายอำเภอประโคนชัยบอกว่าอยากเห็นปราสาทพนมรุ้ง ต้องการไถ่พาขึ้นไป นายอำเภอเลยหาครูที่พูดภาษาอังกฤษได้คือตัวผม เป็นคนพาขึ้นไป พวกเขาบอกว่ารักศิลปะโบราณ พอไปเห็นปราสาทก็ถ่ายรูปกลับแล้วก็ประติมากรรมขึ้นนั่นขึ้นนี่แบบไม่ให้มีคนอยู่ในภาพ หมดฟิล์มหลายม้วน กลับไปก็ฝากนายอำเภอมาขอบคุณผมในที่ประชุม...ไม่รู้เลยว่าปลายปี พ.ศ. 2507 เดือนธันวาคม มีครูจากอยุธยาเอาอัลบั้มรูปโบราณวัตถุที่ฝรั่งพวกนั้นถ่ายภาพไปมาให้ครูที่โรงเรียนวัดอัมภารามดูและบอกว่าใครเอาขึ้นที่หนึ่งมาได้จะให้ห้าหมื่น ขึ้นที่สองให้เท่าไร เขาบอกว่าจิม ทอมสัน ต้องการทับหลังพวกนี้ไปไว้ที่ร้านไหมไทย หลังจากนั้นราว 1 เดือนก็มีคนจากสุรินทร์เอาภาพพวกนี้มาเสนอราคารับซื้อเหมือนกัน เป็นภาพชุดเดียวกันเลย ผมว่าต้องเป็นผู้ร้ายข้ามชาติที่หาคนมาดำเนินการหลายส่วน และเอาไปได้จำนวนไม่น้อย เพราะของหายไยอะ...ผู้นำชุมชนไม่หวงห้ามเพราะต่างต้องการเงินและของทิ้งรกร้างอยู่ ไม่มีกรมศิลปากรมาดูแลหรือทำอะไรเลย มีแต่พระดูแล (ประทีป พิงذن, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2555)

หรือคำบอกเล่าของอดีตผู้เคยถูกจับกุมข้อหาขโมยทับหลังบนยอดเขาพนมรุ้งเกี่ยวกับทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ถูกนำไปสหรัฐอเมริกา ซึ่งนายดูก¹⁵ เป็นบุคคลที่ถูกอ้างจากผู้ให้ข้อมูลหลายคนว่าเป็นคนขับเกวียนไปรอขนย้ายว่า

ทับหลังที่อยู่ทุกวันนี้ จากบันไดทางตะวันตก มีต้นไม้ 1 ต้นก่อนถึงทางเข้าประตูทับหลังตัวเล็กหล่นลงมาหัก ครูดอนบ้านไหนไม่รู้สกัดจนบางเอาไปขาย ทับหลังใหญ่อยู่หน้าท้องพระโรง สมัยสงครามเวียดนาม เขาเอารถมารอข้างล่าง ฮอยฮ่อนมาเอา ตาตุกเอามาส่งลงให้ฮอยมารับ แกว่ามีคนมาติดต่อ ถามนั่นถามนี่ แกไม่รู้ว่าจะทำอะไร ถามอะไรก็บอกเขาไป เขาเห็นแกมีเกวียนก็จ้างแกเอาเกวียนไปรอรับแกก็ไป สมัยนั้นหนังสือพิมพ์บ้านเมืองเคยมาสัมภาษณ์ผม และบอกผมว่าเขาติดตามอยู่ว่าทหารสหรัฐเอาไป ทหารที่ตั้งศูนย์อยู่ธาตุนม (ช่อง อนันตึก, สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2555)

¹⁵ เสียชีวิตเมื่อต้นปี พ.ศ. 2555 ด้วยเหตุสุขภาพ

เรื่องเล่าเหล่านี้มีรายละเอียดแตกต่างกัน แต่ล้วนอยู่บนฐานคิดตามวาทกรรมโบราณสถาน คือ การนำโบราณวัตถุออกจากปราสาทพนมรุ้งเป็นความผิดตามกฎหมาย และเป็นความผิดร้ายแรงในแง่การทำลายโบราณสถานที่เป็นสมบัติของชาติ ซึ่งสะท้อนการยอมรับกรอบความรู้ดังกล่าว โดยนำมาปรับให้เข้ากับวิถีคิดแบบท้องถิ่นที่ยังยึดถือปราสาทพนมรุ้งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการลงท้ายคำบอกเล่าด้วยการประณามและสาปแช่ง บนพื้นฐานมุมมองว่าการขโมยโบราณวัตถุเป็นการลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงต้องได้รับโทษถึงขั้นเสียชีวิตจากอาชกรรมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น “พวกลักของเก่าไป ตายโหงหมด ไม่มีใครตายดีหรอก ยิ่งพวกเอานารายณ์ไป 7 วัน 7 คืน มีอันเป็นไป ไม่เหลือสักคน” (แฝง บานฤทัย, สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2555) โดยอาจกล่าวลอยๆ หรือบางคนยกตัวอย่างกลุ่มคนที่เคยเป็นนายหน้าค้าโบราณวัตถุ แต่ต่อมาทะเลาะและฆ่ากันตายกับคนที่เชื่อกันว่าเข้าร่วมในกลุ่มขนย้ายโบราณวัตถุออกจากปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งต่อมาประสบอุบัติเหตุรถยนต์เสียชีวิต (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2555; สงบ จุตโต, สัมภาษณ์, 15 เมษายน 2555; เซน เมอะ ประโคน, สัมภาษณ์, 12 เมษายน 2555) แต่ไม่มีการพูดถึงชายอย่างน้อยสองคนที่เคยร่วมรับจ้างนำทับหลังแผ่นใหญ่ออกจากปราสาทพนมรุ้งเพื่อส่งต่อให้ผู้ว่าจ้างแต่ถูกตำรวจจับก่อนที่จะทำสำเร็จ ซึ่งยังคงมีชีวิตมาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอข่าวจับกุมขบวนการลักลอบค้าโบราณวัตถุจำนวนไม่น้อยมีส่วนพาดพิงไปสู่เจ้าหน้าที่รัฐว่าร่วมกระทำความผิดด้วย ประกอบกับสภาพการณ์กระทำความผิดต่อทรัพยากรอื่น เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ฯลฯ มักมีเจ้าหน้าที่รัฐและผู้มีอิทธิพลให้การสนับสนุนทำให้สามารถหลุดพ้นจากการตรวจตราจับกุมจากเจ้าหน้าที่ได้ ส่งผลต่อการเพิ่มแรงจูงใจต่อการค้าโบราณวัตถุในลักษณะกล่าวโทษเจ้าหน้าที่รัฐและผู้มีอิทธิพลด้วย ในทำนองว่า ชาวบ้านทั่วไปไม่ได้อยากให้การทำลายปราสาทพนมรุ้งแต่ไม่กล้าขัดขวางผู้อยู่ในขบวนการค้าโบราณวัตถุ ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้มีอิทธิพลที่พร้อมจะใช้อาวุธทำร้ายหรือสังหารคนที่ขัดขวางได้ ในขณะนั้นตำรวจยังไม่ได้เข้ามาดูแลพื้นที่บริเวณนี้อย่างใกล้ชิดเหมือนในระยะต่อมา ชาวบ้านทั่วไปจึงเลือกที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับ และในการที่คนเหล่านั้นสามารถขนย้ายโบราณวัตถุไปส่งถึงมือลูกค้าในที่ห่างไกลจากเขาพนมรุ้งได้ ทั้งที่ตามรายงานน่าจะมีด่านตรวจเป็นระยะๆ อย่างที่พวกเขา มักพบเจอ แสดงว่าต้องได้รับการปกป้องจากผู้มีอิทธิพลเหนือเจ้าหน้าที่บ้านเมืองแต่ไม่สามารถระบุชื่อเจ้าหน้าที่รัฐระดับสูงหรือนักการเมืองดังกล่าวได้ (เฉลิม ประสิทธิพันธุ์, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2555; พยุง วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555; จอน ผ่องขำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555) ยกเว้นบางคนที่เอ่ยชื่อผู้ว่าจ้างทั้งที่เป็นนักธุรกิจใหญ่ระดับประเทศที่มีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรัฐมนตรีบางคนในขณะนั้น และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับจังหวัดและกระทรวง แบบมั่นใจว่าเป็นความจริง (จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2555) บางคนกล่าวพาดพิงถึงการมีเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากร 1 คน พักประจำบนเขาเพื่อดูแลปราสาทพนมรุ้งด้วย เพื่อแสดงนัยว่าคนในชุมชนท้องถิ่นบางส่วนพยายามป้องกันการกระทำดังกล่าว

แล้ว แต่การดำเนินการของหน่วยงานรัฐเองเปิดช่องโหว่ให้ขบวนการค้าโบราณวัตถุนำของลงจากเขาพนมรุ้งได้ เช่น

ของทิ้งร้างอยู่ ไม่มีกรมศิลปากรมาดูแลหรือทำอะไรเลย มีแต่พระดูแล...พวกครูร้องเรียนไปทางกรมศิลปากรว่ามีคนขุดหาของโบราณบนเขาอย่างต่อเนื่อง ราวปลาย ปี 2508 หรือ 2509 นี้ละ จึงมีเจ้าหน้าที่ภัณฑารักษ์หนึ่งคนมาประจำ พักที่บ้านพักบนเขาแกเป็นคนชอบกินเหล้า วันที่คนอยากขโมยก็ส่งคนมาชวนแกไปกินเหล้าข้างล่าง ที่เหลือนไปได้สบาย (ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2555) เป็นต้น

กระนั้น การนำเสนอมุมมองดังกล่าวมิได้ช่วยลบภาพด้านลบของ “คนท้องถิ่น” ที่ไม่สามารถดูแลรักษาโบราณสถานตามวาทกรรมโบราณสถานได้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ทุบทำลายประติมากรรมที่พนมรุ้งเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2551¹⁶ ซึ่งคนในชุมชนตาเป็กเล่าสื่อว่าเป็นการทำพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ของผู้มีอิทธิพลทางการเมืองในจังหวัดบุรีรัมย์ ดำรวจจึงจับผู้กระทำผิดไม่ได้ ทั้งที่ตำรวจสามารถเก็บหลักฐานได้มากมายจากที่เกิดเหตุ อันเป็นการตอกย้ำฐานคิดว่าด้วยผู้มีอิทธิพลพร้อมย่าเตือนความไร้ศักยภาพของคนในชุมชนท้องถิ่นในอันที่จะป้องกันการทำลายปราสาทพนมรุ้ง เนื่องจากเหตุเกิดบนยอดเขายามดึก คนในชุมชนไม่มีใครแสดงออกว่าได้รับรู้ถึงความผิดปกติใดๆ จึงไม่อาจ “เป็นหูเป็นตา” ให้กับเจ้าหน้าที่ได้อย่างที่ถูกคาดหวัง (จิรัชญา อินราม, สัมภาษณ์, 23 ตุลาคม 2555; วิชัย กิ่งแก้ว, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555; เฉลิม นาราช, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555) จนกลายเป็นปมสำคัญที่คนจำนวนมากในชุมชนท้องถิ่นหยิบยกมานำเสนอประกอบการแสดงความยินยอมพร้อมใจที่จะจำกัดความต้องการของชุมชนในการแสดงความเป็นเจ้าของต่อปราสาทพนมรุ้งปล่อยให้กรมศิลปากรเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการยึดครองปราสาทพนมรุ้งและโบราณสถานอื่นๆ ต่อไป ดังคำบอกเล่าว่า

¹⁶ คืบวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 เกิดเหตุคนร้ายไม่ทราบจำนวน เข้าทุบทำลายรูปปั้นทวารบาลและสัตว์พาหนะรวมถึงมีการเคลื่อนย้ายศิวิลิ่งโดยมีการทำลายแขนเทวรูปก่อนแล้วจึงนำแขนเทวรูปไปทุบกับใบหน้าสัตว์พาหนะอื่นๆซึ่งดุสิตทุมมาภรณ์หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งขณะนั้นระบุว่าเทวรูปที่ถูกทำลายเสียหายมีของจริงเพียงเศียรนาค 4 เศียรจาก 11 เศียร นอกนั้นเป็นเทวรูปที่จำลองขึ้นแต่มีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี จากนั้นนายช่างศิลปกรรมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรได้เริ่มบูรณะซ่อมแซมจนมีสภาพใกล้เคียงเดิมแล้ว (ASTVผู้จัดการออนไลน์, 26 พ.ค.51) ปัจจุบันยังไม่สามารถหาตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษได้

พนมรุ้งเป็นของเรา ของประเทศไทย เป็นที่สาธารณะ คนบ้านเรามีสิทธิในปราสาท
พนมรุ้ง ช่วยกันคุ้มครองดูแลรักษาปกป้อง ไม่ให้คนฉกของโบราณไปอย่างสมัยก่อน ซึ่ง
เราเคยดูแลจนทหารกับกรมศิลปากรมาก็ทำแทนเพราะกำลังเขามาก เขามาช่วยให้
บ้านเรามีรายได้จากการท่องเที่ยว เก็บไว้พัฒนาปราสาท (ช้าง อยู่รอบเรียง, สัมภาษณ์,
24 ตุลาคม 2555)

ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการดูแลรักษา ช่วยกันกับกรมศิลปากร ของนายโดนขโมยไป
อย่างทับหลังนารายณ์เอาไปไว้ที่พิมาย ที่มาใส่ไว้ที่นี่เป็นของปลอม ก็มันเป็นของทุกคน
ต้องช่วยกันดูแล เขาถึงเอาค่ายทหารไปไว้บนนั้น กลัวหายอีก ของจริงไม่เหลือแล้ว
(ม้วย จรุงกัน และ หัตถพร คุณวงศ์, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555)

สมัยก่อนที่กรมศิลปากรจะมา ชาวบ้านคนแก่พากันไปดูแลพนมรุ้ง ไปๆ มาๆ มีการ
ขโมย เมื่อกรมศิลปากรมาเพราะรู้ว่า เป็นของมีค่า พอกรมศิลปากรมา บทบาทชาวบ้าน
ไม่ค่อยมี เขาไม่บอกอะไรหรือเชิญเรา (สุพรรณ มากนาคา, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน
2555)

แม้ว่าเป็นที่ประจักษ์ชัดว่าการดำเนินงานในรอบหลายสิบปีที่ผ่านมา มีภาพของกรม
ศิลปากรที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ถึงข้อจำกัดในอำนาจ ทรัพยากรและกำลังคนในการดูแลรักษา
โบราณสถานทั่วประเทศ (เอนก สีหามาตย์, 2544, น. 65-72) ก็ตาม

ความยินยอมจำกัดบทบาทตนเองในฐานะคนท้องถิ่นดังกล่าว มีผลในการขัดขวางความ
ปรารถนาที่ไม่สอดคล้องกับกรอบความคิดดังกล่าว เช่น การอยากมีส่วนร่วมในการจัดการปราสาท
พนมรุ้งมากกว่าที่เป็นอยู่ของกลุ่มคนที่ยึดถือกรอบความคิดที่แตกต่างด้วย (ดังจะนำเสนอต่อไป)
ขณะที่การยอมรับอำนาจและความชอบธรรมของกรมศิลปากรดังกล่าวยังเป็นผลจากปฏิบัติการซึ่ง
เกิดขึ้นบนยอดเขาพนมรุ้งในระยะเวลาหลายสิบปีที่ผ่านมาด้วย

5.4 อนันติโลซิสกับอำนาจของกรมศิลปากร

ตามวาทกรรมโบราณสถาน การสงวนรักษาให้พ้นจากความเสื่อมโทรมจากสภาพ
ธรรมชาติและฝีมือมนุษย์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ในการดำเนินการจึงจำเป็นต้องมีการสำรวจให้รู้ว่ามี
โบราณสถานอยู่ที่ใดบ้าง ประเมินคุณค่าความสำคัญ และกำหนดวิธีการสงวนรักษาตามลำดับ
ความสำคัญ โดยที่การสำรวจเป็นทั้งการผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานโดยรวม และการสร้าง

รายชื่อสถานที่ในการดูแลของหน่วยงานรับผิดชอบ ซึ่งถูกทำให้ชัดเจนและเป็นทางการด้วยการขึ้นทะเบียนโบราณสถานด้วยกระบวนการทางกฎหมายคือการประกาศในราชกิจจานุเบกษา และนำมาจัดพิมพ์เป็นเล่ม รวมถึงใช้เป็นข้อมูลในการนำเสนอเรื่องราวของโบราณสถานและผลการดำเนินงานของหน่วยงานด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นปฏิบัติการที่สอดคล้องกับกรอบความรู้ว่าด้วยการจัดการโบราณสถาน ซึ่งมีการวางรากฐานมาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ เป็นนายกรัฐมนตรีและสืบเนื่องต่อมาจนปัจจุบัน (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2518, น. 18; นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 96) แต่เมื่อพิจารณาจากการรับรู้ของชาวบ้านในชุมชนและตาเปิดต่อการดำเนินการกับปราสาทพนมรุ้งแล้ว พบว่าปฏิบัติการเหล่านี้ไม่ได้ช่วยสร้างศรัทธาของผู้คนต่อการดำเนินงานของกรมศิลปากรเท่าใดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้เห็นการสูญหายของโบราณวัตถุที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ในช่วงต้นของการบูรณะอันสืบเนื่องจากการอธิบายสาเหตุความเสื่อมโทรมปริกหักพังของโบราณสถานว่า ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการทำลายของคน ยิ่งมีการเข้าถึงโบราณสถานได้ง่าย การทำลายก็ยิ่งมากขึ้น เป็นเหตุให้ต้องมีการป้องกันด้วยการเก็บรวบรวมไว้ในที่ปลอดภัยเสียก่อน ดังระบุในแนวปฏิบัติของโครงการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502 ว่า

โบราณสถานหลายแห่งยังคงอยู่ในป่า และบางครั้งก็มีโบราณวัตถุที่สวยงามตั้งอยู่ภายในหรือซำรุดหักพังอยู่ภายนอก **ปัจจุบันนี้มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสาย ทำให้การคมนาคมโดยรถยนต์ไปได้สะดวกยิ่งกว่าแต่ก่อน ถ้ากรมศิลปากรไม่รีบดำเนินการสำรวจและรวบรวมขนย้ายโบราณวัตถุเหล่านี้มาเป็นสมบัติของชาติ โดยเก็บไว้ในที่ปลอดภัยเสียก่อน นักท่องเที่ยวหรือนักแสวงโชคก็จะเก็บมาเป็นสินค้าหรือขนไปเป็นสมบัติส่วนตัวเสีย** ดังที่ปรากฏมีผู้กระทำการกันอยู่หลายรายแล้วในขณะนี้ การควบคุมของเราที่ทำได้ยาก เพราะบริเวณกว้างขวางและโบราณสถานส่วนมากก็อยู่ในที่ลับตาคน (กรมศิลปากร, 2522, น. 13-เน้นตัวหนาโดยผู้เขียน)

วิธีปฏิบัติสำคัญคือ “ถ้ามีจารึกหรือโบราณวัตถุที่สำคัญควรจะต้องเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐานก็จะนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานประจำท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ” (กรมศิลปากร, 2522, น. 13) ทว่าการดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายโบราณวัตถุออกจากพื้นที่ เช่นเดียวกับขบวนการค้าโบราณวัตถุ คือทำให้โบราณวัตถุไม่อยู่ในพื้นที่เดิมอีกต่อไป เมื่อประกอบกับพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนที่กลายเป็นผู้ร่วมกระทำผิดในขบวนการค้าโบราณวัตถุดังนำเสนอข้างต้น ทำให้เกิดความไม่เชื่อมั่นในแนวทางดำเนินการของกรมศิลปากรนัก ดังมีผู้เล่าถึงโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัยว่า

“แต่ก่อนกรมศิลปากรเอาพวกเทวรูปสวยๆ จากปราสาทพนมรุ้งไปรวมกันไว้ในอาคารที่พัก แล้วก็นอนเฝ้า แล้วพอวันหนึ่งคนไปดูเห็นว่าน้อยลงไป ก็บอกว่าหาย ใครขโมยไม่รู้ จะใครขโมยในเมื่อนอนเฝ้ากันอยู่อย่างนั้น” (ประทีป พึ่งตน, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2556) หรือ “ที่แรกก็เห็นอยู่นะว่าเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรเก็บเทวรูปเยอะแยะมารวมกันไว้ แต่พอนานๆ ไปกลับหาย ไม่รู้หายได้ยังไง” (จอห์น ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555)

ปฏิบัติการสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนยอมรับและเชื่อถือในองค์ความรู้และอำนาจของกรมศิลปากร คือการบูรณะด้วยวิธีอนัสติโลซิส ที่ถูกนำมาใช้กับปราสาทพนมรุ้งเป็นแห่งที่สองในประเทศไทย หลังจากที่ได้มีการใช้เทคนิควิธีการนี้ครั้งแรกที่ปราสาทพิมาย

คำอธิบายหลักต่อวิธีบูรณะแบบอนัสติโลซิส (Anastylosis) คือวิธีการบูรณะโบราณสถานด้วยการรื้อและประกอบคืนให้มีสภาพสมบูรณ์ตามรูปแบบเดิมเพื่อแสดงความเป็นของแท้และหาวิธีปกป้องการเสื่อมสภาพของสิ่งก่อสร้างด้วยเทคนิคต่างๆ ซึ่งเท่ากับเป็นการฟื้นฟูสภาพดั้งเดิมก่อนกลายเป็นซากปรักหักพังให้กลับคืนมา เป็นเทคนิคการบูรณะที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศนำมาใช้ในการบูรณะโบราณสถานจำนวนมากในเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา ได้ผลเป็นที่ประทับใจเหมาะสมกับการบูรณะโบราณสถานหิน แม้ว่าจะเป็นงานละเอียดและซับซ้อนต้องกระทำเป็นขั้นเป็นตอนและใช้เวลามากก็ตาม กระบวนการอย่างย่อของวิธีนี้คือการรื้อโบราณสถานที่อยู่ในสภาพพังทลายและทรุดตัว นำส่วนประกอบต่างๆ มาดำเนินการปรับปรุงสภาพให้ดีขึ้นและเสริมความแข็งแรงของรากฐานโบราณสถานเดิมในส่วนที่ทรุดตัวและส่วนที่คาดว่าจะทรุดตัวในภายหลังโดยทำฐานแผ่ด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเพื่อความมั่นคงแข็งแรงและสามารถรับน้ำหนักหินจำนวนมากได้ เมื่อรากฐานอยู่ในสภาพสมบูรณ์แล้วจึงประกอบอาคารขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิมที่ได้ศึกษาผังรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์ศิลปะโดยเปรียบเทียบกับโบราณสถานอื่นที่มีอายุหรือสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกัน แล้วเสริมส่วนโครงสร้างของอาคารด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำท่อนระบายน้ำภายในด้วยเทคนิคก่อสร้างทันสมัย แต่ปิดซ่อนโครงสร้างสมัยใหม่ให้พ้นจากสายตาผู้ชม โดยใช้หินเดิมมาเสริมทั้งด้านในและด้านนอกอาคาร หากส่วนใดขาดหายไปเนื่องจากหาไม่พบชิ้นส่วนโบราณหรือพบแต่ขี้กรุจจนใช้ไม่ได้แล้วก็ใช้แท่งหินเรียบไม่มีลวดลายซึ่งเป็นวัสดุชนิดเดียวกันเสริมเข้าไปแทนที่โดยให้มีความรู้สึกกลมกลืนแต่เห็นได้ว่าเป็นของเสริมใหม่ไม่ใช่ของดั้งเดิม (กรมศิลปากร, 2548ก, น. 141)

ผลการบูรณะจึงมีความพิเศษกว่าวิธีการเดิมที่เคยใช้มาก่อน ซึ่งการบูรณะของไทยในช่วงแรกเน้นการขุดแต่งให้เห็นร่องรอยและรักษาไว้ให้ปรากฏต่อมาในสภาพสภาพดั้งเดิม(ที่ทรุดโทรมหรือเป็นซากปรักหักพัง)เพื่อก่อให้เกิดสุนทรียภาพแบบโรแมนติกสำหรับนักอนุรักษ์ส่วนหนึ่ง ดังว่า “เป็นการเสริมบรรยากาศของอดีตและการส่งเสริมความคิดคำนึงถึงสภาพในอดีต อันเป็นรสชาติของการเที่ยวชมโบราณสถานที่สามารถเกิดขึ้นได้หากมีการอนุรักษ์ไว้อย่างเหมาะสม” (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2531, น. 41) อันเป็นแนวทางการบูรณะตามแนวคิดโรแมนติก (romantic

restoration) คือ การอนุรักษ์โบราณสถานเท่าที่หลักฐานปรากฏในวันที่ทำการสำรวจศึกษา ด้วยกรอบคิดว่าด้วยการแสดงความเคารพบูชาต่อประวัติศาสตร์ สถาปนิกและช่างศิลปะในอดีต จึงถือว่าการซ่อมแซมปรับปรุงโบราณสถานไม่ว่ากรณีใดล้วนเป็นการทำลายหลักฐานของอดีต และอนุญาตให้ดำเนินการได้เฉพาะการบำรุงรักษาเท่านั้น โดยยอมรับการเสื่อมสภาพไปตามธรรมชาติของโบราณสถาน (นิคม มุสิกคามะ, 2548, น. 22)

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติมักมีการใช้วัตถุค้ำยันส่วนที่ผุพัง และการต่อเติมด้วยคอนกรีตเสริมความมั่นคงทำให้เกิดมีส่วนประกอบ(ส่วนค้ำยันหรือซ่อมให้แข็งแรง)ที่โดดเด่น แปรกต่าง และขัดแย้งโดยสิ้นเชิงกับตัวโบราณสถาน ตรงข้ามกับปราสาทที่บูรณะด้วยวิธีอันสดีโลชิสมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์และดูกลมกลืนกันทุกส่วนประกอบเหมือนอาคารสร้างใหม่ในรูปแบบและวัสดุโบราณ จึงถือว่าการบูรณะที่สามารถคืนความมั่นคงและคืนรูปแบบ-รูปแบบที่ถูกต้องให้กับโบราณสถาน และการปกป้องโบราณสถานจากการเสื่อมสภาพ อันนับเป็นการต่ออายุให้กับโบราณสถาน (วสุ โปษะนันท์, 2540, น. 8) พร้อมกับเป็นโอกาสของการศึกษาทางโบราณคดีอย่างเต็มที่ในขั้นตอนการตรวจสอบทำแผนผังรูปแบบ ถ่ายภาพ พิจารณาองค์ประกอบของโบราณสถานทั้งหมดก่อนจะรื้อโบราณสถานออกจากที่ตั้งเดิม ทำให้สามารถขุดค้นพบชิ้นส่วนต่างๆ ที่ถูกฝังในส่วนต่างๆ ที่ปกติไม่สามารถเห็นได้ เช่น แผ่นทองหรือวัตถุมงคลในช่องศิลา¹⁷ ท่อโสมสูตร¹⁸ ที่ฝังใต้ดิน เป็นต้น รวมถึงชิ้นส่วนปริศนาค้นพบที่กองทับถมกันจนเป็นกองหินขนาดใหญ่ไม่สามารถบ่งบอกสภาพเดิมได้ จึงมีการวางแผนทางไว้ให้มีการจัดทำรายงานที่ถูกต้องพร้อมแบบวิเคราะห์วิจารณ์ออกมาหลังบูรณะเสร็จสิ้น แต่ในประเทศไทย หลังการบูรณะปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้งแล้วมิได้มีการจัดทำรายงานดังกล่าวออกมาเต็มรูปแบบ (กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 184-185) แต่กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือ *ปราสาทพนมรุ้ง* ที่ให้รายละเอียดสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมประกอบกับคำอธิบายประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอ้างถึงการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะจากโบราณวัตถุ

¹⁷ ประเพณีการสร้างปราสาทขอมมีการบรรจุวัตถุมงคลตามช่องที่เจาะผนัง/พื้นหินเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสปิดทับด้วยแผ่นอิฐ/หิน ซึ่งทำไว้ในตำแหน่งต่างๆ ของอาคาร เช่น ที่ปราสาทพนมรุ้งมีการพบแผ่นทองคำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 แผ่น ในช่องลักษณะดังกล่าวที่ภายในระเบียงทางเดินทิศเหนือของพลับพลา(โรงช้างเผือก) และที่ปราสาทประธาน บริเวณพื้นที่ห้องกลางของซุ้มประตู[โคปุระ] ชั้นนอกด้านทิศตะวันออก (กรมศิลปากร, 2548, น. 37)

¹⁸ ท่อโสมสูตร เป็นท่อลอดพื้นห้องและลานปราสาทออกไปนอกระเบียงคต ใช้น้ำนำสรองจากห้องกลาง[ครรภคฤหะ] ส่งออกนอกปราสาทประธาน เดิมฝังอยู่ใต้พื้นดิน แต่หลังการบูรณะได้รับการจัดวางบนพื้นดินเพื่อแสดงให้เห็นให้ผู้เข้าชมได้เห็น (กรมศิลปากร, 2548, น. 61)

สถานของปราสาทพนมรุ้ง อันนับเป็นหนังสือเล่มหลักเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งและต่อ ยอดองค์ความรู้ว่าด้วยโบราณสถานวัตถุขอมในประเทศไทยมาจนทุกวันนี้

อนันตลีโลชีสในวาทกรรมโบราณสถาน มีแง่มุมที่อุทกวิพากษ์วิจารณ์ในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญว่าเป็นการคืนสภาพสมบูรณ์ให้โบราณสถานเป็นอาคารที่ตั้งตรงเป็นสง่า มีฐานและผนังแข็งแรง หินเรียบกริบ รูปลักษณะและบรรยากาศดูเป็นระเบียบเรียบร้อย เสมือนอาคารหลังใหม่ที่ตั้งอยู่ในอุทยานอันรื่นรมย์เหมาะแก่การเดินเที่ยวมากกว่าเป็นศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดภูมิทัศน์โดยรอบให้เป็นสนามหญ้าที่ตกแต่งอย่างเรียบร้อย อาจทำให้สูญเสียสุนทรียภาพแบบโบราณสถานในทัศนะของนักอนุรักษ์แบบโรแมนติก (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 183) กระนั้นกลับเป็นวิธีการที่สอดคล้องกับค่านิยมของคนทั่วไป ที่ต้องการเห็นที่โบราณสถานอันมีสถานะเป็นศาสนสถานด้วย ในสภาพสมบูรณ์สวยงาม สร้างศรัทธาและความชื่นชมให้แก่ผู้พบเห็นมากกว่า

การบูรณะดังกล่าวยังเป็นปฏิบัติการทรงพลังที่เรียกศรัทธาความเชื่อถือต่อกรมศิลปากรในฐานะผู้เชี่ยวชาญและตัวแทนรัฐชาติ จากชาวบ้านในท้องถิ่นได้มากเนื่องจากมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งเป็นลูกจ้างช่วยงานระหว่างการบูรณะจึงได้เห็นการทำงานทุกขั้นตอนของเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร และนำมาเล่าสู่กันฟังด้วยความทึ่งในความสามารถของผู้เชี่ยวชาญที่สามารถวาดผังปราสาทสมบูรณ์ขึ้นมาในขั้นตอนการตรวจสอบก่อนจะรื้อกองหินทั้งหมดและปราสาทส่วนที่เหลือ ทั้งที่ไม่เคยมีใครในชุมชนรอบเขาพนมรุ้งที่ทราบสภาพดั้งเดิมของปราสาทพนมรุ้งและคาดเดายากว่ากองหินก้อนไหนตกลงมาจากส่วนใดของปราสาท เมื่อผู้เชี่ยวชาญสามารถอาศัยการสันนิษฐานจากจุดที่หล่นและลักษณะลวดลายหรือเงื่อนไขอื่นจนนำมาทดลองประกอบคืนเป็นส่วนๆ ได้อย่างค่อนข้างแม่นยำ (จอห์น ผ่องข้า, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555; เสถียร ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554; คำ ศรีราพงษ์, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554) ยิ่งเมื่อสามารถสร้างปราสาททั้งหมดให้มีสภาพสมบูรณ์ตามข้อสันนิษฐานยิ่งเป็นการพิสูจน์ความถูกต้องน่าเชื่อถือขององค์ความรู้และผู้เชี่ยวชาญกรมศิลปากรตลอดจน ความสามารถในการบูรณะโบราณสถานที่เหนือกว่าชุมชนท้องถิ่น ซึ่งทำได้เพียงปรับปรุงปรังค์น้อยที่ยังมีสภาพอาคารใช้ได้ และพื้นที่รอบปราสาทเท่านั้นดังคำบอกเล่าว่า

ตอนกรมศิลปากรมา (ปราสาทพนมรุ้ง) ไม่ใช่ปราสาทด้วยซ้ำเป็นกองหินเกลื่อนกลาด ต้องมาบูรณะ เป็นการลงทุน¹⁹ ทำไป 20 ปี เมื่อทำแล้วก็ป็นอำนาจของเขา ถ้าปล่อยให้ป็นของชาวบ้าน คงยังเป็นหินกองๆ อยู่อย่างนั้น ไม่ได้เป็นปราสาทอย่างเดี๋ยวนี (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555)

¹⁹ รายงานประจำปีจังหวัดบุรีรัมย์ พ.ศ. 2531 ระบุว่า “ทางการใช้เวลาบูรณะมหาเทวาลัยแห่งนี้นานถึง 18 ปี ใช้เงิน 38 ล้านบาท” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2531, น. 23)

ชาวบ้านยอมให้ปราสาทพนมรุ้งเป็นของกรมศิลปากร เพราะเขาทำจากของไม่มีคุณค่า ให้กลายเป็นสิ่งมีคุณค่า แล้วเอาลูกหลานชาวบ้านไปเป็นเจ้าหน้าที่ทุกระดับทำให้ปราสาทพนมรุ้งมีคุณค่าสำหรับชาวบ้าน คุณค่าทางพิธีกรรมเลิกไปแล้ว มาฟื้นฟูเพื่อโปรโมทการท่องเที่ยวเท่านั้น ชาวบ้านอย่างเราๆ ไม่มีความคิดจะไปทำอะไร มีแต่ปล่อยให้กรมศิลปากรทำ (ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2555)

ลักษณะเช่นนี้สะท้อนถึง “อำนาจ” ขององค์ความรู้โบราณคดี ตามคำอธิบายของฟูโกต์ที่ว่า อำนาจกับความรู้ดำรงอยู่ด้วยกันเสมอ ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่ปราศจากการเชื่อมโยงกับสนามของความรู้และไม่มีความรู้ใดที่ดำรงอยู่โดยปราศจากอำนาจหรือโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Foucault, 1995, pp. 27-28) โดยเฉพาะองค์ความรู้ในสังคมสมัยใหม่ที่มีการใช้เทคโนโลยีในการควบคุมกำหนดชีวิต ร่างกาย และพฤติกรรมของมนุษย์อย่างละเอียดซับซ้อนในรูปแบบของระเบียบวินัย (discipline) และความรู้ (knowledge) อันเป็นอำนาจครอบงำอย่างหนึ่ง ที่มาจากการอ้างความเป็นแบบแผนที่ถูกต้อง เป็นธรรมชาติ โดยที่ตัวผู้เกี่ยวข้องกับการใช้ (exercise) อำนาจมิใช่แหล่งที่มาของอำนาจเป็นเพียงผู้กระทำตามการอ้างอิงอำนาจเท่านั้น ขณะเดียวกันสิ่งที่อำนาจกระทำ คือการสร้างระเบียบให้กับสิ่งต่างๆ และความจริงเกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น (ในนามของความรู้) หรือที่ฟูโกต์เรียกว่า ระบอบความจริง (regime of truth) ซึ่งเมื่อผู้คนยอมรับความรู้หนึ่งว่าเป็นความจริง ก็จะทำให้ความรู้นั้นมีอำนาจบังคับโดยไม่จำเป็นต้องเห็นตัวผู้บังคับหรือบังคับใช้ อำนาจนั้น (Foucault, 1980a, pp. 131-132) กล่าวคือ เมื่อผู้คนในชุมชนและตาเป็กยอมรับ “ความจริง” ขององค์ความรู้ที่กรมศิลปากรนำเสนอ พร้อมกับตระหนักถึงความแตกต่างกับชุดคำอธิบายท้องถิ่นที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นตำนานจนประเมินความรู้เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งที่เคยมีของคนในท้องถิ่นว่า “ไม่มีความรู้ที่ถูกต้อง” ดังนำเสนอแล้วในบทที่ 4 กลุ่มคนในท้องถิ่นที่ถูกคาดหวังให้เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้แบบใหม่ เช่น ครู ข้าราชการ หรือผู้มีการศึกษา จึงได้เริ่มปฏิเสธการถ่ายทอดตำนานความเชื่อเดิม รวมถึงเรื่องราวในอดีตเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งพวกเขาเคยร่วมรับรู้และถ่ายทอด ตามคำอธิบายและแนวทางปฏิบัติที่ถูกกำหนดโดยกลุ่มผู้รู้ทางวัฒนธรรมจำนวนหนึ่ง เช่น ผู้รู้ที่ถ่ายทอดตำนานผ่านคำบอกเล่าหรือการแสดง พระสงฆ์ หมอทรง (ดังกรณีหลวงปู่เที้งกำหนดให้พระกล้ากลางสมรทำพิธีเซ่นไหว้ก่อนขึ้นเขา หรือหมอทรง(เจ้าพ่อปราสาททอง)กับการห้ามทาสีภาพสลักเพื่อสร้างของขลัง ตามที่นำเสนอในบทที่ 3) เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าวาทกรรมเดิมในท้องถิ่นเกี่ยวกับความเป็นมาของปราสาทพนมรุ้งที่เคยให้อำนาจแก่กลุ่มผู้รู้เดิมถูกเบียดขับให้หมดความชอบธรรมลงพร้อมกับลดทอนอำนาจของคนกลุ่มนั้น ขณะที่สร้างโอกาสให้กับคนกลุ่มใหม่คือครู และข้าราชการท้องถิ่นในการเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ใหม่แทน แต่ด้วยข้อจำกัดของการรับรู้

ประวัติศาสตร์ทางการตั้งได้นำเสนอแล้วในบทที่ 4 ทำให้กลุ่มครูไม่สามารถดำรงตนเป็นผู้รู้ที่อธิบายประวัติศาสตร์ของปราสาทพนมรุ้งได้อย่างมั่นใจ

5.5 การควบคุมพื้นที่ปราสาทพนมรุ้งในนามอุทยานประวัติศาสตร์

จากแนวความคิดในการสงวนรักษาโบราณสถานให้คงสภาพเดิมเพื่อเป็นหลักฐานของอดีต ภายหลังจากบูรณะแล้วจำเป็นต้องดำเนินการป้องกันมิให้โบราณสถานถูกรบกวนจากกิจกรรมมนุษย์และภัยธรรมชาติ เนื่องจากหากปล่อยทิ้งไว้ไม่มีการทำนุบำรุงรักษาเท่าที่ควร อาจถูกบุกรุกทำลายจากกิจกรรมของผู้คนทั่วไปและการขุดค้นหาโบราณวัตถุของคนบางกลุ่ม ตลอดจนภัยจากธรรมชาติเช่น ต้นไม้ ลมฝน เป็นต้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530, น. 3) แนวทางดูแลรักษาโบราณสถานของกรมศิลปากรจึงมีพื้นฐานจากการควบคุมการเข้าใช้พื้นที่ในเขตโบราณสถานให้จำกัดลง เหลือเพียงกิจกรรมที่เห็นว่าไม่ส่งผลกระทบต่อการคงสภาพของโบราณสถาน โดยเฉพาะในกรณีที่ถูกจัดเป็นโบราณสถานร้าง เช่น ปราสาทขอม ชากเมืองเก่าอยุธยา เป็นต้น กิจกรรมหลักที่ได้รับอนุญาตคือการเที่ยวชม (ซึ่งเน้นว่าห้ามขุด เขียนโบราณสถานหรือทิ้งขยะให้สกปรก) ดังมีการสรุปลักษณะงานดูแลรักษาโบราณสถานของหน่วยศิลปากร(ซึ่งเป็นหน่วยงานย่อยในกองโบราณคดี กรมศิลปากร)ว่า “มีหน้าที่ดูแลรักษาโบราณสถานมิให้มีการบุกรุกทำลาย ถากถางทำความสะอาดจัดแต่งบริเวณในเขตโบราณสถานให้ร่มรื่นสวยงามเพื่อจูงใจให้มิผู้มาเที่ยวชม” (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 28) ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2516 - 2517 ผู้บริหารกรมศิลปากรได้ศึกษาดูงานในต่างประเทศและรับแนวคิดในการใช้โบราณสถานเป็นทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวสร้างรายได้เข้าประเทศ จึงมีการเลือกโบราณสถานสำคัญที่พึงได้การดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ จัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ เริ่มต้นจากเมืองเก่าสุโขทัยเป็นแห่งแรกในปี พ.ศ. 2518 จากนั้นได้มีการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้นจนมีทั้งสิ้น 10 แห่ง ซึ่งยังคงดำเนินการจนปัจจุบัน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2550, น. 119)

การบริหารจัดการอุทยานประวัติศาสตร์นับเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิด มุมมอง และวิธีปฏิบัติต่อโบราณสถานในลักษณะที่มุ่งพัฒนาด้านกายภาพอย่างมาก (เกินกว่าการเน้นคุณค่าทางวิชาการ) พร้อมกับการสร้างเสริมกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว ในบางแห่งมีการคิดค้นประเพณีสาธิตที่อ้างว่าเป็นประเพณีดั้งเดิมของเมืองนั้น เช่น ประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟที่สุโขทัย ประเพณีบพระเล่นเพลงที่กำแพงเพชร เป็นต้น รวมถึงการจัดแสดงแสงสีเสียงและรูปแบบงานรื่นเริงกิจกรรมบันเทิงโดยใช้โบราณสถานเป็นสถานที่จัดแสดงเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว จนทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในหลายกรณีว่าเป็นการบิดเบือนประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงขาดความเคารพต่อคุณค่าของโบราณสถานในฐานะตัวแทนของอดีต ตลอดจนมีการโยกย้ายบ้านเรือนออกจากเขตโบราณสถานเพื่อเสียสละให้รัฐพัฒนาโบราณสถานนั้นๆ ได้ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2548, น. 51)

แต่ก่อให้เกิดผลดีต่อท้องถิ่นในแง่ความเจริญทางกายภาพและความเจริญทางวัตถุ โดยได้รับการส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของท้องถิ่นนั้นๆจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว (สายนต์ ไพรชาญจิตร์, 2548, น. 52) หรือกล่าวอีกนัยคือรูปแบบการบริหารจัดการของอุทยานประวัติศาสตร์มีแนวคิดและแนวทางปฏิบัติต่อบุราณสถานไปทางเอื้ออำนวยต่อการรับอิทธิพลของวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว(ซึ่งจะนำเสนอในบทต่อไป) ขณะเดียวกันยังเป็นข้อชี้แนะที่แสดงถึงระดับชาติ ทำให้แนวทางปฏิบัติตามวาทกรรมโบราณเป็นไปอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการควบคุมดูแลพื้นที่อย่างใกล้ชิดจากเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ซึ่งตั้งสำนักงานในเขตโบราณสถานดังกรณีปราสาทพนมรุ้งอันส่งผลกระทบต่อผู้คนในชุมชน ดังนี้

หลังจากกรมศิลปากรส่งเจ้าหน้าที่คนแรกชื่อนายเลี่ยม (ไม่ทราบนามสกุล) จากหน่วยศิลปากรที่ 6 นครราชสีมา มาพักประจำปราสาทพนมรุ้ง ราว พ.ศ. 2507 เพื่อเฝ้ารักษาของโบราณกันคนมาชุดคั้นเนื่องจากการสำรวจพบว่าโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งที่เคยอยู่ประจำตำแหน่งต่างๆ ถูกเคลื่อนย้ายมากองรวมกันในลักษณะเตรียมขนย้าย (เสถียร ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554) แล้ว ได้มีการว่าจ้างคนในชุมชนเชิงเขาราว 5-6 คน ทำงานถากถางทำความสะอาดบริเวณโดยรอบปราสาทให้มีสภาพเหมาะสมแก่การเที่ยวชม และปักเขตโบราณสถานรอบปราสาทโดยไม่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากไม่มีผู้คนตั้งบ้านเรือนหรือทำการเกษตรบนเขาพนมรุ้ง²⁰ (ประพัฒน์ แวววงษ์, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554) กรมศิลปากรได้จัดทำโครงการบูรณะปราสาทพนมรุ้งอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ พ.ศ. 2514 - 2531 มีการดำเนินงานตามขั้นตอน ซึ่งสมบูรณ์ บุญยเวทย์ อดีตผู้ร่วมบูรณะปราสาทพนมรุ้ง บันทึกไว้ว่า การบูรณะปราสาทพนมรุ้งเริ่มเตรียมการด้านต่างๆ ในปี พ.ศ. 2514 เช่น ปรับพื้นที่ลานชั้นในบางส่วน สร้างทางลัดลงจากสะพานนาคราชด้านล่างอ้อมเนินเขาขึ้นไปหาปราสาทประธาน สร้างที่พักเจ้าหน้าที่ สร้างถังเก็บน้ำฝน ถากถางกำจัดวัชพืช โดย ม.จ.ยาใจ จิตรพงศ์ ทรงนำเจ้าหน้าที่ทำพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเจ้าหน้าที่ภายในบริเวณปราสาทเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ จากนั้นในปี พ.ศ. 2515 จึงเริ่มลำเลียงหินหล่นที่อยู่รอบปราสาทประธานออกไปเรียงไว้ด้านนอกเพื่อคัดเลือก เริ่มบูรณะปราสาทน้อยด้วยการยกหินลง ปีต่อมาจึงมีงานขุดลอกและขุดแต่งสระใหญ่ รื้อหินปราสาทน้อยและเรียงกลับพร้อมเสริมความมั่นคงด้วยคอนกรีตเสริม โดยไม่สามารถหาหินส่วนยอดปราสาทน้อยได้จึงทำหลังคาคลุมในลักษณะที่มองไม่เห็นหลังคาเมื่อดูจากพื้นดิน แต่ทำรางระบายน้ำฝนให้ไหลออกนอกองค์ปราสาท (สมบูรณ์ บุญยเวทย์, 2541, น. 76-77) อันแสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงพื้นที่ที่ละส่วน

²⁰ ตรงข้ามกับปราสาทเมืองต่ำที่มีชาวบ้านตั้งบ้านเรือนใกล้ปราสาทมากและมีคนเข้าไปทำนาปลูกพืชในเขตปราสาทด้วยจึงต้องถูกขอร้องให้ย้ายออกเพื่อห่างจากปราสาท 40-80 เมตรแต่ได้ผลสำเร็จเพียงบางส่วน (ประพัฒน์ แวววงษ์, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554)

ในระยะแรกชาวบ้านจึงยังคงดำเนินกิจกรรมตามความเชื่อศรัทธาที่เคยทำในเขตปราสาทได้ มีบันทึกว่าในช่วงปี พ.ศ. 2515 - 2516 ได้มีการเคลื่อนย้ายรอยพระพุทธรูปออกจากปราสาทน้อย (กรมศิลปากร, 2548ก, น. 140) ซึ่งการดำเนินการเคลื่อนย้ายรอยพระพุทธรูปเกิดขึ้นในปีใดและอย่างไร เป็นสิ่งที่ไม่สามารถสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลปัจจุบันเนื่องจากความทรงจำคลาดเคลื่อนและมีประเด็นของการต่อสู้เกี่ยวกับการย้ายวัดที่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องการกล่าวถึงมากกว่า

มีความเป็นไปได้ว่าการเคลื่อนย้ายรอยพระพุทธรูปในช่วงนั้นยังไม่กระทบความรู้สึกของชาวบ้านทั่วไปมากนัก เนื่องจากพวกเขายังสามารถดำเนินกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ ได้ตามอศยาศัยในบริเวณที่ยังไม่ได้รับการบูรณะจึงมีทั้งผู้ศรัทธาที่ขึ้นไปทำบุญกับวัดเขาพนมรุ้ง และผู้ทำพิธีเช่นไหว้บริเวณปราสาทบนยอดเขา(ส่วนที่ยังไม่รู้เพื่อบูรณะ)ขณะที่รอยพระพุทธรูปยังคงอยู่ที่สำนักสงฆ์เขาพนมรุ้ง ซึ่งขณะนั้นยังอยู่ในบริเวณบันไดทางขึ้นปราสาทพนมรุ้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังถือว่าปราสาทน้อยซึ่งเคยเป็นสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และไปสักการะเช่นเดิมโดยเฉพาะในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง²¹ (สำออง พัททักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554)

การควบคุมพื้นที่เขตโบราณสถานปราสาทพนมรุ้งให้เหลือเพียงสถาปัตยกรรมโบราณที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของชาวบ้านมากและยังเป็นความทรงจำที่มีผู้พูดถึงมากที่สุดคือการย้ายออกสำนักสงฆ์วัดเขาพนมรุ้ง ซึ่งกรมศิลปากรมีความพยายามดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 หรือก่อนหน้านั้น เห็นได้จากรายงานสำรวจของกองวางแผนโครงการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เดือนกรกฎาคม 2528 ที่นำเสนอแผนที่ตั้งสำนักสงฆ์ในจุดปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงการเตรียมสถานที่รองรับไว้แล้วสำหรับสำนักสงฆ์ที่อยู่ในกระบวนการผลักดันให้ย้าย (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528, น. 6-9, 6-10) แต่การเจรจายืดเยื้อและไม่ได้ผล เนื่องจากได้รับการต่อต้านจากทั้งเจ้าอาวาสขณะนั้นคือหลวงพ่อดวง และต่อมาคือหลวงพ่อดวง พร้อมด้วยผู้นำชาวบ้านและหนองบัวรายจำนวนหนึ่งเช่น นายจำลอง จุฑโต ผู้ใหญ่บ้านบุ นางเยี่ยม สงครามรอด อุบาสิกา เป็นต้น เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการคัดค้านด้วยเหตุผลว่าวัดอยู่มาก่อน ไม่ควรต้องย้าย แต่ราว พ.ศ. 2529 - 2530 เมื่อการบูรณะปราสาทใกล้แล้วเสร็จ อยู่ระหว่างบูรณะบันไดขึ้นปราสาท กรมศิลปากรได้อาศัยขอความร่วมมือจากกลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นระดับต่างๆ ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ พร อุดมพงศ์ (ดำรงตำแหน่งปี พ.ศ. 2528 - 2532) นายอำเภอนางรองและประโคนชัย กำนันและผู้นำชุมชนตาเป็กให้เป็นพันธมิตรในการผลักดันให้ย้ายวัดเขาพนมรุ้งออกจากเขตอุทยานฯ โดยอ้างเหตุผลสำคัญว่าการจัดพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่เชิญเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

²¹ ปัจจุบันยังมีผู้สูงอายุบ้านบุหลายคนที่ระบุว่ารอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ที่ปราสาทน้อยตามจินตนาการของพวกเขา (เยี่ยม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554; เสือยมะประโคน, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554; ทอง สมัครคดี, สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2555)

เป็นองค์ประธานในช่วงกลางปี พ.ศ. 2531 ไม่สามารถดำเนินการได้หากยังมีสำนักสงฆ์ตั้งอยู่ในที่สุดจึงมีข้อตกลงในการย้ายวัดไปยังที่ดินของกรมป่าไม้ซึ่งยกกรรมสิทธิ์ให้วัด จำนวน 15 ไร่ อันเป็นที่ตั้งปัจจุบันแล้วตั้งชื่อสำนักสงฆ์เป็น “วัดปราสาทพนมรุ้ง” (แทนชื่อเรียกเดิมคือ “วัดเขาพนมรุ้ง”) ซึ่งต่อมาได้สถานะวัดเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2535²² (จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

ความขัดแย้งในการย้ายวัดนี้เองเป็นจุดเปลี่ยนที่ชัดเจนของสมดุลอำนาจระหว่างชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ จากการศึกษาที่กรมศิลปากรแสดงออกในลักษณะยอมรับและสนับสนุนการใช้อำนาจของกลุ่มผู้บริหารปกครองชุมชนตาเป็ก ในฐานะตัวแทนของท้องถิ่นที่เป็นเจ้าของที่ตั้งปราสาทพนมรุ้ง และพันธมิตรในการช่วยเหลือการดำเนินงานของกรมศิลปากร อันมีผลสะท้อนให้คนในชุมชนตาเป็กเกิดความมั่นใจในการเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง (แม้ไม่สามารถทำกิจกรรมของชุมชนต่อปราสาทพนมรุ้งในลักษณะดั้งเดิม) พร้อมกับยอมรับแนวทางที่ผู้บริหารปกครองของชุมชนเป็นกลุ่มที่ถืออำนาจจัดการใดๆ โดยไม่สอบถามความคิดเห็นหรือความต้องการของผู้คนในชุมชน จากนั้นสิ่งที่ยิ่งย้าเตือนความคาดหวังต่อบทบาทคนท้องถิ่นทั่วไปคืออยู่ให้ห่างโบราณสถานและไม่ทำกิจวัตรหรือกิจกรรมใดในเขตปราสาทพนมรุ้ง คือ ภายหลังการย้ายวัดออกมีการล้อมรั้วเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และกำหนดให้เป็นพื้นที่ควบคุม ซึ่งชาวบ้านหรือคนไทยทั่วไปมีสถานภาพเท่ากันคือต้องซื้อตั๋วเข้าชมในราคา 20 บาท/คน จึงจะเดินผ่านประตูทางเข้าไปยังปราสาทพนมรุ้งได้ และจำกัดกิจกรรมที่ทำได้ในเขตอุทยานฯ คือการเดินชมและถ่ายภาพ ขณะที่ความต้องการทำพิธีกรรมตามความเชื่อที่ต้องมีการจุดธูปเทียน วางเครื่องบูชาเช่นไหว้หรืออื่นๆ เป็นสิ่งที่ต้องขออนุญาตเป็นรายครั้ง²³ ซึ่งความเข้มงวดหรืออะลุ้มอล่วยให้ประกอบพิธีกรรมได้มากน้อยหรือในบริเวณใดของอุทยาน ขึ้นกับสถานการณ์ในแต่ละช่วง และการตัดสินใจของหัวหน้าอุทยานแต่ละคนด้วย เช่น ช่วงก่อนการทูลทำลายองค์ประกอบในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งปี พ.ศ. 2551 มีการอนุญาตให้ผู้ศรัทธาทำพิธีรดน้ำ/นมที่ศิวิลิ่ง(จำลอง)ในห้องกลาง [ครรภคฤหะ] ของปราสาทประธานได้ แต่หลังจากเหตุการณ์ร้ายดังกล่าว มีการชิงช้ากันมิให้ใครเข้าใกล้ศิวิลิ่งดังกล่าวได้ และการอนุญาตประกอบพิธีกรรมมักกำหนดให้จัดพิธีที่ลานหน้าซุ้มประตู [โคปุระ] ด้านทิศเหนือ เป็นต้น และการประกอบพิธีที่ได้รับอนุญาตมักเป็นอยู่ในช่วงเวลาเปิดทำการของอุทยานเท่านั้น ความคาดหวังให้ไม่ต้องทำอะไรถูกระบุอย่างชัดเจนพร้อมยกตัวอย่างกรณีผู้ว่าฯ หลายนานเสนอสร้างสุขาไว้ให้บริการเพิ่มในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งด้วยงบประมาณของทางจังหวัด แต่กลับไม่ได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร ทำให้

²² ชื่อวัดอย่างเป็นทางการคือ “วัดบ้านบัวตะเคียน” (ตำบลตาเป็ก) แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ทราบข้อมูลนี้เนื่องจากในทางปฏิบัติวัดนี้เป็นวัดประจำหมู่บ้านหนองบัวราย

²³ โดยหลักการต้องให้อธิบดีกรมศิลปากรอนุญาตแต่ทางปฏิบัติการขออนุญาตทำพิธีกรรมของปัจเจกสามารถขออนุญาตจากหัวหน้าอุทยานฯ ได้

ไม่สามารถเพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวตามที่ต้องการ (ประวัติ สมัครคดี, สัมภาษณ์, 8 เมษายน 2555; โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555; พศิน ภูมาศ, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555) นอกจากนี้ บางคนถึงกับยกตัวอย่างกรณีที่ดีต่อนายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร ต้องการจัดประชุมคณะรัฐมนตรีสัญจรในวัดปราสาทพนมรุ้ง โดยมีนักการเมืองใหญ่ของจังหวัดบุรีรัมย์เป็นผู้เตรียมการ ยังถูกคัดค้านจนต้องย้ายออกมาประชุมที่ลานปราสาทแทนเพราะกรมศิลปากรไม่อนุญาต (จอห์น ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555; ปรีชา จตุกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555)

5.6 วัดปราสาทพนมรุ้งในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แทนปราสาทพนมรุ้งในอดีต

ภายหลังการย้ายที่ตั้งวัด “สำนักสงฆ์เขาพนมรุ้ง” จากในเขตปราสาทพนมรุ้งออกมาด้านหน้าอุทยาน ซึ่งเป็นที่ตั้งปัจจุบันโดยกรมป่าไม้มอบที่ดินติดเขตอุทยานฯ ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดจำนวน 15 ไร่ จากนั้นชาวชุมชนช่วยกันเคลื่อนย้ายหลวงพ่อโตหรือพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่เคยประดิษฐานบริเวณโรงช้างเผือก [พลับพลา] มาประดิษฐานในเขตวัดบริเวณที่ติดต่อกับเขตอุทยานฯ เสมือนเป็นหลักบอกเขตที่เด่นชัดซึ่งไม่มีการเคลื่อนย้ายอีกเลย ดังคำบอกเล่าผู้เกี่ยวข้องว่า “พวกผมพากันหาม(หลวงพ่อโต) มาหนักแทบตาย สุดเขตอุทยานก็วางเลย ไม่ยกอีกแล้ว” (จำลอง จุติโต, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2555) โดยที่วัดปราสาทพนมรุ้งมิได้จัดสร้างสิ่งแสดงแนวเขตชัดเจน อย่างขั้วประตูหรือกำแพงแบบวัดทั่วไป และได้ทยอยสร้างสิ่งก่อสร้าง เช่น ศาลา โบสถ์ สุขาบริการนักท่องเที่ยว ฯลฯ ในบริเวณต่อเนื่องจากแนวแบ่งค่าของอุทยาน หรือด้านทิศเหนือของลานจอดรถอุทยาน มีกลุ่มกุฏิสงฆ์ขนาดเล็กสร้างด้วยไม้หลายหลังอยู่ลึกเข้าไปด้านในซึ่งคงสภาพป่าโปร่งไว้ต่อเนื่องกับผืนป่าพนมรุ้งที่อยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ ลักษณะเดียวกับเมื่อครั้งสำนักสงฆ์ตั้งอยู่ที่เชิงสะพานนาคราชทางขึ้นปราสาทพนมรุ้งซึ่งรอบข้างเป็นป่าไม้ธรรมชาติตามแนวปฏิบัติของพระสายวัดป่าที่นิยมพำนักในเขตป่า พร้อมกันนั้นป่าไม้ในเขตวัดยังเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งเขาพนมรุ้งที่มีปราสาทเป็นศูนย์กลาง เมื่อผู้ศรัทธาบนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขาพนมรุ้งแล้วได้ตามที่ขอและต้องการประกอบพิธีหรือตั้งศาลถวายเป็นการแก้บนแต่ไม่สามารถสร้างในเขตอุทยานได้ก็อาศัยบริเวณป่าด้านหลังของวัดดำเนินการแทนโดยขออนุญาตจากเจ้าอาวาสซึ่งมักไม่ขัดศรัทธา จากนั้น ศาลที่ถูกตั้งขึ้นได้มีผู้ไปสักการะขอพรและเซ่นไหว้บวงสรวงในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งพนมรุ้งเช่นกัน (จอห์น ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554)

จากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2555 มีการจัดตั้งศาลสองแห่ง คือ “ศาลเจ้าชายสายรุ้ง”²⁴ ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2524 (ดูจากป้ายที่ติดตั้งไว้ แสดงว่าผู้สร้างที่เป็นนักการเมืองในจังหวัดทราบว่าจะได้เดิมนามเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งเขาพนมรุ้งว่า “เจ้าเขา” แต่ด้วยนิมิตในความฝันของตนจึงตั้งชื่อศาลว่า “เจ้าชายสายรุ้ง”) และ “ศาลเจ้าพ่อเขาพนมรุ้ง”²⁵ ที่นักธุรกิจจากจังหวัดระยองตั้งขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ. 2555 จากคำบอกเล่าของกลุ่มผู้ศรัทธาในชุมชนบุ อากกล่าวได้ว่า วัดปราสาทพนมรุ้งปัจจุบันเป็นทั้งวัดป่าและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แทนวัดเขาพนมรุ้งเดิม ซึ่งเหมือนแหล่งอ้างอิงความทรงจำเกี่ยวกับวัดและพระในวัดที่เคยเป็นผู้นำในการจัดประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่เป็นประเพณีสำคัญของชุมชนและชุมชนรอบเขาพนมรุ้ง กับความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งในอดีตก่อนที่จะถูกทางราชการมอบหมายให้เป็นของอำเภออื่น (ตามความเข้าใจของพวกเขา) โดยมีการตอกย้ำด้วยผ่านป้ายไม้ขนาดย่อมมีข้อความว่า “หลวงพ่อดำเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่กับปราสาทพนมรุ้งมาช้านาน อัญเชิญลงมาประดิษฐานที่นี่ปี

²⁴ สร้างด้วยปูนรูปทรงแบบศาลเพียงตาคล้ายเรือนไทยยกพื้นสูงผนังโปร่งสามด้านหัวบันไดมีประติมากรรมสิงโตทองหน้าบันวาดภาพสีรูปเทพพนมมีพื้นหลังเป็นภาพภูเขาและแหล่งน้ำประดับลายกระจังแบบศิลปะไทยป้ายชื่อระบุ “ปราสาทเจ้าเขา” ภายในมีประติมากรรมชายผมดำนุ่งเสื่อราชปะแตนมีชื่อระบุ “เจ้าชายสายรุ้ง” ผนังที่ด้านหลังวาดภาพกำแพงเมืองป่าไม้ภูเขาและแหล่งน้ำที่ประติมากรรมมีพวงมาลัยหลากสีหลายพวงคล้องอยู่พร้อมเสื่อราชปะแตนแขวนผนัง 2 ตัวบายศรีและรูปปั้นช้าง, นาค, นางก้านัลลตลอดจนเครื่องเล่นต่างๆ แวดล้อมอยู่

²⁵ สร้างด้วยสถาปัตยกรรมขอมประดับด้วยภาพปูนปั้นและลวดลายเลียนแบบศิลปะขอมแต่ตัวอาคารที่ใช้ประดิษฐานรูปเคารพมีขนาดย่อม (ราว 2 x 2 เมตร) ผนังด้านข้างที่บั้นแต่มีช่องหน้าต่างพร้อมลูกมะหวดแบบขอมด้านหน้าเปิดโล่งหน้าบันของอาคารประดับภาพเลียนแบบประติมากรรมคือนาฏราชป้ายชื่อระบุ “ศาลเจ้าพ่อเขาพนมรุ้ง” ภายในมีประติมากรรมสมัยใหม่รูปพระคิเวศีดำคล้องด้วยพวงมาลัยแวล้อมด้วยบายศรีและเครื่องเล่นไหว้ต่างๆ ด้านริมซ้ายในสุดมีบายศรีสูงเก้าชั้นพร้อมป้ายชื่อระบุ “เจ้าพ่อเขาพนมรุ้งเจ้าแม่เขาพนมรุ้ง” (จากการสำรวจอีกครั้งเมื่อวันที่ 13 เมษายน 2555 พบว่ามีรูปปั้นชายสีดำพร้อมป้ายชื่อระบุ “เจ้าพ่อเขาพนมรุ้ง” และรูปปั้นหญิงสีดำพร้อมป้ายชื่อระบุ “เจ้าแม่เขาพนมรุ้ง” ตั้งไว้แทน) รอบนอกอาคารมีลวดลายเสาประดับเลียนแบบภาพต่างๆ ที่ปราสาทประธานของพนมรุ้งเช่นภาพฤษีนั่งอ่านคัมภีร์ภาพฤษีนั่งประกอบพิธีกรรมมีสตรีสูงศักดิ์ยืนเป็นประธานเป็นต้นบางส่วนเป็นภาพเลียนแบบจากปราสาทอื่นเช่นภาพนางอัปสรนครวัดเป็นต้นส่วนรอบของอาคารเป็นระเบียงมีบัวยอดประดับเป็นราวระเบียงและบันไดทางขึ้นสร้างเลียนแบบสะพานนาคราช องค์ประกอบภายนอกยังมีบารายขนาดเล็ก 1 สระ พร้อมขอบสระเป็นประติมากรรมพญานาคสวมมงกุฎเลียนแบบศิลปะนครวัดและบันไดทางขึ้นทำด้วยศิลาสีแดงมีพญานาคประดับหัวบันได

2532” ที่ศาลาไม้บริเวณใกล้บันไดทางขึ้นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ซึ่งภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่หรือหลวงพ่อดโต ที่หลวงพ่อดโตเคยนำมาประดิษฐานที่โรงช้างเผือก ข้อความดังกล่าวนี้เขียนด้วยสีแดง ตัวอักษรขนาดใหญ่ แม้ไม่ขยายความแต่ชวนให้ผู้พบเห็นสอบถามรายละเอียดจากพระ แม่ชี หรืออุบาสิกาที่อยู่ละแวกนั้นเพื่อได้รับทราบเรื่องในอดีตของวัดที่เคยอยู่ในปราสาทพนมรุ้งมาก่อน

ความทรงจำสำคัญที่ถูกย้ำเตือนผ่านการบอกเล่าเกี่ยวกับวัดและปราสาทพนมรุ้งในอดีต คือความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งในอดีตที่วัดเคยอยู่ในเขตปราสาทพนมรุ้ง และงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่มีพระสงฆ์ของวัดและชุมชนบุเป็นผู้นำในการจัดมาก่อนที่ทางจังหวัดจะมาเป็นเจ้าของหลักและเปลี่ยนแปลงทั้งกำหนดวัน เป้าหมาย และรูปแบบงาน แต่ยังใช้ชื่อประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง และบอกเล่าความเป็นมาผ่านสื่อสาธารณะว่ามาจากประเพณีท้องถิ่นดั้งเดิมจนปัจจุบัน ดังจะนำเสนอต่อไปในบทที่ 6

5.7 ศาลเจ้าพ่อปราสาททองกับความทรงจำต่อการเป็นเจ้าของในอดีต

ปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงปราสาทพนมรุ้งในอดีตหรือแง่มุมด้านความศักดิ์สิทธิ์ มีผู้ศรัทธาที่เป็นคนในชุมชนตาเป็กจำนวนไม่น้อยพูดถึงศาลเจ้าพ่อปราสาททองที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาพนมรุ้งริมถนนทางขึ้นด้านตำบลตาเป็ก ในฐานะศูนย์รวมศรัทธาที่เชื่อมโยงกับปราสาทพนมรุ้งและอดีตที่เคยเป็นมรดกของท้องถิ่น ผูกโยงกับหลวงพ่อดโต ปุชนิยบุคคลที่ชาวบ้านนับถือจนปัจจุบัน โดยมีการจัดพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองเป็นประจำทุกปี มีชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1, บ้านดอนหนองแค้น หมู่ 2, บ้านดอนหนองแค้นพัฒนา หมู่ 3, บ้านหว่าน หมู่ 4, บ้านดอนขวาง หมู่ 8, และ บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ร่วมกันทำพิธีโดยมีผู้อาวุโสของหมู่บ้านเหล่านั้นเป็นผู้นำและเชิญชวนชาวบ้านมาร่วมงานค้ำคังกิจกรรมหลักคือการเซ่นไหว้ด้วยหัวหมู, ไก่, เหล้า, ข้าวทรง, นิมนต์พระจากวัดอัมภารามมาสวดคาถาปลาค้อ(ปลาช่อน) เพื่อขอให้ฝนตกก่อนเข้าฤดูทำนา (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2554) ทางตำบลตาเป็ก/เทศบาลตำบลพนมรุ้งได้ริเริ่มจัดพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองเป็นงานประจำปีระดับตำบลในเดือนพฤษภาคม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 ซึ่งนายนพรัตน์ เทียนทอง อดีตนายกเทศมนตรี เล่าว่า ตามประเพณีเดิมมีเพียงการเข้าทรงและนิมนต์พระมาสวดคาถาปลาค้อ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2538 ตนได้นำเพลงโคราชมาเล่นเพิ่มความครึกครื้นแต่ผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลตาเป็กขณะนั้นไม่สนับสนุน จึงมิได้นำมาอีก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2550 ตนได้เป็นนายกเทศบาลตำบลพนมรุ้ง จึงได้ริเริ่มจัดงานให้เป็นกิจจะลักษณะคือเชิญผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านในตำบลตาเป็กเข้าร่วมและมีมหรสพเป็นเพลงโคราช, ลิเก หรืออื่นๆ มาแสดงในงาน ซึ่งนายกเทศบาลตำบลพนมรุ้งคนปัจจุบันก็ยังดำเนินรอยตามมาถึงปัจจุบัน (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2554)

จากการสังเกตพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททองในปี พ.ศ. 2554 และ 2555 ผู้วิจัยพบว่า พิธีกรในงานเล่าซ้ำหลายครั้งเรื่องอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อปราสาททองกรณีลงโทษ “พระกล้ำกลางสมร” ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ขณะนั้นที่ไม่แสดงความเคารพผสมกับเรื่องราวอาถรรพ์ต่างๆของปราสาทพนมรุ้ง(ดัดนำเสนอในบทที่ 3) รวมถึงกิจวัตรของหลวงพ่อเทิ่งที่ขึ้นมาพำนักบนเขาพนมรุ้งในช่วงออกพรรษา เพื่อทำความสะอาดลานปราสาทและปลุกกล้วยเป็นประจำทุกปี และการสร้างทำนบที่สระใหญ่บนเขาพนมรุ้ง ซึ่งสะท้อนถึงการดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งของตัวแทนคนในท้องถิ่นในช่วงที่หน่วยงานรัฐยังไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้ปราสาทพนมรุ้งไม่ถูกทำลายไปหมดอย่างปราสาทปลายบัดหรืออีกหลายแห่งในอีสานได้ อันแสดงให้เห็นถึงการอ้างความชอบธรรมในมุมมองกลับว่าหากคนท้องถิ่นไม่รักษามาก่อน คงไม่มีปราสาทพนมรุ้งให้บูรณะจนมีสภาพอย่างทุกวันนี้ แทนการยอมรับตราประทับความผิดในอดีตอย่างที่น่าเสนอข้างต้นเพียงอย่างเดียว

ศาลเจ้าพ่อปราสาททองและเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องจึงเป็นแหล่งความทรงจำร่วมเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งในอดีตที่เคยเป็นมรดกของท้องถิ่น และศูนย์รวมศรัทธาในการดำรงชีวิต แม้ปัจจุบันวิถีชีวิตของคนตาเป็กจำนวนมากพึ่งพาเศรษฐกิจการค้าและการทำงานในเมืองมากกว่าเกษตรกรรม แต่ความต้องการที่พึ่งทางจิตใจยังมีส่วนให้สามารถสืบทอดศรัทธาความเชื่อดังกล่าวสู่คนรุ่นใหม่ได้ ภายใต้วาทกรรมไม่เชื่ออย่าลบหลู่ ที่ทำให้สามารถแสดงออกด้วยการเข้าร่วมพิธีบวงสรวงประจำปีหรือการนำเครื่องเซ่นไหว้ไปแก้บนเป็นส่วนตัวได้อย่างต่อเนื่อง จึงสามารถถ่ายทอดประวัติศาสตร์ความผูกพันที่ชุมชนตาเป็กมีต่อปราสาทพนมรุ้งให้เป็นความทรงจำร่วมกันได้ แต่เรื่องเล่าที่ห่างไกลจากประสบการณ์ปัจจุบันของเด็กรุ่นใหม่ที่ขาดโอกาสสร้างความผูกพันต่อปราสาทพนมรุ้ง คงไม่อาจสร้างความผูกพันที่แท้จริงให้เกิดขึ้นได้ อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากการยึดถือกรอบคิดว่าชุมชนตาเป็กเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามเขตปกครองแล้ว ชาวชุมชนตาเป็กส่วนมากคงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องตอกย้ำความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งด้วยความทรงจำในอดีต การปล่อยให้เรื่องราวเกี่ยวกับงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งถูกนำเสนอในฐานะกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชาวเขมรในชุมชนบุรีรัมย์กับว่าชาวชุมชนตาเป็กไม่เคยมีส่วนร่วมเป็นเจ้าภาพจัดงานตามที่ระบุในบันทึกของภูมิจิต เรื่องเดช (2529) เลย จึงเป็นสภาพที่ปรากฏในปัจจุบัน ซึ่งเอื้อให้ชาวชุมชนบุรีรัมย์ความเป็นเจ้าของประเพณีดังกล่าวเพียงลำพัง

กล่าวโดยสรุป วาทกรรมโบราณสถานและปฏิบัติการของกรมศิลปากรต่อปราสาทพนมรุ้งในฐานะหลักฐานสำหรับการศึกษาอดีต ซึ่งสำคัญต่อการสร้างองค์ความรู้ด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทย กักกับให้คนท้องถิ่นในชุมชนทั้งสองยอมรับอำนาจของกรมศิลปากรในฐานะผู้เชี่ยวชาญดำเนินการควบคุมจัดการปราสาทพนมรุ้งตามที่เห็นสมควร โดยจำกัดอำนาจ/ความชอบธรรมตามประเพณีปฏิบัติของตนเองลง ทั้งการลด/เลิกการถ่ายทอดเรื่องเล่าดั้งเดิมเกี่ยวกับอดีตของปราสาท

พนมรุ้งด้วยตนเอง และยึดถือความด้อยศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ปราสาทพนมรุ้งมิให้ถูกทำลายด้วยขบวนการค้าโบราณวัตถุเป็นเหตุให้จำกัดบทบาทของตนเองลงเหลือเพียงการไม่ทำอะไรในทางเสียหายแก่ตัวปราสาท และการแสดงการสนับสนุนหน่วยงานรัฐในฐานะพันธมิตรที่เป็นผู้ปฏิบัติตามความต้องการของกรมศิลปากร โดยไม่มีแนวทางสร้างความผูกพันใกล้ชิดหรือประสบการณ์ตรงต่อตัวมรดกแต่อย่างใด

นอกจากการยึดครองอำนาจโดยหน่วยงานรัฐแล้วปฏิบัติการที่เกิดขึ้นยังส่งผลให้มีการเปลี่ยนสมดุลอำนาจ “ความเป็นเจ้าของ” ในท้องถิ่น จากที่ต่างชุมชนต่างยึดถือว่าตนเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง(ต้องเป็นเจ้าภาพต้อนรับเมื่อมีเจ้านายมาเที่ยว และขึ้นไปใช้เพื่อยังชีพและพิธีกรรมเหมือนกัน) ไปสู่การแบ่งแยกจุดยืนของชุมชนทั้งสองในลักษณะตรงกันข้ามระหว่างชุมชนตาเป๊กที่เป็น “เจ้าของตามเขตปกครอง” (ซึ่งได้รับการรับรองจากหน่วยงานรัฐ) กับชุมชนบุ “ผู้สูญเสียความเป็นเจ้าของ” (ตามการรับรู้ในอดีต ไม่เกี่ยวกับว่าคนในชุมชนอื่นจะรับรู้แบบไหน) ด้วย

บทที่ 6

การส่งเสริมท่องเที่ยวโบราณสถานกับบทบาทอำนาจของคนบางกลุ่มในท้องถิ่น

บทนี้ต้องการนำเสนอว่า วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากเป้าหมายส่วนหนึ่งของการจัดการตามวาทกรรมโบราณสถาน แต่ได้วางกรอบคิดต่อมรดกและแนวทางจัดการที่แตกต่าง อันช่วยผ่อนคลายตราประทับความผิดในอดีตของคนท้องถิ่น และเอื้ออำนาจให้คนท้องถิ่นแสดงบทบาทด้านบวกมากขึ้น ทำให้กลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นมีอำนาจเพิ่มขึ้นในการจัดกิจกรรมที่ปราสาทพนมรุ้ง และมีการเปลี่ยนสถานะปราสาทพนมรุ้งเป็นแหล่งทรัพยากรของเครือข่ายทางการเมืองที่เชื่อมโยงระหว่างระดับจังหวัดกับระดับชุมชนท้องถิ่นด้วย

6.1 การสถาปนาวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว

นอกจากการสงวนรักษาเพื่อคงสภาพโบราณสถานไว้เป็นหลักฐานอดีตสำหรับการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญแล้ว กรมศิลปากรยังตอบสนองความต้องการเที่ยวชมโบราณสถานของคนทั่วไปด้วยการกำหนดเป็นเป้าหมายหนึ่งของการบูรณะโบราณสถาน ดังแนวปฏิบัติของโครงการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502 ที่กรมศิลปากรกำหนดให้ “จำแนกโบราณสถานออกเป็น 2 ชนิดคือ ก.โบราณสถานที่มีความสำคัญน้อย...ข.โบราณสถานที่มีความสำคัญมาก นอกจากบันทึกหลักฐานไว้ตามวิธีการดังกล่าวถ้ามีทุนพอก็ควรบูรณะและตัดถนนหนทางเข้าไปให้ถึงเพื่อให้ประชาชนไปชมได้สะดวก” (กรมศิลปากร, 2522, น. 13-เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย)-และใน *รายงานกิจการจังหวัดบุรีรัมย์* ปี พ.ศ. 2510 - 2511 ระบุถึงการสร้างถนนจากอำเภอประโคนชัยไปจังหวัดบุรีรัมย์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง (จังหวัดบุรีรัมย์, 2511, น. 157-158) เป็นต้น

แนวคิดในการพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนความหมายของโบราณสถานให้เป็นทรัพยากรที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วยการท่องเที่ยวได้ในลักษณะของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญที่ต่อเนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2501 - 2506) พร้อมกันกับแนวทางการพัฒนาประเทศด้วยการเร่งพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานในช่วงเดียวกัน ซึ่งเอื้ออำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวในการเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ด้วย การจัดโบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทหนึ่ง ที่สามารถดึงดูดชาวต่างชาติและคนในประเทศให้เดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทยมากขึ้น สอดคล้องกับแนวคิดขององค์กรระหว่างชาติและประเทศสมาชิกต่างๆ ที่มีมุมมองว่าโบราณวัตถุสถานเป็นทรัพยากรเพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่จะสร้างรายได้เข้าประเทศ และ

แนวทางการจัดการที่ให้ความสำคัญกับความเป็นวัตถุของแท้ (authenticity) อย่างสมบูรณ์โดยไม่ผ่านการสร้างเพิ่ม, ปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงแม้แต่การตกแต่งของอาคาร (อิโคโมสไทย, 2533, น. 2) เพื่อเป้าหมายในการวิจัยทางวิชาการและการทำให้เป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวควบคู่กัน (Miura, 2005, p. 5) ส่งผลให้กรมศิลปากรขยายขอบเขตการบูรณะโบราณสถานที่เป็นซากอารยธรรม (dead monument¹) สู่อาคารสถาปัตยกรรมประเภทอื่น และ พ.ศ. 2493 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มใช้คำว่า “มรดก” แทน “สมบัติมีค่าของชาติ” ในการกล่าวถึงโบราณสถานสุโขทัย (Askew, 1996, p. 190) ต่อมาคำว่า “มรดก” ที่หมายถึง “มรดกวัฒนธรรม” จึงกลายเป็นคำหลักในการนำเสนอเรื่องราวของโบราณสถาน พร้อมกันนั้นความหมายของ “มรดก” ได้ขยายครอบคลุมสิ่งที่มีความสืบเนื่องจากอดีตในหลากหลายลักษณะมากขึ้นทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมเช่น โบราณสถาน อาคาร ประวัติศาสตร์ อนุสรณ์สถาน พิพิธภัณฑสถานฯ และนามธรรม เช่น วรรณกรรม ดนตรี การแสดง พิธีกรรม ฯลฯ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นของแท้ที่หลงเหลือจากอดีต หากแต่สามารถประดิษฐ์ขึ้นด้วยการอ้างว่าเป็นสิ่งที่เคยมีอดีตด้วย เช่น ตลาดน้ำ เป็นต้น ดังนั้น กรอบคิดต่อมรดกและแนวปฏิบัติที่ตามมาจึงแตกต่างจากโบราณสถานตามวาทกรรมโบราณสถาน โดยเฉพาะการปฏิบัติที่มีเป้าหมายในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งในระยะแรกอาจดูเหมือนสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน

ในส่วนของโบราณสถานขอม ซึ่งได้รับแรงกระตุ้นจากกรณีพิพาทปราสาทพระวิหาร ทำให้มีการดำเนินโครงการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือปี พ.ศ. 2502 และ 2503 - 2504 เพื่อแสดงให้เห็นว่า “ดินแดนไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เคยมีความเจริญรุ่งเรืองมาแล้วนับด้วยพันปี ดังมีโบราณวัตถุสถานสมัยขอมหรือสมัยลพบุรีปรากฏให้เห็นอยู่” (กรมศิลปากร, 2510, น. 2) หรือเป็นการยกระดับความสำคัญของโบราณสถานขอมในภาคอีสานให้โดดเด่นขึ้นในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย หลังจากที่เน้นการดูแลรักษาและบูรณะโบราณสถานที่เนื่องในอารยธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเป็นหลัก พร้อมกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการว่า

การสำรวจขุดแต่งและบูรณะรักษาโบราณสถาน นอกจากเป็นประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้าประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเทศดังกล่าวแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์ในทางส่งเสริมการพัฒนาจรอีกด้วย กล่าวคือ**เป็นการชักจูงให้ชาวต่างประเทศ**

¹ จากการจัดประชุมนานาชาติของสถาปนิกครั้งที่ 6 ปี พ.ศ. 2447 ที่เมืองมาดริด (Madrid) การประชุมครั้งนี้ได้แบ่งโบราณสถานออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) โบราณสถานที่ยังมีการใช้สอยอยู่ (living monument) ให้ปฏิสังขรณ์โดยยึดเอกภาพของรูปแบบอาคารเป็นสำคัญ (2) ซากโบราณสถาน หรืออนุสรณ์สถานหรือโบราณสถานที่ไม่ได้ใช้สอย (dead monument) ให้สงวนรักษาตามแบบดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 29)

เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวชมโบราณสถานในประเทศไทยมากขึ้น เป็นวิธีหนึ่งในการแสวงหาเงินตราต่างประเทศ ชักตัวอย่างเช่น ปราสาทหินพิมายในจังหวัดนครราชสีมา และปราสาทหินเขาพนมรุ้งในจังหวัดบุรีรัมย์ ถ้ามีการขุดแต่งบูรณะและตัดถนนหนทางให้เข้าไปถึงได้โดยสะดวกก็ย่อมจะมีผู้ไปชมกันอย่างมากมายนั่นเองเพราะเหตุว่าปราสาทหินเหล่านี้ใหญ่โตงดงามไม่แพ้ปราสาทหินอื่นๆ ในประเทศกัมพูชา (กรมศิลปากร, 2510, น. 11-เน้นตัวหนาโดยผู้วิจัย)

เน้นเลือกขุดแต่งโดย “เพ่งเล็งดำเนินงานที่จุดสำคัญๆ ซึ่งอยู่ใกล้ทางคมนาคมและใกล้กรุงเทพมหานครด้วย” (กรมศิลปากร, 2522, น. 15) การสำรวจปราสาทพนมรุ้งที่อยู่ห่างไกลจึงอยู่ในการสำรวจระยะที่สอง และไม่ปรากฏในรายงานว่าได้มีการขุดแต่ง (ส่วนที่มีการขุดแต่ง เช่น โบราณสถานโนนกุ ปราสาทหินวัดพนมวัน ปราสาทหินเมืองแขก เป็นต้น)

การดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาเที่ยวประเทศไทย จำเป็นต้องมีการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง รัฐบาลจึงได้จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว(อสท.) ในปี พ.ศ. 2502 เป็นหน่วยงานอิสระทำหน้าที่ส่งเสริมและประชาสัมพันธ์กิจการการท่องเที่ยว โดยสร้างการรับรู้และความสนใจของบุคลากรภาครัฐ เอกชน สื่อมวลชนและผู้นำท้องถิ่น ให้คุ้นเคยกับการพัฒนาและลงทุนด้านการท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ทั้งด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานและบริการเชิงธุรกิจ รวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ของประชาชนทั่วไปในการเป็น “เจ้าบ้านที่ดี” คือพร้อมต้อนรับและสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวด้วยกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรื้อฟื้นประเพณีโบราณมาจัดเป็นงานเทศกาลดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น ประเพณีลอยกระทง จ.สุโขทัย ประเพณีแห่เทียนพรรษา จ.อุบลราชธานี ประเพณีคล้องช้าง จ.สุรินทร์ เป็นต้น โดยมีการประชาสัมพันธ์ผลดีต่อชุมชนว่าเป็นการทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและประเพณีของตน พร้อมกับได้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้วย (ภราเดช พยัฆวิเชียร, 2549, น. 1-4)

จากนั้น ในปี พ.ศ. 2519 จึงมีการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติฉบับแรก และปี พ.ศ. 2520 มีการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวทุกจังหวัด (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548, น. 95) จนกระทั่งปี พ.ศ. 2522 จึงยกฐานะ อสท.เป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(ททท.) ที่ดำเนินการกิจส่งเสริมการท่องเที่ยวมาตลอด โดยมีการรณรงค์การท่องเที่ยวเป็นพิเศษในบางปีที่ประชาสัมพันธ์เป็น “ปีท่องเที่ยวไทย” ตามโครงการต่างๆ เช่น “Visit Thailand Year” พ.ศ. 2530, “The World Our Guest” พ.ศ. 2535, “Amazing Thailand” พ.ศ. 2541-2542, “Unseen In Thailand” พ.ศ. 2546, “Miracle Thailand Year” พ.ศ. 2554-2555 เป็นต้น เพื่อเชิญชวนนักท่องเที่ยวต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวในเมืองไทย รวมทั้งกระตุ้นให้คนไทยท่องเที่ยวในประเทศมากขึ้น เป็นการสนับสนุน/ฟื้นฟูเศรษฐกิจของไทยให้มีความคล่องตัวมากขึ้นโดยเฉพาะภายหลังวิกฤตการณ์ต่างๆ เช่น สงคราม

อ่าวเปอร์เซีย พ.ศ. 2534, วิฤตการเมืองไทยพฤษภาคมพ.ศ. 2535, วิฤตเศรษฐกิจเอเชีย พ.ศ. 2540 เป็นต้น ส่งผลให้เกิดการสร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่ในทุกประเภทรวมถึงโบราณสถานและแหล่งประวัติศาสตร์ ที่มีรูปแบบหลักของกิจกรรมเพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ คือ การแสดงแสงสีเสียงในบริเวณโบราณสถานและแหล่งประวัติศาสตร์ การจัดงานเทศกาลที่เชื่อมโยงกับเรื่องเล่าอดีตของสถานที่นั้น และการพัฒนาสินค้าท้องถิ่น (OTOP) ที่ช่วยสร้างรายได้ให้กับชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว (กรราเดช พยัฆวิเชียร, 2549, น. 4-7)

ผลสำเร็จของการส่งเสริมการท่องเที่ยวมีตัวบ่งชี้สำคัญคือจำนวนนักท่องเที่ยวและรายได้ ซึ่งเพิ่มขึ้นมากในช่วง พ.ศ. 2508 ถึง พ.ศ. 2516 ที่มีนักท่องเที่ยวเพิ่มจาก 2 แสนคนเป็น 1 ล้านคน และรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มจาก 500 ล้านบาทเป็น 3,500 ล้านบาท ทำให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกลายเป็นความหวังในการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย (กรราเดช พยัฆวิเชียร, 2549, น. 3) และการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวได้รับการบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) ในฐานะแหล่งรายได้ที่นำเงินตราต่างประเทศเข้าไทยมากเป็นลำดับ 3 รองจากการส่งออกยางและข้าว (กรราเดช พยัฆวิเชียร, 2549, น. 4) จากนั้นตัวเลขจำนวนนักท่องเที่ยวและรายได้ที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เช่น พ.ศ. 2538 มีนักท่องเที่ยวต่างประเทศเข้าไทย 6.9 ล้านคน เพิ่มขึ้นเป็น 9.5 ล้านคนในปี พ.ศ. 2543 และ 13.8 ล้านคนในปี พ.ศ. 2549 เป็นต้น (ธนิช เลิศชาญฤทธิ, 2554, น. 40) และรายได้จากการท่องเที่ยวในแต่ละปี เช่น ในปี พ.ศ. 2523 ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวประมาณ 17,000 ล้านบาท และปี พ.ศ. 2533 เพิ่มขึ้นเป็น 110,000 ล้านบาท เป็นต้น (Peleggi, 2002, p. 62) จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ความสำคัญและความจำเป็นในการที่ทุกภาคส่วนต้องร่วมมือกันส่งเสริมการท่องเที่ยว และก่อให้เกิดความภาคภูมิใจแก่คนท้องถิ่นในที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ไม่ว่าเขาจะได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยตรงหรือไม่ก็ตาม

ภายใต้กระแสการท่องเที่ยวดังกล่าว โบราณสถานถูกทำให้กลายเป็น “แหล่งท่องเที่ยว” ประเภทหนึ่ง² ที่ “ไม่เป็นเพียงแต่เกียรติยศของชาติไทยเราเท่านั้น แต่สามารถเพิ่มรายได้และช่วยแก้ไขความยากจนของประชาชนในชนบทและแหล่งการท่องเที่ยวที่สำคัญของชาติด้วย” (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 8) โดยสอดคล้องกับกระแสโลกซึ่ง “องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ เป็นองค์กรกลางที่เสนอข้อคิดเห็นให้แต่ละประเทศดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนา

² แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ (historical attraction) ในความหมายว่า เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา รวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์ สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ กำแพงเมือง คูเมือง พิพิธภัณฑสถาน และสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรม

โบราณสถาน อนุสรณ์สถานเพื่อประโยชน์ทั้งแก่การศึกษา สังคม และแก่เศรษฐกิจ” (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 11) มีการรับรองอนุสัญญามรดกโลกในปี พ.ศ. 2515 และเริ่มบังคับใช้เมื่อปี พ.ศ. 2518 (ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก, ม.ป.ป.) ที่ก่อให้เกิดการขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลกที่กระทำโดยรัฐบาลประเทศภาคี ซึ่งเสนอชื่อสถานที่ในประเทศของตนให้คณะกรรมการมรดกโลกพิจารณา และผลของการขึ้นทะเบียนคือการจัดการมรดกแหล่งนั้นให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่สอดคล้องกับ “หลักสากล” อันมีการท่องเที่ยวเป็นเป้าหมายสำคัญในการพัฒนา แม้ประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกภาคีมรดกโลกในปี พ.ศ. 2530 แต่ก่อนหน้านั้นได้รับเอาแนวทางทางการอนุรักษ์และจัดการโบราณสถานมาใช้แล้ว ดังข้อความที่ระบุถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่า

ในประเทศไทยเรา บุคลากรในการสงวนรักษามรดกสถานนั้น ถูกสอนและอบรมให้มุ่งการอนุรักษ์เพื่อการศึกษาเป็นปัจจัยหลัก เพราะเราถือว่าโบราณสถานเป็นหลักฐานทางวิชาการเป็นเกียรติของประเทศ เป็นเกียรติภูมิของแผ่นดิน ซึ่งรัฐบาลมีหน้าที่ในการรักษาทรัพย์สินของรัฐ ซึ่งก็ไม่ผิดแต่อย่างใด แต่ในสภาวะที่ประเทศไทยมีปัญหาทางเศรษฐกิจเช่นในปัจจุบันนี้ ควรเปลี่ยนนโยบายในการดำเนินการและจัดการ...จากเดิมมาเป็นการอนุรักษ์เพื่อพัฒนาทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจด้วย (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 11) และ

การที่นักวิชาการไทยหลายคนนำเอากฎบัตรสากลฯ มาใช้วิเคราะห์การอนุรักษ์ โดยไม่จำแนกให้ชัดเจนว่าเขากำลังดำเนินงานอนุรักษ์อนุสรณ์สถานประเภทไหนจึงเป็นการที่พูดคนละเรื่อง และเป็นการนำอนุสรณ์มารับใช้สังคมและเศรษฐกิจคนละอย่าง ทั้งนี้ เพราะระบบการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานในศตวรรษก่อนและปัจจุบันแตกต่างกัน (นิคม มุสิกคามะ, 2532, น. 9)

อันแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างเป้าหมายกับแนวทางการจัดการมรดกของวาทกรรมทั้งสอง คือ การอนุรักษ์สภาพดั้งเดิมของโบราณสถานย่อมต้องการลดการรบกวนของมนุษย์ให้เหลือน้อยที่สุด ตามวาทกรรมโบราณสถานมุ่งให้คนมาเที่ยวชมเพื่อ “เรียนรู้” อดีตที่เชื่อมโยงกับโบราณสถาน กิจกรรมหลักจึงเป็นการเดินชมและรับฟังคำบรรยายจากมัคคุเทศก์หรืออ่านตามคู่มือ/ป้าย การถ่ายภาพย่อมเป็นไปเพื่อบันทึกความทรงจำเกี่ยวกับโบราณสถาน ต่างกับการจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ผู้มาเที่ยวชมมุ่งให้เกิดความเพลิดเพลิน จึงต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวกเพียบพร้อมและการจัดกิจกรรมดึงดูดความสนใจ กระนั้น การรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์เพื่อเป้าหมายทางการศึกษากับการท่องเที่ยวยังคงอยู่กับการวินิจฉัยของกรมศิลปากรเป็นรายกรณีและเล็งไม่พ้น

ที่จะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากผู้มีความคิดเห็นแตกต่างไปหลายแนวทาง จนไม่เกิดผลในทางปฏิบัติต่อการเลือกทำหรือไม่ทำอะไรของกรมศิลปากร

เมื่อมีการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ แนวทางบริหารจัดการได้ถูกสวมเข้ากับกรอบคิดการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง ดังมีการระบุว่าเมื่อโครงการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) ทำให้ลำดับความสำคัญในการบูรณะและจัดการปราสาทพนมรุ้งเพิ่มขึ้น จนมีการขยายขอบเขตการบูรณะส่วนประกอบของปราสาทพนมรุ้งจากเฉพาะปราสาทประธาน ไปยังส่วนประกอบทุกส่วน และมีเป้าหมายในการยกระดับปราสาทพนมรุ้งให้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมเป็นจำนวนมากขึ้น (สมบุรณ์ บุญยเวชย์, 2541, น. 76-77) เป็นต้น

เนื่องจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวย่อมถือว่าอยู่นอกขอบเขตความเชี่ยวชาญของกรมศิลปากร จึงมีแนวปฏิบัติในการมอบหมายให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เป็นหน่วยงานที่มีภารกิจโดยตรงในการกำหนดแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยว และประสานงานขอความร่วมมือจากกรมศิลปากรซึ่งไม่อาจปฏิเสธการให้ความร่วมมือได้ แม้ว่าการที่ถูกรังสรรค์ขึ้นอาจเสี่ยงต่อการเป็นอันตรายกับการรักษาโบราณสถานตามองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญก็ตาม ดังกรณีของการแสดงแสงสีเสียง ที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงเสมอเกี่ยวกับลักษณะการจัดงานที่มีทั้งการจุดพลุไฟพะเนียง ฉายสปอร์ตไลท์แรงสูง ติดตั้งเครื่องขยายเสียงขนาดใหญ่ รวมถึงมีฉากที่ใช้ผู้แสดงจำนวนมากเดินหรือวิ่งไปมาบนตัวอาคารโบราณ อันเป็นสาเหตุของการเสื่อมสภาพแก่โบราณสถานในทางกายภาพทั้งสิ้น (คณะผู้จัดทำวารสารเมืองโบราณ, 2537, น. 175) รวมถึงการสร้างเสริมแต่งเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ให้แตกต่างไปจากข้อมูลแนวคิดที่ยึดถือกันในขณะนั้น ซึ่งถูกมองว่า “เป็นการมอมเมาอย่างแท้จริง..การแสดงเรื่องราวเหนือจริงโดยบิดเบือนประวัติศาสตร์เช่นนี้ก็ย่อมสร้างความเข้าใจผิดต่อผู้เข้าชมอย่างปฏิเสธไม่ได้” (คณะผู้จัดทำวารสารเมืองโบราณ, 2537, น. 176) หรือแม้แต่การจัดสภาพแวดล้อมของ “อุทยานประวัติศาสตร์” ให้มีภูมิทัศน์น่าเที่ยวชม ที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นการทำลายสภาพแวดล้อมที่เคยมีมาแต่เดิมของแหล่งโบราณคดีนั้นให้หมดไป เช่น การรื้อทำลายและขุดปรับที่ดินเพื่อสร้างถนน สร้างสวน ปลุกต้นไม้ สนามหญ้า ที่แตกต่างไปจากสภาพเดิม จนไม่สามารถใช้สภาพแวดล้อมโดยรอบของโบราณสถานเป็นหลักฐานส่วนหนึ่งของอดีตได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530ข, น. 2, 4) เป็นต้น กระนั้น แนวทางดังกล่าวยังคงดำเนินเรื่อยมาและขยายสู่โบราณสถานใหญ่น้อยทั่วประเทศจนปัจจุบัน อันแสดงให้เห็นถึงพลังของวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่สามารถลดทอนอำนาจของผู้เชี่ยวชาญตามวาทกรรมโบราณสถานลง แม้ว่าการศิลปากรจะยังคงเป็นตัวแทนรัฐชาติที่มีอำนาจเต็มในการควบคุมพื้นที่เหล่านั้นก็ตาม

ยิ่งกว่านั้น เนื่องจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นองค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยมิได้มีอำนาจเหนือสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใดโดยตรง ขณะที่โครงสร้างการบริหารราชการของไทยได้จัดให้มีผู้บริหารเขตปกครองตามลำดับจากหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด โดยรวมศูนย์การบังคับบัญชาที่กระทรวงมหาดไทย ซึ่งสามารถสั่งการให้ฝ่ายบริหารปกครองท้องถิ่นระดับต่างๆ ที่อยู่ใต้สายการบังคับบัญชาดำเนินการตามนโยบายรัฐบาลกลางอยู่แล้ว เมื่อการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวได้รับการสั่งการให้เป็นส่วนหนึ่งของภารกิจการบริหารปกครองท้องถิ่น กลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นจึงกลายเป็นกลุ่มผู้นำในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวมรดกในท้องถิ่นของตนโดยปริยาย ยิ่งเมื่อเป็นที่ประจักษ์ว่ากลุ่มคนที่สามารถออกแบบกิจกรรมและดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวไม่จำเป็นต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญหรือมีความชำนาญพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เช่น ถนน ไฟฟ้า ร้านค้า สุขา ลานจอดรถ ฯลฯ ดูเหมือนเป็นสิ่งที่ใช้สามัญสำนึกได้เลย ทว่างบประมาณและกำลังคนที่จะใช้ในการดำเนินกิจกรรมที่กำหนดต่างหากที่กลายเป็นเงื่อนไขหลักของการดำเนินการว่าจะเกิดขึ้นได้จริงหรือไม่อย่างไร ซึ่งกลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นที่มีอำนาจสั่งการใช้งบประมาณแผ่นดินหรืองบประมาณของท้องถิ่น กับกำลังคนในสายบังคับบัญชา จึงเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวมรดกแทนการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ในกรณีปราสาทพนมรุ้งซึ่งได้รับการบูรณะปราสาทประธานแล้วเสร็จตั้งแต่ พ.ศ. 2526 และจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ มีรายงานการสำรวจของกองวางแผนโครงการ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2528 ที่แสดงให้เห็นถึงการวางแผนโครงสร้างพื้นฐานสำหรับรองรับนักท่องเที่ยวตามแนวนโยบายรัฐดังกล่าว จากนั้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 ปรากฏการนำเสนอบทบาทของทางจังหวัดในการสร้างถนนและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง (จังหวัดบุรีรัมย์, 2530, น. 22) โดยเป็นภารกิจที่ได้รับการเน้นย้ำมากที่สุดในการเอกสารรายงานประจำปี พ.ศ. 2529 - 2532 ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ขณะนั้นคือ นายพร อุดมพงษ์ ผู้ได้รับการเล่าขานในหมู่ข้าราชการท้องถิ่นระดับจังหวัดและอำเภอเชิงเขาพนมรุ้งตลอดจนผู้นำชุมชนท้องถิ่นว่า เป็นบุคคลที่ทุ่มเทการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งอย่างจริงจังจนปราสาทพนมรุ้งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ความสำเร็จของการเป็นตัวแทนคนท้องถิ่นในการพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยวของผู้ว่าฯ พร อุดมพงษ์ ปรากฏชัดในหนังสือ *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดบุรีรัมย์* ซึ่งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542 เป็นชุดของหนังสือเล่มใหญ่ที่จัดพิมพ์อย่างสวยงามและแจกจ่ายแก่หน่วยราชการ สถานศึกษาให้เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญของแต่ละจังหวัด ซึ่งใน “บทที่ 6 บุคคลสำคัญของท้องถิ่น”

ได้มีการคัดเลือกนำเสนอนายพร อุดมพงษ์ เป็นบุคคลสำคัญลำดับที่ 5 จากทั้งหมด 6 คน โดยยกย่องว่าเป็น “ผู้นำที่เปิดโลกทัศน์เมืองบุรีรัมย์ด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, สารบัญ) ขณะเดียวกับที่มีการยกย่อง “ท่านนเรนทราทิตย์” เป็นบุคคลสำคัญของท้องถิ่นลำดับที่ 2 ในฐานะผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง “ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญและแหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, น. 234) อันเป็นคนละความหมายกับความสำคัญของท่านตามวาทกรรมโบราณสถาน ซึ่งมี ข้อเสนอพื้นฐานตามเนื้อความในจารึกและการตีความภาพสลักว่า ท่านเป็นผู้ปกครองดินแดนแถบนี้และเป็นผู้สร้างเทวสถานบนยอดเขาพนมรุ้งไว้เป็นที่สักการะเทพเจ้าตามความเชื่อทางศาสนาและธรรมเนียมการปกครอง และเป็นมหาโยคีที่ได้รับยกย่องความสำเร็จในการบำเพ็ญเพียรว่าบรรลु โลกษธรรมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับองค์ศิวะเทพแล้ว (กรมศิลปากร, 2531, น. 92-94) โดยไม่มีการยกย่องบุคคลสำคัญในการบูรณะปราสาทพนมรุ้งซึ่งคนท้องถิ่นรู้จักดี เช่น ม.จ.ยาใจ จิตรพงศ์ ผู้เชี่ยวชาญไทยที่เป็นผู้นำการบูรณะในช่วงแรก หรือนายสัญญา หายมัน หัวหน้าโครงการบูรณะปราสาทพนมรุ้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 เป็นเวลา 11 ปี จนเสร็จสมบูรณ์ และเป็นผู้ที่ได้รับยกย่องว่าสามารถพัฒนาระบบการทำงานให้สำเร็จได้ระยะเวลาอันสั้นกว่าระบบการทำงานของผู้เชี่ยวชาญฝรั่งเศส (ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจฤติ, 2533, น. 7) เป็นต้น

ในแง่หนึ่งชุดคำอธิบายหลักเกี่ยวกับการทุ่มเทพัฒนาการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งของอดีตผู้ว่าฯ พร อุดมพงษ์ ตามคำบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่นที่ระบุว่า เนื่องจากท่านเป็นคนท้องถิ่น อันหมายถึงมีภูมิลำเนาอยู่ในอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์และภาคภูมิใจในปราสาทพนมรุ้งซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของอำเภอและจังหวัดบ้านเกิดมาตั้งแต่เด็ก จึงมุ่งพัฒนาการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งอย่างเต็มที่ระหว่างที่มาดำรงตำแหน่งผู้ว่าฯ ในช่วงปี พ.ศ. 2528 - 2532 ซึ่งเป็นจังหวัดสุดท้ายก่อนเกษียณอายุราชการด้วย (ประพัฒน์ แวววรงค์, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554) นับได้เป็นชุดคำอธิบายหลักของคนท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงการยกย่องบุคคลดังกล่าวในฐานะที่ดำเนินการพัฒนาปราสาทพนมรุ้งด้วยจิตอาสา (มิใช่กระทำตามภารกิจอย่างบุคลากรกรมศิลปากร) และยังสะท้อนถึงการเชื่อมโยง “จิตสำนึกอนุรักษ์” เข้ากับถิ่นกำเนิดหรือถิ่นอาศัยในลักษณะของความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่คนท้องถิ่นพึงมีต่อมรดกของท้องถิ่นและแสดงออกด้วยการกระทำสิ่งที่เป็นการพัฒนาที่มรดกนั้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ถูกกละเลยจากการดำเนินงานของกรมศิลปากรตามแนวทางของผู้เชี่ยวชาญที่ทำให้คนท้องถิ่นรู้สึกว่าการกีดกันออกจากการจัดการมรดกที่เคยเป็นของท้องถิ่นดังนำเสนอไปแล้ว

ทั้งนี้ สำหรับคนทั่วไป จุดเปลี่ยนสำคัญต่อกรอบคิดเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งเป็นผลจากเหตุการณ์ทวงคืนทับหลัง ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงก่อนการจัดพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2531 ดังนี้

6.2 การทวงคืน“ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์”กับบทบาทของชุมชนท้องถิ่น

ตามองค์ความรู้ทางโบราณคดีเขมร “ทับหลัง” เป็นองค์ประกอบสำคัญทางสถาปัตยกรรมขอมที่อยู่เหนือกรอบประตูทางเข้าในลักษณะเดียวกับช่อ เพื่อรับน้ำหนักของชั้นหลังคา ทับหลังมี 2 ประเภท ได้แก่ (1) ทับหลังจริง ซึ่งอยู่ชั้นใน ทำหน้าที่รับน้ำหนักชั้นหลังคาอย่างแท้จริง (2) ทับหลังประดับซึ่งอยู่ชั้นนอก เป็นงานประดับสถาปัตยกรรม ซึ่งนิยมสลักลวดลายและภาพเล่าเรื่องต่างๆ ทับหลังจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในการกำหนดอายุศาสนสถานแห่งนั้น และเป็นตัวบอกได้ว่า ศาสนสถานนั้นสร้างขึ้น ในศาสนาและลัทธิใด โดยเฉพาะชั้นที่สำคัญที่สุดได้แก่ ทับหลังที่อยู่ด้านหน้าของห้องกลาง[ครรภคฤหะ] เหตุที่เชื่อว่าทับหลังใช้เป็นตัวกำหนดอายุได้ดีที่สุด เพราะส่วนใหญ่จะสร้างขึ้นพร้อมกับตัวปราสาท และสลักด้วยศิลาจึงเป็นสิ่งที่คงทนถาวร รวมทั้งมีภาพเล่าเรื่อง และลวดลายประดับที่สามารถบอกวิวัฒนาการได้เป็นอย่างดี

“ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์” หรือวิชฌณันตศายินปัทมนาภิน เป็นชื่อเรียกแท่งหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ที่สลักภาพเล่าเรื่องศาสนาฮินดูตอนสินกาลป์ เป็นภาพพระนารายณ์ [วิชฌณ] บรรทมอยู่เหนือพญานาคท่ามกลางเกษียรสมุทร มีดอกบัวผุดขึ้นจากพระนาภีและบนดอกบัวมีพระพรหมประทับอยู่ ซึ่งจะดำเนินการสร้างโลกใหม่อันเป็นการเริ่มกลับต่อไป (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2531, น. 129-130) อันเป็นสาระตอนหนึ่งที่มีการสลักกันอย่างแพร่หลายในสถาปัตยกรรมขอม แต่คงอยู่นอกขอบเขตการรับรู้ของคนไทยส่วนใหญ่ที่มีได้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องเล่าทางศาสนาฮินดูมากนัก เมื่อเป็นข่าวทางสื่อสารมวลชนจึงได้มีการให้คำอธิบายจากผู้เชี่ยวชาญว่า ในประเทศไทยมีพบทับหลังแบบเดียวกันนี้อย่างน้อย 9 ชิ้น และทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปราสาทพนมรุ้งมีรายละเอียดภาพ³ ที่แกะสลักด้วยฝีมือวิจิตรระดับช่างหลวง ถือว่างดงามมากที่สุดชิ้นหนึ่ง

ทับหลังดังกล่าวได้รับการบอกเล่าผ่านสื่อสารมวลชนว่า เป็นสิ่งที่หายไปจากปราสาทพนมรุ้งตั้งแต่ พ.ศ. 2508 แต่เหตุการณ์ที่เป็นข่าวดังไปทั่วทั้งประเทศ เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2531 จากการที่ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ผู้เชี่ยวชาญโบราณคดีคนสำคัญของไทย มีลายพระหัตถ์ลงวันที่

³ เป็นภาพพระนารายณ์ทรงคชา สังข์ จักร บรรทมตะแคงขวาเหนือพญานาคนาคราช ซึ่งแผ่เศียรป้องอยู่เหนือพระเศียร มีมกรรองรับอีกชั้น มีพระพรหมประทับบนดอกบัวซึ่งผุดจากพระนาภี(สะดือ) พระนารายณ์ทรงมงกุฎรูปกรวย พระภูษาจีบพลิ้ว มีชายรูปหางปลาซ้อนทับสองชั้น ด้านหน้า สายรัดพระองค์คาดทับและมีอุบะห้อยประดับ และมีพระนางลักษมี ชายาของพระนารายณ์ประทับที่เบื้องพระบาท บริเวณริมด้านซ้ายและขวาของทับหลังจำหลักเป็นภาพหน้ากาลคายอุบะ มีนกแก้วเกาะอยู่สองข้างและตุ้มรูปดอกบัว เหนือขึ้นไปเป็นครุฑยุดนาค นกหัสดีลิงค์คาบข้างและลิงอุ้มลูก (จังหวัดบุรีรัมย์, 2532, น. 26-27)

29 ตุลาคม พ.ศ. 2530 ถึงอธิบดีกรมศิลปากร แจ้งให้เจรจาเรียกร้องขอคืนทับหลังดังกล่าวจากสถาบันศิลปะแห่งชาติโก สหรัฐอเมริกา ซึ่งตั้งแสดงทับหลังนั้น โดยคำแนะนำของท่านได้รับการตอบรับจาก นายพรเทพ เตชะไพบูลย์ คณะกรรมาธิการวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว สภาผู้แทนราษฎร และส.ส.บุรีรัมย์ ในการนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในการประชุมของคณะกรรมาธิการวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว สภาผู้แทนราษฎร เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2530 ซึ่งตกลงเริ่มกระบวนการทวงคืนจนกลายเป็นข่าวทางหนังสือพิมพ์ช่วงต้นปี พ.ศ. 2531 ว่า นายยุทธ อังกินันท์ ประธานคณะกรรมาธิการฯ และนายพรเทพ เตชะไพบูลย์ กรรมาธิการฯ และส.ส.บุรีรัมย์ ให้ความสนใจทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่เคยอยู่ปราสาทพนมรุ้งจากสหรัฐอเมริกาเพื่อให้ทันพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งซึ่งมีกำหนดการในต้นเดือนเมษายนปีเดียวกัน (ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร, 2531, น. 76) จากนั้นจึงมีการเผยแพร่ข่าวสารและรณรงค์อย่างครึกโครมทางสื่อมวลชนเกี่ยวกับการเรียกร้องขอคืนทับหลังนารายณ์ฯ คืบของคนไทยในประเทศ คนไทยส่วนหนึ่งในสหรัฐอเมริกา และชาวอเมริกันเองที่ต้องการให้ทับหลังนี้กลับมาติดตั้งไว้ที่เดิมที่ปราสาทพนมรุ้ง (จังหวัดบุรีรัมย์, 2532, น. 29-30)

สาระสำคัญที่มีการเผยแพร่ในกรณีทับหลังเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับสาธารณชนไทยซึ่งถูกกระตุ้นให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียกร้องทับหลังนารายณ์ฯ ในฐานะ “สมบัติของชาติ” ประกอบด้วย ความเป็นมาของการที่ทับหลังนารายณ์ฯ หายไปจากปราสาทพนมรุ้ง ความสำคัญของทับหลังนั้นต่อปราสาทพนมรุ้งและความสำคัญของปราสาทพนมรุ้ง และกระบวนการเรียกร้องทวงคืนที่ผ่านมากับผลที่เกิดขึ้น โดยในส่วนของเรื่องเล่าหลักว่าด้วย “การหายไปจากปราสาทพนมรุ้งของทับหลังนารายณ์ฯ” มีการนำเสนอหลักฐานยืนยันการเคยมีอยู่ของทับหลังนั้นที่ปราสาทพนมรุ้งด้วยภาพถ่ายเก่าของคณะบุคคลที่เคยไปเยือนปราสาทพนมรุ้ง และพบทับหลังนั้นหลุดจากจุดประดับเดิม หล่นลงมาเป็นส่วนหนึ่งของกองหินปรักหักพังอยู่ ได้แก่ ภาพถ่ายเมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเยือนปราสาทพนมรุ้งปี พ.ศ. 2472 และภาพถ่ายเมื่อคณะของนายมานิต วัลลิโภดมสำรวจปราสาทพนมรุ้งปี พ.ศ. 2503 แสดงให้เห็นว่าทับหลังแตกออกเป็นสองชิ้น ชิ้นใหญ่เป็นภาพนารายณ์บรรทมสินธุ์เกือบทั้งหมดพร้อมลวดลายประดับด้านซ้าย ส่วนชิ้นเล็กเป็นลวดลายประดับด้านขวา ทางปลายพระบาทของพระนารายณ์ ซึ่ง พ.ศ. 2508 กรมศิลปากรตรวจยึดทับหลังนารายณ์ฯ ที่เป็นชิ้นเล็กมาได้จากร้านค้าของเก่าในกรุงเทพฯ จึงเป็นที่ทราบแน่ชัดว่าทับหลังนารายณ์ฯ ทั้งสองชิ้นหายไปจากเขาพนมรุ้งแล้ว และยังเป็นการนำเสนอภาพว่าการหายไปของทับหลังนารายณ์ฯ เกิดขึ้นจากขบวนการค้าโบราณวัตถุข้ามชาติ ที่มีผู้คนในท้องถิ่นร่วมมือด้วย แม้ว่าจะมิได้มีการกล่าวหาคนท้องถิ่นกลุ่มคนใดไว้อย่างชัดเจน แต่ด้วยการนำเสนอภาพว่าในช่วงทศวรรษ 2500 บริเวณปราสาทหินพนมรุ้งยังถูกปกคลุมด้วยต้นไม้เป็นปารก อีกทั้งทับหลังเป็นแผ่นหินทรายขนาดใหญ่ น้ำหนักมาก การเคลื่อนย้ายลงจากยอดเขาจึงเป็นเรื่องยากลำบาก ต้องใช้คนจำนวนมาก

ช่วยกันใช้คานหามและนำใส่เกวียนบรรทุกลงมาพื้นราบแล้วส่งต่อให้ผู้จ้างวานซึ่งต้องนำพาหะมารับเพื่อขนย้ายออกนอกจังหวัด การค้าโบราณวัตถุมิได้จำกัดเฉพาะทับหลังนารายณ์ฯ อีกทั้งมีความขัดแย้งในหมู่ผู้ร่วมขบวนการจนก่อเหตุฆ่ากันตายในเวลาต่อมา (คมชัดลึกออนไลน์, 7 มี.ค.52) ส่งผลเป็นการกระตุ้นให้ผู้สูงอายุในชุมชนบุและชุมชนตาเป็กจำนวนหนึ่งที่ยังมีความทรงจำเกี่ยวกับกลุ่มผู้ขนย้ายโบราณวัตถุออกจากเขาพนมรุ้งในทศวรรษ 2480 - 2510 รู้สึกถึงการเป็น “จำเลย” มาจนปัจจุบันเมื่อมีการพูดคุยเรื่องการหายไปของทับหลัง (ประทีป พิงدن, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2555; นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2555; แสง บานฤทัย, สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2555)

อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่อาศัยความทรงจำตามการนำเสนอข่าวในสื่อสาธารณะอย่างต่อเนื่องในระหว่างการท่องเที่ยวค้นทับหลัง ระหว่างปี พ.ศ. 2530 - 2531 กลับไม่มีความรู้สึกผิดแทนคนในชุมชนในอดีต (วฤทธิ์ เขียวมณี, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555; หัตถพร คุณวงศ์, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555 ;จุล สลักเพชร, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554) เนื่องจากกระแสวิจารณ์รณรงค์เรียกร้องทวงคืนทับหลัง ซึ่งเป็นการเรียกร้องให้คนไทยเห็นความสำคัญของการร่วมมือกันแสดงออกถึงความต้องการทวงคืน พร้อมกับเรียกร้องให้คู่กรณีคือสถาบันศิลปะแห่งซิกาโกส่งคืนนั้น สารหลักของการรณรงค์ได้เน้นหนักไปที่กระบวนการทวงคืนซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้รับการตอบรับตามที่ต้องการและการกล่าวโทษ “อเมริกัน” ในฐานะคู่กรณีที่ครอบครองทับหลังฯ ด้วยการหยิบยกประเด็นเกี่ยวกับทหารอเมริกันที่ถูกนำเสนอในหนังสือพิมพ์ว่า “จากคำบอกเล่าของชาวบ้านแถบนั้น กลุ่มทหารในเครื่องบินต่างชาติจำนวนหนึ่งได้ใช้ยุทธโศภนศาสตร์เข้าทำลายปราสาทพนมรุ้งและทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์สูญหายไป”⁴ (ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร, 2531, น. 74) อันเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยมีความคิดเห็นส่วนตัวว่าไม่น่าเชื่อถือ เมื่อเปรียบเทียบกับภาพถ่ายของนายมานิต วัลลิโกดม ที่แสดงให้เห็นทับหลังตกลงมาตั้งบนพื้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องทำลายปราสาทเพื่อขนย้ายทับหลังนั้น และจากการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับการบูรณะ ผู้วิจัยไม่พบการนำเสนอว่ามีส่วนใดของปราสาทพนมรุ้งถูกทำลายด้วยยุทธโศภนศาสตร์ทางทหารเลย จนดูราวกับว่าได้มีการนำเอาข้อมูลจากกรณีปราสาทปลายบัด⁵ มาผสมเป็นเรื่องของปราสาท

⁴ ต่อมา มีการนำเสนอข้อมูลทำนองเดียวกัน เช่น “หลังการสำรวจของอาจารย์มานิต วัลลิโกดม ประมาณ พ.ศ. 2503 - 2504 ปราสาทเขาพนมรุ้งถูกทำลายอีกครั้ง เป็นเหตุให้แท่งหินหนักกว่า 1 ตัน ซึ่งเป็นทับหลังจำหลักรูป นารายณ์บรรทมสินธุ์ นี้ ต้องอันตรายสูญหายไปจากที่เดิมตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา” (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., 2531, น. 195) เป็นต้น

⁵ หมายถึงปราสาทขนาดเล็กที่ย่อมที่ตั้งอยู่บนยอดเขาปลายบัด อยู่ห่างไปทางตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทเมืองต่ำเป็นระยะทางประมาณ 1.4 กิโลเมตร และปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านโคกเมือง ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย ซึ่งมีหลักฐานตรงกันทั้งคำบอกเล่าและบันทึกเอกสารเกี่ยวกับการ

พนมรุ้งแทน ทว่า คำอธิบายดังกล่าวกลับเป็นเรื่องเล่าที่โดดเด่นที่สุดและส่งผลต่อการดำเนินการที่ตามมา เช่น ในจดหมายเปิดผนึกจากประชาชนชาวไทยถึงประชาชนชาวอเมริกันเพื่อขอให้ช่วยกดดันรัฐบาลสหรัฐคืนทับหลังดังกล่าวระบุว่า “ในระหว่างปี ค.ศ. 1960 หินสลักดังกล่าว(ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์) ได้ถูกเคลื่อนย้ายออกไปจากที่ตั้งโดยการใช้อุปกรณ์ทางทหารของสหรัฐ” (จังหวัดบุรีรัมย์ , 2531, น. 52) ยิ่งไปกว่านั้นวงการบาบว ซึ่งมีส่วนสำคัญในการปลุกกระแสนิยมการท่องเที่ยวคืนทับหลัง พร้อมๆ กับสานต่อความโด่งดังของวงดนตรีที่มีชื่อเสียงอยู่ก่อนแล้วจากอัลบั้มเพลง “เมตอินไทยแลนด์” ที่ออกเมื่อ พ.ศ. 2527 และชุดต่อๆ มา ยังได้ผลิตเพลง “ทับหลัง” ที่มีสาระระบุในเนื้อเพลงว่า ทหารอเมริกันที่ตั้งฐานทัพในเมืองไทยช่วงสงครามเวียดนามเป็นผู้ “ขนเอาไปทุกสิ่งทุกอย่าง” รวมถึงทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ อันเป็นการกล่าวโทษทหารอเมริกันให้เป็น “จำเลย” ในเหตุการณ์นี้แทนคนไทยทั้งหมดที่ร่วมในขบวนการ และกลายเป็นคำอธิบายหลักของคนรุ่นใหม่ในชุมชนทั้งสองว่า ทับหลังนารายณ์ฯ หายไปเพราะทหารอเมริกันขโมย (ไม่ใช่ความผิดของคนในชุมชน) มาจนปัจจุบัน

เนื่องจากการรณรงค์ทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์เกิดขึ้นในช่วงที่รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ กำลังรณรงค์ให้คนไทยหันมานิยมใช้สินค้าไทย เพื่อลดการขาดดุลการค้ากับต่างประเทศ โดยมีแนวทางการรณรงค์อิงกับกระแสนิยมที่มุ่งให้คนไทยใช้สินค้าไทยเพื่อสืบสานความเป็นไทยและความรักชาติ การเรียกร้องให้คนไทยร่วมมือกันทวงคืน “สมบัติของชาติ” ที่ถูกชาวต่างชาติปล้นไปจึงเป็นเรื่องเล่าที่สอดคล้องกับสถานการณ์ดังกล่าว และช่วยลบเลือนตราประทับความผิดของชุมชนในอดีตให้กับกลุ่มคนรุ่นใหม่เพื่อร่วมกันเป็นเจ้าภาพที่ดีในการต้อนรับนักท่องเที่ยว อันเป็นเป้าหมายหลักในการจัดการปราสาทพนมรุ้งตามนโยบายรัฐในขณะนั้นและสืบต่อมาถึงปัจจุบัน

6.3 การแสดงบทบาทของคนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง

ภายหลังการบูรณะปราสาทพนมรุ้งที่ทำให้ชาวชุมชนบุและตาเป็กรู้สึกว่ากรมศิลปากรได้เข้ามายุติครองเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งแทน การทวงคืนทับหลังนารายณ์ฯ นับเป็นโอกาสสำคัญที่คนทั่วไปจะแสดงบทบาทร่วมเป็นเจ้าของมรดกของชาติ โดยเฉพาะกลุ่มคนท้องถิ่น ตามการนิยามตนเอง ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเชิงเขาพนมรุ้ง อำเภอใกล้เคียง หรือจังหวัดบุรีรัมย์ ในรูปแบบของการรวมตัวกันแสดงพลังเรียกร้องทวงคืน เพื่อสนับสนุนการดำเนินการของภาครัฐ

ระเบิดทำลายปราสาทเมื่อก่อน พ.ศ. 2503 โดยนักล่าของเก่าที่ต้องการขุดหาโบราณวัตถุ ซึ่งกล่าวกันว่าประติมากรรมจำนวนหนึ่งสูญหายไป (อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, 2550, น. 18)

ในรายงานประจำปีของจังหวัดบุรีรัมย์ทั้งฉบับปี พ.ศ. 2530 และ พ.ศ. 2531 นำเสนอเรื่องราวตั้งแต่ความเป็นมาและกระบวนการทวงคืนจนกระทั่งการจัดเฉลิมฉลองเมื่อได้คืน โดยเน้นว่าระหว่างกระบวนการเจรจาได้ต่อบกับสถาบันศิลปะชิคาโกที่ยังต้องการสิ่งแลกเปลี่ยน ซึ่งอาจเป็นของขวัญหรือของให้ยืมก็ตามแก่สถาบัน มีการจัดทำจดหมายเปิดผนึกในนามของประชาชนไทย การชุมนุมของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งในประเทศไทยและสหรัฐอเมริกา เรียกร้องให้มีการคืนทับหลังดังกล่าวให้ไทยโดยไม่มีเงื่อนไข เช่น วันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 ชาวบุรีรัมย์ นักเรียน นักศึกษา ลูกเสือชาวบ้าน ร่วมหมื่นคน ชุมนุมแสดงพลังที่หน้าศาลากลางจังหวัด เพื่อเรียกร้องให้ประชาชนอเมริกันร่วมเรียกร้องให้คืนทับหลังแก่ไทย (จังหวัดบุรีรัมย์, 2531, น. 44-46) ขณะเมื่อยังไม่ได้คืนและไม่แน่ใจว่าการทวงคืนจะได้ผลสำเร็จหรือไม่ ระหว่างที่การทวงคืนทับหลังนารายณ์ฯ ดำเนินไปหลายเดือน ได้มีการทำพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่ปราศจากทับหลังหน้าปรังค์ประธานทิศตะวันออก ในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2531 โดยมีบันทึกในรายงานประจำปีของจังหวัดบุรีรัมย์ว่า

แม้ทับหลังแผ่นหินสลักเสี้ยวหนึ่งที่เคยนอนจมดินไร้ค่าอยู่หลายศตวรรษ ถูกพาจากบุรีรัมย์ข้ามน้ำข้ามทะเลไปอยู่คนละซีกโลกเกือบ 20 ปีมาแล้วก็ได้ปรากฏคุณค่าสูงส่งมิใช่เพียงราคาศิลปะโบราณประณีต แต่แสดงถึงระดับจิตใจคนไทยที่รักภูมิใจและหวงแหนมรดกวัฒนธรรม.....ที่ถูกนำไปก็จะต้องหาทางนำกลับมา จะเร็วจะช้าก็ต้องทำต่อไป (จังหวัดบุรีรัมย์, 2531, น. 21)

ครั้นเมื่อได้รับคืนจึงมีการเล่าถึงความยินดีและความผูกพันที่แสดงออกอย่างน่าประทับใจ เช่น เมื่อสถาบันศิลปะแห่งชิคาโกส่งทับหลังดังกล่าวมาถึงสนามบินดอนเมือง กรุงเทพฯ ในวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2531 มีผู้คนไปรอแน่นขนัด “ท่ามกลางความตื่นตันใจของคนไทยอย่างท่วมท้น” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2532, น. 30) และกรมศิลปากรนำทับหลังไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เป็นเวลา 20 วัน ตอบสนองความต้องการเข้าชมของผู้คนที่ “หลังไหลเข้าชมกว่าหนึ่งล้านคน” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2532, น. 30) และ

ชาวบุรีรัมย์รอคอยการกลับคืนถิ่นของทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์อย่างใจจดใจจ่อเตรียมจัดขบวนแห่แหนให้ยิ่งใหญ่มาจากกรุงเทพฯ จะให้ผู้คนระหว่างเส้นทางได้ร่วมชื่นชมยินดีกับเรา แต่กรมศิลปากรเห็นว่าทับหลังฯ เป็นหินทรายและถูกสกัดเนื้อหินด้านหลังเหลือบางมาก เกรงจะเสียหายจึงต้องห่อหุ้มมันคงนำสู่พนมรุ้งในลักษณะหีบห่อ...กลับคืนถิ่นสู่บุรีรัมย์ เมื่อ 2 ธ.ค.31 แม้จะเป็นการกลับมาอย่างเงียบๆ ไม่มีการแจ้งกำหนดให้คนทั่วไปได้ทราบแต่ก็มีผู้คนจำนวนมากเพิ่รมาคอยรอรับอยู่แล้ว ทั้งผู้ว่าฯ

พี่น้องชาวบุรีรัมย์ และนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจากต่างจังหวัดไกลๆ ...ทางการได้นำ
 ทับหลังฯ ตั้งแสดงไว้ที่ศาลาบันไดนาคราช ปราสาทพนมรุ้ง โดยจัดกำลัง อ.ส.ควบคุม
 ดูแลตลอดเวลา เป็นประวัติการณ์อันยิ่งใหญ่อีกครั้งของปราสาทพนมรุ้งที่มีผู้คนจาก
 ทุกสารทิศเดินทางมาชมอย่างล้นหลามแม้ยามค่ำคืน 4 ธ.ค.31 ชาวบุรีรัมย์จัดงาน
 เฉลิมฉลองต้อนรับทับหลังฯ...7 ธ.ค.31 พลเอกมานะ รัตนโกเศศ รัฐมนตรีว่าการ
 กระทรวงศึกษาธิการได้มาเป็นประธานพิธีชักสายสูตรเคลื่อนทับหลังฯ ขึ้นติดตั้ง ณ
 ตำแหน่งเดิม เหนือเสาประดับกรอบประตุมณฑลปราสาทประธาน ปราสาทหินพนมรุ้ง
 ด้านทิศตะวันออก ทำให้สาระความหมายรูปจำหลักของปราสาทด้านนี้สมบูรณ์งดงาม
 ยิ่งขึ้น แม้ว่าชิ้นส่วนเล็กๆ ด้านซ้ายอีกเสี้ยวหนึ่ง ยังสูญหายไม่พบร่องรอย (จังหวัด
 บุรีรัมย์, 2532, น. 30-31)

ความประทับใจต่อเหตุการณ์ในครั้งนั้นมีผลช่วยกระตุ้นความสนใจของคนทั่วไปที่ไม่ใช่
 ผู้สนใจองค์ความรู้ด้านโบราณคดีเป็นพิเศษให้กระตือรือร้นที่จะเดินทางไปเยี่ยมชมทับหลังขึ้น
 ประวัติศาสตร์นี้ เหตุการณ์นี้จึงเป็นการเสริมพลังให้กับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่ต้องการ
 เรื่องราวดึงดูดใจมากกว่าความสำเร็จในการปลูกฝัง “องค์ความรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดี” ให้กับ
 นักท่องเที่ยวตามกรอบความรู้ของวาทกรรมโบราณสถาน ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม ผู้เชี่ยวชาญ
 โบราณคดี วิจารณ์ว่า

(กรณีทับหลังนารายณ์ฯ เป็น)..การตื่นตัวไม่ได้ทำให้เกิดสำนึกและความเข้าใจในเรื่อง
 ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของบ้านเมืองแต่อย่างใด ดูเป็นการเคลื่อนไหวฮือฮาเพื่อ
 หาความเด่นและสะใจเพียงชั่วขณะพอได้ทับหลังคืนมาแล้วนำไปติดตั้งไว้ ณ ตำแหน่ง
 เดิมของปราสาทแล้ว ทุกสิ่งก็เงียบไป ไม่มีใครใส่ใจอยากรู่ว่าทับหลังขึ้นนั้นให้
 ความหมายและบอกเรื่องราวในอดีตที่รุ่งโรจน์ของผู้คนและบ้านเมืองในแถบเขาพนมรุ้ง
 อย่างไร รวมทั้งมีความหมายความสำคัญต่อคนในสังคมไทยปัจจุบันอย่างไร ดูเหมือนมี
 ความหมายอยู่น้อยนิดเพื่อให้นักท่องเที่ยวคนไทยได้ดูได้รับรู้แต่เพียงเป็นสิ่งแปลก
 สำหรับการท่องเที่ยวเท่านั้น คือตื่นเต้นเห็นแต่ของไม่เห็นคน เช่นไปดูของทั้งหลายที่ตั้ง

⁶ ตามภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2472 และ พ.ศ. 2503 ทับหลังส่วนที่เป็นชิ้นใหญ่ยังมีลวดลาย
 ประดับด้านซ้ายอยู่ เมื่อได้กลับคืนมาเหลือลวดลายประดับราวครึ่งเดียวกับภาพนารายณ์ทั้งองค์
 ส่วนหน้าของพระลักษมีและพระพรหมกะเทาะหายไป (บริบาลบุรีภัณฑ์, ชุน, 2531, น. 78-79 ;
 กรมศิลปากร, 2510, รูปที่ 10-ไม่มีเลขหน้า)

แสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติแทบทุกแห่งของประเทศในขณะนี้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2548, น. 5)

ที่สำคัญ ยังเป็นการกระตุ้นให้คนท้องถิ่นจำนวนมากที่ใส่ใจรับรู้เรื่องราว เข้ามีส่วนร่วมในการเดินขบวนเรียกร้องทวงคืนทับหลังฯ และร่วมงานเฉลิมฉลองการนำทับหลังมาติดกลับคืนที่ปราสาท ได้มีประสบการณ์และเรื่องราวของปราสาทพนมรุ้งสำหรับบอกเล่าแก่เพื่อนฝูงญาติพี่น้องหรือผู้เกี่ยวข้องในงานที่มาจากต่างถิ่น ในฐานะคนท้องถิ่นที่รู้สึกถึง “ความเป็นเจ้าของ” มากกว่าคนกลุ่มอื่นในสังคมไทยที่อยู่ห่างไกลและได้เพียงตามข่าวทางสื่อมวลชนโดยไม่ต้องใส่ใจกับองค์ความรู้เกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งด้านสถาปัตยกรรม และโบราณคดีอันเป็นสิ่งที่ห่างไกลจากการจดจำของพวกเขา เช่นเดียวกับกิจกรรมเฉลิมฉลองที่จัดขึ้นหลังได้รับทับหลังกลับคืนเป็นงานที่จัดขึ้นโดยอิงกับรูปแบบความบันเทิงของท้องถิ่นร่วมสมัย เช่น คอนเสิร์ตแอ๊ด คาราบาว มวย ฯลฯ ตรงข้ามกับกิจกรรมประจำปีในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เป็นนโยบายหลักของชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ซึ่งค่อยๆ ถูกปรับให้นำเสนอในกรอบของวาทกรรมโบราณสถานแบบประชานิยม ผสมกับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว จึงเน้นดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่น จนกลายเป็นความแปลกแยกจากวิถีวัฒนธรรมและความบันเทิงของชุมชนท้องถิ่นไป

นอกจากนี้ ผลของการทวงคืนทับหลัง ซึ่งสร้างชื่อเสียงโด่งดังให้กับปราสาทพนมรุ้งและดึงดูดนักท่องเที่ยวมาเป็นจำนวนมาก ดังระบุในหนังสือรายงานประจำปีจังหวัดบุรีรัมย์ปี พ.ศ. 2531 ว่า “บุรีรัมย์ในรอบปีงบประมาณ 2531 มีเหตุการณ์น่าทึ่งหลายเรื่อง ..กระนั้นเราก็ตกใจกับจำนวนนักท่องเที่ยวเฉลี่ยถึงเดือนละ 30,000 คน...บุรีรัมย์กำลังสดใสขึ้น” (จังหวัดบุรีรัมย์, 2531, น. 13) กลายเป็นประสบการณ์สำคัญที่ทำให้คนท้องถิ่นไม่ยี่หระต่อการเป็นชาวอีสานใดๆ ของปราสาทพนมรุ้ง ดังกรณีที่ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ยังกลับมาเป็นประเด็นสนใจของสาธารณชนอีกเมื่อถูกกล่าวหาว่าเป็นของปลอม ในช่วงปี พ.ศ. 2542⁷ ซึ่งคนท้องถิ่นเองมีทั้งคนที่เชื่อตามการกล่าวหาและ

⁷ นายเทพมนตรี ลิมปพยอม นักวิชาการเจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยรังสิต และรศ.วิสุทธิ์ ภิญญวานิชกะ อาจารย์สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ อดีตอาจารย์สถาบันราชภัฏอยุธยา ตั้งข้อสงสัยว่าทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ปราสาทพนมรุ้งเป็นของปลอม จากการอ้างอิงหลักฐานสำคัญคือภาพถ่ายของนายมานิต วัลลิโภดม เปรียบเทียบกับภาพถ่ายปัจจุบันพบว่ามียุคแตกต่างกันราว 34 จุด และยังให้ข้อมูลว่า ทับหลังที่ถูกนำไปติดตั้งอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้งหลังจากที่เป็นข่าวว่าได้รับกลับคืนจากสหรัฐอเมริกา นั้น เป็นของปลอมที่นายวิทยา ผดุงรัตน์ ช่างแกะสลักศิลปกรรมเมืองอยุธยาจัดทำขึ้น และเกี่ยวข้องกับร้านค้าโบราณวัตถุชื่ออยุธยาแอนติคด้วย จากนั้นสื่อมวลชน

คนที่เชื่อการชี้แจงของกรมศิลปากรว่าทับหลังเป็นของจริง กระนั้น ส่วนใหญ่เล็งเห็นผลดีของการมีข่าว(ด้านลบ)นี้ว่าไม่ได้สร้างความเสียหายต่อการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง ตรงข้ามกลับเป็นผลดีที่กระตุ้นให้นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะคนในประเทศสนใจมาเที่ยวชมเป็นจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน เพื่อจะได้มาดูทับหลังดังกล่าวและวิพากษ์วิจารณ์ตามใจชอบ จนไม่น่าเกรงกลัวต่อการรื้อฟื้นข่าวด้านลบแบบนี้ในอนาคต เช่นเดียวกับเมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์คนร้ายทุบทำลายประติมากรรมในเขตปราสาทพนมรุ้งเมื่อปี พ.ศ. 2551 บางคนถึงกับพูดเล่นว่าอาจเป็นแผนกระตุ้นให้คนมาเที่ยวปราสาทพนมรุ้งหลังจากที่ซบเซามานาน (ธวัช ตุมสา, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) ขณะที่คนส่วนใหญ่เห็นว่า แม้จะเป็นการทำลายชิ้นส่วนของเทวสถานอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นของแท้หรือของจำลองล้วนคุณค่าเท่ากัน ถือว่าเป็นการทำลายหัวใจของคนท้องถิ่นทุกคนเหมือนกัน แต่ยังคงยอมรับว่าได้ช่วยกระตุ้นให้มีผู้สนใจมาเที่ยวชมปราสาทพนมรุ้งเพิ่มขึ้น (เสมียน ผิวสด, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2555; ประวัติ สมัครคดี, สัมภาษณ์, 8 เมษายน 2555; อรทัย เขียวมณี, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555) โดยที่มีการวางกรอบคิดว่าคนท้องถิ่นควรมีความภาคภูมิใจอย่างมากเมื่อมรดกในท้องถิ่นกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ควบคู่กับระบบบริหารราชการไทยที่สนับสนุนให้ท้องถิ่นที่มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงได้รับการยกสถานะเป็นท้องถิ่นมีความสำคัญสูงขึ้นไป (ผวนวันจันทร์ ศรีจันทร์, 2543, น. 97) ยิ่งสนับสนุนให้คุณค่าของปราสาทพนมรุ้งผูกโยงกับควมมีชื่อเสียงจากการถูกนำเสนอผ่าน สื่อสาธารณะมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ จึงนับได้ว่าวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวได้ลดทอนการยึดถือคุณค่าในการเป็นโบราณสถาน(ที่ต้องรักษาสภาพเดิม)ของปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ผู้เชี่ยวชาญมีอำนาจเหนือคนทั่วไปในการวินิจฉัยคุณค่าของมรดกแต่ละชิ้นและกำหนดแนวทางจัดการ โดยเพิ่มคุณค่าในการเป็นสินค้าประเภทแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งการมีจุดดึงดูดความสนใจเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

ต่างเสนอข่าวทับหลังปลอมอย่างกว้างขวางจนเกิดกระแสสังคมเรียกร้องให้กรมศิลปากรดำเนินการพิสูจน์ข้อเท็จจริงให้เป็นที่น่าพอใจ (นิคม มูลสิริคามะ, 2542, น. 14-16) จากนั้น กรมศิลปากรได้ชี้แจงผ่านสื่อมวลชนและการตีพิมพ์เอกสาร *การตรวจพิสูจน์ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ปราสาทพนมรุ้ง* ออกเผยแพร่ตลอดจนบทความวิชาการเกี่ยวกับการตรวจพิสูจน์ทับหลังดังกล่าวในนิตยสารศิลปากร ปีที่ 42 ฉบับที่ 5 ก.ย. - ต.ค.2542 ว่าได้ทำการตรวจสอบทับหลังด้วยวิธีการต่างๆ ทางวิทยาศาสตร์แล้วพบว่าเป็นของแท้ แม้จะสภาพบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมทำให้ดูแตกต่างจากภาพถ่ายที่ถูกใช้เปรียบเทียบกัน (บางส่วนต่างกันด้วยมุมกล้องและรายละเอียดของการถ่ายภาพ) กระนั้น ก็ยังไม่สามารถเรียกความเชื่อถือกลับคืนมาได้ทั้งหมด ยังคงมีผู้สอบถามมัคคุเทศก์และนายช่างศิลปกรรมประจำอุทยานเสมอว่าทับหลังนี้จริงหรือปลอม (เทิดคะเชนทร์, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554; ศักดิ์ศรี เบญจลักษณ์, สัมภาษณ์, 5 เม.ย.54)

ไม่ว่าจะเป็นผลเสียต่อการรักษาสภาพโบราณสถานหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้ ยังเอื้อให้เกิดรูปแบบใหม่ในการแสดงบทบาทของคนท้องถิ่น คือการรวมตัวแสดงพลังเรียกร้องผ่านสื่อสาธารณะ เพื่อแสดงเจตจำนงในการจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งในกรณีคนร้ายทุบทำลายประติมากรรมในเขตปราสาทพนมรุ้งเมื่อปี พ.ศ. 2551 นอกจากการวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังมีการชี้ให้เห็นว่าเป็นความบกพร่องของกรมศิลปากรในการดูแลรักษาความปลอดภัยโบราณสถานสำคัญของชาติ ภายใต้ข้อจำกัดกำลังคนและงบประมาณที่ไม่เคยเพียงพอ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนท้องถิ่น จึงมีการแสดงออกผ่านสื่อสาธารณะถึงความพยายามช่วยหาตัวคนร้ายตามวิถีความเชื่อในท้องถิ่นว่า

ชาวบ้าน 5 ตำบล ในเขต อ.เฉลิมพระเกียรติ จ.บุรีรัมย์ กว่า 300 คน นำโดย นายจอน ผ่องข้า กำนันตำบลตาเป็ก อ.เฉลิมพระเกียรติ ได้ นำหมอไสยเวทจาก อ.ประโคนชัย มา ทำพิธีกรรมเข้าทรงองค์เจ้าปราสาททอง เพื่อหาตัวคนร้ายตามความเชื่อ...จากนั้น ชาวบ้านที่มาร่วมสักการะเจ้าพ่อปราสาททอง ได้ร่วมกันประกอบพิธีกรรมสาปแช่งกลุ่มคนร้ายใจบาปที่บุกขึ้นไปทุบทำลายวัตถุโบราณบนปราสาทพนมรุ้ง...ขอให้ผู้ที่กระทำ ได้รับผลกระทบภายใน 3 วัน 7 วัน (โอเคเนชั่น, 23 พ.ค.56)

อีกทั้ง กลุ่มผู้นำชุมชนตาเป็กได้เสนอตัวจัดเวรยามร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรในการดูแลปราสาทพนมรุ้งยามค่ำคืนด้วย แม้จะทราบดีว่าเป็นไปได้ยากที่จะมีความร่วมมือดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพก็ตาม⁸ และการจัดเวรยามได้ยุติหลังดำเนินไปได้ไม่กี่วัน (จอน ผ่องข้า,

⁸ กำนันตำบลตาเป็กเสนอกับสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งว่าจะจัดเวรยามร่วมเดินตรวจช่วงกลางคืนร่วมกับยามของอุทยานที่มีเพียงคนเดียว ซึ่งหากไปพบคนร้าย คงเป็นอันตรายมากกว่าที่จะสามารถจับไล่หรือจับกุมคนร้ายได้ โดยถือว่าการเสนอตัวดังกล่าวเป็นบทบาทของคนท้องถิ่นที่ควรได้รับการสนับสนุนจากทางอุทยาน แต่การณ์กลับไม่เป็นเช่นนั้น การจัดเวรยามจึงดำเนินไปได้ไม่กี่วันต้องยุติ (จอน ผ่องข้า, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555) เจ้าหน้าที่ท่านหนึ่งให้ข้อมูลว่าการร่วมจัดเวรยามของคนท้องถิ่นหมายความว่าสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งต้องจัดหาเบี้ยเลี้ยงและค่าใช้จ่าย เช่น เครื่องดื่ม สำหรับผู้ปฏิบัติงานในแต่ละคืน อันเป็นภาระที่ไม่อาจแบกรับได้เพราะมีงบประมาณจำกัดตามที่ได้รับอนุมัติเป็นรายกิจกรรม (ศักดิ์ศรี เบญจลักษณ์, สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2554) สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ผู้วิจัยเชื่อว่ามีพื้นฐานจากแนวปฏิบัติของกรมศิลปากรที่ไม่ได้เตรียมการรองรับความร่วมมือกับผู้นำท้องถิ่น ประกอบกับความไม่ศรัทธาในกันและกันระหว่างทั้งสองฝ่าย จึงไม่มีการพูดคุยให้สามารถร่วมมือกันได้จริง

สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555) การเสนอตัวดังกล่าวจึงเป็นปฏิบัติการ(ที่มีการนำเสนอผ่านสื่อสาธารณะและการดำเนินการจริง) เพื่อแสดงให้เห็นในสิ่งที่รู้ๆ กันอยู่แล้วว่า การทำตามวาทกรรมหลักว่าด้วยบทบาทของคนท้องถิ่นในการร่วมอนุรักษ์โบราณสถาน ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้หากหน่วยงานรัฐไม่พร้อมร่วมมือด้วย

6.4 ประเพณีท้องถิ่นในวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว

ปี พ.ศ. 2530 มีการจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่ดึงเอาชื่อและความหมายของงานมาจากกิจกรรมดั้งเดิมในท้องถิ่น ซึ่งเป็นงานบุญประเพณีใหญ่ประจำปีของปราสาทพนมรุ้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2481 (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 5) โดยอาศัยอำนาจปกครองของผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ เรียกประชุมกลุ่มผู้จัดงานที่ประกอบด้วยนักวิชาการท้องถิ่นระดับจังหวัดและข้าราชการระดับจังหวัดเป็นหลัก (จเร รักษาสัตย์, สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2554) มาปรึกษาหารือและสร้างสรรค์รูปแบบงานที่มุ่งหมายให้มีกลิ่นอายของความเป็นท้องถิ่น ขณะที่ต้องนำเสนอสอดคล้องกับสาระทางประวัติศาสตร์ของสถานที่ แต่ตอบสนองเป้าหมายการท่องเที่ยวด้วยการจัดกิจกรรมที่สร้างความตื่นตาตื่นใจเป็นเอกลักษณ์ของสถานที่ด้วย หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในขณะนั้น ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้นำทางความคิดของการประชุมดังกล่าว(ด้วยอำนาจของการเป็นผู้เชี่ยวชาญ) บอกเล่าว่า “ขบวนแห่ผมก็เป็นคนคิด ตอนที่ประชุมกันว่าจะจัดงานขึ้นเขา มีคนเสนอให้แห่หุ่นฟางนกเหมือนชัยนาท⁹ ผมไปค่านเขาว่าถ้าทำไม่ได้ดีกว่าเขาอย่าทำเลย จึงต้องมาคิดว่าทำอะไรดี” (สามารถ ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2554) เมื่อพยายามคิดหาสิ่งที่จะนำมาสร้างเป็นหุ่นสำหรับแห่ได้ และเป็นที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง ในที่สุดจึงลงเอยที่การหยิบยก “ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศทั้งสี่” ซึ่งผู้เชี่ยวชาญโบราณคดีคนสำคัญเคยวินิจฉัยว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในประเทศกัมพูชา (สุภัทโรตติ ดิศกุล, ม.จ., 2516, น. 87) นับเป็นเอกลักษณ์สำคัญของปราสาทพนมรุ้งตามวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญ แต่กลับไม่เป็นที่ยอมรับนำเสนอในวาทกรรมประชานิยม (อันอาจสืบเนื่องจากความไม่เข้ากันกับเรื่องเล่าหลักตามวาทกรรมประชานิยมที่มุ่งเชื่อมโยงความเหมือนกับโบราณสถานในกัมพูชา มากกว่าความแตกต่าง เช่นเดียวกับเรื่องของราชวงศ์มหิธรปุระดังนำเสนอในบทที่ 5)

ตามองค์ความรู้ดังกล่าว “ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศทั้งสี่” เป็นแท่งหินทรายรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่สลักภาพเทพเจ้าประจำทิศแต่ละทิศประทับนั่งบนสัตว์พาหนะ เช่น พระพรหม-เทพพิทักษ์ทิศเบื้องบนประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาเหนือแท่นมีหงส์สามตัวรองรับ พระอินทร์-

⁹ หมายถึงขบวนแห่หุ่นฟางนกในงานกาชาดประจำปีของจังหวัดชัยนาท ซึ่งมีชื่อเสียงมากในขณะนั้นและยังคงจัดแห่มาจนปัจจุบัน

เทพพิทักษ์ทิศตะวันออก ทรงช้างเอราวัณ พระวิรุณ-เทพพิทักษ์ทิศตะวันตก ทรงนาค 5 เศียร พระอีสาน-เทพพิทักษ์ทิศตะวันออกเฉยงเหนือทรงโค พระอัคนี-เทพพิทักษ์ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทรงแรด เป็นต้น พบที่ปราสาทพนมรุ้งจำนวน 6 แห่ง แต่ตามข้อสันนิษฐานว่าเป็นภาพเทพเจ้าประจำทิศในศาสนาฮินดู ซึ่งตามความเชื่อดังกล่าว เทพรักษาทิศมีทั้งสิ้น 10 องค์ จึงเชื่อว่าแห่งหินลักษณะเดียวกันนี้ควรมีจำนวน 10 แห่งเป็นภาพเทพรักษาทิศทั้งสิบครบตามความเชื่อ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ., 2516, น. 87) ในการสร้างขบวนแห่จึงกำหนดให้มีทั้งสิ้น 10 ขบวนตามข้อสันนิษฐานนั้น ดังคำบอกเล่าว่า “ในเมื่ออยากแห่ ผมเลยคิดว่าเอาแห่เทพพาหนะตามแบบเขมรที่มีตั้งสิบทิศ ซึ่งพาหนะก็ต่างๆ กันทำเป็นหุ่นมาแห่ แล้วเพิ่มพระนางอุปดินทรลักษมีเทวี ที่เป็นแม่ให้มาเยี่ยม นเรนทราทิตย์กับหิรัณยะที่เป็นลูกและหลาน” (สามารถ ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มี.ค.54) เป็นการเชื่อมโยงเรื่องราวถึงนเรนทราทิตย์และหิรัณยะ ผู้มีนามในจารึก แล้วต่อเติมเรื่องราวที่ยังไม่มีในจารึกคือ

ผมว่า พระนางอยู่เมืองหลวงคือยโสธรปุระ ซึ่งเขมรมีสองสาย อาทิตยวงศ์ ที่ยโสธรปุระ หรืออินดินแดนกัมพูชาปัจจุบัน กับจันทวงศ์ ที่อยู่ข้างนอก จารึกว่าสุริยวรมันที่ 2 กลับมาทวงราชสมบัติโดยฆ่าพระปิตุลาที่ไม่ได้ยินดีในราชสมบัติ ผมมีจินตภาพว่าเมื่อผลัดเปลี่ยนรัชกาล ธรณินทรวรมันขึ้นครองราชย์เป็นลุงของสุริยวรมันและสวามีของอุปดินฯ ตอนแรกอาจไม่ยินดีในราชสมบัติแต่ครองอยู่ 6-7 ปีเลยไม่อยากคืนให้เมื่อสุริยวรมันมาทวงถึงถูกฆ่า แต่นเรนทราทิตย์ที่เป็นลูก ยอมอยู่อย่างสงบก็อยู่ไปได้ แต่เทียบเคียงกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่เหมือนพระเพียรราชาต้องไปบวชเพื่อเอาผ้าเหลืองคลุม ผมว่านเรนทราทิตย์ก็บวชหนีราชภัยเหมือนกัน (สามารถ ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มี.ค.54)

จึงมีการจัดขบวนแห่พระนางอุปดินทรลักษมีเทวีนั่งเสลี่ยงมาเป็นขบวนสุดท้ายพร้อมเสริมแต่งด้วยการจัดให้มี “คนรับใช้” เป็นหญิงสาวสวยประกอบขบวน โดยกำหนดชื่อว่า “นางจรียา” ซึ่ง “นางจรียาเป็นชื่อในจารึกที่บอกว่าคนรับใช้มีหลายชื่อเช่น ผกา เสน่ห์ จรียา เนี้ยก เตยง ฯลฯ แต่เลือกที่ชื่อเก๋มา ตอนหลังผมไม่อยู่กลายเป็นนางจรียาซึ่งต้องเดินหรืออยู่ต่ำกว่าพระนางฯ มาอยู่เสลี่ยงอีกคน” (สามารถ ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มี.ค.54)

ส่วนการเขียนบทแสดงแสงสีเสียง ซึ่งต้องอาศัยอำนาจของผู้เชี่ยวชาญดังคำบอกเล่าว่า

ผมเขียนบทโดยดูจากจารึก ทำที่เมืองสิงห์ก่อน เป็นการทำตามๆ ที่โบราณสถานแห่งอื่นทำแล้ว ตอนนั้นผมายังไม่มีเพราะถึงเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ก่อนแต่เปิดตัวทีหลัง

พนมรุ้ง...ที่พนมรุ้ง ผมเขียนบท-ซึ่งจำไม่ค่อยได้แล้ว-ทำนองว่านเรนทราทิตย์น้อยใจว่า วิชาญไม่ช่วยท่านเลย ช่วยแต่สุริยวรมันที่เป็นลูกพี่ลูกน้องก็เลยมาบวชเป็นฤๅษีในถ้ำบน ภูเขาใหญ่ ก่อนนั้นท่านเป็นชายหนุ่มรูปงาม ยิ่งธนูเก่ง ยิ่งได้ไม่ต้องเล็ง ตัดหัวช้างมากจน น้ำเป็นเลือด ซึ่งเป็นข้อมูลจากจารึก เพราะบทที่เล่นในโบราณสถานต้องให้กรม ศิลปากรตรวจสอบก่อน แต่พอเห็นชื่อคนเขียน(คือหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เอง) เขาก็ไม่ต้องตรวจแล้ว การเขียนบท light&sound ต้องรู้ทั้งข้อมูล และมีความรู้ลึกกับเพลง เข้าใจการแสดงเพื่อสร้างจินตภาพประกอบแสงเสียง จะมีพระเอก นางเอกไม่ได้เพราะต้องเป็นไปตามข้อมูล ตอนนั้นใช้คนงานเล่นยิงธนูไม่ต้องเล็งก็ต้องให้ คนงานฟาดไม้เรียวกลายเป็นเสียงธนู แล้วก็ต้องมีเสียงตุ๊กแก เสียงจ๊กจั่น เสียงประตูปิด ไว้สร้างบรรยากาศแบบที่ต้องการสื่อถึงต้องรู้จักเพลง (สามารถ ทรัพย์เย็น, สัมภาษณ์, 23 มี.ค.54)

จากนั้นจึงได้มีการสร้างเสริมกิจกรรมอื่นที่สามารถเข้ากับกรอบความรู้ว่าด้วย “โบราณสถานขอม” ด้วยการจัดพิธีบวงสรวงเทพเจ้า(พระศิวะ)แห่งปราสาทพนมรุ้ง พร้อมกิจกรรมอื่นๆ ให้งานมีสีสันมากขึ้น เช่น ลานโอท็อป(ขายสินค้าพื้นเมือง) ประกวดวาดภาพปราสาทพนมรุ้ง เป็นต้น ส่วนลักษณะกิจกรรมและชุดคำอธิบายเกี่ยวกับสมมติเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของกิจกรรมหลักทั้งสองตามสื่อสาธารณะในปัจจุบัน มีดังนี้

1. ขบวนแห่พระนางอุปติษฐลักษมีเทวีและเทพพาหนะ เป็นกิจกรรมช่วงบ่าย (15.00 - 16.00 น.) ที่มักจัด 2 วันในแต่ละปี แต่บางปีมีเพียงวันเดียว (เช่น พ.ศ. 2554) รูปแบบ ขบวนแห่เหมือนเดิมทุกปี จากสมมติเหตุการณ์ว่า พระนางอุปติษฐลักษมีเทวี พร้อมนางจริยานางสนองพระโอรุ และข้าทาสบริวารผู้ตามเสด็จจากเมืองนครหลวงของขอมเสด็จมาเยือนลูกชาย และหลานคือนเรนทราทิตย์และหิรัณยะที่บวชเป็นฤๅษี และบำเพ็ญพรตอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้ง พร้อมนำแพะและวัวนมอย่างละ 100 ตัว กับเครื่องบูชาต่างๆ มาถวายพระศิวะ(บางครั้งนำเสนอว่าถวายแด่ มหาฤๅษีนเรนทราทิตย์-ภุมิจิต เรื่องเดช, 2543, น. 6) และสัตว์พาหนะสำหรับถวายเทพผู้พิทักษ์ทิศ ทั้งสี่แห่งปราสาทพนมรุ้งเป็นทေးสักการะ โดยอ้างถึงข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี¹⁰ ว่าพระนางเป็นชายาของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 ผู้ถูกพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ฆ่าตาย(ก่อนขึ้นครองราชย์สมบัติในราวพุทธศตวรรษที่ 17) และเป็นพระมารดาของนเรนทราทิตย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระ ผู้เดินทางออกจากเมืองนครหลวงมาสร้างปราสาทที่เขาพนมรุ้ง บวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญพรต

¹⁰ ในทางวิชาการโบราณคดี ข้อสันนิษฐานดังกล่าวยังมีการถกเถียงโต้แย้งเป็นหลายแนวทาง ไม่เป็นที่ยุติ (กรมศิลปากร, 2531, น. 90)

จนตบะแก่กล้า (จังหวัดบุรีรัมย์, 2534, น. 23-24) และที่ปราสาทพนมรุ้งแม้จะสร้างถวายพระศิวะแต่มีเทพรักษาทิศทั้งสี่คอยปกปักรักษา ดังปรากฏการพบประติมากรรมโบราณรูปสัตว์ต่างๆ ที่เป็นเทพพาหนะที่คาดว่าเคยประดิษฐานร่วมกับเทวรูปของเทพเหล่านั้น (รวมถึงมีการสลักภาพเทพบนพาหนะในหินสีเหลี่ยมที่ด้านบนเป็นรูปดอกบัวด้วย) ซึ่งเป็นสาระที่ได้รับการนำเสนอในฐานะ “ความรู้/ความจริง” ที่ผ่านการพิจารณาของ กรมศิลปากรแล้ว และนงคราญ สุขสม ขณะดำรงตำแหน่งหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง นำเสนอบทความตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2546 ว่าข้าราชการท้องถิ่นและชาวบ้านคิดว่าจริง (นงคราญ สุขสม, 2546, น. 113) จึงเขียนข้อทักท้วงไว้ในหลายประเด็นดังนำเสนอแล้วในบทที่ 4

จากการสอบถามกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดขบวนแห่ดังกล่าว ผู้วิจัยได้คำตอบว่ากลุ่มคนเหล่านั้นทราบดีเกี่ยวกับคำวิพากษ์วิจารณ์สาระที่แตกต่างดังกล่าว โดยบางคนอธิบายตามมุมมองของตนเองว่า เรื่องนางจรียานั้น แม้เป็นซ้ำรับใช้แต่ถึงกับมีชื่อในจารึกคงไม่ธรรมดา น่าจะเป็นซ้ำรับใช้ใกล้ชิด ทำนองนางสนองพระโอษฐ์ที่ดูแลติดตามเจ้านายตลอดและมีศักดิ์สูงกว่าข้าทาสทั่วไป เมื่อไปไหนไกลๆ จึงน่าจะได้รับการเกียรตินั่งบนคานหามได้ เช่นเดียวกับสมัยอยุธยาที่ข้าราชการหลายระดับมีสิทธินั่งเสลี่ยง ขณะที่สัตว์พาหนะน่าจะคล้ายกับรถยนต์ ไข่แล้วคงเก่าและเสื่อม จึงนำของใหม่ไปถวาย (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) แต่คนส่วนใหญ่สรุปว่าเป็นเรื่องแต่งทั้งหมด และแต่งขึ้นเพื่อจัดขบวนแห่ขนาดใหญ่ให้ได้ตามต้องการเท่านั้น อันเป็นเหตุให้ไม่มีใครนำเรื่องราวของนเรนทราทิตย์หรืออุปดิษฐ์ลักษณะมีเทวีไปขยายความต่อในฐานะ “ความจริง” (สำเภา เสาเปีย, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554; หน้อย ฉายแก้ว, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2555) ทำนองเดียวกับการตั้งชื่อถนนหรือยูนิวิที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทที่ 4 ซึ่งไม่มีผู้ใดยึดถือ จึงอาจกล่าวได้ว่าวาทกรรมโบราณสถานยังคงมีพลังในการผลิตซ้ำอำนาจของผู้เชี่ยวชาญในการนำเสนอความจริงเกี่ยวกับอดีต และกีดกันให้สิ่งที่ถูกนำเสนอผ่านกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวกลายเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ความจริง แทน การเป็นสิ่งที่มีความจริง(ตามองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ) บางส่วนซึ่งน่าจะช่วยกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวหรือผู้เกี่ยวข้องสนใจและเรียนรู้เพิ่มเติมตามเป้าหมายของการจัดการท่องเที่ยวแหล่งมรดก

ในขบวนแห่ ผู้แสดงจำนวนหลายร้อยคนแต่งกายด้วยชุดย้อนยุค (เหมือนขอมโบราณ บ้าง ไทยโบราณบ้าง) ช่วยกันหามแคร่ที่วางรูปปั้นสัตว์ 10 ชนิด เช่น หงส์ ช้าง โค ระมาด ม้า รากษส กระบือ ฯลฯ พร้อมป้ายคำอธิบายว่าสัตว์ชนิดนั้นเป็นพาหนะของเทพผู้รักษาทิศใด¹¹ มีหญิงชายถือ

¹¹ ได้แก่ หงส์ (พาหนะของพระพรหม เทพพิทักษ์ทิศเบื้องบน) ช้าง (พาหนะของพระอินทร์ เทพพิทักษ์ทิศตะวันออก) โค (พาหนะของพระอิศวร เทพพิทักษ์ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) ระมาด(แรด-พาหนะของพระอัคนี เทพพิทักษ์ทิศตะวันออกเฉียงใต้) คชสีห์(สิงห์หัวช้าง-พาหนะของ

เครื่องเช่นไห่บูชาและตุ้ง(ธงยาวแบบอีสาน)จำนวนหนึ่งเดินนำรูปปั้นละ 1 ขบวนย่อย เดินต่อกันเป็นขบวนใหญ่ นำหน้าสุดด้วยขบวนพราหมณ์หลวง และปิดท้ายด้วยขบวนของพระนางภูปตินทรลักษมี เทวีนั่งเสลี่ยงพร้อมเครื่องยศชั้นสูง มีนางสนองพระโอษฐ์ชื่อจรียาเป็นเดินนำหน้าเสลี่ยง

ภาพที่ 6.1 ขบวนแห่งานขึ้นเขาพนมรุ้ง พ.ศ. 2556 (ซ้าย) ขบวนหงส์ต่อด้วยขบวนช้าง (ขวา)ขบวนพระนางภูปตินทรลักษมีเทวี แสดงโดยนางสาวปริศนา คำภูสิริ นางสาวไทยประจำปี พ.ศ. 2555

ขบวนทั้งหมดตั้งต้นจากขานชาลาต้นทางเดินตามทางดำเนินไปยังบันไดทางขึ้นปราสาท แล้ววางรูปปั้นสัตว์แต่ละชนิดที่ตระพักบันไดแต่ละชั้น ก่อนที่จะนำเครื่องบูชาที่มีผู้เดินถือมาในขบวนด้วยขึ้นไปวางบนโต๊ะบวงสรวงที่ลานหน้าปราสาทเป็นการบูชาพระศิวะ จากนั้น ผู้ร่วมขบวนทั้งหมดค่อยทยอยเดินขึ้นบันไดจนเหลือเพียงรูปปั้นสัตว์ทั้งสิบ เพื่อให้ทางดำเนิน สะพานนาคราช และบันไดทางขึ้นปราสาท เป็นพื้นที่ว่าง ส่วนขบวนแห่พระนางภูปตินทรลักษมีเดินถึงสะพานนาคราชจะวางเสลี่ยงลงเพื่อให้พระนางเดินขึ้นสะพานนาคราชไปวางดอกไม้บูชาที่รอยสลักดอกบัวแปดกลีบ นับเป็นจุดสิ้นสุดขบวนแห่ และผู้ชมที่ต้องการสามารถเดินเข้าสู่ทางดำเนินและบันไดทางขึ้นปราสาทเพื่อขอถ่ายภาพกับผู้แสดงในขบวนแห่ หรือถ่ายภาพกับรูปปั้นสัตว์แต่ละชนิดได้ ในแต่ละปีอาจมีการแสดงของนางรำเป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่ด้วย โดยใช้พื้นที่บริเวณสะพานนาคราช และบันไดขึ้นปราสาทเป็นเวทีแสดงในช่วงก่อนเริ่มเคลื่อนขบวนหรือหลังจากพระนางภูปตินทรลักษมีเทวีวางดอกไม้บูชา

ท้าวภูเวร เทพพิทักษ์ทิศเหนือ) นกยูง(พาหนะของพระขันธกุมาร เทพพิทักษ์ทิศใต้) นาค(พาหนะของพระวิรุณ เทพพิทักษ์ทิศตะวันตก) ม้า (พาหนะของพระพาย เทพพิทักษ์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ) รากษส (พาหนะของพระนรฤติ เทพพิทักษ์ทิศตะวันตกเฉียงใต้) กระบือ(ควาย-พาหนะของพระยม เทพพิทักษ์ทิศเบื้องล่าง)

ตามความทรงจำร่วมของผู้คนในท้องถิ่น ผู้เข้าร่วมขบวนแห่ในปีแรกเป็นอาสาสมัครจากแต่ละชุมชนรอบเขาพนมรุ้ง ซึ่งยินดีเป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่ที่พวกเขาเข้าใจว่ามีจุดมุ่งหมายเดิมคือการแห่แห่นเครื่องสักการบูชาเพื่อประกอบการเซ่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาพนมรุ้งและการทำบุญปิดทองรอยพระพุทธรูป แต่ด้วยอุปสรรคของขนาดร่างกายและความแข็งแรงที่ไม่เท่ากันในหมู่ผู้ร่วมขบวน ทำให้การแบกหามเสลี่ยงเป็นไปอย่างยากลำบาก แม้เป็นความประทับใจทั้งต่อผู้ร่วมขบวนและผู้ชมที่ได้เห็นคนท้องถิ่นนับพันคนร่วมแรงร่วมใจกันก็ตาม อีกทั้งการจัดการรายละเอียดเครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบขบวน ลำดับในขบวน ฯลฯ ของอาสาสมัครจำนวนมากที่ไม่คุ้นชินกับการปฏิบัติตามคำสั่ง น่าจะเป็นไปด้วยความยุ่งยากมาก

ในปีต่อๆ มา ทางจังหวัดบุรีรัมย์จึงได้เปลี่ยนเป็นขอความร่วมมือจากค่ายทหารในจังหวัดให้ส่งทหารเกณฑ์ตามจำนวนที่ต้องการมาเป็นผู้ร่วมขบวน(ทำหน้าที่หามเสลี่ยงและถืออุปกรณ์ประกอบขบวน โดยเลือกกลุ่มบุคคลที่มีความสูงใกล้เคียงกัน)แทน และอาศัยความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานเป็นผู้แสดง(ทำหน้าที่ถือเครื่องบูชาหรือเดินประกอบขบวน)แทนอาสาสมัครจากชุมชน และให้โรงเรียนในเขตรับผิดชอบจัดขบวนการแสดงของนักเรียนส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนตาเป๊กและบุไม่มีส่วนร่วมในขบวนแห่ดังกล่าวอีกต่อไป การเข้าร่วมงานประเพณีประจำปีที่ทางจังหวัดจึงกลายเป็นการเข้าชมในฐานะนักท่องเที่ยว ซึ่งต้องเสียค่าผ่านประตูเช่นเดียวกับบุคคลภายนอกแทน กระนั้น ภาพที่นักท่องเที่ยวได้เห็นยังคงได้รับการนำเสนอว่าเป็นภาพความร่วมมือร่วมใจของคนท้องถิ่นอยู่ดี บนพื้นฐานการยึดถือว่าทหารเกณฑ์และเจ้าหน้าที่เหล่านั้นล้วนเป็นลูกหลานชาวบุรีรัมย์

2.การแสดงแสงสีเสียง เป็นกิจกรรมบันเทิงช่วงค่ำ (20.00 - 22.00 น.) ที่มุ่งนำเสนอตำนานการสร้างปราสาทพนมรุ้งที่กลุ่มผู้จัดทำทในช่วงปีแรกๆ ระบุว่าเขียนตามข้อมูลทางวิชาการที่ได้รับความเห็นชอบจากกรมศิลปากร (ผ่านหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งขณะนั้น)แล้ว (จเร สัตยรักษ์, สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2554) เป็นเรื่องราวการสร้างปราสาทพนมรุ้งเป็นเทวาลัยบูชาพระศิวะว่า ท่านนเรนทราทิตย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระ ญาติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กษัตริย์แห่งกัมพูชา หลังจากพ่ายสงครามแย่งชิงราชบัลลังก์กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 จึงมาบำเพ็ญพรตเป็นฤๅษีที่ปราสาทพนมรุ้ง โดยมีหิรัณยะ โอรัส ออกบวชตามมาปรณินิบัติ เมื่อเวลาผ่านไป พระนางอุปดิษทรลักษมีเทวี มารดาของนเรนทราทิตย์ รำลึกถึงทั้งสอง จึงเสด็จออกจากเมืองพระนครพร้อมนางจริยานางสนองพระโอรสและข้าทาสบริวาร พร้อมด้วยเทพาหนะที่เป็นสัตว์ต่างๆ โคนม 100 ตัว แพะนม 100 ตัว เป็นเครื่องบูชาพระศิวะ และประกอบพิธีศิวะราตรีในท้องครรภคฤหะของปราสาทประธาน อันเป็นที่ประดิษฐานศิวลึงก์บนแท่นโยนี โดยถวายเครื่องสังเวีย ได้แก่ นม เนย น้ำผึ้ง น้ำจันทน์ ข้าวสาร ข้าวสุก และทำพิธีด้วยการโรยดินเทศเหนือศิวลึงค์แล้วราตรดด้วยน้ำบริสุทธิ์เป็นการบูชาพระศิวะมหาเทพและพระแม่อุมาเทวี (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2543, น. 16 อ้างตามบทการแสดงแสง-เสียง

ชุดมหาเทวปราสาทพนมรุ้ง ปี พ.ศ. 2534 ของสุรินทร์ คล้ายจินดา ซึ่งคำบรรยายเดิมในส่วนนี้ยังใช้มาถึงปี พ.ศ. 2553) และนับจากปี พ.ศ. 2554 หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งคนใหม่ผลักดันให้มีการปรับแก้บทเป็น นเรนทราทิตย์ “ผู้ไม่เคยพ่ายในสงคราม” จึงมีการเพิ่มคำอธิบายว่าเป็นการบวชด้วยความต้องการอยู่อย่างสงบและหลีกเลี่ยงการทำสงครามกับญาติใกล้ชิดของตนเองคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และปี พ.ศ. 2556 มีการเพิ่มคำอธิบายว่าพระนางเสด็จมาทำพิธีศิวะราตรีซึ่งเป็นพิธีกรรมใหญ่ในการบูชาพระศิวะเพื่อสนับสนุนการบำเพ็ญพรตของลูกและหลาน ในการแสดงอาศัยปราสาทพนมรุ้งเป็นฉาก นักแสดงส่วนใหญ่เคลื่อนไหวอยู่ด้านหน้าสะพานนาคราชชั้นที่ 2 ต่อเนื่องกับลานหน้าปราสาทที่ต้องจัดเตรียมพื้นที่ กว่าครึ่งเป็นที่นั่งชมการแสดงของผู้ซื้อบัตรเข้าชม ดังนั้น แม้บางปีจะมีประกาศให้ผู้คนในชุมชนที่ไม่ซื้อบัตรเข้าชมสามารถมาเข้าชมการแสดงได้ แต่บริเวณที่เหลือว่างจากการเป็นพื้นที่แสดงและที่นั่งชมการแสดงมีจำกัดจนผู้สนใจไปยืนชมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ค้าที่มารถานในงานและอยู่ระหว่างรอให้การแสดงจบเพื่อขายสินค้าแก่นักท่องเที่ยวที่เดินกลับไปยังลานจอดรถเท่านั้น

ในการจัดแสดงปีแรกๆ ข้าราชการและบุคลากรของจังหวัดเป็นทั้งผู้จัดทำบทและจัดการแสดง รวมถึงบางท่านแสดงเองด้วย แต่ระยะหลายปีหลังเริ่มมีการดึงผู้มีชื่อเสียงมาแสดงเป็นตัวเอกคือพระนางภูตินทรลักษมีเทวี เช่น ในปี พ.ศ. 2556 เป็นนางสาวปริศนา กัมพูศิริ นางสาวไทยประจำปี พ.ศ. 2555 ส่วนปี พ.ศ. 2554 เป็นภรรยาของคุณนาท ภูวนัย อดีตนักแสดง ส่วนปี พ.ศ. 2553 เป็นคุณพนิดดา วงศ์ผู้ดี อดีตนางสาวไทยและนักแสดง เป็นต้น แต่ด้วยเนื้อหาที่แทบไม่เปลี่ยนแปลง ผสมกับความคิดว่าเรื่องที่จัดแสดงเป็นเรื่องแต่ง จึงไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับอดีตของปราสาทพนมรุ้งอย่างแท้จริง ขณะที่ค่าบัตรเข้าชมมีราคาแพง 500 - 1,000 บาทต่อที่นั่ง ทำให้คนส่วนใหญ่ในชุมชนท้องถิ่นไม่ใส่ใจการแสดงดังกล่าวอีกต่อไป

ทั้งนี้ ในช่วงเช้าของวันแรกจะมีพิธีบวงสรวงเทพเจ้าประจำปราสาทพนมรุ้งคือพระศิวะด้วยการเชิญพราหมณ์จากกรุงเทพฯ ซึ่งผู้วิจัยได้รับคำบอกเล่าว่าเป็นพราหมณ์ราชสำนัก อันมีนัยยะของการเป็นผู้เชี่ยวชาญที่สุดในการประกอบพิธีฮินดูมาเป็นผู้ประกอบพิธีบวงสรวง อันมีผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้าส่วนราชการต่างๆ และแขกผู้ใหญ่ของทางจังหวัดเป็นกลุ่มบุคคลที่ได้รับเชิญให้นั่งร่วมพิธีในบริเวณหน้าโต๊ะบวงสรวง ส่วนนักท่องเที่ยวและผู้สนใจทั่วไปเลือกที่นั่งตามอัธยาศัยในบริเวณด้านข้างหรือด้านหลังของกลุ่มที่นั่งของแขกรับเชิญดังกล่าว พิธีกรรมดังกล่าวเป็นการยืนยันสถานะเทวสถานฮินดูไศวนิกายตามองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2555 มีการเชิญคุณวิมล เจริญเจริญ เจ้าของนามปากกา “ทมยันตี” นักเขียนชื่อเสียงโด่งดังผู้มีผลงานนิยายที่ได้รับความนิยมจำนวนมาก มาร่วมในการปรับบทการแสดงแสงสีเสียงด้วย โดยมีเหตุผลสำคัญคือ ทมยันตีเป็นผู้เขียนนวนิยายเรื่อง “สุริยวรมัน” ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึง “สุริยวรมันที่ 2” หนึ่งในบุคคลสำคัญที่ถูกพาดพิงด้วยบทการแสดงแสงสีเสียงเดิมว่า เป็นผู้ที่นเรนทราทิตย์ทำสงครามชิงบัลลังก์เมืองพระนคร

ด้วยแต่พ่ายแพ้ จนต้องหนีมาบวชและสร้างปราสาทที่พนมรุ้ง แต่ในปี พ.ศ. 2554 ถูกหักท้วงจากหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งขณะนั้นว่าเป็นสาระที่ไม่สอดคล้องกับข้อความในจารึกที่ว่าท่านเป็นนักรบที่เก่งกาจสามารถและไม่เคยพ่ายแพ้ จนต้องปรับบทกะทันหัน โดยแก้ไขได้เพียงเพิ่มคำว่า นเรนทราทิตย์ “ผู้ไม่เคยพ่ายในสงคราม” จากนั้นในปีต่อมาจึงมีการปรับรายละเอียดของบทให้สอดคล้องกับสาระนั้นมากขึ้น โดยผู้รับผิดชอบกล่าวต่อผู้ชมการแสดงรอบซ้อมใหญ่วันที่ 4 เมษายน 2555 ว่าได้อาศัยเนื้อหาจากบทประพันธ์เรื่องดังกล่าวของทมยันตี จึงซาบซึ้งใจเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ประพันธ์รับเชิญมาร่วมชมการแสดงรอบซ้อมใหม่และให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงการแสดง ผลคือมีการเพิ่มตัวแสดงในบทพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 จากเดิมที่เพียงถูกกล่าวถึงโดยผู้บรรยายเท่านั้น และเปลี่ยนประเด็นความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 กับนเรนทราทิตย์ เป็นความแตกต่างในการนับถือศาสนา ซึ่งพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 ศรัทธาในไวยณพนิกาย จึงไม่พอพระทัย และสังหารพระเจ้าธรณินทรวรมัน (บิดาของนเรนทราทิตย์) แต่นเรนทราทิตย์ผู้เก่งกาจกลับไม่ย่อกรับกับญาติของตนเองต่อ จึงออกบวชและหาสถานที่สงบเพื่อบำเพ็ญภาวนา ด้วยการสร้างปราสาทพนมรุ้งบนยอดเขาอันห่างไกลอย่างเมืองหลวง หรือกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนสาเหตุของการมาสร้างปราสาทพนมรุ้งของนเรนทราทิตย์จากการพ่ายแพ้สงครามแย่งชิงราชบัลลังก์เป็นการละกิเลสมุ่งสู่ทางธรรม หลังความขัดแย้งทางศาสนาระหว่างนิกายแทน

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเท่ากับว่าผู้มีอำนาจในการนำเสนอเรื่องเล่าของโบราณสถานอย่างปราสาทพนมรุ้งไม่ใช่เพียงกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการอีกต่อไป ภายใต้ว่าทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว การมีความรู้จากการค้นคว้าของนักประพันธ์จึงเป็นแหล่งอ้างอิงความเชี่ยวชาญที่ได้รับการยอมรับซึ่งอาจจะมากกว่าความเชี่ยวชาญของนักวิชาการตรงที่สามารถใช้เป็นสื่อประชาสัมพันธ์ในฐานะบุคคลผู้มีชื่อเสียงดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ด้วย ขณะเดียวกันตัวนักประพันธ์ดังกล่าวมีอำนาจในการนำเสนอความหมายของโบราณสถานนอกวาทกรรมโบราณสถานด้วย กล่าวคือ ในปีเดียวกันนั้น ทมยันตีได้อาศัยอำนาจจากความเชื่อถือในความรู้เกี่ยวกับศาสนพิธีอันคู่ของเธอ ซึ่งแสดงออกผ่านบทประพันธ์นิยายจำนวนมากของเธอ กำกับให้มีการจัดพิธีบวงสรวงนักแสดงขึ้นในวันแรกของงานประจำปี ในช่วงเวลาเช้าตรู่ก่อนเวลาจัดพิธีบวงสรวงของทางจังหวัดที่เป็นเจ้าภาพหลัก และนิมนต์เจ้าคณะฝ่ายธรรมยุตินิกายพร้อมคณะสงฆ์ติดตามมาร่วมในพิธีบวงสรวงของทางจังหวัดซึ่งที่ผ่านมาไม่เคยมีการนิมนต์พระสงฆ์มาร่วมในพิธีเลย จึงเป็นการนำเสนอความหมายของปราสาทพนมรุ้งในฐานะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่แตกต่างไปจากเดิมซึ่งมุ่งควบคุมให้เป็นเทวสถานฮินดูที่สร้างถวายพระศิวะแบบความเชื่อเดียว ตามวาทกรรมโบราณสถานเขมร (จึงบวงสรวงพระศิวะเท่านั้น) ให้กลายเป็นเทวสถานฮินดูที่อยู่ได้ความเชื่อหลากหลายแบบพุทธ พราหมณ์ ฆราวาสสังคมไทยปัจจุบันแทน (จึงมีการบวงสรวงพระศิวะ และเทพเจ้าอีกหลายองค์ รวมถึงการนิมนต์พระสงฆ์มาร่วมพิธี) ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่

ภายใต้การวินิจฉัยของกลุ่มผู้บริหารปกครองอย่างผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์เป็นสำคัญว่าจะเลือกเชิญบุคคลใดมาร่วมจัดการกิจกรรมดังกล่าว

งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่มีจังหวัดบุรีรัมย์ร่วมกับกรมศิลปากรและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นเจ้าภาพ จึงจะเป็นเวทีการปะทะระหว่างความหมายของปราสาทพนมรุ้งที่ถูกช่วงชิงกันระหว่างวาทกรรมโบราณสถานกับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว โดยเอื้ออำนวยให้กลุ่มคนมีอำนาจในการกำกับเรื่องเล่าที่ถูกนำเสนอผ่านสื่อหรือกิจกรรมต่างๆ ในขอบเขตที่แตกต่างกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายสำคัญคือการดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจำนวนมากมาเที่ยวชม โดยในส่วนของเรื่องราวอดีต วาทกรรมโบราณสถานดูจะมีพลังเข้มแข็ง เป็นฐานอำนาจให้กับสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในฐานะเจ้าของสถานที่คอยดูแลไม่ให้โบราณสถานและภูมิทัศน์โดยรอบเสียหาย คอยกำกับข้อมูลประวัติศาสตร์ให้ถูกต้อง(แก้บทแสงสีเสียงและบรรยายสาระทางประวัติศาสตร์แก่แขกผู้ใหญ่) ขณะที่ตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว อำนาจการจัดการเพื่อให้เกิดกิจกรรมสร้างรายได้แก่ท้องถิ่น (ทั้งรายได้ที่เข้าสู่ฝ่ายปกครองจังหวัดเอง รายได้จากการขายสินค้าในงานของกลุ่มโอท็อป¹² และรายได้จากการใช้จ่ายนอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งของนักท่องเที่ยวระหว่างการเดินทางมาเที่ยวงาน) เป็นของกลุ่มคนท้องถิ่นที่มีตัวแทนคือผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ในฐานะผู้ปกครองสูงสุดของท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีความขัดแย้งสำคัญในกิจกรรมชม “อาทิตย์ส่อง” ในปี พ.ศ. 2553 เป็นจุดสังเกต ดังนี้

¹² กิจกรรมสำคัญที่ขาดไม่ได้ในงานประจำปีคือ ลานโอท็อป เป็นภารกิจในความรับผิดชอบของกรมการพัฒนาชุมชน ดำเนินการจัดสถานที่ให้กลุ่มที่ได้รับคัดเลือกเป็นโอท็อปสี่ดาวขึ้นไปจากหลายอำเภอของบุรีรัมย์ นำผลิตภัณฑ์มาวางขายในระหว่างงานเทศกาลซึ่งมักกำหนดระยะเวลา 3 วัน แต่บางปีก็จัดนานกว่านั้น เช่น พ.ศ. 2556 กำหนด 3 วัน (4 - 6 เมษายน) พ.ศ. 2555 จัดงาน 6 วัน (2 - 7 เมษายน) พ.ศ. 2554 จัดงาน 3 วัน (3 - 5 เมษายน) พ.ศ. 2553 จัดงานช่วงเสาร์ - อาทิตย์เป็นเวลา 4 สัปดาห์ตลอดเดือนเมษายน พ.ศ. 2552 จัดงาน 4 วัน (2 - 5 เมษายน) เป็นต้น โดยมีการตั้งเวทีสำหรับการแสดงจากโรงเรียนต่างๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์ทั้งในช่วงพิธีเปิดอย่างเป็นทางการวันแรก และช่วงเช้า-บ่ายของวันงานทุกวัน ซึ่งช่วยดึงดูดผู้คนให้แวะเวียนมาชมและเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ด้วย พื้นที่จัดลานโอท็อปส่วนใหญ่คือลานกว้างระหว่างศาลาวันมรุ้งกับทางดำเนิน ห่างจากสะพานนาคราษวครีฑ์ทางของทางดำเนินเพื่อเว้นที่บริเวณลานโพธิ์สำหรับจัดที่นั่งในกิจกรรมโฮปบายดินเนอร์ แต่มีบางปีที่ใช้เลือกใช้สถานที่อื่น เช่น ปี พ.ศ. 2554 ใช้พื้นที่ได้ร่มมะม่วงบริเวณทิศใต้ของทางดำเนิน เป็นต้น

6.5 อาทิตยส์่องกับการปะทะระหว่างวาทกรรมโบราณสถานกับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว

ปรากฏการณ์อาทิตยส์่องตรง 15 ช่องประตูของปราสาทพนมรุ้ง หรือเรียกสั้นๆ ว่า “อาทิตยส์่อง” หรือ “อาทิตยส์่องช่อง” เป็นจุดขายสำคัญอย่างหนึ่งในการส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้ง โดยมีสาระดังนี้

พ.ศ. 2526 มีการพบปรากฏการณ์นี้เป็นครั้งแรกเมื่อเจ้าหน้าที่บูรณะปราสาทพนมรุ้ง สังเกตพบในวันหนึ่งว่าเขาสามารถมองเห็นดวงอาทิตย์ปรากฏตรงช่องประตูหน้าสุดจากประตูหลังสุดของปราสาทพนมรุ้ง อันแสดงถึงการมองเห็นช่องประตูทั้งหมด 15 ช่อง จึงกลายเป็นเรื่องเล่าขานในหมู่นักโบราณคดีและเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจนขยายถึงคนภายนอก ในช่วงแรกมีความพยายามกลืนเอาเรื่องเล่าของปรากฏการณ์เข้ากับงานประเพณีสำคัญของท้องถิ่นคืองานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ดังข้อเขียนของสามารถ ทรัพย์เย็น (2535) ที่ระบุว่าสมัยดำรงตำแหน่งหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เข้าใจว่าอาทิตยส์่องจะเกิดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ซึ่งเป็นงานประเพณีขึ้นเขา แต่ด้วยการตามเฝ้าสังเกตทำให้ได้ข้อสรุปว่าคงผิดช่วงวัน (สามารถ ทรัพย์เย็น, 2535, น. 22) และมีการนำเสนอข้อโต้แย้งความน่าเชื่อถือของการเชื่อมโยงปรากฏการณ์ดังกล่าวกับงานประเพณีท้องถิ่นว่า ก่อนการบูรณะปราสาทพนมรุ้งแล้วเสร็จในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2532 ย่อมไม่มีใครพบเห็นปรากฏการณ์นี้เพราะหลังคาปรางค์ประธานถล่มลงมาปิดจนช่องประตูไม่สามารถมองเห็นทะลุถึงกันได้ (นงคราญ สุขสม, 2546, น. 114)

ในระยะต่อมาจึงมีการเชิญนักดาราศาสตร์มาวิเคราะห์จนทำให้ทราบปรากฏการณ์อาทิตยส์่องมักเกิดขึ้นในช่วงต้นเดือนเมษายน และกันยายน (นงคราญ สุขสม, 2546, น. 114) แต่กำหนดวันแน่นอนไม่ได้ต้องคำนวณกันปีต่อปี ในปี พ.ศ. 2535 มีการนำเสนอให้คณะกรรมการการท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์พิจารณาใช้ปรากฏการณ์อาทิตยส์่องเป็นจุดขายของปราสาทพนมรุ้ง หลังจากที่สามารถคำนวณวันเกิดปรากฏการณ์ตรงกับที่เกิดขึ้นจริงได้ จากการใช้เครื่องมือและกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ศึกษาของอาจารย์วันดี เขียรสวัสดิ์กิจ อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนบุรีรัมย์พิทยาคม รองประธานชมรมมัคคุเทศก์จังหวัดบุรีรัมย์ พร้อมทีมอาสาสมัคร 15 คนจาก 5 สถาบันการศึกษาในจังหวัดบุรีรัมย์ จนพบว่าแนวแกนประตูทั้ง 15 ช่อง วางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตก โดยทำมุมเบี่ยงเบนออก 5 องศา 34' 18" (วันดี เขียรสวัสดิ์กิจ, 2541, น. 2-4) แต่เมื่อนำเสนอข้อมูลเหล่านั้นในที่ประชุมของคณะกรรมการการท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต 1 เข้าร่วมประชุมด้วย ได้รับข้อเสนอแนะว่าหากทางจังหวัดต้องการนำข้อมูลนี้ไปเผยแพร่เพื่อการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวพนมรุ้งควรมีการตรวจสอบข้อมูลอีกครั้งโดยผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ที่เป็นที่ยอมรับของสาธารณชนต่อไป อาจารย์วันดีจึงติดต่อกับสมาคมดาราศาสตร์ไทย ให้มาทำการตรวจสอบซ้ำ โดยอาจารย์นิพนธ์

ทนายเพชร นายกสมาคมฯ นำทีมงานจากห้องฟ้าจำลองกรุงเทพฯ มาตรวจสอบ 2 ครั้งในวันที่ 6 - 7 พฤศจิกายน และ 2 - 5 เมษายน 2535 พร้อมทีมงานถ่ายทำสารคดีของบริษัทแปซิฟิคอินเตอร์คอมมิวนิเคชั่นจำกัด ที่มาถ่ายทำสารคดีชุดโลกสลัสดือนแม่น้ำมูลด้วย (วันดี เจริญสวัสดิ์กิจ, 2541, น. 2-4) ผลปรากฏว่าในรอบปี มีช่วงวันที่พระอาทิตย์จะขึ้นตรง 15 ช่องประตุมี่ 2 ระยะคือ วันที่ 3 - 5 เมษายน และ 7 - 9 กันยายน กับช่วงพระอาทิตย์จะตกตรง 15 ช่องประตุมี่ 2 ระยะคือ วันที่ 6 - 8 มีนาคม และ 6 - 8 ตุลาคม โดยแต่ละปีจะมีโอกาสเห็นอาทิตย์ขึ้นและตกในแต่ละครั้งเพียง 2 วันเท่านั้น (จากจำนวน 3 วันที่คำนวณไว้) บางปีอาจเป็นวันแรกกับวันที่สอง บางปีเป็นวันที่สองและสาม (วันดี เจริญสวัสดิ์กิจ, 2541, น. 4) เช่น ในปี พ.ศ. 2536 มีวันที่อาทิตย์จะขึ้นตรง 15 ช่องประตูคือ 4, 5 เมษายน และ 7, 8 กันยายน อาทิตย์ตก 6, 7 มีนาคม และ 7, 8 ตุลาคม (นิพนธ์ ทนายเพชร, 2536, น. 3) เป็นต้น นอกจากนี้ สำหรับคำบอกเล่าของชาวบ้านในละแวกเขาพนมรุ้งที่ว่า บางปีเคยเกิดปรากฏการณ์นี้ในช่วงที่ขึ้นไปทำบุญตามประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง เป็นประเด็นที่ได้รับการคำนวณจากคุณลอย ชุณพงษ์ทอง สมาชิกสมาคมดาราศาสตร์ว่าอาทิตย์ส่อง 15 ช่องประตูในวันเพ็ญเดือนห้า เกิดขึ้นทุกรอบ 19 ปี ครั้งล่าสุดที่เพิ่งผ่านไปคือวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2539 (วันดี เจริญสวัสดิ์กิจ, 2541, น. 2-4) ทว่า ปัจจุบันชาวบ้านบุและตาเบิกส่วนหนึ่งยึดถือความเชื่อว่ามีครั้งเดียวที่อาทิตย์ส่อง 15 ช่องประตูคือในวันเพ็ญเดือนห้า หรือวันปีใหม่ตามประเพณีเดิมของพวกเขา ซึ่งยังคงจัดต่อเนื่องในช่วงที่มีการบูรณะปราสาทพนมรุ้ง ตลอดจนหลังจากบูรณะปราสาทประธานแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2526 (ซึ่งหากเกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวย่อมสามารถมองเห็นได้) ทำให้ยังคงมีการเผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่อสาธารณะในปัจจุบันที่ระบุว่าปรากฏการณ์อาทิตย์ส่อง 15 ช่องประตูเกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือนห้าหรือวันสงกรานต์ ซึ่งถูกเข้าใจว่าเป็นวันที่ 13 เมษายน ตามปฏิทินสมัยใหม่ด้วย แม้ว่าวันที่ 13 เมษายน เป็นคนละวันกับวันจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งและกิจกรรมชมอาทิตย์ส่องที่ทางจังหวัดบุรีรัมย์ประชาสัมพันธ์ก็ตาม

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากปรากฏการณ์อาทิตย์ส่องมีเวลาที่ผู้ชมสามารถมองเห็นได้ในแต่ละครั้งไม่เกิน 10 นาทีในช่วงเวลาประมาณ 5.55 - 6.05 น. แต่บ่อยครั้งที่ไม่ได้เห็นเนื่องจากเมฆบัง หรือเรียกว่าฟ้าปิด ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยกว่าฟ้าเปิด ทำให้แม้แต่คนในชุมชนบุและตาเบิกที่สนใจและไปรอดูในช่วงปีแรกๆ ที่จังหวัดเริ่มประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้ไปชม ดังคำบอกเล่าว่า

ฉันเคยเห็นอาทิตย์ตรงช่องประตู 5 ช่อง ตอนอาทิตย์ขึ้น และทุกช่องตอนอาทิตย์ตก ตอนนั้นมีร้านแล้ว ฉันเช่าขายของ เลยมีเวลาวิ่งไปดู รู้สึกไม่ค่อยตรงช่อง ตอนขึ้นคนเยอะมองไม่ค่อยเห็น แต่วันไปเห็นตรงช่องคือวันที่ไปกับน้อง บอกเจ้าที่ว่าอยากเห็นอาทิตย์กลมตรงช่องประตู มีกลุ่มอื่นมาดูด้วย เป็นวงใหญ่ไม่เห็นตลอด ตอนนั้นบูรณะเสร็จแล้ว (สุธี เบญจศาสตร์, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554)

บางคนเล่าว่าได้เห็นและรู้สึกอัศจรรย์มาก ถือเป็น “วาสนา” ที่ได้เห็น แต่หลายคนเล่าว่าต้องไปตั้งแต่เช้ามืด พบกับนักท่องเที่ยวจำนวนมากที่มารออยู่หน้าช่องประตูที่มีพื้นที่จำกัดและยังมักเจอกับ “ฟ้าปิด” ไม่ได้เห็นแสงอาทิตย์ ทำให้หมดความสนใจ อีกทั้งตามการรับรู้ของพวกเขา แสงอาทิตย์ที่เห็นได้ไม่มีความพิเศษใดๆ แม้ว่าภายหลังแนวโน้มการประชาสัมพันธ์ปรากฏการณ์นี้จะมุ่งเน้นนำเสนอว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นจากความตั้งใจของผู้สร้างด้วยวัตถุประสงค์ทางโหราศาสตร์ก็ตาม (แม้ไม่มีหลักฐานว่าสิ่งนี้เป็นเจตนาของผู้สร้างหรือไม่)

กระนั้น ภายใต้การศึกษาเพิ่มเติมและประชาสัมพันธ์ปรากฏการณ์อาทิตย์ส่อง ได้มีการพัฒนา “ความรู้” ว่าด้วยวันวิษุวัต (equinox) ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางดาราศาสตร์ หมายถึงช่วงในขณะดวงอาทิตย์อยู่ในตำแหน่งตรงได้ฉากกับเส้นศูนย์สูตรของโลกพอดี ซึ่งจะเกิดขึ้นปีละ 2 ครั้ง หรือในหนึ่งรอบที่โลกโคจรรอบดวงอาทิตย์ แกนหมุนของโลกที่เอียง (Earth's axial tilt) จะเลื่อนมาอยู่ในระนาบที่ได้ฉากกับตำแหน่งดวงอาทิตย์ เหตุการณ์นี้เรียกอีกอย่างว่า “วันราตรีเสมอภาค” หมายถึงเวลาตอนกลางคืนเท่ากับเวลากลางวันพอดี แต่เมื่อนำมาอธิบายปราสาทพนมรุ้งมีการระบุว่า เป็นความตั้งใจของผู้สร้างที่ต้องการให้ในวันดังกล่าว แสงอาทิตย์ช่วงอาทิตย์ขึ้น/ตกสาดส่องเข้าไปต้องคือสิ่งที่เป็นรูปเคารพในปราสาทประธาน เพื่อเสริมพลังศักดิ์สิทธิ์ให้รูปเคารพนั้น อันเป็นจุดเน้นที่ถูกนำไปขยายความต่อ เช่น ในปี พ.ศ. 2552 ทางจังหวัดเสนอแคมเปญ “รับพลังแสงอาทิตย์อันศักดิ์สิทธิ์” ส่วนปี พ.ศ. 2554 มีนักท่องเที่ยวที่ได้รับข้อมูลจากงานประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว(ที่เธอซื้อแพคเกจทัวร์มาพนมรุ้ง)ว่า พลังสุริยะที่ผ่านช่องประตูมาช่วยรักษาโรคในตัว ทำให้สุขภาพแข็งแรงได้ (ผู้วิจัยยังไม่พบหลักฐานอื่นว่าความเชื่อนี้ถูกขยายไปอย่างแพร่หลายหรือไม่) ขณะที่มิผู้เล่าว่ามีคนหนุ่มสาวหรือคนอินเดียนามั่งสมาริในช่วงงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งเพราะปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์รวมพลังจักรวาล 1 ใน 5 แกนของโลก อันทำให้มีปรากฏการณ์อาทิตย์ส่องเกิดขึ้นได้ สำหรับชาวบ้านในชุมชนตาเป็กและบุลวันยืนยันว่าแสงอาทิตย์นั้นไม่มีอะไรพลังบันดาลให้เกิดเหตุอัศจรรย์ใดให้เล่าต่อกันต่อมา จึงเป็นเพียงแสงแดดปกติเท่านั้น

ขณะที่เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งมักเน้นย้ำว่า ปรากฏการณ์นี้เกิดจากความแม่นยำในเทคนิคการก่อสร้าง ที่ปราสาทขอมทุกแห่งสร้างตามแกนสมมาตรจึงมีช่องประตูเรียงตรงแนวเดียวกันเสมอ แต่ปราสาทที่สร้างบนพื้นราบย่อมมีสิ่งกีดขวางจากสิ่งแวดล้อมรอบข้างจนไม่มีโอกาสที่พระอาทิตย์จะส่องผ่านช่องประตูเหล่านั้นได้ ขณะที่ปราสาทบนยอดเขาแห่งอื่น อาจไม่เหลือโครงสร้างช่องประตูจำนวนมากถึง 15 ช่องอย่างที่ปราสาทพนมรุ้งซึ่งได้รับการบูรณะจนช่องประตูทั้งหมดเป็นช่องว่างให้สามารถมองเห็นทะลุได้ กระนั้นในรอบปีมีโอกาสที่จะมองเห็นดวงอาทิตย์อยู่ตรงกลางช่องประตูเพียง 1 วัน ก่อนและหลังวันดังกล่าวจะมองเห็นดวงอาทิตย์อยู่ในกรอบประตูเอียงไปทางซ้ายและขวา เนื่องจากดวงอาทิตย์เคลื่อนจากตำแหน่งเดิมวันละ 0.1 องศา

จากการสังเกตการณ์การจัดการของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในวันที่เปิดให้นักท่องเที่ยวมารวมชมปรากฏการณ์อาทิตย์ส่องในปี พ.ศ. 2554 - 2556 พบว่ามีการให้ข้อมูลอย่างเป็นทางการในรูปของบอร์ดและการประกาศของหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งว่าเป็นภูมิปัญญาช่างขอมโบราณที่สามารถสร้างปราสาทได้ตรงตามแกนสมมาตรอย่างแม่นยำ ซึ่งเกิดขึ้นกับปราสาทขอมทุกแห่ง แต่เหตุที่หายากและมีเฉพาะที่ปราสาทพนมรุ้ง เนื่องจากการจะเห็นดวงอาทิตย์ได้ ปราสาทต้องอยู่ที่สูงไม่มีอะไรบัง ขณะที่วาทกรรมท่องเที่ยว ซึ่งต้องการนำเสนอความแปลกใหม่ตามแคมเปญแบบ Exotic Thailand หรือ Amazing Thailand ได้อาศัยความเชื่อที่แตกสายหลากหลายจากวาทกรรมมรดกของท้องถิ่นที่ว่าที่นี่ศักดิ์สิทธิ์ และเคยเป็นที่จาริกแสวงบุญของพุทธศาสนิกชนอยู่แล้ว ในการประชาสัมพันธ์ให้กลายเป็นดินแดนมหัศจรรย์ ซึ่งถูกนำไปขยายความไปจนถึงเป็นแกนหนึ่งในห้าของโลก มีคนมานั่งสมาธิ ทำพิธีกรรมในวันวิษุวัต ตามแต่ศรัทธา จนยากจะรวบรวมข้อมูลความเชื่อเหล่านั้นได้หมด

กล่าวอีกนัยคือวาทกรรมโบราณสถานที่เน้นให้คำอธิบายอย่างเป็นวิทยาศาสตร์และอ้างอิงจุดประสงค์ของผู้สร้าง ต้องปะทะกับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่ดึงเอาวาทกรรมสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเสริมความน่าสนใจของแหล่งมรดกสำหรับกลุ่มนักท่องเที่ยวไทย¹³ ที่เป็นลูกค้ากลุ่มหลักของมรดกแห่งนี้ ซึ่งไม่ว่าแบบไหนล้วนกดทับความสำคัญของวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ตามวาทกรรมมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่นให้เลือนหายไปจากการรับรู้ของกลุ่มผู้จัดงานและนักท่องเที่ยวอย่างสิ้นเชิงจากการเลือกจัดงานตามวันที่ผู้เชี่ยวชาญคำนวณว่าจะเกิดปรากฏการณ์อาทิตย์ส่องแทน ซึ่งไม่แน่ว่าในแต่ละปีจะตรงกับวันที่เท่าไร ส่วนมากจะคลาดเคลื่อนกันอยู่ในช่วง 2 - 7 เมษายน ของแต่ละปี หรือเป็นการยอมรับอำนาจผู้เชี่ยวชาญด้านดาราศาสตร์มาแทนอำนาจของผู้เชี่ยวชาญโบราณคดี อีกทั้งในทางปฏิบัติ เมื่อผู้คนท้องถิ่นไปดูแล้วไม่เห็นอาทิตย์ส่องตามประชาสัมพันธ์ จึงมีไม่น้อยที่หมดความเชื่อถือและไม่สามารถบอกเล่าสาระเกี่ยวกับอาทิตย์ส่องได้ พอๆ กับข้อมูลโบราณคดีตามวาทกรรมโบราณสถาน

กรณีความขัดแย้งระหว่างหัวหน้าสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งกับผู้ว่าราชการจังหวัดในปี พ.ศ. 2553 จากกรณีอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งไม่เปิดประตูให้นักท่องเที่ยวเข้าชมปรากฏการณ์อาทิตย์ส่อง ซึ่งตามข่าวระบุว่า นักท่องเที่ยวมาในวันเวลาที่ประชาสัมพันธ์ ซึ่งเป็นช่วงก่อนเวลาเปิดทำการตามปกติของอุทยาน และเนื่องจากหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเห็นว่าไม่มีผู้ใดทำหนังสือขออนุญาตอย่างเป็นทางการให้กรมศิลปากรสั่งการให้อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง

¹³ ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานสุรินทร์ ตั้งข้อสังเกตว่า นักท่องเที่ยวไทยนิยมเที่ยวแหล่งมรดกพนมรุ้ง-เมืองต่ำ-พิมาย ในช่วงเสาร์-อาทิตย์และวันงานประเพณีมากกว่าช่วงที่ไม่มีงาน (บุญยานุช วรรณยิ่ง, สัมภาษณ์, 6 เมษายน 2555)

เปิดรับนักท่องเที่ยวในเวลาดังกล่าว จึงปฏิบัติตามระเบียบอย่างเคร่งครัด ขณะที่ผู้ว่าฯ เห็นว่าได้ดำเนินการประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวางและในการจัดเตรียมงานได้เชิญเจ้าหน้าที่อุทยานร่วมด้วย หัวหน้าอุทยานฯ จึงน่าจะได้รับรู้และปฏิบัติตามโดยมิต้องทำหนังสือขออนุญาตอีก ผลที่ตามมาคือ ทั้งคู่ถูกย้ายไปดำรงตำแหน่งในที่อื่น ซึ่งคนท้องถิ่นตีความว่าเป็นการลงโทษที่ไม่ร่วมมือในกิจกรรมสำคัญของจังหวัด กระนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า เป็นสิ่งที่แสดงถึงการปะทะกันระหว่างวาทกรรมโบราณสถานที่ให้อำนาจเด็ดขาดอยู่ที่กรมศิลปากรในการควบคุมดูแลสถานที่อย่างเคร่งครัด กับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่กำกับให้การปฏิเสธที่จะต้อนรับนักท่องเที่ยวเป็นความผิดร้ายแรง

6.6 ปราสาทพนมรุ้งในฐานะทรัพยากรของเครือข่ายทางการเมือง

ในการสอบถามถึงแบบแผนปฏิบัติในการจัดงานประจำปีเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งจัดอย่างต่อเนื่องทุกปีมาจนปัจจุบัน ผู้วิจัยพบคำบอกเล่าเกี่ยวกับ “นักการเมืองระดับชาติ” ท่านหนึ่ง ที่เป็นตัวแทนทางการเมืองของจังหวัดบุรีรัมย์อย่างโดดเด่น มาตั้งแต่รุ่นบิดา โดยตัวเขาเองเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการและรัฐมนตรีว่าการในหลายรัฐบาล ตั้งแต่ พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ว่าได้เข้ามากำหนดระบบการจัดสรรงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลทุกแห่ง ให้ร่วมสมทบการจัดกิจกรรมดังกล่าวให้จังหวัดทุกปีจนกลายเป็นรายการหนึ่งของงบประมาณประจำปี ซึ่งแม้ผู้บริหารบางชุดขององค์การบริหารส่วนตำบลบางแห่งอาจเห็นเป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณอย่างไม่เหมาะสม หรือไม่เห็นด้วยกับแนวทางปฏิบัติดังกล่าว แต่ไม่มีใครกล้าถอดถอนหรือเปลี่ยนแปลงการจัดสรรงบประมาณดังกล่าว ด้วยเหตุผลสำคัญคือ ไม่กล้าขัดใจผู้มีอำนาจดังกล่าว ซึ่งเป็นที่พึงให้กับพวกเขาเมื่อต้องต่อสู้ต่อรองกับกรมศิลปากรในกรณีพิพาทต่างๆ เช่น กรณีแพ่งค่าของวัดปราสาทพนมรุ้ง กรณีแพ่งค่าของอุทยาน เป็นต้น อันเป็นประสบการณ์ของพวกเขาที่ได้ร้องขอความช่วยเหลือไปและมีฝ่ายปกครองระดับจังหวัดและอำเภอเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ย (ภายใต้ความเชื่อว่า มีนักการเมืองดังกล่าวหนุนหลังอยู่) จนได้ผลสรุปเป็นที่พึงพอใจของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในชุมชน อันแสดงให้เห็นว่า ปราสาทพนมรุ้งกลายเป็นทรัพยากรหนึ่งของเครือข่ายทางการเมืองในจังหวัด ซึ่งผู้มีอำนาจใช้ในการแสวงหาประโยชน์ภายใต้เครือข่ายความร่วมมือหลายลำดับชั้น และกลุ่มผู้บริหารปกครองระดับตำบลในทุกอำเภอถูกเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทางการเมืองผ่านการจัดงานประจำปีของปราสาทพนมรุ้งด้วยข้อกำหนดการบริหารจัดการงบประมาณและการดำเนินการจัดกิจกรรมตามคำสั่งของผู้ว่าฯ (ในแต่ละปี รายละเอียดการมอบหมายงานอาจต่างกัน) ดังกล่าว และได้รับการตอบแทนในรูปของการจัดรอบพิเศษการแสดงแสงสีเสียงก่อนวันจริง โดยเรียกว่าเป็นวันซ้อมใหญ่บ้าง รอบท้องถิ่นบ้าง เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่ผู้นำองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ซึ่งจะได้รับมอบบัตรเข้าชมการแสดงดังกล่าว และรับฟังการกล่าวขอบคุณจากผู้ว่าฯ ยิ่งกว่านั้น ในพิธีบวงสรวง

พิธีเปิดงานและชมขบวนแห่ รวมถึงการแสดง แสงสีเสียง มีการกำหนดตัวบุคคลสำคัญที่ได้รับเชิญเข้าร่วมงานและดำเนินกิจกรรมบางขั้นตอน (เช่น จุดธูปเทียน วางดอกไม้บู่ชา กล่าวเปิดงาน กล่าวรายงาน ฯลฯ) การจัดตำแหน่งที่นั่งของเจ้าหน้าที่รัฐ ตัวแทนฝ่ายปกครองท้องถิ่นระดับต่างๆ ล้วนแสดงให้เห็นถึงการจัดลำดับสถานภาพทางการเมืองและสังคมของกลุ่มคนเหล่านั้นให้อยู่เหนือกว่าคนท้องถิ่นทั่วไปและนักท่องเที่ยว (Denes & Tiamsorn, 2013, p. 47) พร้อมกับการตอกย้ำโครงสร้างสายสัมพันธ์ตามลำดับบังคับบัญชาที่ผู้บริหารหน่วยงานรัฐ (ฝ่ายปกครองจังหวัด, อำเภอ) ยังคงมีอำนาจสั่งการต่อผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่นเดียวกับที่กลุ่มผู้บริหารปกครองชุมชนท้องถิ่นตามสายงานของกระทรวงมหาดไทย

จากความจำเป็นต้องสนับสนุนงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้กับการประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งเป็นประจำทุกปีและร่วมเป็นผู้ปฏิบัติงานตามคำสั่งของทางจังหวัดในทุกกิจกรรมที่จัดขึ้น ซึ่งกลุ่มผู้นำชุมชนตาเป็ก, บุ, กับผู้บริหารและเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลพนมรุ้งและองค์กรบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก มักบ่นถึงการไม่ได้รับเกียรติจากหน่วยงานรัฐ ความอึดอัดคับข้องใจจากการที่ต้องทำตามคำสั่งโดยไม่ได้ออกความคิดเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกิจกรรมหลักคืองานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งแต่ละปีมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดตามการตัดสินใจของผู้ว่าราชการจังหวัด ทำให้ไม่สามารถคาดการณ์ล่วงหน้าหรือปฏิบัติงานตามอย่างที่เคยทำให้ปีก่อนๆ ได้ ทั้งที่รูปแบบหลักของงานเหมือนเดิมทุกปี แต่เมื่ออธิบายสาเหตุการเข้าร่วมปฏิบัติงาน ส่วนใหญ่กลับมิได้ตอบว่าทำเพราะหลีกเลี่ยงคำสั่งของทางจังหวัดไม่ได้ ทว่ากลับนำเสนอว่าพวกเขารู้สึกเป็นเกียรติที่ได้ร่วมในสวนงานที่รับผิดชอบ และอ้างถึง “ความเป็นเจ้าของ” ปราสาทพนมรุ้งตามกรอบคิดที่สนับสนุนความชอบธรรมของตน เช่น ผู้นำชุมชนตาเป็กระบุว่าปราสาทพนมรุ้งอยู่ในพื้นที่รับผิดชอบ ยิ่งไงพวกเขาต้องดูแลจัดการ โดยเฉพาะการจัดเตรียมสถานที่จัดงานและดูแลรักษารูปปั้นสัตว์พาหนะที่เป็นของสำคัญในขบวนแห่ ซึ่งได้รับการเก็บรักษาไว้ที่ตำบลตาเป็ก (โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555; พัว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555; สมบูรณ์ เทียงนา, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555) ส่วนผู้บริหารอบต.จรเข้มากย้ำเสมอว่า อบต.จรเข้มากรับผิดชอบจัดขบวนแห่พระนางอุปติทรลักษมีเทวีซึ่งเป็นหัวใจของงานขึ้นเขาพนมรุ้งเนื่องจากปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นของตำบลจรเข้มาก แม้ถูกเปลี่ยนไปเป็นของตาเป็กแล้วแต่ยังเข้าร่วมจัดงานทุกปีด้วยความผูกพันที่มีมาเก่าก่อน ไม่อาจตัดขาดได้ (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555; นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554) เป็นต้น กล่าวอีกนัยคือ พวกเขาพยายามยืนยันความชอบธรรมของการเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งเชื่อกันว่าเอื้อประโยชน์เชิงรายได้แก่ผู้มีอำนาจสูงสุดในเครือข่าย¹⁴ และกลุ่มคน

¹⁴ หมายถึงการที่กรมศิลปากรจดเวนเก็บค่าเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในวันที่อนุญาตให้จัดงานดังกล่าว แต่ทางจังหวัดสั่งการให้จัดเจ้าหน้าที่เก็บค่าเข้าชมเองในอัตราเดียวกับที่

ท้องถิ่นที่มีรายได้จากการขายสินค้าในงานเป็นกลุ่มโอท็อปที่มาจากหลายอำเภอ มิใช่คนในชุมชนท้องถิ่นที่เป็นประชากรในเขตความรับผิดชอบของพวกเขาด้วยกรอบคิดที่ว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นของท้องถิ่นเช่นเดียวกับที่เป็นของชาติ จึงต้องยอมรับอำนาจเหนือกว่าของชาติที่มีหน่วยงานรัฐเป็นตัวแทนมาสั่งการให้พวกเขาที่เป็นคนท้องถิ่นทำสิ่งต่างๆตามโครงสร้างอำนาจบริหารปกครองที่คุ้นเคย

ชุดคำอธิบายนี้ช่วยเสริมความชอบธรรมให้กับการดำเนินการของผู้นำชุมชนโดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ต้องรับผิดชอบต่อการจัดสรรงบประมาณให้ทางจังหวัดเพื่อใช้ในการจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งทุกปี รวมถึงการระดมทรัพยากรของท้องถิ่นในการดำเนินงานตามที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งสำหรับผู้นำชุมชนตาเป็ก ชุดคำอธิบายนี้สนับสนุนบทบาทของพวกเขาได้อย่างสอดคล้องกับชุดคำอธิบายที่ว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของชุมชน แต่สำหรับผู้นำชุมชนบุ ชุดคำอธิบายนี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินบทบาทของพวกเขาในลักษณะที่ขัดแย้งกับชุดคำอธิบายว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งเคยเป็นวัดและศูนย์รวมศรัทธาของท้องถิ่น แต่สอดคล้องกับลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จังหวัดมีอำนาจเหนือกว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้นภายใต้ชุดคำอธิบายนี้พวกเขาจึงแสดงบทบาทจำกัดเฉพาะการเข้าร่วมจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งกับทางจังหวัด การจัดกิจกรรมพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวปราสาทพนมรุ้งและการต้อนรับแขกต่างถิ่นที่มักต้องการเยี่ยมชมปราสาทพนมรุ้งด้วย (ในฐานะเจ้าของบ้านพาเที่ยวในท้องถิ่น)

สำหรับคนทั่วไปในชุมชนบุและตาเป็ก คำอธิบายดังกล่าวอาจเป็นที่ยอมรับในแง่ความจำเป็นของการยอมรับและปฏิบัติตามผู้มีอำนาจทางการเมือง แต่สนับสนุนให้เกิดความไม่ไว้วางใจต่อกลุ่มผู้นำชุมชนของตนเองในอันที่แสวงหาประโยชน์ส่วนตนจากการจัดการปราสาทพนมรุ้ง โดยเฉพาะกรณีชุมชนตาเป็ก ซึ่งคนส่วนใหญ่ขาดความไว้วางใจต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการทำหน้าที่ดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งแทนคนในชุมชน ด้วยเห็นว่าผู้บริหารทำงานแบบการเมือง คือ ทำสิ่งที่ตอบสนองประโยชน์ของตนและพวกพ้องมากกว่าประโยชน์ของท้องถิ่น สิ่งดีๆ ที่เกิดขึ้นมักเป็นสิ่งที่ทำเพียงเพื่อให้ได้ความนิยมแบบโครงการประชานิยม (โชติ เขียวฉวี, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555; หัตถพร คุณวงศ์, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555; สนั่น บำเพ็ญกุล, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) และที่ผ่านมาแทบไม่มีผู้สมัครรายใดนำเสนอนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนา(เขา)พนมรุ้งเลย (สถาพร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) นอกจากนี้ การเลือกตั้งยังเป็นต้นเหตุ

กรมศิลปากรจัดเก็บวันปกติ เพื่อเป็นรายได้ให้กับทางจังหวัดชดเชยต้นทุนการจัดงาน แต่เป็นที่เชื่อกันว่าเงินดังกล่าวเป็นรายได้ที่ต้องส่งมอบให้ผู้มีอำนาจสูงสุดต่อไป (สุชาติ พยุงดี, สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2555; วินัย สมครคิต, สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2555; เฉลิม นาราช, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555)

ของการขาดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนเพราะ “เลือกตั้งที่ก็แตกแยกกันที่¹⁵” (พัชฌ์ณธรณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555) รวมถึงความอ่อนแอในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนด้วยตนเองด้วย เมื่อเปรียบเทียบกับผลการดำเนินการที่ผ่านมาของกรมศิลปากร แม้จะมีบางช่วงเวลาที่เจ้าหน้าที่บางคนอาจกระทำการที่ดูจะเป็นการได้ประโยชน์ส่วนตนบ้าง การกระทำนั้นมักยุติไปหลังเกิดข้อครหา ขณะที่การดำเนินการส่วนใหญ่เป็นการดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งให้อยู่ในสภาพเดิมตามกรอบคิดว่าด้วยโบราณสถาน จึงเป็นที่ไว้วางใจได้มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพวกเขามีได้มีความต้องการใดเป็นพิเศษต่อการจัดการปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งแทบไม่มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในชีวิตต่างกับกลุ่มคนในชุมชนที่ยังอาวรณ์ต่องานประเพณีดั้งเดิมของพวกเขา (สิริพร เฮ้ประโคน, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555; เชิดพงษ์ วารินกุด, สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2555; ดอนแก้ว กรณ์สกุล, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555)

6.7 งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง : สูญหายแม้ยังอยู่

ผลที่ตามมาจากการจัด “งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง” คือการทำให้ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในรูปแบบเดิมตามความทรงจำของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งดูเหมือนในระยะแรกจะได้รับการหยิบยกมานำเสนอในวงกว้างระดับประเทศจากการประชาสัมพันธ์อย่างเต็มที่ตามช่องทางต่างๆ ที่หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวเข้าถึง ซึ่งน่าจะช่วยสร้างเสริมความเข้าใจและความภาคภูมิใจต่อเรื่องราวในอดีตที่ชุมชนท้องถิ่นสัมพันธ์กับปราสาทพนมรุ้งในฐานะพุทธศาสนสถานซึ่งเคยเป็นที่จาริกแสวงบุญของผู้ศรัทธา กลับถูกทำให้พร่าเลือนไปด้วยกิจกรรมที่สื่อภาพตัวแทนของอดีตอันไกลโพ้นสมัยขอม เรื่องอำนาจตามวาทกรรมโบราณสถานและการส่งเสริมธุรกิจการค้าของคนท้องถิ่นในระดับกว้างกว่าชุมชนท้องถิ่นที่เคยเป็นเจ้าภาพหลักในการจัดงานในอดีต ประกอบกับการปิดโอกาสในการเข้าร่วมงานแบบสมัครใจตามธรรมเนียมงานบุญประเพณีทั่วไป (กลายเป็นกิจกรรมเชิงธุรกิจที่ผู้เข้าร่วมต้องเสียค่าผ่านประตูและยังไม่มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม/ทำบุญด้วยตัวเอง เป็นเพียงผู้ร่วมชมเท่านั้น) ทำให้คนทั่วไปในชุมชนตาเบิกและบงล้นเกิดความรู้สึกแปลกแยกจากงานใน

¹⁵ ตัวอย่างล่าสุดคือการเลือกตั้งนายกเทศมนตรีและสมาชิกสภาเทศบาลตำบลพนมรุ้ง เมื่อเดือนตุลาคม 2555 มีการแข่งขันอย่างรุนแรงระหว่างผู้สมัครหมายเลข 1 และ 3 ซึ่งต่างฝ่ายต่างโจมตีอีกฝ่ายด้วยข้อกล่าวหาต่างๆ โดยเฉพาะการซื้อเสียงและการข่มขู่ผู้นำชุมชนให้เป็นหัวคะแนนนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางของคนในชุมชนที่สะท้อนความหมดศรัทธาต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ผู้บริหารมาจากการเลือกตั้งและต้องทำสิ่งที่ตอบสนองประโยชน์ของตนและพวกพ้องมากกว่าประโยชน์ของท้องถิ่น

ลักษณะนี้และค่อยๆ ห่างเหินไปในที่สุดทั้งในด้านความผูกพันต่องานและด้านการเดินทางเข้าร่วมชมงาน ดังตัวอย่างคำบอกเล่าว่า

แต่ก่อนคนรู้จักว่าควรได้ขึ้นเขาพนมรุ้งปีละ 1 ครั้ง อีกอย่างระบบราชการมีกันประตุ ต้องเสียค่าผ่านประตู ทำให้ความสัมพันธ์ชุมชนกับพนมรุ้งไม่ดีเหมือนเดิม กลายเป็นเราไม่ใช่เจ้าของ การหวงแหนก็น้อยลง แต่ก่อนไม่มีรั้วกันก็พากันไปดูตามสบาย ... ตอนนี้นงานขึ้นเขาพนมรุ้งเป็นโปรโมชั่นการท่องเที่ยว แต่ที่ชุมชนอยากทำจริงๆ คือประเพณีสมัช หลวงพ่อเปลี่ยน จะทำอะไรก็ได้เหมือนงานขึ้นเขาสวยที่ผู้คนพากันขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่ต้องจัดงานอะไรสักอย่าง ถึงไม่มีอะไรเล่นคนก็ยังไป ด้วยศรัทธาที่จะไปทำบุญ และกำหนดวันแน่นอนคือขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ทำให้เป็นที่รู้จักกันไปวันเดียวกัน ไม่ใช่แบบที่ตอนนี้จัดตามอาทิตย์สองเปลี่ยนวันไปเรื่อยในแต่ละปี เลยเป็นประเพณีไม่ได้ (ประทีป พิงذن, สัมภาษณ์, 19 ต.ค. 55)

หรือ “งานขึ้นเขาแต่ก่อนเป็นการทำบุญ ไม่ต้องประชาสัมพันธ์ คนเขารู้กันอยู่แล้วถึงวันเพ็ญเดือนห้าก็มากัน...เพ็งมาเปลี่ยนตอนจังหวัดจัด ถึงประชาสัมพันธ์หนัก แต่ชาวบ้านไม่ขึ้น บอกว่าไม่ตรงวัน” (สำอ้ง พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554)

กระนั้น การประชาสัมพันธ์งานในแต่ละปียังใช้การนำเสนอสาระเดิมคือ “ทำบุญปิดทองรอยพระพุทธรูป...” ทำให้เกิดการตอบโต้จากกลุ่มคนในชุมชนที่รู้สึกสูญเสียความเป็นเจ้าของงานประเพณีและปราสาทพนมรุ้งไป ด้วยการเล่าถึงงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในอดีตซึ่งถือว่าเป็นงานที่จัดอย่างมีความหมายถูกต้องตามประเพณี ขณะที่งานของจังหวัด “จัดผิด” ซึ่งในเรื่องเล่าดังกล่าวอันอาจเรียกได้ว่าเป็นวาทกรรมมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่น ได้ตัดบทบาทและความเกี่ยวข้องของชุมชนตาเป๊กออก จนอาจกล่าวได้เป็นการนำเสนอเรื่องราวในอดีตภายใต้กรอบคิดการยึดติดกับเขตปกครองเช่นเดียวกับที่เป็นอยู่ในวาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวในปัจจุบันนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าดังกล่าวไม่นำไปสู่ความพยายามช่วงชิงการจัดงานทำบุญปิดทองรอยพระพุทธรูปในรูปแบบเดิมของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับวัดปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งตามเรื่องเล่าของกลุ่มผู้ศรัทธาและเคยร่วมต่อสู้กับกรมศิลปากรในกรณีให้ย้ายวัด/สำนักสงฆ์ออกจากเขตปราสาทพนมรุ้งได้เชื่อมโยงให้เป็นพื้นที่ตัวแทนของปราสาทพนมรุ้งในความหมายเดิม ทั้งที่รอยพระพุทธรูปในเรื่องเล่ายังประดิษฐานอยู่ที่วัดปราสาทพนมรุ้งมาจนปัจจุบัน เมื่อผู้วิจัยตั้งคำถามในประเด็นนี้ ได้รับคำตอบว่า การรื้อฟื้นงานขึ้นเขาพนมรุ้งแบบดั้งเดิมทำไม่ได้แล้วเพราะคนส่วนใหญ่(ที่ไม่ใช่กลุ่มผู้ศรัทธาวัดปราสาทพนมรุ้ง) ยึดถือว่าทางจังหวัดได้จัดงานในชื่อเดียวกันนี้เป็นประจำทุกปี และในรูปแบบงานดั้งเดิมผู้คนมิได้เพียงต้องการมาสักการะรอยพระพุทธรูป หากยังทำบุญปิดทองและ

สักการะปรางค์น้อย พร้อมเที่ยวชม(และกราบไหว้)องค์ประกอบต่างๆ ของปราสาทพนมรุ้งในฐานะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับที่ปัจจุบันยังคงมีผู้ศรัทธาไปร่วมงานทำบุญขึ้นเขาพนมสวายและเที่ยวชมองค์ประกอบของสิ่งปลูกสร้างโบราณบนเขาพนมสวายไปพร้อมกัน การจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งที่ไม่สามารถเข้าไปในเขตปราสาทพนมรุ้งได้จึงไม่บรรลุเป้าหมายตามประเพณีเดิม (จำลอง จุดโต, สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2555; เทียน คงพินิจ, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2555; เย็ม สงครามรอด, สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2555) ยิ่งกว่านั้นมีผู้นำเสนอประเด็นว่าวัดปราสาทพนมรุ้งมีชื่ออย่างเป็นทางการว่าวัดบ้านบัวตะเคียน อันหมายถึงเป็นวัดในเขตปกครองของหมู่บ้านบัวตะเคียน ตำบลตาเป็ก การแสดงความขัดแย้งกับการจัดงานของทางจังหวัด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายทางการเมืองที่พวกเขาจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยเมื่อเกิดกรณีขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐ ในขณะที่อาจถูกโต้กลับว่าไม่ใช่วัดของชุมชน จึงเป็นไปไม่ได้เลย (โชติมา ยิ้มชื่น, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2555; สุพรรณ สุดจำนง, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555; สงบ จุดโต, สัมภาษณ์, 15 เมษายน 2555) เรื่องเล่าว่าด้วยประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในอดีตจึงเป็นไปได้เพียงความทรงจำร่วมของกลุ่มคนที่ต้องการยืนยันความเป็นเจ้าของในอดีตต่อปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งอาจถูก รื้อฟื้นขึ้นมาเมื่อมีวาทกรรมใหม่เข้ามากระตุ้น ดังจะนำเสนอในบทต่อไป

6.8 หวงแหวนอย่างห่างเหิน : บทบาทของคนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง

สำหรับคนทั่วไปในชุมชนตาเป็ก ปราสาทพนมรุ้งในการควบคุมใกล้ชิดของสำนักงานอุทยานฯ และกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวที่จัดโดยกลุ่มผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรง เป็นไปตามคำอธิบายสำคัญที่ว่า ปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดกสำคัญของชาติที่ต้องได้รับการอนุรักษ์หวงแหนไว้ให้ลูกหลาน ผู้คนในชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งโบราณสถานจึงเป็นส่วนหนึ่งของการทำหน้าที่แทนคนทั้งชาติ โดยมีกรมศิลปากรเป็นผู้นำ ดังมีผู้ยกตัวอย่างกรณีทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ว่าเป็นสิ่งที่คนในชุมชนร่วมเรียกร้องด้วย และเมื่อมีการนำทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์กลับมาติดตั้งที่ปราสาทพนมรุ้งเมื่อปี พ.ศ. 2531 ที่ผู้คนส่วนหนึ่งเล่าว่าได้ไปต้อนรับและร่วมงานฉลองด้วย แต่หลังจากนั้นกิจกรรมในเขตปราสาทพนมรุ้งกลายเป็นภารกิจของกลุ่มผู้บริหารปกครองชุมชน คนทั่วไปไม่มีกิจกรรมใดเกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง นอกจากการเข้าทำพิธีเซ่นไหว้ตามความเชื่อส่วนบุคคลสำหรับบางคนเท่านั้น ยิ่งที่ตั้งของปราสาทพนมรุ้งอยู่บนยอดเขา ไม่มีโอกาสเดินทางผ่านไปผ่านมาในระหว่างดำเนินกิจกรรมประจำวัน ทำให้ความผูกพันต่อปราสาทพนมรุ้งเป็นไปตามความคาดหวังต่อบทบาทของเจ้าบ้านที่ดีในกรอบคิดว่าด้วยมรดกเพื่อการท่องเที่ยว คือมีความรักและผูกพัน แต่ไม่ได้ทำอะไรเลยนอกจากการแสดงออกเล็กๆ น้อยๆ ในฐานะเจ้าของบ้านที่ดี ดังการตอบคำถามของผู้วิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพวกเขาต่อปราสาทพนมรุ้ง ว่า “(ปราสาทพนมรุ้ง) เราไม่มีหน้าที่อะไรในการดูแล มีแค่หวงแหน

ภูมิใจ ไปทำอะไรไม่ได้ เราเห็นคุณค่าตรงนั้น บอกคนอื่น เป็นหน้าเป็นตาของบุรีรัมย์ เวลาไปเที่ยวให้
เคารพสถานที่ บางคนไม่รู้ก็บอกเขา” (สุพรรณ มากนาคา, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) หรือ

ปราสาทพนมรุ้งเป็นสิ่งสำคัญที่สุด(ในชุมชน) เป็นประวัติศาสตร์ที่เราเคยอยู่ตรงนี้ เรา
ปลื้มใจว่าอยู่ใกล้บอกลูกหลานได้ละว่านารายณ์บรรทมสินธุ์เป็นอะไรยังไง ใครเข้ามา
ขัดแย้งอะไร มาลบหลู่หรือมาแย่งก็จะต่อต้าน ขอรักษาไว้ให้ลูกหลาน ก็เป็นของๆ เรา
อนุรักษ์มาตั้งแต่เด็ก ลูกหลานชอบถาม อยากขึ้นไปดูไปเห็น เขาพนมรุ้งสร้างมานาน
ยังไง สร้างยังไง เราตอบว่าปู่ย่าตายายสมัยก่อนนั้นช่วยกันสร้าง มีความแข็งแรงมาก
สร้างไว้ให้ดู เราไม่มีสิทธิไปทำอะไรในปราสาท ได้แต่ไปดู บอกลูกหลานที่ทำงานกับ
กรมศิลปากรว่าให้ดูแลทำความสะอาดอยู่นั้นให้ทำให้ดีๆ ที่จริงแล้วอยากมีส่วนร่วมช่วย
มากกว่านี้ ถ้าเขาบอกเราให้เราทำอะไรก็จะช่วยตรงนั้น อยากช่วยเต็มแรงเท่าที่ทำได้ ก็
เรายังรู้สึกเป็นเจ้าของอยู่ แต่ส่วนใหญ่เขาให้เราดูแลข้างนอกอุทยาน (สิม เพชรกาญจน์,
สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555)

กล่าวโดยสรุป การปรับความหมายของโบราณสถานในฐานะหลักฐานอดีต ให้เป็นมรดก
เพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งในช่วงแรกดูราวกับมีเป้าหมายสอดคล้องกัน แต่ในทางปฏิบัติกลับมีกรอบคิดต่อ
เป้าหมายการจัดการมรดกขัดแย้งกันเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดทอนความสำคัญของคุณค่า
ในการเป็นหลักฐานอดีตที่ต้องสงวนรักษาไว้ด้วยแนวทางจัดการที่ของผู้เชี่ยวชาญ แล้วหันไปเน้น
การดึงดูดความสนใจของสาธารณชนมากกว่า อีกทั้งว่าทรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวยังได้เพิ่ม
“บทบาทของคนท้องถิ่น” ที่หายไปจากวาทกรรมโบราณสถาน โดยมีกลุ่มผู้ดำรงตำแหน่ง
ด้านการบริหารปกครองในท้องถิ่นมี “อำนาจ” เพิ่มขึ้นในการกำหนดแนวปฏิบัติต่อมรดกมากขึ้น โดย
อิงกับความหมายใหม่ที่เป็นประสบการณ์ของคนรุ่นปัจจุบัน แม้ว่าการกำหนดความหมายที่เชื่อมโยง
กับอดีตจะยังคงอยู่ในอำนาจของผู้เชี่ยวชาญก็ตาม จนปราสาทพนมรุ้งกลายเป็นทรัพยากรของ
เครือข่ายทางการเมืองที่ถูกใช้เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีต่อผู้มีอำนาจและสร้างความชอบธรรม
ให้กับกลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นในการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น ทำให้เห็นชัดเจนถึงการแบ่งแยก
กลุ่มคนท้องถิ่นระหว่างกลุ่มผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับคนทั่วไป ซึ่งฝ่ายแรกมุ่งปฏิบัติการกิจตามที่ได้รับ
มอบหมาย ฝ่ายหลังไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง

บทที่ 7

วาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนการจัดการมรดกของคนท้องถิ่น

บทนี้ต้องการนำเสนอว่า การเข้ามาของวาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมจัดการมรดกมากขึ้น อย่างเช่น วาทกรรมกระจายอำนาจ สิทธิชุมชน และสิทธิทางวัฒนธรรม มีความแตกต่างของกรอบความรู้แต่ละวาทกรรม ที่กำกับให้อำนาจการจัดการมรดกแก่กลุ่มคนท้องถิ่นต่างกลุ่ม และวาทกรรมใหม่ทั้งหมดยังต้องเผชิญกับแรงต้านของวาทกรรมหลักเดิมที่ยังทรงพลังในการกำกับความคิดและการกระทำของคนท้องถิ่นส่วนใหญ่ในปัจจุบัน

7.1 วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส กับการจุดประกายความเป็นเจ้าของมรดกของคนท้องถิ่น

“ที่ใดมีอำนาจ ที่นั่นมีการต่อต้าน” (Foucault, 1979, p. 95) ข้อสังเกตว่าในเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจมักมีรูปแบบที่หลากหลายของการต่อต้านเสมอ (Foucault, 1979, p. 95) สามารถใช้ทำความเข้าใจได้ทั้งในระดับปฏิบัติการของผู้คนที่อยู่ใต้อำนาจการจัดการปราสาทพนมรุ้ง ดังนำเสนอในบทก่อนหน้านี้ และในระดับภาพรวมของสังคมไทย ซึ่งมีกลุ่มผู้แสดงความไม่พอใจต่อการจัดการโบราณสถานของกรมศิลปากรจนนำไปสู่การก่อตัวของวาทกรรมในลักษณะที่เป็นการต่อต้านวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลัก หรือในที่นี้เรียกว่า โบราณสถานทวนกระแส ดังนี้

เมื่อแนวทางการผลิตองค์ความรู้ด้วยประวัติศาสตร์โบราณคดีและแนวทางการจัดการโบราณสถานที่ได้รับการวางรากฐานจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับการถ่ายทอดสู่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรผ่านการเรียนรู้ระหว่างทำงาน ดังคำบอกเล่าเกี่ยวกับอาจารย์มานิต วัลลิโภดม อดีตหัวหน้ากองโบราณคดีและภัณฑารักษ์พิเศษผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีไทยรุ่นแรกๆ ของกรมศิลปากรว่า

สมัยอาจารย์มานิตเริ่มเข้ารับราชการนั้นยังไม่มีวิชาโบราณคดีเรียนกันในมหาวิทยาลัย... อีกทั้งไม่มีผู้ใดได้เรียนจากเมื่อนอกมาฝึกฝนให้ เมื่อแรกเข้ารับราชการจึงฝึกฝนการดูรูปแบบโบราณสถานวัตถุจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อทำความเข้าใจกับอายุและสมัยเวลาในทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ การทำหน้าที่ตั้งแต่เป็นประจำแผนกจนเลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้าแผนกพิพิธภัณฑสถานพระนคร ทำให้มีความชำนาญเพราะได้ดูคลำและศึกษาจดจำบรรดาโบราณวัตถุที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531ก, น. 53)

ทำให้กรมศิลปากรกลายเป็นแหล่งผลิตผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์แห่งแรกของไทย และเมื่อ พ.ศ. 2498 มีการจัดตั้งคณะโบราณคดีที่มหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นแหล่งผลิตบุคลากรด้านโบราณคดีในระดับอุดมศึกษา โดยอาศัยผู้เชี่ยวชาญจากกรมศิลปากรเป็นคณาจารย์ผู้สอนในช่วงแรก เช่น เขียน ยิ้มศิริ, ชิน อยู่ดี, มานิต วลลิโกดม เป็นต้น (ศรีศักร วลลิโกดม, 2528, น. 49) แต่ต่อมาเปิดรับบุคคลที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยในต่างประเทศมาร่วมเป็นคณาจารย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เกิดความหลากหลายของมุมมองและกรอบความรู้ในการศึกษาอดีต (ศรีศักร วลลิโกดม, 2528, น. 49-51) แต่การผลิตองค์ความรู้ประวัติศาสตร์-โบราณคดีและแนวทางจัดการโบราณสถานตามแนวทางที่ได้รับสืบทอดมาจากกรมศิลปากรดังกล่าวยังคงได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นวาทกรรมหลักในการจัดการมรดกไทยมาจนปัจจุบัน (ชาติรี ประภิตนทการ, 2557, น. 47)

ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจสังคมไทยในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 ที่เริ่มเข้าสู่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามการขึ้นาของธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกาที่เข้ามามีบทบาทด้านกิจการต่างๆ ภายในประเทศไทย (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, 2542, น. 461-470) ให้เกิดกลุ่มนักวิชาการโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะที่จบการศึกษาจากสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลีย ซึ่งมีกรอบความรู้และวิธีการศึกษาที่แตกต่างจากสำนักวิชาการฝรั่งเศสซึ่งทรงอิทธิพลต่อการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของไทยมาก่อน (กรณรงค์ เจริญระวี, 2545, น. 108-109) โดยมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในช่วงทศวรรษ 2510 ที่ทำให้ชนชั้นนำที่เป็นกลุ่มข้าราชการระดับสูงไม่สามารถผูกขาดอำนาจในสังคมได้อย่างมั่นคงอีกต่อไป หากกระจายไปยังชนกลุ่มอื่นๆ มากขึ้น โดยเฉพาะชนชั้นกลาง และปัญญาชน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, 2542, น. 615-620) เป็นสภาพการณ์ที่เอื้อต่อการนำเสนอกรอบความรู้ในการศึกษาอดีตและจัดการมรดกในแนวทางที่แตกต่างจากวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลักผ่านสถาบันวิชาการและสื่อสาธารณะจนกลายเป็นที่รู้จักแพร่หลาย อันอาจเรียกว่าวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส ดังนี้

นักวิชาการคนสำคัญที่มีส่วนในการสถาปนาวาทกรรมทวนกระแส ได้แก่ ศ.ศรีศักร วลลิโกดม ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออสเตอเรเลียตะวันตกและเข้าดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรในปี พ.ศ. 2514 (มูลนิธิเล็ก-ประไพวิริยะพันธุ์, 2558) โดยนำระบบความคิดทางโบราณคดีเชิงมานุษยวิทยาเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย พร้อมทั้งผลิตองค์ความรู้ที่แตกต่างจากองค์ความรู้โบราณคดีกระแสหลัก จนกลายเป็นความขัดแย้งทางความคิดกับกลุ่มนักวิชาการกระแสหลักเรื่อยมา อันนำไปสู่การเรียกกลุ่มงานวิชาการแนวใหม่ของตนเองว่าเป็นโบราณคดีนอกกรอบ (ศรีศักร วลลิโกดม, 2528, น. 83)

กรอบความคิดทางโบราณคดีเชิงมานุษยวิทยาของศรีศักร มีพื้นฐานจากแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการดำรงอยู่ของมนุษย์กับ

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเมื่อนำมาใช้ในการศึกษาอดีต แนวทางการศึกษาของศรีศักรจึงแตกต่างจากแนวทางหลักของคณะโบราณคดีในขณะนั้น ซึ่งเขาเห็นว่า “การศึกษาโบราณคดีแบบประวัติศาสตร์ศิลป์ในระบายนั้นมีลักษณะหยุดนิ่ง ดูแต่รูปแบบศิลปกรรมแล้วกำหนดอายุเวลา ไม่ทำให้ได้เรื่องราวทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีชีวิตชีวา” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531ข, น. 62) และยังมีกรอบความสนใจประวัติศาสตร์ทางการเมืองเป็นสำคัญ ภายใต้กรอบความรู้ด้วยอำนาจรวมศูนย์ของอาณาจักรที่เคยรุ่งเรืองในแต่ละยุคสมัย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531ข, น. 72-73) ขณะที่ความสนใจของเขาคือ “ต้องการรู้รูปแบบนี้มีอายุเท่าใด สัมพันธ์กับเหตุการณ์และความเป็นอยู่ของมนุษย์แต่ละสมัยแต่ละท้องถิ่นอย่างไรบ้าง” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531ข, น. 61) จึงมุ่งเน้นการออกสำรวจตามสถานที่ต่างๆ ในท้องถิ่นเพื่อสังเกตสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมที่สัมพันธ์กับโบราณสถานแต่ละแห่ง/กลุ่มในท้องถิ่น รวมถึงตำนานหรือเรื่องเล่าอดีตของคนท้องถิ่นซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่ต่อมาเขานิยามว่าเป็น “ประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต” อันมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2550, น. 7-8) เพื่อใช้ประกอบการตีความหลักฐานทางวัตถุ ดังกรณีการปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเขานำเสนอการตีความจากโบราณสถานโบราณวัตถุ จารึก ร่วมกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และอธิบายว่าภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้วล้อมรอบด้วยที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และมีการเคารพนับถือบริเวณยอดเขาเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์ ครั้นเมื่อผู้นำชุมชนมีความสำคัญต่อกษัตริย์เมืองพระนครจึงได้มีการพัฒนาการทางศาสนาโดยยกฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ท้องถิ่นขึ้นเป็นเทพ(พระศิวะ) และสร้างเทวาลัยที่งดงามด้วยฝีมือช่างหลวง และยังอาศัยการพิจารณาจากช่องเขาที่ใช้เป็นทางสัญจรระหว่างที่ราบสูงโคราชกับเมืองพระนครซึ่งสามารถเดินทางสะดวก ไม่ต้องปีนป่ายเขาสูงชัน และถนนโบราณที่มีลักษณะเป็นคันดินซึ่งพบมารอบๆ เขาพนมรุ้ง นำไปสู่ข้อสรุปว่าปราสาทพนมรุ้งและบริเวณโดยรอบมีความสำคัญต่อการคมนาคม เศรษฐกิจ และยุทธศาสตร์ต่อเมืองพระนครจึงได้รับความร่วมมือสนับสนุนให้เกิดการตั้งชุมชนและพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, น. 429-444) เป็นต้น

ในส่วนองค์ความรู้ด้านโบราณคดีเขมรในประเทศไทย ศรีศักร ตีความสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมการสร้างสถาปัตยกรรมขอมว่าได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของเขมรเมืองพระนคร แทนการยอมรับว่ากลุ่มชนอยู่ใต้ปกครองของอาณาจักรเมืองพระนครตามกรอบความรู้กระแสหลักที่ใช้อำนาจทางการเมืองเป็นศูนย์กลางคำอธิบาย เช่น คำอธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมขอมในภาคกลางว่า “สมัยนี้มีการติดต่อกับต่างประเทศทั้งที่ใกล้และไกลอย่างกว้างขวางมีการรับวัฒนธรรมของประเทศต่างๆ ภายนอกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมของทวารวดีเดิม ซึ่งกลายมาเป็นอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรมลพบุรี” (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2525, น. 39) ขณะที่ตีความว่าภาคอีสานเป็นดินแดนใกล้ชิดกับเมืองพระนครและมีศาสนสถานหลายแห่งที่กษัตริย์เมืองพระนครสถาปนาขึ้นเสมือนเป็นดินแดนส่วนหนึ่งในปกครองของรัฐกัมพูชาโบราณ โดยระบุว่า

ขอได้เข้ามามีอิทธิพลในทางวัฒนธรรมและการเมืองอย่างแท้จริง โดยเฉพาะบริเวณสองฝั่งของลุ่มแม่น้ำมูลนั้นได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกัมพูชาอย่างไม่ต้องสงสัยเพราะบรรดาปราสาทสำคัญๆ ในย่านนี้ ปรากฏมีศิลาจารึกซึ่งระบุพระนามพระมหากษัตริย์ขอมเป็นผู้สร้างหรือไม่ก็มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยเสมอ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533, น. 159)

จุดเน้นคือ บ้านเมืองในอีสานมีลักษณะเป็นตัวของตัวเองคือมีกษัตริย์ปกครองดินแดนของตน มิได้ถูกปกครองโดยตรงจากกษัตริย์เมืองพระนครในเขตเขมรต่ำ พร้อมยกตัวอย่างจารึกที่พบที่ปราสาทพนมรุ้งระบุพระนามกษัตริย์หิรัณยวรมัน ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ซึ่งครองราชย์เมืองพระนคร และพระเจ้ากษิตินทราทิตย์ พระราชบิดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 กษัตริย์เมืองพระนครว่าทั้งสองพระองค์มิได้เป็นกษัตริย์เมืองพระนครในเขมรต่ำ จึงคงเป็นกษัตริย์แห่งดินแดนลุ่มน้ำมูลที่มีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับกษัตริย์เมืองพระนคร ทำให้พระราชโอรสได้ไปครองราชย์ที่เมืองพระนคร (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, น. 431-432) ดังนั้น โบราณสถานวัตถุในเขตลุ่มน้ำมูล(อีสานใต้)จึงสะท้อนสัมพันธ์ภาพทางวัฒนธรรมมากกว่าการมีอำนาจครอบครองดินแดนหรือการเมืองบนพื้นฐานการรอบรู้ว่าด้วยการปกครองแบบมณฑลหรือมณฑลที่เขานำมาใช้ และมีการอธิบายในบางบทความว่า

บ้านเมืองและรัฐโบราณในภูมิภาคนี้ ไม่ว่าเขมร ไทย ลาว พม่า เวียดนาม บรรดารัฐใหญ่ๆ ที่เกิดขึ้นหาได้มีรัฐรวมศูนย์ (centralized state) ที่มีโครงสร้างแบบราชอาณาจักรแบบจักรภพอังกฤษ หรือประเทศใหญ่ๆ ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ของยุโรป หากเป็นระบบมณฑล (Mandala) ตามประเพณีการปกครองของอินเดีย คือเป็นเครือข่ายของรัฐใหญ่น้อยที่ให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งจากรัฐใดรัฐหนึ่งที่เป็นที่เคารพและยกย่องของกษัตริย์ทั้งหลายให้เป็นประมุข ซึ่งอาจเรียกว่า “จักรพรรดิราช” หรือ “ราชาธิราช” ก็ได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551ข, น. 8)

อันเป็นกรอบความรู้ที่ขัดแย้งกับกรอบความรู้เดิมตามวาทกรรมโบราณสถานกระแสนักดังนำเสนอแล้วในบทที่ 4

ในแง่วิธีการศึกษาหลักฐานประเภทตำนาน ซึ่งบิดาของศรีศักรคือ นายมานิต วัลลิโภดม อดีตภัณฑารักษ์พิเศษ กรมศิลปากร ผู้เคยออกสำรวจโบราณสถานในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย และเคยเสนอแนวคิดในการใช้ตำนานและนิทานท้องถิ่น เป็นส่วนประกอบของศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดี แต่ถูกปฏิเสธจากนักวิชาการส่วนใหญ่ในกรมศิลปากร และได้ถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งใน

แนวทางการศึกษาตามวาทกรรมหลักในขณะนั้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531ข, น. 73) เมื่อศรีศักรสำเร็จการศึกษาและกลับมาเป็นอาจารย์ในคณะโบราณคดี เขาได้นำเอาแนวทางดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวทางการศึกษาทางมานุษยวิทยาโบราณคดีด้วย แต่ไม่ได้ใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างตรงไปตรงมา หากอาศัยการตีความในเชิงสัญลักษณ์หรือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่แฝงอยู่ ด้วยคำนึงถึงลักษณะของการเล่าขานปฐะฐะว่าไม่สามารถเชื่อถือตามคำบอกเล่าอย่างตรงไปตรงมา จึงต้องคำนึงถึงวิธีการเล่าเรื่องและความคลุมเครือหรือถูกปรับเปลี่ยนเมื่อบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่นด้วย โดยอธิบายความสำคัญของท่านานต่อการศึกษามานุษยวิทยาโบราณคดีว่า

1. ท่านานทำให้ได้ทราบหรือตั้งสมมติฐานไว้ว่ามีโบราณสถานวัตถุอยู่ในท้องถิ่นใด...2. ท่านานเป็นสิ่งที่ช่วยอธิบายความหมายและความสำคัญของโบราณสถานวัตถุตามท้องถิ่นต่างๆ เพราะการที่จะรู้ว่าอะไรเป็นสถานที่ที่ระบุในท่านานจะต้องผ่านการรับรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ...3. ท่านานช่วยให้เข้าใจสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นว่าเป็นอย่างไร...4. ท่านานทำให้แลเห็นภาพรวมทั้งในด้านภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ทั้งในระดับท้องถิ่นและภูมิภาค เพราะเป็นสิ่งที่ช่วยอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นนั้นกับท้องถิ่นนี้ในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม และความเป็นมาของกลุ่มชน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้แสดงออกมาให้เห็นจากความสัมพันธ์ของโบราณสถานวัตถุด้วย...5. ท่านานคือการรับรู้เรื่องราวความเป็นมาในอดีตของคนทั่วไป...เป็นประวัติศาสตร์จากภายในและประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตชีวา ที่มีการส่งต่อทั้งในด้านการปรุงแต่ง การจดบันทึกและการถ่ายทอดต่อๆ กันมา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2528, น. 102-103)

จากแนวทางการศึกษาดังกล่าว อดีตของสังคมไทยเปลี่ยนจากการเน้นความสำคัญของศูนย์กลางอาณาจักรอย่างประวัติศาสตร์สามกรุง(กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงเทพฯ) สู่การให้ความสำคัญกับการเกิด เติบโตและเสื่อมสลายของชุมชน(ที่อาจใหญ่โตขึ้นเป็นอาณาจักรหรือเป็นเพียงเมือง) ในท้องถิ่นต่างๆ คำอธิบายประวัติศาสตร์ชาติไทยจึงเป็นประวัติศาสตร์ชุมชนที่เกิดจากศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ที่ร่วมกันสร้างบ้านแปงเมืองให้เกิดขึ้น และดำรงอยู่โดยสัมพันธ์กับเมืองอื่นๆ โดยที่ชุมชนท้องถิ่นมีความหลากหลายของวัฒนธรรม/ชาติพันธุ์ มีทั้งการผสมผสานกลมกลืนและการรับอิทธิพลซึ่งกันและกัน (ตัวอย่างเช่น *แองการยธรรมอีสาน* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2533, *สยามประเทศ* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2534, *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2554 เป็นต้น) อันนับเป็นการเชิดชูความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติของทั้งชุมชนท้องถิ่นและพหุวัฒนธรรมไปพร้อมกัน

(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549, น. 8-14) ขณะที่เปิดช่องทางให้ผู้สนใจที่มีได้เป็นนักโบราณคดีมีส่วนร่วมในการสืบค้น สานต่อ ถกเถียงเกี่ยวกับอดีตของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ได้จากแง่มุมที่หลากหลายขึ้น

แนวทางการศึกษาและองค์ความรู้ดังกล่าวได้รับการขยายความและตอบรับจากกลุ่มวิชาการบางส่วน และผ่านนิตยสารหลายฉบับที่ถูกผลิตเพื่อเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนของกลุ่มนักเขียนและผู้อ่านที่ร่วมกันสร้างเสริมสาระตามกรอบความรู้ของวาทกรรมทวนกระแสซึ่งถูกระบุว่าเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของพวกนักโบราณคดีนอกกรอบ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2528, น. 83) เช่น ช่อฟ้า สามทหาร วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์¹ เป็นต้น (ขณะที่นิตยสารศิลปากรและวารสารสยามสมาคม ถูกระบุว่าเป็นเวทีแสดงผลงานของนักวิชาการในกรอบที่เป็นที่เชื่อถือของทั้งทางราชการและสังคมไทย) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิตยสารศิลปวัฒนธรรม และวารสารเมืองโบราณ ที่สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้อ่านที่เป็นบุคคลทั่วไปได้อย่างกว้างขวาง และก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลจากคนท้องถิ่นที่สนใจประวัติศาสตร์โบราณคดี โดยไม่ติดกรอบคิดทางวิชาการตามวาทกรรมหลัก (กองบรรณาธิการ, 2547, น. 16) โดยสาระทางประวัติศาสตร์ลักษณะดังกล่าวยังได้เชื่อมโยงถึงนัยยะว่า เมื่อ “อำนาจ” ในการสร้างสรรค์ความหมายทางศิลปวัฒนธรรมเป็นของท้องถิ่น การจัดการโบราณสถานจึงควรให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วม (บทบรรณาธิการ, 2539, น. 6-7)

ภายหลังการวิพากษ์วิจารณ์ผ่านสื่อสาธารณะอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาหลายสิบปี ได้ก่อให้เกิดความเห็นพ้องของคนจำนวนไม่น้อยในแวดวงที่เกี่ยวข้องว่าการจัดการโบราณสถานของหน่วยงานรัฐจำเป็นต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมจึงจะนำไปสู่การจัดการอย่างยั่งยืนได้ ดังแนวคิดของ ศ.ม.จ.สุภัทโรตติ ดิศกุล ปราชัญญ์ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะไทยที่ว่า

โบราณสถานในประเทศไทยมีอยู่เป็นจำนวนมาก ลำพังแต่กรมศิลปากรฝ่ายเดียวก็หา รักษาได้ทั่วทุกแห่งไม่ แม้ว่าจะมีการเลือกสรรขึ้นทะเบียนไว้เฉพาะบางแห่งแล้วก็ตามสมควรที่จะอาศัยผู้อยู่ในท้องถิ่นเหล่านั้นเองเป็นผู้ช่วย สถาบันแห่งใดเล่าจะเหมาะสมยิ่งไปกว่าวิทยาลัยครูและมหาวิทยาลัยตามต่างจังหวัด...การที่กรมศิลปากรจะขอให้บุคคลในท้องถิ่นช่วยรักษาโบราณ วัตถุสถานในเขตของตนนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องอย่างยิ่ง และน่าจะทำนานแล้วด้วยเพราะเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรย่อมมีอยู่ไม่เพียงพอ เมื่อลูกเสือชาวบ้านกำลังรุ่งเรืองอยู่นั้น ข้าพเจ้าเคยเสนอแก่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องว่าควร

¹ สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ เป็นบรรณาธิการวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ในช่วงแรก และได้มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้มีการเผยแพร่ผลงานวิชาการที่เป็นความคิดและการค้นคว้าของคนรุ่นใหม่ที่แตกต่างกันงานวิชาการกระแสหลัก อันรวมถึงงานด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2528, น. 84)

ให้ลูกเสือชาวบ้านคอยช่วยสอดส่องดูแลโบราณสถานในเขตของตน ข้าพเจ้ายินดีรับไป เป็นวิทยากรช่วยอบรมให้แต่ข้อเสนอเช่นนี้ไม่เคยได้รับการตอบสนองเลย (อ้างใน สายันต์ ไพเราะจูจิตร, 2550, น. 123)

อย่างไรก็ตาม “การมีส่วนร่วม” อันเป็นแนวคิดตามกรอบความรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการวิพากษ์วาทกรรมการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการสั่งการจากบนลงล่าง กลับถูกกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสายการบังคับบัญชาตามโครงสร้างหน่วยงานราชการในลักษณะของการจำแนกว่า “การมีส่วนร่วม” เกิดขึ้นได้หลายระดับ นับตั้งแต่ขั้นแรกคือ “การให้ความร่วมมือ” จนถึงขั้นการมีส่วนร่วมในการคิด/ตัดสินใจ จากนั้น การจัดการของหน่วยงานรัฐตามวาทกรรมโบราณสถานมักอาศัยกรอบคิดดังกล่าวมากำหนดแนวทางสร้างการมีส่วนร่วมด้วยการการจัดอบรมให้ความรู้แก่กลุ่มคนในท้องถิ่น ซึ่งสายันต์ ไพเราะจูจิตร ตั้งข้อสังเกตว่า มีการจัดโครงการอาสาสมัครท้องถิ่นดูแลรักษามรดกศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.) กับการเตรียมความพร้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี เน้นรูปแบบการให้ข้อมูลที่เป็นการสื่อสารทางเดียวเป็นหลัก เน้นการจัดอบรมในห้องและมีดูงานสั้นๆ 3-5 วัน ไม่มีกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ที่สำคัญภาระหน้าที่ที่มอบหมายให้อาสาสมัครและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเพียงกิจกรรมตากถางทำความสะอาดพื้นที่ สอดส่องดูแล และแจ้งข่าว ซึ่งไม่สามารถสร้างแรงจูงใจที่ดีพอ ไม่รู้สึกว่ามีเกียรติหรืออยากจะทำด้วยความเต็มใจ จึงทำให้การปฏิบัติงานของ อส.มศ. ส่วนมากไม่ประสบความสำเร็จในเรื่องการปลูกจิตสำนึกและการทุ่มเทจิตวิญญาณให้กับการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในท้องถิ่นของตน และทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่เต็มใจที่จะรับภารกิจที่กรมศิลปากรมอบให้ดำเนินการ (สายันต์ ไพเราะจูจิตร, 2550, น. 135)

ทั้งนี้ ในกรณีอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ไม่ปรากฏว่ามีโครงการ อส.มศ.ในพื้นที่ มีเพียงการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนท้องถิ่น 2 กลุ่มหลัก คือ (1) ผู้นำชุมชนและตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กับ (2) นักเรียน โดยถือว่าการมี “ความรู้” ตามที่อบรมจะส่งผลให้กลุ่มคนดังกล่าวมีความเข้าใจและพร้อมที่จะปฏิบัติตามแนวทางจัดการของหน่วยงานรัฐ ซึ่งผู้นำชุมชนส่วนหนึ่งที่เคยเข้ารับการอบรมระบุว่าเป็นการให้ข้อมูลซ้ำเดิมที่พวกเขาเคยได้รับรู้มาเกี่ยวกับปราสาทต่างๆ ที่มีอยู่เขตอีสานใต้ โดยวิทยากรไม่ได้พูดถึงแนวทางอนุรักษ์ และพวกเขาเชื่อว่าไม่จำเป็นต้องพูดเนื่องจากเป็นที่รู้กันว่ากรมศิลปากรไม่ให้คนอื่น(ที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่)เข้าไปทำหน้าที่ใดในเขตโบราณสถาน ส่วนหน้าที่ของคนท้องถิ่นคือการดูแลนอกเขตโบราณสถาน (ชำนาญ เสาวพันธุ์, สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2555; เจริญ นาราช, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555; สมบูรณ์ เทียงนา, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555) การมีส่วนร่วมของ คนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้งจึงอยู่ในระดับการให้ความร่วมมือตามที่ได้รับการสั่งการเป็นหลักดังนำเสนอในบทที่ 5 และ 6

จากกรอบคิดตามวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสที่สนับสนุนการให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นว่าเป็นผู้รักษาความทรงจำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นไว้ และควรเป็นผู้ดูแลใกล้ชิดมรดกทางโบราณคดีที่ตั้งอยู่ในท้องถิ่น ศรีศักร และนักวิชาการที่สนับสนุนแนวทางนี้มักวิพากษ์วิจารณ์แนวทางจัดการตามวาทกรรมหลักว่าเป็นการไม่ให้เกิดมีคนในชุมชนท้องถิ่น ไม่เคารพต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (นคร สำเภาทิพย์, 2542, น. 136; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545ข, น. 5-6) จึงได้เสนอแนวทางการจัดการมรดกทางโบราณคดีโดยชุมชนท้องถิ่นซึ่งจากการออกสำรวจภาคสนามในที่ต่างๆ ศรีศักรได้พบกับกลุ่มคนท้องถิ่นจำนวนมากที่มีความปรารถนาจะจัดการมรดกของชุมชนให้มีสภาพดีและเป็นที่รู้จักของคนภายนอกมากขึ้น แทนการปล่อยทิ้งร้างหรือรับรู้กันเฉพาะในชุมชน เช่น กลุ่มชาวมอญในตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ชาวชุมชนจันเสน อำเภอดาคลี จังหวัดนครสวรรค์ ชาวบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551, น. 7-10, 2545ก, น. 17-18, 2543, น. 6-13) ขณะเดียวกันมีผู้พบชุมชนหลายแห่งได้เข้าไปจัดการโบราณสถานที่ยุทธศาสตร์ไม่ได้ดูแลใกล้ชิด โดยมากเป็นการจัดการในลักษณะที่ใช้เป็นศาสนสถานหรือศูนย์กลางความเชื่อศรัทธามาก่อน เช่น ปราสาทเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น ที่ถูกเรียกว่าภูเปือยน้อย มีเจ้าพ่ออุปฮาดเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องทำพิธีบวงสรวงประจำปี (นิยม พงษ์คำ, 2540, น. 510) กุสันตรัตน์ ที่มีประเพณีสงกรานต์เป็นการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ของทุกปี (กฤษ เหลือลมัย, 2547, น. 70) เป็นต้น แต่จากประสบการณ์ว่ากรมศิลปากรอาจหันมาสนใจและสั่งห้ามกิจกรรมที่ดำเนินการเมื่อใดก็ได้ ทำให้ชุมชนขาดความมั่นใจและความมั่นคงต่อการริเริ่มดำเนินการด้วยตนเอง จึงมีชุมชนจำนวนไม่น้อยพร้อมที่จะอาศัยคำแนะนำจากบุคคลภายนอกที่สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับปฏิบัติการของชุมชนได้ อันหมายถึงการดำเนินการภายใต้การปรึกษาหารือกับผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักวิชาการโบราณคดี หรือประวัติศาสตร์ หรือสถาปัตยกรรมไทย เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งศรีศักรเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทเด่นในการร่วมสร้างปฏิบัติการจัดการโบราณสถานโดยชุมชนให้เกิดขึ้นในที่ต่างๆ และกิจกรรมสำคัญที่เกิดขึ้นควบคู่กันหรือโดดเด่นกว่าคือพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งอยู่นอกขอบเขตอำนาจควบคุมของหน่วยงานรัฐ (ไม่มีกฎหมายให้อำนาจหน่วยงานรัฐใดควบคุมการเปิดดำเนินการกิจการพิพิธภัณฑ์ แต่ในพิพิธภัณฑ์จำนวนมากมีโบราณวัตถุอันเป็นสิ่งที่อยู่ใต้อำนาจควบคุมจัดการของกรมศิลปากร) และการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยนักวิจัยที่เป็นคนในชุมชน

ศรีศักรอาศัยเครือข่ายความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยศิลปากร มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ และภาคีที่สนใจอื่นๆ ในการวางแผนการจัดการมรดกของชุมชน ด้วยการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นหลายแห่ง มีทั้งพิพิธภัณฑ์ในอาคาร อันเป็นรูปแบบหลักของพิพิธภัณฑ์ตามวาทกรรมหลัก และพิพิธภัณฑ์นอกอาคาร ที่เขาเรียกว่าพิพิธภัณฑ์มีชีวิต อันเป็นรูปแบบที่คล้ายกับการจัดเส้นทางท่องเที่ยวตามธรรมชาติ และโฮมสเตย์ อันเป็นแนวการจัดการท่องเที่ยวทางเลือกที่เป็นกระแสนิยม

ในช่วงใกล้เคียงกันโดยพิพิธภัณฑสถานมีชีวิตคือการจัดให้นักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจเยี่ยมชมโบราณสถานและแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นตามจุดต่างๆ ที่เป็นที่ตั้งของสิ่งนั้นโดยไม่ต้องนำทั้งหมดมาจัดวางในอาคารเนื่องจากไม่สามารถทำได้ และการไปชมในที่ตั้งช่วยให้ผู้ชมเห็นบริบทของสิ่งนั้นไปพร้อมด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551, น. 4-5, 2545ก, น. 17-18, 2543, น. 6-13)

นอกจากกลุ่มของศรีศักรแล้ว ยังมีการจัดการโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกับนักวิชาการเกิดขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง ทั้งนักวิชาการในสถาบันการศึกษา และในกรมศิลปากร เช่น การจัดการแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ของคณะกรรมการหมู่บ้านโป่งมะนาว ร่วมกับชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติตำบลห้วยขุนราม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 ภายใต้การสนับสนุนทางวิชาการของ รศ. สุรพล นาถะพินทุ อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (สายันต์ ไพรัชญกิจตร, 2548, น. 103-106) การจัดการแหล่งโบราณคดีดอยภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณในกลุ่มน้ำห้วยแม่คำ จังหวัดพะเยา แหล่งเตาเผาน้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี และพิพิธภัณฑสถานหลายแห่ง ในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการของ รศ.สายันต์ ไพรัชญกิจตร (ตำแหน่งในขณะนั้น) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 (สายันต์ ไพรัชญกิจตร, 2550, น. 222-267) การจัดการแหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ อำเภอโนนศิลาชัย จังหวัดมหาสารคาม และแหล่งโบราณคดีดอนไร่ บ้านนาหนองเขือก ตำบลเจียด อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี ในความร่วมมือระหว่างกลุ่มผู้สนใจในชุมชน อบต. วัดและโรงเรียนในชุมชน กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 (สุกัญญา เบาเนติ และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2553, น. 2-3; สุกัญญา เบาเนติ และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2555, น. 131-132) เป็นต้น รวมถึงการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเป้าหมาย เช่น การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ของ รศ.รัศมี ชูทรงเดชและคณะ (เสาวลักษณ์ เขียนนนอก และ ร่มเย็น โกศัยกานนท์, 2556, น. 28-43) การศึกษารูปแบบและวิธีการจัดการอนุรักษ์และการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเตาเผาเครื่องเคลือบดินเผาพาน (โป่งแดง) อย่างมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ของนาถธิดา จันทร์คา และ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ (2556) การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมต่อการจัดภูมิทัศน์วัดในเขตเวียงโบราณกรณีศึกษาวัดสองแควกึ่งอำเภอดอยหล่อจังหวัดเชียงใหม่ ของลักขณา สัมมานิธิ, ดารณี ด่านวันดี และจรัสพิมพ์ บุญญานันต์ (2550) เป็นต้น

ขณะเดียวกันได้มีชุมชนหลายแห่งที่มีความต้องการอนุรักษ์โบราณสถานหรือโบราณวัตถุ แต่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการอย่างเป็นทางการ จึงอาจจัดการกันตามศักยภาพ ด้วยรูปแบบการจัดเก็บวัตถุโบราณและ/หรือวัตถุทางวัฒนธรรมไว้ในอาคารพิพิธภัณฑสถานเพื่อป้องกันการสูญหาย ซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งของวัด เพื่อให้พระสงฆ์ทำหน้าที่ดูแลรักษาแทนคนในชุมชน แนวทางนี้มักมิได้มีการจัดระบบข้อมูลที่เป็น “ความรู้ทางโบราณคดี/ประวัติศาสตร์” และตัวโบราณวัตถุสถานมักถูกนำเสนอ

ในเชิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากกว่าการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับการยอมรับจากกลุ่มผู้สนับสนุนการจัดการโบราณสถานโดยชุมชนด้วย (กฤษ เหลือลมัย, 2547ข, น. 190) แต่จำเป็นต้องพิจารณาเป็นรายกรณีว่าได้มีการดำเนินการที่เป็นการเชิดชูคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมของโบราณสถาน หรือกลายเป็นการทำลายสภาพทางกายภาพหรือคุณค่าทางสัญลักษณ์ให้เสื่อมลงซึ่งในลักษณะหลังย่อมไม่เป็นที่ยอมรับ

เป็นที่น่าสังเกตว่า วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสและปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในที่ต่างๆ มีลักษณะสำคัญคือการส่งเสริมการกระจายอำนาจในการจัดการโบราณสถานให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น และ/หรือภาคส่วนต่างๆ ในสังคม โดยอาศัยความร่วมมือกับนักวิชาการด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ เนื่องจากต้องการรักษาเป้าหมายการจัดการตามวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลัก คือการรักษาโบราณสถานให้คงสภาพเดิมเพื่อส่งต่อยังคนรุ่นต่อไปในฐานะหลักฐานสำหรับการศึกษาอดีตและคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ โดยเพิ่มเป้าหมายที่ขาดหายไปจากการจัดการตามวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลัก คือการจัดการให้โบราณสถานยังมีคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมสำหรับคนท้องถิ่นหรือกลุ่มคนทั่วไปในปัจจุบันที่มีใช้เพียงคุณค่าทางเศรษฐกิจในฐานะแหล่งท่องเที่ยวตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวเท่านั้น โดยมีแนวคิดที่ว่าเป้าหมายดังกล่าวจะเอื้อต่อความยั่งยืนของตัวโบราณสถานมากกว่า หรือกล่าวได้ว่าเป็นความคาดหวังให้ชุมชนทำหน้าที่ดูแลรักษาโบราณสถานแทนกรมศิลปากรโดยสามารถทำได้ผลดีกว่าทั้งต่อสภาพทางกายภาพของโบราณสถานและการตอบสนองต่อการเรียนรู้อดีตของคนในท้องถิ่น จึงต้องมีการสร้างกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องให้คนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่น ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การเข้าร่วมเรียนรู้กับนักวิชาการระหว่างการทำสำรวจพื้นที่รอบโบราณสถานหรือระหว่างการจัดค้น การจัดอบรมแก่นักเรียนโดยวิทยากรชาวบ้านเล่าความผูกพันระหว่างโบราณสถานกับชุมชน การจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนโบราณคดีการสร้างสัญลักษณ์ของเครือข่ายความร่วมมือด้วยการคัดเลือกภาพโบราณวัตถุสำคัญร่วมกัน เป็นต้น (สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2553, น. 118-172) ในกรณีของโบราณสถานที่ยังมีการใช้สอยเป็นปูชนียสถานของท้องถิ่นหรือที่เรียกว่าโบราณสถานที่มีชีวิต มักมีความคาดหวังถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมในท้องถิ่นที่อาจนำมาใช้ในการบูรณะซ่อมแซมส่วนที่ทรุดโทรมได้ เช่น วิถีผสมสีสำหรับเขียนภาพฝาผนังโบสถ์ เป็นต้น เพื่อให้เกิดความกลมกลืนกับส่วนเดิมที่มีได้ซ่อมแซม และเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวพื้นฐานสำคัญของการริเริ่มดำเนินการจึงประกอบด้วย

1) การรวมกลุ่มของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นและ/หรือภาคส่วนอื่นที่ต้องการจัดการโบราณสถานวัตถุเป้าหมาย และมีการแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความพร้อมทั้งเจตจำนงในการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุเป้าหมายไว้เป็นหลักฐานสำหรับการศึกษาอดีต และศักยภาพในการจัดการที่มีความเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ดังกรณีแหล่งโบราณคดีดอนไร่ ซึ่งหลังจากมีข่าวการขุดพบโบราณวัตถุในพื้นที่ ชาวชุมชนเจียดได้รวบรวมโบราณวัตถุเหล่านั้นไปรวมกันไว้ที่วัดและแจ้งต่อกรม

ศิลปากร ระหว่างนั้นได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นร่วมกันของคนในชุมชนในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีดังกล่าวมิให้ถูกขุดค้นเพิ่มอีก และเมื่อคนนอกมาขอซื้อโบราณวัตถุก็ได้รับการปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง รวมถึงมีการเสนอตัวเข้าร่วมจัดการด้วยการเก็บรักษาโบราณวัตถุที่พบในท้องถิ่นและได้รับการสนับสนุนจากผู้นำชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบล ขณะที่ชุมชนได้รับการประเมินจากนักวิชาการ กรมศิลปากรว่ามีความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งในการร่วมมือกันเป็นอย่างดี (สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2555, น. 132-133) เป็นต้น

2) การสนับสนุนจากนักวิชาการซึ่งพร้อมทำงานร่วมกับชุมชน โดยเฉพาะนักวิชาการด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ เพื่อเอื้อต่อการได้รับการอนุญาตจากกรมศิลปากรในการดำเนินการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นโบราณสถานวัตถุหรือแหล่งโบราณคดีที่เพิ่งขุดพบใหม่ ซึ่งต้องมีการขุดค้นเพิ่มเติมเพื่อการศึกษาและจัดแสดง รวมถึงการสร้างองค์ความรู้ที่ประกอบด้วยประวัติศาสตร์อันไกลโพ้นตามกำหนดยุคสมัยของวัตถุสถาน (ซึ่งไม่สามารถสืบสาวความเชื่อมโยงของกลุ่มผู้สร้างมาสู่กลุ่มคนท้องถิ่นปัจจุบัน) กับอดีตที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบัน เพื่อสร้างเสริมคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรมของโบราณสถานวัตถุให้เป็นปัจจุบันโดยยังรักษาคุณค่าทางวิชาการในการเป็นแหล่งองค์ความรู้ดีดสมัยแรกสร้างและใช้งานให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มคนในท้องถิ่นด้วย โดยเชื่อว่าเป็นการเสริมอำนาจ (empower) ให้คนเหล่านั้นในการทำความเข้าใจตัวตนของท้องถิ่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551, 19-20) เพิ่มความเชื่อมั่นในศักยภาพของคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นและเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกันมากขึ้น (สายันต์ ไพเราะจิต, 2550, น. 308-346) เป็นสร้างความเข้าใจระหว่างเจ้าหน้าที่/นักวิชาการและคนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น เสริมการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืน (สุกัญญา เบาเนตและวสันต์ เทพสุริยานนท์, 2553, น. 3)

ทั้งนี้ ในสังคมตะวันตกมีการเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การเกิดกระแสเรียกร้องให้นักโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ หรือนักวิชาการที่เกี่ยวข้องซึ่งเคยเป็นผู้ถือครองอำนาจในฐานะผู้พิทักษ์มรดก ปรับเปลี่ยนบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างกับคนท้องถิ่นมากขึ้น (Meskell, 2009, pp. 1-26) จึงเป็นแรงสนับสนุนสำคัญต่อวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสในสังคมไทย แต่ในทางปฏิบัติ การปรับบทบาททำทีของนักวิชาการแต่ละคนย่อมมีความหลากหลายตามเงื่อนไขของแต่ละบุคคล ในแต่ละโครงการที่ทำร่วมกับชุมชน นักวิชาการจึงอาจทำหน้าที่ผู้ศึกษาวิจัยองค์ความรู้ตามหลักวิชาการ และเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาเมื่อได้รับการร้องขอจากกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในท้องถิ่น เช่น แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านโป่งมะนาว (สายันต์ ไพเราะจิต, 2548, น. 103-106) แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ และแหล่งโบราณคดีดอนไร่ (สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2553, น. 2-3; สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2555, น. 131-132) เป็นต้น หรือเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการความร่วมมือกับชุมชนเมื่อเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์โบราณสถานที่มีคุณค่าและเกรงจะถูกทำลายหากปล่อยไว้โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ

จัดการ เช่น แหล่งโบราณคดีดอยภูซาง (สายันต์ ไพรัชชาญจิตร, 2550, น. 145-156) แหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะผ้า (รัชมี ชูทรงเดช, 2550, น. 45-46) เป็นต้น

3) การประสานงานกับภาคส่วนอื่นในท้องถิ่นและภายนอกเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อการดำเนินงานและขอรับความร่วมมือด้านต่างๆ โดยเฉพาะหากต้องใช้งบประมาณดำเนินการเป็นจำนวนมากเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่ เช่น หลังคาคลุมแหล่งโบราณคดี อาคารพิพิธภัณฑ์สำหรับจัดแสดงความรู้เกี่ยวกับโบราณสถานวัตถุเป้าหมาย สิ่งอำนวยความสะดวกประเภทห้องสุขา เป็นต้น

4) การเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรในพื้นที่(หากมิได้ให้ความร่วมมืออยู่แล้ว) ยอมรับแนวทางกระจายอำนาจให้ชุมชนที่มีความพร้อมดำเนินการดังกล่าว โดยมีการอ้างถึงวาทกรรมอื่น เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืน สิทธิชุมชน การกระจายอำนาจ ฯลฯ เป็นแรงสนับสนุน

สำหรับคนในชุมชนตาเป็กและบุ การอ้างถึงข้อวิพากษ์การขาดความชอบธรรมจากการผูกขาดอำนาจของกรมศิลปากรมิให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมตามกรอบคิดของวาทกรรมทวนกระแส เป็นหลักการที่ดึงดูดความสนใจได้ดีและมีหลักปฏิบัติบางอย่างที่ส่งผลต่อความคิดของพวกเขาต่อการจัดการปราสาทพนมรุ้ง ดังนี้

1) ความตระหนักว่าขาดปัจจัยพื้นฐานสำคัญคือความเข้มแข็งของชุมชน ทำให้คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าไม่มีทางเป็นไปได้ที่ชุมชนของพวกเขาจะสามารถเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการจัดการปราสาทพนมรุ้งได้เลย เนื่องจากแต่ละชุมชนขาดความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้ชัดจากประสบการณ์จัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ที่ผ่านมาซึ่งจบลงด้วยความล้มเหลวเนื่องจากสมาชิกกลุ่มไม่สามารถควบคุมกันเองให้ทำงานของกลุ่มตามเป้าหมายได้ (ทะวน วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2555; ฅนอม บานกลีบ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555; สุพิศ จันดา, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) การรวมตัวเรียกร้องต่อรองกับกรมศิลปากร(สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง)ในกรณีการย้ายแผงค้ำหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ประสบความสำเร็จจากการนำของผู้นำชุมชนที่อาศัยอิทธิพลของผู้มีอำนาจในเครือข่ายทางการเมืองเป็นพลังขับเคลื่อน (จำลอง จุดโต, สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2555; พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2555; โชติมา ยิ้มชื่น, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2555) ในทางตรงกันข้ามการเจรจาต่อรองกับกรมศิลปากรโดยไม่มีอำนาจนักการเมืองผลักดัน หรือการเอื้ออำนาจของหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในขณะนั้น (ซึ่งเป็นจุดยืนของแต่ละบุคคล) ไม่เคยประสบความสำเร็จ ดังกรณีการขออนุญาตจัดกิจกรรมบวงสรวงที่ปราสาทเมืองต่ำ ซึ่งเคยได้รับอนุญาตให้จัดใกล้ตัวปราสาท อันเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมที่สุดสำหรับประกอบพิธีกรรมในทัศนะของกลุ่มผู้จัด แต่เมื่อเปลี่ยนตัวหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง จุดที่ได้รับอนุญาตให้จัดกลับเปลี่ยนเป็นลาน

ด้านนอกที่อยู่สุดเขตโบราณสถาน ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ห่างไกลเกินควรในทัศนะของกลุ่มผู้จัด แต่ไม่สามารถต่อรองให้กลับไปจัดที่จุดเดิมได้ (วิสุทธิ์ หมายประโคน, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554)

2) จากประสบการณ์ของกลุ่มผู้นำชุมชนที่เคยเสนอการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นแบบสมัครใจในกรณีการเข้าร่วมจัดเวรยามดูแลปราสาทพนมรุ้งภายหลังเหตุการณ์คนร้ายทุบขึ้นส่วนต่างๆ ในเขตปราสาทพนมรุ้งเมื่อกลางดึกคืน 19 พฤษภาคม 2551 แต่ได้รับการปฏิเสธจากสำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เป็นการตอกย้ำความเชื่อที่ว่ากรมศิลปากรไม่พร้อมรับการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่น (แบบสมัครใจ) เช่นเดียวกับการที่ผู้นำชุมชนไม่มีศักยภาพในการระดมความร่วมมือแบบอาสาสมัครจากสมาชิกชุมชนในการเข้าร่วมการเป็นเวรยามโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย (เปรื่อง นาคะพงศ์, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554; เฉลิม นาราช, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555; จอน ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555) ดังนั้นเมื่อพูดถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน หลายคนจึงกล่าวถึงการดูแลพื้นที่รอบนอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์ หรือศาลเจ้าพ่อปราสาท หรือวัดปราสาทพนมรุ้งแทน เนื่องจากเป็นเขตที่อยู่ในอำนาจความรับผิดชอบของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นโดยตรง (ปรีชา จิตกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555; พัว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555; ราไฟ ศรีอินทร์อ่อน, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2555)

3) วาทกรรมทวนกระแสยอมรับความสำคัญของตำนาน แต่มุ่งให้ความสำคัญกับการจัดการข้อมูลอย่างเป็นระบบ และมีส่วนของการใช้หลักวิชาการในการตีความหมาย ตอกย้ำความจำเป็นในการอาศัยการสนับสนุนอย่างจริงจังของนักวิชาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เพื่อให้ข้อมูลที่ถูกนำเสนอเป็นที่ยอมรับต่อสาธารณชน ดังปรากฏว่าเมื่อองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากต้องการรื้อฟื้นวัฒนธรรมท้องถิ่นเกี่ยวกับปราสาทเมืองต่ำ ผู้เกี่ยวข้องมีความเชื่อมั่นว่าสามารถหยิบยกตำนานปาจิต-อรพิมมานำเสนอสู่สาธารณชนได้ ในฐานะสิ่งที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นจึงไม่จำเป็นต้องเลิกสืบทอดอีกต่อไป (ในฐานะเรื่องไม่จริงหรือไร้คุณค่าตามวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลัก) โดยเริ่มจากการค้นคว้าเนื้อหาตำนานที่มีการบันทึกเป็นหลักฐานเล่มต่างๆ ซึ่งเป็นงานศึกษาค้นคว้าเชิงวิชาการแทนการสืบทอดตำนานมุขปาฐะที่จดจำได้ในท้องถิ่นของตนเป็นหลัก ด้วยเข้าใจว่าเป็นแนวทางในการยกระดับตำนานที่เคยเล่าขานในชุมชนให้มีความเป็นสากลมากขึ้น คือสอดคล้องกับตำนานท้องถิ่นที่ยึดถือร่วมกันในจังหวัดนครราชสีมาและบุรีรัมย์ ซึ่งได้มีบันทึกไว้ ดังคำบอกเล่าว่า “คนดูจะได้ไม่ว่าเราคับแคบเล่าแต่เรื่องเกี่ยวกับตัวเอง สถานที่ในเรื่องนี้มีตั้งแต่บุรีรัมย์ถึงโคราชเลย” (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554) จากนั้น จึงอาศัยการตรวจทานของผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและวรรณกรรมของกรมศิลปากร เพื่อปรับปรุงวิธีเขียนคำเกริ่นนำตอนต้นของการแสดง โดยให้มีการระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นนิทานที่มีคุณค่าต่อชุมชนอย่างไร (จึงได้นำมาจัดแสดงให้ผู้ชมได้รับชม) ดังนำเสนอแล้วในบทที่ 4 ส่งผลให้เป็นการดำเนินการเพื่ออ้างคุณค่าของตำนานในฐานะเรื่องเล่าพื้นบ้านที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนท้องถิ่นในอดีต มิใช่การตีความหมายเชิงวิชาการเพื่อบ่งชี้

สาระว่าด้วยอดีตของท้องถิ่นที่แฝงฝังอยู่ในตำนานตามกรอบความรู้ของวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส ซึ่งจำเป็นต้องมีนักวิชาการที่จะช่วยวิเคราะห์ตำนานดังกล่าวในฐานะประวัติศาสตร์มีชีวิตอย่าง ที่ศรีศักร วัลลิโภดม นำเสนอไว้และยังน่าจะเป็นการตีความหมายจากตำนานที่มีการเล่าขานในท้องถิ่นเชิงเขาพนมรุ้งมากกว่าการผสมผสานตำนานเรื่องเดียวกันจากหลายท้องถิ่น ซึ่งอาจกลืนกลายลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น ทำให้พลังการอธิบายเชื่อมโยงเรื่องราวกับท้องถิ่นค่อนข้างจำกัด

4) ปฏิบัติการทางวาทกรรมทวนกระแสยังมีส่วนสนับสนุนรูปแบบกิจกรรมตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว เนื่องจากการจัดการมรดกท้องถิ่นมักปรากฏในรูปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือโบราณสถาน ซึ่งเริ่มจากความต้องการให้ชุมชนท้องถิ่นเรียนรู้เรื่องราวของตนเอง แต่ในท้ายที่สุดย่อมต้องอาศัยการเข้ามามีบทบาทของบุคคลภายนอกในการสร้างความภาคภูมิใจและการดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์หรือโบราณสถานท้องถิ่นนั้น อันเป็นแนวทางที่สามารถดำเนินการอย่างสมดุลกับการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นเองได้ ดังกรณีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านม่วงและบ้านเขายี่สารสามารถแสดงจุดยืนชัดเจนที่จะไม่ยอมปล่อยให้เกิดการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า และการจัดการท่องเที่ยวแบบนักท่องเที่ยวเป็นศูนย์กลาง หากแต่ต้องคำนึงถึงหัวใจของเจ้าของบ้านเจ้าของวัฒนธรรมมาด้วยความเคารพเกรงใจกัน ไม่ใช่ทั้งการมองว่าเป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าบริการด้วยเงินทอง และมิใช่การมองว่าเป็นของสาธารณะที่ใครจะมาใช้อย่างไรก็ได้โดยไม่จำเป็นต้องช่วยดูแลรักษา (ศิริพร ศรีสินธุ์ไร และ อุษณีย์ พรหมสุวรรณ, 2543, น. 72-78) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการไตร่ตรองถึงรายละเอียดของกิจกรรมที่จัดขึ้นว่าสามารถรักษาสมาคมดังกล่าวดังกล่าวได้หรือไม่ ในกรณีของการรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิม โดยอาศัยรูปแบบการจัดแสดงสี่เสี้ยวขององค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากที่นำเสนอแล้วในบทที่ 4 แสดงให้เห็นถึงการขาดสมดุลที่เกิดขึ้น จนกิจกรรมดังกล่าวกลายเป็นการหลงไปหาเป้าหมายในการดึงดูดนักท่องเที่ยวแทนการสร้างคามผูกพันระหว่างคนในชุมชนท้องถิ่นกับมรดกตามเป้าหมายแรกเริ่ม และกลายเป็นภาระหนักอึ้งขององค์การบริหารส่วนตำบลในการบริหารจัดการเพื่อตอบสนองเป้าหมายดังกล่าว ซึ่งหากต้องการดำเนินการให้เกิดประสิทธิภาพจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ อย่างกว้างขวางรวมถึงงบประมาณจำนวนมากในการประชาสัมพันธ์ให้เข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีกำลังซื้อ ขณะที่รูปแบบพิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำ แม้จะมีโครงสร้างการจัดตำแหน่งผู้เข้าร่วมงานที่สะท้อนความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นอย่างมาก (คือข้าราชการและเจ้าหน้าที่อปท.นั่งด้านหน้าโต๊ะประกอบพิธี ผู้ร่วมงานที่เป็นชาวบ้านทั่วไปนั่งห่างออกไปและมีบางส่วนยืนดูจากริมรั้วของเขตปราสาท เนื่องจากเก้าอี้ที่จัดให้นั่งอยู่ห่างจากการแสดงและโต๊ะบวงสรวง ทำให้เห็นไม่ชัด และมีจำนวนไม่เพียงพอต่อผู้ชมในบางช่วงของพิธี) แต่อาจกล่าวได้ว่าสามารถเปิดพื้นที่ให้กับการแสดงการเล่นตามประเพณีท้องถิ่น (เขมร)ปัจจุบัน ซึ่งไม่สามารถปรากฏในพิธีบวงสรวงปราสาทพนมรุ้งซึ่งเน้นการแสดงเลียนแบบอารยธรรมขอมโบราณเป็นหลัก

5) วาทกรรมทวนกระแสมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นความคาดหวังต่อคนที่ท้องถิ่นในฐานะผู้อยู่ใกล้ชิดและมีประวัติศาสตร์ผูกพันกับมรดกโบราณคดี ให้เกิดความปรารถนาที่จะแสดงความเป็นเจ้าของมรดกที่ตั้งอยู่ในท้องถิ่นของตน แต่ในกรณีปราสาทพนมรุ้ง มีความคลุมเครือที่เรื่องเล่าอดีตที่ไร้ความผูกพันกับชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบันดังนำเสนอแล้วในบทที่ 4 กลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการสร้างความผูกพันตามวาทกรรมทวนกระแส และหากมองข้ามการสืบทอดทางวัฒนธรรมจากกลุ่มผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งสู่คนท้องถิ่นปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ความผูกพันของคนในชุมชนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้งยังถูกทำให้อ่อนความสำคัญลงจากการจำแนกว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนเคยนับถือกราบไหว้บนเขาพนมรุ้งคือปรารังน้อย (เนื่องจากปราสาทประธานพังถล่มจนเหลือแต่โคปุระที่ชาวบ้านเรียกว่าท้องพระโรง แต่เข้าไปเยี่ยมชมพร้อมกับอธิบายตำนานปาจิต-อรพิม ไม่ได้ใช้เป็นศูนย์กลางพิธีกรรมตามความเชื่อ ตรงข้ามกับสำนักความผูกพันที่เชื่อมโยงกับความทรงจำร่วมในท้องถิ่นว่า ปราสาทพนมรุ้งทั้งหมดเป็นศูนย์รวมความเชื่อของท้องถิ่น) ขณะที่ปราสาทพนมรุ้งในปัจจุบันมีศูนย์กลางความสำคัญที่ปราสาทประธาน และได้มีการย้ายรอยพระพุทธรูปบาทจำลองออกจากปรารังน้อยแล้วด้วย การดำรงอยู่ของวัดปราสาทพนมรุ้งและศาลเจ้าพ่อปราสาททองในด้านหนึ่งช่วยสนับสนุนเรื่องราวความผูกพันในอดีตของชุมชนกับปราสาทพนมรุ้ง แต่อีกด้านหนึ่งกลับถูกใช้ในการชี้ให้เห็นว่ามีศูนย์กลางความเชื่อใหม่ที่ไม่ว่าเป็นอาศัยพื้นที่เดิม(ที่กลายเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง) อีกต่อไป

กล่าวโดยสรุปวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสเปิดช่องทางการรับรู้ของผู้คนต่อความเป็นไปได้ที่พวกเขาจะมีส่วนร่วมอย่างสมัครใจต่อการจัดการมรดก แต่หากปราศจากความเข้มแข็งของชุมชน การดำเนินการเรียกร้องการมีส่วนร่วมย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในกรณีชุมชนเชิงเขาพนมรุ้ง

7.2 วาทกรรมกระจายอำนาจกับการเพิ่มอำนาจของคนท้องถิ่นในการจัดการมรดก

จากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 78 ระบุว่า

รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเองและตัดสินใจในกิจการของท้องถิ่นได้เอง พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นและระบบสาธารณสุขโรคและสาธารณสุขการตลอดทั้งโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศในท้องถิ่นให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนจังหวัดนั้น (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 114 ตอนที่ 55 ก วันที่ 11 ตุลาคม 2540 หน้า 16)

เป็นการกำหนดให้มีการกระจายอำนาจจากหน่วยงานราชการสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างจริงจัง โดยได้รับการสานต่อในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ที่บัญญัติให้รัฐดำเนินแนวทางกระจายอำนาจอย่างต่อเนื่อง ดังระบุในมาตรา 78 (3) ว่า

(รัฐต้อง) กระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพึ่งตนเองและตัดสินใจในกิจการของท้องถิ่นได้เอง ส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ พัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่นและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตลอดทั้งโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศในท้องถิ่น ให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศรวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 124 ตอนที่ 47 ก วันที่ 24 สิงหาคม 2550 หน้า 22)

โดยมีการกำหนดแผนงานและขั้นตอนการดำเนินการอย่างชัดเจนด้วยการออกพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจ พ.ศ. 2542 และจัดทำแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2543 พร้อมคู่มือ *การปฏิบัติงานด้านการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น* (จัดพิมพ์ พ.ศ. 2546) เพื่อให้มีการถ่ายโอนภารกิจจากหน่วยราชการสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น(อปท.) อย่างจริงจังและในส่วนของการกิจด้านศิลปวัฒนธรรมจารีตประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการกำหนดเกี่ยวกับการถ่ายโอนภารกิจด้านการปกป้องคุ้มครองควบคุมดูแล รักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติว่า

ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาในเรื่องของการดูแลขั้นพื้นฐาน โดยรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุน กำกับดูแล ให้คำแนะนำ ... ให้ถ่ายโอนอำนาจเกี่ยวกับการจัดการโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระดับท้องถิ่นให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยให้มีคณะกรรมการของส่วนกลางที่มีผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการร่วมเป็นคณะกรรมการพิจารณากำหนดว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุใดมีระดับความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับโลก โดยให้ถ่ายโอนเฉพาะโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และความสำคัญในระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น สำหรับโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในระดับชาติ ที่ตั้งอยู่ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจมอบให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดูแลและจัดการได้ ทั้งนี้ กรมศิลปากรอาจกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ เงื่อนไข ขอบเขต เทคนิคและการ

สนับสนุนจากส่วนราชการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการได้ (สำนักงานคณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, 2546, น. 437)

ทำให้กรมศิลปากรเป็นหนึ่งในหน่วยงานรัฐที่ต้องถ่ายโอนภารกิจการดูแลจัดการโบราณสถาน แต่ด้วยข้อกำหนดเงื่อนไขการถ่ายโอนภารกิจของกรมศิลปากรให้ถ่ายโอนภารกิจการจัดการโบราณสถานที่มีความสำคัญในระดับต่ำกว่าระดับชาติเป็นสำคัญ (เรวดี สุกุลพานิชย์, 2553, น. 107) ส่งผลให้ปราสาทพนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำที่มีสถานภาพเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ไม่เข้าข่ายที่จะต้องได้รับการถ่ายโอน ชาวชุมชนตาเป็กจำนวนมากจึงยึดถือเป็นข้อยุติเกี่ยวกับบทบาทของตำบลตาเป็กต่อปราสาทพนมรุ้ง และแสดงความไม่เห็นด้วยต่อการที่มีกลุ่มคนบางส่วนโดยเฉพาะผู้บริหารและเจ้าหน้าที่พยายามนำเสนอให้มีการดำเนินกิจกรรมของชุมชนหรือเทศบาลตำบลพนมรุ้งต่อปราสาทพนมรุ้ง (สถาพร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555; ม้วย จรุงกัน, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555; ทะวน วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2555) ขณะที่กลุ่มผู้บริหารท้องถิ่นยังแสดงความเห็นตามแนวคิดการกระจายอำนาจว่าท้องถิ่นจำเป็นต้องแสดงบทบาทในการมีส่วนร่วมมากกว่าที่เป็นอยู่ (สมบุญ เทียนนา, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555; จอน ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555; โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555) โดยกรมศิลปากรมีปฏิบัติการทั้งที่เป็นการตอกย้ำว่าทศวรรษเดิมและการยอมรับว่าทศวรรษใหม่ ดังนี้

7.2.1 แผนแม่บทเมืองพนมรุ้งกับการตอกย้ำว่าทศวรรษเดิม

ตามบัญชีรายชื่อเบื้องต้นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติของประเทศไทย ที่นำเสนอไว้ในเอกสารของกรมศิลปากร พ.ศ. 2544 ได้ระบุให้อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ อยู่ในลำดับที่ 1 ของแหล่งมรดกที่เตรียมดำเนินการศึกษา วิเคราะห์ และประเมินคุณค่าในรายละเอียดสำหรับการนำเสนอเพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกต่อไป (กรมศิลปากร, 2548, น. 233-234) และในปี พ.ศ. 2548 มีการจัดทำแผนแม่บทเมืองพนมรุ้งโดยบริษัทที่ปรึกษา ซึ่งกระทำในนามกรมศิลปากร เพื่อใช้ประกอบการเสนอขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก ในแผนแม่บทได้ขีดเส้นขอบเขตเมืองพนมรุ้งให้ครอบคลุมโบราณสถานขอมทุกแห่งในตำบลจรเข้มาก รวมถึงพื้นที่หมู่บ้านหนองบัวรายเกือบทั้งหมดเพื่อให้เป็นเขตโบราณสถานและเขตกันชนระหว่างเขตโบราณสถานกับเขตชุมชน โดยระบุว่า มีบ้านเรือนราษฎรตั้งบนคันดินและเชิงลาดของบาราย (หนองบัวราย) อันถือเป็นเขตโบราณสถานจำนวน 115 หลัง และส่วนที่เสนอให้เป็นเขตกันชนมีอาคารตั้งอยู่ 59 หลัง (กรมศิลปากร, 2548, น. 143) โดยมีการเสนอให้พื้นที่บริเวณหนองบัวรายและบริเวณปราสาทเมืองต่ำ(หมู่บ้านโคกเมือง) ซึ่งมีบ้านเรือนที่ต้องถูกโยกย้ายออกจากเขตโบราณสถาน จึงเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาความขัดแย้งกับชุมชน เป็นโครงการนำร่อง โดยกำหนดเป็นเขตภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งแยกส่วนระหว่างส่วนที่เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ภายใต้การดูแลจัดการของ

กรมศิลปากร กับส่วนที่เป็นอุทยานชุมชน หรือพื้นที่ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน จากนั้นจึงดำเนินการจัดทำแผนการโยกย้ายบนพื้นฐานกระบวนการมีส่วนร่วม (กรมศิลปากร, 2548ข, น. 128-129) และเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2557 มีการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนในตำบลจรเข้มากจำนวน 95 คน (กรมศิลปากร, 2548ข, น. 235-237) ทำให้ผู้นำและชาวบ้านชุมชนบุได้รับทราบถึงการจัดทำแผนดังกล่าวและมีผู้แสดงความคิดเห็นคัดค้านไว้ดังปรากฏในรายงานประชุมว่า

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมีประกาศเป็นกฎหมายก่อนการประกาศเขตโบราณสถาน ในการพัฒนาที่จะมีขึ้นในอนาคตจึงไม่ควรย้ายชุมชนออกจากโบราณสถานและขอให้พัฒนาโบราณสถานในรูปแบบการอยู่ร่วมกับชุมชน และเพื่อให้วิถีการดำรงชีวิตที่ชุมชนดำเนินมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษสามารถดำรงสืบต่อไปได้...ขอให้พัฒนามาบนกระบวนการที่ชุมชนมีส่วนร่วมตามรัฐธรรมนูญใหม่ และขอให้มีการให้ความรู้กับชุมชนในการอยู่ร่วมกับโบราณสถานเพื่อให้เป็นโบราณสถานที่มีชีวิต และมีส่วนร่วมอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานที่เป็นมรดกของชุมชนด้วย (กรมศิลปากร, 2548ข, น. ๗7-3)

อย่างไรก็ตาม ในเอกสารที่จัดทำเสร็จยังคงมีแผนการโยกย้ายชุมชนดังนำเสนอข้างต้น หลังจากนั้น มีการส่งเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งไปประกาศคำสั่งห้ามต่อเติมปรับปรุงบ้านเรือนในหมู่บ้านหนองบัวราย เพื่อมิให้ขัดบังภูมิทัศน์โบราณสถาน (กฎกฤษฎีกาหนองบัวรายและหนองบัวราย) มากไปกว่าที่เป็นอยู่อีกหลายครั้ง อันเป็นคำสั่งที่สร้างความหวั่นเกรงให้กับชาวบ้านหนองบัวรายอย่างมากเนื่องจากทราบดีว่าตามแผนแม่บทเมืองพนมรุ้ง การจัดภูมิทัศน์ให้มองเห็นกฎกฤษฎีกาหนองบัวรายซึ่งตั้งอยู่ด้านหลังในระนาบต่ำกว่าแนวบ้านเรือนที่ตั้งเรียงรายริมถนนทางขึ้นสู่เขาพนมรุ้ง มีความหมายถึงการรื้อย้ายบ้านเรือนในหมู่บ้านหนองบัวรายซึ่งตั้งเรียงรายตามแนวถนนเกือบทั้งหมดออกขณะที่ในการต่อสู้กับคำสั่งดังกล่าว พวกเขาไม่มีความมั่นใจในการอ้างกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดินเนื่องจากการขาดเอกสารสิทธิ อันเป็นผลจากการละเลยไม่ดำเนินการของผู้นำชุมชนและความไม่ใส่ใจของชาวบ้านรุ่นก่อนกล่าวคือในช่วงปลายทศวรรษ 2470 มีเจ้าหน้าที่รัฐมาดำเนินการออกโฉนดที่ดินให้กับผู้ครอบครองในบริเวณเชิงเขาพนมรุ้ง แต่ด้วยความหวั่นเกรงว่าต้องเสียภาษีเป็นจำนวนมากตามปริมาณที่ดินที่แจ้ง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบุแจ้งการครอบครองที่ดินน้อยกว่าที่ครอบครองจริงหรือไม่แจ้งเลย (น้อย เตียงจันทร์, สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2555; จำลอง จุตโต, สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2555; นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555)

จากการสอบถามในช่วงปี พ.ศ. 2555 ชาวบ้านหนองบัวรายหลายคนระบุว่า ที่ผ่านมาพวกเขาได้ทำตามคำสั่งของอุทยานที่ห้ามการก่อสร้างบ้านเรือนริมขอบหนองบัวราย อันเป็นพื้นที่

ทำการเกษตรมาแล้วด้วยเห็นว่าเป็นพื้นที่สาธารณะ เมื่อทางราชการสั่งห้ามจึงต้องปฏิบัติตาม (ก่อนหน้านี้มีบางคนปลูกสร้างอาคารในบริเวณดังกล่าวเพื่อความสะดวกในการทำการเกษตรและเริ่มคิดจะอยู่ถาวร) แต่ในการสั่งห้ามต่อเติมบ้านเรือนในที่ดินที่พวกเขาถือครองมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่เป็นสิ่งที่พวกเขาได้แย้งอย่างจริงจังด้วยคำอธิบายว่า การต้องอยู่อาศัยในบ้านเรือนที่เก่าลงตามกาลเวลาและอาจมีความต้องการปรับปรุงให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของสมาชิกครอบครัวในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งโดยไม่สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทั้งที่เป็นที่ดินส่วนบุคคลที่สืบทอดมาจากรุ่นพ่อแม่ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถสอดคล้องกับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ จึงเป็นคำสั่งที่ยอมรับไม่ได้ โดยพวกเขาต่อต้านด้วยวิธีการต่อสู้แพ่งคือดำเนินการต่อเติมบ้านเรือนตามต้องการ หากถูกเจ้าหน้าที่อุทยานแะมาทักถาม พวกเขาใช้วิธีหาคำแก้ตัวเพื่อบรรเทาความขัดแย้งเฉพาะหน้าแต่ไม่แก้ไขสิ่งที่ดำเนินการไปแล้ว และยังคงดำเนินการต่อให้เสร็จ รวมถึงมีการเตรียมแนวทางการต่อสู้หากถูกฟ้องร้องดำเนินคดีจากกรมศิลปากรด้วยการพึ่งพาอำนาจนักการเมืองเพื่อประนีประนอมกับกรมศิลปากรเช่นเดียวกับกรณีแผงค้าของวัดปราสาทพนมรุ้ง (สุพิศ จันดา, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555; สุพรรณ สุดจำนง, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555)

ปรากฏการณ์นี้แสดงให้เห็นการผลิตซ้ำกรอบคิดเดิมของเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งคือโบราณสถานที่อยู่ใต้อำนาจควบคุมจัดการของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งยังคงเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในชุมชนท้องถิ่น พร้อมทั้งความพยายามขยายขอบเขตอำนาจควบคุมสู่พื้นที่กว้างขวางขึ้นในนามของ “การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม” โดยอาศัยแรงสนับสนุนจากแนวทางจัดการมรดกโลก ขณะที่การต่อสู้ของชาวชุมชนบุ่งประเด็นการกำหนดขอบเขตโบราณสถานให้จำกัดเท่าเดิมคือภายในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเท่านั้น โดยมีการหยิบยกข้ออ้างว่าด้วยการอยู่มาก่อนของชุมชน (ก่อนที่กรมศิลปากรประกาศเขตโบราณสถาน) ตามกรอบความรู้ของวาทกรรมสิทธิชุมชน ซึ่งช่วยสนับสนุนความชอบธรรมของพวกเขา อันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการขอความช่วยเหลือจากนักการเมืองที่ต้องการใช้อำนาจความชอบธรรมในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากสังคมในการช่วยเหลือพวกเขา ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้ว่า ปรากฏการณ์นี้เป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้คนจำนวนมากในชุมชนบุรีรัมย์เรื่องเล่าว่าด้วยวัดเขาพนมรุ้งและประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งแบบเดิมมานำเสนอในแทบทุกวาระที่มีผู้ถามถึงเรื่องปราสาทพนมรุ้งในอดีตดังที่ได้นำเสนอไปแล้ว

7.2.2 การอนุญาตให้องค์การบริหารส่วนตำบลจระเข้มากจัดกิจกรรมในโบราณสถานของตำบล

นับจากปราสาทเมืองต่ำได้รับการบูรณะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2539 และมีพิธีเปิดโดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเป็นองค์ประธานเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2540 แล้ว องค์การบริหารส่วนตำบลจระเข้มาก ได้ทำเรื่องเสนอขอจัดพิธีบวงสรวงที่ปราสาทเมืองต่ำเป็นประจำทุกปีอย่าง

ต่อเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ. 2548 (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554) เริ่มจากการจัดพิธีบวงสรวงในบริเวณด้านหน้าแนวกำแพง[โคปุระ]ของปราสาทเมืองต่ำในช่วงเช้าวันเดียวกับที่ทางจังหวัดจัดพิธีบวงสรวงในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง เพื่อที่ผู้ปฏิบัติงานของ องค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากจะได้ไปร่วมขบวนแห่ในช่วงบ่าย แต่เมื่อพบว่าการจัดงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งมีกำหนดวันและรายละเอียดงานไม่แน่นอนขึ้นกับการตัดสินใจของทางจังหวัด ทางองค์การบริหารส่วนตำบลกำหนดแนวทางปฏิบัติงานเองไม่ได้ เหมือนทำงานไม่ได้วางแผน จึงมีมติที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบลกำหนดเปลี่ยนวันจัดพิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำให้แน่นอน เป็นวันมรดกไทยคือ 2 เมษายนของทุกปีแทน โดยเริ่มจากปี พ.ศ. 2550 และจัดต่อเนื่องทุกปี โดยมีความพยายามจัดกิจกรรมให้เชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน ด้วยการจัดอาหารพื้นเมืองในงานกิจกรรมโฮปบายละเอียดแทนอาหารแบบเมืองที่จัดในกิจกรรมโฮปบายดินเนอร์ของปราสาทพนมรุ้ง (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) เน้นการเชิญพราหมณ์ท้องถิ่นมาเป็นผู้ประกอบพิธีบวงสรวง ตรงข้ามกับพิธีบวงสรวงที่ปราสาทพนมรุ้งซึ่งเน้นการเชิญพราหมณ์ราชสำนักมาเป็นผู้ประกอบพิธีหลักและเลือกใช้การแสดง “รำมะมั่วด” หรือรำแม่มด ตามประเพณีเขมร ซึ่งเป็นสิ่งที่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องอ้างว่าเอื้อให้เกิดการประทับทรงผู้เข้าร่วมพิธีบางคนอันส่งผลให้พิธีบวงสรวงที่ปราสาทเมืองต่ำกลายเป็นพิธีกรรมที่มีผลทางจิตวิทยาต่อชาวบ้านในตำบลบางส่วนอย่างจริงจัง ต่างกับพิธีบวงสรวงที่ปราสาทพนมรุ้งซึ่งเป็นงานที่จัดขึ้นตามหน้าที่ ไม่มีผลต่อศรัทธาของชุมชน (นภา เอี่ยมศิริ, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2555; วิสุทธิ์ หมายประโคน, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554)

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2554 เป็นต้นมา สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งได้แจ้งให้องค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากทราบว่ายินดีให้ทางท้องถิ่นจัดกิจกรรมในเขตปราสาททั้งห้าที่อยู่ในเขตรับผิดชอบ กลุ่มผู้บริหารจึงได้เลือกจัดกิจกรรมเองที่ปราสาทปลายบัด ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลเคยขออนุญาตจัดกิจกรรมวันผู้สูงอายุมาก่อน ส่วนอีก 3 แห่ง ได้มอบหมายให้ผู้นำหมู่บ้านที่ตั้งปราสาทนั้นๆ รับผิดชอบดำเนินการจัดพิธีบวงสรวง จากนั้นจึงได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ทั้งด้านบวกและด้านลบว่าการจัดพิธีบวงสรวงน่าจะช่วยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนมากขึ้น แต่ไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของชุมชนเนื่องจากปราสาท 3 แห่ง ได้แก่ ฤทธิพิชัยบ้านโคกเมือง ฤทธิพิชัยบ้านหนองบัวราย และปราสาทบ้านบุ ไม่เคยเป็นศูนย์กลางความเชื่อหรือพิธีกรรมของชุมชนมาก่อน มีเพียงผู้ศรัทธาแต่ละรายเข้าไปทำพิธีเช่นไหว้เฉพาะบุคคลเท่านั้น การจัดพิธีบวงสรวงของหมู่บ้านจึงไม่ใช่ประเพณีเดิม สุ่มเสี่ยงต่อการถูกครหาว่าใช้งบประมาณหมู่บ้านไปในทางที่ไม่เหมาะสม (สำออง พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554; ประสิทธิ์ ทรงประโคน, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554; สุชาติ พยุงดี, สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2555) ซึ่งผู้วิจัยแทบไม่พบคนในชุมชนที่แสดงความใส่ใจต่อพิธีบวงสรวงดังกล่าวเลย จึงเป็นไปได้ว่าการจัดพิธีเป็นไปอย่างเรียบง่าย และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบตามมาอย่างที่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องคาดไว้ ตรงข้ามกับ พิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำและการจัดแสดงแสงสี

เสียงดูจะเป็นกรณีตัวอย่างที่แสดงกรอบคิดตามวาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างความผูกพันระหว่างผู้คนในชุมชนท้องถิ่นกับมรดกสำคัญของการท้องถิ่นมากกว่า กล่าวคือ การจัดงานในโบราณสถานที่ต้องเน้นรูปแบบการส่งเสริมการท่องเที่ยว เช่น จัดเป็นการแสดง ให้ซื้อตั๋วเข้าชม มีการประกวดธิดาอัปสร² ภูเขาใหม่³ เชิญนักแสดงที่มีชื่อเสียงมาร่วมแสดงเพื่อดึงดูดผู้ชมเป็นต้น ทำให้เป้าหมายที่ต้องการจัดการแสดงด้านานาจิต-อรพิม เพื่อสืบทอดตำนานพื้นบ้าน กลับมีรูปแบบทางการที่ไม่เอื้อต่อการดึงดูดคนท้องถิ่นเท่าใดนัก เช่น ต้องจ่ายค่าเข้าชมจึงจะได้เข้าไปนั่งชมอย่างเป็นกิจจะลักษณะ มิเช่นนั้นต้องยืนชมอยู่ด้านนอกของพื้นที่นั่งชมที่จัดไว้เป็นต้น ขณะที่พิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำเน้นการแสดงลำดับชั้นทางราชการมากทั้งในการจัดตำแหน่งเก้าอี้ผู้ร่วมงาน และขั้นตอนต่างๆ ในการเปิดงาน-ดำเนินงานเป็นต้น

ความพยายามจัดกิจกรรมในปราสาทเมืองต่ำขององค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากจึงเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนความพยายามแข่งขันต่อวาทกรรมโบราณสถาน ด้วยการอิงวาทกรรมมรดกของท้องถิ่น และวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว แต่ไม่สามารถยับยั้งในการปฏิบัติตามวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมได้ จนกลายเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ถูกผู้คนในชุมชนบววิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการนำวัฒนธรรมดั้งเดิมไปปรับใช้การท่องเที่ยวโดยไม่คำนึงถึงวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แท้จริง ไม่ต่างกับที่ทางจังหวัดกระทำต่อปราสาทพนมรุ้งในการจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้งและการแสดงแสงสีเสียง) ควบคู่ไปกับการขึ้นชมของคนภายนอกชุมชนต่อการรื้อฟื้นวัฒนธรรมท้องถิ่นกลับมานำเสนอต่อสาธารณชน (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2555; วินัย สมัครคดี, สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2555; วีรณัฐ ชาญประโคน, สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2555)

² ในภาษาไทย คำศัพท์ที่ใช้หมายถึงนางฟ้า คือคำว่า “อัปสร” ไม่มีคำว่า “อัปสร่า” (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542) แต่จากการศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดในการจัดการแสดงที่อ้างอิงอารยธรรมเขมรโบราณ ใช้คำว่า “อัปสร่า” โดยหมายถึงนางฟ้าตามจักรวาลวิทยาฮินดูและพุทธที่ปรากฏในศิลปกรรมเขมรเมืองพระนครเท่านั้น มิได้ใช้เป็นคำทั่วไปอย่าง “อัปสร” จึงสันนิษฐานว่าเป็นคำที่มาจากการถ่ายทอดเสียงผ่านอักษรโรมันว่า “apsara” ของนักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาโบราณสถานเขมรและต่อมาได้มีการนำมาถ่ายทอดเป็นคำไทยโดยออกเสียงตามตัวสะกดที่ละคำเป็น “อัปสร่า” เพื่อสะดวกในการเรียกนางฟ้ากลุ่มนี้โดยเฉพาะ ผู้วิจัยจึงใช้คำว่า “อัปสร่า” ตามคำเรียกของคนท้องถิ่น

³ เป็นกิจกรรมส่งเสริมอัตลักษณ์แห่งชาติของปราสาทขอม ที่ถูกเน้นด้วยภาพ “อัปสร่า” เชื่อมกับผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่ต้องการส่งเสริมคือ “ผ้าไหม” ที่มุ่งพัฒนาให้เกิดตลาด “เขมร” แม้ว่าจะไม่ทราบชัดว่าตลาดผ้าไหมดั้งเดิมเป็นอย่างไร หรือนางอัปสร่าใส่ผ้าแบบไหน (จิราภรณ์ เปียนประโคน, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555)

ทั้งนี้ หากพิจารณาคุณลักษณะของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตมนุษย์ เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง แต่มีพลวัตในการเปลี่ยนแปลงตามวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนเสมอการรื้อฟื้นวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยปรับเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่ย่อมเป็นสิ่งที่กลุ่มคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมสามารถเลือกตามเงื่อนไขของตน การเลือกนำตำนานปาจิต-อรพิมมานาเสนอในที่สาธารณะ เพื่อให้มีการสืบทอดตำนานดังกล่าวเพื่อให้เป็นที่รับรู้ในวงกว้างอาจเป็นทางเลือกที่สอดคล้องสถานการณ์ชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์ที่ตำนานไม่อาจเป็นเรื่องเล่าเฉพาะชุมชนได้อีกต่อไป การสืบทอดจำเป็นต้องการสร้างการยอมรับจากคนภายนอก ซึ่งจะส่งผลถึงคนในชุมชนให้เกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ การปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้สอดคล้องกับการรับรู้ในท้องถิ่นอื่นที่เคยสืบทอดตำนานเรื่องเดียวกันอาจจำเป็นสำหรับการสื่อสารกับสาธารณชน ซึ่งจะเอื้อต่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นให้เป็นแหล่งสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ประเพณีวัฒนธรรมเขมรค่อยๆ เลือนหายไปท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนที่สัมพันธ์กับโลกภายนอก ขณะเดียวกันหากคำนึงถึงคุณลักษณะสำคัญของตำนานในฐานะประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นสร้างขึ้นเพื่อโต้ตอบกับภายนอกและโต้ตอบกันเองอยู่ตลอดเวลา ทำให้สามารถแลเห็นภาพลักษณ์ของผู้คนและบ้านเมืองรวมถึงสิ่งที่เป็อัตลักษณ์ท้องถิ่น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2549, น. 13) ทำให้เรื่องราวของตำนานมีทั้งสืบเนื่องและหลากหลายอยู่ตลอด และตำนานที่เกี่ยวกับผู้นำทางวัฒนธรรม ซึ่งถูกยกเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนในท้องถิ่นเคารพศรัทธา ยังเป็นที่มาของศีลธรรมหรือกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันบางประการด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2550, น. 10) ความจำเป็นในการปรับแปลงดังกล่าวย่อมนับเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ในการสืบทอดตำนานต่อไป เช่นเดียวกับการยอมรับอำนาจตามลำดับชั้นทางราชการเพื่อให้กิจกรรมได้รับการจัดสรรงบประมาณจากทางจังหวัด และเป็นช่องทางของการนำเสนอวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นดังกล่าว

ทว่าสิ่งที่เป็คำถามคือจำเป็นหรือไม่ที่การจัดกิจกรรมในโบราณสถานต้องเป็นไปตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งมุ่งเน้นการจัดกิจกรรมที่น่าตื่นตาตื่นใจสำหรับดึงดูดให้คนภายนอกมาเที่ยวชม จึงต้องใช้งบประมาณจำนวนมากและอาศัยอำนาจของหน่วยงานราชการในการติดต่อความร่วมมือจากภาคส่วนอื่นในการประชาสัมพันธ์และจัดเตรียมงาน จนต้องพึ่งพาการสนับสนุนจากหน่วยราชการ พร้อมกันนั้นได้กลายเป็นกิจกรรมที่ละเลยการเข้าร่วมของผู้คนในชุมชน ซึ่งควรเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักในสืบทอดตำนานท้องถิ่นดังกล่าว

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า การกำหนดเงื่อนไขการถ่ายโอนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเตรียมความพร้อมด้านบุคลากร (ผู้เชี่ยวชาญ) เทียบเท่ากับที่กรมศิลปากรเคยมี และเมื่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถทำได้จึงให้มีการอนุญาตจัดกิจกรรมในโบราณสถานเป็นครั้งคราว ซึ่งไม่เอื้อต่อการจัดเตรียมการให้เป็นกิจกรรมระยะยาวของชุมชน(ภายใต้กรอบความรู้ว่าด้วยประเพณีชุมชนคือสิ่งที่ทำเป็นประจำและต่อเนื่อง หากชุมชนเห็นว่าเป็นสิ่งที่สมควรทำ) การถ่ายโอนภารกิจในลักษณะนี้จึงเป็นการยืนยันความชอบธรรมของกรมศิลปากรในการเป็นผู้พิทักษ์รักษา

โบราณสถานตามวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลักว่ากรมศิลปากรมีความพร้อมทั้งความรู้ ระบบบริหารจัดการและงบประมาณในการจัดการโบราณสถานได้ดีกว่า พร้อมตอกย้ำความด้อยศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการโบราณสถานให้ฝังตรึงในการรับรู้ของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น โดยปราศจากการตั้งคำถามถึงระบบรองรับที่ควรมีเพื่อเอื้อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆ เช่น ตำบล อำเภอ จังหวัด มีส่วนแบ่งปันความร่วมมือในการดำเนินการกิจจัดการโบราณสถานรวมไปถึงระบบความร่วมมือกับกรมศิลปากรหรือสถาบันวิชาการ แทนการปล่อยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับเล็กที่สุดคือ ตำบล ดำเนินการเพียงลำพัง

ในอีกแง่หนึ่ง แนวทางกระจายอำนาจดังกล่าวยังตอกย้ำกรอบความรู้ว่าด้วยการเป็นเจ้าของตามเขตปกครอง และให้อำนาจแก่กลุ่มผู้บริหารปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นตัวแทนของคนท้องถิ่นในการจัดการมรดก พร้อมกับการปิดโอกาสที่คนกลุ่มอื่นๆ ในชุมชนท้องถิ่นที่จะเข้าถึงอำนาจการจัดการมรดกในนามของท้องถิ่นอย่างสิ้นเชิง แม้ว่าโดยหลักการ กลุ่มผู้บริหารขององค์กรปกครองท้องถิ่นคือตัวแทนที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนในท้องถิ่นจึงน่าจะดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามกระแสความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติ การเลือกตัวแทนของคนในท้องถิ่นมิได้มุ่งหมายให้เข้ามาทำหน้าที่ในการจัดการมรดก กลุ่มบุคคลที่ได้รับเลือกมีเป้าหมายในการเป็นตัวแทนทางการเมืองและกรอบคิดในการบริหารจัดการท้องถิ่นที่ต้องดำเนินการตามแนวทางที่ถูกกำหนดไว้ตามบทบัญญัติของหน่วยงานรัฐ จึงไม่เอื้อต่อการทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทนของคนท้องถิ่นเพื่อจัดการมรดกนัก ดังคำบอกเล่าของผู้บริหารเทศบาลตำบลพนมรุ้งว่าการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมของเทศบาลต้องเป็นไปตามกรอบของทางราชการ ที่กำหนดให้ใช้งบจัดงานปีใหม่ สงกรานต์ และแห่เทียนพรรษาได้ แต่ประเพณีเฉพาะท้องถิ่นอย่างพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททอง สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน (สตง.) ถือว่าอยู่นอกกรอบดังกล่าว หากใช้งบของเทศบาลจะถูกเรียกเงินคืนจึงต้องเรียไกรกันเองในท้องถิ่นรวมถึงการออกเงินส่วนตัวของผู้เกี่ยวข้องบางคน (นพรัตน์ เทียนทอง, สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2554) ทั้งนี้ หากเป็นความต้องการที่ชัดเจนของคนส่วนใหญ่ในชุมชน อาจมีความเป็นไปได้ที่กลุ่มผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะพยายามตอบสนองเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจจากประชาชน อันจะส่งผลต่อการได้รับเลือกกลับมาเป็นตัวแทนทางการเมืองในการเลือกตั้งครั้งต่อไป แต่ยากที่จะเป็นผู้ริเริ่มการกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนความต้องการของคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการมรดก ซึ่งไม่เอื้อต่อการได้รับคะแนนเสียงทางการเมือง และอยู่นอกเหนือความคาดหวังของคนส่วนใหญ่

จากการทบทวนความหมายของ “ชุมชนท้องถิ่น” ที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดการมรดก McClanahan (2007) ชี้ให้เห็นว่างานศึกษาเกี่ยวกับความเป็นเจ้าของและการเข้าถึงมรดกวัฒนธรรมช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา มีการศึกษาหรืออ้างถึง “ชุมชนท้องถิ่น” (local community) ในลักษณะของกลุ่มทางวัฒนธรรมที่เป็นตัวตนทางสังคมเดียวกันบนพื้นฐานความเชื่อในอดีตร่วมกัน แบ่งปัน

ความรู้สึกและเป้าหมายอย่างเดียวกันต่อมรดก รวมถึงอยู่ในขอบเขตพื้นที่ทางกายภาพหรือเชิงสัญลักษณ์เดียวกัน โดยมีการนำเสนอราวกับว่าผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมีวิถีชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อย่างไรก็ตาม งานศึกษาทางมานุษยวิทยาและสังคมศาสตร์ในระยะหลัง แสดงให้เห็นถึงการที่ชุมชนไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางอัตลักษณ์ เช่นเดียวกับในการศึกษามรดกหลายกรณี que แสดงถึงการให้ความหมายที่แตกต่างกันต่อมรดกของคนกลุ่มต่างๆ ที่อยู่โดยรอบมรดกนั้น ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาและประกอบสร้างเป็นภาพองค์รวมของความหมายและคุณค่าของมรดกนั้นๆ ในสังคมปัจจุบันแทนการตีความให้มรดกมีความหมายเพียงหนึ่งเดียว (McClanahan, 2007, pp. 52-56) กระนั้น ในกรณีของปราสาทพนมรุ้งเห็นได้ชัดว่า กลุ่มผู้เกี่ยวข้องยังไม่มีวาทะถกเถียงเกี่ยวกับการกำหนดนิยาม “ชุมชนท้องถิ่น” ให้ครอบคลุมถึงคนแต่ละกลุ่มที่เคยมี และ/หรือยังมีบทบาทต่อปราสาทพนมรุ้งในด้านต่างๆ นอกเหนือจากที่ได้รับการสนับสนุนจากวาทกรรมหลักที่มีอยู่ในปัจจุบัน ดังปรากฏว่าเมื่อผู้วิจัยสอบถามผู้คนส่วนหนึ่งในชุมชนตาเป็กที่แสดงความสนใจว่าคนท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมในการจัดการปราสาทพนมรุ้งมากกว่าที่เป็นอยู่ โดยตั้งคำถามว่า “คนท้องถิ่น” ที่ว่าควรมีส่วนร่วมดังกล่าวหมายถึงใคร คำตอบแรกสุดคือ คนในตำบลตาเป็ก แต่เมื่อถามต่อไปว่าเฉพาะคนในตำบลตาเป็กเท่านั้นหรือ จึงมีทั้งผู้ที่ตอบว่าใช่ และผู้ที่ให้คำตอบด้วยการค่อยๆ ขยายขอบเขตกลุ่มคนตามเขตปกครอง เช่น ทุกตำบลในอำเภอเฉลิมพระเกียรติ อันแสดงถึงการยึดถือหลักเกณฑ์พื้นที่ตามเขตปกครองเพียงอย่างเดียว ยังไม่ค่อยคำนึงถึงประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ที่ผ่านมา (ปรีชา จิตกุล, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555; แฉง แก้วยงกฎ, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555; เชิดพงษ์ วารินกุด, สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2555) และสำหรับผู้ที่ยังคำนึงถึงความสัมพันธ์ใกล้ชิดในอดีตมักนำเสนอว่า หากขยายความคำว่า “คนท้องถิ่น” ให้ครอบคลุมชาวชุมชนจะต้องขยายขอบเขตคำว่า “ท้องถิ่น” ว่าเป็นระดับอำเภอ(ประโคนชัย) เพื่อมิให้ขัดแย้งกับแนวทางการบริหารราชการแผ่นดิน(ที่ดำเนินงานข้ามเขตปกครองได้ยาก) (จอน ผ่องอำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555; ปาน ทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2555) เป็นต้น

7.2.3 การจัดงานเทศกาลรับอรุณที่ปราสาทพนมรุ้งของอำเภอเฉลิมพระเกียรติ

ในสังคมทั่วโลก การสร้างประเพณีขึ้นใหม่เป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้มากมาย จนกระทั่งมีการนำเสนอเป็นคำเชิงมนทัศน์ “การประดิษฐ์ประเพณี” เพื่ออธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในการสร้างประเพณีใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการหรือการปรับตัวต่อสถานการณ์บางอย่าง โดยมีการหยิบยกวัตถุติบทางวัฒนธรรมจากอดีต เช่น ตำนาน ความเชื่อ พิธีกรรม และสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ ฯลฯ หรือเรียกว่าวัตถุติบโบราณทางวัฒนธรรม มาใช้ในการอ้างอิงว่าเป็นการสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเพื่อให้เป็นที่ยอมรับจนเกิดการปฏิบัติซ้ำสืบต่อไป (Hobsbawn & Ranger, 1983, p. 6) โดยที่วัตถุติบโบราณทางวัฒนธรรมนั้นอาจมีเนื้อหาที่ถูกหยิบยกมาเพียงบางส่วน และ/หรือผ่านการตีความใหม่มากกว่าการเคร่งครัดนำเสนอเนื้อหาทั้งหมด (Buckser, 1998, p. 210) ส่วนกลุ่มคนที่

ริเริ่มการประดิษฐ์ประเพณีนี้ได้หลากหลาย อาจเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมที่ประดิษฐ์ประเพณีเพื่อธำรงรักษาอำนาจเหนือกว่าคนกลุ่มอื่นในสังคม (Hobsbawm & Ranger, 1983, pp. 241-249) หรือเป็นกลุ่มที่ด้อยอำนาจในสังคมที่ประดิษฐ์ประเพณีเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองให้กลุ่มตน (Briggs, 1996, pp. 450-456) ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดก ซึ่งมีการประดิษฐ์ประเพณีจำนวนมากเพื่อตอบสนองเป้าหมายในการดึงดูดนักท่องเที่ยวพร้อมข้อความขอขบธรรมในการส่งเสริมหรือรื้อฟื้นประเพณีท้องถิ่นด้วย แม้ว่าบางประเพณีอาจเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์มากกว่าประดิษฐ์ขึ้นจากความว่างเปล่าทางประวัติศาสตร์ เช่น ประเพณีลอยกระทงที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งมีนักวิชาการจำนวนมากเชื่อว่าไม่เคยมีจริง เนื่องจากสุโขทัยเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตแล้งน้ำ (ธิดา สารยา, 2530, น. 22) เช่นเดียวกับประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่มีการจัดขบวนแห่พระนางอุปดิษฐ์ลักษมีเทวีนำสัตว์พาหนะมาถวายเทพเจ้าที่ปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งตามองค์ความรู้ของกรมศิลปากรไม่มีธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวในอารยธรรมขอมและไม่สมเหตุสมผลตามความเชื่อทางศาสนาด้วย (นงคราญ สุขสม, 2546, น. 118) เป็นต้น กระนั้นเป้าหมายในการดึงดูดนักท่องเที่ยวทำให้การประดิษฐ์ประเพณีใหม่ยังคงเกิดขึ้นเรื่อยๆ และที่มีอยู่ยังคงมีการจัดอย่างต่อเนื่อง จนกลุ่มผู้เกี่ยวข้องอาจริเริ่มประดิษฐ์ประเพณีจากสิ่งที่ทราบชัดเจนว่าไม่เคยมีอยู่จริงได้ ดังกรณีอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ในฐานะเจ้าของเขตปกครองที่ตั้งปราสาทพนมรุ้งได้ดำเนินการในลักษณะดังกล่าว เพื่อตอบสนองสถานการณ์ท้องถิ่นตำบลตาเป็กที่ผู้คนไม่สามารถยึดถือประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่จัดเป็นประจำทุกปีเป็นประเพณีท้องถิ่นได้อย่างสนิทใจ เนื่องจากตระหนักถึงการไม่ได้รับการจัดให้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของงานอย่างที่ควรจะเป็นในงานประเพณีท้องถิ่นของตน จึงยังคงโหยหาการแสดงความรู้สึกผูกพันกับมรดกในท้องถิ่นผ่านกิจกรรมประเพณีบางอย่าง เป็นโอกาสให้กลุ่มผู้เกี่ยวข้องใช้เป็นเหตุผลในการประดิษฐ์ประเพณีดังนี้

ปลายปี พ.ศ. 2553 มีการริเริ่มจัด “งานรับอรุณรุ่งเบิกฟ้าที่เขานพมรุ้ง” ในวันปีใหม่ วันที่ 1 มกราคม 2554 โดยนายอำเภอเฉลิมพระเกียรติที่เพิ่งย้ายมารับตำแหน่งชื่อชนาส ชัชวาลวงศ์ ซึ่งเล่าว่าตนเองเป็นชาวบุรีรัมย์แม้มีภูมิลำเนาต่างอำเภอแต่มีศรัทธาในปราสาทพนมรุ้งว่าเป็นศูนย์รวมศรัทธาของผู้คนทั้งจังหวัดและเห็นว่าเป็นสมบัติสำคัญของท้องถิ่น(จังหวัด) เมื่อได้มีโอกาสมารับตำแหน่งที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติซึ่งเป็นที่ตั้งปราสาทพนมรุ้งจึงต้องการดำเนินโครงการส่งเสริมพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้มากขึ้น (ชนาส ชัชวาลวงศ์, สัมภาษณ์, 31 ธันวาคม 2555) และได้ปรึกษากับผู้นำชุมชนและผู้รู้ประวัติท้องถิ่น จากนั้นจึงกำหนดจัดงานดังกล่าวขึ้น เป็นงานย้อนยุค นำกองบุญขึ้นไปบนเขาพนมรุ้งมีกิจกรรมคือ

เช่น ไหว้ที่ปราสาทก่อนแล้วค่อยทำพิธีพุทธคือตักบาตรอาหารแห้ง ที่ถนนที่มีเสนางเรียงสองข้าง พระบิณฑบาตรรับกองบุญ โดยได้ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อ ทำให้มีทั้งคน

ต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ มาร่วมงานเป็นจำนวนมาก เนื่องจากไม่เคยมีการทำบุญอย่างนี้จึงมีผู้สนใจอยากมา เป็นความสำเร็จเกินคาด กำหนดการคือวันที่ 31 ธันวาคม 2553 จัดนิทรรศการ แข่งขันต่างๆ ตามท้องถิ่นเห็นเหมาะสม ที่ข้างล่างคือสวนสุขภาพเฉลิมพระเกียรติ วันที่ 1 มกราคม 2554 นำกองบุญไปข้างบน เดินขึ้นตั้งแต่ศาลเจ้าพ่อปราสาททองไปถึงปราสาท จำนวนคนเกิน 1,500 คนที่เดินขึ้นไป มีแค่คนแก่ที่ขึ้นรถไฟพระฉัตรเสร็จก็กลับ (โกสุ่ม มุนคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554)

การจัดงานในปีแรกมีผู้เข้าร่วมจำนวนมากอันเป็นเกณฑ์สำคัญที่ทำให้กลุ่มผู้เกี่ยวข้องถือว่าประสบความสำเร็จอย่างสูง จนเกิดแนวคิดว่าจะจัดเป็นงานประจำปีของอำเภอ จึงได้นำเสนอต่อนายอำเภอชวรินทร์ วงศ์สถิตจิรกาล ที่ย้ายมาใหม่ ทำให้มีการจัดกิจกรรมนี้สืบทอดมาถึงปีที่ 4 แล้ว (พ.ศ. 2554 - 2557) ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมนี้ในวันที่ 1 มกราคม 2556 และพบว่าการเดินทางเขาพนมรุ้งในช่วงเช้ามีดเพื่อให้นักใส่บาตรในเวลาประมาณ 6 โมงเช้าซึ่งอากาศเย็นสบาย ทำให้ได้พบปะพูดคุยกับคนที่ร่วมเดินด้วยกัน โดยที่หลายคนไม่ค่อยมีโอกาสได้พบกันในชีวิตประจำวันและมีหลายคนที่แสดงความปลาบปลื้มใจที่ได้มีโอกาสทำบุญใส่บาตรในเขตปราสาทพนมรุ้ง (บริเวณทางดำเนิน) หลังจากที่ไปได้มาชมปราสาทพนมรุ้งเป็นเวลาหลายปีแล้วเนื่องจากไม่มีกิจกรรมเกี่ยวข้อง และบางคนถือโอกาสในช่วงใส่บาตรเสร็จเดินขึ้นไปชมปราสาทประธานบนยอดเขาก่อนกลับบ้านในลักษณะเดียวกับที่ในอดีตพวกเขาเคยมาทำบุญพร้อมเดินชมปราสาทพนมรุ้ง ขณะที่เด็กรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งแสดงความตั้งใจมาเที่ยวชมปราสาทพนมรุ้งในวาระพิเศษที่เปิดให้พวกเขาได้ทำกิจกรรมใส่บาตรซึ่งไม่เคยมีโอกาสมาก่อนนี้ กระนั้น มีผู้นำชุมชนบางส่วนแสดงความไม่เห็นด้วยในการจัดกิจกรรมนี้ ซึ่งต้องนิมนต์พระจำนวนหนึ่งจากวัดอัมมารามมาร่วมพิธี(ร่วมกับพระจากวัดต่างๆ ในอำเภอเป็นจำนวน 99 รูป) ทำให้พระสงฆ์ที่อยู่ร่วมในการใส่บาตรวันปีใหม่ของวัดอัมมารามมีจำนวนลดลง จึงนับเป็นการรบกวนกิจกรรมตามประเพณีหลักของชุมชนตาเป็ก (พั้ว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555; เปื้อง นาคะพงศ์, สัมภาษณ์, 23 พฤษภาคม 2554; ม้วย จรุงกัน, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555) อีกทั้ง คนส่วนใหญ่ยังคุ้นชินกับกรอบคิดว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดกเพื่อการท่องเที่ยว จึงมีหลายคนแสดงความไม่เห็นด้วยต่อการจัดเทศกาลที่มีรูปแบบเด่นคือให้นักท่องเที่ยวและผู้ร่วมงานเดินขึ้นเขาซึ่งเป็นความไม่สะดวกสบายสำหรับคนปัจจุบันอย่างยิ่ง อันจะเป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวด้วย (โอต มากนาคา, สัมภาษณ์, 26 ตุลาคม 2555; ทะวน วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2555; เพชร อรุณเพชร, สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2555)

เป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้เกี่ยวข้องว่า การจัดกิจกรรมดังกล่าวปีใหม่นับเขาพนมรุ้งไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่น ซึ่งการจัดกองบุญควรกำหนดในเดือน 5 หรือเมษายน แต่เป็นผลจากความพยายามดึงเอาส่วนเลี้ยวของความหมายเดิม ที่คนท้องถิ่นเคยยึดถือปราสาทพนมรุ้งเป็นวัดใน

พุทธศาสนา และชาวบ้านเคยเดินขึ้นเขาเพื่อมาทำบุญปิดทองรอยพระพุทธรูปและเลี้ยงพระสงฆ์ ในช่วงปีใหม่(แบบประเพณีเดิมของไทย)มาประยุกต์ใช้เป็นประเพณีประดิษฐ์ใหม่ ภายใต้เงื่อนไขหลักคือมิให้เกิดการจัดงานในช่วงเวลาซ้ำซ้อนกับงานขึ้นเขาพนมรุ้งที่เป็นกิจกรรมหลักของทางจังหวัด ขณะเดียวกันมีความต้องการจัดให้เป็นงานบุญประเพณีที่มีความหมายต่อวิถีวัฒนธรรมปัจจุบันของคนในท้องถิ่นด้วย จึงเลือกจัดในช่วงเทศกาลปีใหม่(ตามประเพณีปัจจุบันของไทย) แทน ด้วยมุ่งหวังให้เป็นประสบการณ์ของคนในชุมชนท้องถิ่นต่อการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมในเขตปราสาทพนมรุ้ง อันจะนำไปสู่การมีกิจกรรมประจำปีที่เป็นรูปธรรมของกลุ่มคนท้องถิ่นต่อมรดกสำคัญแห่งนี้อย่างต่อเนื่องต่อไป (ชนาธิชชาวลวงศ์, สัมภาษณ์, 31 ธันวาคม 2555) หรือกล่าวอีกนัยคือการเปลี่ยนกรอบคิดต่อปราสาทพนมรุ้งจากทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวซึ่งกิจกรรมที่จัดต้องเน้นดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างถิ่น เป็นมรดกที่คนท้องถิ่นมีกิจกรรมผูกพันอยู่ อันเป็นเป้าหมายที่สะท้อนกรอบความรู้ตามวาทกรรมโบราณสถานทนกระแสที่มุ่งให้การจัดการมรดกสามารถตอบสนองวิถีวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อสร้างความผูกพันอย่างลึกซึ้งให้เกิดขึ้นต่อมรดก อันนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการดูแลรักษามรดก (ผู้จัดทำ, 2534, น. 136; กฤษ เหลือสมัย, 2549, น. 153-156) ขณะเดียวกัน ยังเป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับศักยภาพการจัดงานของฝ่ายปกครองอำเภอ ซึ่งมีงบประมาณ บุคลากรและอำนาจในการขอความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ จำกัดกว่าระดับจังหวัด การจัดงานอย่างเรียบง่าย ไม่ต้องเน้นประชาสัมพันธ์ทั่วประเทศเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากจังหวัดไกลๆ และไม่ต้องลงทุนในการจัดหาอุปกรณ์มากเท่ากับการจัดการแสดงบนเวที ทำให้ความคาดหวังต่อจำนวนผู้เข้าร่วมงานในระดับพันคนเป็นจำนวนที่สามารถยอมรับได้ และไม่เกิดแรงกดดันให้ต้องล้มเลิกการจัดงานเมื่อจำนวนผู้เข้าร่วมในปีต่อๆ มาน้อยกว่าปีแรก (จาก 1,500 คน เป็นประมาณ 800-1,000 คน) (โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์ 19 ตุลาคม 2555; จอน ฝ่องข้า, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555) และสามารถจัดงานได้โดยไม่หวังรายได้กลับคืนในงานนี้จึงไม่เก็บค่าผ่านประตู⁴จากผู้เข้าร่วมงาน ควบคู่กับการกำหนดกิจกรรมหลักคือการตักบาตรที่ ทุกคนมีส่วนร่วมตามสมัครใจ ซึ่งนับเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่เอื้อต่อให้ผู้เข้าร่วมได้ความรู้สึกของการไปร่วมงานบุญตามประเพณี

อย่างไรก็ตาม การสร้างประเพณีใหม่นี้จะนำไปสู่ความผูกพันใกล้ชิดมากขึ้นระหว่างผู้คนในชุมชนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้งดังที่คาดหวังหรือไม่จะขึ้นกับการสืบทอดกรอบคิดดังกล่าวในกลุ่มผู้บริหารปกครอง โดยเฉพาะตัวนายอำเภอ(หากมีการย้ายออกและเปลี่ยนบุคคลใหม่มารับตำแหน่ง) ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจจัดงานและดำเนินการ ขออนุมัติจากกรมศิลปากรให้จัดงานในเขตอุทยานได้ (โกสุม มุนคำ, สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2554) ตลอดจนการแพร่ขยาย

⁴ ในการขออนุญาตจัดกิจกรรมลักษณะนี้ สามารถขอยกเว้นการเก็บค่าธรรมเนียมของกรมศิลปากรได้ และหากผู้จัดไม่จัดเก็บเอง ผู้เข้าร่วมงานจะได้เข้าร่วมงานโดยไม่ต้องเสียค่าผ่านประตู

กรอบคิดดังกล่าวในหมู่คนทั่วไปของชุมชนท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่ยังคุ้นชินกับกรอบคิดว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดกเพื่อการท่องเที่ยว อีกทั้งยังขึ้นกับสถานการณ์ของชุมชนท้องถิ่นในช่วงหลังจากนี้ว่า การสร้างประเพณีต่อกับบาตรบนเขาพนมรุ้งจะได้รับการยึดถือเป็นประเพณีของท้องถิ่นอย่างจริงจังหรือไม่ดังกรณีการประดิษฐ์ฐานรูปปั้นหลวงปู่เที้งของโรงเรียนวัดอัมภาราม(เที้งอนุสรณ์)และสร้างกิจกรรมปิดทองหลวงปู่เที้งเป็นงานประจำปีของชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2513 ซึ่งได้รับการยึดถือเป็นประเพณีสืบต่อมาจนปัจจุบัน และพิธีบวงสรวงศาลเจ้าพ่อปราสาททองที่เชิงเขาพนมรุ้ง ซึ่งได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาไม่ว่าจะได้รับการสนับสนุนจากผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือไม่ก็ตาม เนื่องจากสิ่งที่ย้อนแย้งกับกรอบคิด ดังกล่าวคือการจัดให้เกิดกิจกรรมขึ้นตามการตัดสินใจของนายอำเภอและสั่งการตามสายบังคับบัญชา ปราศจากการริเริ่มตามการระดมความคิดเห็นจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นพื้นฐานของกิจกรรม ซึ่งหากปีใดที่นายอำเภอไม่สั่งการ คงเป็นไปได้มากที่จะไม่มีการจัดงานขึ้นแตกต่างจากการกำหนดให้จัดงานปิดทองหลวงปู่เที้งที่มีพื้นฐานจากความเคารพของผู้นับในชุมชนต่อหลวงปู่เที้งและธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมคือการทำบุญปิดทองรูปเคารพ (ประทีป พิงต้น, สัมภาษณ์, 30 ธันวาคม 2555) หรือการจัดพิธีบวงสรวงศาลเจ้าพ่อปราสาททองที่มีพื้นฐานจากความเชื่อศรัทธาของผู้คน แม้มีบางปีที่ผู้มีอำนาจอย่างนายกเทศบาลตำบลพนมรุ้งไม่สั่งการให้เตรียมจัดงาน ผู้นำชุมชนที่ได้รับการผลักดันจากกลุ่มผู้ศรัทธาได้จัดงานกันเองโดยไม่ได้รอ เนื่องจากเกรงจะเลยกำหนดเดือนตามประเพณีคือเดือน 6 (ปาน ทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554) โดยในระหว่างการสอบถามเกี่ยวกับกิจกรรมของชุมชนต่อปราสาทพนมรุ้งช่วงปี พ.ศ. 2555 ผู้วิจัยพบว่าคนส่วนใหญ่ในชุมชนดาเบ็กกล่าวถึงงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งที่จัดเป็นงานประจำปี และงานบวงสรวงศาลเจ้าพ่อปราสาททองเป็นหลัก น้อยคนที่ระบุถึงงานเทศกาลรับอรุณหรือการตักบาตรปีใหม่ที่ปราสาทพนมรุ้ง อาจเนื่องจากพวกเขาถือเป็นกิจกรรมพิเศษที่เพิ่งได้รับการจัดให้มีขึ้นและพวกเขาได้เข้าร่วม มากกว่าถือว่าเป็นประเพณีของชุมชน

7.3. วาทกรรมสิทธิชุมชนกับการเพิ่มความชอบธรรมของคนท้องถิ่น

สิทธิชุมชนเป็นคำใหม่ที่ถูกกำหนดขึ้นและใช้อย่างแพร่หลายในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา จากการศึกษาปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยมุมมองทางวัฒนธรรมสร้างทางเลือกในการทำความเข้าใจประเพณีปฏิบัติของชุมชน และเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มคนที่ต้องการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น พร้อมทั้งได้มีปฏิบัติการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมในกรณีต่างๆ เพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมมากขึ้นในการจัดการทรัพยากร (ยศ สันตสมบัติ, 2546, น. 80-94)

การนำเสนอแนวคิดว่าสิทธิชุมชนในช่วงแรกมีรากฐานจากการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่นอกเหนือจากบทบัญญัติของกฎหมาย โดยอิงกับจารีตประเพณีหรือแม้แต่การสร้างข้อตกลงร่วมสมัยเพื่อควบคุมกันเองในชุมชนทำให้สิทธิดังกล่าวมีความหมายเป็นทั้งอำนาจที่จะกระทำการใดๆ และประโยชน์ที่พึงได้รับ (บุญชู ณ ป้อมเพชร, 2546, น. 386-387) เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่ถือเป็นสมบัติร่วม (common property) ของกลุ่มคน โดยมีการอ้างอิงประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนปรับสู่สังคมสมัยใหม่ว่า สิทธิชุมชนเกิดขึ้นโดยการยอมรับของชุมชนตามธรรมชาติ (spontaneous order) ในช่วงที่อำนาจรัฐส่วนกลางเข้าไปไม่ถึง และชุมชนดำรงอยู่ได้เองตามศักยภาพภายใน (vitality) ของแต่ละชุมชนภายใต้ชนบประเพณีที่เป็นระเบียบทางสังคมจัดเป็นอำนาจสาธารณะอย่างหนึ่ง ซึ่งคอยกำกับสิทธิในการถือครองหรือใช้ประโยชน์ทรัพยากรต่อมาเมื่ออำนาจรัฐส่วนกลางเข้มแข็งขึ้นและสร้างกลไกอำนาจรวมศูนย์ได้มากขึ้นจึงเริ่มตรากฎหมายและแนวปฏิบัติที่รวบอำนาจการจัดการทรัพยากรไว้ที่หน่วยงานของรัฐส่วนกลาง (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550, น. 119-121) ครั้นต่อมา มีพัฒนาการทางกฎหมายและการเมืองตามแนวคิดการลดระดับการปกครองของรัฐ ที่ตั้งคำถามถึงการปกครองตนเองของประชาชนว่าสามารถดำรงอยู่ด้วยความสงบสุข การแทรกแซงของรัฐเป็นสิ่งสิ้นเกิน จึงจำเป็นต้องลดการผูกขาดอำนาจของรัฐลงด้วยการปรับเปลี่ยนให้รัฐเป็นเพียงผู้จัดระบบระเบียบของสังคม โดยกลุ่มอื่นในสังคมต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสังคมอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน หรือเรียกว่า “ธรรมาภิบาล” (good governance) อันเป็นแนวทางที่มีส่วนเสริมแนวคิดสิทธิชุมชน ในแง่ที่รัฐไม่ใช่เจ้าของทรัพยากรทั้งหมดเพียงผู้เดียว ต้องให้กลุ่มหรือชุมชนมีส่วนร่วมจัดการ (บุญชู ณ ป้อมเพชร, 2546, น. 401-404) ส่งผลให้สิทธิชุมชนได้รับการสถาปนาให้เป็นสิทธิประเภทหนึ่งที่ได้รับการรับรองในหมวดหมู่เฉพาะของรัฐธรรมนูญไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา (ชลธิรา สัตยวิวัฒนา, 2546, น. 2-5) ซึ่งเอื้อให้กลุ่มคนในท้องถิ่นสามารถรวมตัวกันต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แม้ยังไม่มีกฎหมายอื่นรองรับก็ตาม (เพ็ญพรรณ อินทปันตี, 2554, น. 1) กล่าวคือ บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 46 และมาตรา 56 ระบุว่า

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ...มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพและในการคุ้มครองส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่

จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 114 ตอนที่ 55ก วันที่ 11 ตุลาคม 2540 หน้า 10, 12-13)

ต่อมา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้บัญญัติเกี่ยวกับสิทธิชุมชนเป็นหมวดเฉพาะ ได้แก่

ส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกัน เป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล และยั่งยืน มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพและในการคุ้มครองส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 124 ตอนที่ 47ก วันที่ 24 สิงหาคม 2550 หน้า 18-19)

ทั้งนี้ แม้มีรายละเอียดแตกต่างกันเช่น ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 46 ให้สิทธิชุมชนแก่ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” เท่านั้น ส่วนรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ขยายสิทธิให้ครอบคลุม “ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” (มาตรา 66) ขณะที่ ปัจเจกบุคคลได้รับการคุ้มครองสิทธิในทางวัฒนธรรม และองค์กรปกครองท้องถิ่นมีภารกิจด้านการจัดการวัฒนธรรมเช่นเดียวกันในกฎหมายทั้งสองฉบับ⁵ และยังขาดการบัญญัติกฎหมายลูกที่กำหนดแนวทางปฏิบัติที่เป็นรายละเอียด แต่แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนได้เป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลายอยู่ก่อนแล้ว เมื่อสามารถอ้างถึงสิทธิชุมชนว่ามีบัญญัติในรัฐธรรมนูญจึงช่วย

⁵ ปัจเจกบุคคลได้รับการคุ้มครองสิทธิในทางวัฒนธรรมในมาตรา 30, 38 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และมาตรา 30, 37 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ส่วนองค์กรปกครองท้องถิ่นมีภารกิจด้านการจัดการวัฒนธรรมในมาตรา 289 ของกฎหมายทั้งสองฉบับ

เพิ่มน้ำหนักความชอบธรรมในการเสนอความต้องการหรือแนวทางจัดการที่ชุมชนเห็นสมควรมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มคน/ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ดำเนินการอยู่แล้ว

เนื่องจากสิทธิชุมชนมีลักษณะที่ไม่สามารถแยกออกจากวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องเนื่องอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันและแบบแผนความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม รวมถึงเป็นฐานวิธีคิดและอุดมการณ์ร่วมของคนในสังคมด้วย (สมบัติ บุญคำเอียง, 2546, น. 371-372) แนวคิดสิทธิชุมชนจึงสามารถนำมาใช้กับการอ้างถึงสิทธิชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรมด้วย

ตามกรอบความรู้ว่าด้วยสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เนื่องจากสิทธิชุมชนเป็นสิทธิร่วมของกลุ่มบุคคล ซึ่งรวมตัวกันเพื่อต่อสู้/เรียกร้อง/รักษาสิทธิชุมชน พื้นฐานสำคัญของการใช้สิทธิชุมชนจึงเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคนจัดตั้งเป็นกลุ่มหรือองค์กร ไม่ว่าจะจัดตั้งเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม และในกรณีการเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรมีความคาดหวังว่าการจัดการโดยชุมชนหรือกลุ่มคนท้องถิ่นจะช่วยรักษาทรัพยากรให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนควบคู่กับการได้ประโยชน์ของชุมชนหรือกลุ่มคนที่ดูแลรักษา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า วาทกรรมสิทธิชุมชนมีส่วนเสริมวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส ทั้งในด้านเหตุผลความชอบธรรมของการมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกองค์ประกอบพื้นฐานคือความเข้มแข็งของชุมชน(ที่รวมตัวกันเรียกร้องหรือใช้สิทธิ) และความคาดหวังต่อผลการจัดการ ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อชุมชน พร้อมกับรักษาสภาพทรัพยากรให้ยั่งยืน

การอ้างถึงสิทธิชุมชนมีนัยยะการอ้างความเป็นเจ้าของจากการใช้ประโยชน์ตามจารีตประเพณีมาก่อนหรือเป็นสิทธิการใช้เหนือทรัพย์สินร่วมของชุมชน (ยศ สันตสมบัติ, 2546, น. 84) บนพื้นฐานของกรอบความรู้ว่าด้วยการใช้ประโยชน์ตามจารีตประเพณีของชุมชน อยู่ภายใต้ข้อกำหนดทางประเพณีที่ส่งผลให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคมและความยั่งยืนในการใช้ เช่น ข้อกำหนดให้สมาชิกชุมชนตัดไม้ได้จากป่าเฉพาะแห่งและตัดเท่าที่จำเป็น (ยศ สันตสมบัติ, 2546, น. 85) เป็นต้น ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดความยั่งยืนทั้งต่อชุมชนและทรัพยากร อันเป็นการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนโดยชุมชนได้รับประโยชน์และถือเป็นผู้ดูแลรักษา จึงมีสิทธิในการปกป้องมิให้ผู้อื่นมาทำลาย แม้ว่าผู้อื่นนั้นอาจเป็นการดำเนินการของหน่วยงานรัฐซึ่งเป็นตัวแทนรัฐชาติหรือผู้ถือสิทธิอื่นตามกฎหมาย เช่น ผู้รับสัมปทานจากรัฐ เจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นต้น หากดำเนินการสร้างผลกระทบต่อชุมชน ชุมชนมีสิทธิในการเรียกร้องให้ยุติและ/หรือชดใช้ความเสียหายได้ อย่างไรก็ตาม ในกรณีมรดกซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ในอดีตสร้างขึ้นแต่อาจทิ้งร้างไปจนคนกลุ่มใหม่เข้ามาใช้ประโยชน์แทนการอ้างสิทธิต่อมรดกของกลุ่มคนท้องถิ่นหรือรัฐชาติ จึงไม่มีข้อผูกมัดความเกี่ยวข้องระหว่างกลุ่มผู้อ้างสิทธิกับกลุ่มผู้สร้างมรดกนั้นในอดีต รวมถึงไม่มีข้อผูกมัดโดยตรงให้กลุ่มผู้อ้างสิทธิจัดการมรดกนั้นเพื่อรักษาคุณค่าในฐานะหลักฐานวิชาการ(ควบคู่กับคุณค่าทางวัฒนธรรม)ตามวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสด้วย หรือกล่าวได้ว่าเป็นการลดทอนอำนาจขององค์ความรู้และผู้เชี่ยวชาญตามวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลัก จนหลายกรณีกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างการอ้างสิทธิชุมชนต่อมรดก

ของกลุ่มคนท้องถิ่นกับการดำเนินงานศึกษา-อนุรักษ์ของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญซึ่งไม่สามารถประสานความร่วมมือและรักษาเป้าหมายของทั้งสองฝ่ายให้สมดุลได้

สำหรับชุมชนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้ง การอ้างความเป็นเจ้าของสิทธิเหนือทรัพยากรจากการอยู่มาก่อนจึงกลายเป็นพื้นฐานสำคัญที่ถูกหยิบยกมาใช้ในกรณีการต่อสู้ของชาวชุมชนเกี่ยวกับแผนการโยกย้ายบ้านเรือนในเขตหมู่บ้านหนองบัวรายดังตัวอย่างที่นำเสนอข้างต้น และมีหลายกรณีที่กลุ่มคนท้องถิ่นเรียกร้องทวงคืนโบราณวัตถุที่กรมศิลปากรนำไปเก็บรักษาในที่ห่างไกลจากแหล่งที่พบ ให้นำกลับไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานหรือโบราณสถานในท้องถิ่นโดยอ้างสิทธิในการเป็นเจ้าของซึ่งควรมีโอกาสได้ใกล้ชิดและภาคภูมิใจกับมรดกในท้องถิ่น ดังกรณีชมรมอนุรักษ์ปราสาทศิธรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ เรียกร้องให้กรมศิลปากรนำทับหลังของปราสาทศิธรภูมิหรือปราสาทบ้านระแงง 2 ชิ้นที่ถูกนำไปเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์ กลับไปติดตั้งที่ปราสาทเพื่อให้ความสมบูรณ์และสวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตาแก่ชาวสุรินทร์ (ข่าวสด, 2548, น. 1) หรือการเสนอให้เลิกเก็บค่าเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์จากคนไทย เพื่อให้ชาวบ้านเข้าใช้ประโยชน์สถานที่ได้มากขึ้น อันจะเป็นการสร้างความผูกพันใกล้ชิดต่อโบราณสถานโดยไม่รู้สึกถูกกีดกันอยู่ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากงบประมาณในการดำเนินการของรัฐมาจากภาษีอากรของพวกเขาเอง และเป็นหน้าที่ของรัฐในการให้บริการประชาชนโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย (นคร สำเภาทิพย์, 2545, น. 131-132) ซึ่งกลายเป็นตัวอย่างให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านบางคนพูดถึงข้อเรียกร้องดังกล่าวว่าต้องการให้มีการนำโบราณวัตถุสภาพสมบูรณ์ที่เคยมีอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้งกลับมาติดตั้งไว้ที่ตัวปราสาทเพื่อเพิ่มความสมบูรณ์ของปราสาท หรือนำมาจัดแสดงไว้ที่ศูนย์ข้อมูล(พิพิธภัณฑ)ของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เพื่อให้คนท้องถิ่นมีโอกาสได้เห็นของเหล่านั้น (จอห์น ผ่องขำ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2555; สมบูรณ์ เทียงนา, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555) และขอเสนอให้เลิกเก็บค่าเข้าชมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งสำหรับคนไทยในฐานะที่เป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง เช่นเดียวกับที่ชาวกัมพูชาไม่ต้องเสียค่าเข้าชมนครวัดของพวกเขา (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์, 18 เมษายน 2555; โชติ เขียวมณี, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2555)

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอเหล่านั้นไม่เคยได้รับการพิจารณาอย่างจริงจังจากประชาคมหมู่บ้าน เนื่องจากคนจำนวนมากยังคงยึดมั่นในความคิดว่ากรมศิลปากรเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ในการดูแลจัดการปราสาทพนมรุ้ง ท้องถิ่นจึงไม่ควรก้าวล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากปฏิบัติการของกรมศิลปากรในการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นตอกย้ำความคิดว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นตัวแทนเดียวในการใช้สิทธิของคนท้องถิ่นดังนำเสนอข้างต้น ขณะที่สถานการณ์การเลือกตั้งผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระยะสิบปีหลังเต็มไปด้วยข่าวลือเรื่องการซื้อเสียง การใช้อำนาจแทรกแซงของนักการเมืองระดับประเทศที่ต้องการให้พรรคพวกของตนชนะการเลือกตั้งเทศบาลตำบลพนมรุ้ง(เพื่อเป็นฐานเสียงให้กับการเลือกตั้งระดับประเทศในอนาคต) ความแตกแยกในกลุ่มคนที่ถือข้างผู้สมัคร

คนละฝ่าย ฯลฯ ส่งผลให้คนจำนวนมากขาดความไว้วางใจในความสุจริตโปร่งใสของการบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แม้ว่าที่ผ่านมายังไม่มี การตรวจสอบพบความผิดก็ตาม (พัช วรรณณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555; หัตถพร คุณวงศ์, สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2555; สถาพร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) ประกอบกับความศรัทธาในการทำงานของกรมศิลปากร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสามารถรักษาปราสาทพนมรุ้งในสภาพเดิมไว้ได้ (หลังกรณีที่ถูกคนร้ายทุบทำลายชิ้นส่วนโบราณวัตถุ เมื่อ พ.ศ. 2551 กรมศิลปากรสามารถซ่อมแซมส่วนที่แตกหักให้กลับสภาพสมบูรณ์ได้ในเวลาอันสั้น) จึงมีผู้แสดงความไม่เห็นด้วยต่อการเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการปราสาทพนมรุ้งและเป็นเหตุสำคัญให้ข้อเสนอเกี่ยวกับการเรียกร้องสิทธิไม่เคยได้รับการนำเสนอเข้าที่ประชุมประชาคมหมู่บ้านอย่างจริงจัง

7.4 การนำเสนอประเด็นสิทธิทางวัฒนธรรมในปราสาทพนมรุ้ง

สิทธิทางวัฒนธรรม (cultural rights) เป็นคำเชิงมนทัศน์ที่มักถูกใช้ในงานมรดกศึกษาเพื่อกล่าวถึงความเป็นไปได้หรือความเสมอภาคที่คนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มสามารถอ้างความคิดและการปฏิบัติตามวิถีที่สอดคล้องกับจารีตประเพณีหรือวัฒนธรรมของกลุ่มตน ได้รับการบรรจุไว้เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือทางกฎหมายระหว่างประเทศในการปกป้องสิทธิมนุษยชน และเป็นภารกิจสำคัญของยูเนสโกในการปกป้องและส่งเสริมสิทธิทางวัฒนธรรม (Singh, 1998, p. 146) อันมีแนวทางการดำเนินงานที่แสดงออกผ่านปฏิญญา และข้อตกลงระหว่างประเทศหลายฉบับว่าด้วยการให้การคุ้มครองและส่งเสริมวัฒนธรรมในหลากหลายความหมาย เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน พ.ศ. 2491 (1948 Universal declaration of human rights) ของสหประชาชาติ ปฏิญญาว่าด้วยหลักการความร่วมมือทางวัฒนธรรมนานาชาติ พ.ศ. 2509 (1966 Declaration of the principles of international cultural cooperation) อนุสัญญาความเป็นเจ้าของทรัพย์สินทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2513 (1970 Convention on ownership of cultural property) อนุสัญญาสร้างความตระหนักต่อการปกป้องมรดกโลก ทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ พ.ศ. 2515 (1972 Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage) ของยูเนสโก เป็นต้น (Schmidt, 1993, pp. 19-20)

ในการนำเสนอสิทธิต่อวัฒนธรรมดังกล่าว มีกรอบความคิดว่าด้วยการเป็นเจ้าของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมจากการสืบเชื้อสาย (descent) บนพื้นฐานว่าผู้สืบเชื้อสายจากกลุ่มวัฒนธรรมในอดีตเป็นกลุ่มคนปัจจุบันที่มีความเป็นเจ้าของ และห่วงใยมรดกวัฒนธรรมนั้น จึงมีสิทธิที่จะรักษาและปกป้องตามวิถีวัฒนธรรมของตนซึ่งถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในประเทศไทยจนมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3

สิงหาคม 2553 ให้กำหนดให้มีพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษกลุ่มกะเหรี่ยง 4 พื้นที่ (ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์ และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558) อันเป็นรูปธรรมหนึ่งของการตอบรับแนวคิดสิทธิทาง วัฒนธรรมในสังคมไทย

ในสังคมไทย ยังไม่มีกรณีตัวอย่างการนำมาแนวคิดสิทธิทางวัฒนธรรมใช้ในการจัดการมรดก โบราณคดีโดยตรงแม้ว่าองค์กรอิสระที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการมรดกทางโบราณคดี เช่น โอโคมสประเทศไทย (สภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ-ICOMOS) ซึ่งเป็นองค์กรอิสระใน ลักษณะเครือข่ายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมบนพื้นฐานงานวิชาการและการประสานงานกับภาคส่วน ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์มรดกทั้งระดับชาติและท้องถิ่น ได้บรรจุสาระเกี่ยวกับความ หลากหลายทางวัฒนธรรมไว้ในกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม พ.ศ. 2554 หมวดที่ 5 ที่กำหนดให้ชุมชนและประชาชนในท้องถิ่นมีสิทธิและหน้าที่ในการมีส่วนร่วม อนุรักษ์และบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรม เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน และการจัดการ องค์กรและความสร้างความเข้าใจโดยเคารพในภูมิปัญญาและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เพื่อเป็น พื้นฐานในการดำเนินการแล้วก็ตาม

ในปี พ.ศ. 2555 องค์กรอิสระอย่างศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(ศมส.) ที่สนับสนุนการจัด เวทีร่วมกับชุมชนท้องถิ่นและการศึกษาทางวิชาการว่าด้วยสิทธิทางวัฒนธรรมทั้งในมรดกวัฒนธรรมที่ จับต้องได้และที่จับต้องไม่ได้ของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่นต่างๆ ได้ริเริ่มดำเนินโครงการส่งเสริมสิทธิ ทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง โดยการนำของ ดร.เดนิส (Alexandra Denes) ด้วยการจัดกิจกรรมเวทีสาธารณะเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองวัฒนธรรมที่จับ ต้องไม่ได้ (ประเพณีวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น) ในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง โดยเชิญผู้นำและ ผู้รู้จากหลายชุมชนในตำบลจรเข้มากและตำบลตาเป็กมาร่วมพูดคุยในวันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ 2555 อันเป็นเสมือนการนำแนวคิดนี้เข้าไปเผยแพร่แก่กลุ่มผู้นำชุมชนในตำบลจรเข้มากและตำบลตาเป็ก เป็นหลัก ผลที่เกิดขึ้นสะท้อนอุปสรรคสำคัญจากความขัดแย้งระหว่างกรอบความรู้ตามวาทกรรม สิทธิทางวัฒนธรรม กับวาทกรรมโบราณสถานเดิม ดังนี้

ในการจัดประชุมของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร นำโดย ดร.เดนิส กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 3 ข้อ คือ (1) เพื่อนำตัวแทนชุมชน 9 แห่งรอบเชิงเขาพนมรุ้ง มาร่วมแบ่งปันเรื่องเล่าเกี่ยวกับ ความหมายท้องถิ่นของปราสาทพนมรุ้ง (2) เพื่อจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม (cultural mapping) แสดงความหมายที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ปราสาทพนมรุ้งช่วงก่อนปี พ.ศ. 2511 (3) เพื่อสนับสนุนการ มีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ใช้ และธำรงความหมายของปราสาทพนมรุ้ง(ที่ถูกขโมยจากการ จัดการโดยหน่วยงานรัฐในปัจจุบัน) ด้วยการนำเสนอแนวคิดของพวกเขาต่อกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับภาครัฐ (Denes, 2012, p. 193) มีการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิทางวัฒนธรรมต่อมรดก, มรดกที่จับต้อง ไม่ได้ (intangible heritage) และการมีส่วนร่วมจัดการมรดก จากนั้น ได้เชิญตัวแทนชุมชนหลายท่าน

บอกเล่าประสบการณ์และเรื่องราวของปราสาทพนมรุ้งในอดีต ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานในพุทธศาสนา และพื้นที่พิธีกรรมสำคัญคืองานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง โดยเรื่องเล่าจาก ตัวแทนหลายๆ ท่านแสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของความหมายท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้งคือการ ไม่มีหนึ่งเดียวตายตัว หากแต่มีความหลากหลายและผสมผสานความเชื่อฝักกับพุทธศาสนา (Denes, 2012, p. 195) พร้อมกันนั้นยังเป็นการกระตุ้นความรู้สึกเชิงอารมณ์ที่ผู้คนเคยมีต่อปราสาทพนมรุ้ง และการสูญเสียไปเมื่อหน่วยงานรัฐเข้าจัดการในลักษณะที่กีดกันธรรมเนียมปฏิบัติเดิมทั้งหมดออกจากพื้นที่ปราสาท จนมีการบอกเล่าไปร้องไห้ไปของตัวแทนบางคน จากนั้นจึงได้มีการแบ่งกลุ่มระดม ความทรงจำเกี่ยวกับกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เคยเกิดขึ้นโดยเขียนลงแผนที่ขนาดใหญ่เพื่อระบุ จุดสำคัญทางความเชื่อและพิธีกรรมตามรายการจากหมู่บ้านจนถึงยอดเขาพนมรุ้ง รวมถึงการ อภิปรายแนวทางปฏิบัติที่เคยเกิดขึ้น กระบวนการนี้กระตุ้นให้เกิดการรื้อฟื้นความทรงจำร่วมของ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของพวกเขาในการดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งมาก่อนการเข้ามาของ กรมศิลปากร อันเป็นสิ่งที่พวกเขาต้องการให้เจ้าหน้าที่รัฐแสดงการยอมรับมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (Denes, 2012, p. 202) กระนั้น พวกเขาตระหนักดีว่าหากต้องการผลักดันให้ในอนาคตมีการสงวน รักษาคุณค่าของปราสาทพนมรุ้งตามวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น ต้องเผชิญอุปสรรคสำคัญคือ (1) ความแตกต่างของมุมมองของชุมชนท้องถิ่นกับเจ้าหน้าที่รัฐที่รับผิดชอบการจัดการปราสาท พนมรุ้งอยู่ในปัจจุบัน และ (2) การขาดความรู้ของคนรุ่นใหม่ต่อคุณค่าดั้งเดิมของท้องถิ่นดังกล่าว และยังมีแนวโน้มถูกความเชื่อศรัทธาเหล่านั้นว่าเป็นเรื่องงมงายด้วย (Denes, 2012, p. 202) ซึ่งมี ข้อเสนอแก้ไขอุปสรรคอย่างหลังด้วยการนำแผนที่ทางวัฒนธรรม พร้อมกับองค์ความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับ ปราสาทพนมรุ้งที่ถูกสร้างขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมจากเวทิดังกล่าว ไปใช้ในการเผยแพร่ในโรงเรียนหรือ นำเสนอแก่นักท่องเที่ยวตามการดำเนินการของคนในท้องถิ่นต่อไป (Denes, 2012, p. 203) แต่ อุปสรรคอย่างแรกดูเหมือนจะแก้ไขได้ยากกว่า ดังปรากฏว่าเมื่อ ดร.เดนิส นำผลการจัดเวทีไปนำเสนอ ต่อหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง พร้อมพูดคุยแลกเปลี่ยนถึงความเป็นไปได้ที่จะนำแผนที่ทาง วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นไปนำเสนอเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และได้รับการปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าภารกิจหลักของกรมศิลปากรคือการนำเสนอการตีความหมายของ ปราสาทพนมรุ้งตามหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่นไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ ภารกิจของอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของปราสาทพนมรุ้ง ตามองค์ความรู้โบราณคดีด้วย (Denes, 2012, p. 206)

เห็นได้ชัดว่ากรอบความรู้ด้วยอดีตของปราสาทพนมรุ้งและการจัดการตามวาทกรรม โบราณสถานยังทรงพลังในการต่อต้านข้อเสนอใหม่ตามวาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรม แม้สถานภาพ ของผู้นำเสนอ(ดร.เดนิส)ในฐานะผู้เชี่ยวชาญจากองค์กรทางวิชาการและวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงที่สุด แห่งหนึ่งในสังคมไทย (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร)น่าจะช่วยให้ได้รับความเกรงใจจากหัวหน้าอุทยาน

ประวัติศาสตร์พนมรุ้ง แต่ยังไม่สามารถเปลี่ยนท่าทีของเธอแม้แต่บัดเดียว จึงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นในชุมชนท้องถิ่นเห็นชัดเจนว่า ความพยายามพินิจทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวทางจัดการปราสาทพนมรุ้งจากระดับท้องถิ่นนั้นเป็นไปได้ยากมาก

แม้มีข้อเสนอในเวทีว่าควรจัดตั้งคณะกรรมการท้องถิ่นเพื่อเป็นตัวแทนในการผลักดันให้เกิดจัดการปราสาทพนมรุ้งตามคุณค่าของท้องถิ่น โดยกรมศิลปากรและฝ่ายปกครองควรเชิญคณะกรรมการดังกล่าวเข้าร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมประจำปีของปราสาทพนมรุ้ง และการกำหนดนโยบายการจัดการปราสาทพนมรุ้งด้วย (Denes, 2012, p. 202) แต่หลังจากนั้น เมื่อผู้วิจัยติดตามสอบถามจากผู้ร่วมเวทีหลายท่านพบว่าแทบไม่มีความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในชุมชนตาเป็กเพื่อสร้างความต่อเนื่องของเวทีดังกล่าว ดังคำบอกเล่าว่า

การจะเรียกร้องสิทธิยังไม่มีวิ้ว เพราะต้องจัดประชุมหมู่บ้านรอบเขาพนมรุ้งเพื่อร่วมมือกันทั้งสี่ตำบลคือตาเป็ก ยายแถม จรเข้มาก และประทัดบุ เป็นการคุยกันเองก่อน แต่ยังไม่ถึงชุมชนบริหารพนมรุ้งเองไม่ได้เพราะขาดความรู้(ทางวิชาการ)และทุน ถ้าจะทำจริงต้องเรียก 4 ตำบลมาคุยกันว่ามีส่วนร่วมทำได้มั้ยละ ถ้าได้จะจัดการยังงัย ทำอะไร อย่าลืมนะคนทั้งโลกมาพนมรุ้งเราต้องดูแลคนทั้งโลกเลยนะ หนักหนาสาหัสการมีส่วนร่วมที่ผ่านมาก็เข้าเวรยาม, ทำความสะอาด เท่านั้นละ ผู้ใหญ่บ้าน-กำนันดูแลได้แค่นี้ เพราะขาดความรู้ ประสบการณ์ ขนาดคนเรียนจบมาโดยตรง ยังทำไม่ถูกใจประชาชน แล้วผู้ใหญ่บ้านบางคนเคยอ่านหรือเปล่าว่าตรงไหนของพนมรุ้งคืออะไร ขึ้นบริหารคงและ (ปาน ทิพย์กระโทก, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2555)

อันแสดงให้เห็นถึงกรอบความรู้ตามวาทกรรมโบราณสถานและมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่ยังกำกับความคิดของผู้คนในชุมชนให้มุ่งเป้าหมายการจัดการเพื่อตอบสนององค์ความรู้ทางโบราณคดีและการท่องเที่ยวเป็นหลัก

จากที่ผู้วิจัยลองสอบถามผู้คนทั่วไปในชุมชนตาเป็กและบุจำนวนหนึ่งเกี่ยวกับ “สิทธิของคนท้องถิ่นในการจัดการปราสาทพนมรุ้ง” พบว่า คนจำนวนมากไม่สนับสนุนให้มีการเรียกร้องสิทธิของคนท้องถิ่นในการจัดการปราสาทพนมรุ้งด้วยคำอธิบาย ซึ่งสะท้อนกรอบคิดตามวาทกรรมเดิมที่ยังทรงพลังในการกำกับความชอบธรรมของกรมศิลปากรว่าเป็นหน่วยงานที่ดูแลจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพดีแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะสมบัติของชาติ ดังคำบอกเล่าว่า “ชาวบ้านไม่มีสิทธิในพนมรุ้งเพราะเป็นของกรมศิลปากร คงเป็นงั้นจริงๆ เพราะเป็นของระดับประเทศ เป็นอุทยาน ให้เจ้าหน้าที่ดูแลก็ดีแล้ว” (พยุ่ง วงศ์ประยูร, สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2555) “ชาวบ้านไม่มีสิทธิครอบครอง พนมรุ้งมันเป็นของระดับประเทศ”(พั้ว เณรธณี, สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2555) และ

พนมรุ้งกลายเป็นไม่รู้ใครปกครองแน่ บางคนว่าผู้ว่าราชการจังหวัด ชาวบ้านก็แล้วแต่ อำเภอก...กรมศิลปากรใหญ่สุด ทหารอากาศ 150 คนก็อยู่นั้น เป็นเวรยามกัน เขาไม่ทิ้ง เขาพนมรุ้งหรือ...พนมรุ้งเจริญหมดแล้ว เขายังไงก็ได้หมด ปล่อยเขาพัฒนาไปเถอะ เราจะไปขัดขวางเขาก็ไม่ได้ แถมพูดไม่ทันเขาหรือ เขาเรียนสูงๆ มารู้ดีแล้ว (มาก ศรีอินอ่อน, สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2555) เป็นต้น

อีกทั้งมีคนจำนวนไม่น้อย อาศัยกรอบคิดว่าด้วยการเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งผู้คนในชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องรวมตัวเรียกร้องสิทธิและดำเนินการจัดการปราสาทพนมรุ้ง(หากได้สิทธิ) ผนวกกับประสบการณ์เกี่ยวกับการรวมกลุ่มและการเมืองท้องถิ่นของชุมชน นำไปสู่ข้อสรุปว่าคนในชุมชนตาเป็กและบุลันไม่มีศักยภาพในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมโดยปราศจากการชี้แนะของหน่วยงานรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังข้อสังเกตว่า “บ้านเรา(ตาเป็ก) กลุ่มมีน้อยทำงานเป็นกลุ่มไม่รอด ตัวใครตัวมันแล้วดีเป็นชื่อเสียงของบ้านนี้” (สถาพร อภัยจิต, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) เมื่อผนวกกับการขาดความไว้วางใจต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการทำหน้าที่ดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งแทนคนในชุมชนดังนำเสนอในบทที่ 6 การเรียกร้องสิทธิของคนท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่ถูกคัดค้านมากกว่าสนับสนุน

ทั้งหมดนี้ล้วนสะท้อนความคิดเห็นที่อยู่ภายใต้กรอบคิดว่าด้วยการถืออำนาจจัดการมรดกโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงลำพังดังที่เห็นเด่นชัดในปฏิบัติการของกรมศิลปากร ซึ่งสามารถควบคุมพื้นที่ปราสาทพนมรุ้งได้อย่างเบ็ดเสร็จ(ตามทัศนะของผู้ให้ข้อมูล) ทั้งการเข้า-ออกเขต และการกระทำกิจกรรมในพื้นที่ และการยึดถือความเป็นเจ้าของตามเขตปกครองที่ยังทรงพลังในการสร้างความชอบธรรมมากกว่าข้ออ้างเรื่องการอยู่มาก่อนหรือเคยใช้ประโยชน์ตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชนในอดีต เนื่องจากได้รับการยอมรับจากทางราชการและเป็นพื้นฐานโครงสร้างการบริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป วาทกรรมใหม่ที่มีส่วนสนับสนุนการจัดการมรดกของคนท้องถิ่นอย่างวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสและวาทกรรมสิทธิชุมชนมีอิทธิพลต่อการรับรู้ของผู้คนในชุมชนตาเป็กและชุมชนบุในแนวคิดพื้นฐานว่าชุมชนท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมการจัดการปราสาทพนมรุ้ง หรือการจัดการปราสาทพนมรุ้งควรเป็นไปในลักษณะที่เอื้อต่อความต้องการของคนในชุมชนท้องถิ่นมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน พร้อมกับความตระหนักถึงความเป็นไปไม่ได้ในการเรียกร้องสิทธิหรือการมีส่วนร่วมจัดการจากกรมศิลปากร เนื่องจากขาดปัจจัยพื้นฐานสำคัญคือความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งในแง่ศักยภาพการรวมกลุ่มทำกิจกรรม และการขาดความไว้วางใจต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่ง

อาจเป็นผู้ใช้สิทธิ(หากได้มา)แทนชุมชน อันมีปฏิบัติการตามวาทกรรมกระจายอำนาจช่วยต่อย้ำการ
ขาดศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการมรดกให้เป็นไปเพื่อตอบสนองวิถี
วัฒนธรรมของชุมชน และเสริมความชอบธรรมให้กับกรมศิลปากรในการเป็นผู้มีอำนาจจัดการ
ปราสาทพนมรุ้งต่อไป

บทที่ 8

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

บทนี้เป็นการสรุปข้อค้นพบจากการศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวาทกรรมชุดต่างๆ ที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่น และอภิปรายร่วมกับวาทกรรมใหม่ล่าสุดคือสิทธิทางวัฒนธรรม ซึ่งยังใหม่มากสำหรับสังคมไทย จึงอาจใช้ผลการศึกษากฎนิเทศทางพจนมรรค์เป็นแนวทางในการตั้งคำถามเพื่อเตรียมหาคำตอบสำหรับการจัดการในอนาคตบนพื้นฐานวาทกรรมสากล

8.1. สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาเชิงวาทกรรมเกี่ยวกับชุดความหมายที่กำกับความคิดและการกระทำของคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ต่อปราสาทพนมรุ้ง โดยเฉพาะความหมายว่าด้วยคุณค่าของปราสาทพนมรุ้งและความเป็นเจ้าของของคนท้องถิ่นว่ามีที่มาจากองค์ความรู้หรือวาทกรรมใด ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปราสาทพนมรุ้งอย่างไร ทั้งในความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐ และระหว่างกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์และต่างชุมชนในท้องถิ่นเดียวกัน ผู้วิจัยพบว่า

8.1.1. วาทกรรมหลักที่ส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่น ว่าด้วยความหมายของปราสาทพนมรุ้ง ประกอบด้วย 3 วาทกรรม ดังนี้

1) วาทกรรมโบราณสถาน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้งประกอบด้วยสองส่วนหลัก คือ องค์ความรู้ว่าด้วยโบราณสถานเขมรในไทย และแนวทางจัดการโบราณสถานประเภทซากอารยธรรมหรือโบราณสถานร้าง (dead monument)

(ก) องค์ความรู้ว่าด้วยโบราณสถานเขมรในไทย

ดังที่ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่า อำนาจของวาทกรรมมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกคือการสร้างองค์ความรู้และวาทกรรมต่างๆ ที่เป็นอารยธรรมของมนุษย์ (Foucault, 1980b, p. 102) โดยองค์ความรู้ได้สร้างการยอมรับต่อเนื้อหาว่าเสนอว่าเป็นความจริงและผู้คนปฏิบัติตามพิธีกรรมของความจริง (ritual of truth) ที่เกี่ยวข้อง อันเป็นปฏิบัติการที่ตอกย้ำความเป็นจริงของความรู้ให้เป็นที่ยอมรับ ดังการบูรณะปราสาทพนมรุ้งขึ้นจากกองหินที่เป็นซากปรักหักพังให้กลับคืนสภาพเป็นสิ่งปลูกสร้างสภาพ(ค่อนข้าง)สมบูรณ์ด้วยเทคนิคอนิสติโลซิสตามองค์ความรู้ของกรมศิลปากร อันเป็นสิ่งที่องค์ความรู้ก่อนหน้าของท้องถิ่นหรือสังคมไทยไม่สามารถทำได้ พร้อมกันนั้นยังได้ผลิตสาระความรู้เกี่ยวกับอดีตยุคขอมอย่างเป็นระบบ มีกำหนดเวลาชัดเจน สามารถเชื่อมโยงกับโบราณสถานเขมรในไทยและกัมพูชาได้อย่างน่าเชื่อถือ อันเป็นสิ่งที่พ้นจากการรับรู้ของสังคมไทยก่อนหน้านี้เช่นกัน วาทกรรมโบราณสถานจึงสามารถครองอำนาจนำในการอธิบายอดีตให้กับสังคมสมัยใหม่ได้มา

จนปัจจุบัน หรือสมิธเรียกว่าวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจ และชี้ให้เห็นว่าแม้ในช่วงหลังถูกท้าทายจากวาทกรรมอื่นแต่ยังคงเป็นพื้นฐานสำคัญของสังคมสมัยใหม่ในการผลิตองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ทางการ และกำหนดเป้าหมายการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุให้คงสภาพเดิมเพื่อเป็นมรดกสำหรับส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป บนพื้นฐานของความคิดว่ามรดกเป็นสิ่งที่ถูกค้นพบและมีคุณค่าในตัวเอง (innate value) มีแก่นแท้ของการเป็นสิ่งที่บอกเล่าอดีตให้กับคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต จึงต้องสงวนรักษาไว้ในสภาพที่พบ โดยไม่มีสิทธิเปลี่ยนแปลง ขณะที่ผู้เชี่ยวชาญมีหน้าที่ปกป้องรักษาอดีตและสื่อสารกับสาธารณชนเกี่ยวกับคุณค่าของมรดกต่ออดีต (Smith, 2012, pp. 6-10) ส่งผลให้กรมศิลปากรในฐานะผู้ใช้อำนาจตามวาทกรรมดังกล่าวได้รับการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นในการเป็นผู้ให้คำอธิบายความหมายและแนวทางการจัดการปราสาทพนมรุ้ง อันเป็นการเบียดขับให้กลุ่มผู้รู้ทางวัฒนธรรม เช่น พระสงฆ์ หมอทรง ผู้รู้ตำนาน ฯลฯ ที่เคยเป็นผู้ให้คำอธิบายและกำหนดแนวปฏิบัติต่อปราสาทพนมรุ้งตามจารีตเดิมซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นวาทกรรมก่อนหน้า หมดความชอบธรรม และเปิดทางให้กับคนท้องถิ่นกลุ่มใหม่คือกลุ่มครู กับกลุ่มผู้นำชุมชนเป็นผู้ให้คำอธิบายตามองค์ความรู้ที่มีลักษณะวาทกรรมประชานิยมแทน โดยกลุ่มครูมีฐานะเป็นตัวแทนรัฐชาติในการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เป็นทางการในโรงเรียนและถูกคาดหวังให้เป็นผู้รู้ที่สามารถถ่ายทอดแก่ท้องถิ่นด้วย ขณะที่กลุ่มผู้นำชุมชน ถูกเชื่อมโยงให้ร่วมเป็นผู้ดำเนินการตามปฏิบัติการของกรมศิลปากรในกรณีการผลักดันให้วัดเขาพนมรุ้งย้ายออกจากที่ตั้งในเขตปราสาท ซึ่งกลุ่มผู้นำชุมชนตาเป็กปฏิบัติตาม ทำให้เกิดการแบ่งแยกในเชิงความรู้สึกระหว่างชุมชนตาเป็กที่ถือว่าเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งตามเขตปกครอง กับชุมชนบุตุที่รู้สึกสูญเสียความเป็นเจ้าของ จากเดิมที่ต่างฝ่ายต่างยึดถือความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งด้วยประสบการณ์การใช้พื้นที่อย่างอิสระทั้งเพื่อการหาอยู่หากินและการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีท้องถิ่นโดยปราศจากความจำเป็นต้องแบ่งแยก

อย่างไรก็ตาม การใช้อำนาจของกลุ่มผู้นำชุมชนภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ตามสายการบังคับบัญชาของระบบบริหารราชการแผ่นดินซึ่งมีการสั่งการและปฏิบัติตามคำสั่งตามลำดับขั้น ทำให้ตัวบุคคลมิได้นิยามตนเองเป็นผู้มีอำนาจ หากกลับเห็นว่าเป็นภาวะจำยอมที่ต้องทำตามหน้าที่เท่านั้น โดยมีได้ตระหนักว่าพวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของผู้ใช้อำนาจในปฏิบัติการที่ร่วมตอกย้ำความหมายของปราสาทพนมรุ้งในฐานะซากอารยธรรมหรือโบราณสถานร้าง ด้วยการทำให้ร้างโดยการย้ายรอยพระพุทธรูปจำลอง วัด และสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อออกจากเขตปราสาทพนมรุ้ง เพื่อเริ่มแนวทางการจัดการแบบโบราณสถานไร้ชีวิตที่เน้นการปกป้องสภาพกายภาพของปราสาทพนมรุ้งไว้ตามเป้าหมายของวาทกรรมที่ยังคงดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน

ด้านลบของวาทกรรมคือการเก็บกดปิดกั้นสิ่งที่อยู่นอกกรอบวาทกรรมให้กลายเป็นสิ่งที่ไม่ดำรงอยู่ (Foucault, 1980b, p. 102) อันได้แก่ ความรู้ความเชื่อของท้องถิ่นที่ถูกทำให้หายไปจากชุดความหมายเกี่ยวกับอดีตของปราสาทพนมรุ้ง อันเนื่องจากการอบการให้ความหมายต่อซากโบราณ

สถานที่เน้นเรื่องราวในยุคสมัยที่มีการสร้างวัดสุทธสถานนั้นในอารยธรรมเดียวกันจนถึงสิ้นสุดเมื่อถูกทิ้งร้าง ไม่นับรวมเรื่องราวของคนรุ่นหลังที่เข้าใช้หลังจากสถานที่นั้นถูกทิ้งร้างไปแล้ว ไม่เพียงเท่านั้น ในการนำเสนอภาพตัวแทนของปราสาทพนมรุ้งเป็นเทวสถานฮินดูลัทธิไศวนิกาย ด้วยการจัดแสดงรูปเคารพที่เกี่ยวข้อง(จำลอง) เช่น ศิวลึงค์ โคนนทิต ฯลฯ ความหมายของการเคยเป็นพุทธศาสนสถานในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งถือเป็นยุคสุดท้ายของการก่อสร้างเพิ่มเติมปราสาทพนมรุ้งยังถูกลบเลือนหายไปด้วย (แม้มีคำบรรยายในป้ายจัดแสดงเป็นข้อความสั้นๆ แต่คงยากที่จะสื่อกับผู้มาเที่ยวชม ซึ่งรับรู้จากวัตถุจัดแสดงเป็นหลัก)

ความสัมพันธ์ในอดีตที่ผู้คนในท้องถิ่นเคยมีต่อปราสาทพนมรุ้งพร้อมด้วยความรู้ความเชื่อที่เคยมีมาก่อน จึงถือว่าเป็นเรื่องราวที่ไม่เกี่ยวข้องและไม่มีพื้นที่ในการนำเสนอเรื่องราวของปราสาทพนมรุ้ง และเมื่อผู้คนยอมรับในการกำหนดขอบเขตเรื่องราวเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้งดังกล่าว จึงได้ปฏิบัติตามโดยปราศจากการออกคำสั่งห้ามหรือการบังคับด้วยรูปแบบใด อันเป็นผลจากเทคโนโลยีอำนาจที่ควบคุมบงการบุคคลให้กลายเป็นผู้ควบคุมการกระทำของตนเองให้เป็นไปตามที่อำนาจ(ของวาทกรรม)นั้นกำหนด ดังกรณีกลุ่มคนที่ยังสนใจตำนานความเชื่อที่เป็นชุดความหมายตามวาทกรรมก่อนหน้านี้ ได้เลือกที่จะนำเสนอโดยลดระดับความน่าเชื่อถือของเรื่องราวเหล่านั้นลงในระหว่างการถ่ายทอดแก่บุคคลอื่น ขณะที่คนจำนวนมากปฏิเสธการถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านั้นโดยสิ้นเชิง สอดคล้องกับข้อเสนอของสมิธว่าสิ่งหายไปจากวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจคือความเกี่ยวข้องผูกพันในการใช้มรดกของกลุ่มคนที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งไม่เป็นไปตามองค์ความรู้หลัก โดยที่ได้มีการจัดวางและกำหนดจากผู้เชี่ยวชาญแล้วว่าผู้ชมจะได้รับรู้อะไรจากมรดกนั้น (Smith, 2006, p. 36)

เช่นเดียวกับศาสตร์สาขาอื่น องค์ความรู้ที่ผลิตให้กับสังคมโดยกระบวนการแสวงหาความรู้แบบปฏิฐานนิยม มีการพัฒนาด้วยการต่อยอดหรือล้มล้างข้อเสนอที่เป็นสาระความรู้ก่อนหน้านี้ ทำให้สาระความรู้มีการปรับเปลี่ยนได้เสมอตามหลักฐาน การค้นพบหรือการตีความหมายใหม่ ซึ่งเป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญร่วมสาขาวิชา ส่งผลให้คนทั่วไปอาจมีพื้นฐานความรู้ไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจสาระบางอย่างที่ถูกนำเสนอ ดังกรณีปราสาทพนมรุ้งคือเรื่องของท่านนเรนทราทิตย์ ผู้สร้างปราสาทประธานที่เป็นผู้ปกครองท้องถิ่นซึ่งถูกนำเสนอพร้อมกรอบความรู้ว่าด้วยอำนาจปกครองของศูนย์กลางรัฐโบราณแบบมณฑลละ ซึ่งแตกต่างจากกรอบความรู้ที่มีอยู่และยังคงใช้นำเสนอเรื่องราวอื่นอย่างต่อเนื่องในลักษณะของอำนาจปกครองแบบรวมศูนย์ เป็นเหตุให้กลุ่มคนที่สนใจประวัติศาสตร์ทางการและรู้จักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะกษัตริย์เมืองพระนครที่เป็นผู้สร้างปราสาทจำนวนมากในอีสานและปกครองดินแดนที่ครอบคลุมอีสานแบบรวมศูนย์ เกิดความสับสนและไม่สามารถทำความเข้าใจเรื่องของท่านนเรนทราทิตย์จนปฏิเสธการรับรู้สาระความรู้ดังกล่าว อันแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างองค์ความรู้ตามวาทกรรมโบราณสถานที่เป็นองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ กับองค์ความรู้ประชาชนนิยม ตามข้อเสนอของสมิธ (Smith, 2007, p. 7) ซึ่งองค์ความรู้

ประชาานิยมตามไม่ทันการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญส่งผลให้กลุ่มครูนำเสนอชุดความหมายว่าด้วยอดีตชาติ ซึ่งเป็นการอธิบายตามกรอบความรู้ทางพุทธศาสนาว่าด้วยการเวียนว่ายตายเกิดมาใช้สร้างคำอธิบายแทนประวัติศาสตร์ทางการ โดยที่คำอธิบายนั้นไม่ได้มีสาระชัดเจนเกี่ยวกับผู้สร้างปราสาทพนมรุ้งในอดีต กลับมีลักษณะเนื้อหาหลวมๆ ให้ผู้ศรัทธาแต่ละคนนำไปใช้อธิบายความผูกพันของตนเองกับปราสาทพนมรุ้งปัจจุบัน ซึ่งยึดถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญของท้องถิ่นแต่กลับไม่สามารถหาจุดเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ได้ ชุดความหมายนี้จึงไม่ส่งผลต่อการเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มครู และไม่ก่อให้เกิดแนวปฏิบัติที่ชัดเจน

(ข) แนวทางจัดการโบราณสถานประเภทซากอารยธรรม

เนื่องจากพื้นที่ (space) เป็นรากฐานของการทำงานของอำนาจทุกชนิด ทำให้มีการจัดระบบระเบียบพื้นที่ให้สอดคล้องกับการจัดจำแนกประเภทของสิ่งต่างๆ ภายใต้กรอบความรู้ของวาทกรรม (Foucault, 1984, p. 252) การกำหนดเขตปราสาทพนมรุ้งให้มีสภาพอุทยานที่ร่มรื่นน่าเที่ยวชม ห่างไกลจากกิจกรรมอื่นนอกจากการเที่ยวชม จึงเป็นปฏิบัติการสำคัญในอันที่จะควบคุมกำกับให้มีการสื่อความหมายอย่างเฉพาะเจาะจงชุดหนึ่ง ให้เป็นไปตามกรอบความรู้ของวาทกรรมโบราณสถาน ดังมีการกำหนดเส้นทางเดินที่เชื่อมต่อจากด้านนอกสู่ทางขึ้นปราสาทพนมรุ้งในแนวเส้นตรง ด้วยการสร้างบันไดทางขึ้นจากด้านนอกอุทยานให้เป็นแนวตรงกัน ทำให้ผู้เข้าชมปราสาทพนมรุ้งได้เดินผ่านจุดสำคัญในการชื่นชมทัศนียภาพจากด้านล่างที่ชันลาดชันทาง ซึ่งจะเห็นปราสาทพนมรุ้งบนยอดเขาในสภาพน่าประทับใจ การจัดสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกประเภทร้านค้าห้องสุขาและอาคารบริการในจุดที่เห็นได้ยากระหว่างการเดินชมปราสาทตามเส้นทางดังกล่าว การย้ายรอยพระพุทธรูปจำลองและวัดเขาพนมรุ้งเพื่อกำจัดสิ่งสื่อความหมายต่างจากการเป็นเทวสถานฮินดู รวมถึงการควบคุมการเข้า-ออก จึงเป็นส่วนสำคัญในการตอกย้ำความเป็นจริงของชุดความหมายหลักว่าด้วยโบราณสถานให้เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้พบเห็น อันเป็นแนวทางจัดการโบราณสถานของกรมศิลปากรที่สอดคล้องกับหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีการจำแนกหว่อมรดกที่ยังมีชีวิตกับซากอารยธรรม และการจัดการซากอารยธรรมเป็นไปโดยปฏิเสธความเกี่ยวข้องของกลุ่มคนท้องถิ่นร่วมสมัยและสิทธิของคนเหล่านั้นต่อมรดกดังกล่าว โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับมรดก (Byrne, 2014, pp. 63-64)

ในทางกลับกัน การถูกปิดกั้นอิสระในการเข้าถึงพื้นที่เป็นการลดทอนอำนาจตามจารีตเดิมที่กลุ่มคนท้องถิ่นเคยเข้าใช้ปราสาทพนมรุ้งในชีวิตประจำวัน ทำให้เกิดความรู้สึกถูกกลืนรองความเป็นเจ้าของที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่มรดก และยังขาดโอกาสในการแสดงบทบาทคนท้องถิ่นที่มีจิตสำนึกอนุรักษ์มรดก เนื่องจากกรมศิลปากรมีความพร้อมในการดำเนินการเองทุกอย่าง ปราศจากเงื่อนไขให้ผู้คนในชุมชนกระทำการใดๆ ในการมีส่วนร่วมดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ของปราสาทพนมรุ้งซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาทำให้สิ่งที่เกิดขึ้นกับ

ปราสาทพนมรุ้งห่างไกลจากการรับรู้ของผู้คนทั่วไปในชุมชนเชิงเขา ดังกรณีเหตุการณ์คนร้ายทุบทำลายประติมากรรมในเขตปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งผู้คนในชุมชนทั้งสองไม่สามารถเป็นหูเป็นตาหรือตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับกลุ่มคนที่ผ่านเข้าออกเขตชุมชนเพื่อไปถึงปราสาทพนมรุ้งได้เลย

การจัดการปราสาทพนมรุ้งในรูปแบบอุทยานประวัติศาสตร์ จึงทำให้กรมศิลปากรสามารถย้าเตือนแนวทางจัดการมรดกโดยหน่วยงานรัฐให้เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปในท้องถิ่น ซึ่งตอบสนองด้วยการปรับเปลี่ยนกิจกรรมในชีวิตประจำวันมิให้ต้องเข้าไปในพื้นที่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์อีกต่อไป ยกเว้นการพาญาติพี่น้องต่างท้องถิ่นไปเยี่ยมชม หรือเป็นกลุ่มผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงซึ่งจะเข้าไปเมื่อมีการกิจ ส่งผลให้ความเป็นโบราณสถานได้รับการตอกย้ำเป็นชุดความหมายหลักของปราสาทพนมรุ้งพร้อมกับการห่างเหินของความผูกพันระหว่างคนในชุมชนทั้งสองกับปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภาวะย้อนแย้งกับการยึดถือมรดกดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์สำคัญของท้องถิ่น

2) วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว

วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากเป้าหมายส่วนหนึ่งของการจัดการตามวาทกรรมโบราณสถาน ซึ่งต้องการให้การเที่ยวชมเป็นวิธีการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของผู้คนทั่วไป จึงดูราวกับมีเป้าหมายสอดคล้องกันกับวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว แต่ปฏิบัติการตามวาทกรรมดังกล่าวกลับมีกรอบคิดต่อมรดกและแนวทางจัดการที่แตกต่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดทอนความสำคัญของคุณค่าของโบราณสถานในฐานะหลักฐานการศึกษาอดีต ซึ่งผูกขาดการวินิจฉัยโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ และเพิ่มจุดเน้นดึงดูดความสนใจของสาธารณชนแทน อันมีรูปแบบกิจกรรมที่นิยมเป็นตัวแบบสำคัญหลายอย่างและไม่จำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญในการวินิจฉัย (ซึ่งบางอย่างขัดแย้งกับการรักษาโบราณสถานไว้เป็นหลักฐานการศึกษา) มีการผูกโยงเรื่องราวนำเสนอเข้ากับความหมายใหม่ที่เป็นประสบการณ์ของคนรุ่นปัจจุบันเช่น การทวงคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ปรางค์การณ์อาทิตย์ส่อง 15 ช่องประตู ข่าวทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ปลอม(หรือไม่) เป็นต้น แม้ว่าการกำหนดความหมายที่เชื่อมโยงกับอดีตยังคงยึดถือตามองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญก็ตามจึงช่วยเพิ่มบทบาทของคนท้องถิ่นที่หายไปจากวาทกรรมโบราณสถาน อันเป็นความคาดหวังบทบาทของคนท้องถิ่นต่อมรดกในเชิงบวกมากขึ้น เช่น การร่วมจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว การแสดงท่าที่เป็นมิตรต่อนักท่องเที่ยว เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การยึดถือว่า ตัวแทนของท้องถิ่นคือกลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นระดับต่างๆ ทำให้คนกลุ่มดังกล่าวมีอำนาจเพิ่มขึ้นในการเลือกทำกิจกรรมในนามการส่งเสริมการท่องเที่ยว ปราสาทพนมรุ้ง นำไปสู่การใช้ปราสาทพนมรุ้งเป็นทรัพยากรของเครือข่ายของกลุ่มทางการเมืองที่เชื่อมโยงจากระดับชาติถึงชุมชน อันมีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวประจำปีเป็นสิ่งที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อผู้มีอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มผู้บริหารปกครองท้องถิ่นในการพัฒนา

เศรษฐกิจท้องถิ่น ทำให้เห็นชัดเจนถึงการแบ่งแยกกลุ่มคนท้องถิ่นระหว่างกลุ่มผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับคนทั่วไป ซึ่งฝ่ายแรกมุ่งปฏิบัติการกิจตามที่ได้รับมอบหมาย ฝ่ายหลังไม่มีส่วนเกี่ยวข้องและไม่มีกิจกรรมที่แสดงความผูกพันอย่างเป็นรูปธรรมต่อปราสาทพนมรุ้ง ขณะเดียวกันยังมีส่วนสำคัญในการสร้างความไม่ไว้วางใจของกลุ่มคนทั่วไปในชุมชนท้องถิ่นต่อตัวแทนทางการเมืองของพวกเขาในอันที่จะทำหน้าที่ดูแลรักษาปราสาทพนมรุ้งตามกรอบคิดของวาทกรรมอื่นที่สนับสนุนการจัดการมรดกโดยคนท้องถิ่น จนกลายเป็นแรงต้านสำคัญต่อการสถาปนากรอบคิดว่าด้วยการจัดการมรดกโดยท้องถิ่น ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากวาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนการจัดการมรดกโดยท้องถิ่น

นอกจากนี้ การอ้างอิงประเพณีดั้งเดิมในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวจนนำไปสู่การกดทับความหมายเดิมของประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง(ซึ่งเคยตอบสนองความเชื่อศรัทธาของคนทั่วไปในชุมชนและเป็นกิจกรรมที่ผู้คนเข้าร่วมตามอหิยาศัย) ยังกลายเป็นแรงกระตุ้นให้กลุ่มคนในชุมชนบุหิยบายเรื่องดังกล่าวมานำเสนอเพื่อตอบโต้ความชอบธรรมในการจัดกิจกรรมของทางจังหวัดและยืนยันความเป็นเจ้าของในอดีตของพวกเขาตน ซึ่งกลายเป็นการตอกย้ำกรอบความรู้ว่าด้วยการเป็นเจ้าของมรดกของท้องถิ่นเดียว แทนการยืนยันการเป็นเจ้าของร่วมกันของหลายชุมชนจากหลายเขตปกครองที่เคยยึดถือมาก่อนหรือกล่าวได้ว่าเป็นสภาพการณ์ที่ชุมชนในท้องถิ่นช่วงชิงกันเองต่อความหมายว่าด้วยความเป็นเจ้าของ แม้ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างชัดเจนก็ตาม

3) วาทกรรมมรดกในท้องถิ่น

ในชุมชนทั้งสองมีความทรงจำว่าด้วยประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ศาลเจ้าพ่อปราสาททอง และชุดความหมายย่อยหลายชุด เช่น ตำนานปาจิต-อรพิม ความผูกพันจากอดีตชาติ ฯลฯ เป็นส่วนที่ถูกนำมาใช้ในการตอบโต้วาทกรรมหลักทั้งสองหากพิจารณาในแง่ความทรงจำร่วมทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่กลุ่มคนใช้ตอบสนองกับเงื่อนไขหรือความต้องการในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยส่วนหนึ่งอาศัยมรดกเป็นแหล่งย้ำเตือนความทรงจำ (Halbwachs, 1992, p. 49; Harvey, 2001, pp. 328-329; McDowell, 2008, p. 40) การเลือกจดจำ หรือลืมความทรงจำร่วมที่อาจเคยมีคล้ายกันระหว่างชุมชนตาเป็กกับชุมชนบุหิยบายออกมาแตกต่างกัน กล่าวคือ ชุมชนตาเป็กเป็นฝ่ายได้รับการยืนยันว่าเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้ง(ตามเขตปกครอง) จึงไม่จำเป็นต้องอ้างอิงถึงความสัมพันธ์ในอดีต ประกอบกับการเป็นชุมชนที่มีหน่วยงานราชการตั้งหน่วยปฏิบัติงานในเขตชุมชน (นพค.52) และช่วยสร้างความสำเร็จอย่างรวดเร็ว จนมีแนวโน้มปฏิบัติตามแนวทางของหน่วยงานรัฐโดยไม่ได้แย้ง พร้อมกับมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวิถีชีวิตที่เน้นให้ลูกหลานจบการศึกษาระดับปริญญาตรีและทำงานที่ใช้วุฒิการศึกษานอกชุมชน ทำให้คนส่วนใหญ่ไม่มีการสืบทอดความทรงจำเกี่ยวกับอดีตของชุมชน ครั้นเมื่อต้องการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับอดีตชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มครูจึงหวนกลับไปใช้คำอธิบายจากพื้นฐานความเชื่อพุทธศาสนาว่าด้วยวัฏสงสารหรือการเวียนว่ายตายเกิดแทน (ซึ่งแพร่หลายไปยังชุมชนบุหิยบาย) ตรงข้ามกับชุมชนบุหิยบาย ซึ่งเป็นฝ่ายสูญเสียความเป็นเจ้าของ

ปราสาทพนมรุ้ง ทั้งในแง่เขตปกครอง และการมีวัดตั้งอยู่ในเขตปราสาท ซึ่งระหว่างการบูรณะทำให้ทราบว่าปราสาทพนมรุ้งอยู่ในเขตปกครองของตำบลตาเป็กและมีการย้ายวัดออกจึงมีการรื้อฟื้นชุดความหมายดั้งเดิมมาใช้โต้ตอบวาทกรรมหลักในลักษณะของการยืนยันความเป็นเจ้าของในอดีต

ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับมรดกภายใต้การจัดการของกรมศิลปากร เช่น กรณีปราสาทพิมาย วิหารพระมงคลบพิตร ฯลฯ มีประเด็นอภิปราย ดังนี้

(1) การศึกษานี้เป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงอิทธิพลที่ยังคงเด่นชัดของวาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวในการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์ของกรมศิลปากร ซึ่งยังคงเป็นไปในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ กระบวนการสถาปนาองค์ความรู้และแนวทางจัดการมรดกที่ให้อำนาจแก่กรมศิลปากร และลดทอนคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่เคยมีต่อมรดก รวมถึงปิดกั้นโอกาสในการดำเนินกิจกรรมอย่างเสรีในเขตมรดก ทำให้ผู้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความท้อแท้เห็นต่อมรดกทั้งทางกายภาพและความผูกพันต่อวิถีชีวิต อันแสดงให้เห็นว่าแม้จะมีข้อวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการแบ่งแยกส่วนที่จับต้องไม่ได้ (intangible heritage) ที่เชื่อมโยงกับมรดกวัฒนธรรม ออกจากมรดกที่เป็นกายภาพ (tangible heritage) โดยเฉพาะการรับรู้และให้คุณค่ามรดกของกลุ่มคนท้องถิ่นซึ่งถูกละเลยจากการจัดการมรดกโดยหน่วยงานรัฐมาตลอด (Turnpenny, 2004, p. 302) และมีข้อเสนอใหม่ๆ จากนักวิชาการ เช่น กฎบัตรเบอร์รัที่เพิ่มการยอมรับคุณค่าทางวัฒนธรรมที่แตกต่างระหว่างชนพื้นเมืองกับชาวออสเตรเลียและยอมรับในชุมชนที่ใกล้ชิดกับสถานที่ รวมถึงความเกี่ยวข้องของชุมชนในกระบวนการมรดก (Brown, 2008, pp. 19-30) กฎบัตรอิโคโมสว่าด้วยการสื่อความหมายและการนำเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรม ที่เสนอให้ยอมรับความสำคัญของสิทธิตามประเพณีความรับผิดชอบและผลประโยชน์ของผู้อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับมรดกควรได้รับการให้และเคารพในการวางแผนโปรแกรมการสื่อความหมายและการนำเสนอแหล่ง (อิโคโมสไทย, 2554) เป็นต้นยังไม่ปรากฏว่าได้ส่งผลให้มีการปรับแนวทางการจัดการของกรมศิลปากรในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ โดยเพิ่มความใส่ใจต่อชุดความหมายและคุณค่าทางวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นมากขึ้นเลย

กระนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาที่ผ่านมาซึ่งมักนำเสนอภาพกลุ่มคนท้องถิ่นในปฏิสัมพันธ์กับมรดก ราวกับเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ดังข้อวิพากษ์ที่ว่า การนำเสนอภาพความสัมพันธ์ของชุมชนท้องถิ่นต่อมรดกมักให้ภาพกลุ่มทางวัฒนธรรมที่ถูกจินตนาการหรือสร้างภาพราวกับเป็นตัวแทนทางสังคมที่มีพื้นฐานความเชื่อในอดีตร่วมกัน (McClanahan, 2007, p. 51) การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของกลุ่มคนท้องถิ่น ซึ่งเคยร่วมใช้มรดกเดียวกัน แต่ถูกแบ่งแยกด้วยเขตปกครอง จนนำไปสู่การช่วงชิงความหมายว่าด้วยความเป็นเจ้าของ(ในอดีต)ระหว่างคนในชุมชนท้องถิ่นด้วยกันเอง และก่อให้เกิดการจำกัดการยอมรับความเป็นเจ้าของมรดกคือเน้นการเป็นเจ้าของโดยชุมชนท้องถิ่นเดี่ยวแทนการยอมรับความเป็นเจ้าของร่วมในมรดกแห่งเดียวกันอย่างที่เคยเกิดขึ้น รวมถึงการ

แบ่งแยกในชุมชนเดียวกัน ระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนและผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้เป็นผู้ใช้อำนาจตามวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว และวาทกรรมกระจายอำนาจ กับกลุ่มคนอื่นๆ ที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับมรดกตามวาทกรรมเหล่านั้น จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าการศึกษากลุ่มคนท้องถิ่นในการจัดการมรดกควรใช้วิธีการศึกษาแบบพหุสนาม (multi-sited) ในการเลือกศึกษาชุมชนหรือกลุ่มคนที่หลากหลายตามความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ (Marcus, 1998, p. 58) เพื่อให้เห็นภาพความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนเพียงพอกับการทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับกลุ่มคนและชุดความหมายที่เกี่ยวข้อง รวมถึงพลวัตที่เกิดขึ้นในปฏิสัมพันธ์กับมรดกด้วย (McClanahan, 2007, pp. 53-54) โดยในการศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงกรอบความรู้ว่าด้วยคนท้องถิ่นที่กำกับการรับรู้ของกลุ่มคนในชุมชนที่สะท้อนถึงตัวตนที่เชื่อมโยงกับเขตปกครองตามระบบบริหารราชการแผ่นดินมากกว่าความสัมพันธ์ทางประเพณีวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับมรดกซึ่งกลายเป็นเพียงความทรงจำร่วมที่หลงเหลืออยู่ในระดับเลือนรางสำหรับชุมชนตาเป็ก

(2) การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของเครือข่ายทางการเมืองท้องถิ่นที่เชื่อมโยงจากระดับชุมชนหมู่บ้านถึงระดับจังหวัด ซึ่งมีการใช้ปราสาทพนมรุ้งเป็นทรัพยากรหนึ่งในการสร้างรายได้ให้กับผู้มีอำนาจสูงสุดซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ อันเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการมรดก เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนขาดความไว้วางใจต่อตัวแทนทางการเมืองของพวกเขาขณะที่กลุ่มผู้นำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเข้าร่วมปฏิบัติตามคำสั่งแบบบนลงล่าง (top-down) ในการจัดกิจกรรมที่ปราสาทพนมรุ้ง โดยเป็นการสมยอมเพื่อรักษาประโยชน์ทางการเมือง พร้อมกันนั้นยังได้มีการต่อต้านด้วยการเล่าถึงความไม่ถูกต้องในการจัดงานลักษณะดังกล่าวอันเป็นการลดทอนความชอบธรรมของการจัดกิจกรรมดังกล่าวด้วย

(3) การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดในการรับรู้ของคนท้องถิ่นต่อองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญว่าด้วยอดีตที่เกี่ยวข้องกับมรดกซึ่งในกระบวนการสร้างองค์ความรู้สามารถเปลี่ยนแปลงแนวทางการอธิบายได้ตามหลักฐานที่มีการค้นพบเพิ่มเติมหรือการตีความหมายใหม่ตามกรอบความรู้ที่ก้าวหน้าขึ้น ดังกรณีคำอธิบายเกี่ยวกับตำนานเรนทราทิตย์ ผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง (ว่าเป็นผู้ปกครองดินแดนบริเวณเขาพนมรุ้งในฐานะเมืองอิสระที่ผู้ปกครองมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์เมืองพระนคร แต่บางช่วงได้เป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของเมืองพระนคร ตามแนวคิดการปกครองแบบมณฑล (Mandala) ซึ่งต่างจากแนวคิดต่อการปกครองแบบรวมศูนย์ที่เคยใช้อธิบายมาก่อน) ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนจากการตามไม่ทันการเปลี่ยนแปลงแนวทางการอธิบาย ประกอบกับมีการนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปดัดแปลงใช้กับกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้กลุ่มคนท้องถิ่นที่สนใจประวัติศาสตร์ทางการปฏิเสธการรับรู้องค์ความรู้ดังกล่าว จนกลายเป็นช่องโหว่ในการสร้างความเข้าใจต่อมรดกสำคัญของท้องถิ่น

ดังนั้น ความพยายามทำความเข้าใจกับคนท้องถิ่นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทางการตามองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ จึงเป็นประเด็นท้าทายอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในกรณีที่มีการเปลี่ยนแนวทางการอธิบายแล้วองค์ความรู้ประชาชนย่อมตามไม่ทัน เช่น องค์ความรู้ว่าด้วยบรรพบุรุษของคนไทยอพยพมาจากเทือกเขาอัลไต ซึ่งได้รับการปฏิเสธอย่างชัดเจนจากองค์ความรู้แบบผู้เชี่ยวชาญ แต่ยังคงปรากฏในองค์ความรู้ประชาชนดังมีผู้ระบุว่ายังมีการจัดแสดงองค์ความรู้ดังกล่าวในพิพิธภัณฑ์บางแห่ง (ผู้สื่อข่าวพิเศษ, 18 ก.พ.2558) เป็นต้น

8.1.2.วาทกรรมใหม่ที่สนับสนุนการจัดการมรดกของคนท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ของคนท้องถิ่นน้อยกว่าวาทกรรมหลักได้แก่ วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส วาทกรรมกระจายอำนาจ และวาทกรรมสิทธิชุมชน มีกรอบความรู้และอิทธิพลต่อปฏิบัติการในท้องถิ่น ดังนี้

วาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสได้รับการสถาปนาจากกลุ่มนักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และเกิดปฏิบัติการจัดการมรดกโดยคนท้องถิ่นจำนวนหนึ่งในแหล่งโบราณคดีในที่ต่างๆ หลายแห่ง มีส่วนก่อให้เกิดการรับรู้และคาดหวังของคนบางกลุ่มในชุมชนตาเป็กและชุมชนบุตต่อการเพิ่มบทบาทของคนท้องถิ่นในการจัดการปราสาทพนมรุ้งหรือการปรับการจัดการของกรมศิลปากรให้เอื้อต่อการสร้างความผูกพันของคนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง แต่ไม่มีปฏิบัติการโดยตรงในพื้นที่ปราสาทพนมรุ้งเนื่องจากเงื่อนไขพื้นฐานคือกลุ่มคนท้องถิ่นต้องมีความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มดำเนินการเรียกร้องและอนุรักษ์มรดกโดยรักษาคูณค่าทางวิชาการควบคู่กับคุณค่าทางวัฒนธรรมหรือตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น ซึ่งชุมชนทั้งสองไม่มีความเข้มแข็งดังกล่าว ปฏิบัติการในท้องถิ่นที่แสดงถึงอิทธิพลของกรอบความรู้ตามวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสจึงเกิดขึ้นภายใต้ปฏิบัติการตามวาทกรรมกระจายอำนาจ ที่กรมศิลปากรอนุญาตให้องค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากจัดกิจกรรมในโบราณสถานที่อยู่ในเขตตำบล ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 โดยองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากเลือกจัดกิจกรรมคือพิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำ และการจัดแสดงแสงสีเสียงตำนานปาจิต-อรพิม ในฐานะการรื้อฟื้นคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่อมรดก และปรากฏในการจัดกิจกรรมของอำเภอเฉลิมพระเกียรติในรูปแบบเทศกาลรับอรุณรุ่งที่ปราสาทพนมรุ้ง(ปี พ.ศ. 2554 - 2557) ที่เน้นสร้างความผูกพันของผู้คนในท้องถิ่นมากกว่าดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างชาติ

ขณะที่วาทกรรมสิทธิชุมชน ซึ่งมีกรอบความรู้ว่าด้วยสิทธิที่เกิดจากการใช้และเน้นความผูกพันของคนในชุมชนต่อมรดกเป็นสำคัญไม่ได้เอื้ออำนวยต่อปฏิบัติการในเชิงการเรียกร้องสิทธิของท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้ง เนื่องจากที่ผ่านมาคนในชุมชนทั้งสองขาดกิจกรรมเกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง คนจำนวนมากจึงไม่ได้เข้าไปในเขตปราสาทพนมรุ้งเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว เหลือเพียงความภาคภูมิใจต่อสิ่งที่เป็นเสมือนสัญลักษณ์สำคัญของท้องถิ่นเท่านั้น ประกอบกับแต่ละชุมชนปราศจากพื้นฐานความเป็นชุมชนเข้มแข็ง ที่เป็นปัจจัยสำคัญของการเรียกร้องสิทธิ โดยคนจำนวนมากในชุมชนตาเป็กมีความไม่ไว้วางใจต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการถือสิทธิแทนตนเพื่อจัดการปราสาท

พนมรุ้ง ส่วนคนในชุมชนบุขาดความมั่นใจในสิทธิต่อปราสาทพนมรุ้งซึ่งพวกตนไม่มีความเป็นเจ้าของตามเขตปกครอง ทำให้คนส่วนใหญ่ในทั้งสองชุมชนไม่สนับสนุนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนต่อปราสาทพนมรุ้งอิทธิพลของวาทกรรมสิทธิชุมชนจึงเห็นได้จากการต่อต้านแผนโยกย้ายบ้านเรือนในชุมชนบุตามแผนแม่บทเมืองพนมรุ้งด้วยการอ้างสิทธิจากการอยู่มาก่อน โดยมีการเล่าเรื่องประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งดั้งเดิมเป็นเครื่องยืนยัน

ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาที่ผ่านมา มีประเด็นอภิปราย ดังนี้

(1) การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าคุณค่าด้านการเป็นหลักฐานอดีต และแนวทางจัดการเพื่อสงวนรักษาสภาพเดิมของมรดกไว้ตามวาทกรรมโบราณสถาน ยังเป็นคุณค่าสำคัญที่สังคมสมัยใหม่ต้องการและไม่มีสิ่งอื่นทดแทน โดยวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสและวาทกรรมสิทธิชุมชนซึ่งสนับสนุนการจัดการมรดกของกลุ่มคนท้องถิ่นได้ยึดถือเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดเป้าหมายและแนวทางจัดการควบคู่กับการเพิ่มคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองวิถีชีวิตหรือความต้องการของกลุ่มคนท้องถิ่น อันจะเอื้อต่อการสร้างความผูกพันอย่างใกล้ชิดเป็นพื้นฐานของการจัดการอย่างยั่งยืน ทว่าความท้าทายสำคัญมาจากวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งลดทอนคุณค่าดังกล่าวด้วยการเน้นความสำคัญของการสร้างความตื่นตาตื่นใจ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อสภาพกายภาพของมรดกรวมถึงการใช้รูปแบบกิจกรรมที่อ้างถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมท้องถิ่น จนกลายเป็นการลดทอนคุณค่าดั้งเดิมของประเพณีหรือกิจกรรมนั้นจนหมดความหมายต่อชุมชนท้องถิ่น แต่กลับเป็นตัวแบบสำคัญในการจัดการของกลุ่มคนท้องถิ่น ดังกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มากที่แสดงให้เห็นว่าแม้ในกลุ่มผู้ต้องการรื้อฟื้นตำนานปาจิต-อรพิมในฐานะวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กลับมาเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางในท้องถิ่น ยังหันไปอาศัยรูปแบบกิจกรรมดึงดูดนักท่องเที่ยวซึ่งไม่เอื้อต่อการบรรลุเป้าหมายดังกล่าวเท่าใดนัก

(2) การอยู่ใต้กำกับของกรอบคิดว่าด้วยกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้เกิดกรณีตัวอย่างการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมในเขตปราสาทเมืองต่ำที่เป็นมรดกสำคัญของตำบลจรเข้มาก ซึ่งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นใช้อำนาจที่ได้รับแบ่งปันจากกรมศิลปากรมาดำเนินการจัดพิธีบวงสรวงปราสาทเมืองต่ำด้วยรูปแบบที่สะท้อนความสัมพันธ์ตามลำดับชั้น(ในขั้นตอนพิธีการและการจัดตำแหน่งผู้เข้าร่วมงาน) และการจัดแสดงนาฏศิลป์ที่เน้นอัตลักษณ์ขอม แต่ผสมผสานด้วยการแสดงตามประเพณีเขมรปัจจุบัน ทำให้ถูกวิพากษ์ว่าเป็นการรื้อฟื้นชุดความหมายดั้งเดิมของท้องถิ่นมาใช้ในการแสดงความสามารถที่เหนือกว่าทางการเมืองและเครือข่ายทางสังคม (Denes & Tiamsoon, 2013, p. 47) ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยแต่ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าในการดำเนินการดังกล่าว อาจถือได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้มีการแสดงตามประเพณีเขมรปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งในการตอบสนองเป้าหมายการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่เกิดขึ้นในพิธีบวงสรวงปราสาทพนมรุ้ง (ที่กลายเป็นพื้นที่ช่วงชิงความหมายของผู้เชี่ยวชาญภายนอกที่กลุ่มผู้จัดงานระดับจังหวัดเชิญมา) เช่นเดียวกับการรื้อฟื้น

ตำนานพื้นบ้านในฐานะส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยแสดงออกด้วยกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว อันเป็นไปได้อย่างที่จะสร้างความผูกพันให้กับคนในชุมชนท้องถิ่นกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นแต่ในกระบวนการเตรียมการและการขยายผลหลังจากนั้นสามารถกระตุ้นความสนใจต่อด้านานดังกล่าวได้บ้าง สะท้อนถึงอิทธิพลของวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแสที่เริ่มเข้าสู่ระดับท้องถิ่น แม้ไม่สามารถแทนที่วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวได้ก็ตาม

(3) การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า การประดิษฐ์ประเพณีใหม่ แม้สามารถทำได้และอาจได้รับการยึดถือสืบทอดในฐานะประเพณีท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อวิถีวัฒนธรรมของผู้คนส่วนใหญ่ ดังกรณีงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้งในอดีต พิธีบวงสรวงเจ้าพ่อปราสาททอง การทำบุญปิดทองรูปปั้นหลวงพ่отеัง เป็นต้น แต่การประดิษฐ์ประเพณีใหม่จากพื้นฐานการรับรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีต ดังกรณีการจัดงานเทศกาลรับอรุณของอำเภอเฉลิมพระเกียรติย่อมประสบความสำเร็จได้ยากในการทำให้เกิดความผูกพันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีความย้อนแย้งสำคัญในวิธีการจัดการ คือการจัดสร้างงานประเพณีใหม่ที่เกิดขึ้นด้วยการสั่งการตามสายบังคับบัญชาของฝ่ายปกครองอำเภอ มีกลุ่มผู้นำชุมชนและผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่ง ปราศจากการแสดงเจตจำนงอันแรงกล้าจากผู้คนในท้องถิ่นอย่างประเพณีอื่นที่เคยถูกสร้างขึ้น แม้แนวคิดในการสร้างกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมของความผูกพันระหว่างคนท้องถิ่นกับมรดก โดยมีเป้าหมายให้คนในชุมชนท้องถิ่นมีกิจกรรมประจำปีด้วยการตักบาตรในเขตปราสาทพนมรุ้งเพื่อให้เกิดประสบการณ์ความผูกพันของผู้คนต่อปราสาทพนมรุ้งในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นน่าจะเป็นประโยชน์ในฐานะจุดเริ่มต้นที่ดีของการสร้างความผูกพันระหว่างกลุ่มคนในชุมชนปัจจุบันกับปราสาทพนมรุ้งก็ตาม จึงเป็นกรณีตัวอย่างของการบริหารจัดการทางวัฒนธรรมซึ่งมีความละเอียดอ่อนมากกว่าการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากภายนอก ซึ่งสามารถสร้างกิจกรรมใหม่อย่างการชมปรากฏการณ์อาทิตย์ส่องหรือการแสดงแสงสีเสียงเพื่อนำเสนอได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยพื้นฐานวัฒนธรรมเดิม

(4) การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความต้องการของกลุ่มคนท้องถิ่นต่อการผลิตองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญในลักษณะของการเชื่อมโยงกับอดีตของท้องถิ่น ซึ่งเป็นความคาดหวังที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางการผลิตองค์ความรู้ที่ต้องอาศัยหลักฐานที่สามารถใช้พิสูจน์ได้เป็นสำคัญ ยิ่งกว่านั้น มรดกประเภทแหล่งโบราณคดี และโบราณสถานจำนวนหนึ่งที่มีอายุเก่าแก่เกินการตั้งถิ่นฐานของชุมชนปัจจุบัน มักไม่สามารถพิสูจน์ความเชื่อมโยงนั้นได้การดำเนินการสร้างความร่วมมือระหว่างนักวิชาการกับกลุ่มคนท้องถิ่นในการจัดการมรดกดังกล่าวจึงมักมุ่งสร้างความผูกพันในปัจจุบัน ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่กลุ่มคนท้องถิ่นได้เข้าถึงและมีประสบการณ์กับการศึกษา นำชม จัดพิธีกรรมตามความเชื่อต่อมรดกนั้นๆ เป็นแนวทางสำคัญ ดังปรากฏในการนำเสนอกระบวนการทำงานของหลายโครงการ (สาธิต ไพรชาญจิตร, 2547, น. 132-182 ; สุกัญญา เบาเนต และ วสันต์ เทพสุริยานนท์, 2553,

น. 107-182) สอดคล้องกับข้อเสนอของสมิธที่เน้นความสำคัญของการสร้างกระบวนการที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กับมรดกเพื่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันที่จะนำไปสู่ปฏิบัติต่อมรดกอย่างสอดคล้องกับความรู้สึกเหล่านั้น (เนื่องจากเป็นสิ่งที่หายไปหลังตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำของวาทกรรมหลักและการจัดการของรัฐเป็นเวลานาน) อันจะเป็นสิ่งที่สร้างความแตกต่างของมรดกนั้นๆ จากสถานที่อื่นและทำให้มรดกมีความโดดเด่น ภายใต้การจัดการมรดกของชุมชนท้องถิ่น (Smith, 2006, pp. 45-46)

(5) การที่คนส่วนใหญ่ในทั้งสองชุมชนไม่สนับสนุนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนต่อปราสาทพนมรุ้งซึ่งเดินและเทียมสุรย์ เสนอว่าภายใต้การจัดการมรดกของกรมศิลปากรที่มุ่งเน้นชุดความหมายแบบวิชาการอย่างเดียว ลักษณะความสัมพันธ์แบบสายการบังคับบัญชาและการแสดงอิทธิพลทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ของนักการเมืองท้องถิ่น สำนึกเกี่ยวกับสิทธิของคนท้องถิ่นที่เกิดจากความรู้สึกต่อความยุติธรรมจากการสูญเสียความผูกพันกับมรดกภายใต้การจัดการของกรมศิลปากรที่ไม่เปิดโอกาสให้คนท้องถิ่นมีส่วนร่วมหรือให้ความสำคัญกับชุดความหมายทางวัฒนธรรมของพวกเขา ไม่ได้มีน้ำหนักในการกระตุ้นให้เกิดการเรียกร้องสิทธิเลย (Denes & Tiamsoon, 2013, pp. 50-51) ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยแต่ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่ากรอบความรู้ตามวาทกรรมทวนกระแสและสิทธิชุมชน มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการจำกัดตนเองของคนกลุ่มดังกล่าว ซึ่งตระหนักในความอ่อนแอของชุมชนที่ไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอต่อการดำเนินการให้ได้มาซึ่งการมีส่วนร่วมหรือสิทธิดังกล่าว โดยส่วนหนึ่งยังมีการรับรู้ต่อสิทธิการจัดการมรดกของคนท้องถิ่นในลักษณะสิทธิเชิงเดี่ยว คือชุมชนต้องดูแลรักษามรดกแทนกรมศิลปากร ดังกรณีตัวอย่างหลายแห่งที่เกิดจากปฏิบัติการวาทกรรมโบราณสถานทวนกระแส อันเป็นจุดสำคัญที่ทำให้คนส่วนใหญ่ปฏิเสธการเรียกร้องสิทธิในการจัดการปราสาทพนมรุ้ง เนื่องจากค่านึงถึงศักยภาพของท้องถิ่น และสถานภาพมรดกของชาติที่การอ้างคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นอาจไม่สามารถสร้างการยอมรับจากสาธารณชนด้วยทั้งนี้ ผู้เขียนเห็นว่าการปฏิเสธดังกล่าวเป็นทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับสถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน แต่การปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไปย่อมหมายถึงการตัดโอกาสของชุมชนในการพัฒนาการมีส่วนร่วมจัดการมรดกสำคัญของท้องถิ่น อันเป็นแนวทางสำคัญที่ได้รับการสนับสนุนจากทุกวาทกรรม ดังนั้น การสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมหรือสิทธิในการจัดการปราสาทพนมรุ้งจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปพิจารณาที่การรื้อฟื้นหรือสร้างความผูกพันของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นต่อปราสาทพนมรุ้งให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และปรับเปลี่ยนกรอบความรู้ด้วยการจัดการมรดกในลักษณะสิทธิเชิงเดี่ยวให้เป็นลักษณะสิทธิเชิงซ้อนเสียก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานสำคัญของการรับรู้ที่จะพัฒนาเป็นความต้องการการมีส่วนร่วมหรือสิทธิของชุมชนต่อไป

(6) ตามวาทกรรมกระจายอำนาจ กลุ่มคนท้องถิ่นที่ได้รับอำนาจจัดการมรดกซึ่งเป็นการถ่ายโอนภารกิจจากกรมศิลปากรคือกลุ่มผู้บริหารปกครององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แม้การบริหารจัดการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจมีข้อดีในแง่การจัดสรรงบประมาณ และสถานภาพในการ

บริหารจัดการท้องถิ่น รวมถึงการแสวงหาความร่วมมือกับองค์กรภายนอกอื่นๆ ดังกรณีตัวอย่าง องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ จัดสรรงบ 8.3 ล้านบาทให้นักวิชาการกรมศิลปากรดำเนินการขุดแต่งปราสาทบ้านหนองแฝก และศึกษาเชิงโบราณคดีในปี พ.ศ. 2548 และบูรณะด้วยวิธีอนาสตีโลซิสในปี พ.ศ. 2552 จนเสร็จสมบูรณ์ เป็นตัวอย่างความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับกรมศิลปากรในการจัดการมรดกของท้องถิ่น (ดุสิต ทุมมากรณ์ และ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์, 2553, น. คำนำ) หรือกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลต้นธง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ร่วมกับภาคีที่มีความเสมอภาคกันในการเรียนรู้ได้แก่สภาวัฒนธรรมอำเภอเมืองลำพูน สถาบันวิจัยหรือศูนย์ (จาก สกว.) คัดเลือกนักวิจัยท้องถิ่นจากในตำบลทำหน้าที่ในการศึกษาข้อมูลท้องถิ่นเกี่ยวกับแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และเป็นพื้นที่เป้าหมายในการเปิดแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของหลายหน่วยงาน เป็นตัวอย่างการผลิตองค์ความรู้ของท้องถิ่นเพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นเอง (กำธร ธิฉลาด และคนอื่นๆ, 2546, น. 4-6, 40) เป็นต้น แต่พึงตระหนักถึงเงื่อนไขสำคัญในการบริหารจัดการตามเขตปกครองที่อาจทำให้เกิดปัญหาในการจัดการมรดกซึ่งอยู่ในพื้นที่คาบเกี่ยวกับกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นในลักษณะแบ่งแยกระหว่างเขตปกครอง รวมถึงการที่ผู้บริหารอาจถูกกำกับด้วยกรอบความรู้ว่าด้วยการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวและการแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก จนละเลยคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเสียเอง ยิ่งกว่านั้น แนวทางการบริหารโดยปราศจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนทั่วไปในท้องถิ่นอาจส่งผลด้านลบต่อการเสริมอำนาจให้กับคนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการมรดก เนื่องจากคนทั่วไปถูกกีดกันออกจากการจัดการมรดกในนามของท้องถิ่น ดังปรากฏในกรณีการจัดกิจกรรมประจำปีของปราสาทพนมรุ้งซึ่งแบ่งแยกกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนทั่วไปอย่างชัดเจน

8.1.3. วาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรม

วาทกรรมสากลที่เริ่มเข้าสู่สังคมไทยอย่างสิทธิทางวัฒนธรรม ซึ่งได้รับการแนะนำต่อคนในชุมชนทั้งสองเมื่อ พ.ศ. 2555 ตามโครงการของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ยังไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ในวงกว้าง เนื่องจากกลุ่มผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมโครงการเล็งเห็นอุปสรรคปัญหา มากกว่าแรงบันดาลใจที่จะนำแนวคิดดังกล่าวไปขยายความต่อให้กับสมาชิกชุมชน อันสืบเนื่องจากการรอบรู้ภายใต้วาทกรรมที่ดำรงอยู่กำกับให้ตระหนักถึงความไร้ศักยภาพของท้องถิ่น ทั้งในการจัดการตามเป้าหมายของวาทกรรมต่างๆ และการรวมตัวเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมหรือสิทธิชุมชนตามวาทกรรมทวนกระแสและวาทกรรมสิทธิชุมชน กระนั้นในระหว่างที่เริ่มมีการนำวาทกรรมสิทธิทางวัฒนธรรมเข้ามาเป็นกรอบคิดใหม่ในสังคมไทย โดยเฉพาะในส่วนของ การจัดสรรอำนาจแก่กลุ่มคนท้องถิ่นในการจัดการมรดกอาจใช้ผลการศึกษารณิปราสาทพนมรุ้งเป็นแนวทางในการตั้งคำถามเพื่อเตรียมหาคำตอบสำหรับการจัดการในอนาคตบนพื้นฐานวาทกรรมสากล ดังนี้

1) การกำหนดว่าคนกลุ่มใดคือผู้มีสิทธิทางวัฒนธรรมในปราสาทขอม

จากแนวคิดที่ว่า “มรดกทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน กลุ่มและปัจเจก หรือความเชื่อมโยงทางสังคม การทำลายอย่างตั้งใจจึงอาจเป็นอันตรายต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิมนุษยชน” (UNESCO, 2003, p. 1) ในการส่งเสริมสิทธิทางวัฒนธรรมต่อมรดกทางโบราณคดี จึงมักอ้างเหตุความชอบธรรมของการที่กลุ่มคนจะมีสิทธิในการจัดการมรดกนั้นๆ คือ (1) เป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษซึ่งมักมีนัยยะของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่สืบทอดวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับมรดกนั้นมาเป็นเวลานานร้อยปี แต่ถูกแย่งชิงโดยกลุ่มชนที่มาทีหลังอย่าง ชนเผ่าอบอริจินในออสเตรเลีย ชนเผ่าอินเดียนในอเมริกา เป็นต้น หรือ (2) เป็นสิ่งที่ยังมีความสำคัญในวิถีวัฒนธรรมปัจจุบัน ซึ่งมักอ้างถึงการสืบทอดจาก (1) ถึงคนรุ่นปัจจุบัน หรือกล่าวอีกนัยคือเป็นการอ้างความชอบธรรมตามการสืบสายเลือด/วัฒนธรรมจากกลุ่มชนผู้สร้างในอดีตมาสู่กลุ่มชนปัจจุบัน นำไปสู่ข้อพิจารณาอย่างน้อย 3 แนวทางคือ

(ก) หากนิยามว่าปราสาทขอมทั้งหลายเป็นมรดกของกลุ่มชาติพันธุ์ “เขมร” ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มผู้สร้าง ตามองค์ความรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดี จะพบว่า ยังมีปัญหาในระดับองค์ความรู้กระแสหลักของสังคมไทยที่ยังคงปฏิเสธความเกี่ยวเนื่องระหว่าง “ขอม” กับ “เขมร” ในดินแดนไทยอยู่ แต่หากอาศัยองค์ความรู้กระแสหลักว่าขอมคือเขมร ประกอบกับผลการศึกษาทางวิชาการยังพบว่ามียุทธศาสตร์หลายชาติพันธุ์ที่อยู่มาก่อนการแผ่อิทธิพลของเมืองพระนครและอาจเป็นกลุ่มผู้สร้างปราสาทขอมตามดินแดนต่างๆ มิได้มีเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเท่านั้นที่เป็นกลุ่มผู้สร้างปราสาทขอม ดังนั้น กลุ่มผู้สืบทอดของกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ดังกล่าวจะมีโอกาสอ้างความเป็นเจ้าของโดยการสืบเชื้อสายจากผู้สร้างด้วยหรือไม่ และจะพิสูจน์อย่างไร ในเมื่ออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่อาจใช้เป็นเกณฑ์สำคัญในการแบ่งแยกกลุ่มชนเป็นสิ่งที่เลื่อนไหลและมีการผสมกลมกลืนกันมากแล้ว ดังกรณีของชาวชุมชนตาเป็กที่มีอัตลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมเป็นไทยเบิ้ง แต่มีบรรพบุรุษเป็นชาวเขมร ทั้งเขมรประโคนชัย(เขมรท้องถิ่นในดินแดนไทย) และเขมรกำพูชา(ที่อพยพมาในช่วงที่เส้นเขตแดนระหว่างรัฐชาติยังมีการเปลี่ยนแปลงไปมา) ซึ่งยังสืบทอดจากประวัติศาสตร์คำบอกเล่าได้

นอกจากนี้ ยังมีแนวโน้มเป็นไปตามข้อเสนอของฮอดเดอร์ (Ian Hodder) ที่ว่า การกำหนดสิทธิทางวัฒนธรรมให้กับกลุ่มชนที่เป็นทายาททางวัฒนธรรม อยู่บนสมมติฐานว่าด้วยการสืบเชื้อสายจากกลุ่มวัฒนธรรมในอดีตทำให้กลุ่มและบุคคลปัจจุบันมีความเป็นเจ้าของและการดูแลมรดกนั้น ราวกับว่าวัฒนธรรมเป็นตัวตนที่มีผูกมัดไว้กับกลุ่มซึ่งดำรงอยู่มาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน และการเรียกร้องสิทธิในการควบคุมจัดการมรดกให้กับชนพื้นเมืองที่เป็นเจ้าของอดีตทางวัฒนธรรมยังอยู่บนพื้นฐานของการที่รัฐชาติมีอำนาจปกครองต่อมรดกในเขตแดนของตนด้วย (Hodder, 2010, pp. 866, 869) ซึ่งไม่เพียงขัดกับคุณลักษณะของวัฒนธรรมที่มีการผสมผสานและเป็นพลวัตแล้ว ยังเป็นชนวนความขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ด้วย เนื่องจากมรดกส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นสิ่งที่คนกลุ่มใด

กลุ่มเดียวครอบครอง หากมีการยึดถือร่วมกันต่อคุณค่าทางจิตวิญญาณของมรดกและ/หรืออัตลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งแม้เป็นสิ่งที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นก็มีใช้โดยปัจเจกคนใดคนหนึ่ง (Hodder, 2010, pp. 866, 871) สอดคล้องกับสถานการณ์ระหว่างชุมชนตาเป็กและชุมชนบุ ซึ่งเคยยึดถือความเป็นเจ้าของปราสาทพนมรุ้งเช่นเดียวกันกับชุมชนอื่นๆ รอบเขาพนมรุ้ง และปัจจุบันให้ความสำคัญกับความหมายเชิงคุณค่าแตกต่างกัน อันมีนัยยะของการช่วงชิงความเป็นเจ้าของระหว่างกันด้วย

(ข) หากพิจารณาตามข้อเสนอของฮอดเดอร์ที่ว่า ในปัจจุบัน แนวทางปฏิสัมพันธ์กับมรดกมีหลากหลาย คนบางกลุ่มอาจต้องการใช้เพื่อการศึกษา บางกลุ่มต้องการมีส่วนร่วมในการกำหนดว่าจะเขียนเกี่ยวกับมรดกอย่างไรหรือทำโครงการใดต่อมรดก บางกลุ่มต้องการใช้เป็นศูนย์กลางความผูกพันทางสังคม สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นต้น จนการแสวงหาเกณฑ์กำหนด “ความเป็นเจ้าของ” ไม่ใช่หนทางการตอบสนองความต้องการเหล่านั้นได้ (Hodder, 2010, pp. 866, 871) และเขาเสนอให้ใช้คำว่า “ศักยภาพในการมีส่วนร่วม” (ability to participate) แทนและให้ใช้คุณภาพชีวิต (well-being) เป็นเกณฑ์กำหนดกลุ่มคนที่มีสิทธิในการจัดการมรดก (Hodder, 2010, p. 876) แม้อาจเสี่ยงปัญหาจากการอ้าง “ความเป็นเจ้าของ” แต่ข้อเสนอดังกล่าวซึ่งให้สิทธิแก่ผู้มีความสามารถที่จะใช้มรดกนั้นในการสร้างคุณภาพชีวิตของคน ซึ่งอาจเป็นด้านเศรษฐกิจ ความเชื่อ อัตลักษณ์หรืออื่นๆ โดยทุกคน/กลุ่มมีหน้าที่เคารพต่อสิทธิของผู้อื่นที่มีสิทธิในมรดกเดียวกัน (Hodder, 2010, p. 876) ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสัมพันธ์ต่อการมีกลุ่มผู้อ้างสิทธิจำนวนมหาศาลต่อมรดกเดียว และการถูกรอบงำด้วยกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในการจัดการมรดก(เนื่องจากในสภาพสังคมปัจจุบัน คุณภาพชีวิตที่ดีมักเชื่อมโยงกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก) หรือการครอบงำด้วยเครือข่ายทางการเมืองหรือกลุ่มผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นดังปรากฏชัดในกรณีปราสาทพนมรุ้ง

(ค) จากการประมวลแนวคิดของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในฐานะสมาชิกสหประชาชาติ สถาบันสิทธิมนุษยชนระดับชาติ องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs) และผู้เชี่ยวชาญอิสระจำนวนหนึ่ง ต่อแนวคิดสิทธิทางวัฒนธรรมในมรดก ซาฮีด (Farida Shaheed) แสดงให้เห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมจัดการมรดกจำเป็นต้องตระหนักถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มที่มีต่อมรดกแต่ละแห่ง อันอาจจำแนกเป็น (1) กลุ่มคนที่อ้างตนในฐานะเจ้าของมรดกจากการเป็นผู้สร้างหรือผู้สืบเชื้อสายจากผู้สร้างมรดกนั้น หรือเป็นกลุ่มคนที่รักษาความมีชีวิตของมรดกนั้น (2) ชุมชนท้องถิ่นที่มีมรดกนั้นเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิต แม้อาจไม่ได้มีส่วนร่วมดูแลจัดการอย่างจริงจัง (3) นักวิชาการและศิลปิน (4) สาธารณชน โดยแนวทางการเข้าถึงมรดกมีหลายแนวทางเช่น การเข้าถึงทางกายภาพ การเข้าถึงทางเศรษฐกิจ การเข้าถึงทางข้อมูลข่าวสาร การเข้าถึงการตัดสินใจในการบริหารจัดการ ซึ่งการกำหนดระดับการเข้าถึงมรดกและการมีส่วนร่วมหรือสิทธิ ของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มย่อมไม่เท่ากัน(ขึ้นกับเงื่อนไขความสัมพันธ์ที่มีต่อมรดก) เช่น ชุมชนท้องถิ่นหรือกลุ่มผู้ศรัทธาทางศาสนาสิทธิเข้าถึงมรดกที่เป็นศาสนสถานมากกว่านักท่องเที่ยวหรือสาธารณชน เป็นต้น (Shaheed, 2011, pp. 16-19, 60)

ทางเลือกในการกำหนดสิทธิต่อมรดกที่น่าจะเหมาะสมจึงอาจอาศัยวาทกรรมมรดกของท้องถิ่นที่เน้นความเกี่ยวเนื่องระหว่าง “กลุ่มคนที่มาตั้งถิ่นฐานและใช้มรดกนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมปัจจุบันของตน” กับตัวปราสาทขอมแต่ละแห่ง โดยต้องกำหนดนิยามความเป็นเจ้าของแบบรายกรณี ซึ่งอาจต้องพิจารณาการกำหนดความเป็นเจ้าของมรดกข้ามเขตปกครอง จากความเป็นไปได้ที่ชุมชนจะยึดถือมรดกที่อยู่นอกเขตปกครองของท้องถิ่น เป็นมรดกสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มตนเองมากที่สุด เช่นกรณีชุมชนบุทีถือว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นมรดกสำคัญที่เป็นศูนย์รวมความเชื่อของชุมชนขณะที่กฎพิธีหนองบัวรายกับปราสาทบ้านบุมีความสำคัญต่อพวกเขาไม่น้อยกว่าปราสาทพนมรุ้ง ในการกำหนดแนวทางการเป็นเจ้าของร่วมกันระหว่างท้องถิ่นหลายแห่งจำเป็นต้องมีแนวทางในการข้ามให้พ้นเส้นเขตปกครองซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในกรณีที่การดำเนินการต่อมรดกจำเป็นต้องอาศัยแรงผลักดันจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือสามารถกำหนดแนวทางในการเป็นเจ้าของร่วมกันแบบเชิงซ้อน คือกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของร่วมในมรดกเดียวกันไม่จำเป็นต้องทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมร่วมกันเพื่อเปิดโอกาสให้แต่ละกลุ่มวัฒนธรรมมีอิสระในการดำเนินกิจกรรมตามวิถีวัฒนธรรมของตน

ดังนั้น กระบวนการกำหนดดังกล่าวจึงต้องมีกลุ่มผู้ริเริ่มดำเนินการสร้างบทสนทนาระหว่างคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป และเปิดโอกาสให้มีการต่อรองระหว่างกันอย่างเท่าเทียม เพื่อให้ผลการกำหนดกลุ่มคนที่มีสิทธิและแนวทางที่จะเกิดขึ้นเป็นไปโดยได้รับการยอมรับจากกลุ่มผู้เกี่ยวข้องแต่ละฝ่าย รวมถึงจำเป็นต้องสร้างการยอมรับจากกรมศิลปากรในฐานะผู้มีอำนาจตามกฎหมายและเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลรักษาด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการจัดการมรดกมีอำนาจไม่เท่าเทียมกัน ในการส่งเสริมให้สิทธิทางวัฒนธรรมเอื้ออำนวยต่อการรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเสรีภาพของผู้คนในการธำรงวิถีวัฒนธรรมของตน จึงจำเป็นต้องมีการเสริมอำนาจ (empower) ให้กับคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ด้วย (Shaheed, 2011, pp. 5-6)

นอกจากข้อพิจารณาที่ยกมาเป็นตัวอย่างโดยสังเขปนี้ แนวทางกำหนดความเป็นผู้มีสิทธิทางวัฒนธรรมยังคงมีได้หลากหลาย และเป็นประเด็นที่ควรได้มีการอภิปรายเพิ่มเติมต่อไปหากจะมีการส่งเสริมสิทธิทางวัฒนธรรมในการจัดการมรดกอย่างจริงจัง

2) เป้าหมายและแนวทางจัดการมรดกของกลุ่มผู้มีสิทธิทางวัฒนธรรม

หากมีการกำหนดให้คนกลุ่มใดมีสิทธิทางวัฒนธรรมในมรดกและให้สิทธิการจัดการแก่กลุ่มคนเหล่านั้นซึ่งอาจเป็นส่วนเพิ่มของโครงสร้างการจัดการเดิมที่มีกรมศิลปากรเป็นผู้ทรงอำนาจ/องค์ความรู้หลัก ภายใต้แนวคิดที่ว่าชุมชนควรมีสิทธิในการนิยาม ตีความหมาย พัฒนา ออกแบบและดำเนินโครงการหรือนโยบายการอนุรักษ์มรดกซึ่งพวกเขามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ขณะที่รัฐยังทำหน้าที่ป้องกันการทำลายสภาพทางกายภาพของมรดกและส่งเสริมสิทธิดังกล่าวของชุมชน (Shaheed, 2011, p. 15) ขณะที่วาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวยัง

กำกับความคิดและการกระทำของพวกเขาอยู่การได้สิทธิทางวัฒนธรรมจะบรรลุเป้าหมายในการพัฒนาตลาดเพื่อเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ของกลุ่มชนได้อย่างไร หรือแม้แต่จะทำให้คนส่วนใหญ่ในกลุ่มหันมายอมรับเป้าหมายใหม่ที่แตกต่างจากเป้าหมายตามวาทกรรมที่กำกับอยู่ได้อย่างไร

จากการศึกษามรดกในต่างประเทศ สมิตชี้ให้เห็นว่า เนื่องจากมรดกมิใช่เพียงลำพังการมีอยู่ของสถานที่นั้นๆ หากแต่เป็นกระบวนการที่ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์กับสถานที่นั้นจนเกิดความรู้สึกต่างๆ ที่นำไปสู่การปฏิบัติต่อมรดกอย่างสอดคล้องกับความรู้สึกเหล่านั้น (Smith, 2006, pp. 45-46) และภายหลังการตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำของวาทกรรม/ความรู้ทางวิชาการโบราณคดีและการจัดการของหน่วยงานรัฐมาเป็นเวลานาน ได้ก่อให้เกิดความห่างเหินระหว่างผู้คนต่อมรดก การเรียกร้องสิทธิทางวัฒนธรรมเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นหรือชนพื้นเมืองได้จัดการมรดกจำเป็นต้องท้าทายอำนาจครอบงำของวาทกรรม/ความรู้หรืออุดมการณ์ในการจัดการแบบผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินการในลักษณะของหน่วยงานรัฐ ด้วยการใช้การสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่กำหนดความหมายและแนวทางการจัดการจากฐานภูมิปัญญาชุมชน หรือกล่าวอีกนัยคือการช่วงชิงกันที่ส่วนจับต้องไม่ได้ (intangible) ของมรดกก่อนแทนที่จะใส่ใจกับสถานที่หรือวัตถุเป็นหลัก (Smith, 2007, p. 165) ซึ่งสิ่งที่มีเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนท้องถิ่นต่อมรดกคือ ความรู้สึกผูกพันทางอารมณ์ต่อสถานที่อันอาจเกิดจากการสร้างความเป็นตำนานผ่านเรื่องเล่าวีรบุรุษและ/หรือเรื่องราวโรแมนติก ผสมกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้กับสถานที่ การมีแง่มุมด้านวัฒนธรรมท่องเที่ยวและสุนทรียะตามวิถีท้องถิ่นเป็นพื้นฐาน โดยปฏิสัมพันธ์เชิงความคิดความรู้สึกของคนท้องถิ่นดังกล่าวเป็นสิ่งที่สร้างความแตกต่างจากสถานที่อื่น ทำให้มรดกมีความโดดเด่น ภายใต้การจัดการมรดกโดยชุมชนท้องถิ่น (Hopley & Mahony, 2011, p. 33) ดังนั้น จึงมีข้อเสนอการให้ความสำคัญต่อการศึกษามรดกด้านความรู้สึกต่อสถานที่ (sense of place) ซึ่งครอบคลุมความหมาย/ความสำคัญของมรดกในความคิดและการแสดงออกของผู้คน (Schofield & Symanski, 2011, p. 2) อันเป็นสิ่งที่หายไปจากประวัติศาสตร์ทางการและแนวทางการจัดการของผู้เชี่ยวชาญ อย่างไรก็ตาม บริบททางสังคมวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองหรือคนท้องถิ่น จนความคิดความรู้สึกต่อมรดกของคนเหล่านั้นค่อยๆ เปลี่ยนไปในทิศทางที่ห่างไกลจากวิถีวัฒนธรรมของชุมชนร่วมสมัย ทำให้เกิดการตั้งคำถามถึงความรู้สึกของชนพื้นเมือง/คนท้องถิ่นที่มีต่อมรดก ซึ่งในบางกรณีชนพื้นเมืองเลือกให้ความสำคัญกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจ(จากการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์โดยไม่สนใจอนุรักษ์มรดก) มากกว่าคุณค่าหรือความหมายทางวัฒนธรรมของมรดกนั้น (Vedru, 2011, p. 59) ทำให้ผู้สนับสนุนการจัดการมรดกด้วยวิถีชุมชน เล็งเห็นความจำเป็นต้องฟื้นฟูความรู้สึกที่คนท้องถิ่นมีต่อมรดกด้วยโครงการต่างๆ เช่น สร้างกิจกรรมในพื้นที่มรดก, ระดมความคิดเห็นต่อมรดก เป็นต้น (Hopley & Mahony, 2011, pp. 33-34) หรืออาจกล่าวได้ว่า “ความรู้สึกผูกพัน” เป็นวาทกรรมอีกชุดที่ถูกนำเสนอขึ้นมาช่วงชิงความหมายกับวาทกรรมมรดกกระแสหลักที่เน้นการจัดการ

โดยผู้เชี่ยวชาญ ในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวทางการจัดการมรดกเน้นคุณค่าต่อชุมชนและ/หรือผู้เกี่ยวข้องหลากหลายกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม กรณีตัวอย่างการจัดกิจกรรมที่ปราสาทเมืองต่ำ ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามรื้อฟื้นความผูกพันระหว่างกลุ่มคนท้องถิ่นกับมรดก โดยอาศัยวาทกรรมมรดกท้องถิ่นในการท้าทายวาทกรรมหลัก(วาทกรรมโบราณสถาน)ที่แต่กลับเป็นไปด้วยการยอมรับวาทกรรมหลักอีกอย่างหนึ่ง(วาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยว) และถูกกลืนเข้าสู่โครงสร้างการบริหารจัดการแบบราชการที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของคนทั่วไปในชุมชน มีผลให้ความพยายามฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมชุมชนไม่อาจได้รับการตอบสนองด้วยดีจากคนในชุมชนเอง รวมถึงไม่สามารถไปไกลถึงการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ชุมชนตามความคาดหวัง เห็นได้ชัดจากการศึกษาภาคสนามของผู้เขียนในส่วนของประวัติศาสตร์ชุมชน ที่กลายเป็นการรวบรวมเรื่องราวในอดีตที่กระจกระบายอยู่ในความทรงจำของผู้สูงวัยจำนวนมาก ซึ่งปราศจากช่องทางที่จะนำเสนอให้เป็นเรื่องเล่าสู่คนรุ่นต่อไป ขณะที่ประวัติศาสตร์ชุมชนกลายเป็นสิ่งที่ถูกคัดลอกต่อๆ กันในระหว่างการจัดทำเอกสารต่างๆ โดยปราศจากการตรวจสอบเพิ่มเติม จนแม้มีการพิมพ์ปัดตั้งชุมชนผลิตพลาก็ยังไม่มีผู้ใดสนใจอ่านและทักท้วง ขณะที่ม่แรงสนับสนุนจากคนภายนอกที่ให้คุณค่าแก่วิถีวัฒนธรรมชุมชน และมีช่องทางจำกัดในการแสดงออกเพียงการขึ้นชมในฐานะนักท่องเที่ยว จึงกลายเป็นส่วนเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจที่ดึงดูดให้กิจกรรมถูกปรับปรุงหรือพัฒนาไปในทางดึงดูดนักท่องเที่ยวมากกว่าการธำรงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ส่วนการประดิษฐ์ประเพณีใหม่อย่างงานเทศกาลรับอรุณของอำเภอลำทะเมนชัย (รวมถึงพิธีบวงสรวงที่ปราสาท 3 แห่งในชุมชนต่างๆของตำบลจรเข้มาก) ยังเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยกาลเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าจะพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมชุมชนได้หรือไม่ อีกทั้งหากมีการอภิปรายถึงวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปราสาทพนมรุ้ง(เพื่อพิจารณาต่อไปถึงกลุ่มผู้ที่ควรมีสติทางวัฒนธรรม) ประเพณีใหม่ดังกล่าวจะเป็นที่ยอมรับของชุมชนอื่นมากน้อยเพียงใด

ดังนั้น กระบวนการส่งเสริมความผูกพันทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มผู้มีสติกับมรดกจึงจำเป็นต้องมีการเสริมพลังให้คนท้องถิ่นมีความเชื่อมั่นในการธำรงรักษาวิถีวัฒนธรรมของชุมชนเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์กิจกรรมด้วย นอกจากนี้ จากข้อสังเกตของเบิร์นว่าคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรมตามโลกทัศน์ของคนทั่วไปหรือชุมชนท้องถิ่นต่อมรดก (ซึ่งเขาเรียกว่าศาสนาประชานิยม-popular religion) เป็นพื้นฐานสำคัญของความผูกพันที่แท้จริงของคนทั่วไปในประเทศไทยและหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อมรดกของพวกเขา (Byrne, 2014, p. 201) ทว่า กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้มีอำนาจตามวาทกรรมมรดกหลักในการจัดการมรดกและการจัดการของหน่วยงานรัฐที่ผ่านมาละเลยการทำความเข้าใจสิ่งเหล่านั้นจนนักวิชาการไม่สามารถเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงอิทธิพลของมรดกต่อผู้คนเหล่านั้น ทั้งที่ความเข้าใจสิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นประชาธิปไตยและใกล้ชิดกันมากขึ้นระหว่างอนุรักษมรดกกับการปฏิบัติศาสนกิจตามศาสนาความ

เชื่อของผู้คน แทนที่ความสัมพันธ์แบบลำดับชั้นที่เน้นให้การศึกษาแก่สาธารณชนถึงความสำคัญของมรดกจากมุมมองผู้เชี่ยวชาญฝ่ายเดียว (Byrne, 2014, p. 203) การส่งเสริมสิทธิทางวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องมีการเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าดังกล่าวให้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นยอมรับเพื่อร่วมกันในการแสวงหาแนวทางการจัดการมรดกให้สามารถรักษาสมดุลระหว่างเป้าหมายการรักษาสภาพกายภาพของมรดกและคุณค่าในการเป็นหลักฐานอดีต กับการตอบสนองคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มผู้มีสิทธิทางวัฒนธรรมด้วย

8.2. ข้อเสนอแนะ

8.2.1. ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมจัดการมรดกของคนท้องถิ่น

1) จากความหลากหลายของวาทกรรมที่กำกับความคิดของผู้คนต่อปราสาทพนมรุ้ง ดังนำเสนอมาทั้งหมด แม้การเรียกร้องให้กรมศิลปากรปรับท่าทีให้เอื้อต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นในการจัดการมรดก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยอมรับชุดความหมายและประเพณีปฏิบัติของคนท้องถิ่น (Denes & Tiamsoon, 2013, p. 52) จะเป็นพื้นฐานสำคัญ ทว่า การเรียกร้องให้กรมศิลปากรปรับท่าทีให้เอื้อต่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมจัดการมรดกของคนท้องถิ่น อาจไม่ประสบความสำเร็จหากกลุ่มคนท้องถิ่นที่จะเป็นผู้ร่วมจัดการดังกล่าว ยังคงมีการรับรู้ตามวาทกรรมดังที่ได้นำเสนอและปฏิเสธการมีส่วนร่วมดังกล่าวเสียเอง เนื่องจากในปัจจุบัน แนวคิดด้วยสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชนยังไม่มีพลังต่อการรับรู้และการปฏิบัติของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องเหล่านั้น การสร้างข้อถกเถียงเกี่ยวกับสิทธิทางวัฒนธรรมในลักษณะการกระตุ้นให้เกิดบทสนทนาในวงกว้างและมีพื้นฐานจากผู้คนทั่วไป (people-based) ในสังคมไทยหรือเป็นกรอบความรู้ที่ได้รับการยอมรับจากสาธารณชนเช่น การเปิดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มคนที่สนใจในการจัดการมรดก การตีพิมพ์หรือนำเสนอผลการศึกษาที่วิเคราะห์ให้เห็นถึงอิทธิพลของวาทกรรมต่างๆ ที่มีต่อการจัดการมรดกแต่ละกรณีมากขึ้นในสื่อสาธารณะ รวมถึงการเคลื่อนไหวในกรณีตัวอย่างที่อื่นๆ ซึ่งกลุ่มผู้เกี่ยวข้องมีความพร้อมในการทำวาทกรรมเดิมมากกว่าในการเรียกร้องสิทธิทางวัฒนธรรมเพื่อจัดการมรดกของคนท้องถิ่น เป็นต้น ในทำนองเดียวกับที่มีการศึกษาวิจัยและนำเสนอเกี่ยวกับสิทธิชุมชนอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาหลายสิบปีจนกลายเป็นกรอบความรู้หนึ่งที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในสังคมไทย น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ที่เคยอยู่ได้อ่านวาทกรรมโบราณสถานกระแสหลักให้หันมาทบทวนความคิดและพิจารณาหาทางเลือกจากวาทกรรมต่างๆ ที่มีหลากหลายในปัจจุบันอย่างรู้เท่าทันมากขึ้น รวมถึงเป็นพื้นฐานสำคัญให้กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในท้องถิ่นพนมรุ้งได้มีโอกาสเรียนรู้และตระหนักถึงเงื่อนไขต่างๆ ก่อนนำมาพิจารณาในกรณีของตน

2) ควรมีการส่งเสริม/เผยแพร่รูปแบบกิจกรรมที่เอื้อต่อการสร้าง/รื้อฟื้นความผูกพันของกลุ่มคนทั่วไปในท้องถิ่นต่อมรดกให้เป็นทางเลือกในการดำเนินงานของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องหากต้องการ

สนับสนุนให้มีการจัดการมรดกโดยคนท้องถิ่นเพื่อเพิ่มคุณค่าความหมายเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นให้กับมรดก อันจำเป็นต้องระมัดระวังมิให้หลงไปกับเลือกกิจกรรมหรือวิธีการที่เน้นดึงดูดคนภายนอกให้เข้ามาท่องเที่ยวมากกว่าสร้างความผูกพันระหว่างคนในชุมชนท้องถิ่นกับมรดก ดังตัวอย่างการจัดกิจกรรมเวทีสาธารณะเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ประเพณีวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น) ในอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เมื่อวันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ 2555 ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร โดยเชิญผู้นำและผู้รู้จากหลายชุมชนในตำบลจรเข้มากและตำบลตาเป็กมาร่วมพูดคุยและจัดทำแผนที่วัฒนธรรม อันเป็นการรื้อฟื้นความทรงจำร่วมที่ผู้คนมีต่อปราสาทพนมรุ้งพร้อมสร้างสื่อการเรียนรู้ที่ดีที่อาจนำไปถ่ายทอดแก่เยาวชนในท้องถิ่นได้หากมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง หรือการอบรมให้ยุวมัคคุเทศก์เรียนรู้เรื่องเล่าท้องถิ่นควบคู่กับองค์ความรู้วิชาการเพื่อใช้ประกอบการบรรยายนำชมมรดกตั้งกรณีปราสาทพิมาย พร้อมสานต่อความหมายของมรดกดังกล่าวตามองค์ความรู้ท้องถิ่น (Tashiro, 2006, pp. 143-144) เป็นต้น ทั้งนี้ หากได้มีการปฏิบัติตามพิธีสารฮอยอัน ซึ่งส่งเสริมการรักษาความหมายของมรดกตามคุณค่าทางวัฒนธรรมศาสนาของชุมชนควบคู่กับการสงวนรักษาสภาพกายภาพของมรดก (UNESCO, 2009, pp. 25-26) โดยส่งเสริมให้มีการนำเสนอชุดความหมายของมรดกตามโลกทัศน์ท้องถิ่นควบคู่กับองค์ความรู้ทางวิชาการในการจัดแสดงมรดก เช่น ป้ายนำเสนอข้อมูลโบราณสถาน การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์หรือศูนย์ข้อมูลประจำโบราณสถาน เป็นต้น น่าจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการเสริมอำนาจแก่ชุมชนท้องถิ่นในการเรียนรู้ชุดความหมายที่หลากหลายของมรดก

3) ควรเน้นนำเสนอแนวทางการสร้างความร่วมมือกันระหว่างคนในหลายชุมชนท้องถิ่นที่มีวิถีวัฒนธรรมผูกพันกับมรดกเดียวกันแทนการแบ่งแยกตามเขตปกครองอย่างที่เป็นอยู่ ซึ่งจำเป็นต้องมีการสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นที่กลุ่มผู้เกี่ยวข้องต้องร่วมกันพิจารณา ถกเถียงหรือสร้างบทสนทนา โดยการจัดเวทีสาธารณะของศูนย์มานุษยวิทยาในปี พ.ศ. 2555 ซึ่งเชิญผู้นำและผู้รู้จากหลายชุมชนในตำบลจรเข้มากและตำบลตาเป็กมาร่วมพูดคุยดังกล่าว นับเป็นกรณีตัวอย่างที่น่าจะได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แม้ปัจจุบันชุมชนเหล่านั้นอาจไม่มีความพร้อมในการเรียกร้องสิทธิ แต่การรื้อฟื้นความผูกพันในความทรงจำร่วมเป็นพื้นฐานสำคัญในการปรับมุมมองต่อผู้คนต่างชุมชนในท้องถิ่นเดียวกันให้มีสำนึกร่วมกันก่อนที่จะคาดหวังถึงการเรียกร้องสิทธิใด

4) การรับรู้ปัจจุบันเกี่ยวกับสิทธิในการจัดการมรดกของคนท้องถิ่น มีทั้งสิทธิเชิงเดี่ยว (คนท้องถิ่นรับหน้าที่จัดการแทนกรมศิลปากร) กับสิทธิเชิงซ้อน (คนท้องถิ่นขอมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมในมรดกที่กรมศิลปากรดูแล) ในกรณีโบราณสถานที่สำคัญระดับชาติ ซึ่งมีกรมศิลปากรดูแลอย่างใกล้ชิด เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทศีขรภูมิ ฯลฯ ควรส่งเสริมการรับรู้เกี่ยวกับสิทธิในการจัดการแบบสิทธิเชิงซ้อน เพื่อมิให้เป็นความคาดหวังที่เกินศักยภาพของคนท้องถิ่นและทำให้ไม่ได้รับ

การสนับสนุนจากคนท้องถิ่นด้วยตนเอง พร้อมกับที่ต้องสร้างแนวทางการดำเนินงานจัดการมรดกที่มี ส่วนจากหลายภาคส่วนได้โดยไม่จำเป็นต้องเป็นการสั่งการจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

8.2.2. ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการมรดก

1. การศึกษาการจัดการมรดกในฐานะวาทกรรมตามแนวคิดของฟูโกต์ และวิธีศึกษา แบบวงศาวิทยา ที่มุ่งทำความเข้าใจกรอบความรู้ตามวาทกรรมแต่ละชุดและความสัมพันธ์ระหว่างวาท กรรมชุดต่างๆ กับผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ช่วยให้เห็นความซับซ้อน ของปรากฏการณ์ที่ศึกษาซึ่งในกรณีนี้เป็นการจัดการมรดกในรูปแบบอุทยานประวัติศาสตร์ที่มี ปฏิบัติการอย่างต่อเนื่องยาวนานทำให้กรอบความคิดภายใต้วาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรม มรดกเพื่อการท่องเที่ยวอย่างชัดเจน จึงสามารถนำไปใช้อธิบายกับกรณีอื่นๆ ที่มีภาวะใกล้เคียงหรือ คล้ายคลึงกันได้

กระนั้น การศึกษามรดกที่คนท้องถิ่นจัดการเองและมรดกที่เป็นประเด็นการต่อสู้ เรียกร้องสิทธิ น่าจะช่วยให้เพิ่มความชัดเจนของกรอบความรู้ตามวาทกรรมอื่นซึ่งอาจยังมีการช่วงชิง กับวาทกรรมโบราณสถานและวาทกรรมมรดกเพื่อการท่องเที่ยวที่เป็นวาทกรรมมรดกที่มีอำนาจใน สังคมไทยและเพิ่มข้อพิจารณาต่อการถกเถียงเกี่ยวกับวาทกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ มรดกอันจะช่วยให้เห็นชัดเจนถึงการดำรงอยู่ของกรอบความรู้ที่แตกต่างว่าด้วยการจัดการมรดกใน สังคมไทยรวมถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นภายใต้วาทกรรมเหล่านั้น

2. การศึกษาการจัดการมรดกของคนท้องถิ่นจำเป็นต้องตระหนักถึงความแตกต่างของ ชุดความหมายที่เกี่ยวข้องกับมรดกตามการรับรู้ของกลุ่มคนต่างๆ ในท้องถิ่น ซึ่งอาจส่งผลต่อการ กระทำที่เป็นการสนับสนุนหรือต่อต้านแนวทางจัดการที่เป็นอยู่ได้ทั้งนี้ ในการศึกษาพึงตระหนักด้วย ว่าผู้คนในชุมชนท้องถิ่นมิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และชุดความหมายแต่ละชุดมีส่วน เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนแต่ละกลุ่มกับมรดกภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ แตกต่างกันด้วย

3. การศึกษาการจัดการมรดกของคนท้องถิ่นจำเป็นต้องตระหนักถึงโครงสร้าง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นระดับต่างๆ ด้วย

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2526). *เมืองแปะบ้านปู่ หนังสืออ่านเพิ่มเติมชุดสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4*. พิมพ์ครั้งที่ 2. บุรีรัมย์ : สำนักงานศึกษาธิการ จังหวัดบุรีรัมย์.
- กรมศิลปากร. (2510). *รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ. 2503 - 2504*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2522). *โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2531). *ปราสาทพนมรุ้ง*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, สำนักโบราณคดี.
- กรมศิลปากร. (2533). *วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2540ก). *การศึกษาเปรียบเทียบการบูรณะโบราณสถานอนันตโลเชิส*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2540ข). *ปราสาทเมืองต่ำ*. นครราชสีมา : กรมศิลปากร, สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา.
- กรมศิลปากร. (2542). *นำชมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2548ก). *ปราสาทพนมรุ้ง*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2548ข). *แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). *คู่มือการเสนอขอขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ*. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). *การสำรวจเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว 4 จังหวัด อีสานตอนล่าง บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กองวางแผนโครงการ.
- กำธร ธิฉลาด และคณะ. (2546). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องพหุภาคีกับการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการศึกษาศิลปวัฒนธรรม : ศึกษากรณีลุ่มน้ำกว๊มตอนปลายเขตตำบลต้นธงและตำบลเวียงยอง อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน*. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.

โกวิท พวงงาม. 2548. *การปกครองท้องถิ่นไทย หลักการและมิติใหม่ในอนาคต*. พิมพ์ครั้งที่ 5.

กรุงเทพฯ : วิญญูชน.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระ

เกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์*

เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ.

ครูบุญ เหลือประโคน. (2540). “จดจารขานไข เล่าเรื่องเมืองตะลุง” ใน *100 ปี ประโคนชัย*. บุรีรัมย์ :

อำเภอประโคนชัย. น.24-33.

ศีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. (2547). *ถกเขมร(ฉบับปรับปรุง)*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2528). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ : องค์การค้า

คุรุสภา.

จังหวัดบุรีรัมย์. (2511). *รายงานกิจการจังหวัดบุรีรัมย์ 2510-2511*. บุรีรัมย์ : จังหวัดบุรีรัมย์.

จังหวัดบุรีรัมย์. (2529). *บุรีรัมย์'29*. บุรีรัมย์ : จังหวัด.

จังหวัดบุรีรัมย์. (2530). *บุรีรัมย์'30 รายงานประจำปีงบประมาณ 2530*. บุรีรัมย์ : จังหวัดบุรีรัมย์.

จังหวัดบุรีรัมย์. (2531). *บุรีรัมย์'31 รายงานประจำปีงบประมาณ 2531*. บุรีรัมย์ : จังหวัดบุรีรัมย์.

จังหวัดบุรีรัมย์. (2532). *บุรีรัมย์'32*. บุรีรัมย์ : จังหวัดบุรีรัมย์.

จังหวัดบุรีรัมย์. (2536). *บุรีรัมย์'36*. บุรีรัมย์ : จังหวัดบุรีรัมย์.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2547). *ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม*. กรุงเทพฯ : มติชน.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2510). *พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ*

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด.

ฉัตรชัย อินทรโชติ และสวรรค์ ตั้งตรงสิทธิกุล. (2543). “การกำหนดหัวข้อจัดแสดงและการออกแบบ

จัดแสดงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านหนองขาว.” ใน *เอกสารรายงานการสัมมนาเรื่องพิพิธภัณฑ์*

ท้องถิ่นบ้านหนองขาว. กรุงเทพฯ : มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์, น. 14-27.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2546). “*บทบรรณาธิการ พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา*.”

ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา(บก.) *พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ :

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. น.1-45.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2552). *ลัทธิชาตินิยมไทย-สยามกับกัมพูชา ข้อพิพาทปราสาทพระวิหาร*

(กลับมาเยือน) : การแสดงปาฐกถาพิเศษป่วย อังการณครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : คณะ

เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เชิดศักดิ์ ฉายถวิล, มนูญญา นาคสิงห์ทอง และจิราพร อินทรประพงค์. (2550). *การเชื่อมโยงเส้นทาง*

การท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตพื้นที่อีสานใต้กับประเทศกัมพูชา ผ่านเส้นทางช่องสง่า

ถึงจังหวัดเสียมเรียบ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

แซนด์เลอร์, เดวิด. (2546). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*. (พรรณงาม เก้าธรรมสาร, ผู้แปล). พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : ธรรมศาสตร์.

เซเดส์, ยอร์ช. (2542). “อินโดจีนศึกษา” (เพ็ญศิริ เจริญพจน์, ผู้แปล) ใน *ยอร์ช เซเดส์ กับ
ตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. น.25-78.

ณัฐพงศ์ ถือดำ และสมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. (2550). *โครงการระบบการจัดการพิพิธภัณฑ์*

โบราณสถาน ศาสนสถาน ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ :

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

คำเกิง โถทอง และวสันต์ชัย กากแก้ว. (2550). *เส้นทางการท่องเที่ยวสายอารยธรรมขอมในประเทศไทย*

ไทย กัมพูชา และลาว. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2463). “เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยว

มณฑลอุดรและมณฑลอีสาน.” ใน *กรมศิลปากร, รวบรวม*. (2550). *เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค*

1-5. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2511). *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายดาว บุปผารส จ.ม., ป.ช. ณ เมรุวัดราษฎร์บำรุง 1

ธันวาคม 2511, น.7

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2514). *ตำนานพุทธเจดีย์สยาม*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2518). *ปาฐกถาเรื่องสงวนรักษาของโบราณ. แสดงแก่*

เทศบาล ณ พิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2473.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ดุสิต ทุมมากรณ์ และทองศักดิ์ หาญวงษ์. (2553). *การอนุรักษ์โบราณสถานปราสาทบ้านหนองแฝก*.

สมุทรสาคร : บางกอกอินแฮร์ส.

เดช บุนนาค. (2532). *การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย*. พ.ศ. 2435-2458. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ทวีศักดิ์ คิตบรรจง และคณะ. (2535). *ประโคนชัย’ 35*. บุรีรัมย์ : อำเภอประโคนชัย.

เทศบาลเมืองบุรีรัมย์. (2555). “ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดบุรีรัมย์โดยนายพันตรีหลวงศักดิ์ธำรงการ

ผู้แทนราษฎรจังหวัดบุรีรัมย์ แสดงทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ 8 มกราคม 2477” ใน

ประวัติศาสตร์เมืองบุรีรัมย์. บุรีรัมย์ : เทศบาล. น. 232-235.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*. (พวงทอง

ภาวครพันธุ์, ไอลา อรุณวงศ์และพงษ์เลิศ พงษ์นันทน์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ : คบไฟ.

ธนภณ วัฒนกุล. (2550). *การเมืองเรื่องพื้นที่ พลวัตทางสังคมของชุมชน (กรณีศึกษา : ชุมชน*

ป้อมมหากาฬ). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิชาการ 14 ตุลาคม.

- ธนิช เลิศชาญฤทธิ. (2554). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ธวัชชัย องค์กรวิเวทย์ และวิไลรัตน์ ยักรอด. (2550). *คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้: ปราสาทหินพิมาย พนมรุ้ง เมืองต่ำ ตาเมื่อน เขาพระวิหาร*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ธาดา สุทธิธรรม. (2544). *ผังเมืองในประเทศไทย : ผังชุมชนและการใช้ที่ดิน : สายอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ขอนแก่น : ขอนแก่นพิมพ์พัฒนา.
- ธานินทร์ ไชยเชษฐ์, ศิระ เพ็ชรจำเริญสุข และสุวัฒน์ มณีวรรณ. (2550). *โครงการมูลค่าทางเศรษฐกิจของแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน กรณีศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์ในพื้นที่กลุ่มจังหวัดอีสานใต้*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นาถิดา จันทรคา และวรลัญจ์ บุญยสุรัตน์. (2556). *การอนุรักษ์และการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเตาเผาเครื่องเคลือบดินเผาพาน (โป่งแดง) อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย อย่างมีส่วนร่วมของภาคประชาชน*. ใน รายงานการประชุมหาข้อสรุปวิชาการ ครั้งที่ 4 วันที่ 10 พฤษภาคม 2556. น. 65-72.
- นิคม มุสิกคามะ. (2548). *แนวปฏิบัติในการสงวนรักษาโบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม, กรมศิลปากร.
- นิคม มุสิกคามะ, บก. (2532). *ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี*. เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข 1/2532. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี.
- นิคม มุสิกคามะ. (2536). *ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- บริษัทบุรีภัณฑ์, ขุน. (2531). *จดหมายเหตุการเสด็จตรวจโบราณวัตถุสถาน มณฑลนครราชสีมา ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2472*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. จัดพิมพ์เนื่องในวันประสูติของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ครบปีที่ 126 วันที่ 21 มิถุนายน 2531.
- บวสเชอเลีย, ของ. (2530). *ข้าและประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรมศิลปากร*. (สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ., ผู้แปล). กรุงเทพฯ : มติชน.
- ปวิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์. (2525). *ปราสาทหินพนมรุ้ง*. เอกสารประกอบนิทรรศการพิเศษ เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ประชุม ภาควิชา และคณะ. (2526). *มูลนิธิการศึกษาพนมรุ้ง*. บุรีรัมย์ : มูลนิธิการศึกษาพนมรุ้ง.
- ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 36*. (2477). กรุงเทพฯ : เติลเมล์.
- ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 39*. (2477). กรุงเทพฯ : เติลเมล์.

- ประภัสสร ชูวิเชียร. (2557). “ศิลปะลพบุรี-ขอม/เขมรในดินแดนไทย : คำเรียกแบบศิลปะที่ควร
ทบทวน” ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, บก. *ขอมอยู่ไหน? ไทยอยู่นั้น*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. น.
46-51.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). *การเมืองบนท้องถนน : 99 วันสมัชชาคนจน*. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและ
ผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ปราโมทย์ ทศนาสุวรรณ. (2525). *อีสานเล่ม 2*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ปานใจ ธารทัศนวงศ์ และสุรัตน์ เลิศล้ำ และคณะ. (2548). *โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของ
ราชบรรดาศมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, (2542). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพมหานคร*. เชียงใหม่
: ตรัสวัน.
- พวงเพชร ธนสิน. (2549). *การวิเคราะห์ทางสังคมต่อการอนุรักษ์เขตคูเมืองโบราณลำพูน*.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, ภาควิชาภูมิศาสตร์.
- พัชรินทร์ ศิริอัมพพันธุ์กุล. (2522). “ประวัติศาสตร์บุรีรัมย์” ใน *สมบัติอีสานใต้*. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครู
บุรีรัมย์. น. 18-31.
- พัชรินทร์ ศิริอัมพพันธุ์กุล. (2539). *อีสานใต้ศึกษาเล่มที่ 1 ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบุรีรัมย์*.
บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2556). *ประวัติศาสตร์ผู้คนบนเส้นพรมแดนเขาพระวิหาร*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2520). *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติสาขาสันนิษฐาน*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2531). “กรมศิลปากร : อดีตถึงปัจจุบันของการอนุรักษ์โบราณสถาน” ใน
การอนุรักษ์มรดกไทยกับ 77 ปี แห่งการสถาปนากรมศิลปากร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
น. 39-46.
- พิสิฐ เจริญวงศ์. (2532). “บันทึกเหตุการณ์การได้พบหลังนารายณ์บรมมหาราชวัง” ใน กรมศิลปากร.
78 ปี ของการรักษาศิลปวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. น. 5-23.
- ไพศาล แสนไชย และ วิรัตน์ พร้อมเพ็ญบุญ. (2534). *นิมิตพิศวงตอนปราสาทหินเขาพนมรุ้ง*.
กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พาณิชย์.
- ภูมิจิต เรืองเดช, ปรีวรรต. (2526ข). *อินทปัตถา วรรณกรรมพื้นบ้าน (สมุดข่อยโบราณ)*. บุรีรัมย์ :
วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.
- ภูมิจิต เรืองเดช. (2526ก). *ปาจิต-อรพิม : วรรณกรรมพื้นบ้าน (สมุดข่อยโบราณ)*. บุรีรัมย์ : วิทยาลัย
ครูบุรีรัมย์, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.

- ภูมิจิต เรื่องเดช. (2529). *ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์*. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.
- ภูมิจิต เรื่องเดช. (2543). *ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง ประวัติและที่มา ขบวนเสด็จของพระนางอุปติษฐลักษมีเทวีแห่งราชวงศ์มหิธรปุระ*. บุรีรัมย์ : เรวัตการพิมพ์.
- ภูมิจิต เรื่องเดช. (2543). *ปาจิต-อรพิม (การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น)*. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม.
- มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2471). *เที่ยวเมืองพระร่วง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตสภา.
- มยุรี วีระประเสริฐ และสุชาติพงษ์ ชุนทรง. (ม.ป.ป.) “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอารยธรรมในประเทศไทย” ใน สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร. *เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรมในภาคอีสานจากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ (เน้นพื้นที่ในเขตจังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์และสุรินทร์)*. กรุงเทพฯ : โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการท่องเที่ยวเส้นทางอารยธรรมขอม. น.11-18.
- มานิต วลลิโกดม. (2531). “ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง” ใน กรมศิลปากร. *การอนุรักษ์มรดกไทยกับ 77 ปี แห่งการสถาปนากรมศิลปากร*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. น.23-33.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). “สิทธิชุมชน : พัฒนาการและการปรับกระบวนการทางมานุษยวิทยา.” ใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา(บก.) *พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนการทางมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. น.47-131
- รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. (2550). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 1 บูรณาการศาสตร์และภาพรวมของโครงการ)*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. (2556). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบาง-บางมะฝ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 (เล่มที่ 1 ภาพรวมโครงการ)*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 115 ตอนพิเศษ 98 ง 21 ตุลาคม 2541.
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 132 ตอนที่ 10ก วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2558.
- ราชบัณฑิตสถาน.(2550). *กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตสถาน จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง เล่ม1*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตสถาน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2548). *ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ*. กรุงเทพฯ : มติชน.

- เรวดี สกุลพาณิชย์. (2553). *รายงานวิชาการโครงการสืบทอดองค์ความรู้ด้านกฎหมายมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนากฎหมาย เรื่องมาตรการและปัญหาการบังคับใช้กฎหมายโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสู่การปรับปรุงแก้ไขในปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ลักขณา สัมมานิธิ, ดารณี ด่านวันดี และจรัสพิมพ์ บุญญานันต์ (2550). “การวิจัยอย่างมีส่วนร่วมต่อการจัดภูมิทัศน์วัดในเขตเวียงโบราณกรณีศึกษา วัดสองแคว กิ่งอำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่” ใน *รายงานการประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ครั้งที่ 45 สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ สาขาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. น.493-500.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551). *พิพิธภัณฑสถานของนครธรรมดา*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก ประไพโรจน์ วิริยะพันธุ์.
- วสุ โปษะนันทน์. (2540). *การศึกษาเปรียบเทียบการบูรณะโบราณสถาน อนุสรณ์สถาน*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- วันดี เขียวสวัสดิ์กิจ. (2541). *ความมหัศจรรย์ของมหาเทวาลัยพนมรุ้ง*. (เอกสารสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (2516). *สารคดีและสิ่งน่ารู้จากปาฐกถาและคำบรรยายของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ*. กรุงเทพฯ : เสริมวิทยบรรณาคาร.
- วุฒิพงศ์ คงเสนา. (2540ก). “ประวัติศาสตร์ลือเลื่องเมืองประโคนชัย” ใน *100ปี ประโคนชัย*. บุรีรัมย์ : อำเภอประโคนชัย. น.9-15.
- วุฒิพงศ์ คงเสนา. (2540ข). “หนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ตำนานที่จารึกไว้” ใน *100ปี ประโคนชัย*. บุรีรัมย์ : อำเภอประโคนชัย. น.16-23.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2528). *รอยต่อทางโบราณคดีจากความทรงจำ*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2530ข). “เมืองประวัติศาสตร์กับโครงการอุทยานประวัติศาสตร์” ใน *เอกสารประกอบการบรรยายสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ*. 6-7 สิงหาคม 2530 ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543). “การศึกษาค้นคว้าและกำหนดหัวข้อจัดแสดง” ใน *เอกสารรายงานการสัมมนาเรื่องพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นบ้านหนองขาว*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์. น. 6-13.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2544). *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545ก). “พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น : กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน.” ใน *ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนยี่สาร*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2546). *แองการยธรรมอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2547). *สยามประเทศ*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551ก). *พิพิธภัณฑสถานและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน*.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

ศานติ ภักดีคำ. (2554). *ปราสาทพระวิหาร ของไทยหรือของใครกันแน่*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2557). “ลพบุรี : “ศิลปะขอม” ที่ถูกปลอมให้เป็นไทย” ใน สุจิตต์

วงศ์เทศ, บก. *ขอมอยู่ไหน? ไทยอยู่นั่น ขอมกับไทย ไม่พราวจากกัน*. กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร.

สมนึก รัตนวิไลศักดิ์. (2528). *อำเภอประโคนชัย*. บุรีรัมย์ : อำเภอ.

สมบัติ ประจัญสานต์, ดนัย นิลสกุล และจักรกริช พรหมราชฤทธิ์. (2550). *แนวทางการจัดการภูมิ*

สถาปัตยกรรมทางการท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สมภพ ภิรมย์. (2518). “คำนำ” ใน *ปาฐกถาเรื่องสงวนรักษาของโบราณ. แสดงแก่เทศบาล ณ*

พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2473. กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร.

สมรรถการอักษรกิจ, ชุน. (2529). “จังหวัดบุรีรัมย์” ใน *อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพขุน*

สมรรถการอักษรกิจ เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2529. บุรีรัมย์ : ม.ป.ป. น.33-54.

สรเชต วรรคามวิชัย. (2528). *ปราสาทหินพนมรุ้ง*. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด

บุรีรัมย์, ชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดบุรีรัมย์.

สรเชต วรรคามวิชัย. (2541). *จดหมายเหตุบุรีรัมย์*. บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์, คณะกรรมการ

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม.

สว่าง เลิศฤทธิ์. 2547. *โบราณคดี: แนวคิดและทฤษฎี*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

สามารถ จันทร์สุรย์. (2536). “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ใน เสรี พงศ์พิศ, บก. *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการ*

พัฒนาชนบทเล่ม 1. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

สามารถ ทรัพย์เย็น. (2535). *ฟังเพื่อเรื่องพนมรุ้ง*. (เอกสารสำเนา)

สายันต์ ไพเราะจิตต์. (2548). *การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถาน*

โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, วิทยาลัยพัฒนาการปกครองส่วนท้องถิ่น.

สายันต์ ไพเราะจิตต์. (2550). *การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน.

สำนักงานคณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานปลัดสำนัก

นายกรัฐมนตรี. (2546). *คู่มือการปฏิบัติงานด้านการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครอง*

ส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี.

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม. (2552). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 2552/2009*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย. (2526). *ประวัติศาสตร์มหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดบุรีรัมย์*. บุรีรัมย์ : สำนักงานจังหวัดบุรีรัมย์.
- สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. (2524). “บทที่ 3 รายงานตรวจราชการมณฑลภาคอีสาน และนครราชสีมาส่วนว่าด้วยการเมืองและการพรรณนาทั่วไปในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2469 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระนครหลวงศรีนครินทร์” ใน *เทิดพระเกียรติ จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เนื่องในโอกาสครบรอบร้อยปีแห่งวันประสูติวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2524*. กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. น.46-89.
- สุกัญญา เบาเนตและวสันต์ เทพสุรียานนท์. (2553). *ร่วมด้วยช่วยกันอนุรักษ์และพัฒนามรดกศิลปวัฒนธรรมตำบลนาอุดม อำเภอนิคมคำสร้อย จังหวัดมุกดาหาร*. อุบลราชธานี : สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี, เครือข่ายมรดกศิลปวัฒนธรรมตำบลเจียด.
- สุกัญญา เบาเนตและวสันต์ เทพสุรียานนท์. (2555). *ร่วมด้วยช่วยกัน : การจัดการมรดกศิลปวัฒนธรรม ตำบลเจียด อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี : สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี, เครือข่ายมรดกศิลปวัฒนธรรมตำบลเจียด.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2553). *บุรีรัมย์ มาจากไหน ?* กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ. (2517). “กำหนดอายุปราสาทพนมรุ้ง” ใน *ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. น.227-245.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ. (2524). *ศิลปะในประเทศไทย*. พิมพ์ฉบับครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ. 2510. *ศิลปะสมัยลพบุรี*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- สุภาพ วันสารมย์. (2555). *ประวัติโรงเรียนวัดอัมภาราม(เทิ่งอนุสรณ์)*. เอกสารไม่ตีพิมพ์.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, มล. (2539). *รายงานการศึกษาเรื่องปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)
- สุรัตน์ เลิศล้ำ และปานใจ ธารทัศนวงศ์ และคณะ. (2551). *โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของราชมรดกสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ระยะที่ 2*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2531). *พนมรุ้ง : ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2537). *ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย : ภูมิหลังทางปัญญา รูปแบบทางศิลปกรรม*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.

- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2549). *ปราสาทเขาพนมรุ้ง*. พิมพ์ครั้งที่ 5. สมุทรปราการ : เรือนบุญ.
- เสาวลักษณ์ เขียนนอก และร่มเย็น โกศัยกานนท์. (2556). *พาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม การเรียนรู้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม*.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อดิศักดิ์ เชื้อรัตน์. 2531. “ความเข้าใจเรื่องการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ.”
ใน กรมศิลปากร. *78 ปีของการรักษาศิลปวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. น.24-31.
- อนุวิทย์ เจริญศุกุล. (2541). *ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อนุวิทย์ เจริญศุกุล. (2541). *ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์.
- อาษา เมฆสวรรค์. 2526. *การเมืองการปกครองระดับตำบลหมู่บ้าน เอกสารการสอน หน่วยที่ 1-8*.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (2550). *เอกสารวิชาการโครงการบรรยายวิชาการให้แก่นักเรียนในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ประจำปี 2550 เรื่องภูมิหลังทางประวัติศาสตร์จังหวัดบุรีรัมย์ โบราณสถานที่สำคัญแถบเขาพนมรุ้ง*. บุรีรัมย์ : อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง.
- แอนเดอร์สัน, เบเนดิกท์. 2552. *ชุมชนจินตกรรม : บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*. (ชาวนุวิทย์ เกษตรศิริ, บก.แปล.) กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

บทความวารสาร

- กฤษ เหลือลมัย. (2547ก). อโรคยาศาล: สถานแห่งเขาทั้งหลาย. *ว.เมืองโบราณ* 30 (3), 188-192.
- กฤษ เหลือลมัย. (2547ข). อโรคยาศาลในอีสาน. *ว.เมืองโบราณ* 30 (3), 68-74.
- กฤษ เหลือลมัย. (2549). สรงกู่ประภาชัยในวันเพ็ญเดือนห้า. *ว.เมืองโบราณ* 32 (1), 153-156.
- กองบรรณาธิการ. (2547). สามทศวรรษวารสารเมืองโบราณ. *ว.เมืองโบราณ* 30 (1), น.11-16
- ข้าวสาด. (2548). “ถึงคิวคนไทยทวงกันเอง-ทับหลังศิขรภูมิ” *ข้าวสาด* (6 มี.ค.), 1, 16.
- คณะผู้จัดทำวารสารเมืองโบราณ. (2537). เล่นแสงเสียงในโบราณสถาน : ถึงเวลาต้องทบทวน. *ว.เมืองโบราณ* 20 (4), 175-176.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทย. *ศิลปากร* 12 (2), 45-46.

- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2550). ความทรงจำและอำนาจบนถนนราชดำเนิน. *ว.เมืองโบราณ* 33 (4), 67-86.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2557). ประวัติศาสตร์ศิลปะสกุลดำรง - เซเดส์: ข้อสังเกตเบื้องต้น. *ว.เมืองโบราณ* 40 (1), 45-71.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2546). ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑทั้งในและนอกประเทศ. *รัฐศาสตร์สาร* 24 (2), 1-66.
- ธิดา สารยา. (2530). การอนุรักษ์สุโขทัย พิจารณาใหม่ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์. *ว.เมืองโบราณ* 13 (3), 17-25.
- นคร สำเภาทิพย์. (2542). มุมมองจากภายนอก. *ว.เมืองโบราณ* 25 (3), 135-136
- นคร สำเภาทิพย์. (2545). เลิกเก็บค่าเข้าชม. *ว.เมืองโบราณ* 28 (1), 131-132
- นงคราญ สุขสม. 2546. สาระทางประวัติศาสตร์ในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง. *ว.เมืองโบราณ* 29 (2), 112-119.
- นิคม มุสิกคามะ. (2541). เปิดวิสัยทัศน์เลขฯ สวช.-อธิบดีกรมศิลป์ เปิดฉากรับปีอะเมซิ่งหรือเดสทรอยอิง. *ข่าวสด* (3 ม.ค.), 12.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2548). ไม่เชื่ออย่าลบหลู่. *มติชนรายสัปดาห์* 26 (1317), 33.
- นิพนธ์ ทราญเพชร. (2536). วันที่ดวงอาทิตย์ขึ้นและตกตรง 15 ช่องประตูปราสาทพนมรุ้ง. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน ฉบับผนวก 2* (ธันวาคม), 3-10.
- บทบรรณาธิการ. (2539). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้าน การศึกษาเพื่อการพัฒนา. *ว.เมืองโบราณ* 22 (2), 6-10.
- ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. (2538). พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย . *ว.เมืองโบราณ* 21 (1-4), 15-44.
- ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจฤติ. (2533). ดร.สัญญา หมายมั่นและการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม. *ว.วิชาการคณะสถาปัตยกรรม จุฬาฯ* 2, 6-18.
- ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร และชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่น. (2531). แวดวงศิลปวัฒนธรรม. *ศิลปากร* 32 (2), 73-96.
- รัศมี ชูทรงเดช. (2538). โบราณคดียุคโลกาวัตตร : ตัวอย่างจากสำนักคิดอเมริกัน. *ว.เมืองโบราณ* 21 (1-4), 73-84.
- รัศมี ชูทรงเดช. (2556). ใครเป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ขุนยวมแม่ฮ่องสอน? *ว.สังคมวิทยามานุษยวิทยา(ธรรมศาสตร์)* 32 (1), 9-55.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2551). ปราสาทหิน คำบอกเล่าจากกลดลายที่ยังไม่เสร็จ. *ดำรงวิชาการ*. 7 (2), 99-114.

- ศรัณย์ ทองปาน, แปลและเรียบเรียง. (2538). โบราณคดีสามแบบ. *ว.เมืองโบราณ* 21 (1-4), 353-364.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2531ก). การสำรวจและสอบค้นโบราณคดีของมานิต วัลลิโภดม. *ว.เมืองโบราณ* 14 (1), 52-63.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2531ข). โบราณคดีไม่มีคอก. *ศิลปวัฒนธรรม* 9 (6), 56-74.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545ข). รู้กับการผูกขาดสมบัติวัฒนธรรมและความรู้ทางอดีตของสังคม. *ว.เมืองโบราณ* 28(2), 4-7.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2548). เห็นแต่ของไม่เห็นคน. *ว.เมืองโบราณ* 31(2), 5-8.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2549). ประวัติศาสตร์ถิ่น-ประวัติศาสตร์ชาติ. *ว.เมืองโบราณ* 32(1), 7-14.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2550). ตำนาน (Myth) เป็นมายาคติหรือประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต. *ว.เมืองโบราณ* 33(1), 7-10.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551ข). ระเบิดเวลาเรื่องเขาพระวิหาร. *ว.เมืองโบราณ* 34(1), 7-10.
- สมชาติ จิงสิริอารักษ์. (2538). แนวความคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานในศตวรรษที่ 19 ของอังกฤษ. *ว.เมืองโบราณ* 21 (1-4), 295-306.
- สมบูรณ์ บุญยเวช. (2541). บันทึกประสบการณ์ครั้งบูรณะปราสาทหินพิมายและปราสาทหินพนมรุ้ง. *ศิลปากร* 41 (5), 64-91.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). คอลัมน์ ไพร่บ้านพลเมือง. *ข่าวสด* 14, 5215 (10 มี.ค.2548)
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ. (2516). ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศซึ่งเพ่งค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์. *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี* 7 (1), 83-94.
- สุรพล นาถะพินธุ. (2538). ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับวิชาโบราณคดี. *ว.เมืองโบราณ* 21 (1-4), 15-44.

วิทยานิพนธ์

- กรณรงค์ เหยียนระวี. (2545). *อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีเขมรในประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
- กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. (2548). *พัฒนาการแนวคิดและวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะสถาปัตยกรรม, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม.

- ขจรจบ กุสุมาลี. (2542). *การจัดการ "พื้นที่ประวัติศาสตร์" : จากกรณีศึกษาบริเวณวิหารพระมงคลบพิตร จ.พระนครศรีอยุธยา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, สาขาวิชามานุษยวิทยา.
- ชรพรรษ ธรรมรส. (2546). *ผลกระทบต่องังหวัดศรีสะเกษในกรณีพิพาทระหว่างไทยกับกัมพูชา เรื่องปราสาทเขาพระวิหาร พ.ศ. 2502 - 2505*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, คณะสังคมศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย.
- ทัศนีย์ สมชาย. (2554). *ศักยภาพและความพร้อมของเทศบาลตำบลท่าวังตาล ในการรองรับการถ่ายโอนภารกิจด้านดูแลรักษาและบำรุงรักษาโบราณสถานเวียงกุมกาม จากกรมศิลปากร อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่*. (รายงานการค้นคว้าแบบอิสระปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยขอนแก่น, วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น, สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น.
- เทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2521). *จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก.
- เทียนชัย ให้ศิริกุล. (2538). *บทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทกุสุมาแลง จังหวัดบุรีรัมย์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหิดล, คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์, สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม.
- ธิตินงค์ พิรุณ. (2553). *ปราสาทพนมรุ้ง : แนวทางการอนุรักษ์พิธีกรรม ทางศาสนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, คณะวัฒนธรรมศาสตร์, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์.
- นวนานาด เขาวนาภรณ์. (2552). *แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานบ้านปราสาท จังหวัดนครราชสีมา*. (รายงานการค้นคว้าแบบอิสระปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, คณะวัฒนธรรมศาสตร์, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์.
- บรรเลง รักขันธ์ (2549). *การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาความรู้ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาเกี่ยวกับโบราณสถานในท้องถิ่น*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยขอนแก่น, คณะศึกษาศาสตร์, สาขาสังคมศึกษา.
- ปริญญ จุมพรม. (2548). *การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18)*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์.

- ฝนวันจันทร์ ศรีจันทร์. (2543). *การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของคนในเมืองประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาเมืองประวัติศาสตร์พิมาย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, สาขาวิชามานุษยวิทยา.
- พรสุลี อินะรัตน์. (2547). *ศึกษาสภาพและแนวทางการจัดการโบราณสถานเพื่อการท่องเที่ยวในจังหวัดตรัง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยทักษิณ, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, สาขาไทยคดีศึกษา.
- เพ็ญพรรณ อินทปนต์. (2554). *สิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอัมผาง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะนิติศาสตร์, สาขาวิชากฎหมายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- มนตรี ชมชิตนุช. (2547). *ธงที่ปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่องในศิลปะเขมรสมัยนครวัดและ บายน : กรณีศึกษาปราสาทนครวัดและปราสาทบายน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, สาขาวิชาเขมรศึกษา.
- วรรณวิภา สุนต์ตา. (2546). *คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะโบราณคดี, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ.
- วีระ เปล่งรัสมิ. (2543). *บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, คณะสังคมศาสตร์, สาขาสังคมวิทยาประยุกต์.
- ศิริพร สร้อยนาคพงษ์. (2543). *การพัฒนาและทดลองใช้คู่มือท่องเที่ยวโบราณสถานในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหิดล, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา.
- สโรชนี แก้วธานี. (2552). *การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เพื่อบูรณาการภูมิปัญญาการจัดการน้ำในชุมชนสายอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีพื้นที่รอบเขาพนมรุ้งและบริเวณใกล้เคียง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยขอนแก่น, คณะวิทยาศาสตร์, สาขาวิชาการรับรู้จากระยะไกลและระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์.
- สาลี แก้วดาทิพย์. (2550). *บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถานโบราณวัตถุ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, คณะสิ่งแวดล้อม, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม.

- สุดกิจ แพวพิเศษ. (2535). *การศึกษาความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุในจังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, คณะสิ่งแวดล้อม, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม.
- สุนทร เพชรทอง. (2548). *มาตรการทางกฎหมายในการรักษาคุ่มครองโบราณสถานตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยรามคำแหง, คณะนิติศาสตร์.
- อนุกุล ศิริพันธุ์. (2542). *การจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมโดยรัฐและชุมชน : กรณีศึกษาคูเมืองและกำแพงเมืองในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง*. (รายงานการค้นคว้าแบบอิสระปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.
- อัญชลี พัตร์เกิด. (2546). *ไทยกับสถานการณ์การจลาจลในกัมพูชา 29 มกราคม 2546*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยรามคำแหง, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชารัฐศาสตร์.
- เอนก สีหามาตย์. (2544). *บทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต) (ภาคนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชารัฐศาสตร์.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- ASTVผู้จัดการออนไลน์. (26 พ.ค.2551). *เริ่มบูรณะแล้ว เทวรูป “พนมรุ้ง” –ส่วนคดีไม่คืบคนช่วยยังลอยนวล*. สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9510000061097>
- กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม*. สืบค้นจาก <http://ich.culture.go.th/>
- คมชัดลึกออนไลน์. (7 มี.ค.2552). *พลิกแพมคดีดัง : เดินทางกลับบ้าน...ทับหลังนารายณ์*. สืบค้นจาก <http://www.komchadluek.net/detail/20090307/4187>
- ทศพนธ์ นรทัศน์. (12 เม.ย.2556). *องรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) ผู้เปิดดินแดนอินโดจีนสู่สังคมโลก*. สืบค้นจาก <http://e-shann.com/?p=2233>
- เทศบาลตำบลพนมรุ้ง. (ม.ป.ป.). *สภาพทางภูมิศาสตร์*. สืบค้นจาก <http://www.phanomrung.go.th/สภาพภูมิศาสตร์>
- ธิติ บัวคำศรี. (2554). *การเรียกร่องดินแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศส*. สืบค้นจาก <http://www.kpi.ac.th/wiki/index.php/>

ผู้สื่อข่าวพิเศษ. (18 ก.พ.2558). คนไทยอพยพมาจากเทือกเขาอัลไต ประวัติศาสตร์ 'ปลอม' ที่ไม่ยอมจากไป และพิพิธภัณฑสถานไทย ที่ไม่หมุนตามโลก. สืบค้นจาก

http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1411100223

พัชรวิทย์ ต้นประวัติ. (ม.ป.ป.). การจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรมมีชีวิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฝั่งแผ่นดินใหญ่. สืบค้นจาก

<http://www.sac.or.th/databases/cultureandrights/cultural-rights-forum/list-of-readings/การจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม/>

ภราเดช พยัฆวิเชียร. 2549. การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของไทยทั้งอดีตปัจจุบันและอนาคต. *eTAT Tourism Journal* ฉ.2 (เม.ย.-มิ.ย.) สืบค้นจาก

http://www.etatjournal.com/upload/130/25492_1.pdf

มยุรี วีระประเสริฐ. (2556). “ศิลปะเขมรในประเทศไทย” ใน เอกสารประกอบการอบรมเรื่องเทคนิคการตรวจพิสูจน์โบราณวัตถุและศิลปวัตถุประติมากรรมประเภทหิน ใน โครงการพัฒนาบุคลากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. [ออนไลน์] สืบค้นจาก <http://www.finearts-psdg.com/n/Portals/0/PDF/i1.2.pdf>

มูลนิธิเล็ก-ประไพวิริยะพันธุ์. (2558). *ประวัติ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม*. สืบค้นจาก <http://www.lek-prapai.org/roytang.php>

โรงแรมพนมรุ้งบุรี. (2556). *ปราสาทหินพนมรุ้ง*. สืบค้นจาก <http://www.ปราสาทหินพนมรุ้ง.com/index.php/th/>

วิกิพีเดีย. (2558). *สโมสรฟุตบอลบุรีรัมย์ ยูไนเต็ด*. สืบค้นจาก http://th.wikipedia.org/wiki/สโมสรฟุตบอลบุรีรัมย์_ยูไนเต็ด.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (ม.ป.ป.). *ประวัติและผลงานของนายประยูร ลาแสง*. สืบค้นจาก <http://www.m-culture.in.th/album/127370>

ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก กระทรวงวัฒนธรรม. (ม.ป.ป.). *แหล่งมรดกโลกของไทย*. สืบค้นจาก http://www.thaiwhic.go.th/heritage_thai.aspx

ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2558) *โครงการพื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษ ตามมติ ครม. วันที่ 3 สิงหาคม 2553*. สืบค้นจาก <http://www.cesd.soc.cmu.ac.th>

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (ม.ป.ป.). *กระแสพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. สืบค้นจาก <http://kanchanapisek.or.th/kp6/New/sub/book/book.php>

ไอโคโมสไทย. (2533) *กฎบัตรเพื่อการปกป้องคุ้มครองและการจัดการมรดกทางโบราณคดี ค.ศ. 1990*. สืบค้นจาก <http://www.icomosthai.org/charters/Archaeo%20Heritage.pdf>

- ไอโคโมสไทย. (2550). *กฎบัตรไอโคโมสว่าด้วยการสื่อความหมายและการนำเสนอแหล่งมรดกวัฒนธรรม ร่างสุดท้ายด้วยความสนับสนุนและกำกับดูแลของคณะกรรมการวิชาการระหว่างประเทศ ของไอโคโมส ว่าด้วยการสื่อความหมายและการนำเสนอ (ICIP)* สืบค้นจาก <http://www.icomosthai.org/charters/Archaeo%20Heritage.pdf>
- ไอโคโมสไทย. (2554) *กฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม*. สืบค้นจาก <http://www.icomosthai.org/charters/Archaeo%20Heritage.pdf>
- โอเคเนชั่น. (23 พ.ค.2556). *ชาวบุรีรัมย์ทำพิธีแข่งคนชั้บูกทูปพนมรุ้ง - ก.วัฒนาฯ พุ่ม 300 ล.ล้อมคอกโบราณสถาน.* สืบค้นจาก <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=261537>

การสัมภาษณ์

- กอง เฮ่ประโคน. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (19 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.
- กสิน น้อยพลี. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (5 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.
- โกสุม มุนคำ. ผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (23 กุมภาพันธ์ 2554, 19 ตุลาคม 2555, 30 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.
- เชียด ศรีอินทร์อ่อน. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (24 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.
- ควาย ปานหัตถา. อดีตผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (25 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.
- เคียง จตุกุล. ชาวบ้านดอนขวาง หมู่ 8 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (26 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.
- จเร สัตยรักษ์. หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมกีฬา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 1 จังหวัดบุรีรัมย์. (24 กุมภาพันธ์ 2554). สัมภาษณ์.
- จอน ผ่องข้า. กำนันตำบลตาเป็ก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (23 พฤษภาคม 2554 และ 29 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.
- จำลอง จุฑโต. รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจระเข้มาก. (23 กุมภาพันธ์ 2554 และ 1, 2, 16, 17, 18, 20 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- จิรชญา อินราม. นักเรียน โรงเรียนพนมรุ้ง. (23 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

จิราภรณ์ กาแก้ว. ประธานกลุ่มโฮมสเตย์บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขัน
พระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (18 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

จิราภรณ์ เปียนประโคน. ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก. (2 เมษายน 2554 และ
23 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

จิระพันธ์ ภาคิประโคน, จ.ส.ต. ตำรวจจราจร อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (6 เมษายน
2555). สัมภาษณ์.

จุล สลักเพชร. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.
(3 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

เจิม นาราช. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.
(23 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

เฉลิม นาราช. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ
จังหวัดบุรีรัมย์. (26 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

เฉลิมว ประสิทธิ์พันธุ์. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขัน
พระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (21 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ชนาส ชัชวาลวงศ์. อดีตนายอำเภอลำลูกขันพระเกียรติ. (31 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.

ช่อง อนันต์ก. ชาวบ้านหว้าน หมู่ 4 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (29 ตุลาคม
2555). สัมภาษณ์.

ช้าง รอเท. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (20 ตุลาคม
2555). สัมภาษณ์.

ช้าง อยู่รอบเรียง. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ
จังหวัดบุรีรัมย์. (24 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ชำนาญ เสาวพันธุ์. ผู้ใหญ่บ้านโคกใหญ่ หมู่ 5 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.
(30 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

เซน เมอะประโคน. อดีตรองโรงเรียนบ้านบุพิทยาสรรค์. (12 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

เชิดพงษ์ วารินกุด. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.
(22 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

โชคชัย สว่างวัฒน์. ปลัดอำเภอลำลูกขันพระเกียรติ. (28 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.

โชติ เขียวมณี, จสอ. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกขันพระเกียรติ จังหวัด
บุรีรัมย์. (19 และ 24 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

โชติมา ยัมขึ้น. ผู้ค้ำหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งและชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอ
ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (22 พฤษภาคม 2554 และ 10 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

ดอนแก้ว วรรณสกุล. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกเกด จังหวัดบุรีรัมย์.

(31 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ดำ ศรีราชพงษ์. ชาวบ้านดอนขวาง หมู่ 8 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกเกด จังหวัดบุรีรัมย์.

(23 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

ถนอม บานกลีบ. ชาวบ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกเกด จังหวัดบุรีรัมย์.

(19 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ทองคำ ลีประโคน. ปลัดอาวุโสอำเภอประโคนชัย. (23 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

ทวน วงศ์ประยูร. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกเกด จังหวัดบุรีรัมย์.

(27 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ทუნ นวลกระสังข์. ชาวบ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกเกด จังหวัด

บุรีรัมย์. (20 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

เทิด คะเชนทร์. มัคคุเทศก์ประจำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (22 กุมภาพันธ์ 2554). สัมภาษณ์.

เทียน คงพินิจ. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (26 เมษายน

2555). สัมภาษณ์.

ธวัช ดุมนสา. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (23 เมษายน 2555).

สัมภาษณ์.

นพรัตน์ เทียนทอง. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลพนมรุ้ง อำเภอลำลูกเกด จังหวัดบุรีรัมย์.

(24 พฤษภาคม 2554 และ 28 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.

นภา เอี่ยมศิริ. อดีตรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก. (22 กุมภาพันธ์ 2554, 14 และ 23

เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

น้อย เตียงจันทร์. อดีตผู้ใหญ่บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัด

บุรีรัมย์. (19 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

บุญยานุช วรรณยิ่ง. ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดสุรินทร์.

(6 เม.ย.55). สัมภาษณ์.

บุญลือ นวลกระสังข์. ชาวบ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลำลูกเกด จังหวัด

บุรีรัมย์. (20 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

บุญส่ง ฉายเพชร. พราหมณ์ท้องถิ่น บ้านโคกยาง ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

(2 เมษายน 2554). สัมภาษณ์.

บุญธรรม ชัยวิเศษ. อดีตครูใหญ่โรงเรียนจรเข้มาก. (21 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

ประกอบ พิทักษา. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

(6 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

ประทีป พึ่งตน. อดีตครูโรงเรียนวัดอัมมาราม(เทิงอนุสรณ์). (18, 19, 21, 27 ตุลาคม 2555,
3 พฤศจิกายน 2555, 30 ธันวาคม 2555 และ 6 เมษายน 2556). สัมภาษณ์.

ประพัฒน์ แววงษ์. อดีตลูกจ้างกรมศิลปากรทำงานที่ปราสาทเมืองต่ำ. (4 พฤษภาคม 2554).
สัมภาษณ์.

ประมูล แก้วลอย. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.
(19 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

ประยูร อภัยจิต. ชาวบ้านดอนไม้ไฟ หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.
(6 เมษายน 2554, 6 พฤษภาคม 2554 และ 28 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ประวัติ สมัครคดี. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (8 เมษายน
2555). สัมภาษณ์.

ประสิทธิ ทรงประโคน. ผู้ใหญ่บ้านโคกเมือง หมู่ 9 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.
(3 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

ประเสริฐ บวรชาติ. อดีตปลัดอำเภอประโคนชัย. (23 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

ปรีชา จตุกุล. อดีตกำนันตำบลตาเป็กและอดีตประธานสภาตำบลพนมรุ้ง. (30 ตุลาคม 2555).
สัมภาษณ์.

ปาน ทิพย์กระโทก. ผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัด
บุรีรัมย์. (25 พฤษภาคม 2554 และ 21 ตุลาคม 2555, 28 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.

เป็รื่อง นาคะพงศ์, พต.อ. นายกเทศมนตรีตำบลพนมรุ้ง. (23 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

ผล คะเชนทร. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.
(21 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ผล ทิชาชาติ. อดีตหัวหน้าสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอประโคนชัย อำเภอเมือง และอำเภอ
บ้านกรวด. (5 พฤษภาคม 2554 และ 29 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

แฝง แก้วยงกฎ. อดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาเป็ก. (29 ตุลาคม 2555 และ 1 พฤศจิกายน
2555). สัมภาษณ์.

แฝง บานฤทธิ์. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (28
ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

พนม จันประโคน. ผู้ใหญ่บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัด
บุรีรัมย์. (25 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

พยุ่ง วงศ์ประยูร. อดีตผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.
(30 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

พศิน ภูมาศ. เจ้าหน้าที่วัฒนธรรมอำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.

(24 กุมภาพันธ์ 2554 และ 28 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.

พัช วรรณธิ. ผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (31 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

พาด สมัยกุล. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

(5 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

พุทธิ มนตรี. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (22 กุมภาพันธ์ 2554 และ 10 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

เพชร อรุณเพชร. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

(27 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ไพจิตร อภัยจิต. ศึกษาพิเศษ สปป.บร.3. (30 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.

ม้วย จรุงกัน. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (3 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.

ม้วย จรุงกัน และ หัตถพร คุณวงศ์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ และภรรยา. (3 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.

มาก ศรีอินอ่อน. อดีตผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (25 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

ยศพล มะลิซ้อน. อดีตครูโรงเรียนวัดอัมมาราม(เทิงอนุสรณ์) (31 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

เยี่ยม สงครามรอด. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (3 พฤษภาคม 2554 และ 26 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

รสวรรณีย์ สมานสารกิจ. ครูโรงเรียนประโคนชัยพิทยาคม. (2 เมษายน 2554). สัมภาษณ์.

ราไฟ ศรีอินทร์อ่อน. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (24 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

เรียบ ดวงดารา. ชาวบ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

(25 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

ลอย อยู่สาโก. ชาวบ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

(25 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

วราภรณ์ หารราชวงษ์. ครูโรงเรียนพนมรุ้ง (เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2555). (23 กุมภาพันธ์ 2554). สัมภาษณ์.

วฤทธิ์ เขียวมณี. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

(20 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

วิชัย กิ่งแก้ว, ร.ต. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์.

(3 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.

วินัย สมัครคดี. ผู้ใหญ่บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (9 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

วิสุทธิ หมายประโคน. อดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก พ.ศ.2553-2556. (2 เมษายน 2554 และ 27 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

วีรณัฐ ชาญประโคน. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (11 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

ศักดิ์ศรี เบญจลักษณ์. นายช่างศิลปกรรม 6 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (ย้ายออกเมื่อปี พ.ศ. 2556). (5 เมษายน 2554). สัมภาษณ์.

สงบ จุตโต. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (15 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

สถาพร อภัยจิต. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (1 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.

สนาน สุรสร. ชาย. นักเรียนโรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (7 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.

สนาม บำเพ็ญกุล. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (1 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.

สมบูรณ์ เทียงนา. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (30 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

สมพร สว่างแจ้ง. เลขาธิการกรรมการหมู่บ้านและประธานกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (30 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

สวาท ศรีผดุง. ชาวบ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอ เฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (26 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

สามารถ ทรัพย์เย็น. อดีตหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (23 มีนาคม 2554). สัมภาษณ์.

สำเภา เสาเปีย. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (4 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

สำราญ เสียงตรง. ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดบ้านเมืองต่ำ. (2 เมษายน 2554). สัมภาษณ์.

สำอาง พิทักษา. ผู้ใหญ่บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอ ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (6 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.

- สิริพร เฮ่ประโคน. ประธานกลุ่มสตรี ผู้เข้าร่วมจัดแสดงสินค้าในงานขึ้นเขาพนมรุ้ง. (29 ธันวาคม 2555). สัมภาษณ์.
- สืม เพชรกาญจน์. ชาวบ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (31 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.
- สุชาติ พงศ์ดี. อดีตผู้ใหญ่บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (21 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- สุทิน อภัยจิต. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (24 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.
- สุเทพ มมประโคน. อดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก. (28 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- สุธี ลำเลิศ. ครูโรงเรียนบ้านบุพิทยาสรรค์. (2 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- สุธี เบญจศาสตร์. ชาวบ้านดอนไม้ไฟ หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (6 พฤษภาคม 2554). สัมภาษณ์.
- สุพจน์ โพธิประโคน. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (18 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- สุพรรณ มากนาค. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (2 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.
- สุพรรณ สดจ้านง. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (23 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- สุพิศ จันดา. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (23 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- เสถียร ทรัพย์เย็น. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (23 กุมภาพันธ์ 2554). สัมภาษณ์.
- เสมียน ผิวสด. ชาวบ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (25 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- เสื่อย เมอะประโคน. ชาวบ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (4 พฤษภาคม 2554 และ 20 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- หน้อย ฉายแก้ว. ชาวบ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (20 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- หัตถพร คุณวงศ์. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (3 พฤศจิกายน 2555). สัมภาษณ์.

- อดิศักดิ์ บุญหนัก. หัวหน้ากลุ่มผ้าอัปสรฯ บ้านวัฒนาสามัคคี หมู่ 16 ตำบลยายแย้มวัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (6 เมษายน 2554). สัมภาษณ์.
- อรัญญ์ เขียวมณี. ชาวบ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (19 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.
- อรุณวรรณ จุฑาจันทร์. อดีตครูโรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (18 เมษายน 2555). สัมภาษณ์.
- เอียด สุขสมาน. ชาวบ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (11 เมษายน 2555).
- โอด มานาคา. มัคทายกวัดอัมมาราม. (26 ตุลาคม 2555). สัมภาษณ์.

Books

- Aymonier, E. (1999). *Khmer heritage in Thailand*. Bangkok : White Lotus.
- Bennett, A. (2000). *Popular Music and Youth Culture : Music, Identity and Place*. New York : St.Martin.
- Briggs, L. P. (1999). *The ancient Khmer empire*. Bangkok. Thailand : White Lotus.
- Byrne, D. (2014). *Counter heritage : Critical perspectives on heritage conservation in Asia*. New York & London : Routledge.
- Denes, A. & Tiamsoon Sirisrisak. (2013). A rights-based approach to cultural heritage management at the Phanom Rung historical park in Northeast Thailand. In C. Barry (Ed.), *Rights to culture : heritage, language, and community in Thailand* pp. 27-57. Chiang Mai : Silkworm.
- Foucault, M. (1980a). Truth and power. In C. Gordon (Ed.), *Power/knowledge : selected interviews and other writings 1972-1977* pp. 109-133. New York : Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1980b). Two lectures. In C. Gordon (Ed.), *Power/knowledge : selected interviews and other writings 1972-1977* pp. 78-108. New York : Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1981). The order of discourse. In Young, Robert (ed) *Untying the text : a post-structuralist reader* pp. 48-78. USA : Routledge.
- Foucault, M. (1984). Space, knowledge, and power. In P. Rabinow (Ed.), *The Foucault reader*. New York : Pantheon Books.

- Foucault, M. (1991). Politics and the study of discourse. In G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Eds.), *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Chicago : The University of Chicago.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: the birth of the prison*. 2nd.ed. New York : Vintage Books.
- Graham, B. & Howard, P. (Eds.). (2008). *The Ashgate research companion to heritage and identity*. Cornwall, Great Britain : MPG books.
- Halbwachs, L. A. (1992). *On collective memory*. Chicago & London : University of Chicago.
- Ho, K. C. & Pornpan Chinnapong. (2012). Conserving Bangkok's premier heritage district : ambitious plans and ambiguous rights. In C. Barry (Ed.), *Rights to culture : Heritage, language, and community in Thailand* pp. 59-83. Chiang Mai : Silkworm.
- Hobsbawn, E. & Ranger, T. (1983). *The invented tradition*. London : Athlone.
- Hopley, C. & Mahony, P. (2011). Marketing sense of place in the forest of Bowland. In J. Schofield & R. Szymanski (Eds.), *Local heritage, global context : Cultural perspectives on sense of place* pp. 33-52. Farnham :Ashgate.
- Keyes, C. F. (1993). The Case of the purloined lintel : The politics of a Khmer shrine as a Thai national treasure. In C. J. Reynolds (Ed.), *National identity and its defenders Thailand, 1939-1989* pp. 261-291. Bangkok : Silkworm.
- Mannikka, E. (1996). *Angkor Wat : Time, space, and kingship*. USA : University of Hawaii.
- Marcus, G. (1998) *Ethnography through thick and thin*. New Jersey : Princeton University.
- McClanahan, A. (2007). The cult of community : defining the local in public archaeology and heritage discourse. In E. Waterton, S. Grabow, & D. Hull (Eds.), *Whose past, which Future?: Treatments of the past at the start of the 21st Century* pp. 51-57. Oxford : Archaeopress.
- McDowell, S. (2008). Heritage, memory and identity In B. Graham & P. Howard (Eds.), *The Ashgate research companion to heritage and identity* pp. 37-53. Cornwall, Great Britain : MPG.

- Meskel, L. (Ed.). (2009). *Cosmopolitan archaeologies*. Durham & London : Duke University.
- Mouhot, H. (1864). *Travels in the central parts of Indo-China (Siam), Cambodia, and Laos, during the years 1858, 1859 and 1860*. Bangkok : White Lotus.
- Peleggi, M. (2002). *The politics of ruins and the business of nostalgia*. Bangkok : White Lotus.
- Roveda, V. (1999). *Khmer mythology: Secrets of Angkor Wat*. London : Weatherhill.
- Schmidt, P. R. (1993). The human right to a cultural heritage : African applications. In P. R. Schmidt & R. J. McIntosh. *Plundering Africa's past*. pp. 18-28. Indiana : London University.
- Schofield, J & Szymanski, R. (2011). Sense of place in a changing world. In J. Schofield & R. Szymanski (Eds.), *Local heritage, global context : Cultural perspectives on sense of place*. pp. 1-12. Farnham : Ashgate.
- Singh, K. (1998). UNESCO and cultural rights. In H. Niec (Ed.), *Cultural rights and wrongs* pp. 146-160. UNESCO : Institute of Art and Law.
- Smith, L. (2007). The discourse of the past. In S. Grabow, D. Hull & E. Waterton (Eds.), *Which past, whose future? treatments of the past at the start of the 21st century* pp. 5-14. Oxford : Archaeopress.
- Tashiro, Akiko. (2006). Conservation of cultural heritage and local identity in Southeast Asia : A case in Phimai, a Khmer city in North-east Thailand. In T. Patricio, K. Van Balen & K. De Jonge (Eds.), *Conservation in changing societies heritage and development* pp. 139-145. Proceeding of the international conference on the occasion of the 30th anniversary of the Raymond Lemaire International centre for conservation (1976-2006).
- Taylor, Lisa & Willis, A. (1999). *Media Studies : Texts, Institutions and Audiences*. Oxford : Blackwell.
- Tunbridge, J.E. & Ashworth, G.J. (1996). *Dissonant heritage : The management of the past as a resource in conflict*. Chichester, England : John Wiley & sons.
- Vedru, G. (2011). Memory and the value of place in Estonia. In J. Schofield & R. Szymanski (Eds.), *Local heritage, global context : Cultural perspectives on sense of place* pp. 53-64. Farnham : Ashgate.

Articles

- Askew, M. (1996). The rise of Moradok and the decline of the Yarn : Heritage and cultural construction in urban Thailand. *SOJOURN*, 11(2), 183-210.
- Beaumont, J. (2009). Contested trans-national heritage : The demolition of Changi prison, Singapore. *International Journal of Heritage Studies*, 15(4), 298-316.
- Briggs, C. (1996). The politics of discursive authority in research on the invented tradition. *Cultural Anthropology*, 11(4), 435-469
- Brown, S. (2008). Mute or mutable? archaeological significance, research and cultural heritage management in Australia. *Australian Archaeology*, 67(Dec), 19-30.
- Buckser, A. (1998). Group identities and the construction of the 1943 rescue of the Danish Jews. *Ethnology*, 37(Summer), 209-226.
- Byrne, D. (1991). Western hegemony in archaeological heritage management. *History and Anthropology*, (5), 269-276.
- Cheung, S. C.H. (1999). The meanings of a heritage trail in Hong Kong. *Annals of Tourism Research*, 26(3), 570-588.
- Denes, A. (2012). Mapping living heritage at the Phnom Rung historical park : Identifying and safeguarding the local meanings of a national heritage site. *Journal of the Siam Society*, (100), 183-215.
- Engel, D. (2009). Landscapes of the law : injury, remedy, and social change in Thailand. *Law and Society Review*, 43(1), 61-94
- Hodder, I. (2010). Cultural heritage rights : From ownership and descent to justice and well-being. *Anthropological Quarterly*, 83(4), 861-882.
- Seidenfaden, E. (1932). A Siamese account of the construction of the temple on Khao Phnom Rung. *The Journal of the Siam Society*, 25(1), 83-108.
- Thongchai Winichakul. (2000). The quest for “Siwilai” : A geographical discourse of civilizational thinking in the late nineteenth and early twentieth-century Siam. *The Journal of Asian Studies*, 59(3), 528-549.

Thesis

- Miura, K. (2004). *Contested heritage people of Angkor*. (Ph.D. Dissertation) University of London, School of Oriental and African Studies.
- Rungsima Kullapat. (2013). *Living heritage through literature : the development of Pachit-Oraphim cultural routes*. (Ph.D. Dissertation) Silpakorn University, Faculty of Architecture, Architectural Heritage Management and Tourism International Program.

Electronic Media

- Shaheed, F. (2011). *Report of the independent expert in the field of cultural rights*. Retrieved from <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/122/04/PDF/G1112204.pdf?OpenElement>
- Smith, L. (2012). *Discourse of the heritage : implications for archaeological community practice*. Retrieved from www.nuevomundo.revues.org/64148
- UNESCO. (2003). *Declaration concerning the intentional destruction of cultural heritage*. Retrieved from https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_854_unesco_eng.pdf
- UNESCO. (2009). *Hoi An Protocols for Best Conservation Practice in Asia: Professional Guidelines for Assuring and Preserving the Authenticity of Heritage Sites in the Context of the cultures of Asia*. Bangkok: UNESCO Bangkok. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001826/182617e.pdf>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

เรื่องเล่าว่าด้วย “อาถรรพ์” พนมรุ้ง

จากการประมวลเนื้อหาตามเอกสารและคำบอกเล่าของชาวชุมชนตาเป็กและชุมชนบุในปัจจุบัน เรื่องเล่าว่าด้วย “อาถรรพ์” ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งเขาพนมรุ้งอาจจำแนกเป็น 4 กลุ่มหลักได้แก่

1. “ว้ายโคก” และ “ลมพัดตกเขา” บทลงโทษผู้ลบหลู่

ทั้งสองเรื่องนี้เป็นเรื่องเล่าสำคัญที่มีผู้ให้ข้อมูลจำนวนมากอ้างถึงเมื่อผู้วิจัยสอบถามความเชื่อเกี่ยวกับปราสาทพนมรุ้ง จึงเป็นสองเรื่องแรกที่ยืนยันความหมายของการเป็นแหล่งสถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาพนมรุ้งที่อาจขยายความไปได้อีกหลายเรื่องย่อย โดยสาระของ “ว้ายโคก” คือคนที่ขึ้นไปบนเขาพนมรุ้งแล้วจู่ๆ ก็มองเห็นพื้นที่ทั้งหมดเป็นน้ำหลาเข้ามาท่วมจึงต้องรีบว่ายน้ำหนี แต่เมื่อว่ายน้ำประยะหนึ่งจึงมีผู้อื่นมาพบที่กำลังทำท่าว่ายน้ำน้ำก็รีบคลานไปบนพื้นดินทำให้หน้าอกเสียดรูตดินหินจนขาดและร่างกายมีแผลจากความพยายามว่ายน้ำบนพื้นดิน เชื่อกันว่าเป็นอาถรรพ์ที่เกิดจากการที่บุคคลนั้นพูดไม่ดีหรือลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์บนเขา (สุธี เบญจศาสตร์, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554; สำเภา เสาเปีย, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554; พนม จันประโคน, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2554)

“ลมพัดตกเขา” เป็นเรื่องเล่าว่าด้วยจู่ๆ มีลมพัดแรงจนคนที่เดินหรือยืนอยู่บนยอดเขาหรือรถที่กำลังแล่นขึ้นหรือลงจากเขาพนมรุ้งพลัดตกลงข้างทาง ทำให้เกิดอุบัติเหตุที่มีผู้บาดเจ็บหรือเสียชีวิตหลายครั้ง โดยมีอุบัติเหตุใหญ่ครั้งหนึ่งที่ผู้เสียชีวิตมีจำนวนกว่ายี่สิบคนและยังกระเด็นออกนอกกรณไปติดตามต้นไม้ สภาพน่าสังเวชอย่างยิ่งเป็นตัวอย่างที่ถูกอ้างถึงเสมอ (กสิน น้อยพลี, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2554; ธนอม บานกลีบ, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2555; หน้อย ฉายแก้ว, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2555)

2. “เสียงเพลง” หรือ “ลูกไฟ” สัญญาณอาถรรพ์

ส่วนใหญ่ชาวบ้านบุและหนองบัวราย มักเล่าถึงเสียงเพลงประเภทยี่ปี่พาทย์ที่ตั้งขึ้นจากสระน้ำเชิงเขาพนมรุ้งหรือยอดเขาพนมรุ้งในบางคำคืน และบางคืนก็มีลูกไฟลอยจากสระน้ำดังกล่าวหรือยอดเขาพนมรุ้ง (ประกอบ พิทักษา, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2554; จุล สลักเพชร, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2554; สุพิศ จันดา, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2555) ซึ่งตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านการมีเทวรูป หรือของขลังอยู่ในพื้นที่ใดจะทำให้มีลูกไฟ, เสียง หรือแสงลึกลับปรากฏเสมอโดยเฉพาะในวันพระ วันโกน ที่เขาพนมรุ้งซึ่งเชื่อว่าเป็นแหล่งศักดิ์สิทธิ์จึงมีลักษณะเช่นเดียวกัน ซึ่งนายสำเภา พิทักษา ผู้ใหญ่บ้านหนองบัวราย แสดงภาพถ่ายด้วยโทรศัพท์มือถือเป็นหลักฐานว่ามี

ลูกไฟลอยจากเขาพนมรุ้งในคืนวันที่ 3 เมษายน 2554 เวลาตี 2-3 แต่ผู้เขียนดูแล้วจากภาพดังกล่าว พิมพ์ออกกระดาษขนาด A4 แล้วเห็นว่าเบลอมากจนลงความเห็นไม่ได้ อย่างไรก็ตาม คนส่วนใหญ่ที่ยืนยันว่าเคยได้ยินเสียงดนตรีดังกล่าวด้วยตนเองมักเล่าด้วยว่าภายหลังมีความเจริญมากขึ้นก็ไม่ค่อยได้ยินอีก โดยบางคนระบุว่าช่วงที่เสียงดนตรีหายไปก็คือเมื่อมีการใช้รถแทรกเตอร์ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา (พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554; สวรรค์ ผิวสด, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555; ประมูล แก้วลอย, สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2555)

3. “ถ้ำ” แห่งเขาพนมรุ้ง

จากชื่อ “พนมรุ้ง” ที่ชาวบ้านเรียกขานต่อๆ กันมานั้น มีคำอธิบายที่อ้างอิงกับความหมายในภาษาเขมรว่า “พนมรุ้ง” เพี้ยนมาจากภาษาเขมรคำว่า “พนมรุง” หรือ “พนมโรง” ซึ่ง “รุง/โรง” แปลว่า ถ้ำหรือโพรง ขณะที่ “พนม” แปลว่า ภูเขา รวมความหมายว่าเป็นภูเขาที่มีถ้ำหรือโพรง แปลว่าภูเขาที่มีโพรงหรือรู (ถ้ำ) ซึ่งตามตำนานเล่าว่าโพรงดังกล่าวทะลุไปถึงจังหวัดลพบุรี โดยมีคำบอกเล่ารายละเอียดแตกต่างกัน เช่น

- ในบทความของไซเดนฟาเดน (1932) มีเรื่องเล่าความเป็นมาของปราสาทพนมรุ้งที่หลวงณรงค์รักษาเขต นายอำเภอนางรองฟังมาจากชาวบ้านสูงอายุในอำเภอดังกล่าวข้างต้น โดยระบุว่า มีถ้ำใต้ดินที่เชื่อมต่อกันได้ดินไปยังเขาสุตตภณคีรีศรี(พระพุทธบาท) และคนสามารถเดินจากที่นี่ไปยังภูเขาลพบุรี ถ้ำนั้นยังคงเห็นได้จนถึงปัจจุบันที่เขาวัดทางเหนือของเทวาลัย ซึ่งถูกเรียกว่าถ้ำกระบัต อันเป็นชื่อเกี่ยวเนื่องกับลิงหางสั้นที่อาศัยอยู่แถวนี้ เมื่อพวกลิงเห็นมนุษย์จะวิ่งหนีและหายไปภายในถ้ำ ตามความเชื่อที่แพร่หลาย ลิงเหล่านี้เป็นลูกน้องหนุมาน มาจากลพบุรีผ่านถ้ำใต้ดินที่ว่า ปัจจุบัน (ขณะที่เล่าเรื่อง)ลิงพวกนี้ได้รับการพบเห็นนานๆ ครั้ง (Seidenfaden, 1932, p. 85)

- ในหนังสืออ่านเพิ่มเติมชุดสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 ที่สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดบุรีรัมย์จัดพิมพ์เป็นครั้งที่สองในปี 2526 ระบุว่า “คำว่า “พนมรุ้ง” เป็นภาษาเขมร “พนม” แปลว่า ภูเขา “รุ้ง” เพี้ยนมาจาก “รุง” แปลว่า ถ้ำหรืออุโมงค์ ดังนั้น คำว่า “พนมรุ้ง” จึงเพี้ยนมาจาก “พนมรุง” ซึ่งแปลว่าภูเขาที่เป็นถ้ำหรืออุโมงค์” (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2526, น. 14)

- ในงานของ ภูมิจิต เรืองเดช (2529) รวบรวมคำบอกเล่าของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับ ถ้ำศักดิ์สิทธิ์ ที่เขาพนมรุ้ง มี 2 แห่งคือ

(1) ถ้ำกายสิทธิ์ เป็นถ้ำที่อยู่ถัดลงมาจากบริเวณสระน้ำที่เป็นปากปล่องภูเขาไฟในอดีต อ้อมมาทางตะวันตกมีช่องหินยื่นออกมาเหมือนปากถ้ำ ในฤดูฝนบริเวณช่องหินจะเป็นน้ำตกไหลผ่านบริเวณปากถ้ำกายสิทธิ์ ในวันพระหรือวันโกน เคยมีผู้พบพญางูขาว ลำตัวขนาดใหญ่ เลื้อยออกมาจากภายในถ้ำมานอนฝั่งตัวหน้าปากถ้ำ หากว่าพญางูขาวเลื้อยไปทางไหน สามารถทำให้ต้นไม้ล้มระเนระนาด ป่าราบเป็นแถบๆ ปัจจุบันถ้ำกายสิทธิ์มีก้อนหินกลิ้งมาปิดปากถ้ำทำให้ไม่สามารถ

เดินทางเข้าไปสำรวจได้ ประกอบกับคำบอกเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของทวยเทพผู้พิทักษ์รักษาปราสาทพนมรุ้งทำให้คนเกรงกลัวไม่กล้าเข้าไปสำรวจในถ้ำทั้งในอดีตและปัจจุบัน

(2) ถ้ำวัวแดง เคยมีผู้พบเห็นถ้ำวัวแดง บริเวณเนินเขาที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศูนย์เรดาร์กองทัพอากาศ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่ากันว่ากายสิทธิ์ ในวันพระหรือวันโกน เคยมีผู้พบเห็นวัวแดงขนาดใหญ่ยืนตระหง่านอยู่ในถ้ำ วัวแดงนั้นเป็นทองคำทั้งตัว มีเขาสี่เขี้ยว (ภูมิจิต เรื่องเดช, 2529, น. 9-10)

- พราหมณ์บุญส่ง ฉายเพชร บ้านโคกสูง อายุ 56 ปี เล่าว่า ที่เขาพนมรุ้งมีโพรงกายสิทธิ์เชื่อมต่อไปถึงเขมร ปู่เขาซึ่งเป็นอดีตพระกรรมฐานจากกัมพูชาและเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์มากสามารถเดินไปถึงกัมพูชา(ผ่านโพรงดังกล่าว)ในเวลาไม่นาน และเคยเล่าว่า ในโพรงดังกล่าวมีแร่ทองคำวิ่งเป็นกระแส แต่มีใช้พระกรรมฐานทุกรูปจะสามารถเข้าไปในถ้ำได้ ต้องเป็นผู้มีบุญบริสุทธิ์มากพอเท่านั้น (บุญส่ง ฉายเพชร, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554)

- นายพุทธิ มนตรี ชาวบ้านบุ อายุ 59 ปี เล่าว่า พนมรุ้งมี “รู” อยู่ใต้ปราสาท เพราะตั้งอยู่บนปล่องภูเขาไฟ ทำให้คนเข้าไปได้ แต่มีคนเคยเข้าไปแล้วเพื่อหาเหล็กไหลซึ่งคนสมัยก่อนคิดว่าจะมีเหล็กไหลหรือของมีค่าอยู่ข้างใต้ปราสาท กลับเจองูตัวใหญ่ แสดงว่าเจ้าของหวง หลวงพ่อเปลี่ยนที่มาตั้งสำนักสงฆ์บนเขาพนมรุ้งจึงปิดรู ไม่ให้ใครเข้าได้อีก (พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554)

ทั้งนี้ มีคนจำนวนมากที่บอกได้เพียงกว้างๆ ว่าสมัยก่อนเชื่อกันว่าบนพนมรุ้งมีรูหรือโพรง แต่ไม่สามารถให้รายละเอียดได้เนื่องจากเป็นเรื่องที่รับฟังมาจากคนเฒ่าคนแก่และเป็นเวลาหลายสิบปีแล้วที่ไม่มีใครอ้างว่าเคยพบเห็นหรือเข้าไปในโพรงดังกล่าว (ทุ่น นวลกระสังข์, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555; เคียง จตุกุล, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2554; ช่อง อนันตีก, สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2555)

4. สมบัติบนเขาพนมรุ้ง

ความเชื่อดังเดิมในการเป็นแหล่งสมบัติประเภททองคำหรือเหล็กไหลตามความเชื่อดังเดิม ทำให้มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลที่ได้รับอนุญาตให้ได้พบทองคำ หรือมีการตามหาเหล็กไหลในเขตป่าเขาพนมรุ้ง เช่น พราหมณ์ทองถิ่นเล่าตามคำบอกเล่าของปู่เขาว่าเคยขึ้นไปดักนกบนเขา มีลูกหินกลิ้งลงกรงนกเองได้ ปู่เอาทิ้งออกก็ยังคงกลิ้งมาเข้ากรงนกเอง พอเย็นกลับไปบ้านใกล้หมู่บ้านตะโกตะพิที่อยู่เกษตรสมบูรณ์ ได้เห็นร่างเทพ(แห่งเขาพนมรุ้ง)มาเข้าฝันว่า ภูให้ของมึงมึงไม่เอามา ถ้าเอามาก่อนหินจะเป็นทองคำก้อน (บุญส่ง ฉายเพชร, สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2554) เป็นต้น กระนั้นผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มองว่าเป็นเรื่องมหายของคนที่สมัยก่อนที่เชื่อว่าบนเขาพนมรุ้งมีทองคำหรือเหล็กไหล ซึ่งหาข้อพิสูจน์ได้ยากเนื่องจากกลุ่มคนที่นิยามหาสมบัติดังกล่าวเป็นพวก “เล่นของ” หรือเชื่อไสยศาสตร์ หากพบสิ่งเหล่านั้นก็อาจไม่เป็นที่รับรู้ในหมู่คนทั่วไป (จำลอง จุฑโต, สัมภาษณ์, 23

กุมภาพันธ์ 2554; มาก ศรีอินอ่อน, สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2555; พูน นวลกระสังข์, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2555)

ขณะที่มีคนบางส่วนตีความว่าสมบัติคือของโบราณที่มีมากมายกระจัดกระจายทั้งบนดินและใต้ดินในเขตปราสาทพนมรุ้งกับบริเวณโดยรอบทั้งที่ตั้งชุมชนและที่ทำกินของชุมชนกับตาเบิกจนได้มีการพบอยู่เสมอในระหว่างการขุดดินเพื่อก่อสร้างหรือบุกเบิกที่นาทั้งในเขตชุมชนตาเบิกและบุ (แต่เขตชุมชนบุพบปริมาณมากกว่า) เป็นสิ่งที่แต่เดิมชาวบ้านไม่ได้ถือเป็นของมีค่า เมื่อมีการสร้างโรงเรียนจระเข้มาก พ.ศ. 2497 ได้ขุดพบจำนวนมาก ทั้งเทวรูปพระนารายณ์ พระนางอุมา และอื่นๆ แต่ชาวบ้านไม่นำไปเก็บรักษาเพราะเห็นว่าไม่ใช่ศาสนาพุทธที่พวกตนนับถือ จึงทิ้งไว้ที่เดิม ภายหลังมีผู้รับซื้อจึงได้เกิดความต้องการสิ่งของเหล่านั้น (บุญธรรม ชัยวิเศษ, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554; ธวัช ตุมสา, สัมภาษณ์, 9 เมษายน 2555; สงบ จูโต, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2555) กระนั้นยังมีความเชื่อว่าใครเอาไปจะไม่เจริญ มีอันเป็นไป เพราะคนฝังแข่งไว้ โดยยกตัวอย่างเหตุฆ่ากันตายในหมู่คนที่มาขุดหาโบราณวัตถุไปขายในช่วงพุทธทศวรรษ 2480 (พุทธิ มนตรี, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2554; โชติมา ยิ้มชื่น, สัมภาษณ์, 22 พฤษภาคม 2554)

นอกจากเรื่องเล่าหลัก 4 กลุ่มดังกล่าวแล้ว ยังมีอาถรรพ์ที่เล่าขานกันหลากหลาย แต่มีลักษณะความเชื่อเฉพาะบุคคลมากกว่าการรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชน จึงมิได้นำมาเสนอในที่นี้

ภาคผนวก ข

รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

1.เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร (ปัจจุบันและอดีต)

กรรณิการ์ เปรมใจ. หญิง. นักโบราณคดี อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 5 เม.ย.55).

จำปา จันทประโคน. หญิง. เจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.54).

ชุติมา จันทพ. หญิง. หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปี พ.ศ. 2554 - ปัจจุบัน. (สัมภาษณ์ 22 ก.พ.54).

เทิด คะเชนทร. ชาย. อายุ 40 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. มักคุเทศก์ประจำอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เกิดและเติบโตในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 22 ก.พ.54).

ประพัฒน์ แววงษ์. ชาย. อายุ 64 ปี บ้านโคกเมือง หมู่ 9 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตลูกจ้างกรมศิลปากรทำงานที่ปราสาทเมืองต่ำปี พ.ศ. 2513 - 2550. (สัมภาษณ์ 4 พ.ค.54).

ศักดิ์ศรี เบญจลักษณ์. หญิง อายุ 47 ปี นายช่างศิลปกรรม 6 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (ย้ายออกเมื่อปี พ.ศ. 2556). (สัมภาษณ์ 5 เม.ย.54).

สามารถ ทรัพย์เย็น. ชาย. อายุ 72 ปี. เขตธนบุรี กรุงเทพฯ. อดีตหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปี พ.ศ. 2530 - 2533 และ 2535 - 2536. (สัมภาษณ์ 23 มี.ค.54).

เสถียร ทรัพย์เย็น. ชาย. อายุ 70 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรปฏิบัติหน้าที่ระหว่างบูรณะปราสาทพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 23 ก.พ.54).

2.เจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดและอำเภอ(ปัจจุบันและอดีต)

เกรียงไกร ประจักษ์รัมย์. ชาย. อายุ 50 ปี. ครูโรงเรียนพลับพลาไชยพิทยาคม อำเภอพลับพลาไชย จังหวัดบุรีรัมย์ และผู้นำคณะแสดง ส.ส.ไปทอง เข้าร่วมการแสดงประกอบขบวนแห่และการแสดงชุดหลักของลานโอทอป งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง (สัมภาษณ์ 5 เม.ย.55).

จเร สัตยรักษ์. ชาย. หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมกีฬา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 1 ผู้อำนวยการแสดงแสงสีเสียงในงานขึ้นเขาพนมรุ้งของจังหวัด. (สัมภาษณ์ 24 ก.พ.54).

จิระพันธ์ ภาคิประโคน, จ.ส.ต. ชาย. ดำรงจรรยาจรอำเภอลิณพระเกียรติ เข้าร่วม
อำนวยการจรรยาจรในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง(สัณภาษณ 6 เม.ย.55).

ชนาส ชัซวาลวงศ์. ชาย. อดีตนายอำเภอลิณพระเกียรติระหว่าง 11 พ.ย.2550 -
17 พ.ค.2554. ผู้ริเริ่มจัดงานเทศกาลรับอรุณเบิกฟ้าที่เขาพนมรุ้ง. (สัณภาษณ 31 ธ.ค.55).

ชวนินทร์ วงศ์สถิตจิรกาล. ชาย. นายอำเภอลิณพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ ดำรง
ตำแหน่งตั้งแต่ 18 พ.ค.54. (สัณภาษณ 28 ธ.ค.55).

โชคชัย สว่างวัฒน. ชาย. ปลัดอำเภอลิณพระเกียรติ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ 22 ธ.ค.
2550 – ปัจจุบัน. (สัณภาษณ 28 ธ.ค.55).

ทองคำ ลีภคโคน. ชาย. ปลัดอาวุโสอำเภอบระโคนชัย ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ปี พ.ศ.
2531 – ปัจจุบัน. (สัณภาษณ 23 เม.ย.55).

ธรวารินทร์ บุญประสิทธิ. หญิง. อายุ 40 ปี ครูโรงเรียนวัดเยี่ยปราสาท อำเภอนองเก
จังหวัดบุรีรัมย์ เข้าร่วมแสดงในขบวนแห่งงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง (สัณภาษณ 2 เม.ย.54).

นภดล พลปัดพี. ชาย. พัฒนาการอำเภอลิณพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ (สัณภาษณ
4 เม.ย.54 และ 5 - 6 เม.ย.55).

บุญยานุช วรรณยิ่ง. หญิง. ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
จังหวัดสุรินทร์. (สัณภาษณ 6 เม.ย.55).

ประเสริฐ บวรชาติ. ชาย. อายุ 84 ปี. อดีตปลัดอำเภอบระโคนชัย ผู้รวบรวมข้อมูล
จัดทำหนังสือ 100 ปีอำเภอบระโคนชัย. (สัณภาษณ 23 เม.ย.55).

พงษ์ศักดิ์ อินทรทัต. ชาย. ประชาสัมพันธ์จังหวัดบุรีรัมย์. (สัณภาษณ 24 ก.พ.54).

พศิน ภูมาศ. ชาย. เจ้าหน้าที่วัฒนธรรมอำเภอลิณพระเกียรติและอำเภอบระโคนชัย
จังหวัดบุรีรัมย์. (สัณภาษณ 24 ก.พ.54 และ 28 ธ.ค.55).

ภัทรพนธ์ บุตรไทย, ส.ต.อ. ชาย. ดำรงจรรยาจรอำเภอลิณพระเกียรติ เข้าร่วม
อำนวยการจรรยาจรในงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง(สัณภาษณ 6 เม.ย.55).

รสวรรณีย์ สمانสารกิจ. หญิง. ครูโรงเรียนบระโคนชัยพิทยาคม อำเภอบระโคนชัย
จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้นำของคณะแสดงรำอัปสรประกอบขบวนแห่งงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง และงาน
บวงสรวงปราสาทเมืองต่ำ (สัณภาษณ 2 เม.ย.54 และ 4 เม.ย.55).

เรืองยศ โพธิมาศ, ร้อยโท. ชาย. ผู้ควบคุมกองทหาร ร.23/พัน 4 มาร่วมแสดงในงาน
ประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง (สัณภาษณ 5 เม.ย.55).

วัชรนนท์ มั่นใจ. ชาย. วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์. (สัณภาษณ 2 เม.ย.54).

วิชัย สิมมาอ่อน. ชาย. เจ้าหน้าที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์. (สัณภาษณ
24 ก.พ.54 และ 5 เม.ย.54).

สุรพงษ์ พิลาวุธ. ชาย. อายุ 68 ปี. อดีตศึกษานิเทศก์อำเภอบ้านกรวด ระหว่าง ปี พ.ศ. 2530 - 2543. (สัมภาษณ์ 7 ม.ค.54).

แสงเพชร ลำไธสง. หญิง. เจ้าหน้าที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์. (สัมภาษณ์ 3 เม.ย.54).

ไสว มิตรชอบ. ชาย. อายุ 56 ปี. เจ้าหน้าที่อำเภอฟุไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ นำคณะเข้าร่วมแสดงในขบวนแห่งานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.54).

3.ครูในตำบลตาเป็กและตำบลจรเข้มาก

จิราภรณ์ กาแก้ว. หญิง. อายุ 60 ปี. บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนวัดอัมมาราม(เทิ่งอนุสรณ์)และประธานกลุ่มโฮมสเตย์ในการส่งเสริมของเทศบาลตำบลพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 18 ต.ค.55).

เชน เมอะประโคน. ชาย. อายุ 71 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนบ้านบุพิทยาสรรค์. (สัมภาษณ์ 12 เม.ย.55).

ทัศนีย์ เนตรประโคน. หญิง. อายุ 45 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์. ครูโรงเรียนบ้านบุพิทยาสรรค์. (สัมภาษณ์ 12 เม.ย.55).

ทิพากร หรรษาวงษ์. ชาย. อายุ 62 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนอัมมาราม. (สัมภาษณ์ 23 ต.ค.55).

บุญลือ นวลกระสังข์. ชาย. อายุ 64 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนในตำบลใกล้เคียง เกิดและเติบโตในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 20 ต.ค.55).

ประทีป พึ่งตน. ชาย. อายุ 75 ปี บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูในโรงเรียนอัมมารามและผู้รู้ในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 17,18, 19, 21, 27 ต.ค. 55, 3 พ.ย.55 27, 30 ธ.ค.55 และ 6 เม.ย.56).

ประมวล นาคันต์. ชาย. อายุ 48 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์. ครูโรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (สัมภาษณ์ 23 พ.ค.55).

ไพจิตร อภัยจิต. หญิง. อายุ 55 ปี. บ้านหว้าน หมู่ 4 ตำบลตาเป็ก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดบุรีรัมย์. ศึกษาในเทศก์ สพป.บร.3. เกิดและเติบโตในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 30 ธ.ค.55).

ยศพล มะลิซ้อน. ชาย. อายุ 55 ปี บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอนครชัยศรี จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนวัดอัมมารามผู้เคยรวบรวมข้อมูลประวัติหมู่บ้านตาเป็ก และหนึ่งในผู้สมัครรับเลือกเป็นสมาชิกสภาเทศบาลตำบลพนมรุ้งหลายสมัย. (สัมภาษณ์ 31 ต.ค.55).

วราภรณ์ หารราชวงศ์. หญิง. อายุ 54 ปี. ครูโรงเรียนพนมรุ้ง ผู้บรรยายในงานประเพณี ขึ้นเขาพนมรุ้ง (ช่วงขบวนแห่ และการแสดงที่ลานโถง) เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2555. (สัมภาษณ์ 23 ก.พ.54).

วีระศักดิ์ ม่วงคะลา. ชาย. อายุ 50 ปี. ครูโรงเรียนพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 27 ธ.ค.55).

สถาพร อภัยจิต. ชาย. อายุ 62 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูในอำเภอละหานทรายและสมาชิกบ้านหว่าน หมู่ 4. (สัมภาษณ์ 1 พ.ย.55).

สำราญ เสียงตรง. ชาย. อายุ 58 ปี. ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดบ้านเมืองต่ำ ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.54).

สิริพร เฮ่ประโคน. หญิง. อายุ 60 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนอัมภาราม ประธานกลุ่มสตรี ผู้เข้าร่วมจัดแสดงสินค้าในงานขึ้นเขาพนมรุ้ง และผู้สมัครตำแหน่งรองนายกเทศมนตรีพนมรุ้งปี 2555. (สัมภาษณ์ 29 ธ.ค.55).

สุธี ลำเลิศ. ชาย. อายุ 51 ปี. บ้านโคกเครือ หมู่ 14 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ครูโรงเรียนบ้านบุพิทยาสรรค์. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.55).

แสงเพ็ญ ตรากกลาง. หญิง. อายุ 55 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ครูโรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (สัมภาษณ์ 27 เม.ย.55).

อรุณวรรณ จุฑาจันทร์. หญิง. อายุ 75 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ครูเกษียณ โรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (สัมภาษณ์ 18 เม.ย.55).

4.ผู้นำชุมชนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น(ปัจจุบันและอดีต)

4.1. ตำบลตาเป็ก

โกสุม มุนคำ. หญิง. อายุ 42 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 23 ก.พ.54, 19 ต.ค.55, 30 ธ.ค.55).

ควาย ปานหัตถา. ชาย. อายุ 80 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชนและอดีตผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแหน (เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ.2555). (สัมภาษณ์ 25 พ.ค.54).

จอน ผ่องข้า. ชาย. อายุ 45 ปี. บ้านดอนขวาง หมู่ 8 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. กำนันตำบลตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 23 พ.ค.54 และ 29 ธ.ค.55).

เฉลิม นาราช. ชาย. อายุ 65 ปี. บ้านดอนหนองแหนพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 26 ต.ค.55).

เฉลียว ประสิทธิ์พันธุ์. ชาย. อายุ 63 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านควาย ปานหัตถา. (สัมภาษณ์ 21 ต.ค.55).

ชำนาญ เสาวพันธุ์. ชาย. อายุ 50 ปี. บ้านโคกใหญ่ หมู่ 5 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 30 เม.ย.55).

นพรัตน์ เทียนทอง. ชาย. อายุ 61 ปี. บ้านดอนขวาง หมู่ 8 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 24 พ.ค.54, 28 และ 31 ธ.ค.55).

ประเสริฐ ชัยมงคล. ชาย. อายุ 74 ปี. บ้านดอนไม้ไฟ หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตกำนันตำบลตาเป็ก หนึ่งในผู้ร่วมเจรจาให้ย้ายวัดออกจากปราสาทพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 6 พ.ค.54).

ปรีชา จิตกุล. ชาย. อายุ 64 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก หมู่ 1, กำนันตำบลตาเป็ก และประธานสุขาภิบาลพนมรุ้งสองสมัย ระหว่างปี พ.ศ. 2530 - 2538. (สัมภาษณ์ 30 ต.ค.55).

ปาน ทิพย์กระโทก. หญิง. อายุ 56 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 25 พ.ค.54 และ 21 ต.ค. 55, 28 ธ.ค.55).

เปื้อง นาคะพงศ์, พต.อ. ชาย. อายุ 63 ปี นายกเทศมนตรีตำบลพนมรุ้ง ปี พ.ศ. 2551 - 2555). (สัมภาษณ์ 23 พ.ค.54).

แพง แก้วยงกฎ. ชาย. อายุ 80 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ปู่ตายายมาจากเขมรต่ำ อดีตประธานสภาตำบลตาเป็ก และอดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 29 ต.ค., 1 พ.ย.55).

แฝง บานฤทธิ์. ชาย. อายุ 79 ปี บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 2 ต.ตาเป็ก เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 28 ต.ค.55).

พยุ่ง วงศ์ประยูร. ชาย. อายุ 75 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้าน เกิดและเติบโตที่ในชุมชน. (สัมภาษณ์ 30 ต.ค.55).

พั้ว เณรธณี. ชาย. อายุ 59 ปี บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3. (สัมภาษณ์ 31 ต.ค.55).

ม้วย จรุงกัน. ชาย. อายุ 57 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2. (สัมภาษณ์ 3 พ.ย.55).

มาก ศรีอินอ่อน. ชาย. อายุ 76 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 25 ต.ค.55).

สมบูรณ์ เทียงนา. ชาย. อายุ 35 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 30 ต.ค.55).

สวัสต์ เบญจศาสตร์. ชาย. อายุ 62 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้าน และลูกจ้างอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 24 ต.ค.55).

สุทิน อภัยจิต. ชาย. อายุ 45 ปี. บ้านดอนหนองแหนพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 24 ต.ค.55).

สุพรรณ มากนาค. หญิง. อายุ 43 ปี บ้านดอนไม้ไฟ หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตสมาชิกหมู่บ้านตาเป็ก หมู่ 1 เพิ่งย้ายมาอยู่บ้านดอนไม้ไฟ ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านตาเป็ก หมู่ 1 เป็นปีที่สอง ปัจจุบันยังคงปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งดังกล่าว. (สัมภาษณ์ 2 พ.ย.55).

อาง หนูกุล. ชาย. อายุ 72 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแหน. (สัมภาษณ์ 22 ต.ค.55).

4.2. ตำบลจระเข้มาก

จำลอง จุตโต. ชาย. อายุ 60 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้านบุ ปี พ.ศ. 2535-2551 และรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจระเข้มาก ปี พ.ศ. 2556 -ปัจจุบัน. (สัมภาษณ์ 23 ก.พ.54 และ 1, 2, 16 – 20 เม.ย.55).

จิราภรณ์ เปียนประโคน. หญิง. อายุ 44 ปี. บ้านโคกยาง หมู่ 2 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลจระเข้มาก. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.54 และ 23 เม.ย.55).

ตรีภรณ์ ชมสา. หญิง. อายุ 30 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 17 เม.ย.55).

นภา เอี่ยมศิริ. หญิง. อายุ 67 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้วัฒนธรรมท้องถิ่น อดีตครูโรงเรียนบ้านบุ และอดีตรองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจระเข้มาก ปี พ.ศ. 2553 - 2556. (สัมภาษณ์ 22 ก.พ.54, 14 และ 23 เม.ย.55).

น้อย เตียงจันทร์ ชาย. อายุ 84 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 19 เม.ย.55).

ประสิทธิ์ ทรงประโคน. ชาย. อายุ 55 ปี บ้านโคกเมือง ม.9 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 3 พ.ค.54).

พร ละครชัยศรี. ชาย. อายุ 89 ปี บ้านโคกเมือง ม.9 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้านและผู้รู้ประวัติชุมชน. (สัมภาษณ์ 3 พ.ค.54).

วินัย สมัครคดี. ชาย. อายุ 54 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 9 เม.ย.55).

วิโรจน์ พุดพันธ์. ชาย. อายุ 38 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 8 พ.ค.55).

วิสุทธิ หมายประโคน. ชาย. อายุ 50 ปี. บ้านโคกเมือง ม.9 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก พ.ศ.2553-2556. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.54 และ 27 เม.ย.55).

วีรณัฐ ชาญประโคน. หญิง. อายุ 32 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 11 เม.ย.55).

สำออง พิทักษา. ชาย. อายุ 52 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 6 พ.ค.54).

สุชาติ พยุงดี. ชาย. อายุ 51 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 21 เม.ย.55).

สุเทพ มมประโคน. ชาย. อายุ 54 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลจรเข้มาก พ.ศ.2553 - 2556. (สัมภาษณ์ 28 เม.ย.55).

อำนาจศักดิ์ ปานะโปย. ชาย. อายุ 50 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 11 เม.ย.55).

5.ผู้รู้วัฒนธรรมดั้งเดิม/อดีตชุมชน

5.1. ตำบลตาเป็ก

เคียง จิตกุล. ชาย. อายุ 83 ปี. บ้านดอนขวาง หมู่ 8 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น (เสียชีวิตเมื่อพ.ศ.2555). (สัมภาษณ์ 26 พ.ค.54).

ช้าง รอแท. ชาย. อายุ 75 ปี บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชน. (สัมภาษณ์ 20 ต.ค.55).

ช้าง อยู่รอบเรียง. ชาย. อายุ 84 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชนและอดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสุมน ทรัพย์กุล. (สัมภาษณ์ 24 ต.ค.55).

ทุ่น นวลกระสังข์. หญิง. อายุ 87 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูโรงเรียนในตำบลใกล้เคียง เกิดและเติบโตในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 20 ต.ค.55).

ประยูร อภัยจิต. ชาย. อายุ 89 ปี. บ้านดอนไม้ไฟ หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้สืบเชื้อสายหลวงอภัยจิต ผู้ปกครองคนแรกของชุมชนตาเป็ก และผู้รู้ในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 6 เม.ย.54, 6 พ.ค.54 และ 28 ต.ค.55).

ผล คะเชนทร. ชาย. อายุ 80 ปี บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชน. (สัมภาษณ์ 21 ต.ค.55).

ผล ทิชาชาติ. ชาย. อายุ 80 ปี บ้านหว่าน หมู่ 4 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูในโรงเรียนอัมมารามและอดีตหัวหน้าสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอนโค่นชัย อำเภอนเมือง และอำเภอนบ้านกรวด. (สัมภาษณ์ 5 พ.ค.54 และ 29 ต.ค.55).

พระครูพนมคุณารักษ์. อายุ 62 ปี. เจ้าอาวาสวัดปราสาทพนมรุ้ง(วัดบ้านบัวตะเคียน) หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติวัด. (เสียชีวิตเมื่อพ.ศ.2557). (สัมภาษณ์ 28 ต.ค.55).

พาด สมัยกุล. ชาย. อายุ 98 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 5 พ.ค.54).

เรียบ ดวงดารา. หญิง. อายุ 70 ปี. บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น. (สัมภาษณ์ 25 พ.ค.54).

เลื่อน อยู่สาโก. หญิง. อายุ 87 ปี. บ้านบัวตะเคียน หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. พี่สาวอดีตผู้ใหญ่บ้านดอนหนองแหน ควาย ปานหัตถาที่เสียชีวิตไปแล้ว และผู้รู้อดีตของบ้านตาเป็กบางประเด็น. (สัมภาษณ์ 1 พ.ย.55).

สวาท ศรีผดุง. ชาย. อายุ 85 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติหมู่บ้านตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 26 ต.ค.55).

สระวน พรหมรุกชาติ. ชาย. อายุ 63 ปี. บ้านตะโก หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. มัคทายกและประธานสหกรณ์. (สัมภาษณ์ 17 ต.ค.55).

โอด มากนาคา. ชาย. อายุ 65 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอนเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. มัคทายก(ไม่มีการแต่งตั้งเป็นทางการ)วัดอัมมาราม ต.ตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 26 ต.ค.55).

5.2. ตำบลจระเข้มาก

เขม นราศรี. ชาย. อายุ 86 ปี. บ้านโคกยาง ตำบลโคกสูง อำเภอนโค่นชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้อดีตชุมชน. (สัมภาษณ์ 25 เม.ย.55).

เชย เรียนประโคน. หญิง. อายุ 85 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้อดีตชุมชน. (สัมภาษณ์ 26 เม.ย.55).

ดารา เนียมสนิท. หญิง อายุ 55 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชน. (สัมภาษณ์ 9 เม.ย.55).

ทอง สมัครคดี. หญิง. อายุ 93 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้อดีตชุมชน และลูกสาวของตากุด สมัครคดี ผู้นำการตั้งถิ่นฐานชุมชนบุ. (สัมภาษณ์ 22 และ 27เม.ย.55).

เทียน คงพินิจ. ชาย. อายุ 71 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้อดีตชุมชน. (สัมภาษณ์ 26 เม.ย.55).

นาง หาญประโคน. ชาย. อายุ 74 ปี. บ้านจรเข้มาก หมู่ 1 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติโรงเรียนบ้านบุ. (สัมภาษณ์ 25 เม.ย.55).

บุญธรรม ชัยวิเศษ. ชาย. อายุ 86 ปี. บ้านตาจู้ก ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตครูใหญ่โรงเรียนจรเข้มาก และผู้รู้ประวัติชุมชนจรเข้มาก. (สัมภาษณ์ 22 ก.พ.54 และ 21 เม.ย.55).

บุญส่ง ฉายเพชร. ชาย. อายุ 55 ปี. บ้านโคกย่าง ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. พราหมณ์ท้องถิ่น. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.54).

เยี่ยม สงครามรอด. หญิง. อายุ 74 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. อุบาสิกาประจำวัดปราสาทพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 3 พ.ค.54, 26 เม.ย.55).

ลอย อยู่สาโก. หญิง. อายุ 64 ปี. บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติหมู่บ้านดอนหนองแหน. (สัมภาษณ์ 25 พ.ค.54).

ลาย ถนิมกาญจน์. ชาย. อายุ 90 ปี. บ้านดอนหนองแหนพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้อาวุโสในชุมชน. (สัมภาษณ์ 24 ต.ค.55).

เสื่อย เมอะประโคน. หญิง. อายุ 67 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ร้านขายของริมทางและผู้รู้อดีตชุมชน. (สัมภาษณ์ 4 พ.ค.54 และ 20 เม.ย.55).

เอียด สุขสมาน. ชาย. อายุ 84 ปี. บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้รู้ประวัติชุมชน. (สนทนากลุ่ม 18 เม.ย.55 และ สัมภาษณ์ 11 เม.ย.55).

6.ชาวบ้านทั่วไป

6.1. ตำบลตาเป็ก

กอง เบญจศาสตร์ หญิง. อายุ 75 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตที่บ้านดอนหนองแหน. (สัมภาษณ์ 26 ต.ค.55).

กอง เฮ่ประโคน. หญิง. อายุ 84 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้อาวุโสในชุมชน. (สัมภาษณ์ 19 และ 26 ต.ค.55).

กสิน น้อยพลี. หญิง. อายุ 71 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 5 พ.ค.54).

เจียด ศรีอินทร์อ่อน. หญิง. อายุ 75 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ภรรยาอดีตผู้ใหญ่บ้านมาก ศรีอินทร์อ่อน. (สัมภาษณ์ 24 ต.ค.55).

จวน นาราช. ชาย. อายุ 75 ปี. บ้านดอนหนองแหนพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. หลานก่งเกียน นาราช หนึ่งในผู้ก่อตั้งหมู่บ้านตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 22 ต.ค.55).

จิรัชญา อินราม. หญิง. อายุ 14 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. นักเรียนโรงเรียนพนมรุ้งชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 และยุวมัคคุเทศก์. (สัมภาษณ์ 23 ต.ค.55).

เจิม นาราช. ชาย. อายุ 80 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. หลานก่งเกียน นาราช หนึ่งในผู้ตั้งบ้าน และลูกของอดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้านดอนหนองแหน. (สัมภาษณ์ 23 ต.ค.55).

ช่อง อนันต์. ชาย. อายุ 78 ปี. บ้านหว่าน หมู่ 4 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตผู้ถูกศาลตัดสินว่ามีความผิดในข้อหาขโมยโบราณวัตถุจากปราสาทพนมรุ้งเมื่อ พ.ศ.2507. (สัมภาษณ์ 29 ต.ค.55).

ซัด เบญจศาสตร์ ชาย. อายุ 84 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. หลานตาไหล เบญจศาสตร์ หนึ่งในตระกูลใหญ่ของหมู่บ้าน. (สัมภาษณ์ 26 ต.ค.55).

เชิดพงษ์ วารินกุด. ชาย. อายุ 58 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตที่บ้านตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 22 ต.ค.55).

โชติ เขียวมณี, จสอ. ชาย. อายุ 50 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ทหารฝ่ายสื่อสารเคยทำงานบนเขาพนมรุ้ง แต่งงานมีครอบครัวอยู่บ้านดอนหนองแหน และเป็นผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนและการพัฒนาท้องถิ่น. (สัมภาษณ์ 19, 24 ต.ค.55 และ 2 ม.ค.56).

ดอนแก้ว กรณ์สกุล. หญิง. อายุ 33 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 31 ต.ค.55).

ดำ ศรีราพงษ์. ชาย. อายุ 78 ปี. บ้านดอนขวาง หมู่ 8 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อดีตคนงานช่วยการบูรณะปราสาทพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 23 พ.ค.54).

ถนอม บานกลีบ. ชาย. อายุ 66 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. (สัมภาษณ์ 19 ต.ค.55).

ทวณ วงศ์ประยูร. หญิง. อายุ 75 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ภรรยานายพุง วงศ์ประยูร อดีตผู้ใหญ่บ้าน เกิดและเติบโตที่บ้านตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 27 ต.ค.55).

พนม จันประโคน. ชาย. อายุ 44 ปี. บ้านบัวตะเคียน หมู่ 10 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 25 พ.ค.54).

เพชร อรุณเพชร. ชาย. อายุ 78 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้สืบเชื้อสายหลวงรักษารักษาเขต กำนันคนแรกของตำบลตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 27 ต.ค.55).

รำไพ ศรีอินทร์อ่อน. หญิง. อายุ 50 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. มีภูมิลำเนาอยู่อุดรธานี แต่งงานมาอยู่ที่บ้านดอนหนองแหนและเป็นผู้สนใจงานส่วนรวมในชุมชน. (สัมภาษณ์ 24 ต.ค.55).

วฤทธิ์ เขียวมณี. ชาย. อายุ 21 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 20 ต.ค.55).

วิชัย กิ่งแก้ว, ร.ต. ชาย. อายุ 72 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. อาศัยในชุมชน. (สัมภาษณ์ 3 พ.ย.55).

สนาม บำเพ็ญกุล. หญิง. อายุ 78 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 1 พ.ย.55).

สมพร สว่างแจ้ง. หญิง. อายุ 48 ปี. บ้านดอนหนองแหน หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เลขาคณะกรรมการหมู่บ้านและประธานกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) (สัมภาษณ์ 30 ต.ค.55).

สืม เพชรกาญจน์. หญิง. อายุ 61 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้อาวุโสในชุมชน. (สัมภาษณ์ 31 ต.ค.55).

สุเชษฐ์ อรุณเพชร. ชาย. อายุ 15 ปี. นักเรียนโรงเรียนพนมรุ้งชั้นมัธยมปีที่ 3. (สัมภาษณ์ 21 ต.ค.55).

สุภารัตน์ น้อยพลี. หญิง. อายุ 14 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. นักเรียนโรงเรียนพนมรุ้งชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2. (สัมภาษณ์ 21 ต.ค.55).

สุธี เบญจศาสตร์. หญิง. อายุ 68 ปี. บ้านดอนไม้ไฟ หมู่ 11 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. แม่ค้ารายย่อยริมถนน. (สัมภาษณ์ 6 พ.ค.54).

หนั่น แก้วงกฏ. หญิง. อายุ 77 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. หลานตาสุข-ยายพุ่ม ปานหัตถา หนึ่งในตระกูลใหญ่ของบ้านดอนหนองแห่น. (สัมภาษณ์ 23 ต.ค.55).

หรั่ง ศุภสร. หญิง. อายุ 80 ปี. บ้านดอนหนองแห่นพัฒนา หมู่ 3 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 20 ต.ค.55).

หลวงพ่อดำ. อายุ 67 ปี. วัดเขาลอยบนเขาพนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 2 พ.ย.55).

หัตถพร คุณวงศ์ หญิง. อายุ 41 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 3 พ.ย.55).

อดิศักดิ์ บุญหนัก. ชาย. อายุ 29 ปี. บ้านวัฒนาสามัคคี หมู่ 16 ตำบลยายแยมวัฒนา อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. หัวหน้ากลุ่มผ้าอัสตรา และผู้รู้วัฒนธรรมเขมรในชุมชน. (สัมภาษณ์ 6 เม.ย.54).

อรัญย์ เขียวมณี. หญิง. อายุ 45 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ร้านขายอาหารริมถนนตะโก-ละหานทราย ติดป้อมตำรวจและศาลาประชาคมบ้านดอนหนองแห่น. (สัมภาษณ์ 19 ต.ค.55).

อวน ศรีตระโจม. ชาย. อายุ 74 ปี บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. หลานของปู่เหมา ศรีตระโจม หนึ่งในผู้ริเริ่มตั้งบ้านดอนหนองแห่น. (สัมภาษณ์ 26 ต.ค.55).

อุบล คะเชนทร. หญิง. อายุ 67 ปี. บ้านตาเป็ก หมู่ 1 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 17 ต.ค.55).

เฮื่อน ครุฑกุล. หญิง. อายุ 84 ปี. บ้านดอนหนองแห่น หมู่ 2 ตำบลตาเป็ก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. ภรรยาของอดีตกำนันสุมน ครุฑกุล เกิดและเติบโตในชุมชนตาเป็ก. (สัมภาษณ์ 30 ต.ค.55).

6.2. ตำบลจรเข้มาก

ไก่อ อ่อนจันทร์. หญิง. อายุ 71 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 23 พ.ค.55).

จุล สลักเพชร. หญิง. อายุ 40 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอลือพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 3 พ.ค.54).

ชำนาญ ภัคดี. ชาย. อายุ 14 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (สัมภาษณ์ 9 เม.ย.55).

โชติมา ยิ้มชื่น. หญิง. อายุ 44 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ค้าหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 22 พ.ค.54 และ 10 เม.ย.55).

ธนบดี ถนอมเมือง. ชาย. อายุ 31 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. หัวหน้าคณะกัณฑ์ตรึมครูแจ๊คและศูนย์อนุรักษ์ดนตรีพื้นบ้าน. (สัมภาษณ์ 2 เม.ย.55).

ธวัช ตุมสา. ชาย. อายุ 57 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้อาศัยในหมู่บ้านบุตั้งแต่เกิด. (สัมภาษณ์ 9 และ 23 เม.ย.55).

เนียน งามเขย. อายุ 70 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 23 พ.ค.55).

ประกอบ พิทักษา. หญิง. อายุ 48 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ภรรยาผู้ใหญ่บ้าน. (สัมภาษณ์ 6 พ.ค.54 และ 20 เม.ย.55).

ประมูล แก้วลอย. ชาย. อายุ 41 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้อาศัยในหมู่บ้านบุตั้งแต่เกิด. (สัมภาษณ์ 19 เม.ย.55).

ประวัติ สมครคดี. ชาย. อายุ 64 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 8 เม.ย.55).

ประยัด เมืองไทย. หญิง. อายุ 65 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 19 เม.ย.55).

พาด เตียงจันทร์. หญิง. อายุ 83 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 19 เม.ย.55).

พุทธิ มนตรี. ชาย. อายุ 59 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้ค้าหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง. (สัมภาษณ์ 22 ก.พ.54 และ 10 เม.ย.55).

ไล ผิวสด. ชาย. อายุ 81 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สนทนากลุ่ม 18 เม.ย.55 และ สัมภาษณ์ 30 เม.ย.55).

วิกิจ ตุมจันทร์. ชาย. อายุ 50 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. บ้านริมทาง เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 27 เม.ย.55).

วิรัตน์ เสาเปรี้ยว. ชาย. อายุ 81 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สนทนากลุ่ม 18 เม.ย.55 และ สัมภาษณ์ 19 เม.ย.55).

วีรณช ปงลังกา. หญิง. อายุ 15 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 24 เม.ย.55).

สงบ จุฑาโต. หญิง. อายุ 64 ปี บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 31 มี.ค.55, 15 เม.ย.55).

สนาน สุรศร. ชาย. อายุ 15 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนบ้านบุ(รัฐราษฎร์รังสฤษดิ์). (สัมภาษณ์ 7 เม.ย.55).

สวรรณ ผิวสด. ชาย. อายุ 61 ปี บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ผู้อาศัยในหมู่บ้านบุ. (สัมภาษณ์ 1 เม.ย.55)

สำเภา เสาเปีย. ชาย. อายุ 65 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 4 พ.ค.54).

สำเร็จ ไสแจ่ม. หญิง. อายุ 70 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 15 เม.ย.55).

สุพจน์ โพธิประโคน. ชาย. อายุ 55 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน ทำงานที่กรุงเทพฯ เจ้าของที่ดินซึ่งกรรมสิทธิ์ปากรขอชุดค้น. (สนทนากลุ่ม 18 เม.ย.55 และ สัมภาษณ์ 18 เม.ย.55).

สุพณา เปล่งชัย. หญิง อายุ 16 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 28 เม.ย.55).

สุพรรณ สุดจำนง. หญิง. อายุ 50 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ร้านขายของริมทาง เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 23 เม.ย.55).

สุพิศ จันดา. หญิง. อายุ 48 ปี. บ้านหนองบัวราย หมู่ 7 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. ร้านขายของริมถนน เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 23 เม.ย.55).

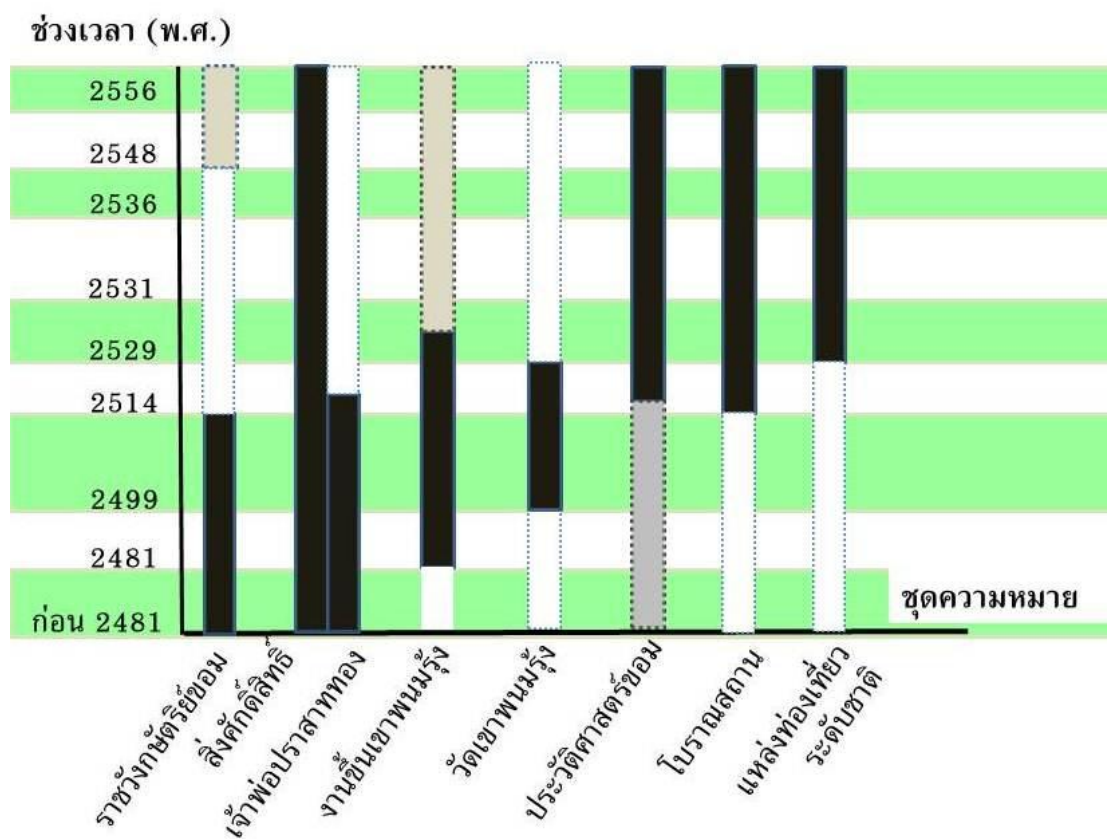
เสมียน ผิวสด. ชาย. อายุ 80 ปี. บ้านบุ หมู่ 5 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สนทนากลุ่ม 18 เม.ย.55 และ สัมภาษณ์ 25 เม.ย.55).

หน้อย ฉายแก้ว. หญิง. อายุ 44 ปี บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 20 เม.ย.55).

เอมอร อาโยวงษ์. หญิง. อายุ 74 ปี บ้านบุ หมู่ 17 ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์. เกิดและเติบโตในชุมชน. (สัมภาษณ์ 20 เม.ย.55).

ภาคผนวก ค

ชุดความหมายว่าด้วยปราสาทพนมรุ้งตามการรับรู้ของคนท้องถิ่นตามลำดับเวลา

สัญลักษณ์

- ชุดความหมายหลักที่คนส่วนใหญ่ยอมรับอย่างจริงจัง
- ชุดความหมายรองที่มีคนบางกลุ่มยึดถือ โดยคนส่วนใหญ่รับทราบ
- ชุดความหมายที่ไม่มีการรับรู้ หรือคนส่วนใหญ่ปฏิเสธ

ภาคผนวก ง

ลำดับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับปราสาทพนมรุ้ง

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ชุมชน/ท้องถิ่น	หน่วยงานรัฐ	บริบทสังคมไทย
พุทธศตวรรษ ที่ 15-18	มีการสร้างเทวาลัยบนยอดเขา พนมรุ้งเป็นศูนย์กลางทาง ศาสนาและการปกครอง		ดินแดนแถบนี้มี ผู้ปกครองท้องถิ่น (ราชวงศ์มหิธรปุระ)
หลังพุทธ ศตวรรษที่ 18	- ยุติการสร้าง/บูรณะเทวาลัย - มีเจ้าเมืองปกครองเขต พนมรุ้ง		พ.ศ.1982 เจ้าเมือง พนมรุ้งอ่อนน้อมต่อ กรุงศรีอยุธยา
2369-2370	ตาเป็กตาโอ่งพาพรรคพวกหนี กองทัพเจ้าอนุวงศ์ที่มาตั้ง หมู่บ้านตาเป็ก หรือชาวเขมร จากกัมพูชาอพยพมาตั้ง บ้านเรือนเป็นหมู่บ้านตาเป็ก		เหตุการณ์เจ้า อนุวงศ์ทำให้มีการ ตั้งชุมชนใหม่หลาย แห่งในเขตอำเภอ นางรอง จังหวัด บุรีรัมย์
2394-2411	ทวดทองทวดเถียน คนไทยใน กัมพูชาย้ายกลับสุรินทร์และ ต่อมาย้ายหมู่บ้านตาเป็ก		เหตุการณ์ในกัมพูชา ทำให้คนไทยย้ายมา ตั้งชุมชนใหม่หลาย แห่งในเขต อำเภอ นางรอง จังหวัด บุรีรัมย์
2471-2473	ครอบครัวชาวเขมรจากสุรินทร์ ย้ายมาจับจองที่ป่าและตั้ง หมู่บ้านบุ		

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ชุมชน/ท้องถิ่น	หน่วยงานรัฐ	บริบทสังคมไทย
2478		กรมศิลปากรขึ้น ทะเบียนโบราณสถาน ปราสาทพนมรุ้ง, กู่ฤๅษีหนองบัวราย, สระเพลง, กู่ฤๅษีบ้านโคกเมือง	กรมศิลปากรเร่ง สำรวจประกาศ ขอบเขต โบราณสถาน
ทศวรรษ 2480	ขุดพบพระพุทธรูปจำนวนมาก ใต้ปราสาทปลายบัด		การค้าโบราณวัตถุ เริ่มขยายตัว
2481	หลวงปู่เปลี่ยนกับชาวชุมชน เริ่มจัดงานขึ้นเขาพนมรุ้ง		
2483	ชาวบ้านเริ่มย้ายไปตั้ง บ้านเรือนที่หมู่บ้านหนองบัว ราย (จัดตั้งเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2506)		
2494	อาจารย์ประยูร สวยรูป (พระ) ร่วมกับชาวชุมชน ตั้งสำนัก สงฆ์วัดเขาพนมรุ้ง		คอมมิวนิสต์เริ่มยึด ครองพื้นที่ป่าตาม ชายแดนไทย- กัมพูชา
2500	มีเหตุปล้นฆ่าบ่อยครั้งจาก ความขัดแย้งในหมู่ผู้ขุดหา โบราณวัตถุ และโจรผ้าพันคอ แดง	มอบหมายกำนัน ผู้ใหญ่บ้านคอยดูแล ป้องกันการขุดหาของ เก่าตามโบราณสถาน	2502 ตั้งองค์การ ส่งเสริมการ ท่องเที่ยว(อสท.)
2507	กรมศิลปากรให้เจ้าหน้าที่ 1 คน พักประจำบนเขาพนมรุ้ง และจ้างคนในชุมชนช่วยงาน ดูแลเบื้องต้น		

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ชุมชน/ท้องถิ่น	หน่วยงานรัฐ	บริบทสังคมไทย
2508		พบชิ้นส่วนของทับหลัง นารายณ์ฯ จากพนม รุ้งที่ร้านขายของเก่าใน กรุงเทพฯ	อำเภอนางรองเป็น เขตพื้นที่สีแดง มี การต่อสู้ด้วยอาวุธ ในช่วง พ.ศ. 2508 – 2525
2509		ตั้งหน่วยงานทหาร พัฒนา(นพค.52) ที่ หมู่บ้านตาเป็ก	
2510		สร้างถนนลูกรังเชื่อม อำเภอ ประโคนชัยกับ หมู่บ้านเชิงเขา	
2511-2512	โจรผู้ร้ายที่หลบซ่อนในเขตป่า เชิงเขาพนมรุ้งลดลง	ตั้งสถานีเรดาร์บนยอด เขา มีทหารคอย ตรวจสอบโจรที่ซ่อนใน เขตป่า	ความสัมพันธ์ตาม แนวชายแดนไทย- กัมพูชาไม่ราบรื่น
2514	ชาวบ้านเชิงเขาพนมรุ้งรับจ้าง ทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่กรม ศิลปากร	กรมศิลปากรเริ่ม บูรณะปราสาทพนมรุ้ง (จนถึง พ.ศ. 2532)	
2515-2516	ตั้งศาลเจ้าพ่อปราสาททองที่ เชิงเขา		
2519		กรมศิลปากรประกาศ ขอบเขตโบราณสถาน ปราสาทพนมรุ้ง (451 ไร่ 11 ตารางวา)	เริ่มการวางแผน พัฒนาการท่องเที่ยว แห่งชาติฉบับแรก

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ชุมชน/ท้องถิ่น	หน่วยงานรัฐ	บริบทสังคมไทย
2520			มีการวางแผน พัฒนาการท่องเที่ยว ทุกจังหวัด
2522			จัดตั้งการท่องเที่ยว แห่งประเทศไทย (ททท.)
2525	หมู่บ้านบุเป็นหมู่บ้าน อพป.	กรมศิลปากรประกาศ ขอบเขตโบราณสถาน กุฏิฤๅษีหนองบัวราย และกุฏิฤๅษีบ้านโคก เมือง	
2526		กรมศิลปากรประกาศ ขอบเขตโบราณสถาน ปราสาทบ้านบุ	
2529-2530	ย้ายวัดเขาพนมรุ้งออกจากเขต ปราสาทพนมรุ้ง		
2529	ผู้ว่าฯ พร อุดมพงษ์ สร้าง ถนนลาดยางสู่ปราสาทพนมรุ้ง และตั้งชื่อหิรัญยวดีตามการ รับรู้ว่าหิรัญยะเป็นผู้สร้าง ปราสาทพนมรุ้ง		

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ชุมชน/ท้องถิ่น	หน่วยงานรัฐ	บริบทสังคมไทย
2530		เริ่มจัดงานขึ้นเขาพนม รุ้งเพื่อการท่องเที่ยว พร้อมนำเสนอชื่อ นเรศวรทาทิตย เป็น ผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง	ปีท่องเที่ยวไทย Visit Thailand Year
2531		พิธีเปิดอุทยาน ประวัติศาสตร์เป็น ทางการ	2530-2531 การ รณรงค์ทวงคืนทับ หลังนารายณ์ บรรทมสินธุ์
2535		เริ่มประชาสัมพันธ์ให้ นักท่องเที่ยวเข้าชม อาทิตยส์่อง 15 ช่อง ประตู	ปีท่องเที่ยวไทย The World Our Guest
2541-2542		พรบ.กำหนดแผนและ ขั้นตอนกระจาย อำนาจพ.ศ.2542	-ปี Amazing Thailand -มีข้อกล่าวหาว่าทับ หลังฯ ปลอม
2544-2545	อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จัดงาน เทศกาลดอกฝ้ายคำบาน		
2548	ชาวชุมชนบรูว์ร่วมรับฟังแผน แม่บทเมืองพนมรุ้ง	จัดทำแผนแม่บทเมือง พนมรุ้ง ที่มีข้อเสนอ โยกย้ายบ้านเรือน	
2548	อบต.จรเข้มาก เริ่มจัดพิธี บวงสรวงปราสาทเมืองต่ำ		

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ชุมชน/ท้องถิ่น	หน่วยงานรัฐ	บริบทสังคมไทย
2548, 2554, 2556	อบต.จรเข้มาก จัดการแสดง แสงสีเสียงปาจิต-อรพิม		
2551	ผู้นำชุมชนตาเป็กเสนอตัวร่วม จัดเวรยามดูแลปราสาทพนมรุ้ง		คนร้ายทุบทำลาย ประติมากรรมที่ ปราสาทพนมรุ้ง
2552		ประชาสัมพันธ์ “รับ พลังแสงอาทิตย์อัน ศักดิ์สิทธิ์”	
2554-2557	อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จัดงาน เทศกาลรับอรุณ ที่ปราสาท พนมรุ้ง		
2557	ชาวชุมชนบุและตาเป็กร่วมการ ประชุมสิทธิทางวัฒนธรรม		

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวเบญจวรรณ นาราสัจจ์
วันเดือนปีเกิด	28 พฤศจิกายน 2512
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2533 : ศิลปศาสตรบัณฑิต (พัฒนาชุมชน) มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปีการศึกษา 2542 : สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ตำแหน่ง	อาจารย์ สาขาอาณานิคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ทุนการศึกษา	ปีงบประมาณ 2553-2556 : โครงการปริญญาเอก กาญจนาภิเษก (คปก.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ วิจัย

ผลงานทางวิชาการ

- เบญจวรรณ นาราสัจจ์. (2558). ประวัติศาสตร์ทางการของปราสาทพนมรุ้งที่คนท้องถิ่นไม่รู้. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 11 (1)
- เบญจวรรณ นาราสัจจ์. (พฤศจิกายน 2556). *ห้วงแห่งความห่างเหิน : สำนึกถึงมรดกของชุมชนท้องถิ่นภายใต้วาทกรรมหลักในสังคมไทย*. การประชุมวิชาการระดับนานาชาติ ครั้งที่ 9 ระหว่างวันที่ 14-15 พฤศจิกายน 2556, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
- เบญจวรรณ นาราสัจจ์. (2555). ภาพตัวแทนของปราสาทพนมรุ้งในมุมมองท้องถิ่น. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 8 (2)

ประสบการณ์ทำงาน	2548-ปัจจุบัน : อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และนักวิจัย ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

2543-2548 นักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

2533-2543 นักเอกสารสนเทศ สถาบันวิจัยและพัฒนา

มหาวิทยาลัยขอนแก่น